

El periodisme català contemporani

Diaris, partits polítics i llengües, 1875-1939

JAUME GUILLAMET LLOVERAS

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ DE FILOSOFIA
I CIÈNCIES SOCIALS

El periodisme català
contemporani

El periodisme català contemporani

Diaris, partits polítics i llengües, 1875-1939

JAUME GUILLAMET LLOVERAS

Barcelona, 2022

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ DE FILOSOFIA
I CIÈNCIES SOCIALS

Guillemet, Jaume, autor

El Periodisme català contemporani : diaris, partits polítics i llengües, 1875-1939.
— Primera edició. — (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials; 53)

Bibliografia (pàgines 383-396) i índexs

ISBN 9788499656526

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció de Filosofia i Ciències Socials. II. Títol

III. Col·lecció: Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials ; 53

1. Periodisme — Catalunya — Història — S. XIX 2. Periodisme — Catalunya — Història — S. XX

3. Premsa — Catalunya — Història — S. XIX 4. Premsa — Catalunya — Història — S. XX

5. Catalunya — Política i govern — S. XIX. 6. Catalunya — Política i govern — S. XX

70(460.23)"1875/1939"

32(460.23)"1875/1939"

© Jaume Guillemet Lloveras

© 2022, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: abril del 2022

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunze | Ventura

Imatge de la coberta: Full extraordinari del diari *L'Opinió* en què s'anuncia la proclamació de la República a Barcelona, el 14 d'abril de 1931

Compost per Fotoletra, SA

Imprès a Open Print, SL

ISBN: 978-84-9965-652-6

Dipòsit Legal: B 8047-2022

DOI: 10.2436/10.3000.04.1

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Taula

PRESENTACIÓ	7
INTRODUCCIÓ. L'ACCIDENTALITAT DELS ORÍGENS I L'ARRENCADA LIBERAL	13
I. EXPANSIÓ DE LA PREMSA I INESTABILITAT POLÍTICA	19
1. Estrena conflictiva de la Restauració, 1875-1887	25
2. Segon impuls informatiu, 1888-1898	45
3. Nous actors polítics, 1899-1914	65
4. Creixement i innovació, neutralitat i crisi, 1914-1923	85
5. Censura, repressió i avenços sota la dictadura, 1923-1931	101
6. Culminació republicana i periodisme radiofònic, 1931-1936	121
7. Regressió i oportunitats de la Guerra Civil, 1936-1939	161
II. MERCAT I CULTURA PROFESSIONAL	177
1. Diaris estables i diaris ocasionals	179
2. Diaris de negoci i diaris ideològics	185
3. Un mercat de doble lectura	189
4. Pocs editors i moltes empreses	195
5. Redaccions i periodistes a temps parcial	201
6. Sorgiment d'una cultura corporativa	215
6.1. Entre la política i la notícia	216
6.2. El pluralisme associatiu	235
6.3. El primer sindicat	253
6.4. Periodistes i polítics	259
III. EL GRAN IMPULS	265
1. Periodisme informatiu i influència política	271
2. Una professió a mig fer	277
3. Catalanisme i innovació	279

EPÍLEG. EL LLEGAT	283
IL·LUSTRACIONS	287
APÈNDIX	307
Taulas	309
Índex de taules	311
Taulas	313
Bibliografia	383
Índex de periòdics	397
Índex onomàstic	409

Presentació

Interrompre l'estudi de l'evolució del periodisme contemporani l'any 1939 és un tret comú a diverses tradicions europees, amb França en primer lloc i destacat, a causa de la invasió i el sotmetiment dels països veïns pel règim nacionalsocialista alemany. No poder-lo reprendre fins a quatre decennis més tard ja és un tret característic de la dictadura imposada i mantinguda a Espanya des del final de la Guerra Civil. A Catalunya, amb l'eliminació afegida del periodisme en la llengua pròpia.

Aquest llibre és la part central d'una obra més àmplia que proposa una explicació del periodisme català al llarg de tot el seu cicle històric. Amb petites variacions, característiques de la cronologia política i social de cada país, aquest cicle històric remet en els seus inicis a l'aparició dels primers periòdics impresos i setmanals al continent europeu, en els primers anys del segle XVII i quatre dècades més tard a Catalunya. Acaba, de manera general, a finals del segle XX, amb l'aparició dels primers periòdics electrònics —també dits *digitals*—, sense estar subjectes a limitacions d'horari o d'espai ni de producció o de difusió. És el cicle que va de Gutenberg a Internet, d'acord amb els britànics Briggs i Burke (2002), en una obra que marca també un punt d'inflexió historiogràfica.

En treballs anteriors he analitzat en quin sentit aquest moment recent es pot considerar el final del gran cicle històric del periodisme imprès quant al seu protagonisme exclusiu, de primer, i quant a la seva hegemonia sobre els nous mitjans audiovisuals, d'ençà del primer terç del segle passat (Guillamet, 2011 i 2013). El nombre il·limitat de possibilitats que la novetat d'Internet ofereix a la indústria de la comunicació, que ja era molt potent, marca un punt i a part amb el mig mil·lenni transcorregut des que la impremta de Gutenberg, posada a punt entorn de 1450, va obrir un horitzó de possibilitats que en el seu moment fou també una revolució d'expectatives. També d'expansió de l'ús de la llengua catalana en el periodisme i

en la comunicació social, que ha pogut assolir gràcies als mitjans electrònics l'acompliment d'un cicle històric particular d'accés i utilització en els mitjans de comunicació.

Per força, aquest llibre té unes limitacions superiors als volums dedicats als dos períodes anteriors, pel que fa al coneixement previ, la metodologia i la capacitat personal i material de l'autor. Tot i la migradesa de la bibliografia sobre el període, la investigació per al primer volum —*Els orígens de la premsa a Catalunya. Catàleg de periòdics antics, 1641-1833*, Arxiu Municipal de Barcelona, 2003— presentà poques dificultats d'accés, consulta i estudi de les col·leccions conservades. La majoria dels 113 periòdics de diverses periodicitats coneguts durant aquest llarg període inicial de cent noranta-tres anys s'imprimiren durant poc temps, amb un nombre poc elevat de pàgines i una varietat també limitada de continguts, amb l'única excepció important del *Diario de Barcelona*, publicat diàriament des de l'1 d'octubre de 1792.

Aquest fet em permeté una exploració força detallada i que l'obra resultant abasti amb un cert detall l'evolució, les incidències i les aportacions de tots aquests primers periòdics, la majoria dels quals neixen, es publiquen i moren sotmesos a les reglamentacions estrictes d'autorització, control i censura de l'Antic Règim absolutista. Es pogué establir un coneixement precís de com es produeix a Catalunya la formació de la periodicitat, l'aparició, la consolidació i les característiques dels primers periòdics informatius, culturals i polítics, així com del perfil individual dels primers impressors, editors i periodistes. Es pogué analitzar l'impacte de la invasió i l'ocupació napoleònica en l'impuls de nous periòdics, com també de la primera llibertat d'impremta establerta per les Corts de Cadis i ratificada per la Constitució de 1812. Amb més detall, es pogué analitzar l'estrena plena del règim liberal en la premsa de Barcelona del Trienni Liberal 1820-1823 i els efectes de la reacció absolutista de la dècada següent, de manera que es pot considerar la fundació d'*El Vapor*, poques setmanes després de la mort de Ferran VII, com l'inici del segle liberal accidentat de la monarquia espanyola que arribarà fins a l'alçament militar de 1936 i la Guerra Civil que en resulta.

La investigació per al període següent —*L'arrencada del periodisme liberal. Política, mercat i llengua en la premsa catalana, 1833-1874*, Eumo, 2010— presentà una complexitat més gran, ja que es referia a un total de 137 periòdics diaris per a un període de quaranta-dos anys, sense disposar tampoc d'una bibliografia prèvia d'un cert abast i sense considerar els periòdics de menor periodicitat. Tot i això, en la mesura que l'autor pogué procedir sense massa dificultats a una exploració selectiva de les col·leccions disponibles —la majoria de pocs anys de durada— s'ha pogut disposar d'una anàlisi també prou precisa i documentada d'aquest període central del segle XIX.

És el període clau de formació de la premsa moderna, en el qual s'assenten les bases del que ha de ser el periodisme català contemporani, i l'evolució de la premsa pren un marge important d'autonomia en relació amb l'evolució accidentada de la monarquia liberal. En tot just quatre decennis es confirma una arrencada potent del periodisme liberal, amb el primer creixement d'un mercat en el qual ja es defineix el paper d'uns diaris de negoci no mancats d'orientació política, pel davant i pel damunt d'una premsa política de partit, vibrant i molt lligada a fets, esdeveniments i convocatòries electorals. Un model d'estructura de mercat que no fa crisi, ben al contrari, que es projecta cap al futur amb nous protagonistes, després de la gran sacsejada del Sexenni Democràtic, amb fets tan destacats com el destronament d'Isabel II, l'entronització passatgera d'Amadeu I de Savoia i la proclamació i vigència efímera de la I República fins a la restauració de la casa de Borbó en el tron del seu fill Alfons XII.

El període 1875-1939 estudiat en aquest tercer volum és el més intens, accidentat i decisiu de la història del periodisme. L'expansió del mercat, la industrialització de l'economia i, amb ella, també de la premsa, l'alfabetització incompleta del públic potencial, la diversificació dels continguts, l'especialització dels periòdics, l'emergència de la publicitat com a principal mitjà de finançament i el sorgiment de la figura del periodista professional caracteritzen aquest període, que té els seus models principals de referència a França, el Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord i els Estats Units d'Amèrica. És el moment de la formació de tradicions periodístiques nacionals molt influïdes per l'abast, profunditat i estabilitat política i econòmica de la revolució liberal. En el marc d'un retard espanyol que en limita els efectes, la diferència catalana es manifesta en la formació d'un mercat propi en el qual la llengua autòctona obté uns resultats desiguals, absent de l'espai principal de difusió dels diaris de negoci, però decisiva en la innovació qualitativa des de les pàgines dels diaris polítics.

L'abast del període 1875-1939 i de les seves característiques —dos centenars de diaris a Barcelona i un centenar més a altres dotze ciutats, durant seixanta-cinc anys, amb una extensió de les col·leccions molt superior als períodes anteriors— i la disposició d'una bibliografia dilatada en nombre, però desigual en extensió i profunditat, insuficient del tot en proporció a l'objecte d'estudi, han situat l'autor en la perspectiva d'una aproximació metodològica més limitada. L'objectiu prioritari ha estat poder establir el procés de l'aparició de diaris, l'expansió del mercat i la transformació del periodisme en relació amb una evolució política que hem dividit en set etapes curtes, en la definició de les quals es combinen factors polítics, legislatius i estrictament periodístics.

Ha estat fonamental l'ordenació i explotació de les dades obtingudes del catàleg de diaris dirigit per Josep Maria Huertas (dir., 1995), a més d'una exploració selectiva per l'autor de cada un d'ells, amb el complement de les dades i

indicacions obtingudes de la historiografia general i especialitzada citada en cada moment, entre la qual continua ocupant un lloc insubstituïble el catàleg comentat de la premsa en català de Joan Torrent i Rafael Tasis (1966). Les monografies disponibles sobre el *Diario de Barcelona*, *El Telégrafo*, *El Diluvio*, *El Correo Catalán*, *Diari Català*, *La Vanguardia*, *La Renaixensa*, *La Veu de Catalunya*, *L'Autonomista*, *Solidaridad Obrera*, així com de revistes com *La Campana de Gràcia*, *L'Esquella de la Torratxa*, *Iberia*, *Mirador*, *D'Ací i d'Allà...* són l'excepció en un gran buit de coneixement que ha de requerir encara molt d'esforç de la investigació i sense el qual és difícil avançar en un coneixement més precís i aprofundit. El treball de consulta hemerogràfica s'ha dut a terme, sobretot, a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, així com a la Biblioteca de Catalunya, la Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra i les principals hemeroteques digitals com l'Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA) de la Biblioteca de Catalunya, l'Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional de España i la Prens Històrica del Ministeri de Cultura.

El relat històric de l'evolució de la premsa catalana fins al 1939, amb les incorporacions successives del fotoperiodisme i de la radiodifusió, que presenta la primera part d'aquest llibre es completa amb una segona part temàtica i més breu d'anàlisi de la tipologia dels diaris, els perfils dels editors i dels periodistes, les condicions de treball, la cultura professional i les innovacions aportades pel periodisme en català. Pren importància en aquesta part la informació aportada en llibres de memòries i entrevistes retrospectives, antologies d'articles i altres testimonis llegats per periodistes, editors, polítics, escriptors i altres contemporanis, també extensos en nombre, però limitats en proporció a la immensitat de l'objecte d'estudi. De tot plegat, l'autor aspira a haver-ne obtingut una visió de conjunt del període central de la història del periodisme català contemporani: sistemàtic i precís en la formulació del relat cronològic de la seva evolució, en la primera part; transversal i interpretatiu d'acord amb la documentació i el coneixement obtinguts en l'anàlisi de les qüestions plantejades, en la segona part.

El final abrupte del segle just del règim i del periodisme liberal, esdevingut amb l'esclat de la guerra i la revolució de 1936, talla sobtadament aquesta evolució en un moment molt dinàmic i ple de noves possibilitats. La tercera part planteja, a manera de conclusions, una visió sintètica dels set moments del gran impuls històric del periodisme català i una mirada de balanç sobre els perfils polític, informatiu, professional i innovador del període. El llegat que s'apunta en l'epíleg mostra els efectes de la ferida oberta que el tall sobtat de la Guerra Civil i la posterior dictadura franquista produeix sobre el procés de creixement i maduració del periodisme català en el seu moment de major intensitat i perspectives.

Sobre aquest darrer període i els primers dos decennis en democràcia i autonomia, remeto el lector interessat a treballs anteriors meus com *La premsa a Ca-*

talunya (Col·legi de Periodistes de Catalunya i Diputació de Barcelona, 1988) i *Prensa, franquisme i autonomia: Crònica catalana de mig segle llarg, 1939-1996* (Flor del Vent, 1996), així com a la síntesi final d'*Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya, 1641-1994* (La Campana, 1994).

Barcelona, febrer de 2020

Introducció

L'accidentalitat dels orígens i l'arrencada liberal¹

El llarg període dels orígens deixa el llegat d'un diari que acompanyarà el periodisme català en totes les seves etapes posteriors, durant dos segles complets, el *Diario de Barcelona* (1792-1985) / *Diari de Barcelona* (1810, 1987-1992). La seva aparició, un segle i mig exacte després de les primeres gasetes setmanals franceses traduïdes al català, l'any 1641, no és encara un signe d'estabilitat per a la naixent premsa catalana. La seva continuïtat en solitari, enmig d'altres periòdics de vida curta, tampoc no és un senyal d'estabilitat general fins a la Restauració borbònica, moment d'inici d'aquest tercer volum de la nostra obra. Les oscil·lacions són l'expressió constant de la història accidentada d'una arrencada liberal molt sacsejada pels frens imposats des dels poders reials, militars i civils.

Des dels inicis, l'accidentalitat política condiona el llarg període dels orígens del periodisme català, des de les primeres publicacions periòdiques de 1641 fins a la mort del rei Ferran VII, el 1833, amb els primers senyals de reconeixement liberal. Els canvis de sobirania política marquen les alternatives fundacionals. Sota domini francès, el 1641, l'impressor Jaume Romeu tradueix literalment els primers periòdics de l'editor reial Théophraste Renaudot. *Gazeta* és la versió barcelonina de *Gazette*, el primer gran periòdic europeu creat deu anys abans, com *Novas Ordinàrias vingudes a Barcelona...* ho és de *Nouvelles Ordinaires de Divers Endroits...* Durant la Guerra de Successió, sis dècades més tard, l'impressor Rafael Figueró edita *Gazeta de Barcelona* (1706-1714), en castellà —*Diario del Sitio y Defensa de*

1. Estalviem en aquesta introducció les referències i notes a peu de pàgina, que es poden trobar en les dues obres anteriors: *Els orígens de la premsa a Catalunya: Catàleg de periòdics antics, 1641-1833*, Barcelona, Arxiu Municipal de Barcelona, 2003; *L'arrencada del periodisme liberal: Política, mercat i llengua en la premsa catalana, 1833-1874*, Barcelona i Vic, Eumo, 2010.

Barcelona, els darrers mesos—, com a òrgan de l'arxiduc Carles d'Àustria, davant la *Gaceta de Madrid*, que ho és de Felip V, que és l'única ocasió que a Barcelona es publica una gasetta oficial d'estat com a capital eventual de la monarquia hispànica. Durant la Guerra de la Independència espanyola contra l'ocupació francesa, el *Diario de Barcelona* es publica al servei de l'Exèrcit napoleònic i de l'Administració francesa d'ocupació, en llengua castellana i francesa, durant sis mesos de 1810 amb variacions en el nom.

Els canvis institucionals dins de la monarquia hispànica marquen també dos marcs jurídics. Sota la legislació d'impresma de la Corona d'Aragó, els darrers decennis del segle XVII registren la publicació creixent de gasettes barcelonines que recullen notícies procedents d'altres gasettes europees, algunes de manera periòdica amb títols de sèrie com *Noticias venidas a Barcelona...* pels correus de Flandes, Itàlia i França, o *Gazeta venida a Barcelona...* pels correus d'Espanya i França, altres de caràcter esporàdic. Sota la legislació castellana imposada pel Decret de Nova Planta de 1715, l'única publicació equivalent és la *Gaceta de Barcelona* (1735-1802), nom equívoc d'una reimpressió de la *Gaceta de Madrid* autoritzada a l'impressor Josep Teixidor.

L'aparició del *Diario de Barcelona* correspon a un moment de restriccions polítiques a la premsa, recentment prohibida l'autorització de noves publicacions pel conegut com *Decret de Floridablanca*, el conseller del rei Carles IV, que estableix un «cordó sanitari» a l'entrada de les idees de la Revolució Francesa. Només el caràcter del nou diari explica l'excepció, limitat a la divulgació cultural i les informacions de serveis, així com la personalitat del seu fundador, el napolità de ciutadania francesa Pedro Pablo Husón de Lapazarán, que fins al moment ha estat al servei de la Cort i oficial del *Diario de Madrid*, el model del qual és autoritzat a portar a Barcelona. Els primers diaris barcelonins assajats sense èxit, trenta i vint anys abans, per l'agent de negocis Pedro Ángel de Tarazona —*Diario Curioso, Histórico, Erudito, Comercial, Público y Económico* (1762) i *Diario Evangélico, Histórico-Político* (1772-1773)— ja consistiren també en la imitació del *Diario Noticioso, Curioso-Erudito y Comercial, Público y Económico*, fundat el 1758 a Madrid per l'aragonès Francisco Mariano Nipho, que amb diferents noms connecta amb el *Diario de Madrid* esmentat. Com la revista setmanal *Caxón de Sastre Cathalán* és també una reimpressió del *Caxón de Sastre* amb què Nipho mateix introdueix a Espanya les primeres modalitats de magazins anglesos.

La divisió de sobirania durant la invasió francesa en la qual Barcelona, a diferència d'altres ciutats, està ocupada durant tot el període 1808-1814 produeix una profusió de diaris i periòdics en una dotzena de poblacions com Figueres, Girona, Arenys de Mar, Igualada, Manresa, Tarragona, Lleida, Cervera i, sobretot, Reus i Vic, les úniques en què s'estrena el pluralisme de la llibertat de premsa dictada el 1810 per les Corts de Cadis i consagrada per la Constitució de 1812. La

publicació itinerant de la *Gaceta Militar y Política del Principado de Cataluña*, a càrrec de l'impressor Antoni Brusi Mirabent, que ja obté per avançat el privilegi de l'edició del *Diario de Barcelona* quan acabi la guerra, és un episodi singular com a periòdic oficial d'una monarquia desmembrada que té com a òrgan central la *Gaceta de la Regencia*, també itinerant. L'ús parcial del català al *Diari de Barcelona y del Govern de Cataluña* i ple a la *Gaceta del Corregiment de Girona*, el 1810, torna a ser testimoni de la dificultat del seu ús públic, fins i tot com a signe de la separació d'Espanya, com havia succeït el 1641.

La dialèctica entre la premsa de les ciutats ocupades i la de les que resisteixen contra els francesos —insurgents, segons aquests— porta l'estrena d'un primer debat polític en el qual uns i altres periòdics reproduïen textos dels contraris a fi de rebatre'ls en una circulació d'exemplars més fluida del que la situació bèl·lica podria fer pensar. Callats per força a causa de la restauració de l'absolutisme pel retorn de Ferran VII, els primers editors i periodistes liberals tornen a escena durant el Trienni Constitucional (1820-1823), en què treu el cap una segona generació que donarà l'empenta definitiva de la llibertat de premsa, que ja no té marxa enrere amb l'aprovació de la Constitució de 1837, acceptada per fi per la reina regent Maria Cristina.

Durant el Trienni, Barcelona acaba tenint quatre diaris —*Diario de Barcelona*, *Diario Constitucional de Barcelona*, *El Indicador Catalán* i *Diario de la Ciudad de Barcelona - El Eco de la Ley*, en ordre d'antiguitat, que indica també els diferents graus de liberalisme—, però no tornen els que s'havien estrenat amb els noms d'altres ciutats durant la guerra. La revista *El Europeo* (1823-1824) tanca el parèntesi introduint les idees del Romanticisme europeu amb el guiatge de Ramon López Soler i Bonaventura Carles Aribau i tres emigrants liberals, dos italians i un anglès. Al cap de l'anomenada *Dècada Ominosa*, López Soler és el primer redactor d'*El Vapor*, 1833, el periòdic que marca l'ascens pausat del liberalisme, després de la mort de Ferran VII i la fi de l'accidentalitat institucional de la monarquia espanyola que acompanya els orígens de la premsa periòdica a Catalunya. Quasi dos segles i a penes quaranta-tres periòdics, dels quals queda el *Diario de Barcelona*, ja en la quarantena i en mans d'una quarta editora, Eulàlia Ferrer, vídua de Brusi, poc atenta als signes dels temps.

El nou règim neix marcat per la inestabilitat i passa mig segle fins a poder tenir una cinquena constitució i una llei de premsa duradores, el 1876 i el 1883. Un segle liberal espanyol, comptant fins al 1936, més tardà i més curt que el francès, molt més curt que els tres segles llargs britànics. La Constitució conservadora de 1845 i les diverses regulacions de la premsa que se'n deriven fins al Sexenni Democràtic posen obstacles continuats a la creació i a la publicació de periòdics en paral·lel a l'obstinació a impedir l'accés i la lliure activitat en la vida política als liberals progressistes, als demòcrates i als republicans, a més de lluitar contra els

partidaris de Carles Maria Isidre, germà de Ferran VII, que neguen a Isabel II el dret a succeir-lo en el tron.

Els tres decennis llargs transcorreguts entre la mort de Ferran VII i el destronament de la seva filla Isabel II són els de la recuperació i consolidació del *Diario de Barcelona*, gràcies a l'esforç d'Antoni Brusi Ferrer, però també a la repressió continuada sobre els diaris progressistes. El tancament governatiu d'*El Constitucional*, el 1844, obre el camí a l'hegemonia del diari del segon Brusi, que corregeix els errors de la seva mare i el seu cunyat Pau Soler en la defensa del seu privilegi reial d'edició: haver-se oposat a la creació d'*El Vapor*, promogut pel poderós capità general Manuel Llauder a favor de la reina regent Maria Cristina, i negar-se a parlar de política en la confiança d'un nou fracàs del règim liberal. Sota la direcció del jove hereu, el *Diario de Barcelona* fa mig segle en la Barcelona conflictiva de l'any 1842 de les bullangues i de la novetat d'*El Republicano* d'Abdon Terradas, per acabar trobant el camp obert després de la Jamància i la pujada al tron d'una reina de catorze anys.

Fins a deu anys més tard, un cert pluralisme polític no torna a expressar-se en la premsa amb el Bienni Progressista, amb el *Diario de Barcelona* en plena maduresa, on Joan Mañé i Flaquer és la mà dreta d'un Brusi cansat, que vol plegar per dedicar-se de ple als negocis i arriba a un acord de venda del diari a l'advocat i escriptor Ferran Patxot. Només un desacord de darrera hora explica la creació posterior d'*El Telégrafo*, el 1858, que abaixa el preu de la subscripció a la meitat, com ja han anat fent diaris nous a París i Londres, i deu anys més tard es declara republicà en el moment inicial del Sexenni Democràtic. L'aparició del nou diari informatiu en directa competència amb el ja septuagenari que porta el nom de la ciutat confirma l'autonomia que ha pres la premsa, com a activitat informativa, cultural i comercial davant l'accidentalitat continuada que l'ascendent i inestable règim liberal imposa als periòdics. Així ho registren les primeres xifres de difusió dels diaris de Barcelona, que es multipliquen per quatre entre 1835 i 1859, d'un total de 3.552 exemplars a 12.731 exemplars, xifra que en ple Sexenni gairebé es dobla fins a 21.783 exemplars.

L'esclat liberal que segueix el destronament d'Isabel II, el setembre de 1868, fa que durant el Sexenni s'arribin a publicar vint-i-quatre diaris a Barcelona i tretze diaris a altres quatre ciutats —quatre a Reus, quatre a Girona, tres a Tarragona i dos a Vilanova i la Geltrú. La inestabilitat encara més accentuada d'aquest període —marcat per la dificultat de resoldre la substitució de la figura del cap de l'Estat, amb els assaigs efímers de la implantació d'una nova casa reial i d'una primera república— acaba amb una nova reducció del nombre de periòdics, paral·lela a la prohibició dels partits republicà i carlista. Ha sorgit amb força un sector de premsa no diària en català, encarnada principalment per l'èxit de *La Campana de Gràcia*, que significa l'accés a la lectura de premsa de sectors populars que fins ara

n'han restat al marge. També d'una incipient cultura professional que acosta el periodisme català als corrents més avançats, entre els quals els primers contactes directes amb periodistes nord-americans, com ara amb Henry M. Stanley, que el *New York Herald* havia enviat, dos anys abans, al cor desconegut de l'Àfrica a la recerca del missioner escocès David Livingstone. La seva conversa a la redacció del diari *La Imprenta* —continuador d'*El Telégrafo*— explicada en l'edició del 29 de maig de 1873, en plena experiència republicana, deixa un missatge inequívoc als redactors del diari que es declara com el de més circulació a Barcelona:

Si los españoles quieren sacudir el yugo de los malos políticos que la arruinan, si quieren transformarse en una nación fecunda y rica, si desean tener paz, moralidad administrativa y buen Gobierno, es necesario que hagan como los norteamericanos e ingleses, que leen periódicos, se informan por sí mismos de lo que pasa en la administración pública, lo razonan, lo meditan y lo discuten, y de este modo, al votar a sus representantes en el Congreso, en los Estados, en los municipios y en los tribunales de justicia, designarán a los hombres que representan sus propias ideas y sentimientos.

I. Expansió de la premsa i inestabilitat política

L'impacte de la Restauració borbònica sobre el periodisme, el 1875, no té els mateixos efectes negatius d'anteriors reaccions conservadores, com el final de la regència d'Espartero, amb la majoria d'edat d'Isabel II, el 1843, o el final del Bienni Progressista, el 1856. S'estableixen limitacions i controls, dels quals es deriven nombroses sancions i suspensions, però els principals periòdics republicans del Sexenni es continuen publicant, bé que no pas com a òrgans d'un partit que acaba de ser prohibit, i els carlins creen de manera oficiosa el que serà el seu òrgan fins a la Guerra Civil. La premsa en català confirma l'eclosió de periòdics dels anys anteriors i estrena els primers diaris.

Tot plegat, en els anys previs a la definitiva Llei d'impremta, de juliol de 1883, que donarà estabilitat legislativa a la llibertat de premsa a Espanya, en sintonia amb les legislacions adoptades a França i la Gran Bretanya, dos anys abans (Weill, 1994, p. 182-189). Una llei amb reminiscències del Sexenni i unes regles de joc prou àmplies (Fuentes i Fernández Sebastián, 1997, p. 140-144), malgrat que es mantindrà una vigilància governativa variable segons els moments, amb els efectes de les suspensions de garanties constitucionals, freqüents i extenses en la darrera dècada del segle XIX, que comporten el restabliment temporal de la censura, així com eventuals declaracions de l'estat de guerra davant la conflictivitat social en algunes ciutats. Aquestes alteracions es faran més freqüents en el primer terç del segle XX, fins al punt que el diari catòlic madrileny *El Debate* podrà dir a mitjans de 1936 que en els lustres anteriors la censura havia estat «el régimen ordinario y la libertad de prensa la excepción».²

2. «Si volvemos la memoria a los últimos lustros de la Monarquía, encontramos que, o por la guerra de Marruecos, o por la Dictadura, o por las huelgas de Barcelona, o por la guerra europea, la censura era el régimen ordinario y la libertad de prensa la excepción», *El Debate* (Madrid) (16 maig 1936), citat a Aubert (1986, p. 14).

Entre 1875 i 1923 hi ha un total de trenta-una suspensions de garanties constitucionals dictades en aplicació de l'article 17 de la Constitució, tant per governs conservadors com liberals, quinze de les quals a tot el territori espanyol, deu només a Barcelona —tres de les quals esteses a Girona, Tarragona i Lleida—, tres a Biscaia i una, respectivament, a Madrid, València i Extremadura (Aubert, 1986, p. 38-39). Segons aquesta font, les garanties constitucionals haurien estat suspeses en tot o part del territori durant prop de dinou dels quaranta-nou anys que va durar la Restauració —més de la tercera part— i de manera completa durant la dictadura del general Miguel Primo de Rivera i l'any i escaig de torna (1923-1931), després de la dimissió del dictador el 30 de gener de 1930. Tot i això, la premsa tindrà un creixement sostingut del mercat, tant en el nombre, varietat temàtica i cobertura territorial dels periòdics com en les xifres de tiratge.³ Altrament, la premsa hostil al Govern serà objecte de persecució d'acord amb la legislació ordinària, sobretot aquella que combat la monarquia —republicana i carlista— i la que és considerada una amenaça a la unitat d'Espanya —catalanista— o per a l'ordre social —anarquista. Les referències a multes, suspensions, detencions, processaments, empresonaments, desterraments i exilis temporals són freqüents en el relat històric del periodisme fins a la Guerra Civil, sense que afectin l'evolució general i el creixement de diaris i revistes.

El Sexenni Democràtic acaba del tot amb el cop d'estat monàrquic dut a terme pel general Arsenio Martínez Campos el 29 de desembre de 1874, després que el 3 de gener del mateix any el general Manuel Pavía ha ocupat les Corts, ha suprimit la República establerta el dia 11 de febrer de 1873 i ha donat pas a la regència autoritària del general Francisco Serrano. La nova situació té repercussions negatives en l'acció política de la premsa, però no pas en la seva plena maduració com a indústria cultural, que es produeix en el darrer quart del segle. Abans que la Llei de 1883 elimini les restriccions establertes per la reacció conservadora, continuen apareixent nous diaris a Barcelona i es produeix l'eclosió definitiva d'un primer espai de mercat per a la premsa en català, amb la consolidació dels setmanaris populars *La Campana de Gràcia* (1870-1934) i *L'Esquella de la Torratxa* (1876-1939) i la creació successiva dels primers diaris, *Diari Català* (1879-1881) i *La Renaixença* (1881-1905). A partir d'aquest moment, la premsa de la Restauració continua presentant una alta intensitat en la creació de diaris a Barcelona, així com l'extensió de l'ús de la llengua catalana, la formació de la premsa comarcal, la diversificació del mercat setmanal i la plena incorporació dels nous gèneres escrits i gràfics.

3. Utilitzem indistintament el concepte *tiratge* pel que fa al nombre d'exemplars impresos, generalment estimatiu, i, en menor grau, el concepte *difusió* dels periòdics en un sentit més general. No hi ha en aquest període organismes de control de la difusió de la premsa, entesa com la suma d'exemplars per venda directa i subscripció, sense comptar-hi retorns, promocions i altres partides que completen el tiratge, com els que s'establiran en la segona meitat del segle XX.

Fins a trenta-cinc diaris nous surten a Barcelona —amb més de quaranta substituïts, si comptem els creats a causa de les suspensions, que pugen la xifra total a setanta-cinc, d'acord amb la taula 1—, en els tretze anys abans de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, que significa un nou salt endavant. Un nombre important de diaris —desmesurat si comptem aquests afegits per la tempestuosa actuació repressiva del Govern, malgrat les limitacions ja establertes a la llibertat de premsa. L'any 1888 marca el punt d'inflexió entre la tradició de premsa política dels anys centrals del segle XIX, el mig segle liberal que s'escola amb dificultats des de 1833 i la nova premsa informativa característica del segle XX.

Aquest canvi ja és visible durant el Sexenni en l'evolució del *Diario de Barcelona* (1792-1992) i de *La Imprenta* (1870-1879) —l'antic *El Telégrafo*, nascut el 1858, que esdevindrà finalment *El Diluvio* (1879-1939). El moment clau és l'any de l'Exposició, que hi ha la transformació informativa de *La Vanguardia* (1881), nascut com un modest diari del partit liberal fusionista, i la creació del vesperí *El Noticiero Universal* (1888-1985). Aquest serà el primer diari a instal·lar-se sòlidament en el mercat de la tarda, fins al moment explotat només per edicions suplementàries i poc extenses dels diaris del matí, davant del fracàs reiterat d'intents anteriors. L'aparició d'altres diaris de llarga duració com el *Diario Mercantil* (1887-1937), el *Diario del Comercio* (1890-1939) i el també vesperí *Las Noticias* (1896-1939) confirmaran la tendència de la nova premsa informativa i de serveis, al costat de la qual es publiquen també òrgans polítics de llarga vida com el carlista *El Correo Catalán* (1876-1983) i el republicà *La Publicidad* (1879-1922). Aquest és el diari que quatre decennis més tard passarà a dir-se *La Publicitat* (1922-1939), com a òrgan d'Acció Catalana, oposat a *La Veu de Catalunya* (1899-1937), que ho és de la Lliga Regionalista.

1. Estrena conflictiva de la Restauració, 1875-1887

Des del 31 de desembre de 1874 fins al 26 de juliol de 1883, la legislació específica és restrictiva amb la premsa dels partits polítics que queden fora del sistema de la Restauració, és a dir, republicans i carlistes. Són vuit anys i mig de regressió, en relació amb els sis anys i mig de progrés del Sexenni Democràtic. Anys en què no sols s'havia establert un règim de llibertat d'impresma plena, que passava a dependre de la jurisdicció ordinària, l'octubre de 1868, sinó que s'havien pres noves mesures de foment de la premsa i d'abaratiment del preu del paper i del timbre, sota el Govern Sagasta el maig de 1871, tot i que en diversos moments de tensió s'havien suspès i perseguit periòdics (Seoane, 1983, p. 266-268; Fuentes i Fernández Sebastián, 1997, p. 115-134; Checa Godoy, 2006, p. 19-32; Guillamet, 2010, p. 98-116).

Les suspensions decretades tenen més abast, després que el cop d'estat de Pavia posa fi a l'any escàs de la I República (Seoane, 1983, p. 289-291). Encara sota forma republicana, el gener de 1874, el Govern autoritari del general Serrano suprimeix periòdics republicans i carlistes, bé que en respecta els més importants. Amb el cop d'estat del general Martínez Campos, el Decret del 31 de desembre de 1874 fa extensiva la supressió a molts altres periòdics no addictes al Govern fins que, amb l'inici del regnat d'Alfons XII, el Decret del 29 de gener de 1875 autoritza la reaparició de la majoria, excepte els que es declaren de manera expressa òrgans dels partits esmentats.

S'estableixen de nou condicions restrictives a la creació de periòdics, que requereix l'obtenció d'una llicència del Ministeri de Governació, amb l'informe previ del governador civil de la província, així com es prohibeix criticar el sistema monàrquic constitucional i tractar determinats temes. Es restableix l'obligació de fer un dipòsit previ d'exemplars, dues hores abans de la distribució dels periòdics, que són amenaçats amb sancions i suspensions temporals, definitives a la tercera

vegada. El nou Decret del 31 de desembre de 1875 estableix encara un tribunal especial de delictes d'impresma i un cos especial de fiscals d'impresma. Les decisions d'aquests tribunals no admeten el recurs a jurisdiccions superiors, de manera que la premsa queda en una situació més indefensa que qualsevol delinqüent comú, com recorda *La Imprenta*⁴ en iniciar el compliment d'una suspensió de trenta dies, tot fent notar que això li passa al «diario de mayor circulación de Cataluña». Aquesta indefensió augmenta en les poblacions petites, on la facultat de denunciar les infraccions davant del tribunal d'impresma correspon als alcaldes.

La Constitució de 1876, que estarà vigent fins a la II República, reconeix en l'article 13 el dret d'expressió sense censura, però es mantenen totes les restriccions esmentades, en ser confirmades per la Llei del 7 de gener de 1879, excepte el tràmit de la llicència prèvia d'autorització de periòdics, que és suprimit. Dos dies abans, Valentí Almirall denuncia en una revista en català publicada a Buenos Aires⁵ una «creuada d'odi i de persecució» del primer Govern d'Alfons XII, amb motiu de les denúncies i condemnes patides per *La Imprenta* i una suspensió de deu mesos de la revista *La Renaixensa*. La nova Llei incorpora una nova obligació que té per objecte dificultar la creació de premsa d'origen popular. És el pagament previ d'un subsidi industrial de 500 pessetes, que es requereix als propietaris de diaris que no paguin un mínim de 250 pessetes anuals de contribució territorial.

El febrer de 1881, la victòria electoral de l'antic governant del Sexenni Práxedes Mateo Sagasta, amb la formació del primer Govern liberal de la Restauració, obre el pas a la concessió d'indults i altres mesures favorables. Tot i això, *La Renaixensa*, *El Diluvio* i *Gaceta de Cataluña* són objecte de represàlies, el 1882, per la seva oposició a l'augment de la contribució industrial i a la negociació d'un tractat de comerç amb França. El primer pateix cinc recollides de l'edició i tres denúncies, amb una condemna del director Àngel Guimerà a dos anys de presó, evitable amb una fiança de 2.000 pessetes. L'establiment de la censura per la declaració de l'estat de guerra i l'impediment que els periodistes assisteixin a l'aixecament d'actes d'embarg a les empreses que es neguen al pagament provoquen una protesta dels directors de deu diaris i setmanaris principalment republicans fins que el Govern acaba rectificat i indultant la premsa sancionada (Duran, 2001, p. 91-92).

Finalment, el 26 de juliol de 1883, s'aprova la nova i definitiva Llei d'impresma, que deixa el Codi penal com a única referència per als delictes de premsa i suprimeix tant el termini de vint dies per a autoritzar un periòdic com el dipòsit previ d'exemplars, el subsidi industrial i la jurisdicció especial. Aquesta Llei —inspirada en l'aprovada a França el 1881 com «una de les més liberals del món» (Weill, 1994,

4. «Hasta más tarde», *La Imprenta* (Barcelona) (5 desembre 1878).

5. «Persecució a la premsa catalana», *L'Aureneta* (Buenos Aires) (5 gener 1879) (Figueres, ed., 2009, vol. I, p. 879-881).

p. 183)—, que torna a la tradició del Sexenni i remet els possibles delictes de premsa al dret comú, no és suficient per a posar fi a les arbitriarietats. Sagasta mateix, en tornar al poder el 1885, ha de recordar als governadors civils que no poden recórrer a l'article 22 de la Llei provincial que reprimeix la falta de respecte i desobediència a la seva autoritat (Aubert, 1986, p. 31-32). El setembre d'aquest any, hi ha un segrest de *La Publicidad* perquè l'autoritat considera una celebració massa exaltada de la revolució liberal de 1868 que destronà Isabel II. En les setmanes següents, *El Fede-ralista* rep una denúncia i pateix l'empresonament per un article de Víctor Ferrer, mestre laic de Sants. Un any després, el desembre de 1886, el republicà *La Democracia* es queixa d'una denúncia per una crítica del fusionisme liberal (Huertas, dir., 1995, p. 185-186, 214 i 216). També el modest periòdic revolucionari *La Batalla* es queixa de les limitacions a la llibertat d'impresma en l'aplicació de la Llei.⁶

Abans i després de la Llei de 1883, el Govern té altres maneres de pressionar i controlar el funcionament de la premsa i d'interferir-hi, ja sigui per la intervenció dels serveis de telegrafia, en forma de censura, modificació i entrega a tercers de les notícies enviades, ja sigui amb el retard intencionat de la distribució de diaris no governamentals, ja sigui per l'ús de «fons de rèptils» —pagaments de sota a mà a diaris i periodistes de part del Govern—, o altres formes de finançament directe, de regals i de pressions personals (Álvarez Fernández, 1981, p. 98-107). Un dels casos documentats d'intervenció i retard del servei de telegrafia afecta *El Diluvio*, diari al qual s'envia des de Madrid un telegrama que no arriba fins a vuit hores després: «Parece que la censura sostiene “el tiempo necesario” los telegramas políticos».⁷

Una altra via de control sobre la premsa està en la gestió del timbrat del paper d'impressió que s'estableix el 1871, sota el rei Amadeu I de Savoia, segons l'exemple d'un diari de Madrid, *La Europa*, que no arriba a sortir (Álvarez Fernández, 1981, p. 165-167). Altrament, es tracta d'un impost sobre la tirada, mitjançant el timbrat previ de les raimes de paper dutes a la Fàbrica del Sello de Madrid —les dades disponibles fan referència només a la capital— o per interventors autoritzats en els tallers dels diaris que utilitzen paper continu de rotativa. Sense el timbre previ del paper d'impressió, els diaris no estan autoritzats a circular en el mercat ni a ser enviats per correu. L'altre efecte d'aquest impost és que pot garantir les xifres de tirada dels diaris, molt importants per als anunciants de la creixent publicitat comercial. Això crea fortes tensions entre els diaris informatius i els polítics, que són els més i els menys interessats en la divulgació d'aquesta informació (Álvarez Fernández, 1981, p. 187-192).

També durant el Sexenni, l'any 1870, es crea a Barcelona la primera agència de publicitat, a càrrec de Rafael Roldós, que va començar fent d'agent dels periòdics

6. «La libertad de prensa», *La Batalla* (Barcelona) (5 novembre 1885).

7. «El servicio telegráfico», *El Liberal* (Madrid) (19 juny 1880).

als quals comprava un espai per a posar-hi els anuncis que obtenien els seus agents com a corredors (Álvarez Fernández, 1981, p. 114-117). El Centro Universal de Anuncios Roldós y Compañía para Periódicos de España, Ultramar y Extranjero és, per exemple, el concessionari dels anuncis i subscripcions d'*El Anunciador Catalán*, el 1878, i, dos anys més tard, d'*El Diario Liberal*. Una nova Sociedad Anunciadora Universal de J. Agramont y Cía en té la concessió per a *La Última Hora* el 1883. El fet que els noms de les agències no apareguin en altres diaris no vol dir que no hi treballin també. Més endavant, Roldós fundarà el seu propi diari, el ja esmentat *Las Noticias*.

L'enduriment de la legislació i de la normativa de premsa té més a veure amb l'interès dels primers governs de la Restauració borbònica de protegir la seva actuació que no pas amb la discussió del principi de la llibertat de premsa. Les condicions establertes tenen per objectiu posar límits a l'edició i la difusió de la premsa des de l'esquerra de l'arc polític i els sectors populars. Tot i això, la premsa republicana té una presència destacada, bé que no oficial, amb la continuació dels diaris *La Imprenta* i *Gaceta de Barcelona*, i l'aparició posterior de *La Publicidad*, encara que inicialment no es declari òrgan del partit, ara trencat en diferents faccions, del qual més endavant serà el diari de referència.

L'arbitrarietat de l'autoritat militar i els governadors civils en la vigilància i aplicació de la Llei afecta també periòdics conservadors i moderats, amb casos molt il·lustratius. Així, hi ha dues suspensions del *Diario de Barcelona*, el 7 de gener de 1874 per vuit dies i el 30 de setembre de 1876 per tres dies. En el primer cas, el director Joan Mañé i Flaquer s'ofereix al capità general com a únic responsable, però no pot evitar la suspensió del diari. Durant aquesta, el fill d'Antoni Brusi Ferrer fa imprimir una edició interna d'un sol exemplar per estalviar el disgust de la suspensió al propietari, que està molt malalt (Molist Pol, 1964, p. 133-137). A més, el 23 de maig de 1874 hi ha dos advertiments sobre les edicions del matí i de la tarda sense concretar-ne el motiu. El diari és vist com sospitós d'oposició per l'autoritat militar que succeeix el Govern republicà, tot i haver-ne combatut sistemàticament la política.

Tampoc no s'escapa de l'arbitrarietat de l'autoritat militar i els governadors civils, per raons més explicables, el carlista *El Correo Catalán*, suspès per atacs a la dinastia establerta durant tot el mes de juliol de 1877 i dues vegades més els mesos d'abril i d'octubre de 1880, en què és substituït successivament per *El Eco del Milenario* —nom degut a la celebració del mil·lenari de la trobada de la imatge de la Mare de Déu de Montserrat, l'any 880— i *El Noticiero*. Fins i tot, *Crónica de Cataluña* és objecte d'una suspensió de catorze dies, del 8 al 21 d'abril de 1881, acusat d'haver ofès el rei en un article sobre «La situación» del director Teodor Baró (Huertas, dir., 1995, p. 143), fet sorprenent tractant-se d'un diari monàrquic.

El nombre de periòdics apareguts entre 1875 i 1887 presenta xifres molt enganyoses. Sobre un total de setanta-cinc títols registrats a Barcelona, dinou títols corresponen a diaris publicats amb normalitat, la majoria durant poc temps, setze títols corresponen a diaris que foren suspesos en una o més ocasions i els altres quaranta títols corresponen a diaris nascuts com a substituïts temporals dels anteriors, tot i que alguns d'ells es mantenen durant molts anys, com *La Publicidad* i *El Diluvio*. Aquesta anomalia no treu importància al fet que el nombre de diaris apareguts a Barcelona augmenta cada any, en un context que tampoc no és recessiu en l'àmbit espanyol (Fuentes i Fernández Sebastián, 1997, p. 135-140).

Entre les capçaleres i altres dades que apareixen a la taula 1c, hi ha diverses tipologies. En primer lloc, dels quatre diaris que continuen del Sexenni, que representen els quatre grans corrents ideològics consolidats a mitjans del segle, dos —el monàrquic i conservador *Diario de Barcelona* i el republicà *La Imprenta*, convertit el 1879 en *El Diluvio*, després de suspensions i altres noms successius— ja estan establerts com els diaris informatius de més influència i difusió i continuaran publicant-se durant molts anys. Quant als altres dos, el monàrquic liberal *Crónica de Cataluña* (1868-1886), òrgan dels seguidors del Partit Constitucional de Víctor Balaguer i continuador de *La Corona de Aragón* (1854), i el republicà possibilista *Gaceta de Cataluña* (1873-1883), dirigit per Josep Roca i Roca, seguidor d'Emilio Castelar —que s'escapa de les prohibicions, però no de les suspensions i canvis de nom, havia nascut com a *Gaceta de Barcelona*—, no arriben a veure l'Exposició Universal. Són víctimes, probablement, del domini del mercat per part dels anteriors i de la competència creixent en un àmbit ideològic i en l'altre.

La segona tipologia correspon als diaris que neixen com a òrgans de la diversitat de corrents i personalitats que protagonitzen les vides dels partits en el darrer quart de segle, de manera que tant en el partit conservador com en el liberal hi ha diferents òrgans que competeixen en nom dels diversos aspirants a liderar-los, com passa també entre els republicans. El cas més rellevant, dins les lluites internes de l'antic Partit Constitucional convertit en Partit Liberal Fusionista, és la fundació de *La Vanguardia* pel sector encapçalat per Pere Collaso i Gil —seguidors de Sagasta—, oposat al sector local de Francesc de Paula Rius i Taulet, seguidor de Víctor Balaguer, l'òrgan periodístic oficial del qual és *Crónica de Cataluña*. El propietari del nou diari, l'industrial igualadí del tèxtil Bartolomé Godó Pié, el mateix any 1881 és elegit vicepresident dels comitès local i provincial del partit i diputat al Congrés (Huertas, 2006, p. 11-23; Casasús, 2006, p. 9-19; Dalmau Palet, 2015, p. 82-97). El director és el diputat Pere Antoni Torres Jordi, que abans ha fundat *La Opinión* a Tarragona, substituït breument per Alfred López, procedent de *La Mañana* de Madrid, i per Josep Roger i Miquel, director del setmanari satíric bilingüe *La Bomba*, amb altres directors accidentals enmig (Huertas, 2006, p. 13-21).

Dins d'aquest grup, els primers diaris en català són un cas especial. Valentí Almirall crea el *Diari Català* al servei del relleu del Partit Republicà Democràtic Federal fins que trenca amb Francesc Pi i Margall (Duarte, 2004, p. 122; Figueres, 1999; Pich, 2003a). La conversió en diari de la revista *La Renaixensa* (1871-1881) obeeix al descord amb l'orientació que Almirall dona al primer Congrés Catalanista de 1880, convocat pel *Diari Català*, ja que Pere Aldavert i Àngel Guimerà volen deslligar el catalanisme de qualsevol opció de partit (Duran i Tort, 2001, p. 77-85). Les relacions d'Almirall amb *La Renaixensa* es restableixen de ple en els moments més alts de popularitat del redactor del Memorial de Greuges (1885) i autor de *Lo Catalanisme* (1886).

Una tercera tipologia, no del tot nova perquè ja s'ha donat a mitjans del segle, en un moment semblant de restriccions polítiques i dinamisme econòmic, és la dels *anunciadors*, per fer servir el nom més freqüent de diaris amb vocació de serveis econòmics i comercials, entre els quals acabaran tenint èxit els ja esmentats *Diario Mercantil* i *Diario del Comercio*.

A part de les suspensions de garanties decretades a tot Espanya per Cánovas, amb motiu de la Guerra Carlista —el 5 de gener de 1876— i per Sagasta davant el moviment republicà produït en les guarnicions militars de Badajoz, Santo Domingo de la Calzada i la Seu d'Urgell —el 8 d'agost de 1883—, cap de les tres tipologies de diaris s'escapa de l'arbitrarietat governativa d'aquests primers anys de la Restauració. Sobretot, de la que es manifesta de manera intensa i gairebé grotesca durant l'any 1878, en ocasió de la protesta popular contra un impost directe sobre el consum coneguda com *la vaga del gas* declarada a Barcelona i que triga més d'un any a resoldre's. El cas més conegut és el de *La Imprenta*, que esquivava amb successius periòdics substituïts les suspensions de què és víctima. Se sol parlar impròpiament de canvis de nom, però no és això el que fan els diaris suspesos, sinó crear un periòdic substituït amb un nom lògicament diferent, que desapareix quan la suspensió és aixecada. En aquest sentit, hem optat per comptar com a diaris nous tots aquests diaris substituïts, excepte en aquells casos, pocs, en què no hi ha interrupció ni canvi de numeració.

Són onze els canvis de nom operats per *La Imprenta*, amb la creació successiva de diaris substituïts, en els quinze mesos justos de l'anomenada *vaga del gas*, des del 26 de maig de 1878 fins al 27 de setembre de 1879: *La Crítica*, *Coliseo Barcelonés*, de nou *La Crítica*, *El Látigo*, *El Coliseo*, de nou *La Imprenta*, *El Teléfono*, *La Imprenta*, *El Diluvio*, *El Principado* i de nou el nom pintoresc d'*El Diluvio*, que queda com a definitiu⁸ (Argemí i Munar, 1998, p. 114-185). També la republicana

8. El nom d'*El Diluvio* hauria estat suggerit de manera sarcàstica per l'autoritat governativa, en rebutjar el nom de *La Cortina* proposat per l'editor i que feia referència al cognom del fiscal d'impre-

Gaceta de Barcelona ha de recórrer a la creació de cinc periòdics substituïts, en els sis anys que van de setembre de 1877 a octubre de 1883, amb noms com *El Anunciador de Barcelona*, *El Comercio de Barcelona*, *Gaceta de Cataluña* —nom pel qual és més coneguda en els darrers anys—, *Las Noticias* i *La Gacetilla*.

Menys conegut i espectacular és el cas de *La Correspondencia de Barcelona* (1877-1884), diari inicialment no polític que, en el segon any, passà a mans de republicans progressistes seguidors de Manuel Ruiz Zorrilla i Nicolás Salmerón. En vuit anys de vida, acaba sent substituït amb altres onze noms, a causa de les suspensions, però també de desavinences internes: *La Estafeta de Barcelona*, *La Correspondencia de Cataluña*, *Diario de la Noche*, *La Revista*, *El Progreso*, *La Correspondencia Catalana*, *La Correspondencia Barcelonesa*, *La Marsellesa* i *La Correspondencia Ibérica*. D'aquest en surt un darrer títol pel desacord dels redactors amb el propietari Francesc de P. Madrenas i es crea una nova *La Correspondencia Catalana*, que dura cinc anys més, fins al 1889. Com a òrgan del sector més esquerrà i netament insurreccional del republicanisme, destaca com el diari que acumula, més que cap altre, suspensions, canvis de nom, crisis internes, cessament de directores i fins i tot l'empresonament d'un d'ells (Huertas, dir., 1995, p. 181-182).

La Publicidad és el segon nom adoptat per un diari nascut el 31 de gener de 1878 com *El Anunciador Catalán*. Després d'haver estat suspès pel governador, tot i no ser un diari polític, en reaparèixer al cap de cinc setmanes de suspensió,⁹ publica una llista de cinc periòdics que «se han quedado ciegos» (suspesos) —*El Anunciador de Cataluña*, *El Comercio*, *La Crítica*, *La Publicidad* (que l'havia substituït) i *El Látego*—, de tres més que «han perdido los ojos (valorados en 50 duros)» —*La Correspondencia*, *La Imprenta* i *El Anunciador de Cataluña*—, d'altres tres que han perdut «un ojo (25 duros)» —*La Publicidad*, *Gaceta* i *La Calavera*, periòdic no diari—, a més d'una suspensió de vint dies contra *La Correspondencia* i una de deu dies contra *La Imprenta*.

S'han iniciat, a més, durant aquestes cinc setmanes, tres procediments criminals contra *La Imprenta* i un contra *El Anunciador de Cataluña* i *La Publicidad*, respectivament, així com contra *Las Afueras* i *El Mosquito*, periòdics no diaris. Encara, una altra suspensió és la d'*El Látego*, substituït d'un dels substituïts de *La Imprenta*, pel fet d'«haber cambiado su forma primitiva». Com s'ha vist, també els diaris no polítics són susceptibles de suspensió, així com els substituïts, que quasi sempre es declaren no polítics. És ben explícit *El Catalán*, en definir-se «conservador como el *Diario de Barcelona* [...], cuya falta viene a llenar en la esfera de la publicidad», bé que serà «menos doctrinal».¹⁰

ta que havia instat la darrera suspensió de *La Imprenta*. «La genealogia del Diluvio», *El Diluvio* (Barcelona), núm. extraordinari (10 febrer 1929).

9. *El Anunciador Catalán* (Barcelona) (8 juny 1878).

10. *El Catalán* (Barcelona) (30 setembre 1876).

L'anomenada *vaga del gas*, començada com a protesta contra un impost directe als consumidors que vol recaptar l'Ajuntament de Barcelona, reuneix tots els diaris de la ciutat en suport de la protesta, amb l'única excepció del *Diario de Barcelona*, que acusa la resta de promoure una campanya de desprestigi de les autoritats. Aquesta unanimitat de la majoria de diaris a favor de la vaga —*El Correo Catalán* tampoc no se suma a un manifest de la premsa, al qual sí que se sumen *La Campana de Gràcia* i altres cinc setmanaris— es concreta en nombroses sancions imposades pel governador civil Cástor M. Núñez de Aldecoa, denúncies del fiscal d'imprensa Mariano de la Cortina i altres represàlies de l'alcalde Albert Faura, nomenat directament pel Govern, com ho foren tots els alcaldes des del 1875 fins al 1892. Segons un balanç posterior,¹¹ el nombre de denúncies i condemnes contra la premsa és de catorze l'any 1878, respecte de les cinc de 1875, tres de 1876, tres de 1877 i set de 1879.

Aquestes dades són més altes que les registrades als arxius centrals¹² sobre denúncies del fiscal d'imprensa entre 1875 i 1883, que en el cas de Catalunya es refereixen només als periòdics següents: *Las Circunstancias*, de Reus, i *La Opinión* de Tarragona (1875); *La Opinión* de Barcelona i *Diario de Tarragona* (1876); *Boletín Oficial* de Tortosa (1877); *Diario de Reus*, *La Correspondencia de Barcelona* (2), el setmanari *La Campana de Gràcia* i *La Imprenta* (1878); *Sancho Panza*, de Barcelona (setmanari), i *La Publicidad* (1880), *El Diluvio* (1882) i *La Correspondencia Ibérica* (1883).

Altrament, en una relació de les mateixes fonts sobre actuacions dels fiscals d'imprensa entre desembre de 1879 i febrer de 1881, apareixen les suspensions de *La Opinión* de Tarragona, *La Correspondencia de Cataluña* (2), *La Marsellesa* (2), *El Noticiero Dertosense*, de Tortosa, *El Clamor Ampurdanés*, de Figueres, *El Progreso*, *Diario de Barcelona*, *Crónica de Cataluña*, *El Correo Catalán* (3), *El Buen Sentido*, de Lleida, *Diari Català*, *La Publicidad*, *Las Circunstancias*, de Reus, i els setmanaris de Barcelona *El Arga*, *La Campana de la Unió*, *Lo Remanso* i *Sancho Panza*.

No és casual, com es veu a la taula 1c, que el nombre de periòdics publicats passi de vuit al llarg de l'any 1877 a vint-i-dos durant l'any 1878, per l'excepcionalitat de la repressió del governador civil i la resistència i enginy dels diaris. En els anys següents, es manté sempre per damunt de quinze. La casuística dels diaris substituïts és molt variada, depenent també de la casuística legislativa, ja que el Govern introdueix diverses prohibicions per evitar la picaresca dels editors, que se les pensen totes per continuar en contacte amb el seu públic.

11. *El Diluvio* (Barcelona) (20 abril 1880).

12. Archivo Histórico Nacional i Archivo General de la Administración (Álvarez Fernández, 1981, p. 74-75 i 80-91).

Així, el diari monàrquic liberal *Crónica de Cataluña* es reparteix als subscriptors de *La Imprenta* durant els quinze dies de la suspensió d'aquest el 28 de febrer de 1875, a causa de la publicació d'un telegrama anunciant l'adopció de «medidas preventivas». D'altra banda, alguns dels noms adoptats en la substitució de *La Imprenta* corresponen a setmanaris creats especialment per a ser utilitzats diàriament en cas de suspensió com els citats *La Crítica*, *Coliseo Barcelonés* o *El Látigo*. En contrapartida, el governador arriba a prohibir la cobertura per altres diaris de les subscripcions dels afectats per suspensions i, fins i tot, la venda pública d'exemplars. Aquesta és una novetat dels anys del Sexenni encara poc estesa, ja que, com abans, la venda per subscripció continua sent la forma preferida pels editors, ja que hi troben l'avantatge del pagament avançat i la fidelitat d'un públic estable.

En els anys crítics 1878-1879 hi ha encara l'aparició de nous diaris que continuen la línia d'alguns dels suspesos definitivament. És el cas de *Lo Poco y lo Mucho* (1878), continuador probable d'*El Anunciador de Cataluña* (1876-1878), el primer nou sortit després de 1874, i *El Velón* (1878), fals periòdic del passat publicat en edició única per a ridiculitzar la situació. Tot i que la vaga del gas no es resol fins a la primavera de 1879, la Llei de gener que suprimeix l'autorització prèvia facilita la creació de diaris en els anys següents.

N'hi ha que no passen d'uns mesos com *El Progreso* (1879), republicà i anticlerical; *Diario Liberal* (1880), antecessor de *La Vanguardia* en la dissidència dels seguidors de Sagasta amb els de Balaguer i que pateix en poc temps dues suspensions i el processament de Jaume Andreu per injúries als militars; *El Gobierno* (1880-1881), òrgan oficial del partit conservador en el Govern, com diu en el nom; *El Mercantil Catalán* (1881-1882), conservador i contrari a l'intervencionisme de l'Estat en l'economia; *La Reconquista* (1882-1883), liberal seguidor de Balaguer i contrari a *La Vanguardia*; el conservador *El Eco de Barcelona* (1883); el liberal balaguerià *La Jornada* (1883-1884), de Josep Feliu i Codina; *La Libertad* (1883-1884) i *La Libertad Española* (1884-1885), entre el monarquisme demòcrata de Cristino Martos —que fou ministre del Sexenni amb Joan Prim i Amadeu I i amb la I República— i el republicanisme moderat; l'efímer *El Diario de Gracia* (1884) a la vila independent; el breu full republicà i socialista *La Batalla* (1885); el republicà federal *El Federalista* (1885-1887), de Josep Maria Vallès i Ribot, abans i després setmanal; el liberal reformista *La Prensa Liberal* (1887), i l'anarquista *El Productor* (1887).

Pocs passen de l'any: *Diari Català*, de Valentí Almirall, que estrena la premsa diària en català amb els seus tres substituïts *Lo Tibidabo* (1879), *La Veu de Catalunya* (1880) i *Lo Catalanista* (1880); la *Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola* (1879-1885), en la línia monarquicodemocràtica de l'esmentat Cristino Martos; *El Principado* (1882-1883), òrgan del partit conservador passat a l'oposició; *El Barcelonés* (1884-1890), diari liberal que dona suport a l'alcalde Rius i Taulet, enfron-

tat tant a *Crónica de Cataluña* com a *La Vanguardia*; un nou diari —*La Península* (1884-1885)—, del republicà Madrenas, propietari de *La Correspondencia Ibérica*, amb breus substituïts com *El Combate* (1886) i *Diario de Avisos* (1886-1887); el també republicà *La Democracia* (1885-1887), també afectat per incidències i denúncies, ja en vigència la Llei de 1883; *El Suplemento de Barcelona* (1885-1887), liberal, amb successius substituïts com *El Suplemento* (1888-1894), *La Opinión* (1894-1898), *La Opinión Imparcial* (1898) i *La Opinión de Cataluña* (1899-1901), que acaba en mans del senador conservador Josep Elías de Molins, que en cedeix els actius a *La Dinastía*; el reformista *La Nación* (1887-1891), de l'industrial Antoni Sedó, promotor de la Colònia Güell, i el secretari del Foment del Treball Nacional Guillem Graell, i *El Monitor* (1886-1889), del Cercle Liberal Conservador.

Només quatre dels diaris nascuts en els anys 1880 deixen una petjada llarga. A més de *La Vanguardia*, que el 1888 passarà a ser un diari informatiu de molt llarga vida, n'hi ha dos que passaran de vint anys de publicació: *La Renaixensa*, que uns anys més tard haurà de crear un substituït, *Lo Somatent* (1897), arran d'una suspensió, i *La Dinastía* (1883-1904), l'òrgan conservador de més durada, fundat per Pere de Rosselló i continuat pel Cercle Liberal Conservador el 1890, que accentua el seu reaccionarisme davant el catalanisme i el lerrouxisme (Huertas, dir., 1995, p. 204). El quart és *Diario Mercantil*, el més exitós dels diaris de vocació econòmica, fundat per Hermenegild Chaverri i Esteve Balmes, que sembla tenir un èxit ràpid entre fabricants i comerciants i es caracteritza per posicions reaccionàries en matèria social i de costums (Huertas, dir., 1995, p. 227-228).

La premsa diària creix molt ràpidament i amb estabilitat a Barcelona. En pocs anys el nombre de diaris que sobreviuen el Sexenni es multiplica per dos i per tres. La taula 1c ens mostra que dels quatre existents el 1875 es passa, comptant tots els suspesos i substituïts, a vuit (1877), vint-i-dos (1878), divuit (1879), vint-i-tres (1880) i quinze (1881), any aquest d'ascens al poder dels liberals de Sagasta. El nombre màxim assolit en el període anterior havia estat de nou (1843, 1855 i 1856), amb l'excepció de catorze en l'exaltació revolucionària de 1869. De 1882 a 1884 es manté el nombre de divuit, que baixa a quinze (1886) i puja a disset (1885 i 1887). Hi ha un procés de selecció en el mercat: desapareixen diaris polítics que venen dels anys seixanta i el Sexenni com *Crónica de Cataluña* i *Gaceta de Cataluña*, en benefici dels que es projectaran cap al segle xx com *El Correo Catalán*, *La Publicidad*, *La Vanguardia*, *La Renaixensa*, *La Dinastía* i *Diario Mercantil*, sense detriment dels veterans *Diario de Barcelona* i *El Diluvio*.

El ventall polític dels principals diaris es va modificant amb l'aparició d'òrgans més compromesos amb els partits. El carlista *El Correo Catalán* i el conservador *La Dinastía* tenen un espai propi a la dreta del *Diario de Barcelona*, en el qual el director Joan Mañé i Flaquer exerceix el poder pel damunt dels hereus d'Antoni

Brusi Ferrer, al costat del qual havia entrat el 1847, mentre que els diaris de les faccions liberals es barallaran algun temps per l'hegemonia. A l'àmbit republicà, la novetat de *La Publicidad*, dels antics diputats del Sexenni Eusebi Pascual Casas i Eusebi Corominas Cornell en defensa de la posició possibilista de l'antic president de la República Emilio Castelar, davant la independència proverbial d'*El Diluvio*. A la mort de Manuel de Lasarte, el 1881, el nou propietari i director és Josep Larribal, home independent que en feu «l'asil de tot l'esperit protestatari de la ciutat» (Hurtado, 1969, p. 97-99) i accentua el caràcter popular del diari. Per la seva banda, *La Renaixensa* consolida l'espai nou del catalanisme en la premsa diària.

Alguns trets de *La Publicidad* convé que siguin destacats. És un diari adreçat a un públic republicà moderat i benestant, davant del qual s'invoquen les figures citades de Pascual i Corominas. A la mort del primer, l'abril de 1883, és nomenat director del diari el periodista i exdiputat per Madrid Miguel Morayta, que probablement no manté el càrrec per gaire temps. Corominas, que n'ha estat el redactor en cap des del principi, exerceix la direcció durant molts anys. És també el diari que inicia dues pràctiques que s'estendran en els anys següents. Una és la identificació expressa del diari amb la persona del seu fundador, director o propietari, segons els casos. A la capçalera de *La Publicidad* hi figurà primer la llegenda «Director político: Don Eusebio Pascual y Casas», que fou canviada a la seva mort per la de «Fundador político: Don Eusebio Pascual y Casas». En la mateixa línia, per exemple, el modest diari revolucionari *La Batalla* (1885) fa constar sota el títol els noms dels seus redactors: «Redactores: Augusto Riera Sol y Manuel Guerra Román».

L'altra novetat, de tipus informatiu, és la publicació diària d'un gravat a primera pàgina, d'acord amb el subtítol iniciat el 10 de novembre de 1878 de *Diario Ilustrado, Político, de Anuncios, Avisos y Noticias*. Es tracta d'il·lustracions procedents d'obres ja publicades i de caràcter històric i divulgatiu. La publicació de gravats no és del tot nova, però es troba sobretot en els espais publicitaris dels diaris des d'abans del Sexenni, i és en els setmanaris on se'n fa un ús freqüent i els dibuixants prenen un paper important com a intèrprets crítics de l'actualitat. L'exemple de *La Publicidad* és seguit per la demòcrata i monàrquica *Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola*, que des de l'1 de desembre de 1881 s'estrena com a *Diario Ilustrado de la Tarde* amb un retrat a primera pàgina del científic alemany Alexander von Humboldt.

Hi ha una mostra interessant de la posició dels diaris davant d'adversaris d'altres camps polítics i dels rivals que es combaten en el mateix camp en un editorial publicat en el tercer número d'*El Barcelonés*,¹³ òrgan de Francesc de Paula Rius i Tauler. Assenyala com a adversaris, a la dreta, el conservador *La Dinastia* i, a l'esquerra, el republicà *La Publicidad*, al qual retreu passades baralles amb *Gaceta de Cataluña* «entre los posibilistas de Pascual y Casas y los posibilistas de Roca y Roca».

13. «Una verdadera cruzada», *El Barcelonés* (Barcelona) (3 octubre 1884).

Els rivals directes no són altres que *La Vanguardia* i *Crónica de Cataluña*, que disputen a *El Barcelonés* la representació del partit liberal dinàstic. Aquests serien els principals òrgans de la premsa política i al marge en queden els veterans *Diario de Barcelona* i *El Diluvio*, conservador i republicà, respectivament, però situats en l'espai de la premsa informativa. Com es pot veure, a finals de 1884, diaris com el carlista *El Correo Catalán* i el catalanista *La Renaixensa* no figuren entre les preocupacions de Rius i Tauler, que uns mesos abans ha cessat de la tercera de les seves quatre etapes com a alcalde.

Entre els periòdics en català, l'apoliticisme deixa *La Renaixensa* al marge de la lluita dels partits, però no li estalvia la vigilància i repressió governamental, que ja s'hi havia fixat quan era quinzenal amb la suspensió de deu mesos l'octubre de 1878 i altres sancions a revistes substituïdes (Duran i Tort, 2001, p. 59-67). L'esforç per bastir un mercat propi per a la premsa en català es duu a terme en la periodicitat no diària. S'hi havien conformat els joveníssims Pere Aldavert (vint anys), Francesc Matheu (dinou anys) i Àngel Guimerà (vint-i-cinc anys) quan Almirall i altres veterans els desaconsellaren fer-la diària el 1871 (Font, 1926). En l'espai setmanal ha triomfat l'editor Antoni López i Bernagosi amb *La Campana de Gràcia*, republicana, que declara un tiratge de 15.000 exemplars, pel damunt dels 10.000 atribuïts als principals diaris. El seu germà quasi bessó *L'Esquella de la Torratxa*, nascut definitivament el 1879 després d'haver substituït en diverses ocasions el germà gran, tindrà de seguida un èxit semblant. I més enllà, compartint anticlericalisme, *La Tramontana* (1880-1895), anarquista de Josep Lluñas, té una vida extensa i accidentada.

A l'altre cantó del ventall, el canonge Jaume Collell crea a Vic *La Veu de Montserrat* (1878-1902) amb la pretensió de ser el «setmanari popular de Catalunya». Com si fos encomanadís, el nom es repeteix aviat per a una primera *La Veu de Catalunya* (1880) durant una suspensió del *Diari Català*, i per a setmanaris com *La Veu Sallentina* (1881), avançada i anticlerical a Sallent; *La Veu del Camp* (1885), catalanista a Reus; *La Veu de la Comarca* (1885), catalanista a Valls, i *La Veu del Centre Català* (1887) a Barcelona (Miquel i Vergés, 1937, p. 33-34; Torrent i Tasis, 1966, vol. 2, p. 221, 303 i 413-414).

Davant l'espai popular aconseguit pels setmanaris republicans, que es valen de l'humor i el dibuix per a arribar a un públic que no llegeix diaris, amb periodistes i escriptors provinents d'*El Diluvio* i altres diaris republicans en castellà, sorgeix l'oferta cultural i literària de *La Renaixensa*, primer setmanal i després diari, i *La Il·lustració Catalana* (1880-1894), de Francesc Matheu, en l'espai naixent de les revistes il·lustrades destinades a un públic benestant. Amb una trajectòria paral·lela, *La Il·lustración* (1880-1891) estrena la publicació de fotografies el 1881 a més de gravats al boix i el 1885 publica el primer gran reportatge gràfic, quaranta-vuit instantànies d'un terratrèmol a Màlaga fetes per Heribert Marriezcurena (Fabre,

1990, p. 15-20). Hi ha una petita indústria editorial que creix també en català entorn de *La Renaixensa* i *La Il·lustració Catalana* (Duran i Tort, 2001).

Una altra iniciativa juvenil —Jaume Massó i Torrents, de disset anys, amb els seus amics Ramon Casas i Josep Meifrén— dona lloc a la fundació de *L'Avens* (1881, 1882-1884, 1889-1890) i *L'Avenç* (1891-1893), seguint l'estela de Valentí Almirall i el seu desaparegut *Diari Català*. Aquesta revista quinzenal, que neix amb el ferm propòsit d'escriure el català sempre amb la mateixa ortografia per combatre l'anarquia que perjudica l'idioma, té un tiratge de 3.000 exemplars, pel damunt d'alguns diaris. A part de la defensa i l'ús exclusiu de la llengua catalana, aquestes publicacions aporten altres innovacions en els continguts i en la presentació gràfica, com els dibuixos que adornen les capçaleres, deguts a Ramon Casas en el cas de *L'Avens*. Josep Lluís Pellicer dona un toc futurista a la del *Diari Català*, mentre que l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner el dona modernista i exalçant *La Renaixensa*, amb l'au fènix que resorgeix amb les quatre barres.

El garbuix de tants noms, èpoques i orientacions dels setanta-un diaris registrats a penes en un quart de segle, entre 1875 i 1887, amaga el fenomen rellevant ja citat dels «anunciadors» i diaris comercials, ja sigui per vocació o per pragmatisme en la substitució de diaris polítics suspesos. Aquest espai acabarà sent ocupat de manera específica per *Diario Mercantil* i *Diario del Comercio*, malgrat que els principals òrgans informatius també hi dedicaran la màxima atenció i faran de la publicitat i els serveis la seva principal font d'ingressos.

Els primers «anunciadors», en l'ambient repressiu dels darrers anys de 1870, fan explícita renúncia a la intervenció i, fins i tot, a la informació política. «Todo, excepto las apreciaciones políticas, tendrá cabida en sus columnas», diu el prospecte d'*El Anunciador Catalán*, antecedent del republicà *La Publicidad*, que «será ni más ni menos que lo que su título indica». «Será uno de los mejores elementos de publicidad con que cuenta este país y una garantía de seguro éxito para todo anunciante.»¹⁴ *El Anunciador de Barcelona* retreu l'excessiva importància que es dona a la política en remarcar «la índole particular de nuestra publicación».¹⁵ *El Comercio de Barcelona* tampoc no té autorització per a la política, ni podria dedicar-s'hi «en los momentos actuales».¹⁶

És important fer notar que durant tot el primer any de la Restauració, 1875, no apareix cap diari nou a Barcelona i tampoc en els primers vuit mesos de 1876. El primer a fer-ho, el 16 de setembre, *El Anunciador de Cataluña*, fundat per Jordi Jubany, és un diari dedicat exclusivament a la publicitat, concebut com una alter-

14. *El Anunciador Catalán* (Barcelona) (1 abril 1878).

15. *El Anunciador de Barcelona* (Barcelona) (1 octubre 1877).

16. *El Comercio de Barcelona* (Barcelona) (22 març 1878).

nativa a la impressió particular d'opuscles i cartells destinats a un públic indiscriminat, així com als anuncis publicats en els periòdics polítics per a un públic limitat a l'àmbit ideològic respectiu:

Un diario *exclusivamente de anuncios*, repartido con profusión y regularidad a todos los Establecimientos públicos de Barcelona y a las más importantes poblaciones de España, del extranjero y Ultramar, es el medio más seguro de que los anuncios tengan la mayor publicidad apetecible, por un precio relativamente insignificante. (*El Anunciador de Cataluña*, Barcelona, 16 setembre 1876)

Aquest primer «anunciador» es reparteix també gratuïtament a casinos, cafès, botigues, barberies i tota mena d'establiments públics, així com als viatgers dels ferrocarrils procedents de Madrid, València i França. El 19 de desembre de 1877, anuncia noves millores destinades a fer-ne «no solo el diario más barato de España consagrado a dar la mayoría de publicidad en cuanto interese a los señores Industriales, comerciantes, artistas» —per artesans— «y manufactureros, sino que su lectura sea de lo más amena, más abundante y más adelantada en noticias».

Amb tot, *El Anunciador de Cataluña* tampoc no s'escapa de les sancions de la vaga del gas, ja que és denunciat el 24 d'abril de 1878 per la publicació d'onze notícies i queda afectat per la prohibició governativa de la venda de diaris al carrer. És suspès el 22 de maig, després d'un any i set mesos de vida. El seu probable continuador des de l'11 de juny, *Lo Poco y lo Mucho*, és multat el 5 de juliol per un fulllet ofensiu «a la moral, a las buenas costumbres y a la decencia pública», és suspès el 31 de juliol i continuat un mes més per *El Anunciador* (Huertas, dir., 1995, p. 187). Mentrestant, el nom i el projecte han fet fortuna i n'han sortit almenys quatre més de semblants.

El preu de la subscripció és també una novetat d'aquest primer *El Anunciador de Cataluña*, que ofereix el més baix dels diaris de l'època. Comença sent de tretze rals el trimestre a Barcelona i al cap de quinze mesos baixa a dos rals al mes, un preu extremament baix que cap altre diari no imita, amb l'excepció d'*El Progreso*, republicà federal de curta durada. Ja desaparegut *El Anunciador de Cataluña*, el mateix any 1878, *El Anunciador Catalán* posa un preu de tres rals mensuals, que el seu continuador *La Publicidad* apuja a quatre rals en començar 1879. Aquest preu que adopten molts altres diaris d'aquests anys és la tercera part dels dotze rals al mes del *Diario de Barcelona* i dues terceres parts dels sis rals al mes de *La Imprenta*. Estem parlant únicament de la subscripció a Barcelona mateix, ja que la de la resta d'Espanya té un altre preu i la de les colònies d'ultramar i de l'estranger un altre molt més car.

La qüestió del preu de la subscripció és molt sensible per a copsar la significació d'aquest moment en l'evolució i els canvis del periodisme, com ho ha estat en

les dècades anteriors. Vint anys abans, *El Telégrafo* havia reduït a la meitat el preu de la subscripció del *Diario de Barcelona* —en la línia marcada a París el 1836, a Madrid el 1850 i a Londres el 1856— i s'havia convertit en el seu principal competidor fins a igualar-lo o, fins i tot, superar-lo en tirada durant el Sexenni, en què prengué el nom de *La Imprenta*. La resistència dels diaris francesos tradicionals davant la novetat de *La Presse* i *Le Siècle* i, més notòriament, la de *The Times* davant *The Daily Telegraph* (Guillamet, 2003b, p. 63-73) és paral·lela al manteniment del preu de sempre pel diari d'Antoni Brusi Ferrer. La publicació d'una segona edició de tarda, a diferència de molts diaris que es posen a quatre rals, no és excusa suficient, ja que també l'ofereixen *El Diluvio*, *La Vanguardia* i altres.

Si, el 1859, l'aparició d'*El Telégrafo* havia marcat una primera baixada de preus a la meitat, a partir de 1876, *El Correo Catalán*, *La Correspondencia de Barcelona* i *La Publicidad* marquen una segona baixada a la tercera part del preu originari, que els diaris triguen a expressar en pessetes. La nova unitat monetària havia estat instaurada el 1868 per Laureà Figuerola, ministre català d'Hisenda del primer Govern del Sexenni Democràtic, al mateix temps que el sistema mètric decimal.

El resultat de la variació de preus dels diaris durant aquest primer decenni llarg de la Restauració és una gradació en cinc nivells:

- a) 12 rals / 3 pessetes al mes, *Diario de Barcelona*;
- b) 8 rals / 2 pessetes al mes, *Gaceta Comercial*, *Fabril y Agrícola*, *El Principado*, *La Renaixensa* i *La Dinastia*;
- c) 6 rals / 1,50 pessetes al mes, *El Diluvio*, *La Vanguardia*, *El Mercantil Catalán*, *El Barcelonés* i *Diario Mercantil*;
- d) 5 rals / 1,25 pessetes al mes, *Diari Català*;
- e) 4 rals / 1 pesseta al mes, tota la resta, des d'*El Correo Catalán*, *La Publicidad* i *El Noticiero Universal* fins al full socialista *La Batalla* i l'anarquista *El Productor*.

Es consolida així el finançament parcial del preu de venda dels diaris per mitjà de la publicitat, amb l'única excepció aparent del *Diario de Barcelona*, que tot i tenir la cartera de publicitat més tradicional i potser més àmplia no renuncia a mantenir el preu de subscripció més alt. En l'extrem oposat, l'experiència inicial d'*El Anunciador de Cataluña* ofereix un primer assaig de gratuïtat de la premsa, en anunciar la distribució d'exemplars per tota mena d'establiments públics de Barcelona, així com als viatgers del ferrocarril de València, Madrid i França. Tot i establir un preu de subscripció inicial de 3 rals / 0,75 pessetes al mes, rebaixat el 1878 a 2 rals / 0,50 pessetes, l'elevat tiratge que es proposa distribuir —10.000 exemplars, equivalent o superior als de *La Imprenta* i *Diario de Barcelona*, els diaris de més difusió— només s'explicaria per la seva pràctica gratuïtat.

Al capdavall, aquests efímers «anunciadors» ho són també d'una nova orientació comercial dels diaris que ells mateixos no poden rendibilitzar. El primer i més important no arriba als dos anys de vida. Seran els principals diaris informa-

tius els que assumiran també aquesta orientació. Entre els innovadors cal incloure-hi també *La Correspondencia de Barcelona*, derivada després al periodisme polític com a probable resultat de la inviabilitat del projecte inicial, inspirat en l'èxit de *La Correspondencia de España* (1859-1920), titllada habitualment de periòdic «ministerial» o governamental (Seoane, 1983, p. 244-249). Nascut com una quarta pàgina del diari madrileny, assaig que ja havia fet l'impressor Manuel Saurí el 1865, quan rep l'autorització per sortir a part *La Correspondencia de Barcelona*, es proposa de ser només un diari de notícies, d'ocupar-se «poco de los partidos, mucho de las ideas», de manera que, com a «defensores del orden en que se funda el progreso de las naciones, estaremos siempre al lado del Gobierno constituido, con nuestro lema de respeto profundo al principio de autoridad y apoyo leal y patriótico a los delegados del Poder».¹⁷

Com en el cas dels «anunciadors», hem de considerar que la manca de viabilitat de la importació d'aquest model d'èxit des de Madrid tingui a veure amb l'existència prèvia del *Diario de Barcelona*, que complia aquesta funció des de 1792, abans de convertir-se també en un diari d'informació, així com de l'èxit equivalent d'*El Telégrafo / La Imprenta / El Diluvio* per als sectors socials no conservadors.

La formació definitiva de la premsa comarcal també es produeix en els primers anys de la Restauració pel que fa tant a la creació de periòdics setmanals o quinzenals en municipis mitjans que encara no en tenien com a l'aparició estable de diaris a les principals ciutats catalanes, en especial en la costa sud. Vilanova i la Geltrú, Tarragona i Reus compten amb diaris estables des de mitjans del segle XIX i n'apareixen de nous sobretot en aquesta darrera ciutat.

El més antic és *Diario de Villanueva y Geltrú* (1850-1920), fundat per l'impressor Josep Pers Ricart amb el nom originari de *Diario de Villanueva de Ciencias, Literatura y Artes*. Els canvis posteriors de subtítol —*de Intereses Morales y Materiales, Noticias y Avisos*, 1877; *de Intereses Materiales, Ciencias, Literatura y Noticias*, 1886— presenten un diari allunyat de la lluita política. Un segon diari sí que és polític, *El Mensajero* (1883-1888), fundat pel republicà Ramon Roig i Armengol, amb una vida inestable. Pel que fa a la periodicitat, passa a setmanal al cap de tres mesos, després a trisetmanal i de nou a diari el 1885. Pel que fa als subtítols, hi introdueix aquest any la identificació «democrático federalista» i a partir de 1887 es defineix com a «diario federal», amb un breu canvi de nom, *El Nuevo Mensajero*.

El *Diario de Tarragona* (1853-1938) havia estat fundat per l'impressor Francesc Artís Sanjuan com a diari d'avisos i notícies, tot recuperant una capçalera ja estrenada per Antoni Brusi Mirabent durant la invasió napoleònica i represa tres vega-

17. *La Correspondencia de Barcelona* (Barcelona) (17 gener 1877).

des més en els anys 1820. Després d'haver defensat durant el Sexenni els postulats democràtics, es posa al servei del Partit Conservador de Cánovas del Castillo i més tard al del liberal Sagasta (Torrent i Tasis, 1966, vol. II, p. 280-282; Virgili i Sanromà, 1980, vol. I, p. 1-28). Els seguidors de Cánovas creen *La Provincia de Tarragona* (1887-1900), mentre que l'òrgan liberal més genuí és *La Opinión* (1875-1904), fundat per Pere Antoni Torres Jordi, més tard primer director de *La Vanguardia*. Aquest diari, que en els primers anys és suspès dues vegades, s'uneix amb *El Eco de la Provincia* (1885-1886) en reunificar-se l'antic partit fusionista el 1886, com a òrgan del «partido liberal dinástico de la provincia». En el mateix espai polític hi ha *El Mercantil* (1887-1892), dirigit per Joan Meroles, i *El Sufragio* (1884-1885), que és objecte de diverses denúncies, multes i l'empresonament del director, tot i la vigència de la nova i definitiva Llei d'imprensa de 1883. Òrgans polítics de menor durada són *El Orden* (1886-1888) —setmanari republicà des de 1883, que el 1887 es fusiona amb *El Gubernamental* (1887), també abans setmanari, com a òrgan unificat del possibilisme de Castelar— i *El Restaurador* (1886), diari tradicionalista després d'una etapa breu com a setmanari.

El desplegament d'un ampli ventall d'òrgans diaris dels grans partits de la Restauració en les seves diverses faccions locals és visible també a Reus, amb la diferència d'uns diaris republicans provinents del Sexenni. Reus és la segona ciutat catalana en població i en nombre de diaris, ja que s'hi continua publicant el *Diario de Reus* (1844-1845, 1859-1936) i des del darrer any del Sexenni hi ha un diari republicà amb el nom ben significatiu de *Las Circunstancias* (1874-1930). Un títol de vocació provisional, segons el qual «nuestro Periódico indica bien claro que no necesita dar a conocer su bandera política», que és la del darrer president de la República, Emilio Castelar. El diari venia a substituir els suspesos *La Redención del Pueblo* (1871-1874), de Josep Güell i Mercader, i *El Clamor del Pueblo* (1874) i es converteix en el principal oponent polític i informatiu del conservadorisme del *Diario de Reus*, que absorbeix l'òrgan oficial del partit liberal conservador, *Crónica de Reus* (1882-1887), editat per Marian Pons Espinós. Aquest tercer diari mostra la vitalitat econòmica de la ciutat, amb l'intent encara d'un quart diari, aquest informatiu, fundat per Salvador Bofarull, *El Imparcial Reusense* (1883).

En els anys següents, en surten tres més. *La Correspondencia de Reus* (1886-1894), dirigida per Josep M. Sabater Poch, substitueix un *Diario de Reus y su Comarca* del 4 al 13 de maig de 1886, que el *Diario de Reus* denuncia per imitació. *Lo Somatent* (1886-1905) és el primer diari en català fora de Barcelona, fundat i dirigit inicialment per Pau Font de Rubinat. Presentat primer com a regionalista i al cap d'uns mesos com a catalanista, invoca com a font doctrinal el llibre *Lo catalanisme* de Valentí Almirall, acabat de publicar, bé que comparteix amb el diari *La Renaixensa* una visió apartada de la política de partit que integri «monàrquichs y republicans, demòcrates y aristòcratas, conservadors y progressistas». El tercer és

El Distrito (1887-1888), fundat per Pere Nolasc Gay, que es publica durant set mesos com una dissidència del partit fusionista de Castelar.

La ràpida formació d'un sistema de diaris a les principals ciutats presenta característiques variades. A Tortosa en surten tres en poc temps, destinats a tenir una vida llarga, sobretot *El Correo de Tortosa* (1882-1932), antic setmanari catòlic i carlista, amb un nom similar a *El Correo Catalán* barceloní. El seu pas a diari pot semblar una reacció a l'aparició prèvia del *Diario de Tortosa* (1882-1923) com a òrgan del partit liberal de Sagasta, fundat per Lluís Bernis Mayor. L'any següent, un altre setmanari es passa també a diari, *La Verdad* (1883-1903), inspirat pel polític local Teodor González Cabanne del Partit Conservador. La seva aparició hauria hagut de superar les amenaces de liberals i republicans de Ruiz Zorrilla, segons denuncia al primer número (Huertas, dir., 1995, p. 209). Dos anys més tard, Tortosa suma un quart diari, aquest republicà possibilista del partit de Castelar, l'abans bisetmanal *La Voz del Progreso* (1885-1890), de Carles Bes Tallada.

No han reeixit, en canvi, a Valls, dos intents relacionats amb el projecte de línia de ferrocarril Valls - Vilanova i la Geltrú - Barcelona: *Diario de Valls* (1878-1879), patrocinat per Francesc Gumà Ferran i dirigit per Josep Pau Roca Cardús, i *Diario Vallense* (1878-1879), escindit de l'anterior, fundat i dirigit per Francesc Pelliser.

A les altres dues capitals de província, es donen també circumstàncies específiques. A Lleida hi ha el naixement dels seus principals diaris en duració i influència: *El País* (1879-1934), liberal dinàstic de Sagasta en els primers temps amb Magí Morera com a primer director, i *Diario de Lérida* (1886-1931), catòlic i portaveu d'entitats religioses com l'Acadèmia Mariana. Aquesta segona capçalera evoca l'existent a principis de segle abans de l'ocupació napoleònica de la ciutat i una altra de 1860.

A Girona, *El Eco de la Provincia de Gerona* (1882-1883) no passa d'un any i mig de publicació, amb una línia política oberta a conservadors i liberals i inspirada en la Constitució de 1876. El primer diari estable és *La Lucha* (1887-1910), que era trisetmanal des de 1871, com a òrgan monàrquic liberal resultat de la fusió de *La Conciliación* i *El Vigilante*. El mateix any en surt una escissió titulada *La Nueva Lucha* (1887-1890), que defensa la línia oficial de Sagasta davant la nova orientació provincial del partit, encapçalada pel fundador i director, Joaquín Ruiz Blanch.

Sabadell, Terrassa, Manresa i Vic són les altres ciutats on neixen diaris, amb menys èxit inicial que en les anteriors. A Sabadell, només un dels vuit fundats en aquests anys té una certa durada, *Diario de Sabadell* (1881-1886), tan poc conegut com un precedent del mateix nom de 1854. Després d'un any de publicació, un segon diari titulat *Los Ecos del Vallés* (1880-1881) acorda convertir-se en la quarta

pàgina local d'*El Bien Público*¹⁸ de Madrid. Durant un any i mig surt, després, *El Conciliador* (1882-1883), propietat de Joan Baqués i dirigit per l'advocat Alfons García del Corral, al servei d'Izquierda Dinástica, fundada pel duc de la Torre com a alternativa al Partit Liberal de Sagasta. Un altre intent és *Crónica de Sabadell* (1885), el mateix any que apareix un segon diari d'una certa durada, *El Sabadellés* (1885-1894), fundat per Enric Diumaró Graner. Arran d'una suspensió temporal voluntària, l'impressor Magí Ribera crea *Eco de Sabadell* (1887, 1889), suspès també al cap de sis mesos davant l'aparició de *Criterio Sabadellés* (1887-1890). Hi ha encara la presència a la ciutat d'un diari republicà federal, *La Montaña* (1887), setmanari republicà federal publicat a Manresa des del 1880 fins al 1896, que durant dos mesos es publica conjuntament també a Sabadell.

A la capital del Bages, *Diario de Manresa* (1885) és un intent de recuperar un títol de 1808, que el Centro Comercial e Industrial reconverteix en el setmanari *El Comercial e Industrial*. A Terrassa, la combinació de periodicitats té més èxit: *La Revista Tarrasense* (1885-1887), fundada per Vicenç Cusó, propietari de la impremta La Industrial, nascuda el 1876, passa a bisetmanal el 1879, es publica dos anys i mig com a diari i torna a ser bisetmanal. També a Vic hi ha l'intent de recuperar un nom ja utilitzat tres vegades —dues en la guerra napoleònica i una tercera el 1923— *Diario de Vich* (1877), que dura set mesos, sense aparent filiació política.

18. El diari de Madrid *El Bien Público* va aparèixer des de l'1 de setembre de 1880 fins a l'11 de gener de 1881. Vegeu l'Hemeroteca Municipal de Madrid. Va haver-hi un diari de nom *El Bien Público* a Barcelona l'any 1849.

2. Segon impuls informatiu, 1888-1898

El 8 d'abril de 1888, dia en què s'inaugura l'Exposició Universal, es publiquen a Barcelona tretze diaris, dos dels quals ja tenen una llarga trajectòria i competeixen per la màxima difusió amb un enfocament principalment informatiu: *Diario de Barcelona*, monàrquic i conservador a punt d'arribar al centenari, i *El Diluvio*, republicà i hereu d'*El Telégrafo*, *La Imprenta* i altres que hagueren de substituir-los deu anys enrere. Alguns dels diaris apareguts des de l'inici de la Restauració han consolidat un espai en el mercat, adreçats a públics d'identitat política més precisa. *El Correo Catalán*, carlista; *La Dinastía*, conservador; *La Publicidad*, republicà, i *La Renaixensa*, catalanista no polític. En un segon pla, hi ha *La Correspondencia Catalana*, d'un republicanisme més abrindat, i *El Suplemento*, d'una altra facció liberal, com ho són *El Monitor* i *La Nación*, més recents. L'alcalde Francesc de Paula Rius i Taulet disposa d'un òrgan propi que es diu *El Barcelonés*.

El diari que més s'havia oposat a l'alcalde de Barcelona i organitzador de l'Exposició abandona sobtadament la brega política. *La Vanguardia* comença l'any amb un format el doble de gran i el propòsit declarat de voler ser a Catalunya el que a la Gran Bretanya és *The Times*, que celebra aquest any el seu primer centenari, quatre anys abans que el *Diario de Barcelona*. Un jove director beneït per Sagasta, l'andalús Modesto Sánchez Ortiz, és l'artífex de la transformació en un diari informatiu. Si en presentar-se l'any 1881, com a òrgan de partit, havia utilitzat un llenguatge de combat polític,¹⁹ en la de vuit anys després, *La Vanguardia* anuncia «imparcialidad y severidad»²⁰ i, dos anys més tard, completa l'exposició

19. «Tenemos que aprestarnos al combate: la reacción avanza; prepárese el Gobierno a la resistencia y no hemos de ser nosotros los últimos que aceptemos en la lucha el puesto de honor que, de derecho, nos corresponde», *La Vanguardia* (Barcelona) (1 febrer 1881).

20. «Un periódico es la vocina [sic] de todos los temas armónicos, es la repetición de todos los intereses legítimos; en él ha de encontrar cada clase su nota, cada lector su frase, y en este concepto y

de la seva doctrina informativa amb la importància de «dar a la opinió el dato para su juicio».²¹ Els motius d'aquest canvi podrien estar lligats a la mort de Collasso, líder de la facció anti-Rius, i a l'interès del mateix cap del Partit Liberal (Dalmau Palet, 2015, p. 115-116). D'altra banda, Bartolomé Godó Pié ha cedit la propietat de *La Vanguardia* al seu germà Carlos, el qual n'ha delegat la gestió al fill Ramon Godó Lallana (Casasús, 2006, p. 29-30).

L'any de l'Exposició té encara dues altres novetats. Una és política: a finals de juliol neix el *Diario de Cataluña* del capellà integrista Félix Sardá Saldany, seguidor de Ramon Nocedal. Combat per la dreta *El Correo Catalán*, a costa de ser expulsat aquest mateix any del partit carlista amb altres vint-i-quatre periòdics espanyols. Dura tres anys justos, però és continuat fins al 1901 per *El Diario Catalán*, del mateix to.

L'altra novetat és informativa i més important: la creació d'*El Noticiero Universal* (1888-1985), diari de tarda, que s'estrena el segon diumenge de l'Exposició, el 15 d'abril de 1888. N'és propietari i director Francisco Peris Mencheta, corresponent experimentat durant la Tercera Guerra Carlista per *Las Provincias*, de València, i *La Correspondencia de España* i creador a Madrid, el 1876, d'una agència de notícies, l'Agencia Telegráfica Mencheta. *El Noticiero Universal* es proposa ser exactament un òrgan que dona notícies d'arreu, com diu el seu nom, evita tot partidisme i s'ofereix al públic per defensar els seus interessos: «El diario ha de ser hoy del público: éste ha de escribir en sus columnas tanto o más que sus redactores».²² La disposició d'una agència telegráfica pròpia és una garantia, de manera que té èxit, i declara un tiratge immediat de 9.000 exemplars. Se l'atribueix la instal·lació a la Rambla dels quatre primers quioscos de premsa a Barcelona, el mateix 1888.²³ Onze anys després, publicarà una edició complementària de matí, de 1899 a 1919 (Huer-tas, dir., 1995, p. 239-240), a la inversa del que fan altres diaris.

Com *El Noticiero Universal*, que quasi complirà el segle, dos diaris més creats en la darrera dècada del segle XIX tenen una durada llarga i arriben fins al final de

por este medio, el Periódico vendrá a ser el retrato exacto de la Sociedad en cuyo seno y para quien se hace», *La Vanguardia* (Barcelona) (1 gener 1888).

21. «En esa fórmula de “dar a la opinión el dato para su juicio”, sencilla en apariencia, pero muy compleja cuando se desentraña, se encierra todo el sistema periodístico moderno, que sirve al público, no al partido ni a la camarilla», *La Vanguardia* (Barcelona) (21 febrer 1890).

22. «En esta labor hemos de imponernos la brevedad posible, procurando dedicar el mayor espacio a reseñar sucesos, y utilizando para conocerlos más el telégrafo que el correo, y tanto la información directa de los corresponsales que tenemos en todas las capitales y en otras poblaciones de España, como cualquier otro testimonio veraz, agradeciendo desde luego los de cuantos quisieron prestarnos su concurso para el esclarecimiento de la verdad», «El Noticiero Universal», *El Noticiero Universal* (Barcelona) (15 abril 1888).

23. Lluís PERMANYER, «El quiosc de premsa, un invent de 1888 en perill d'extinció», *Barcelona Metròpolis* (Barcelona), núm. 108 (juny 2018), p. 36-40.

la Guerra Civil: els ja citats *Diario del Comercio*, creat com una escissió del *Diario Mercantil*, i *Las Noticias* del publicitari Rafael Roldós, que surt inicialment com a diari de tarda. Entre els escindits del primer hi ha el mateix fundador, Hermenegild Chaverri, després d'un cop de mà del regent de la impremta que provoca la marxa de fundadors, redacció, gerent i caixistes. Chaverri també passa per la presó, amb dos redactors, per haver denunciat abusos públics en el comerç del vi, a primers de gener de 1891. Malgrat l'escissió, sembla que hi ha espai per a tots dos diaris competidors. El 1898 una nova crisi interna al *Diario Mercantil* porta cinc redactors més al *Diario de Comercio*, dos dels quals —Emilio José Orellana i el membre de la Lliga Ferran Agulló— en són directors successius, però alhora en marxen tres altres per desavinences (Huertas, dir., 1995, p. 227-228 i 244-245).

La nova orientació informativa i independent dels partits que aporten tant *La Vanguardia* com *El Noticiero Universal* no impedeix que propietaris, directors i redactors de diaris continuïn participant com a actors de la vida política. Així, en una llista d'almenys vint-i-vuit periodistes espanyols que es preveu que concorrin com a candidats en les eleccions a Corts del 27 de març de 1898, hi figuren Francisco Peris Mencheta, «director de la agencia que lleva su nombre y de *El Noticiero Universal* de Barcelona y el señor Junoy, redactor de *La Publicidad*».²⁴ Emili Junoy ja ha estat diputat per Manresa el 1893 i ho serà per Barcelona aquest 1898, el 1903, el 1907 per Solidaritat Catalana i encara senador el 1908, en una trajectòria molt pròpia en un periodista d'un òrgan republicà. Peris Mencheta comença aquest 1898 una trajectòria com a diputat independent per Sueca, que revalida el 1899, el 1901 i el 1910, a més de ser també senador independent per València, el 1907, i vitalici des del 1914 fins al 1916. La majoria dels vint-i-sis periodistes candidats correspon a diaris de Madrid, molts d'ells de caràcter polític, però també els directius d'*El Imparcial* i *El Liberal*, amb forta però no pas exclusiva vocació informativa.

Tampoc els propietaris de *La Vanguardia* renuncien a la seva activitat política després de 1888, data en què el fundador Bartolomé Godó Pié és diputat liberal per Igualada, elegit el 1886, com ja ho ha estat el 1881. Carlos Godó Pié també ho serà el 1893 i 1896. Per la seva part, en cessar com a director d'aquest diari, Modesto Sánchez Ortiz emprèn una carrera política com a diputat per Mataró, el 1901, que el porta a ser successivament governador civil de les províncies de Castelló, Girona, Lugo, Burgos i Oviedo. Sense ser un diari polític, és significatiu que *Las Noticias* publiqui un article signat per Emilio Castelar, l'expresident de la República i líder dels republicans possibilistes, que sense fer referència als diaris de partit fa un encès elogi d'«esa hoja maravillosa que se llama periódico».²⁵ L'article

24. «El periodismo en las elecciones», *El Pabellón Nacional* (Barcelona) (25 març 1898).

25. Emilio CASTELAR, «El periodismo», *Las Noticias* (Barcelona) (21 març 1896).

publicat a propòsit de l'aparició del diari de Roldós, set dies abans, és del to que ja anuncia el primer paràgraf:

Cuando tomo en mis manos un gran diario, cuando recorro sus columnas, considero la variedad de sus materiales y la riqueza de sus noticias, no puedo menos de sentir un raptó de orgullo por mi siglo, y de compasión hacia los siglos que no han conocido este portento de la inteligencia humana, la creación más extraordinaria entre las creaciones.

En l'espai de la premsa republicana es produeixen algunes turbulències entorn d'*El Diluvio*, que emprèn una campanya de desprestigi contra Valentí Almirall i Antoni Farnés com a marmessors de Rossend Arús, de la qual es fan ressò críticament *La Publicidad* i *La Campana de Gràcia*. Aquests atacs, que afecten també la memòria del difunt prohòmic republicà i maçó, es fan en una sèrie d'articles dominicals publicats entre el 19 d'agost de 1894 i el 24 de novembre de 1895. El director Josep Laribal hauria mirat de desviar així l'atenció sobre irregularitats de la companyia d'assegurances La Salvadora, propietat de les famílies fundadores d'*El Diluvio* i d'ell mateix, denunciades per Josep Roca i Roca a *L'Esquella de la Torratxa* (Galofré, 1989, p. 108-109). Seria «un exemple del tipus de campanyes escandaloses que tanta fama donà a *El Diluvio*» (Torrent i Tasis, 1966, p. 121-122).

Del total de vint-i-cinc diaris nous sorgits entre 1888 i 1898, la meitat més un no arriba a l'any de vida, un parell passen de l'any, un altre dels dos anys, dos passen de quatre anys, un de sis anys i un de dotze anys. Alguns d'aquests diaris són substituïts o segones parts, com els ja esmentats *El Suplemento* —del qual continuen la numeració *La Opinión*, *La Opinión Imparcial* i *La Opinión de Cataluña*— o com el també citat i integrista *El Diario Catalán*, que substitueix el *Diario de Cataluña*. Altres són el brevíssim *El Heraldo de Barcelona* (1894), substituït del modest *Ecos Telegráficos* (1894), o *El Heraldo* (1898-1903), substituït del conservador *La Protección Nacional* (1893-1898).

Les dificultats d'arrelament de nous diaris semblen més relacionades que abans amb la dificultat de fer-se un lloc i de competir amb els ja establerts. Hi ha un nou intent fallit d'un *Diario de Gracia* (1890) i òrgans breus de les diferents faccions republicanes d'esquerra com *La Concordia* (1893), *Diario Republicano de Barcelona* (1893), *Gil Blas* (1894-1895) i *El Diario del Pueblo* (1896), tots amb dificultats de finançament. El segon dels citats, sortit en suport d'una candidatura d'Unió Republicana, no aconsegueix reunir 150 persones que comprin accions de 100 pessetes, ni que sigui accions de 20 pessetes a pagar en quatre vegades. El darrer —que es diu *Eco de la Unión Revolucionaria de Cataluña* i és partidari de les barricades abans que de les eleccions— intenta ser el diari més barat, a 0,75 pessetes

la subscripció mensual, però l'ha d'apujar aviat a 1 pesseta. Ofereix serveis de metge gratis a uns subscriptors que busca entre les classes treballadores (Huertas, dir., 1995, p. 253 i 266).

Hi ha també diaris de curta vida d'altres corrents liberals com *El Cronista de Barcelona* (1892-1893) i *Diario Moderno* (1897), i conservadors com l'òrgan electoral del candidat Miquel Tornabells Duran dit *El Popular* (1891) i el ja esmentat *La Protección Nacional*, aquest de més durada i apreciada qualitat gràfica promogut per Josep Elías de Molins. El patriotisme espanyol desfermat amb la guerra de Cuba dona lloc a *El Pabellón Nacional* (1898) i *La Voz de la Patria* (1898). El fet més remarcable en els darrers anys del segle és la consolidació d'un espai principalment informatiu, la qual cosa s'evidencia tant en la reconversió de *La Vanguardia*, la continuïtat del *Diario Mercantil* i els èxits immediats d'*El Noticiero Universal* i *Las Noticias* com en els intents fallits d'*Asociación Mercantil Española* (1897-1898) i *El Correo Mercantil* (1898).

En resum, dels dotze diaris existents en començar el 1888, només cinc s'endinsaran en el segle xx, mentre que dels vint-i-cinc apareguts fins al 1898, n'hi ha tres més que completen el coixí de nou diaris de llarga durada sobre el qual descansarà el periodisme català del primer terç del segle xx. Només dos són anteriors a la Restauració —*Diario de Barcelona* i *El Diluvio*—, davant dels quals defensen banderes de partit *El Correo Catalán* i *La Publicidad*. Hi afegim *La Vanguardia* i el vespertí *El Noticiero Universal*, els dos econòmics *Diario Mercantil* i *Diario del Comercio* i el nou informatiu *Las Noticias*. No hi comptem *La Dinastía* i *La Renaixensa*, que a penes enfilaran la primera dècada del nou segle, molt marcada per una renovació important de l'oferta política, en què cauen els vells partits del sistema de torns de la Restauració i sorgeix amb força el catalanisme polític. Un coixí de nou diaris de capçalera amb poca varietat ideològica i molta vocació comercial i de serveis que confirma el segon impuls informatiu. Hi destaca la força de la renovació a *La Vanguardia* i l'esllanguiment del *Diario de Barcelona*, en el qual Joan Mañé i Flaquer es manté encara en la direcció al cap de tres decennis. D'aquests nou diaris de llarga continuïtat només dos són estrictament polítics de partit.

Per les referències conegudes, l'accidentalitat política, menor en relació amb les prohibicions i persecucions governatives del període anterior, té més a veure ara amb les diferències internes dels partits o amb episodis d'acusacions i denúncies. Entre aquests casos destacarien una suspensió de l'integrista *Diario de Cataluña* per unes acusacions d'abús econòmic pel secretari del bisbat de Barcelona, les denúncies rebudes pel republicà *La Concordia* (1893), així com pel republicà i revolucionari *El Diario del Pueblo* (1896), tots dos de breu duració, i per la redactora d'aquest segon Belén Sárraga, directora també de la revista *La Conciencia Libre* (Huertas, dir., 1995, p. 238, 252 i 266).

La darrera dècada del segle XIX hi ha tres llargues suspensions de garanties constitucionals a la província de Barcelona amb el restabliment corresponent de la censura. Les dues primeres afecten només la província de Barcelona. La suspensió decretada pel Govern liberal de Sagasta el 9 de novembre de 1893 —després que una bomba llançada sobre la platea del Liceu en plena funció, la tarda del dia 7, ocasionés vint morts i molts ferits— dura un any, un mes i tres setmanes. Dos dies després, el governador ordena els diaris de publicar només les notes oficials de la policia o de sotmetre a la censura prèvia les notícies d'altres fonts (Dalmau, 2010, p. 153). El setmanari anarquista *La Tramontana* (1881-1896) és suspès el mes de desembre i no reapareix fins al gener de 1895.

Hi ha una segona suspensió de garanties, quasi tres anys després, el 18 de juny de 1896, decretada pel Govern conservador de Cánovas, després de la bomba del carrer de Canvis Nous durant la processó de Corpus de la parròquia de Santa Maria del Mar, el dia 7, amb dotze morts i quaranta-set ferits. Dura un any, set mesos i una setmana, durant aquest temps es duu a terme l'anomenat *procés de Montjuïc* contra vuitanta-set dels quatre-cents detinguts inicials, entre els quals figura l'editor de *La Tramontana*, Josep Lluas. Quatre seran condemnats a mort i executats, seixanta-tres absolts i desterrats i la resta condemnats a penes de vint, divuit, deu i vuit anys de presó, entre aquests l'advocat republicà Pere Coromines. La protesta només es pot canalitzar en la premsa republicana de fora de Catalunya i en la internacional. En la repressió que es duu a terme, la policia procedeix a la detenció de redactors i caixistes de periòdics llibertaris com *Ciencia Social* (1895-1896) i a la persecució dels qui foren subscriptors d'*El Productor*, l'esmentat primer i efímer diari anarquista de 1887, que s'ha mantingut com a setmanari fins al setembre de 1893. També un quiosquer cec de Gràcia és arrestat per vendre diaris «mal vistos per la policia» (Dalmau, 2010, p. 281-283). El Govern aprofita la suspensió per a fer detencions preventives de republicans en ocasió de disturbis com els causats per la Guerra de la Independència de Cuba, començada l'any anterior (Hurtado, 1969, p. 24).

L'efímer *Diario Moderno*, aparegut durant aquesta suspensió, gosa retreure als diaris establerts que s'hagin adaptat a la situació anormal que el Govern està mantenint per massa temps:

No recordando que ningún colega se haya preocupado hasta la fecha de la situación anormal en que se encuentra la provincia de Barcelona, se nos ocurre preguntar, con todo el respeto debido, ¿hasta cuando piensa nuestro paternal Gobierno mantener suspendidas las garantías individuales? ¿Es que cree que están todavía los salvajes a las puertas de Roma? [...] a menos que no lo tome por pretexto, lo que no creemos, para proceder en esta comarca de manera que sus actos no sean comentados.²⁶

26. *Diario Moderno* (Barcelona) (10 gener 1897).

La suspensió de garanties impedeix que els diaris progressistes i republicans, als quals s'adrecen els acusats dels atemptats, puguin fer-se ressò de la campanya internacional contra l'anomenat *procés de Montjuïc*, i triguen a començar a trencar la versió única i oficial dels fets, començant per *El Diluvio* i *La Publicidad* (Dalmau, 2010, p. 449-459).

L'activitat terrorista atribuïda als anarquistes registra des de 1884 un nombre creixent d'atemptats i troballes de bombes a Barcelona.²⁷ El 1893, hi ha un atemptat fallit contra el capità general de Catalunya, Arsenio Martínez Campos, durant la desfilada militar de les Festes de la Mercè, el 24 de setembre, un mes i mig abans de l'atemptat del Liceu. En els anys següents, tot i la bomba del carrer de Canvis Nous, el nombre de fets és menor.²⁸ La Llei del 2 de setembre de 1897 destinada a la repressió de l'anarquisme dona un poder discrecional al Govern per a suprimir diaris i exiliar persones per la propagació d'aquestes idees.

La premsa anarquista té encara poca importància, com indica l'intent fallit del seu primer diari, però és objecte d'una persecució en la qual fins als subscriptors se'ls fa sospitosos. Hi ha un altre efímer setmanari, *Ariete Anarquista*, el març de 1896. A la mateixa premsa liberal s'estableix un debat sobre els límits que cal imposar-se en la informació sobre l'anarquisme, en el qual participa Joan Maragall des de les pàgines del *Diario de Barcelona*:

Pero una cosa es hablar del anarquismo, y otra poner en peana a los anarquistas de la manera que lo hace gran parte de la prensa periódica. Lo primero es una necesidad, un desahogo, una especie de consuelo; lo segundo es una imprudencia [...]. La Prensa está haciendo a los anarquistas un reclamo que parece providencial. Este reclamo actúa en un doble sentido: obra halagando, exacerbando la vanidad de los militantes que van para héroes; y obra por sugestión en los neófitos, los indecisos y la multitud de inocentes predisuestos.²⁹

El 5 de juliol de 1898 hi ha una nova suspensió de garanties constitucionals, decretada pel Govern Sagasta, motivada per l'agitació republicana i anarquista i la guerra amb els Estats Units d'Amèrica. Dura sis mesos i tres setmanes. Fins i tot *El Correo Mercantil* es queixa de l'arbitrarietat de la censura: s'ha prohibit parlar de la situació a les Filipines, ni que sigui copiant d'altres diaris, i ara tampoc no es pot parlar de les negociacions de la Comissió de París, sense que els telefonemes i telegra-

27. El nombre d'atemptats oscil·la entre vuit (1884), dos (1885), tres (1886), dos (1887), sis (1888), cinc (1889) i set (1890), però s'eleva sobtadament a vint-i-dos (1891), dotze (1892) i tretze (1893), segons Dalmau (2010, p. 43-50).

28. El nombre d'atemptats disminueix i passa de dos (1894), tres (1895), cinc (1896), quatre (1897), zero (1898), tres (1899) a un (1900), segons Dalmau (2010, p. 43-50).

29. J. MARAGALL, «Los anarquistas y la prensa», *Diario de Barcelona* (Barcelona) (13 febrer 1894). Vegeu MARAGALL, 1960, vol. II, p. 419-422.

mes siguin presentats a censura, encara que hagin passat abans pel delegat del Govern en els serveis postals. A falta d'informació, el diari diu que es veurà obligat «a hacer propaganda de una magnífica colección de grabados que tenemos en cartera».³⁰

De manera simultània, en aquests mateixos anys, s'emprèn una activitat de repressió del regionalisme naixent a Catalunya, amb la Llei del 10 de juliol de 1894 i el Decret del 13 d'agost de 1897 que prohibeixen la difusió d'idees contràries a la unitat nacional (Desvois, 1977, p. 8). El director Julià Nougués i dos redactors del diari republicà reusenc *La Autonomía* (1894-1901) són portats a presó per un article sobre «Los atropellos a la prensa» a propòsit de l'assalt d'un grup de militars als diaris madrilenys *El Resumen* i *El Globo*, el març de 1895.

La incidència més remarcable es produeix amb la suspensió de *La Renaixensa*, el 13 de març de 1897, i el processament del director Pere Aldavert, a causa d'una comparació de Catalunya amb Creta i Espanya amb Turquia en la publicació d'un «Missatge al rei dels hel·lens» lliurat per diverses entitats catalanistes al cònsol de Grècia a Barcelona. En denegar el governador civil l'aparició d'un diari substituït amb el nom de *Lo Renaixement*, les edicions de *La Renaixensa* són acollides durant tres setmanes per *Lo Somatent* de Reus en forma de suplement. Suspès també aquest diari, *La Renaixensa* passa a publicar-se durant set mesos al Vendrell (Figueres, 1981, p. 37-44).

En contrast amb els obstacles posats pel Govern a la informació sobre els atemptats, pràcticament limitada a la versió oficial durant les dues llargues suspensions de garanties, hi ha un efecte invers de l'impacte dels esdeveniments i de la repressió posterior pel que fa a l'augment de la informació gràfica. Els judicis i consells de guerra que acaben amb les execucions dels principals acusats afavoreixen la utilització de dibuixos i fins i tot fotografies, sobretot en els setmanaris, però també en els diaris.

Les imatges més conegudes dels atemptats mortals d'aquests anys a Barcelona són les publicades en la portada del suplement il·lustrat de *Le Petit Journal* de París sobre la bomba del Liceu i sobre els anarquistes afusellats,³¹ en les edicions del 25 de novembre de 1893 i del 4 de juny de 1894, però també als diaris i setmanaris barcelonins se n'hi troben, bé que no amb el luxe de la litografia a tot color dels suplementes il·lustrats dels grans diaris francesos.³²

30. *El Correo Mercantil* (Barcelona) (14 i 16 octubre 1898).

31. Dalmau (2010) també aporta reproduccions sobre la detenció d'anarquistes a Barcelona, amb dibuix de Marín Baldo, a *Le Journal Illustré*, diari popular de París, com l'anterior, així com de l'atemptat de Canvis Nous, en les edicions del 26 de novembre de 1893 i del 21 de juny de 1896.

32. *Le Petit Journal* (1863-1944) i *Le Journal* (1892-1944) són dos dels grans diaris de París de finals del segle XIX, el primer dels quals va protagonitzar la segona baixada de preus dels diaris fins a posar-los a l'abast de la majoria de la població (Guillamet, 2003b, p. 68-69).

El setmanari *La Campana de Gràcia* publica nombroses il·lustracions sobre els atemptats i les seves conseqüències.³³ També en publiquen *L'Esquella de la Torratxa*³⁴ i el diari *La Publicidad*,³⁵ tots en l'àmbit del republicanisme, així com la *Revista Blanca*,³⁶ llibertària, editada a Madrid, i el vespertí *El Noticiero Universal*.³⁷ En l'edició del 6 d'octubre de 1894, *La Vanguardia* publica un gravat amb el croquis de l'habitació de la presó de Montjuïc en la qual Paulí Pallàs, autor de l'atemptat fallit contra Martínez Campos, entra en capella abans de ser executat. Al dia següent, es publiquen dos apunts de Ramon Casas que mostren periodistes «interrogando a los que salían de la capilla» i «trabajando en la cantina» de la presó.

Tot i que l'Exposició Universal és una gran ocasió per al desenvolupament tècnic i comercial de les revistes il·lustrades, també conegudes com *il·lustracions* pels noms de les més importants a totes les capitals europees, la utilització de gravats per a la publicació d'imatges és molt escassa als diaris, per una qüestió tant de cost com de qualitat de reproducció. Amb el precedent de l'ús de gravats des de 1878, *La Publicidad* en publica sobre alguns esdeveniments com l'enterrament de les víctimes de la bomba del carrer de Canvis Nous a Barcelona, l'11 de juny de 1896, i és el primer diari a introduir el dibuix polític d'actualitat, l'1 de juliol d'aquest mateix any, en la secció «La nota del día» d'Apel·les Mestres.³⁸

33. Dalmau (2010) reproduceix al seu llibre sobre el procés de Montjuïc els gravats de setze edicions de *La Campana de Gràcia*: explosió de la plaça Reial (13 febrer 1892); afusellament i retrat de Paulí Pallàs (14 octubre 1893 i 30 setembre 1893); autògraf de Santiago Salvador (14 juliol 1894); retrat de Santiago Salvador per R. Miró (20 gener 1894); atemptat del governador Ramon Larroca, per Josep Lluís Pellicer (3 febrer 1894); retrats de Mariano Cerezuola i Manuel Ars (13 gener 1894); Santiago Salvador, encadenat (14 juliol 1894); Santiago Salvador a l'hospital de Saragossa (20 gener 1894); exposició del cadàver de Santiago Salvador (24 novembre 1894); retrat del tinent coronel Enrique Marzo (12 setembre 1896); «Los turments de Montjuïc», text i dibuixos (20 maig 1899); retrats de l'inspector Antoni Tresols i del tinent de la Guàrdia Civil Narciso Portas (12 setembre 1896); protagonistes i acusats del procés de Canvis Nous, text, fotos i retrats (12 setembre 1896); afusellament a Montjuïc (8 maig 1897), embarcament dels indultats de Montjuïc cap a l'exili (5 maig 1900).

34. Dalmau (2010) reproduceix dos dibuixos de Josep Lluís Pellicer sobre la nit de la bomba anarquista al Liceu, *L'Esquella de la Torratxa* (Barcelona) (2 abril 1897).

35. Dalmau (2010) reproduceix els dibuixos i fotos de quatre edicions de *La Publicidad*: croquis de l'atemptat fallit de Paulí Pallàs a la Gran Via de Barcelona contra el capità general Martínez Campos (25 setembre 1893); retrat i autògraf de Pallàs (28 setembre 1893); dibuix de l'atemptat de la Gran Via reproduït a *El País* de Madrid (11 juny 1896); consell de guerra per l'atemptat del carrer de Canvis Nous (15 desembre 1896).

36. Dalmau (2010) reproduceix imatges de tres edicions del *Suplemento a la Revista Blanca*: instruments de tortura a Montjuïc (24 juny 1899); retrat de Teresa Claramunt (8 juny 1901), i una foto de grup dels presos indultats el 1900 (19 maig 1900).

37. Dalmau (2010) reproduceix els dibuixos i fotos de tres edicions d'*El Noticiero Universal*: retrat de Santiago Salvador (10 gener 1894); lloc de l'explosió per J. Pellicer Montseny (9 juny 1896), retrat del tinent coronel Enrique Marzo (19 juliol 1896).

38. No sabem si la «Nota del día» d'Apel·les Mestres a *La Publicidad* hauria començat a publicar-se en una data anterior, ja que no s'han pogut consultar els quatre mesos de la col·lecció de l'edició del

L'impuls més fort a la incorporació del gravat als diaris és el que dona *La Vanguardia* en la seva reorientació. Des de la crònica gràfica de l'Exposició dibuixada per Josep de Passos amb gravats de Josep Furnells fins a la col·laboració de Ramon Casas amb Santiago Rusiñol en les cròniques parisenques «Desde el Molino», passant per «La semana gráfica de La Vanguardia Barcelona» de Josep Lluís Pellicer, acompanyant «La semana en Barcelona» escrita per Josep Roca i Roca, l'empenya del periodisme gràfic previ a la incorporació plena de la fotografia reuneix una munió de dibuixants destacats. Juan Pellicer Montseny, nebot de l'anterior Pellicer, és autor, entre altres, d'un dibuix d'uns nens jugant a futbol en un descampat el 12 de maig de 1895, cinc anys abans de la fundació del FC Barcelona (Giralt-Miracle, 2006, p. 22-23).

No es tracta encara d'una presència regular dels dibuixos informatius, sinó que surten ocasionalment acompanyant reportatges o temes destacats. En línia amb el que fa *La Vanguardia*, el diari conservador *La Protección Nacional*, que havia començat com a revista il·lustrada, dedicà també molta atenció als gravats tant de divulgació històrica com als de diversos artistes que il·lustren viatges per Catalunya des de desembre de 1894. Altres diaris ja incorporen amb normalitat gravats, principalment a primera pàgina, com *Las Noticias*, *El Cronista de Barcelona* i *El Diario Catalán*, preferentment retrats de personatges o il·lustracions històriques i culturals.

El protagonisme dels dibuixants en la renovació del periodisme, que arrenca dels periòdics il·lustrats, principalment d'humor, dels anys previs al Sexenni Democràtic, creix en les noves revistes satíriques, polítiques i literàries del Modernisme i del catalanisme, però també en el desplegament de noves fórmules de publicitat comercial adreçades tant al consum de luxe com aviat al consum de masses, esteses a cartells, catàlegs i altres suports no periodístics. Entre els artistes destaquen els veterans Josep Lluís Pellicer, Apelles Mestres, Eusebi Planas i Ramon Casas i els més joves Gaietà Cornet i Palau, Joan Garcia Junceda, Artur Opisso, Feliu Elías i Joan Llaverias. Entre les revistes, a més de les veteranes *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, destaquen *Joventut*, *Els Quatre Gats*, *Revista Gráfica*, *Hispania*, *Revista Ibèrica d'Ex-Libris*, *Pèl & Ploma*, *Mercurio*, *Cu-cut!* i *En Patufet*, com més endavant *Vell i Nou*, *D'Ací i d'Allà* i *Lecturas* (Mas, 2016). Algunes mostres d'aquesta publicitat artística dibuixada pels artistes de cada moment es podran veure també als diaris.

La fesomia i els continguts dels diaris han canviat poc durant el darrer quart del segle XIX, però hi ha algunes novetats visibles i significatives de l'impuls informatiu i comercial. La novetat del telèfon, que es comença a comercialitzar a Espa-

vespre d'aquest diari. Mestres hi publicà un total de 1.290 acudits gràfics fins al dia 31 de gener de 1906 (Sendra, 2016).

nya el 1886 amb un nombre encara molt baix d'aparells particulars (Calvo, 1998), es veu en el número que els diaris posen al costat de l'adreça sota la capçalera, i amb els nous serveis de notícies per telefonema que ofereixen les agències de notícies. Alguns diaris encapçalen la darrera pàgina amb un gran gravat que anuncia les notícies d'última hora sobre el fons d'uns pals i fils de telègraf i telèfon, com *El Cronista de Barcelona* o *Gil Blas*. També hi és visible el preu de venda al número, 5 cèntims en la majoria de casos, alguns 10 cèntims, bé que no sempre proporcional al preu de la subscripció, més favorable per al lector i més desitjat pels editors, ja que assegura el tiratge i es cobra a l'avançada. La reducció progressiva de la subscripció en favor de la venda al número, que és el mateix en tots els casos, disminueix també a poc a poc la diferència de preus.

Menys visibles a primer cop d'ull que l'ús dels gravats i la incorporació de dibuixants d'actualitat, com els casos ja citats d'Apelles Mestres a *La Publicidad* o, amb menys regularitat, de Ramon Casas a *La Vanguardia*, són algunes innovacions pel que fa a les tècniques informatives. Així, l'estil àgil del reporter, figura que es comença a identificar amb els periodistes, que va a cobrir notícies a les seus oficines i als llocs on passen els fets —els apunts al natural ja citats de Casas al castell de Montjuïc previs a l'execució de Pallàs—, o l'ús de l'interviu.

De l'interès per aquesta tècnica periodística angloamericana, ja estrenada pels repòrters locals en les informacions sobre el judici a l'autor de l'atemptat del Liceu dos anys abans (Caballé, 1944, p. 85-97), en trobem un exemple en el primer número de *Las Noticias*,³⁹ que reproduïx un text d'un corresponçal del *New York World*, el diari de Joseph Pulitzer, amb les respostes obtingudes en una entrevista al llavors capità general de Cuba, Valerià Weyler i Nicolau, d'origen mallorquí, bé que sense que hi constin les preguntes. O un altre, dos anys més tard a *El Pabellón Nacional*.⁴⁰ S'hi reproduïx un diàleg entre John Conway, corresponçal enviat a Espanya pel *New York Journal*, el diari de William Randolph Hearst, i redactors de la revista *El Mundo Naval Ilustrado*⁴¹ sobre la hipotètica disposició d'Espanya a vendre Cuba i la seva capacitat de defensa en una eventual guerra amb els Estats Units. També Joan Maragall, en l'article esmentat al *Diario de Barcelona* sobre els anarquistes i la premsa, es refereix a l'ús de tècniques noves «con sus relaciones detalladas y sus *interviews*, y sus retratos y las frases reproducidas al pie de la letra de los campeones de la revolución social».

39. «Interview con Weyler», *Las Noticias* (Barcelona) (15 març 1896).

40. «Una curiosa interview», *El Pabellón Nacional* (Barcelona) (25 març 1898).

41. *El Mundo Naval Ilustrado* és una revista publicada durant el conflicte per la independència de Cuba i les Filipines, de 1897 a 1901, que es diu «proteccionista de las industrias navales españolas» en uns anys de màxim protagonisme del transport marítim i l'Armada espanyola. Vegeu l'Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional de España, <<http://catalogo.bne.es>>.

L'impuls informatiu de la premsa té un efecte genuí en els diaris com és l'aparició de la figura del repòrter o informador de carrer, activitat fins al moment poc desenvolupada i oposada a la tradicional del gasetiller que escriu sense moure's de la redacció. Joan Simó i Aulèstia en unes entrevistes publicades els anys 1933 i 1935⁴² (Polo, 2003, p. 150-158) i Tomàs Caballé Clos en unes memòries posteriors (1944, p. 9-12) coincideixen en els seus testimonis sobre els primers «noticieros» barcelonins, en paraules del segon. Als noms de Gaietà Cornet i Mas del *Diario de Barcelona* i Ginestà de *Crónica de Cataluña* evocats pel primer, a més de Jaume Andreu de *La Vanguardia*, Joan Simó i Aulèstia hi afegeix els noms dels companys respectius dels primers Bernabé Espejo i Salustià Simó, tot i la dedicació parcial al periodisme i que les sortides de la redacció fossin ocasionals. Per a Caballé, una segona etapa és la que inicia el seu mestre Arturo Gallard a *La Publicidad* i n'atribueix encara una tercera a l'aparició d'*El Noticiero Universal* i a la iniciativa de Francisco Peris Mencheta, «temperamento excepcionalísimo de reportero, gran despertador de las energías informativas en Barcelona». Simó treballa al nou vespertí com a informador de notes marítimes i militars, des de l'any de la seva aparició fins a fer-ne vuitanta.

En un article publicat al setmanari gràfic *La Esfera*,⁴³ molts anys després, ja apartat de la direcció de *La Publicidad*, Eusebi Corominas atribueix al fundador Eusebi Pascual la pressa per publicar les notícies, que incomodà els vells gasetillers com Gaietà Cornet i Mas, tot i el seu instint informatiu. El reclam de la notícia deixava el lloc secundari que fins llavors tenia als diaris. Corominas s'atribueix, amb Josep Laribal d'*El Diluvio*, la novetat de les cròniques de les sessions plenàries de l'Ajuntament de Barcelona, fins llavors informades al públic amb un extracte redactat pel secretari mateix de la corporació. Coincideix amb Caballé en la importància de l'Exposició Universal de 1888 que, amb totes les novetats i el dinamisme encomanats a la vida de la ciutat, obliga els diaris a fer «un cambio radical en la redacción, en la confección y en la tipografía». I reconeix l'aportació decisiva del «maestro» Peris Mencheta pel mèrit d'haver imposat, amb la fundació d'*El Noticiero Universal*, un canvi radical. Per a Corominas, el reporterisme passa a ser «la parte más interesante del periódico, perdiendo gradualmente su interés los fondos declamatorios [artículos de fons], las gazetillas rimadas y de polémica y las propias cartas de los corresponsales de Madrid y del extranjero».

42. C. MORLANS I PUJOL, «Una conversa amb Joan Simó i Aulèstia, degà dels periodistes barcelonins», *Annals del Periodisme Català*, núm. 14 (maig 1935), p. 413-422.

43. Eusebio COROMINAS, «El periodismo barcelonés», *La Esfera* (Madrid), número extraordinari dedicat a Barcelona (maig 1917).

Desde la época brillante de la Exposición Universal hasta la fecha, Barcelona ha registrado una vida de inquietudes, de agitaciones, de peligros en las calles, que impresionaron profundamente el ánimo de los vecinos y de la población flotante de la ciudad. Ello dio lugar a la intensificación del reporterismo, auxiliar eficaz de la acción encomendada a los representantes del poder judicial.

D'aquesta època, recorda el repòrter Caballé una sèrie de noms de col·legues de diversos diaris, molts dels quals tenien també altres activitats professionals: Emilio Junoy, José Miró y Folguera, Emilio i Luis Corominas, el ja citat Simó, José María Jordá, Carlos Costa, Lluís Figuerola i Caballé mateix de *La Publicidad*; Jaime Claramunt, Antonio Feliu y Codina, Mauricio Vidal, Juan Camps y Bosch, Federico Carné, Juan Piera (*Ignotus*), José Costa (*Rigores*) i José Bonet d'*El Diluvio*; Francisco Baiget, Francisco GiralDOS, Rafael Mainar, Artur F. Bono, Cirici Ventalló i Diego Priu de *La Vanguardia*; Joan Simó i Luis Vera d'*El Noticiero Universal*; Felip Ferrer del *Diario Mercantil* i *Diario del Comercio*; Durán y España i Luis Noguera Vila de *La Renaixensa*; Jaume Andreu d'*El Suplemento*; García de Blahá de *Diario de Barcelona*; Felipe Dalmases y Gil, Antonio Ferrer i Antonio Serra de *Las Noticias*; Juan Falcó, Adolfo F. Ferrando y Pedro Buxareu d'*El Correo Catalán*, així com José Gaya y Picón, Antonio Cullaré i Antonio Rué, entre altres.

Un fet remarkable i significatiu dels canvis és la creació d'un «centro de reporteros» format per quatre informadors de diferents diaris que treballen junts per assegurar un major rendiment d'una feina els resultats de la qual comparteixen. Són Tomàs Caballé Clos (*La Publicidad*), Francisco Baiget (*La Vanguardia*), Luis Vera (*El Noticiero Universal*) i García de Blahá (*Diario de Barcelona*). Com altres reporters, van a recollir informació a centres oficials, assisteixen a actes o aconseguen detalls de fets diversos, però estan poc considerats a les redaccions i estan més mal pagats que els redactors de taula per una activitat que duen a terme d'amagat dels seus diaris, com explica Caballé (1944, p. 15-23):

La clandestina *combina* reporteril me valió una de las pocas reprensiones que, durante dieciséis años de servicios, he recibido del bonísimo de Eusebio Corominas.

Se me planteó un conflicto entre dos deberes. El director, que era diputado provincial, me encargó acudiese sin falta a una junta de la Diputación, cuya detallada reseña le interesaba. El «Centro de Reporteros», por otra parte, me tenía encomendada cierta información sobre algo de anarquismo, en la cual hube de invertir las horas de dicha junta.

Después de cenar aparecí por la Redacción, cuartillas en mano, circunstancia que no me libró de la reprimenda, muy merecida por haber desobedecido al director. Yo me callé.

Corominas, contra su costumbre, leyó mis cuartillas antes de entregarlas al regente de la imprenta y, saliendo de su cuartito de dirección, riendo a carcajada limpia, me dijo:

—¡Es usted un reportero misterioso! No acude a la sesión, cuando yo se lo mando, y a las dos horas me entrega usted una reseña fidelísima (eran notas de Baiget) y que del todo me complace. Bueno, para lo sucesivo, ¡haga usted siempre lo que le dé la gana! Mi información sobre anarquismo fue otro «buen éxito».

Aquests primers repòrters, que assisteixen als banquets oferts a la premsa nacional i estrangera per l'Exposició Universal de 1888, i fins n'ofereixen un d'agraïment, també informen de manifestacions, vagues i conflictes al carrer des de l'1 de maig de 1890, de la bomba del Liceu del 7 de novembre de 1893 i visiten i entrevisten l'autor a la presó abans del judici de l'11 de juliol de 1894 (Caballé, 1944, p. 47-48 i 85-97).

Ha augmentat en el darrer quart de segle el tiratge individual i global dels diaris de Barcelona, que es multiplica quasi per tres entre 1870 i 1888 (de 21.483 a 61.350 exemplars) i augmenta encara 10.000 exemplars més fins al 1898, en què sumen 71.000 exemplars (taula 10). Els càlculs estan fets sobre la base de tres fonts,⁴⁴ amb dades individuals dels diaris de fiabilitat molt variable, de manera que les xifres globals són les més interessants, ja que permeten apreciar l'evolució del mercat al llarg de tres dècades.

Els dos principals diaris del Sexenni, *Diario de Barcelona* i *El Diluvio*, no han crescut gaire en tiratge, sinó que la multiplicació del nombre total d'exemplars és paral·lela a la del nombre de capçaleres. Entre aquestes, destaquen les que tindran continuïtat durant el segle xx, que el 1898 registren xifres superiors a 3.000 exemplars, i els casos destacats de *La Vanguardia* i *El Noticiero Universal*, que se situen en la franja alta i consoliden el model informatiu. Més important que les xifres estimades per a cada diari individualment és veure el canvi i la matisació de les hegemonies, amb *La Vanguardia* prenent el relleu del *Diario de Barcelona* i *La Publicidad* fent-se un lloc com a diari republicà de referència, al costat del republicà informatiu i popular *El Diluvio*. D'altra banda, la consolidació dels nous diaris informatius *El Noticiero Universal* i *Las Noticias*, així com dels econòmics *Diario Mercantil* i *Diario del Comercio*, malgrat que aquest neix de l'escissió del *Diario Mercantil*.

L'estimació global ens dona un creixement del 335 %, des dels 21.483 exemplars calculats el 1870 als 71.000 exemplars estimats el 1898, mentre que la població a

44. Per a 1870, Guillamet (2010, p. 273-285), basat en Canals Elías-Brusi (2007, p. 166-171) i en notícies de diaris de l'època. Per a 1888, Dalmau Palet (2015, p. 113), basat en una estimació publicada per *La Campana de Gràcia* (18 juliol 1886), a partir d'informacions del Ministeri d'Hisenda. Per a 1898, García Nieto (1958, p. 28-53), basat en les estimacions del periodista Josep Maria Junyent Quintana, que fou redactor i crític teatral d'*El Correo Catalán* a partir de 1922, fill de Miquel Junyent Rovira, que en fou director, així com un dels fundadors de l'Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona (López de Zuazo, 1981, p. 302). S'utilitzen, per a completar-les, algunes estimacions pròpies de l'autor.

Barcelona ha crescut el 54 %, des dels 353.853 habitants de 1877 fins als 544.137 habitants de 1900. La població de Catalunya ho ha fet només en el 12 %: des dels 1.752.033 habitants de 1877 fins als 1.966.382 habitants de 1900.⁴⁵ Aquest creixement exponencial de la difusió de diaris durant el darrer quart del segle XIX tampoc no té explicació suficient per la reducció de l'analfabetisme. Segons les dades disponibles, la taxa d'analfabetisme de la població més gran de deu anys baixa a Catalunya del 60 % al 53 %, entre 1887 i 1900, i a Barcelona del 52 % al 48 % (Vilanova i Moreno, 1992, p. 189-190 i 218). La comparació de percentatges no sembla suficient per a justificar per si mateixa l'abast del creixement de la difusió dels diaris, que ha d'obeir a una dinàmica pròpia del sector, en el qual, d'altra banda, creixen nous diaris sense que els tradicionals augmentin significativament els seus tiratges.

Una altra dada no negligible aportada amb cautela per Dalmau Palet (2015, p. 113) és l'evidència de la caiguda de la subscripció com a forma tradicional d'adquisició dels diaris. El nombre de subscriptors del veterà *Diario de Barcelona* seria de 1.875, superat pels 1.945 d'*El Correo Catalán* i poc pel damunt dels 1.649 de *La Publicidad* i dels 1.571 d'*El Diluvio*. Per sota de 1.000 subscriptors, hi hauria 635 subscriptors de *La Renaixensa*, 372 d'*El Barcelonés*, 363 de *La Vanguardia* i 176 de *La Dinastia*.

Si a aquestes dades hi contraposem les 13.000 subscripcions atribuïdes aquest mateix any 1886 a *La Campana de Gràcia* (Capdevila, 2014b, p. 61-65), ens apareix l'evidència d'un mercat setmanal en català liderat per un periòdic republicà, humorístic i anticlerical que, a més, ven cada dissabte a Barcelona 10.000 exemplars. El 1887, l'eliminació de la moneda no decimal de 2 quartos (5,88 cèntims de peseta) porta a una decisió empresarial de dividir el tipus de públic que fins ara comparteix *La Campana de Gràcia* amb *L'Esquella de la Torratxa*. La petita pèrdua causada per haver de passar el preu de venda del primer a 5 cèntims es compensa posant el del segon setmanari a 10 cèntims, a l'abast d'un públic més culte (Capdevila, 2014b, p. 105-107). En arribar al número 1000, el març de 1898, *L'Esquella de la Torratxa* declara un tiratge habitual de 25.000 exemplars (Capdevila, coord., 2013, p. 13-58).

En tot cas, l'ús genèric que fem del concepte *difusió* no és equiparable a l'introduït a partir de 1964 per l'Oficina de Justificació de la Difusió (OJD) que el diferencia del concepte *tiratge*, en restar-ne els exemplars no venuts. L'ús que en fem en aquesta obra és alternatiu al de tiratge, sobre el qual no es disposa de dades oficials i contrastades. Entenem que mentre no es desenvolupin sistemes de distribució i comercialització més industrials, els tiratges dels diaris devien

45. Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya a l'entrada «Demografia de Catalunya» a la Viquipèdia.

ser molt propers a la venda, ja sigui per via de la subscripció, majoritària durant el segle XIX, o de la venda directa, que no es desenvolupa prou fins al primer terç del segle XX.

En un segon terme, pel que fa a la periodicitat diària, en la qual només hi ha *La Renaixensa* a Barcelona i *Lo Somatent* a Reus, a més de l'efímer *Lo Catalanista* de Sabadell, la premsa en català ha assolit en acabar el segle XX un espai important en el mercat de la premsa setmanal. Com s'ha vist, els dos grans periòdics populars, humorístics i il·lustrats que són *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa* incideixen sovint en l'espai públic principal. Eixamplen de manera notable el públic republicà amb xifres de difusió superiors, per tant, a les de la majoria de diaris, i arriben encara a un públic més ampli per la lectura en veu alta a tallers i tavernes. En el quart de segle transcorregut des de la fundació successiva d'aquests periòdics gairebé bessons de l'editor Innocenci López i Bernagosi, succeït el 1895 pel seu fill Antoni López Benturas, el nombre de periòdics i revistes en català ha crescut de manera exponencial.

Quan el jove gramàtic autodidacte Pompeu Fabra i el seu amic Joaquim Casas-Carbó, cosí del pintor Ramon Casas, miren en quina revista podrien emprendre una campanya en favor de la reforma de la llengua catalana, descarten les més conegudes i opten per la revista quinzenal *L'Avens*. A part dels dos setmanaris grans, descartats per la seva dedicació a l'humor polític, pensen en *La Tomasa*, *La Cigala* i *Lo Pregoner*, descartades pel mateix motiu; en *La Tramontana*, descartada per anticlerical, com els dos setmanaris grans; en *Lo Teatre Català*, descartada per especialitzada; en *L'Arch de Sant Martí*, descartada per local, i en *La Il·lustració Catalana*, pel concepte personal de l'edició en català de Francesc Matheu (Miracle, 1968, p. 215-223).

El paper de *L'Avenç* —que corregeix la darrera lletra del nom d'acord amb la seva incorporació a l'ortografia, paral·lela a substitució de la *y* grega per la *i* llatina i del canvi dels plurals femenins acabats en *-as* pels acabats en *-es*— és destacat també per l'estrena d'una generació modernista en la qual destaquen Santiago Rusiñol, Joan Maragall i el mateix Fabra. És interessant subratllar que la reacció més interessada davant de les propostes de la campanya de *L'Avenç* llançada per Casas-Carbó ve de *L'Esquella de la Torratxa* i fins i tot de *La Vanguardia* i *La Publicidad*, abans que de *La Renaixensa* ni del setmanari *La Veu de Catalunya*, fundat el 1891 pel canonge Jaume Collell, entre altres. *L'Avenç*, que desapareix el desembre de 1893 en el clima tens que segueix l'esclat de la bomba del Liceu, després d'haver iniciat una etapa més radical i pròxima a l'anarquisme teòric sota la direcció de Jaume Brossa, té cinc anys més tard una continuïtat en *Catalònia* (1898). És una revista literària i il·lustrada, filla d'una idea de Maragall, que dirigeix inicialment Pompeu Fabra (Miracle, 1968, p. 288-335). El poeta hi publica el 6 de juliol la cèlebre «Oda a Espanya».

L'expansió de la premsa en català és fàcil d'expressar en xifres. Dels 337 periòdics —setmanals, quinzenals i mensuals— sortits en quaranta-quatre poblacions de Catalunya fins al 1898, 193 corresponen a la ciutat de Barcelona i la resta es distribueixen en vint-i-set comarques de les quaranta-tres reconegudes per la divisió oficial actual, bé que unes dues tercers parts tenen una duració inferior a un any (Guillamet i Mauri, ed., 2015, p. 163-166).

L'existència i estabilitat de diaris a les principals ciutats catalanes s'estén durant el darrer decenni del Vuit-cents. S'arriba al canvi de segle amb una primera xarxa important de nou ciutats amb diaris, començant per Reus i Tortosa, que en tenen quatre d'estables, un dels reusencs en català; les altres tres capitals de província, Tarragona, Lleida i Girona, amb tres cada una, i Sabadell, Manresa i Mataró, amb un diari per ciutat. També el veterà *Diario de Villanueva y Geltrú* queda com a únic diari de Vilanova i la Geltrú, dedicat als temes locals i del port, en desaparèixer el republicà *El Mensajero*.

Tarragona comença 1888 amb cinc diaris: *Diario de Tarragona*, conservador; *La Provincia de Tarragona*, *La Opinión* i *El Mercantil*, liberals, i *El Orden*, republicà. Els dos últims pleguen el 1892 i el mateix 1888, mentre que *La Provincia* (1889-1891) substitueix *La Provincia de Tarragona*, seguint Cánovas i Silvela, i acaba fusionat amb el *Diario de Tarragona*. En els anys següents sorgeixen nous òrgans polítics com *El Pabellón Liberal* (1890-1894), liberal dinàstic seguidor de Sagasta, fundat per Rafael Cañellas Gallisà en suport al diputat comte de Rius, seguit pel *Diario del Comercio* (1895-1911), en suport del també diputat Joan Cañellas Tomàs.

Davant d'aquests òrgans dels principals partits de la Restauració que queden com els tres principals diaris, hi ha òrgans més breus d'altres corrents polítics, com el republicà federal *El Municipio* (1890), que des de 1888 és setmanal i ho torna a ser al cap de sis mesos, i el catòlic i carlista *El Correo de la Provincia* (1892-1896), defensor del candidat a diputat Josep Suelves Montagut, marquès de Tamarit, el nom del qual evoca els òrgans correligionaris de Barcelona i Tortosa. Altres intents de diaris més centrats en la informació local denoten l'impuls del mercat local. L'esmentat *El Municipio* ja prova de col·laborar amb el diari madrileny *La Correspondencia de España* combinant dues pàgines generals d'aquest amb dues de locals pròpies. En anys successius hi ha nous intents informatius com *El Tarraconense* (1893), continuador del bisetmanal *El Ferrocarril* de l'any anterior, que torna a ser-ho després de quatre mesos, i *El Regional* (1898). Entremig, *El Noticiero Tarraconense* (1896-1897) prova durant tres mesos d'importar la fórmula vespertina estrenada amb èxit a Barcelona per *El Noticiero Universal*.

Són cinc diaris els que es publiquen a Reus en començar l'any 1888, entre els quals destaquen el liberal *Diario de Reus* i el republicà *Las Circunstancias*, de costat de *Lo Somatent*, que depassa el canvi de segle, *La Correspondencia de Reus* i *El*

Distrito, que plega aquest mateix any, als quals se suma breument una segona etapa del republicà *La Redención del Pueblo* (1871-1874, 1889-1890), ara sota la direcció de Pere Pelfort. Quatre diaris més apareixen en els anys següents: *El Noticiero de Reus* (1893), un nou intent de diari de tarda que dura nous dies; *La Autonomía* (1894-1901), que des de 1890 és el setmanari del Centre Republicà Autonomista, dirigit per Ignasi Bo i Singla, Julià Nogués i Cristòfol Litrán; *Crónica Reusense* (1896-1900), continuador de *Crónica de Reus*, integrat deu anys abans al *Diario de Reus*, que passa a la tarda, i *El Liberal de Reus* (1897-1899), seguidor del cap provincial marquès de Marianao, que plega després del desastre de Cuba i la caiguda del Govern Sagasta.

També a Tortosa hi ha una intensa activitat en l'aparició de diaris i la formació d'un mercat local de premsa. Els perfils polítics ja contrastats entre Tarragona i Reus prenen també aquí trets característics. En començar 1888, hi ha quatre diaris: el liberal *Diario de Tortosa*, el catòlic i carlista *El Correo de Tortosa*, el conservador *La Verdad* i el republicà *La Voz del Progreso*. Se'ls afegeix *Los Debates* (1888-1911), que durant els tres mesos primers és bisetmanal i al marge de partits, diari liberal que té problemes amb l'Ajuntament de Tortosa que l'obliguen a instal·lar-se temporalment al municipi veí de Roquetes. Accentua el to dretà de la premsa tortosina *El Estandarte Católico* (1891-1900), diari tradicionalista de la tarda, dirigit per Agustí Lasat Guerrero i, més tard, per Benet Fontcuberta.

Així, doncs, a Tortosa hi ha cinc diaris estables, al costat dels quals en surten altres de menor durada. El liberal reformista *La Correspondencia de Tortosa* (1891-1892) es presenta com a «órgano del Excmo. Sr. Alberto Bosch y Fusteguerras», oposat a l'alcalde i diputat conservador a Corts Teodor González Cabanne. El liberal dinàstic de tarda *El Independiente* (1894), de vida accidentada i una segona etapa el mateix any com *El Nuevo Independiente*. Contrari al diputat Josep Cañé —que ha vençut a l'anterior— i al *Diario de Tortosa* del mateix partit, el director Miquel Rey Llop és objecte d'agressions físiques amb quatre trets i vint-i-dos cops, el diari és suspès per no pagar una multa i el segon director F. A. Ferran Salvador va a la presó (Huertas, dir., 1995, p. 259). També liberal és *El Nuevo Diario* (1898-1900).

A diferència de les tres grans poblacions del sud de Catalunya, tampoc en aquests anys prospera un nou intent de diari a Valls, *La Actualidad* (1896-1897), fundat per Indaleci Castells Oller, que passa successivament a trisetmanal, bisetmanal i setmanal.

Els dos diaris sorgits a Lleida en el període anterior —el liberal dinàstic *El País* i el catòlic *Diario de Lérida*— confirmen en aquests anys la seva posició, davant de tres intents breus com el *Diario Liberal* (1889), *El Liberal* (1891), que es diu «diario democrático», i *El Almogávar Leridano* (1892-1894), catòlic i primer diari carlista de la província. Més durada té *El Pallaresa* (1895-1919), portaveu del Partit Liberal, dirigit successivament per Josep Sol i Torrents i Magí Morera.

A Girona, els únics diaris existents el 1888 són el liberal *La Lucha* i una escissió d'aquest, *La Nueva Lucha*, que plega el 1890. Apareix en aquests anys el que serà el diari de més llarga durada, *Diario de Gerona* (1889-1936), fundat per Rafael Masó Valentí, impressor i procurador dels tribunals, conservador i catòlic. És un nom del qual hi ha dos precedents, durant la invasió napoleònica i el 1823. S'hi afegeix a la tarda *El Correo de Gerona* (1893-1904), catalanista moderat, dirigit per Martí Adroher, amb la qual cosa es completa una oferta de tres diaris propis de la ciutat.

L'inici d'aquest període és molt mogut entre els primers diaris de Sabadell, amb els noms successius i ja citats d'*Eco de Sabadell* (1889) i *Criterio Sabadellés* fins al 1890, en relació amb les suspensions temporals voluntàries d'*El Sabadellés*, que es continua publicant fins al 1894. Després hi ha el vespertí *Sabadell Moderno* (1895-1896, 1897-1901, 1901-1907), propietat de Josep Formosa, adroguer i xocolater, que apareix en diversos moments entre altres periòdics com el ja esmentat *El Sabadellés*, *Diario de Sabadell* (1896-1897) i, en el període següent, *Sabadell Literario* i *El Independiente*. El darrer decenni del segle XIX continua sent molt intens i variat, sense que es consolidi cap diari local, amb els casos següents: *El Cliché* (1891-1892) i *La Balanza* (1894), propietat de Ramon Bosch Burriel, abans editor de *Criterio Sabadellés*; *El Federal* (1892), seguint un setmanari i bisetmanari des de 1888; *El Mercantil* (1892-1893), continuador de l'anterior a càrrec dels mateixos director Antoni Tello i redactor Plàcid Segalés, i el vespertí *La Situación* (1897-1898). Cal assenyalar el primer diari en català, *Lo Catalanista* (1897-1898), fundat per Antoni de Pàdua Capmany i Borri, com a òrgan de la Lliga de Catalunya i la Unió Catalanista, anterior setmanari que rep el suport d'empresaris de la llana i la metal·lúrgia.

Avançats els anys 1890, Manresa i Mataró veuen aparèixer els que seran els seus diaris de més duració. En tots dos casos, hi ha un primer diari que obre el camí i un segon que s'estableix amb més èxit. A l'informatiu *Diario de Manresa y su Comarca* (1894-1898), dirigit per Josep Vilanova, segueix el *Diario de Avisos de Manresa* (1896-1938), que tot i lligat d'origen al Partit Liberal Conservador és un diari comercial que s'adapta als governs successius. Per dos mesos, *El Mercantil Manresano* (1896) mira de fer-se un espai a la tarda, en combinació amb *El Correo de Madrid*,⁴⁶ l'edició del matí del qual inclou les dues pàgines interiors enviades per tren, compartint la redacció del *Diario de Manresa y su Comarca*.

En el cas de Mataró, el primer diari informatiu i comercial, *Noticiero Mataronés* (1894-1895), dirigit per Antoni Viada Viladesau, dona pas al cap de nou mesos

46. No hem trobat cap diari d'aquest nom en aquestes dates a Madrid, però sí un altre titulat *El Correo Español* (1888-1922), òrgan de la Comunió Tradicionalista. Vegeu l'hemeroteca Municipal de Madrid, <<http://catalogos.munimadrid.es/cgi-bin/hemeroteca/O7369/ID0d8bd439/NT2>>.

al *Diario de Mataró y la Comarca* (1895-1936), dirigit per Lluís Viladevall Malgá, que manté la numeració i un mes després absorbeix el carlista *Semanario de Mataró*.

Hi ha durant uns mesos de 1891 la publicació com a diari a Figueres del setmanari *La Concentración* (1889-1893), que ocupa l'espai cedit temporalment pel veterà setmanari *El Ampurdanés* al servei d'un reagrupament republicà (Guillamet Lloveras, Moreno Chacón, Teixidor Colomer i Testart Guri, 2009, p. 147-149).

3. Nous actors polítics, 1899-1914

Els setze anys que transcorren des del darrer any del segle XIX fins a l'inici de la Gran Guerra europea, l'estiu de 1914, coneguda com la Primera Guerra Mundial, registren canvis importants en l'escenari polític català que repercuteixen significativament i directament en l'evolució de la premsa diària, sobretot a Barcelona. És un període d'alta conflictivitat política, per la permanència a Espanya del «turnismo» del sistema polític de la Restauració que es manté incòmode excepte a Catalunya, on surten dues forces noves: el republicanisme radical liderat per Alejandro Lerroux i el regionalisme catalanista liderat per Enric Prat de la Riba, que acaben amb el domini de conservadors i liberals en la representació catalana a les Corts, en l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació Provincial, així com a les corporacions locals de la resta de Catalunya. Els governadors civils i els alcaldes continuen essent nomenats pels governs liberals i conservadors, que es van alternant al poder.

Els afanys revolucionaris i insurreccionals de la nova majoria republicana i el conservadorisme social de la Lliga Regionalista contribueixen a una tensió alimentada, des de fora del mercat dels diaris, per un anarcosindicalisme que no ha estat reduït per la repressió dura i indiscriminada del terrorisme de la dècada anterior. L'èxit ràpid de Lerroux com a líder popular i electoral seria fruit, en bona part, de la seva acció periodística i política en defensa dels acusats pel procés de Montjuïc (Culla, 1986, p. 14-22).

La repressió governamental es val amb més intensitat del recurs a la suspensió de les garanties constitucionals, que dona carta blanca a la policia en la persecució de sospitosos, així com la dona al Govern en la imposició de consignes sobre la informació, l'aplicació de la censura de premsa i l'arbitrarietat governativa en tots els àmbits. Hi ha en aquests anys nou períodes de suspensió de garanties constitucionals a Catalunya, de les quals només tres afecten tot Espanya. De les altres sis,

tres seran exclusives de la província de Barcelona i les altres tres són compartides amb la de Girona i una també amb la de Tarragona.

Les quatre primeres suspensions són en quatre anys seguits, de 1899 a 1902. La primera, dictada el 23 d'octubre de 1899 pel Govern del conservador Francisco Silvela, tres dies després del moviment conegut com a *tancament de caixes*, que és un antecedent de la creació de la Lliga Regionalista,⁴⁷ dura quatre mesos i dues setmanes, fins a primers de març de 1900. En una legislació destinada a combatre els atacs contra la integritat territorial espanyola, l'1 de gener de 1900 el Govern afegeix un paràgraf a l'article 248 del Codi penal en què s'estableix la supressió d'un periòdic que fos culpable de delictes per dues vegades, fet del qual es derivà el costum de posar un diputat a la direcció com a mesura de protecció amb la immunitat parlamentària (Aubert, 1986, p. 33). A causa d'aquest costum, l'any 1912, hi haurà 423 sol·licituds d'aixecament de la immunitat en espera al Congrés dels Diputats (Desvois, 1977, p. 8). Altres periòdics opten pel nomenament d'un director oficial o «de palla», una persona que accepta afrontar les sancions i empresonaments que se li imposin com a responsable legal de la redacció a canvi d'una remuneració regular.

Tot i el restabliment de les garanties, *La Veu de Catalunya* (1899-1937) és objecte de sis sancions i denúncies successives: per un editorial⁴⁸ i un article d'Enric Prat de la Riba,⁴⁹ l'abril de 1900; per un article de Jaume Collell⁵⁰ i un altre de Prat de la Riba,⁵¹ el 20 de maig, arran del qual el diari també és suspès durant deu mesos. L'endemà al vespre surt, en el seu lloc, *La Creu de Catalunya* (1900) fins al 6 de juny, que també és suspès i substituït pel *Diari de Catalunya* (1900-1901) fins al 12 de març de 1901.

La segona suspensió de garanties —decretada a tot Espanya pel Govern conservador de Marcelo Azcárraga, l'1 de novembre de 1900, dura quatre mesos i una setmana, fins a primers de març de 1901— és després de l'aixecament carlista d'una vintena d'homes a Badalona, el 28 d'octubre, que s'avança a un aixecament

47. El «tancament de caixes» fou una protesta de botiguers i industrials catalans contra una reforma fiscal del ministre d'Hisenda, Raimundo Fernández Villaverde, que apujava impostos per eixugar el dèficit produït pel desastre colonial de l'any anterior. El moviment d'oposició, consistent a donar de baixa comerços i empreses industrials per no haver de pagar impostos sense caure en la il·legalitat, va ser combatut pel Govern suspenent la Lliga de Defensa Industrial i Comercial, empresonant comerciants i embargant establiments. Va dimitir l'alcalde Bartomeu Robert, així com el ministre català de Gràcia i Justícia, Manuel Duran i Bas, i el ministre de la Guerra, Camilo García de Polavieja y del Castillo Negrete, que després de la pèrdua de Cuba i les Filipines havia intentat un moviment regeneracionista que va tenir suport català.

48. «Crisi macabra», *La Veu de Catalunya* (Barcelona) (20 abril 1900).

49. E. PRAT DE LA RIBA, «La feina de sempre», *La Veu de Catalunya* (Barcelona) (23 abril 1900).

50. J. COLLELL, «Inri», *La Veu de Catalunya* (Barcelona) (10 maig 1900).

51. E. PRAT DE LA RIBA, «L'obra d'ara», *La Veu de Catalunya* (Barcelona) (20 maig 1900).

més general que només passa a algunes poblacions valencianes i a la zona d'Igualdada i de Berga. El Govern aprofita per a suspendre durant tres mesos la publicació del diari carlista *El Correo Catalán*, que és substituït per *El Fénix* (1900-1901) del 6 de desembre al 12 de març.

Les altres dues suspensions de garanties són decretades pel Govern liberal de Práxedes Mateo Sagasta en ocasió d'una vaga de tramvies a Barcelona, el 7 de maig de 1901, durant set dies, i d'una vaga metal·lúrgica i general, el 19 de febrer de 1902, durant onze mesos i una setmana, fins al març de 1903. En el segon mes d'aquesta suspensió de garanties, amb la corresponent vigència de l'estat de guerra, *La Veu de Catalunya* té un nou entrebanc per la reproducció sense traduir del francès d'una notícia del diari *L'Indépendant* de Perpinyà que titula «Separatisme al Rosselló».⁵² Aquest cas motiva l'empresonament i processament militar d'Enric Prat de la Riba com a director del diari, que al cap de dos mesos serà indultat sense haver-se arribat a celebrar el consell de guerra. Prat ja n'hauria hagut d'enfrontar dos abans, un amb Pere Aldavert, director de *La Renaixensa*, arran del missatge enviat per la Unió Catalanista al rei Jordi I de Grècia, el 1898, i un altre a *La Veu de Catalunya* el 1900. La breu estada a la presó hauria agreujat l'estat de salut de Prat, que, el 1906, va contractar un director oficial o de palla en la persona d'Ignasi Corma per no haver de fer front personalment a les eventualitats legals. Aquesta figura es mantindrà a *La Veu*, amb diversos titulars, fins al 1936 (Figueres, 2014, p. 102-103 i 184-203).

La principal novetat periodística del canvi de segle és *La Veu de Catalunya*, en el camp del regionalisme, ja que el nou impuls del republicanisme es canalitza inicialment a través de *La Publicidad*. L'anarcosindicalisme no disposa de cap òrgan propi,⁵³ ni diari ni setmanal, desapareguda *La Tramontana*, després d'una accidentada vida que es reprèn breument la tardor de 1903. El primer dia de 1899 surt un nou diari a Barcelona, que és el tercer que ha sortit en català i en endavant ja són dos els que s'hi publiquen cada dia.

A diferència de *La Renaixensa*, amb divuit anys d'existència, *La Veu de Catalunya* representa una opció catalanista que vol ser actor polític, no únicament defensar la identitat, la llengua i la cultura. Tenen en comú l'autor de la capçalera, Lluís Domènech i Muntaner, que també dibuixa el nom del nou diari amb la imatge de l'au fènix ressorgint. El seu fundador, Enric Prat de la Riba, ho és també

52. La nota «Separatisme al Rosselló» apareix a l'edició de nit de *La Veu de Catalunya* del 16 de març de 1902, així com a la de matí del dia 17 (Figueres, 2014, p. 184), encara que també es diu que a la del 17 d'abril (Figueres, 2014, p. 127) i a la del 17 de maig (Figueres, 2014, p. 186). Hem comprovat a la col·lecció que la data bona és la primera.

53. A Madrid, Joan Montseny (*Federico Urales*) i Teresa Mañé (*Soledad Gustavo*) publiquen *La Revista Blanca* (1898-1905), de periodicitat quinzenal, sobre sociologia, ciència i arts.

del Centre Nacional Català, constituït el 3 de setembre per antics membres de la Unió Catalanista que volen trencar amb l'apoliticisme d'aquesta entitat creada el 1891. La fusió posterior amb la Unió Regionalista, creada el mateix 1899 per Bartomeu Robert i altres, donarà lloc a la creació de la Lliga Regionalista, l'abril de 1901, que el 19 de maig obté la primera victòria electoral en les eleccions a Corts, amb la candidatura anomenada dels *quatre presidents*.⁵⁴

El grup format per Enric Prat de la Riba, Josep Puig i Cadafalch, Ernest Moliné i Brasés, Antoni Maria Gallissà i Joan Duran i Ventosa s'havia incorporat a *La Renaixensa* el 1895, i havien convençut Aldavert i Guimerà de canviar el format, donar relleu a la publicitat i potenciar les pàgines informatives (Miracle, 1968, p. 419). Sobre aquesta col·laboració en parlaria Prat (1906, p. 55-59) en aquests termes:

La Renaixensa tenia una vida molt pobra: nosaltres, plens de delit de fer, sentíem que no podien obrir-se pas les nostres reivindicacions sense una premsa forta i llegida, i vàrem oferir a l'Aldavert el nostre concurs de gastar en millors materials del mateix diari l'augment de la subscripció i d'anunci que la nostra cooperació li portés.

Desacords polítics posteriors els porten a crear un diari propi, canviant la periodicitat del setmanari *La Veu de Catalunya*, amb l'aportació de partidaris del general regeneracionista Camilo García de Polavieja —que havia promès reformes polítiques i un concert econòmic semblant al basc— per constituir l'empresa Editors Catalans Societat Anònima i la renúncia de Narcís Verdaguer i Callís a continuar com a director. El càrrec és proposat a Joan Maragall, que treballa com a secretari de redacció amb Joan Mañé i Flaquer al *Diario de Barcelona*, qui no l'accepta i se'n fa càrrec Prat de la Riba mateix amb Raimon Casellas, fins al moment crític d'art de *La Vanguardia*, com a redactor en cap. En les primeres setmanes, el nou diari no arriba als 2.000 subscriptors i té unes pèrdues de 10.000 pessetes (Olivar Bertrand, 1964, p. 138-140).

La Veu de Catalunya fa el número tretze dels diaris que es publiquen a Barcelona en començar 1899, la majoria dels quals ja sumen deu anys o més d'existència i arribaran fins a la Guerra Civil: *Diario de Barcelona*, 107 anys; *El Diluvio*, 41 anys (comptant-hi els títols anteriors); *El Correo Catalán*, 23 anys; *La Publicidad*, 21 anys; *La Vanguardia*, 18 anys; *Diario Mercantil*, 12 anys, i *Diario del Comercio*, 9 anys. Altres diaris pleguen aviat, com *La Renaixensa*, amb 24 anys fins al 1905;

54. La candidatura de la Lliga Regionalista de les eleccions a Corts del 19 de maig de 1901 es coneix com la dels quatre presidents perquè en formaven part Bartomeu Robert, exalcalde de Barcelona i expresident de la Societat Econòmica d'Amics del País; Albert Rusiñol i Prats, expresident del Foment del Treball Nacional; Lluís Domènech i Montaner, expresident de l'Ateneu Barcelonès, i Sebastià Torres i Planas, expresident de la Lliga de Defensa Industrial i Comercial.

La Dinastia, amb 15 anys fins al 1904, i *El Diario Catalán*, amb 11 anys (sumant-hi el seu predecessor *Diario de Cataluña*) fins al 1903. *La Opinión de Cataluña* (1899-1901), que comença ara, porta al darrere els 14 anys d'*El Suplemento de Barcelona* i altres de successius. *Las Noticias*, amb només dos anys d'existència, arribarà també fins al 1939. El tercer diari nou d'aquest any —una tercera variant del carlisme i de poca durada— és *La Lucha*, rebatejat de seguida *La Reconquista* (1899) per a no repetir títol amb un altre de Girona de caràcter liberal.

Durant aquesta primera dècada llarga del segle xx, hi ha un canvi d'orientació política en l'aparició de nous diaris, ja que quasi desapareixen els òrgans dels vells partits conservador i liberal, amb poc marge de joc a Catalunya. Les úniques excepcions, i breus, són el *Diario de la Tarde* (1904), dirigit per Tomàs Caballé Clos, al servei del líder liberal José Canalejas, i el conservador *La Mañana* (1912). El diari catòlic integrista *Cosmopolita* (1900), en el mes exacte que es publica, just abans de l'aixecament carlista ja citat, és excomunicat per les seves crítiques al bisbat.⁵⁵ *La Patria* (1900-1901), de Juan de Urquía y Redecilla, també conegut per *Capitán Verdades*, sembla destinat únicament a combatre el catalanisme.

Crida també l'atenció que surtin més diaris que tindran llarga durada, la qual cosa fa que s'ampliï l'oferta informativa sense que els ja existents deixin de mantenir o augmentar el tiratge. Aquests nous diaris són: el ja esmentat *El Liberal* (1901-1936) —edició a Barcelona del diari del mateix nom de Madrid,⁵⁶ del qual s'independitzarà el 1915—, i *La Tribuna* (1903-1931), liberal seguidor de Canalejas en els primers anys, després republicà radical i al servei d'altres causes, segons els moments d'una trajectòria accidentada, fins que el 1911 estrena una nova etapa com a primer diari gràfic, sota el guiatge de Roman Fabra. Segons Hurtado (1969, p. 219), *La Tribuna* és comprada el 1913 per l'empresari i diputat monàrquic Pere Milà i Camps —conegut també per haver encarregat a Gaudí l'edifici de La Pedrera—, que l'utilitza per a la promoció dels seus interessos en el concurs obert per a la municipalització del servei d'aigües de Barcelona. Abans, hi ha hagut dos altres diaris de poca durada: *El Liberal de Barcelona* (1901-1902), que s'avança en un dia a *El Liberal*, sense gaire èxit, i el comercial *Diario Oficial de Avisos de Barcelona* (1902-1903).

El Liberal no és el primer intent d'un diari de Madrid d'establir-se a Barcelona amb una edició pròpia —recordem els intents successius lligats a *La Correspondencia de España* que foren *La Correspondencia de Barcelona* de 1865 (Guilla-

55. «Prohibimos bajo precepto grave a todos los fieles que dependen de nuestra jurisdicción la lectura y retención de los números de *Cosmopolita*» (Huertas, dir., 1995, p. 299).

56. *El Liberal* (Madrid, 1879-1939) fou creat a Madrid per un grup de redactors d'*El Imparcial* (Madrid, 1867-1933), encapçalat per Miguel Moya. A partir de 1922, serà editat per la Sociedad Editora Universal, propietat dels empresaris catalans Manuel i Gaspar Busquets George, que tenien com a assessor i soci l'advocat Amadeu Hurtado, així com l'*Heraldo de Madrid* (1890-1939) (Toll, 2013).

met, 2010, p. 91-92) i *El Suplemento de Barcelona* de 1884—, però sí que és el més reeixit. En un moment d'expansió del diari de Madrid al capdavant de la renovació de la premsa espanyola, les edicions creades a Barcelona, Bilbao i Sevilla es beneficien dels editorials i articles comuns, així com dels serveis d'informació general. *El Liberal* barceloní utilitza coloms missatgers en les comunicacions amb Girona, Lleida i Tarragona, declara 28.000 exemplars de tirada al cap d'un any i 50.000 exemplars l'endemà de la vaga general de febrer de 1902, amb especial atenció a la secció de «Vida obrera» (Huertas, dir., 1995, p. 304-305).

Ben entrada la primera dècada del segle xx hi haurà dues novetats destacades en el camp republicà: *El Poble Català* (1906-1919), òrgan nacionalista republicà —que dos anys després també és excomunicat pel bisbe de Barcelona sota l'acusació d'immoralitat per un conte d'Alfons Maseras⁵⁷ i el diari de Lerroux, *El Progreso* (1906-1939), amb el mateix nom del que ja havia tingut a Madrid,⁵⁸ «mi voz y la bocina de mi conciencia». Aquestes aparicions tenen molt a veure amb els esdeveniments polítics. Mentrestant, s'ha produït la desaparició de *La Renaixensa*, el 9 de maig de 1905, en un clima enrarit de conflicte polític entre els catalanistes des de l'aparició de *La Veu de Catalunya*, que ni tan sols en dona notícia. És una agonia econòmica, que no es pot salvar amb el canvi i les reformes empreses el 1902 com a òrgan de la Unió Catalanista, dirigit successivament per Domènec Martí Julià, Emili Arderiu, Pere Aldavert de nou, Joaquim Botet i Sisó i Pere M. Puig (Figueres, 1981, p. 49-51; Huertas, dir., 1995, p. 194).

Com en *La Renaixensa* i *La Veu de Catalunya*, l'origen d'*El Poble Català* és una revista del mateix nom. En el seu cas, el setmanari creat pels escindits de la Lliga després d'un discurs vindicatiu de Francesc Cambó davant del rei en la seva visita del 7 d'abril de 1904 a l'Ajuntament de Barcelona, criticada per altres regidors regionalistes. Són dotze dirigents que el posen en marxa com a accionistes, entre els quals Francesc Rodon, alhora director, procedent de *La Veu de Catalunya*, Ildefons Suñol, Joaquim Lluhi i Rissech, Santiago Gubern i Jaume Carner. En el moment posterior de creació del Centre Nacionalista Republicà, *El Poble Català* n'esdevé portaveu diari, el dia 1 de maig de 1906 (Pous i Pagès, 1969, p. 15-25; Izquierdo Ballester, 2008), com ho és des de 1910 de la Unió Federal Nacionalista Republicana. La creació d'*El Progreso* és el resultat de la crisi de la Unión Republicana que fa perdre a Lerroux la direcció política de *La Publicidad* després de l'assalt a *Cu-cut!* i *La Veu de Catalunya*.

57. «Hacemos saber a los católicos que no pueden en conciencia leerlo, retenerlo en su poder sin incurrir en pecado grave», *El Poble Català* (Barcelona) (7 agost 1908).

58. *El Progreso* (Madrid, 1897-1899) fou un diari propietat d'Alejandro Lerroux que durant el procés de Montjuïc tingué una alta difusió a Barcelona i el mes de gener de 1898 arribaria a vendre-hi 17.000 exemplars. Tancat per dificultats econòmiques, fou substituït pel setmanari *Progreso*, que venia bona parts dels seus 15.000 exemplars a Catalunya i publicava alguns articles i poemes en català (Culla, 1986, p. 14-22).

Els partits republicà i regionalista, representats per *La Publicidad* i *La Veu de Catalunya*, han arribat amb les tres eleccions consecutives d'aquest any a una situació de relativa igualtat després d'un primer període de forta competència, però també afronten serioses divisions internes que acaben en escissions i els nous diaris ja citats. Després dels grans moments electorals respectius de la Lliga en les eleccions a Corts del 19 de maig de 1901 i dels republicans en les del 26 d'abril de 1903, aquests guanyen a la baixa en les successives eleccions de 1905 —provincials, el 12 de març; legislatives, el 10 de setembre, i municipals, el 12 de novembre—, mentre que els regionalistes celebren la seva remuntada com una victòria. Han aconseguit a Barcelona dotze mil vots i tots dotze regidors de la candidatura —«sortint d'un túnel de cinc desfetes consecutives» (Culla, 1986, p. 131-138)—, mentre que els republicans amb disset mil vots han perdut sis dels vint regidors que tenien.⁵⁹ En l'exhaustiva informació que *La Veu de Catalunya* publica del «banquet de la victòria» celebrat la nit del dissabte 18 de novembre destaca un gran i detallat dibuix de l'acte fet per Opisso, que ocupa una pàgina sencera de l'edició del dilluns 20. Acabada la celebració, feta al Frontó Comtal de Barcelona, hi ha aldarulls violents entre joves lerrouxistes i regionalistes, ja la matinada del diumenge 19. Just una setmana més tard hi ha un fet de més gravetat.

El dissabte 25 de novembre de 1905 a la nit, un grup de tres-cents oficials i caps militars armats amb bastons i sabres es concentra a la plaça Reial i procedeix a l'assalt i el saqueig de les seus del setmanari satíric *Cu-cut!* (1902-1912) de la Riera del Pi (ara carrer del Cardenal Casañas) i de *La Veu de Catalunya*, a la Rambla, no gaire lluny. La causa de l'atac hauria estat un dibuix de Junceda⁶⁰ que contraposa la celebració de la Lliga amb l'esperit de derrota militar d'ençà de la pèrdua de les colònies de Cuba i les illes Filipines. La crònica dels fets que el diari publica l'endemà és motiu de sanció, així com l'article de dilluns d'Enric Prat de la Riba.⁶¹ Són detinguts el redactor en cap Raimon Casellas i el director oficial o «de palla», Ignasi Corma Miralles, processat en consell de guerra (Figueres, 2014, p. 127).

Han estat suspeses de nou les garanties constitucionals, el dia 29, pel Govern del liberal Eugenio Montero Ríos, que dimiteix dos dies després en negar-se Alfons XIII a castigar els militars autors dels assalts a la premsa catalanista. Aquesta suspensió, estesa també a la província de Girona, dura quatre mesos i dues setmanes, fins a mitjans d'abril de 1906. Entre les arbitrietats governatives d'aquests

59. A les eleccions a Corts del 10 de setembre de 1905, Unió Republicana havia guanyat les majories amb 24.500 vots, però n'havia perdut 10.000 amb relació a 1903, malgrat que Alejandro Lerroux havia assumit també la direcció de *La Publicidad*.

60. Josep Maria Cadena ha reunit en tres volums els dibuixos de Joan García Junceda al *Cu-cut!*, així com en altres volums els d'altres dibuixants d'aquest setmanari en la col·lecció «Els dibuixants del *Cu-cut!*», de l'editorial Àmbit.

61. E. PRAT DE LA RIBA, «Serenitat», *La Veu de Catalunya* (Barcelona) (27 novembre 1905).

mesos hi ha la prohibició d'anuncis comercials i teatrals en català dictada pel governador de Barcelona, criticada a *La Publicidad* (Culla, 1986, p. 142-146). Segons una notícia del 2 de febrer a l'ABC, de Madrid, hi ha denúncies governatives contra *El Diluvio*, *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, mentre hi ha oberts quaranta-set sumaris contra periòdics a tot Espanya, i el 4 de març, segons *La Vanguardia*, el processament d'Antoni López Benturas, editor de *La Campana de Gràcia* des de la mort del seu pare, Innocenci López i Berganosi, el 1895, per un dibuix considerat anticlerical (Capdevila, 2014b, p. 69).

Les relacions entre els militars i la premsa eren tenses des dels anys previs a les guerres de Cuba i de les Filipines, l'any 1898, i aquesta tensió s'havia estès també al catalanisme, que s'havia organitzat com a força política just després. Hi ha l'antecedent de l'assalt ja esmentat de militars a les redaccions dels diaris *El Resumen*⁶² i *El Globo*⁶³ a Madrid, el 13 de març de 1895, per crítiques als oficials destacats a Cuba (Lezcano, 1978, p. 183; Aubert, 1986, p. 33-35). Hi ha també un antecedent immediat de disgust amb *Cu-cut!* a les guarnicions de Barcelona,⁶⁴ per la burla feta del naufragi del creuer *Cardenal Cisneros* a la ria de Ferrol el 28 d'octubre de 1905, només tres anys després d'haver entrat en servei.

El suport d'Alfons XIII als militars i l'aprovació a les Corts d'una llei de jurisdiccions que els premia amb la facultat de jutjar qualsevol ofensa contra l'Exèrcit, promoguda pel nou gabinet liberal de Segismundo Moret, el 22 de març de 1906, culmina amb una escissió de la majoria republicana i de la seva premsa. Un dels primers casos d'aplicació de la llei afecta *La Campana de Gràcia*, a causa d'un article del diputat Emili Junoy, amb el resultat de la condemna del director de palla, Domingo Rector Vilà, a dos anys i quatre mesos de presó, fet que motiva la solidaritat amb aquest de tots els directors de diaris. El desembre de 1913, de nou la Llei de jurisdiccions s'aplica al setmanari humorístic republicà. En aquest cas, el director de palla Ramon Felip és indultat al cap de quatre mesos per la pressió dels directors de diaris i altres sectors socials (Capdevila, 2014b, p. 72-73).

El rebuig d'Alejandro Lerroux a la Solidaritat Catalana, nascuda del pacte proposat a la Lliga pel líder d'Unió Republicana Nicolás Salmerón, té com a conseqüència el seu apartament de la direcció de *La Publicidad*, a la qual havia accedit abans del darrer cicle electoral. El pas següent és l'aparició ja esmentada d'*El Progreso*, el 29 de juny. Havent-lo engegat amb un emprèstit entre militants, al cap d'un any Lerroux proclama una obtenció de beneficis que repartirà entre els tre-

62. *El Resumen*, diari sortit a Madrid l'any 1885, adscrit a la Izquierda Liberal del general Francisco Serrano (Seoane, 1983, p. 297-298).

63. *El Globo*, diari sortit a Madrid l'any 1875, seguidor del republicanisme moderat d'Emilio Castelar (Seoane, 1983, p. 305-306).

64. *Cu-cut!* (Barcelona) (9 novembre 1905).

balladors i al cap de dos presumeix d'estar entre els tres primers diaris de Barcelona, «el diario político de mayor circulación» (Culla, 1986, p. 430-435).

Són anys de dinamització d'*El Diluvio*, on Manuel de Lasarte Aran compta amb la col·laboració del seu cunyat Manuel Busquets George, industrial de productes derivats del petroli i representant de la Standard Oil estatunidenca (Toll, 2013, p. 43-72). Durant els seus deu anys d'administració, amb la companyia d'Amadeu Hurtado com a advocat del diari, *El Diluvio* compra una primera rotativa, el 1904, i edita el suplement setmanal *El Diluvio Ilustrado*, que mira d'atraure a la lectura del diari el públic treballador dels setmanaris *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*. És en aquests anys de polèmiques enceses amb els altres diaris que el lerrouxista *El Progreso* es defensa dels seus atacs titllant-lo d'«el eco de las cloacas».

Quasi simultàniament a *El Progreso*, neixen el 1906 dos setmanaris molt incisius de joves radicals: *El Descamisado*, el mateix mes de juny, en una línia patriòtica i espanyolista, i *La Rebeldía*, el mes de setembre, en una línia obrerista. Davant d'aquests tres periòdics de nova planta del republicanisme radical dissident i antisolidari de Lerroux, els republicans solidaris de Salmerón tenen més òrgans periòdics —el diari *La Publicidad* i els setmanaris *La Campana de Gràcia*, *L'Esquella de la Torratxa*, *Aurora*, *El Amigo del Pueblo* i *La Protesta Catalana*—, però molta menys militància, tal com explica Culla (1986, p. 148-170). Dominen l'estructura republicana de les altres tres províncies catalanes, però a Barcelona han perdut les dues tercers parts dels regidors i el 90 % de les entitats. Hi ha altres diaris hostils a la Solidaritat Catalana com *El Liberal* i *El Noticiero Universal*, més sensibles a l'exaltació patriòtica espanyola, però és més cauta l'actitud de *La Vanguardia*, *Las Noticias* i el *Diario de Barcelona*, després d'una antipatia inicial matisada davant dels excessos d'un lerrouxisme que té molt contacte amb l'anarquisme.

El *Diario de Barcelona* té un moment particular de doble crisi, empresarial i redaccional. La mort prematura del tercer Brusi, Antoni Brusi Mataró, el 1887, així com de la seva muller i dues filles, deixa com a hereva la petita Maria Josepa Brusi García (coneguda com Josefa), d'onze anys, i l'empresa queda en mans del seu oncle i tutor Josep Antoni Brusi Mataró, que també es fa càrrec de la direcció en morir Mañé, el 1901. Les diferències esclaten l'estiu de 1905 quan, l'endemà del seu casament amb el capità d'infanteria Joan Elías de Molins,⁶⁵ la marquesa de Casa Brusi destitueix el seu oncle de tots els càrrecs i s'obre un cisma familiar, amb conseqüències judicials, que no es tanca fins a l'any 1946, abans de la mort d'aquest.

65. Joan Elías de Molins és el més petit dels deu fills de l'advocat Josep Antoni Elías de Aloy. Dels seus germans, Josep Elías de Molins fou un destacat polític conservador i fundador del diari *La Protección Nacional*, mentre que Antoni fou arxiver i escriptor i Ramon un metge conegut.

Sense cap experiència, el marit es fa càrrec de la gestió de l'empresa i exerceix funcions de control i censura dels continguts del diari d'acord amb els criteris de la muller (Canals Elías-Brusi, 2010, p. 253-310). El nou director és l'escriptor mallorquí Miquel dels Sants Oliver, però el 1906 dimiteix en desacord amb la posició contrària a la Solidaritat, junt amb Joan Maragall i dos redactors més.

Comença una època de dretanització del *Diario de Barcelona*, sota el guiatge del nou director Teodor Baró, que ho havia estat de *Crónica de Cataluña* abans de fer carrera política en el partit monàrquic liberal. Oliver passa a *La Vanguardia*, on és nomenat codirector —amb Alfred Opisso i Ezequiel Boixet—, mentre que Joan Maragall, que havia marxat després de la mort de Mañé i que Oliver havia recuperat com a col·laborador, escriu en endavant a *La Veu de Catalunya*, bé que tornarà al diari breument l'any de la seva mort, el 1911.

És el relleu simbòlic d'una hegemonia del periodisme conservador a Catalunya, ara compartida per un diari d'empresa i per l'òrgan de la Lliga Regionalista, el nou partit que ha substituït els partits dinàstics de la Restauració en la direcció política de Catalunya. En els anys següents, *La Vanguardia* dona passes significatives del seu creixement com a diari potent: la compra de quatre linotípies per a la composició mecànica dels textos, els anys 1907-1908; la instal·lació d'una estació telegràfica pròpia que l'allibera de la dependència dels serveis oficials, el maig de 1909; la compra de dues rotatives per a la impressió, els anys 1911 i 1912, i la instal·lació d'una fàbrica pròpia de paper premsa al Poblenou, el 1912, que li estalvia la submissió al monopoli de La Papelera Española (Huertas, 2006, p. 55-58; Cabrera, 1994, p. 78). Des de 1910 publica un full esportiu tots els dilluns, des de 1911 amplia la publicació de fotografies i des de 1913 disposa dels serveis de les principals agències internacionals: Havas de París, Reuter de Londres, Correspondent Bureau de Viena, Stefani de Roma i Wolf de Berlín (Casasús, 2006, p. 72).

La Solidaritat Catalana, que guanya de ple als lerrouxistes tant les eleccions provincials del 10 de març de 1907 com les legislatives del 21 d'abril, amb una participació molt alta i resultats aclaparadors, té també el suport del carlista *El Correo Catalán*, del nacionalista republicà *El Poble Català* i del republicà independent *El Diluvio*, a més de *La Veu de Catalunya*. La convulsió més important es produeix en el terreny del republicanisme, on els caricaturistes de dos òrgans tradicionals de gran difusió com *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa* passen d'enlairar la figura renovadora de Lerroux a criticar-lo tan durament com fan els regionalistes de *Cu-cut!* En sentit invers, el seu director Josep Roca i Roca és elegit el més gran «sinvergüenza solidario» (Culla, 1986, p. 160-170) en una mena de «plebiscit» muntat per *El Descamisado*.

El món dinàmic i popular del lerrouxisme, que recuperarà vots en unes eleccions complementàries de desembre de 1908 davant la caiguda dels solidaris, publica nous setmanaris combatius —*La Kábila*, *¡Are més que May!*, *Don Toribio*,

Satiricón, Rebeldes (Sabadell), *La Voz Pública* (Badalona)...— que polemitzen amb altres de catalanistes radicals com *La Tralla* i *Metral·la*, d'acord amb Culla, a qui seguim en aquest tema. En celebrar el seu primer any, el setembre de 1907, *La Rebellió* es vanta d'haver tingut fins a vint-i-set denúncies del fiscal. Per una d'elles, Lerroux, que hi figura com a director, acaba fugint a París el febrer de 1908, en perdre les eleccions i, consegüentment, la immunitat parlamentària.

La creació del sindicat Solidaritat Obrera, el juny de 1907, i l'aparició subsegüent del setmanari *Solidaridad Obrera* (1907-1915) marquen l'inici del distanciament del món anarcosindicalista que el lerrouxisme mirava de tutelar. S'han comptabilitzat no menys de vuitanta capçaleres, principalment setmanals i de poca durada, lligades al Partit Republicà Radical —constituït com a tal el 1908 després del trencament amb Unió Republicana—, fins a l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera, el 1923, entre les quals destaquen aquelles inspirades en la premsa radical-socialista francesa.⁶⁶ Aquest nombre tan alt de periòdics s'explicaria per l'enorme importància que té la premsa per a partits republicans davant d'una legalitat hostil i la seva absència en els governs, en contrast amb la benevolència que la premsa independent d'informació dispensa als partits dinàstics i dretans.

La reanimació política del mercat setmanal és un altre efecte de la Solidaritat Catalana sobre l'estructura i l'orientació de la premsa. Si en les dècades anteriors de la Restauració fou l'espai de resignació o arrencada de nous corrents polítics republicans, socialistes i anarquistes, sovint poc diferenciats, ho fou també dels nous setmanaris catalanistes i ara ho és de l'anarcosindicalisme amb *Solidaridad Obrera*. Però la multiplicació del primer terç del segle xx diversifica el perfil de la premsa setmanal. Els veterans periòdics setmanals republicans d'humor i il·lustrats de gran tirada, *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, conviuen amb la premsa de combat anarquista, republicana i catalanista, amb noves fórmules de setmanaris satírics com *Cu-cut!*, que tanca voluntàriament el 1912 per prudència política, però també el picant *Papitu* (1908-1937) i l'infantil *En Patufet* (1914-1938). Al cap de deu anys de vida i d'haver assolit tiratges de 30.000 i 40.000 exemplars (Solà i Dachs, 1967, p. 7), *Cu-cut!* «fou suspès per conveniències polítiques de la direcció regionalista» (Molas, 1973, p. 185), després d'una suspensió a causa d'un dibuix de Joan Llaverias sobre un concert de l'Orfeó Català a Madrid amb la lleghenda «la música amanseix les feres».

El punt d'inflexió marcat per l'any 1906 és significatiu en diversos aspectes. No és el menor, en l'estudi de l'evolució de la premsa, que per primera vegada s'interromp

66. Culla (1986, p. 430-450) parla d'un «intens mimetisme ultra pirinenc» de la premsa radical-socialista com *Le Radical*, *Le Progrès*, *L'Intransigent*, *L'Aurore* o *La République*, així com en les evocacions de la Revolució Francesa en títols com *La Convenció* i *Fructidor*, a més de *Germinal*, inspirat en el d'una popular novel·la d'Emile Zola.

la creació de nous diaris i s'obre un parèntesi d'un lustre fins al 1911. Durant aquests anys la premsa barcelonina sembla estabilitzar-se en catorze diaris, el mateix nombre de l'any anterior. Durant aquest lustre hi ha set diaris principalment informatius —*Diario de Barcelona*, *El Diluvio*, *La Vanguardia*, *El Noticiero Universal*, *Las Noticias*, *El Liberal* i *La Tribuna*—, tres diaris de partit en castellà —*El Correo Catalán*, *La Publicidad* i *El Progreso*—, dos diaris de partit en català —*La Veu de Catalunya* i *El Poble Català*— i dos diaris econòmics —*Diario Mercantil* i *Diario de Comercio*. L'orientació política més representada és el republicanisme, amb tres òrgans informatius —*El Diluvio*, *El Liberal* i *La Tribuna*—, a més dels tres diaris de partit: *La Publicidad*, *El Progreso* i *El Poble Català*.

Hi ha, això sí, un canvi de línia a *La Tribuna*, inclinat cap al republicanisme radical el 1907 sota la direcció incisiva d'Antoni Cullaré, que s'enfronta amb el governador civil per la denúncia de la corrupció policial, amb el resultat que es destitueix el cap de policia, però hi ha també una denúncia contra el diari. Els cinc anys d'aquest director, fins al 1911, són molt accidentats. Critica tant els nacionalistes radicals de *La Tralla* com uns militars que han assaltat el periòdic després d'un article denigrador de la dona castellana,⁶⁷ amb el resultat d'un assalt a casa seva, la fugida i abandó temporal de la direcció i un empresonament en aplicació de la Llei de jurisdiccions. En reincorporar-se, s'afanya a afirmar, en un article en català, que «el nostre diari és un diari d'ànima catalana escrit en llengua castellana per a que tothom ens entengui» (Huertas, dir., 1995, p. 310-311).

Hi ha una nova suspensió de garanties constitucionals, dictada pel Govern conservador d'Antoni Maura, el dia 1 de gener de 1908, l'endemà que l'explosió d'una bomba causa dos morts al carrer de Sant Pau de Barcelona. Afecta també la província de Girona i dura tres mesos, fins al primer d'abril. La suspensió següent es produeix el 27 de juliol de 1909, en l'inici de la que serà coneguda com la *Setmana Tràgica*. La decreta també Maura i dura tres mesos i deu dies, fins a mitjans de novembre, i afecta les províncies de Barcelona, Girona i Tarragona. És una suspensió que s'encavalca amb la que es decreta durant dos mesos, l'endemà, dia 28, per a tot Espanya amb motiu de les protestes contra la guerra del Marroc hagudes a la província d'Alacant i, sobretot, a Alcoi.

La premsa de Barcelona no ha pogut sortir entre el dimarts 27 i el dissabte 31 de juliol de 1909. En reparèixer l'endemà, ho fa amb una nota informativa dels fets esdevinguts entre els dies 25 i 30, redactada de comú acord en una reunió de representants de la majoria de periòdics locals, celebrada probablement el dissabte 31, tot seguint les orientacions de la censura militar. El que és curiós és que la nota inclou també els fets d'aquest darrer dia del mes, així com de l'1 d'agost, amb una breu ressenya de la normalitat de la vida barcelonina durant la jornada del

67. «Amigos imprudentes y adversarios kabileños», *La Tribuna* (Barcelona) (18 gener 1907).

mateix diumenge, fins i tot en els diaris publicats en el matí d'aquest dia.⁶⁸ En els dies següents, els diaris inclouen la llegenda destacada segons la qual «el presente número está censurado por la censura militar». De portes endins, hi ha hagut també un acte de censura a *La Veu de Catalunya*. Enric Prat de la Riba decideix no publicar l'article de Joan Maragall «La ciutat del perdó» sobre la condemna a mort de Francesc Ferrer i Guàrdia, acusat de ser l'instigador i màxim responsable dels fets de la Setmana Tràgica. Aquest episodi no serà conegut fins a setanta-cinc anys més tard (Benet, 1963) i la censura exercida per Prat de la Riba mereixerà l'aprovació de Josep Pla (1968, p. 7-177).

La repressió és intensa sobre la premsa radical. *El Progreso*, que reapareix el 2 d'agost, és suspès quatre dies després per l'autoritat durant tota la vigència de l'estat de guerra, fins al 8 novembre, com són suspesos també els setmanaris *El Descamisado* i *La Rebeldía*. En la persecució, detenció i processament de nombrosos dirigents radicals, hi ha la de periodistes com Emiliano Iglesias, Josep Jorge Vinaixa, Bartolomé Calderón Fonte, Domènec Gaspar (*Pierre*) i els germans Ulled, a més del processament del director de palla d'*El Progreso* Trinidad Alted (Culla, 1986, p. 206-217).

També *La Tribuna*, el 3 de novembre de 1909, pateix una prohibició de setanta-cinc dies, al final de la qual Cullaré denuncia l'atemptat contra «la libertad del trabajo y al derecho a la vida de un centenar de familias que al amparo del periódico viven malamente» (Huertas, dir., 1995, p. 310-311). Una suspensió de tres mesos és imposada també a *El Poble Català* que, en reaparèixer, es queixa d'aquests «medis [sic] arbitraris de repressió» i es congratula que «ahir la gent llegia els diaris prohibits ostentantlos ab alegría».⁶⁹ Tres anys després, el diari serà objecte d'un processament per un article titulat «Cambó tramviaire» durant la vaga de tramvies de 1912. *El Liberal* es decanta, el 1910, cap al radicalisme lerrouxista, donant ressò als berenars republicans de la muntanya del Coll, amb un to popular que no desdiu dels actes comercials de promoció i regals als possibles subscriptors.

El 19 de setembre de 1911, el Govern liberal de José Canalejas decreta l'extensió a tot Espanya d'una nova suspensió de garanties dictada uns dies abans a les províncies de Biscaia i València, amb motiu d'un moviment vaguístic en protesta per la guerra del Marroc dirigit des de Barcelona, on el comitè és detingut pel governador. Aquesta suspensió serà aixecada al cap d'un mes. Aquest mateix any, Prudenci Bertrana és condemnat en consell de guerra a sis mesos de presó, en aplicació de la Llei de jurisdiccions, per haver reproduït al setmanari *Ciudadania*, de Girona, un article d'un altre periòdic crític amb l'estament militar.

68. «Los sucesos de Barcelona». Hem pogut veure la nota als diaris següents: *La Vanguardia* (Barcelona) (1 agost 1909), edició del matí; *El Diluvio* (Barcelona) (1 agost 1909), edició de la tarda; *La Publicidad* (Barcelona) (2 agost 1909).

69. *El Poble Català* (Barcelona) (1 novembre 1909).

Després de cinc anys sense l'aparició de diaris nous, Roman Fabra, nou propietari del vespertí *La Tribuna*, i el director Manuel Marinelo estrenen, el 9 d'abril de 1911, una nova modalitat de diari assajada amb èxit a Londres pel *Daily Mirror* (1903-): el diari gràfic. Teresa Ferré Panisello (2018a) ha mostrat que aquest diari vespertí és el que obre aquest camí amb prou èxit perquè el mateix empresari creï dos anys després el matutí *El Día Gráfico* (1913-1939) i que tots dos comparteixin el model fins al 1919.

La presència habitual i extensa de la fotografia informativa ha trigat vint-i-sis anys a arribar als diaris, des que el 1885 *La Ilustración* ha publicat un primer reportatge extens sobre un terratrèmol a Màlaga fet per Heribert Marriezcurena. Quan, el 9 d'octubre de 1909, Alexandre Merletti obté una fotografia del judici de Francesc Ferrer i Guàrdia, presa contravenint la prohibició vigent, sense llum artificial i amb una màquina preparada especialment (Fabre, 1990, p. 36) —publicada sense firma a *La Campana de Gràcia* del 16 d'octubre, així com a la revista *Nuevo Mundo*, de Madrid, el 14 d'octubre—, ja hi ha una primera fornada de fotògrafs que fan de reporters gràfics i que es podran professionalitzar més amb els diaris (González Morandi, Antebi Arnó, Ferré Panisello i Adam Bernad, 2015, vol. 1, p. 42-53). La fotografia del judici a Ferrer i Guàrdia és anterior en dinou anys a la que prendria d'amagat en un judici a Alemanya Erich Salomon i es publicaria al setmanari *Berliner Illustrirte Zeitung* el 9 de febrer de 1928 (Freund, 1993, p. 103-104).

La Setmana Tràgica i, tres anys abans, les campanyes de Solidaritat Catalana han fet descobrir a les revistes la rendibilitat de la fotografia, fins al punt que *La Actualidad* presumeix d'haver imprès 70.000 exemplars i haver acabat les reserves del paper cuixé amb què s'imprimeix. Aquesta «revista mundial de informació gràfica», publicada de 1906 a 1913, sota la direcció del republicà Josep Roca i Roca, ofereix nombroses imatges obra de Castellá del que comença anomenant «semana triste», en els números ordinari del 5 d'agost, extraordinari del 10 d'agost i següents. En l'edició del 17 d'agost, destaca una gran fotografia a doble pàgina de Barcelona vista des de Montjuïc el dimecres de la Setmana Tràgica, amb diverses columnes de fum, que es presenta com «Una fotografia històrica». Hi ha també fotografies dels fets esdevinguts en altres ciutats catalanes, alhora que moltes fotografies de la guerra a Melilla i el Rif, entre les quals pàgines dedicades al paper de l'Exèrcit i la Guàrdia Civil. Abans d'acabar el mes, *La Actualidad* publica un número especial de trenta-sis pàgines amb un centenar de «grabados» i la làmina solta de la fotografia esmentada, al preu de 50 cèntims, en comptes dels 15 cèntims habituals, deu vegades el preu d'un diari. També anuncia l'enviament de Tomás Matamala com a corresponsal exclusiu al «teatro de la guerra».

Aquest setmanari exclusivament fotogràfic és una mostra de la importància que ha pres la publicació d'imatges d'actualitat, que han incorporat també *La*

Campana de Gràcia, L'Esquella de la Torratxa, Cu-cut!, La Il·lustració Catalana i *La Hormiga de Oro* i que comença a estendre's als diaris en forma de suplement gràfic amb paper de més qualitat que l'habitual.

L'òrgan de Lerroux ja publica un suplement gràfic setmanal, *El Progreso Ilustrado*, a manera de magazín de difusió general a tot Espanya, entre el gener de 1909 i el desembre de 1910. L'únic antecedent espanyol, el diari madrileny *ABC* (1905-), nascut dos anys abans com a setmanari, havia estat producte de l'èxit anterior del setmanari *Blanco y Negro* (Olmos, 2002).

La Tribuna i *El Día Gráfico* no es limiten a donar un espai preferent a la fotografia, sinó que ho fan amb un quadern gràfic imprès en heliogravat sobre paper de més qualitat, ja que la impressió fotogràfica en tipografia és encara defectuosa, tot i que creix a poc a poc en els diaris. Amb la inversió necessària per part de l'industrial tèxtil Roman Fabra i Puig, a qui Alfons XIII farà comte del Masnou el 1922, tots dos diaris — *El Día Gráfico*, al matí, *La Tribuna*, a la tarda— accentuen l'ús de tècniques de promoció i comercials en l'atracció de lectors i subscriptors: referèndums entre els lectors sobre la guerra del Marroc, regals i lliçons de tango, entre altres. També en aquests diaris es fan més presents els reporters gràfics que han començat a publicar esporàdicament en altres diaris com el *Diario de Barcelona* i *El Diluvio* i han desplegat principalment la seva feina a les revistes —Josep Brangulí, principalment, Josep Vidal Gabarró, Joaquim Soler Romeu i Josep Badosa—, així com en agències gràfiques, entre les quals la barcelonina Baguñá y Cornet (Ferré Panisello, 2018a).

L'aparició de nous diaris després d'aquest lapse de cinc anys torna a ser de diaris de poca durada, amb l'augment consegüent del nombre dels editats cada any: 1911 (15), 1912 (18) i 1913 (19), segons la taula 3c. *La Prensa* (1911-1913) és un diari conservador i enfocat a la vida local, amb campanyes contra l'Ajuntament de Barcelona i el Govern Civil de Barcelona, que li valen un segrest per crítiques a les caixes de préstecs (Huertas, dir., 1995, p. 330). *El Intransigente* (1912-1913) és un diari d'extrema esquerra, fundat per un regidor expulsat del Partit Republicà Radical, en el qual es troben exaltacions de l'esperit proletari i l'oferiment de mitja lliura de carn a cada vaguista durant un conflicte dels ferrocarrils. Dos dels seus redactors han de fugir de l'autoritat després d'haver tractat de Setmana Gloriosa la passada Setmana Tràgica de 1909 (Huertas, dir., 1995, p. 332). Tot i que declara una tirada de 27.357 exemplars, deixa de publicar-se al cap de deu mesos. La mateixa Editorial Moderna que l'edita publica també durant uns mesos el ja esmentat diari conservador *La Mañana*.

Dos altres diaris molt breus són *La Tarde* (1913) i *Figaro* (1914) dedicats als espectacles, les notícies locals i els esports. En aquest terreny, hi ha la novetat remarcable d'un primer diari especialitzat, el primer a Espanya, *El Sport* (1912-1913), procedent d'un setmanari creat el 1910 i amb el mateix nom d'una revista de 1896.

És l'època que marca els inicis del periodisme esportiu des de 1880, anomenada «de l'apostolat a la codificació» per Pujadas i Santacana (1997, p. 9-30), amb periòdics destinats a promoure l'educació física i els primers esports minoritaris com la gimnàstica, l'excursionisme, el ciclisme o la pilota basca. Del setmanari *Los Deportes* (1897-1910), fundat per Narcís Masferrer Sala (López López, 2016) i fusionat amb *Barcelona Sports* (1897-1899), del tipògraf anarquista Josep Lluas Pujals, que havia editat *La Tramuntana*, en surt *El Mundo Deportivo* (1906-), fundat per Masferrer amb Jaume Grau Castellà com a propietari i gerent.

El Mundo Deportivo és un setmanari adreçat a tot el mercat espanyol, dedicat sobretot a *Automovilismo - Ciclismo*, el mateix subtítol que el diari francès *L'Auto*, del qual Masferrer és corresponsal, així com *Esgrima - Atletismo - Náutica - Football - Colomobofilia - Tiro - Pelota vasca - Hípica - Gimnástica - Lawn-tennis - Turismo - Etc.* Comença amb 6.000 exemplars de tirada, la més alta de la primera premsa esportiva, i arriba aviat a 10.000 exemplars amb distribució a tot Espanya. No és encara l'hora dels diaris, com sí que n'hi ha a França —*L'Auto* ja esmentat, precedent de *L'Equipe*— i Itàlia —*La Gazzeta dello Sport*—, promotors respectius de les grans carreres ciclistes, el Tour, des de 1903, i el Giro, des de 1909. Dues altres capçaleres fundades per Ricard Cabot —el setmanari *Sports*, en català (1908), i el quinzenal *Stadium* (1911-1930)— obren una altra línia de revistes de qualitat, amb fotografies i caricatures, i acabaran confluint amb l'anterior en un nou pas endavant del periodisme esportiu a partir de 1914.

L'auge continu d'un periodisme informatiu que centra els seus esforços en una comercialitat que cerca el major nombre de públic possible, deixant en segon pla una orientació política tendencialment moderada, contrasta amb la polarització creixent del combat polític entre regionalistes, republicans radicals i el nacionalisme republicà, que es configura com a tercera força. És un doble impuls que fa que en una dècada i mitja es dupliqui el mercat de diaris, que passa dels 71.000 exemplars sumats per tots ells el 1898 als 143.000 o 286.000 exemplars de 1915, segons les fonts que prenguem per a aquest any. Com s'ha dit abans, les informacions de tiratge que donen els mateixos diaris no són sempre de fiar, com en els casos dels 28.000 exemplars que s'atribueix *El Liberal*, el 1902, i, sobretot, els 27.000 exemplars d'*El Intransigente*, el 1912. Tampoc ho són prou les fonts i les estimacions de les taules 15 i 16, però tenen un cert interès, si més no com a indicació de l'evolució de cada un d'ells i del mercat en el seu conjunt. No sembla lògica la pujada a 15.000 exemplars del *Diario de Barcelona*, en plena crisi interna després de la mort de Mañé i la baralla de Josefa Brusi amb el seu oncle. Fonts empresarials deixen constància que a causa de no donar suport a Solidaritat Catalana, el 1906, el diari baixa de 9.000 a 7.000 exemplars (Canals Elías-Brusi, 2010, p. 286-288).

La dada més important que aporten aquestes fonts i estimacions és la multiplicació per dos —o per quatre— del tiratge total dels diaris, un creixement del mercat que té a veure amb factors econòmics, demogràfics i educatius, a més dels polítics. Les diferències entre les xifres de 1915 —143.000 o 286.000 exemplars— depenen dels tiratges atribuïts segons les fonts i estimacions a *La Vanguardia* (25.000 o 58.000), *Las Noticias* (20.000 o 40.000), *La Publicidad* (10.000 o 25.000) i l'absència de *La Veu de Catalunya* en una font i els 20.000 exemplars atribuïts en l'altra.

Ens trobem, en qualsevol cas, amb una primera franja de diaris que superen els 15.000 exemplars, que inclou també *El Diluvio* (16.000) i *El Noticiero Universal* (15.000), i una segona amb tota la resta que supera els 3.000 exemplars dels dos diaris econòmics. Creix el mercat, doncs, combinant l'ascens important d'alguns diaris i l'aparició d'altres diaris nous, amb el lideratge dels diaris menys compromesos amb les opcions polítiques en joc.

La premsa en català continua creixent. Consolidada l'existència simultània de dos diaris a Barcelona i la publicació d'altres a Reus, Lleida, Sabadell i Girona, va augmentant el nombre de setmanaris, quinzenals i mensuals a altres ciutats més petites.

El 31 de gener de 1913 es produeix un fet molt important pel que fa a la regulació de l'ús de la llengua. Enric Prat de la Riba, president de la Diputació de Barcelona des del 25 de març de 1906, fa una crida patriòtica «Per la llengua» des de les pàgines de *La Veu de Catalunya* demanant l'aplicació disciplinada de les normes ortogràfiques aprovades una setmana abans per l'Institut d'Estudis Catalans, que ha estat constituït el 5 de juliol de 1907, a l'empara de la Diputació Provincial.

La reforma ortogràfica propugnada per Pompeu Fabra des de 1893 en les pàgines de *L'Avenç* ha estat completada per la Secció Filològica, creada per l'Institut el 1910, la presidència de la qual fou oferta inicialment a Maragall. La segona tribuna periodística des de la qual Fabra ha promogut la seva reforma ha estat *El Poble Català*, amb una secció titulada «Qüestions gramaticals» des del 21 de març de 1907. El diari nacionalista republicà és el que ha seguit amb més interès les successives campanyes de Fabra, fill d'un alcalde republicà federal de Gràcia durant el Sexenni Democràtic i simpatitzant de la Unió Federal Nacionalista Republicana, fins al punt que Pere Coromines li ofereix de ser-ne el director i forma part d'alguna candidatura electoral.

Les reticències que aquestes amistats polítiques de Fabra poden suscitar en Prat de la Riba no són obstacle per a la creació d'una càtedra de català de la Diputació que li permet tornar a Barcelona des de Bilbao, on ha estat professor de l'Escola d'Enginyers des del 1902 fins al 1912. *La Veu de Catalunya*, del mateix Prat, i *El Poble Català*, de Pere Coromines, membre fundador de l'IEC, adopten les normes ortogràfiques, com ho fan la major part dels periòdics que surten a partir d'ales-

hores. Els qui hi estan en contra, encapçalats pel canonge Collell, troben ressò principalment a periòdics locals com la *Gazeta Montanyesa*, de Vic, *La Costa de Llevant*, de Lloret, *Diario de Reus*, *La Veu del Camp* i *Semanario Católico de Reus*, *El Deber*, d'Olot, o *Diari de Mataró*, a més del *Diario de Barcelona*, *Las Noticias* i *El Correo Catalán* (Miracle, 1968, p. 464-504).

El nombre d'altres ciutats amb diaris s'estabilitza en vuit i es manté o augmenta el nombre de diaris estables en cada una d'aquestes ciutats. N'hi ha cinc a Lleida, un dels quals bilingüe; quatre a Manresa, dos dels quals en català; tres a Reus, un dels quals en català; tres a Tortosa; dos a Tarragona; dos a Girona i Terrassa; un a Sabadell, en català, i un a Mataró.

Dels cinc diaris de Reus des de final de segle en queden dos estables —*Diario de Reus* i *Las Circunstancias*, per les desaparicions successives d'*El Liberal del Reus*, 1899; *Crónica Reusense*, 1900; *La Autonomía*, 1901, i *Lo Somatent*, 1903. Hi ha dos intents breus a la tarda: *La Derecha* (1900-1901), que no arriba a l'any, i *Reus* (1900), a penes cinc mesos, durant els quals prova de repartir-se amb el barceloní *El Noticiero Universal*. Tindrà una vida llarga i intermitent un nou diari en català, nacionalista republicà vinculat a la UFNR (Unió Federal Nacionalista Republicana), *Foment* (1909-1923, 1931-1934, 1936), nascut tres anys abans com a setmanari.

Tarragona guanya un segon diari de llarga durada, el catòlic *La Cruz* (1901-1936), sortit sota els auspicis de l'arquebisbe Tomàs Costa Fornaguera, de costat amb el *Diario de Tarragona* fins a la Guerra Civil. Hi ha un nou òrgan del partit conservador, *Heraldo de Tarragona* (1903-1910), en desacord amb *La Opinión de la Provincia*, que desapareix el 1904, com el *Diario del Comercio*, el 1911. Durant dos anys hi ha el republicà *La Justicia* (1903-1906), del diputat Julià Nougués, amb una vida anterior accidentada com a setmanari des de 1900, en què el director Àngel Perales i el mateix Nougués han anat a la presó i el setmanari ha tingut vuit suspensions.

A Tortosa, desapareixen *El Estandarte Católico* i *El Nuevo Diario*, 1900; *La Verdad*, 1903, i *Los Debates*, 1991. Als dos diaris de llarga durada *Correo de Tortosa* i *Diario de Tortosa*, s'hi afegeix com a tercer estable el catòlic *El Restaurador* (1908-1920), que es publica amb censura eclesiàstica, considerat un continuador del *Correo Ibérico* (1903-1908), catòlic i antiliberal editat per quatre capellans, que es vanta de ser «el Periódico de mayor circulación de la comarca». Dos altres diaris de durada més breu són *El Ebro* (1900-1903), també catòlic, i el conservador *El Tiempo* (1911-1913).

Als tres diaris estables de Lleida, *El País*, *Diario de Lérida* i *El Pallaresa*, s'hi sumen el nacionalista republicà *El Ideal* (1906-1923), setmanari des de 1906 i portaveu des de 1910 de Joventut Republicana, bilingüe, i el carlista *El Correo de Lérida* (1909-1910, 1914-1929), amb una vida accidentada per dissensions en el si

de la Comunió Tradicionalista, de manera que durant tres anys és substituït per *El Correo Leridano* (1910-1913). Són cinc diaris estables, a més del breu *El Noticiero de Lérida* (1902) i de *La Prensa* (1912-1916), d'Eduardo Aunós, que més tard passa a la Lliga.

A Girona, *Diario de Gerona* perd la companyia de *La Lucha*, el 1910, i rep la del carlista *El Norte* (1910-1925), continuador d'*El Tradicionalista* (1909). Aquest any hi ha l'intent d'un primer diari en català, *Lo Geronés* (1908-1909), dirigit per Joaquim Botet i Sisó, que fou un dels darrers directors de *La Renaixensa*. Durant la segona part de l'any es publica *Ciudadanía* (1910) d'Unió Republicana, dirigit per Prudenci Bertrana.

A Sabadell costa que s'estabilitzi un diari. No ho aconsegueixen ni *Sabadell Moderno*, que plega el 1907, ni un *Diario de Sabadell* (1903-1904), editat per l'impressor Alfaro F. Martinho i dirigit per Joan Costa i Deu, ni tampoc *Acció Catalana* (1907-1909), segon intent de diari en català, editat per Antoni de Pàdua Campmany Borri i afí a *El Poble Català*. Més estable és *Gazeta del Vallès* (1908-1917) de l'impressor Joan Baptista Vives, catalanista dretà pròxim al capellà integrista Fèlix Sardà Salvany. Dos anys més tard surt *Diari de Sabadell* (1910-1936), editat pel mateix Campmany d'*Acció Catalana*, ara pròxim a la Lliga, de manera que el principal diari d'aquesta ciutat és en llengua catalana, amb un canvi de nom i numeració —*Diari de Sabadell i sa Comarca*— des de novembre de 1919 per problemes fiscals. Durant prop de dos anys hi ha un diari republicà, *El Pueblo* (1910-1912), i per mig mes un altre diari en català, *L'Eco de Sabadell* (1913), dels impressors Magí i Ramon Ribera.

A Terrassa sorgeixen finalment dos diaris estables. El vespertí *La Comarca del Vallès* (1908-1923), amb vocació de cobrir també Sabadell i Granollers, continuació d'un setmanari creat el 1892, fundat per Josep Creatallà Vintró. També a la tarda surt el catòlic *Crónica Social* (1911-1936), dirigit per Eugeni Ferrer Dalmau, el de més durada de la ciutat.

A Manresa, neixen diversos diaris de tarda davant la continuïtat del dinàstic *Diario de Avisos de Manresa*. El primer és *El Noticiero Manresano* (1899-1900), que es presenta com a continuador del desaparegut *El Mercantil Manresano* i assaja, com aquest, de combinar l'edició pròpia de tarda amb l'edició matinal del ja esmentat *El Correo de Madrid*. Els següents són dos diaris en català que completen durant aquests anys una oferta estable de tres diaris, a més d'un de lerrouxista que fa el quart. *La Veritat* (1901-1904) és el primer diari en català, publicat a la tarda pel propietari rural i diputat de la Lliga Leonci Soler March i l'excalde Ignasi de L. March Batlles, redactat pels sacerdots Joaquim Cornet i Josep Servitje. Deixa de sortir en crear-se *El Pla de Bages* (1904-1936), del mateix editor. Un segon diari en català és el nacionalista republicà *Bages Ciutat* (1909-1919), fundat pel farmacèutic Josep Esteve Seguí com a suport electoral. També els lerrouxistes tenen

un diari, *La Reforma* (1913-1920), que fa el quart diari estable de la ciutat durant uns anys. Tres anys abans, ja havien publicat un diari electoral, efímer també en el nom, *L'Halley* (1910). A Mataró, continua publicant-se *Diario de Mataró y la Comarca*.

4. Creixement i innovació, neutralitat i crisi, 1914-1923

Els anys que transcorren entre l'inici de la Primera Guerra Mundial, 28 de juliol de 1914, i l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera, 13 de setembre de 1923, que és el final del règim de la Restauració, són d'una gran intensitat en l'expansió del mercat de la premsa i en la innovació del periodisme català.

Els cinc anys de la guerra mostren una reactivació potent de l'aparició de diaris a Barcelona —cinc (1914), tres (1915), cinc (1916), quatre (1917) i tres (1918), és a dir, un total de vint—, bé que tots de ben poca durada. La tònica es manté a l'alça en els cinc anys següents: cinc (1919), quatre (1920), tres (1921), tres (1922) i set (1923), és a dir, vint-i-dos més, que fan un total de quaranta-dos per al conjunt de deu anys (taula 4a). La Gran Guerra europea, en la qual també intervenen els Estats Units d'Amèrica des del 6 d'abril de 1917, té efectes indirectes en la política espanyola i molt favorables en l'economia, gràcies a la neutralitat observada pel Govern davant del conflicte que enfronta les potències centrals, liderades per Alemanya, i els aliats, liderats per França i el Regne Unit. L'augment del nombre de capçaleres publicades cada any (taula 4c) —incloses algunes de substitució— expressa ben a les clares el moviment de la premsa de Barcelona en aquests anys: dinou (1914), disset (1915), vint-i-una (1916), vint-i-dues (1917), vint-i-dues (1918), vint-i-set (1919), vint-i-quatre (1920), vint-i-set (1921), vint-i-set (1922), trenta-dues (1923). Hi ha altres efectes sobre la premsa menys visibles com l'augment del preu del paper, que determinarà la intervenció del Govern en el preu de venda i el finançament dels diaris.

L'aparició de diaris nous coincideix amb el calendari del conflicte, començant pel ja esmentat *Figaro*, quatre dies abans de l'assassinat a Sarajevo del príncep Francesc Ferran, hereu de la corona austrohongaresa. Només vuit dies després de la declaració alemanya de guerra contra Sèrbia, apareix *Última Hora* (1914), un vespertí nocturn aliadòfil i sense publicitat, i dues setmanes després un altre, *El*

Suplemento (1914), seguit d'un tercer, *Diario de la Tarde* (1914), germanòfil. La influència de les potències en conflicte es canalitza després a través dels diaris existents, de manera equilibrada segons les línies editorials i polítiques, bé que hi ha un diari germanòfil d'aparença neutralista, més estable, *El Tiempo* (1916-1919), finançat per l'ambaixada alemanya (Huertas, dir., 1995, p. 349).

La bipolarització pròpia de la guerra atribuïda als diaris establerts necessita una sèrie de matisos, d'acord amb Navarra (2016, p. 65-172). Així, Eugeni d'Ors —en línia amb el premi Nobel de Literatura francès Romain Rolland— influiria en la neutralitat de *La Veu de Catalunya* —tot i la germanofília de Prat de la Riba— i de *La Vanguardia*. Un cas d'interès és *El Día Gráfico*, la línia del qual hauria canviat durant la guerra a causa de la pressió de l'espionatge alemany. La posició del *Diario de Barcelona* ha deixat de ser rellevant, en la crisi que arrossega d'ençà de la mort de Mañé i els tres directors que l'han succeït en poc temps.

En el si de *La Vanguardia*, hi ha una forta tensió entre Ramon Godó, «germanòfil rabiós» (Gaziel, 1994, p. 83), i el codirector aliadòfil Miquel dels Sants Oliver, que es resol amb un equilibri entre cròniques i comentaris favorables a un i altre bàndol. El gran èxit comercial de les cròniques de Gaziel des del front francès —convertides simultàniament en quatre llibres (Gaziel, 1916, 1917a, 1917b i 1918)— es compensa amb les enviades des de Berlín i altres fronts de les potències centrals. El corresponsal és Enrique Domínguez Rodiño, recomanat a Oliver per Àngel Guimerà (Pla, 1966a, p. 434), una selecció de les cròniques del qual són recollides també en un llibre (Domínguez Rodiño, 2015). La mateixa compensació es fa amb els comentaris de dos militars retirats, Marià Rubió i Bellver, francòfil, i Diego de Pazos, germanòfil.

Són anys ascendants per a *La Vanguardia*. Compra una tercera rotativa el 1915. Crea una fàbrica pròpia de paper al Poblenou el 1916 i l'amplia el 1918, per deslliurar-se del monopoli de La Papelera Española, en la qual té clients com *El Correo Catalán*, bé que en un acord posterior en limitarà la producció a l'autoconsum (Cabrera, 1994, p. 78). El diari comença a distribuir-se des de 1916 a Madrid i les principals ciutats espanyoles gràcies a les millores dels serveis de correus, que des de 1921 incorporen la distribució de saques per carretera. Hi ha un creixement sostingut del nombre de pàgines i de la facturació publicitària, del compte d'explotació, que és positiu a partir de 1919, i de les vendes, que augmenten cap als 100.000 exemplars. Alfons XIII atorga a Ramon Godó el títol de comte el 1916 —com Alfons XII havia fet marquès a Antoni Brusi Ferrer, el 1875—, en reconeixement de la importància assolida per *La Vanguardia* i agraïment del suport a la política africana del Govern i de l'ajut econòmic per la guerra del Marroc (Casasús, 2006, p. 63-83).

La premsa republicana és tota ella aliadòfila, des d'*El Diluvio* fins a *La Publicidad*, passant per *El Progreso*, altres diaris radicals i el nacionalista *El Poble Català*.

Tot i això, el primer acull articles germanòfils de Manuel de Montoliu i publica editorials favorables al neutralisme del Govern espanyol. Atent el Govern al comportament de la premsa, a finals d'agost de 1915 hi ha una denúncia contra un número endarrerit de *La Campana de Gràcia* sota l'acusació d'injúries «a la nació germànica». El mes de gener anterior, el setmanari republicà havia estat denunciat per un dibuix que el fiscal considera injuriós per al Papa de Roma (Capdevila, 2014b, p. 69).

El diari més declaradament aliadòfil és *La Publicidad*, l'antic diari de referència del partit republicà. Propietat en aquest moment de Dionís Millán, després d'haver estat l'òrgan del Partit Reformista de Melquíades Álvarez —creat el 1912, en el qual també hi ha Manuel Azaña—, a través de Laureà Miró i Lluís Companys, és comprat el 1916 per l'empresa naviliera Hijos de J. Tayá, que ha prosperat molt amb la guerra i el modernitza amb un to catalanista, sota el guiatge de l'advocat Amadeu Hurtado (1969, p. 253-256 i 261-263). Antoni i Ricard Tayá transporten material de guerra de Barcelona a Gènova i són condecorats pel Govern italià per les donacions fetes per al finançament d'instal·lacions humanitàries (García Sanz, 2017, p. 170-171 i 176).

De «la redacció més brillant de Barcelona», aplegada per Hurtado (1969, p. 261-263) i el nou director Romà Jorí, en surten els principals col·laboradors de la revista setmanal *Ibèria* (1915-1919). Fundada i dirigida per Claudi Ametlla, la seva creació sembla haver estat inspirada per l'espionatge francès i finançada per empresaris i el consolat de França (Safont, 2012; Navarra, 2016, p. 115-116). L'espai de les revistes pren importància al servei de les causes respectives de les potències centrals i dels aliats. *Germània* (1915-1918) és un quinzenal dirigit per Lluís Aymerich amb la finalitat de contrarestar tant *Ibèria* com la revista *Espanya* (1915-1924), que dirigeix a Madrid el socialista Luis Araquistáin. Editada a Barcelona, que és la capital de l'espionatge alemany durant la guerra, és per a Navarra «la més interessant i important de la península» de les revistes germanòfiles. No és menys significativa de l'ambient polític i cultural català la revista *Els Amics d'Europa* (1915-1917), impulsada per Eugeni d'Ors com a òrgan del Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa.

La guerra desvetlla un fort interès per l'enviament de corresponents al front, malgrat els controls establerts pels exèrcits contendents, que no hi permeten l'accés dels periodistes si no és en visites degudament programades i dirigides. A part dels ja esmentats Gaziell i Domínguez Rodiño de *La Vanguardia* i d'Enrique Díaz-Retg, que va al front italià per *El Diluvio* (Canals Piñas, 2016 i 2017), el setembre de 1916 i 1917, hi ha diversos visitants invitats pel Govern francès. Claudi Ametlla hi va dos cops. El primer cop, passant com a secretari de Francesc Cambó, escriu un parell d'articles a *La Veu de Catalunya* signats com Pere Fort i una sèrie al dia-

ri republicà,⁷⁰ l'estiu de 1916. En ocasió del segon, l'any següent, publica a la revista que dirigeix (Ametlla, 1963, p. 365-377; Cambó, 1981, p. 238-242; Safont, 2012, p. 137-148). Aquest cop té com a companys de viatge el dibuixant Ramon Casas, els periodistes Romà Jori i Màrius Aguilar de *La Publicidad* i *Ibèria*, l'editor Antoni Lòpez fill i l'escultor Josep Clarà. Com a resultat d'una altra visita a la zona de guerra, en companyia de periodistes de Suècia, Holanda, els Estats Units i Rússia, el diputat de la Lliga Francesc Macià escriu una sèrie de cròniques a *La Publicidad* en les quals fa gala dels seus coneixements militars com a excoronel de l'Exèrcit espanyol.⁷¹

Hi va també diverses vegades per *La Publicidad* el seu corresponçal a Londres, Eugeni Xammar, que ho ha estat abans d'*El Día Gráfico*, i aconsegueix i tot fer-hi un passeig aeri en un avió militar britànic (Xammar, 1974, p. 166-172). També aquest nou diari gràfic, tingut per germanòfil, publica durant vuit mesos cròniques des de França de Manuel Fontdevila (Toll, 2013, p. 27). Fins i tot Santiago Rusiñol (*Xarau*) escriu el 1917 per a *L'Esquella de la Torratxa* des del front italià. *Las Noticias* publica fins a cent quatre cròniques enviades des del front de Sèrbia per la infermera barcelonina i futura escriptora Àngela Graupera, la primera corresponçal de guerra catalana.⁷²

Alguns diaris tenen cartes des del front, degudament censurades, de soldats catalans com les que *El Poble Català* rep de Frederic Pujulà i Vallès, soldat de l'Exèrcit francès que envia cròniques sobre «el fang i la misèria» d'ambdós bàndols. Hi ha també les que envien Pere Ferrés-Costa a *Las Noticias*, Daniel Domingo Montserrat a *El Poble Català* i el carlí Melcior Ferrer a *La Nació* (1914), efímer setmanari creat per Antoni Rovira i Virgili, que formen part del destacament de 954 voluntaris catalans enrolats a les tropes franceses (Navarra, 2016, p. 134-135).

En un altre viatge hi participen el dibuixant d'*Ibèria* Feliu Elías (*Apa*), Amadeu Hurtado i el coronel d'enginyers Marià Rubió i Bellver, col·laborador de *La Vanguardia* (Hurtado, 1969, p. 277-279; Huertas, 2006, p. 62). Sense moure's de les redaccions successives d'*El Poble Català*, *Ibèria* i *La Publicitat*, Antoni Rovira i Virgili escriu molt sobre la guerra, amb cinc volums d'una detallada «crònica coetània» titulada *La guerra de les nacions* que es publica els anys 1914, 1916, 1918, 1919 i 1925, els quatre primers dels quals amb el pseudònim de Captain Morley. La producció de l'esmentat Díaz-Retg a *El Diluvio* ha estat establerta en 1.295 textos, la gran majoria des de la redacció (Canals, 2017, p. 12), a més d'un lli-

70. «Un francófilo en Francia», *El Diluvio* (Barcelona) (17 setembre 1916 - 1 octubre 1916).

71. Foren publicades amb la rúbrica «Cartas de Sr. Macià» a *La Publicidad* (Barcelona), els dies 10, 16, 18, 21, 23, 25 i 30 de desembre de 1916 i 4, 5, 11, 13 i 17 de gener de 1917. Vegeu també MACIÀ, 2003.

72. Desirée ONATE i Josep Maria REYES, «Àngela Graupera, primera corresponçal de guerra catalana», *El País. Quadern* (Barcelona) (28 febrer 2019), p. 4.

bre titulat *¡Verdún!*, el 1916, també traduït al francès, i dues sèries de fascicles setmanals titulades *La Invasión* i *Episodios de la Gran Guerra*. Deslligat de la redacció d'*El Diluvio*, en la qual el substitueix Ametlla, Díaz-Retg escriu també per al diari parisenc *Le Petit Journal* i per a *La Nación* de Buenos Aires.

Cap al final de la guerra, l'agència francesa Havas decideix crear una delegació a Barcelona, la primera vegada que s'hi instal·la un servei d'aquestes característiques. Encarregat de la seva direcció, Claudi Ametlla (1979, p. 17-28) fa notar el poc interès que diaris com *Las Noticias* i *El Noticiero Universal*, després de la mort de Peris Mencheta, tenen per la informació internacional, ben diferent dels diaris «escrits en català, que eren els més pobres».

En l'explicació que fa Hurtado sobre la renovació de *La Publicidad* com a diari aliadòfil i catalanista, hi ha una nota d'interès sobre la percepció dels diaris en català com a diaris de partit, raó per la qual defensa l'opció de mantenir-lo en castellà, a diferència de sis anys més tard, que serà comprat i canviat de llengua per Acció Catalana per a fer-ne el seu òrgan d'expressió. Fins aquest moment, dins del republicanisme catalanista, sumit en molta divisió, es fa l'opció de publicar en castellà el diari republicà antilerrouxista *La Lucha* (1916-1919), de Marcel·lí Domingo, amb el suport econòmic de l'advocat de treballadors Francesc Layret i Lluís Companys entre els redactors. Ja desaparegut *El Poble Català*, el 1918, Domingo i Companys participen en la fundació d'un nou diari inicialment lligat al Partit Republicà Català, *La Jornada* (1920-1936, amb canvis de nom i orientació), publicat també en castellà.

La lluita política partidista torna a ser de nou l'element promotor de la creació de diaris. En el camp dels republicans radicals, hi ha *La Defensa* (1914) del sector procliu a entendre's amb el PSOE; *Germinal* (1915), creat per Emiliano Iglesias en les seves diferències amb Lerroux, i *Los Miserables* (1915-1917, amb interrupcions), full inflammat d'extrema esquerra, al qual substitueixen durant una suspensió *El Insurgente* (1916) i *El Hombre Libre* (1916), inspirats des de l'exili per Àngel Samblancat. El sector radical més lligat a Iglesias treu al final de la guerra dos diaris de més duració, que són *La Aurora* (1918-1936, amb interrupcions) i *La Prensa* (1918-1932), relacionats també amb els germans Jesús i Rafael Ulled, mentre que un altre sector d'inclinació socialista treu *El Radical* (1918-1923). Un darrer cas és *El Autonomista* (1923), «visceralment anti-*Diluvio*» (Huertas, dir., 1995, p. 371). Un altre diari inicialment radical, *El Resumen* (1917-1932, amb canvis de nom), passa aviat a mans de la Unió Gremial i dona més tard suport al directori militar. El 1916, hi haurà un nou diari ocasional, en publicar-se amb aquesta periodicitat *La Campana de Gràcia*, per a defensar en les eleccions d'abril la candidatura de Reivindicació Catalana Autonomista formada per Jaume Brossa, Àngel Samblancat, Gabriel Alomar, Francesc Layret i Jaume Queralto (Capdevila, 2014b, p. 64-75).

Amb més significació, pel que fa a l'ampliació del ventall polític i social, hi ha l'aparició de *Solidaridad Obrera* (1916-1939, amb suspensions), òrgan de la Confederació Nacional del Treball (CNT), creada el 1910, i continuador del setmanari nascut el 1907. La seva aparició fa menys necessari el suport informatiu que la premsa radical ha estat donant al moviment sindical mentre no ha tingut un òrgan propi, però en aquests primers anys passa moltes dificultats econòmiques. Passa també dificultats polítiques, ja que, en ser antibel·licistes tant el diari com el sindicat, es veu immers la tardor de 1916 en l'escàndol d'un suborn fet per l'ambaixada alemanya al seu director José Borobio, després que el diari hagi publicat una demanda d'ajut econòmic. El diari sindicalista pot netejar la seva imatge cap a finals de la guerra en destapar la col·laboració amb els alemanys del comissari de policia Manuel Bravo Portillo, conegut per la repressió política i sindical (Tavera, 1992, p. 22-28).

Tot i les «generoses subvencions» que la major part de la premsa va rebre dels països en guerra (Fuentes i Fernández Sebastián, 1997, p. 193-200), els diaris varen patir un increment del preu del paper, que es va multiplicar per tres i més al llarg del conflicte, a causa de l'encariment i les dificultats d'aprovisionament de matèries primeres que pateix la indústria paperera (Cabrera, 1994, p. 87-95). A la decisió d'establir la concessió als diaris d'una bestreta coneguda com l'*anticipo reintegrable*, a finals d'octubre de 1916, consolidada en una llei específica de juliol de 1918, s'hi afegeix una regulació oficial del preu de venda dels diaris, que es multiplica per dos, per una reial ordre de juny de 1920. Dels 5 cèntims per exemplar que des de començament de segle és el preu de venda general —bé que el de la subscripció és més baix— es passa de cop a 10 cèntims el preu de l'exemplar, que ja és la forma més habitual de venda.

Tot i aquesta pujada del preu, en els anys immediatament posteriors al final de la guerra, en la crisi de la Restauració que culmina en el cop d'estat del capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, hi ha una nova florida de diaris lligats encara als vells partits monàrquics conservador i liberal, ja decaiguts a Catalunya, però estimulats potser per l'exaltació catalanista simultània. L'anticatalanisme és un tret comú a la majoria d'aquests diaris que combaten sobretot la Lliga Regionalista i l'ús públic de la llengua catalana, que des de l'inici de la Mancomunitat ha pres una major presència. L'Assemblea de Parlamentaris de l'estiu de 1917 i la campanya per l'Estatut d'Autonomia de 1918 i 1919, inspirada en la creació de nous estats a Europa al final de la guerra, són un moment àlgid.

Primer és *La Libertad* (1915-1916), monàrquic liberal i anticatalanista, després venen *Patria* (1919), d'Unión Monárquica Nacional; *La Retaguardia* (1919), conservador; *La Mañana* (1920-1930), monàrquic, anticatalanista i elogiós del dictador italià Benito Mussolini; *La Región* (1920-1927), també conservador; *El Universo* (1920-1923), d'Unión Monárquica Nacional i anticatalanista; *La Última*

Hora (1921), conservador; *La Palabra* (1922-1923), anticatalanista, i *La Actuación* (1923), anticatalanista i antisindicalista. Alguns arriben a temps a donar suport al directori militar de Miguel Primo de Rivera. El de més duració és *Gaceta de Cataluña* (1917-1931), antic setmanari del grup Defensa Social, catòlic i conservador, des de 1909, que serà vist com a òrgan oficiós d'aquest grup.

Les tensions polítiques resultants del rebuig pel Govern del projecte d'autonomia catalana presentat per la Lliga i la retirada dels diputats regionalistes de les Corts, el 13 de desembre de 1918, són l'origen d'una crisi de confiança entre el propietari i el codirector principal de *La Vanguardia*. Després d'haver imposat la publicació d'un editorial que provoca una forta protesta davant la seu del diari, el recentment nomenat comte de Godó se suma als promotors d'Unión Monárquica Nacional, partit promogut per Alfons Sala, comte d'Ègara, i altres títols catalans com el comte de Caralt, marquès de Comillas, comte de Fígols, comte de Montseny i baró de Viver (Molas, 2000, p. 326-328). Posa *La Vanguardia* al seu servei, en desacord amb Miquel dels Sants Oliver. La bel·ligerància del propietari i la consegüent humiliació del periodista precedeixen l'agreujament de la malaltia i la mort d'Oliver, poc temps després. A continuació, Godó nomena una codirecció de quatre, en la qual Agustí Calvet (*Gaziel*) ocupa el lloc del qui ha estat el seu mestre, al costat de Diego Priu, Manuel Rodríguez Codolá i Josep Escofet (*Gaziel*, 1994, p. 89-105).

És, segons aquest autor, «el període pitjor de l'Espanya contemporània». Entre novembre de 1913 i setembre de 1923 hi ha un total de disset governs amb vuit presidents diferents, una mitjana d'1,7 governs a l'any (Balcells, Pujol i Sabater, 1996, p. 71). Els anys de la Primera Guerra Mundial i els següents són de molt alta conflictivitat social i política i porten els governs a intensificar les suspensions de garanties constitucionals, una vegada el 1916 i dues el 1917. El conservador Romanones la decreta per un mes el 13 de juliol de 1916, amb motiu d'una vaga de ferrocarrils i mines. El liberal Manuel García Prieto la decreta durant tres setmanes, el 29 de març de 1917, per l'amenaça d'una vaga general convocada per la Unió General de Treballadors (UGT) i la Confederació Nacional del Treball.

La suspensió més llarga és la que decreta el 26 de juny de 1917 el liberal Eduardo Dato, davant l'activitat desafiant de les juntes de defensa militars, de la celebració d'una Assemblea de Parlamentaris a Barcelona a causa de la inactivitat de les Corts i de la vaga general revolucionària promoguda per la CNT i la UGT, que té un balanç de trenta-set morts a Barcelona i Sabadell i de setanta-un a tot Espanya; dura tres mesos i tres setmanes. És un embat general sense precedents contra el règim de la Restauració que comporta la petició de corts constituents, reforma constitucional i autonomia per a Catalunya, amb el suport dels republicans espanyols i de l'únic diputat socialista Pablo Iglesias. La Lliga aconsegueix formar un

front únic a Catalunya que inclou els lerroxistes i bona part dels dinàstics conservadors i liberals que onze anys abans s'havien oposat a la Solidaritat Catalana. El resultat de tots aquests mesos de tensió no és altre que la formació d'un govern de concentració encapçalat per Manuel García Prieto, l'1 de novembre, del qual formen part dos ministres de la Lliga, Joan Ventosa Calvell i Felip Rodés, a Hisenda i Instrucció Pública. L'única reforma política és l'elecció d'alcaldes per les corporacions, que comença amb les eleccions municipals de l'11 d'aquest mateix mes de novembre de 1917.

L'estiu d'aquest any, els radicals miren de burlar la censura amb un *Boletín de Información* publicat a Terol, així com amb fulls de mà i altres fulls clandestins. Hi ha suspensions de diaris com *La Veu de Catalunya* —substituit per pocs dies a mitjans de juliol primer per *Baluart de Sitges* i després per *Costa de Ponent*—, *La Publicidad* i *El Poble Català* i una suspensió d'*El Progreso* durant seixanta-vuit dies, del 16 de juliol al 20 d'octubre. Els lerroxistes intenten contrarestar-la amb una *Hoja Radical* clandestina i una edició il·legal d'*El Progreso*, que surt del 26 al 30 de juliol (Culla, 1986, p. 317-330). També *La Lucha* de Domingo —empresonat d'agost a novembre per la vaga— i Companys intenta compensar la suspensió amb un full clandestí. L'eficàcia d'aquestes suspensions és qüestionada pel governador civil en una comunicació al ministre del 23 de juliol, i reconeix la dificultat d'evitar «el estrago de aquellas hojas» clandestines, de manera que seria millor tenir els diaris subjectes «a la moderada censura que ahora se ejerce» (Aubert, 1986, p. 39).

Hi ha quatre suspensions de garanties més el 1918 i tres el 1919, l'última de les quals durarà més de tres anys, fins al 31 de març de 1922. De nou al Govern, el 21 de gener de 1918, García Prieto decreta la primera a la província de Barcelona davant l'agitació sindicalista, que dura dos mesos i mig. El 6 de juliol de 1918, el conservador Maura en decreta una altra de tres mesos i una setmana a causa de la Llei d'espionatge —que prohibeix la difusió de dades sobre la guerra que puguin posar en entredit la neutralitat espanyola— i una tercera de nou dies en una crisi ministerial, el 31 d'octubre de 1918, a més d'una quarta d'un mes, el 22 de desembre, a causa d'una gira de conferències organitzada per la CNT a tot Espanya.

Els conflictes socials i de terrorisme del primer trimestre de 1919 porten el també conservador Romanones a decretar una suspensió a la província de Barcelona el 7 de gener, que dura dos mesos i dues setmanes, seguida d'una altra a la província de Lleida, el 28 de gener, destinada a la protecció de les instal·lacions de producció elèctrica del Pirineu a causa de la vaga de l'empresa coneguda com *La Canadenca*. És la més llarga de les suspensions registrades sota el règim constitucional de la Restauració, ja que dura força més que el conflicte, tres anys, tres mesos i dues setmanes. Dos mesos més tard, el 25 de març, es decreta una suspensió general amb motiu de la vaga general de Barcelona i l'agitació rural a Andalu-

sia, que s'encavalca amb l'anterior, i s'allarga també molt més temps, fins al 31 de març de 1922.

El resum d'aquesta actuació repressiva i continuada dels governs liberals i conservadors és de quasi mig any —cinc mesos i dues setmanes— de suspensió de garanties constitucionals i, per tant, de la llibertat de premsa, els anys 1916 i 1917, quatre mesos i mig el 1918, la quasi totalitat de 1919, tot 1920 i 1921 i el primer trimestre de 1923. Una situació d'anormalitat fruit del que sembla un clar abús pel Govern de les seves prerrogatives constitucionals, que permet irregularitats com la detenció durant tres dies de Marcel·lí Domingo, violant la seva immunitat parlamentària, per la publicació a *La Lucha* d'una proclama adreçada als soldats demanant-los que confraternitzin amb els vaguistes en comptes de reprimir-los (Hurtado, 1969, p. 315-316), la detenció a Reus de Josep Rute, el 3 de juliol de 1917, per un article titulat «Estos son tus enemigos» al diari republicà *Las Circunstancias* (Aubert, 1986, p. 43) o la condemna i ingrés a la presó de Burgos de Manuel Carrasco i Formiguera per un article publicat en un periòdic catalanista radical (Hurtado, 1969, p. 460).

L'arbitrarietat del capità general en la detenció de Domingo és més greu, ja que el text incriminat ha estat publicat abans de la proclamació de l'estat de guerra, que és com es refereix el capità general a la suspensió de garanties en una intervenció posterior a les Corts (Aubert, 1986, p. 42-43). Hi ha encara altres exemples, com la declaració judicial a què es veu obligat un periodista de *La Lucha*, acusat d'injúries al kàiser Guillem d'Alemanya, quan la guerra ja ha acabat i aquest monarca ha estat destituït. Aquest diari republicà acaba tancant voluntàriament després d'una nova suspensió de març a maig de 1919 (Huertas, dir., 1995, p. 347). El 19 d'abril de 1921, es condemna en consell de guerra a Àngel Samblancat per un delictes d'excitació a la sedició comès en l'article «¡Jesús como está el patio!», publicat a *La Campana de Gràcia* (Capdevila, 2014b, p. 69).

Les antigues relacions de suport entre lerrouxistes i cenetistes es reprenen, d'acord amb Emiliano Iglesias, de manera que el redactor llibertari Antonio Amador actua a *El Progreso*, com a òrgan supletori de la CNT, després que *Solidaridad Obrera* és suspesa indefinidament el gener de 1919 i el seu director Àngel Pestaña empresonat com els principals dirigents del sindicat. Després de l'intent d'una edició clandestina en una impremta de Vilafranca del Penedès, la CNT recorre a un acord amb el diari republicà madrileny *España Nueva*,⁷³ que té temporalment una difusió important a Catalunya, per «cobrir les necessitats periodístiques de l'organització sindical» (Tavera, 1992, p. 35-42). El 1921, hi ha una nova edició

73. *España Nueva* (1907-1921) és un diari vespertí de Madrid editat pel periodista Rodrigo Soriano després del seu trencament amb Vicente Blasco Ibáñez i el diari valencià *El Pueblo* i haver-se acostat al partit republicà radical de Lerroux.

clandestina de *Solidaridad Obrera* als tallers de *La Aurora*, motiu pel qual Ulled i Fité han de complir un mes de presó (Culla, 1986, p. 331-337), així com una d'autoritzada a València el maig de 1922. A la reaparició posterior a Barcelona, el 29 de març de 1923, de nou amb Pestaña a la direcció, hi segueix una interrupció voluntària del diari cenetista, l'octubre, després del cop d'estat de Primo de Rivera, que reapareix de nou el 24 de novembre i acaba sent prohibit el maig de 1924.

L'absència forçada de *Solidaridad Obrera* en el mercat periodístic pot ser una explicació, no pas l'única, de la implantació per part del Sindicat d'Arts Gràfiques de l'anomenada *censura roja* a la resta de diaris, sobre informacions i comentaris relatius a la vaga de la Canadenca, que dura del 8 de febrer al 24 de març de 1919. Així, al cap d'un mes d'iniciada, els directors reben la carta següent, datada el 7 de març, en nom del «Sindicato Único de Artes Gráficas, papel, cartón y embalajes»:

Señor director del Periódico [aquí el nom de cada un]. Muy señor nuestro: Obedeciendo a la razón y justicia que en todo momento debe guiar al buen criterio en las cosas, tenemos la obligación de comunicar a usted que la Junta del Sindicato de Artes Gráficas ha tomado el acuerdo de suprimir de la redacción del periódico de su dirección toda nota o comentario relacionado con el movimiento de la Canadiense, venga por conducto de quien sea, en la inteligencia de que en el momento que aparezca algo de dicho asunto, nos arrogaremos el derecho de retirar el personal de esa casa, sin perjuicio de exigir una indemnización como correctivo de dicha infracción. Por el Sindicato de Artes Gráficas, *La Junta*. - Barcelona-7-III-19. (Solano, 1920, p. 97-99)

Aquesta censura sindical, justificada en compensació per la «censura negra» del Govern, afecta fins i tot la publicació dels bans de l'estat de guerra. Per aquest darrer motiu, *Diario de Barcelona* ha de pagar una multa de 1.000 pessetes al sindicat, que també n'imposa una de 50 pessetes al delegat obrer al diari per no haver imposat la censura, així com una de dues mil a *El Progreso* i una altra de cent al delegat (Solano, 1920, p. 97-99; Balcells, 1965, p. 73; Tavera, 1992, p. 39-40). De les incidències a *La Publicidad* n'hi ha una descripció d'Hurtado (1969, p. 366-372): un jove obrer s'identifica com a delegat i aconsegueix la retirada d'un article, amb l'aquiescència dels representants de diferents seccions de la impremta. El diari pateix més endavant una suspensió d'alguns dies amb motiu d'una vaga posterior contra totes les empreses del navilier Tayá decretada pel sindicat únic del sector naval, que imposa un acord humiliant per a l'editor i porta al canvi de l'orientació del diari amb la marxa d'Hurtado.

A la vaga posterior dels tipògrafs dels diaris, del 25 al 28 de març, segueix un locaut decretat per la Federació Patronal fins al 14 d'abril —situació que es repeteix del 3 al 13 de novembre, del 18 al 28 de novembre i del 28 de desembre al 31 de

gener de 1920— que els setze diaris existents a Barcelona justifiquen en una declaració conjunta publicada per tots el 19 de març:

Los directores de los periódicos de Barcelona que firman, debidamente autorizados para ello, velando por la libertad y dignidad de la prensa, se comprometen a no reconocer ni sostener intervención alguna en la dirección o redacción de sus respectivos periódicos que se ejerza por parte de cualquier entidad particular ajena a la redacción, y para llevar a efecto este compromiso se obligan asimismo a suspender la publicación de sus diarios respectivos cuando cualquiera de ellos, por cumplir el anterior compromiso, no pudiera publicarse.

Durant el locaut patronal de novembre de 1919, *El Progreso*, que fa d'òrgan supletori de la CNT, serà l'únic diari que no s'hi sumi i haurà de suportar la represàlia d'un boicot publicitari i en el subministrament de paper per part de la Federació Patronal (Culla, 1986, p. 331-337). Altrament, aquests anys són de tensions molt vives entre els sectors enfrontats del lerrouxisme, que es ventilen en la redacció d'*El Progreso*. En vigílies de les eleccions municipals del 5 febrer de 1921, el candidat Llorenç Pahissa i un grup de seguidors obliguen a inserir per força un telegrama de suport de Lerroux, mentre que des d'*El Diluvio*, *La Aurora*, *El Radical* i el setmanari *La Linterna* es duu a terme una campanya contra la línia oficial del partit (Culla, 1986, p. 368-381).

La relativa normalitat amb què la premsa assumeix les suspensions de garanties i l'estat de guerra es veu en l'aparició continuada de nous diaris, la majoria dels quals de curta durada, en una situació endèmica d'instabilitat política —agregada per la violència social del pistolerisme i l'anomenada *lleï de fugues* patrocinada pel general i governador civil Severiano Martínez Anido, amb un balanç global de 307 morts entre 1918 i 1923 (Huertas, 2006, p. 63-64). En un article del 2 de juny de 1930 a *La Veu de Catalunya*, Josep Pla recordarà que es produïren 800 fets violents a Catalunya en aquests anys (Pla, 1982a, p. 52-55). Amb els diners rebuts de les cases de joc, Martínez Anido va pagar millores a l'edifici oficial i va distribuir «sumes procedents d'aquell vici i generalment molt mòdiques a certs periodistes de Barcelona», l'anomenada *sopa* del Govern Civil (Ametlla, 1979, p. 190).

Als diaris ja esmentats dels partits centralistes, conservadors i anticatalanistes, se sumen altres òrgans polítics com el ja citat *La Jornada*, d'orientació variable; *Hoy* (1922), regionalista i autonomista; *El Autonomista* (1923), republicà radical que ataca *El Diluvio*; *La Nueva Publicidad* (1922), republicà dissident de la transformació de *La Publicidad*, i el tradicionalista *Diario de Cataluña* (1923). Continuen també els intents de diaris informatius amb *La Actualidad* (1921) i n'hi ha dos més d'esportius, amb el mateix fracàs que aquell primer de deu anys

abans: *Diario de Sports* (1923), gener, i *La Jornada Deportiva* (1923), octubre-desembre.

Hi ha també l'inici d'una nova etapa en els diaris *La Tribuna* i *El Día Gráfico*, que desapareixen el 1919 i tornen a sortir l'any següent amb diferents propietaris. El vesperí *La Tribuna*, que havia anat abandonant la il·lustració fotogràfica en favor del que havia nascut com a germà del matí, passa a mans del diputat conservador Joan Marsans i Peix, mentre que *El Día Gráfico* és adquirit i relançat per Joan Pich i Pon, industrial elèctric d'origen modest que ha estat regidor i diputat provincial amb el partit de Lerroux, que es posa també de director.

La premsa esportiva ha fet un avanç important en la periodicitat no diària, d'ençà de la modernització del setmanari *El Mundo Deportivo* i la revista quinzenal de luxe *Stadium*, fusionades empresarialment el 1914 en el si d'Editorial Deportiva SA. Narcís Masferrer i Ricard Cabot, com a directors respectius, i Jaume Grau, de gerent, incorporen tècniques de màrqueting com regals, sorteigs i promocions (Pujadas i Santacana, 1997, p. 31-41), com ja han fet diaris com *El Día Gráfico*. El mateix any, *La Publicidad* treu un suplement d'esports titulat *Sporting*. Són també els anys d'ascens dels esports que esdevenen espectacles de masses, com futbol, ciclisme i boxa, entre altres. El setmanari *El Mundo Deportivo* comença una ràpida transformació en bisetmanal i trisetmanal, el gener i setembre de 1923. La creació d'altres periòdics com *Vida Gráfica Deportiva* (1921), la ja esmentada *La Jornada Deportiva*, inicialment setmanal i també il·lustrada, *Sports* (1923) i *Campeón* (1923) amplia el camp de treball dels repòrters gràfics. Una altra nota destacada és la fundació del setmanari humorístic *Xut!* (1922-1936) pel mateix editor de *Papitu*, Santiago Costa, amb Valentí Castanys com a principal redactor i dibuixant. Té un èxit immediat i estimula iniciatives com *Pa...nal!* (1923) i altres en els anys següents.

La compra de *La Publicidad* per Acció Catalana i la seva transformació en *La Publicitat*, el setembre de 1922, tres mesos després de la fundació del partit, sorgit d'una escissió de la Lliga Regionalista que aspira a representar el catalanisme republicà, és una fita important. El periodisme en català torna a tenir dos diaris a Barcelona, quatre anys després del tancament d'*El Poble Català*, que s'adreçava a un públic semblant. Abans que passi per uns mesos a mans de la Federació Patronal, defensora del Sindicat Lliure en plena època del pistolerisme, després que Hurtado i Tayá no s'avinguin i el navilier s'arruïni, hi ha hagut la publicació d'una edició de nit, des d'octubre de 1919. És en aquesta edició que comencen les «Converses filològiques» de Pompeu Fabra, i hi escriuen en castellà o en català, segons els casos, Antoni Rovira i Virgili, Francesc Pujols, Carles Soldevila, Josep Carner, Ferran Soldevila, Alexandre Plana, Carles Rahola i Prudenci Bertrana, entre altres, i s'estrena, en castellà, Josep Pla. L'1 d'octubre de 1922, el nom passa a ser *La Publicitat* i esdevé l'òrgan del nou republicanisme catalanista, en ser adquirit per prohoms d'Acció Catalana, com Lluís Guarro i Casas, Ramon d'Abadal i de Vinyals,

Josep Barbey i Prats, Francesc Momplet i el mateix Hurtado (Torrent i Tasis, 1966, vol. 1, p. 472-476). El canvi li fa perdre un 30 % dels subscriptors, però guanyar-ne més de nous (Ametlla, 1979, p. 29-49).

Una novetat menys visible, l'estiu de 1923, és la venda del *Diario de Barcelona*, que en mans de la quarta generació de la família Brusi ha anat perdent prestigi i rendibilitat, com revelen tres canvis successius de directors. La marquesa de Casa Brusi ha hagut de demanar el suport econòmic successiu de persones pròximes al rei Alfons XIII i de membres del Círculo Conservador, fins a vendre la majoria de les accions a Damià Mateu Biza, empresari del ferro, fabricant de l'automòbil Hispano Suïza i membre de la Federació Monàrquica Autonomista, amb el diputat regionalista Ramon Albó Martí com a segon accionista i altres personalitats d'aquest àmbit. La marquesa conserva 175 de les 500 accions inicials de 1.000 pessetes de l'Editorial Barcelona SA, en compensació pel patrimoni del diari aportat a la nova societat. La deriva cap a la dreta s'accentua amb el director Joan Burgada, sense satisfer mai prou a l'ara accionista minoritària (Canals Elías-Brusi, 2010, p. 297-298). Al cap de cent deu anys, el *Diario de Barcelona* ha deixat de ser dels Brusi.

A part de l'eventual impacte negatiu de la duplicació del preu de venda de l'exemplar des de 1920, hi ha altres fets en aquests anys que afavoreixen la circulació dels diaris fora de Barcelona i de les principals ciutats: la construcció de carreteres i de línies secundàries de ferrocarril duta a terme per la Mancomunitat, així com la millora del servei de correus.

D'ençà de la creació de l'organisme unitari de les quatre diputacions provincials, el 1914, el nombre de municipis comunicats que el 1910 era de 510 passa a ser de 331. Entre 1912 i 1924, es construeixen els ferrocarrils de Barcelona a Manresa, per Martorell, a Sabadell i a Terrassa, pel túnel de Vallvidrera, així com els de Guardiola de Berga a la Pobla de Lillet i el de Girona a Palamós, per Flaçà. L'Estat construeix també el de Ripoll a Puigcerdà i el de Lleida a Balaguer. L'extensió de línies telefòniques a 410 municipis assolida el 1923 davant dels 38 que les tenien el 1914 beneficia també el funcionament de la premsa, a més de la importància general que té aquesta obra de la Mancomunitat. Com, d'una altra manera, afavoreix la instrucció popular la construcció d'escoles i biblioteques (Balcells, Pujol i Sabater, 1996, p. 344-368).

L'avanç progressiu de l'ús públic de la llengua en les corporacions públiques, d'ençà de la constitució de la Mancomunitat, que redacta en català la seva documentació i en demana, en va, la cooficialitat al Govern el 1916, és un pas més endavant. D'ençà de 1907, la Diputació Provincial de Barcelona, presidida per Prat de la Riba, ja celebrava en català les seves sessions, com també l'Ajuntament de Barcelona, bé que les actes d'aquest continuen sent en castellà amb la traducció corresponent dels discursos en català (Balcells, Pujol i Sabater, 1996, p. 83-89).

Certament aquests són anys d'auge de les publicacions en català, bé que *La Veu de Catalunya* hagi quedat temporalment com l'únic diari editat a Barcelona entre la desaparició d'*El Poble Català* i el canvi de *La Publicitat*. També hi ha publicacions en català en algunes de les principals ciutats catalanes —*El Pallaresa*, a Lleida; *Foment*, a Reus; *El Poble Català* i *Bages Ciutat*, a Manresa; *Diari de Sabadell*, a Sabadell; *El Dia*, a Terrassa, molt aviat, *Diari de Mataró* i *la Comarca*, a Mataró.

El creixement de les publicacions en català és més important entre els setmanaris i revistes, entre les quals destaca l'aparició de *D'Ací i d'Allà* (1918-1936), un magazín de luxe que Tresserras (1993, p. 12) qualifica de «primer magazine català autèntic», forjat dins el projecte regionalista d'Editorial Catalana de Francesc Cambó sota el guiatge de Josep Carner. És el relleu simbòlic d'*Il·lustració Catalana* (1907-1917) de Francesc Matheu i el seu suplement mensual *Feminal* dirigit per Carme Karr, que havien assolit l'èxit perseguit abans per tres revistes il·lustrades de l'impressor Josep Bagunyà: *Garba* (1905-1906), *La Senyera* (1907) i *El Gràfic* (1908). En les principals capitals comarcals el català comença a ser la llengua dels periòdics setmanals, com a Figueres amb *La Veu de l'Empordà* (1901-1936), *Alt Empordà* (1917-1923), *Empordà Federal* (1911-1923, 1930-1939); a Olot amb *El Deber* (1897-1936), *La Comarca* (1913-1923), *Vida Olotina* (1915-1919) i *La Tradició Catalana* (1917-1936); a Sant Feliu de Guíxols, *El Programa* (1907-1923, 1931-1933); a Valls, *Pàtria* (1912-1925); a Vilafranca del Penedès, *Acció* (1909-1926), i a Vic, *Gazeta de Vich* (1914-1933) i *Revista de Vich* (1917-1919), entre altres.

El nombre d'altres ciutats amb diaris estables es manté en nou. Lleida passa de cinc a dos diaris; Manresa arriba a tenir-ne quatre; Reus continua amb tres; Tarragona, Tortosa, Girona i Terrassa passen per uns anys a tenir-ne tres; Sabadell i Mataró continuen amb un d'estable. En altres dues ciutats, Olot i Badalona, hi ha breus intents sense èxit.

Lleida continua sent la ciutat on es publiquen més diaris, però de cinc passen a ser dos a final del període. Queden els tradicionals *El País* i *Diario de Lérida*, mentre que *El Pallaresa* mor el 1919 i els més recents *La Prensa*, *Correo de Lérida* i *El Ideal* moren successivament el 1916, 1922 i 1923. Hi ha la brevíssima aparició d'un diari electoral conservador titulat *El Poble* (1920).

Manresa continua la intensa activitat del període anterior, amb la continuïtat del veterà *Diario de Avisos de Manresa* i el catalanista *El Pla de Bages*, així com fins al 1919 de *Bages Ciutat* —continuat breument per *L'Avenç* (1919-1920)—, i fins al 1920 del lerrouxista *La Reforma* —continuat per *Diario de Manresa* (1920-1929). Una ciutat, doncs, que arriba a tenir quatre diaris amb el monàrquic *Patria* (1920-1935), de mossèn Lluís Gomis.

El mercat de diaris a Reus queda estable entre els veterans *Diario de Reus* i *Las Circunstancias*, en castellà, i el més recent *Foment*, en català. Majoria, doncs, repu-

blicana i nacionalista dels dos darrers, davant del conservadorisme acomodaticí del primer. Per unes setmanes també passa a diari el setmanari lerrouxista *La República* (1919), com a suport al candidat Julià Nogués en les eleccions a Corts de maig, com ha passat també cinc anys abans amb *Tarragona Federal* (1914).

A la capital de la província el domini liberal i catòlic del *Diario de Tarragona* i *La Cruz* es reforça amb una escissió del primer que dona lloc a la publicació per uns anys de *Tarragona* (1920-1926). El mateix any, a causa d'una suspensió del *Diario de Tarragona*, surt durant tres mesos *La Opinión* (1920).

Dels tres diaris tradicionals de Tortosa només en queden dos —*Correo de Tortosa*, catòlic i carlista, i *Diario de Tortosa*, liberal— en desaparèixer *El Restaurador* el 1920, després d'haver tingut quatre i fins i tot cinc diaris amb el canvi de periodicitat del setmanari liberal *La Ribera del Ebro* (1915-1916) durant set mesos i, sobretot, del també setmanari republicà *El Pueblo* (1915-1919), seguidor de la política de Marcel·lí Domingo, amb una etapa diària estroncada per una suspensió governativa.

A Girona apareix el seu principal diari republicà, *El Autonomista* (1920-1939), resultat també de l'evolució d'un setmanari nascut el 1898 i passat a bisetmanal el 1904. Editat i dirigit per l'impressor Dàrius Rahola, s'estableix com a competència i rival polític del catòlic *Diario de Gerona*, del també impressor Masó, amb el carlista *El Norte* com a tercera opció. Tampoc no hi falta un breu diari electoral, en aquest cas el monàrquic *La Opinión* (1923).

Mentre a Sabadell s'estabilitza el ja esmentat *Diari de Sabadell* i desapareix la integrista *Gazeta del Vallès*, a Terrassa hi ha temporalment tres diaris, tots ells de tarda. Als ja citats *La Comarca del Vallès*, informatiu, i *Crónica Social*, catòlic, s'afegeix el catalanista i en català *El Dia* (1918-1939). Tres diaris durant uns anys, que acaben en dos amb la mort del primer el mateix any 1923 de final del període. A la ciutat costanera, *Diario de Mataró* passa a ser *Diari de Mataró i la Comarca*, el 1919, en català i acostat a la Lliga, nom que queda en *Diari de Mataró*, el 1923. A dues altres ciutats, hi ha intents breus. El regionalista *Diario de Olot* substitueix a finals de 1916 el suspès setmanari *La Comarca*. A Badalona hi ha dos intents successius la primavera i estiu de 1923, *Diario de Badalona* (1923), d'abril a juny, i *Heraldo de Badalona* (1923), a finals d'agost.

5. Censura, repressió i avenços sota la dictadura, 1923-1931

La suspensió de garanties constitucionals agafa caràcter permanent amb el cop d'estat del capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, el 13 de setembre de 1923. L'agreujant és la paralització de la política representativa, parlamentària i local decretada pel directori militar i mantinguda quasi vuit anys, fins a la celebració de noves eleccions municipals el 12 d'abril de 1931 i, ja caiguda la monarquia, eleccions a Corts constituents el 28 de juny. El delegat d'Havas, que acudeix amb altres periodistes a Capitanía General per recollir el llarg manifest que alguns diaris del matí ja han publicat i que li és entregat en un exemplar de *Las Noticias*, qualifica el cop d'estat com «un pronunciament a l'estil espanyol: no res menys que ara era fet per la via periodística» (Ametlla, 1979, p. 50-51).

El fet que el cop d'estat es faci a Barcelona comporta la imposició de la censura militar des del mateix dia 13 de setembre, confirmada quatre dies més tard amb l'extensió de l'estat de guerra a tot Espanya. Se suspenen els articles 4, 5, 6, 9 i 13 de la Constitució vigent des de 1876, el darrer dels quals és el que fa relació a la llibertat de premsa, és a dir, la llibertat d'emetre lliurement idees i opinions, ja sigui de paraula o per escrit, per mitjà de la impremta o de qualsevol altre procediment sense censura prèvia.

El dia 19 ho confirma el ban dictat a Barcelona pel nou capità general Emilio Barrera, de manera que les possibles infraccions queden sotmeses a la jurisdicció militar. És l'eclosió final de la crisi de la Restauració i la imposició d'una dictadura, que és benvinguda per diversos sectors socials que hi veuen una «tentativa de regeneración nacional», com diu el titular a tota pàgina de *La Vanguardia* del mateix dia. També és comprensiva la posició de *La Veu de Catalunya*, fins que amb la supressió de la Mancomunitat i l'augment de l'anticatalanisme retira el seu suport al nou règim (Roig Rossich, 1992, p. 477).

La situació no és tan nova pel que fa al control i la repressió de la premsa exercida en els anys previs. Hi ha, com a novetat principal, la desaparició de l'activitat dels partits polítics i el sotmetiment de totes les institucions públiques als dictats del directori. En particular, la premsa es troba davant d'una estructuració estable dels serveis de censura, que el dictador concep no pas com una supressió de la llibertat d'impresma, sinó com a un mitjà necessari per a l'acció del Govern. Un criteri que Primo de Rivera continua reiterant pocs mesos abans de dimitir al diari barceloní *La Razón*, el 18 d'abril de 1929, com la manera d'impedir «la licencia que se emplea para la difamación, el escándalo y para propagar ideas impías y falsas».

Una novetat que afecta especialment Catalunya és la prohibició de la propaganda i les accions «separatistes», decretada el 18 de setembre de 1923, tres dies després de la suspensió de garanties. La censura afecta també els reporters gràfics, d'acord amb el testimoni d'un cas que afecta Alexandre Merletti, ja dimitit Primo de Rivera, segons notícia que publica el vesperí madrileny *La Voz*, el 27 de setembre de 1930. Es prohibeix al fotògraf de publicar tant en diaris locals com de tot Espanya unes imatges preses a Barcelona «del señor Macià cuando éste subía al “auto” que lo ha llevado a Francia» (González Morandi, Antebi Arnó, Ferré Panisello i Adam Bernad, 2015, p. 63).

Al reguitzell de supressió de periòdics antimonàrquics duta a terme en els primers mesos, però mai no aturada —117 a tot Espanya en el darrer trimestre de l'any—, s'hi afegeix un nombre important de periòdics catalanistes, tal com ha registrat amb molt detall Josep M. Roig Rossich (1992, p. 433-487), a qui seguim en aquest aspecte. De manera immediata és suspès el setmanari nacionalista *L'Es-tetvet*, dirigit per Manuel Carrasco i Formiguera, així com un total de vint-i-tres periòdics locals i comarcals, entre els quals assenyalen els setmanaris *Empordà Federal*, de Figueres; *El Programa*, de Sant Feliu de Guíxols; *Lluitem*, de Vilafranca del Penedès, i *Renaixement*, del Vendrell, així com els diaris *Foment* de Reus i, encara el 1929, *La Veu de Sabadell* i *Sabadell-Ciutat*. També set periòdics humorístics, el setmanari infantil *La Mainada* i la revista cultural *L'Estudiant*, de Sitges. L'autor esmentat considera també que un total de vint-i-set revistes culturals van desaparèixer al llarg d'aquests anys a causa de les dificultats tingudes, així com cinc periòdics comarcals, tres a Barcelona, tretze d'humorístics, sis d'infantils, sis d'excursionisme i cinc de sardanistes. Hi ha, a més, nombroses suspensions temporals, especialment llargues en alguns casos, com *Diari de Mataró*, *El Pla de Bages*, de Manresa, el diari *Reus* i *Diario de Tarragona*.

Hi ha un acarnissament del directori sobre els periòdics locals i especialitzats, també en els que són més petits que els exemples citats, amb la finalitat d'escapçar d'arrel els moviments i entitats contraris al règim, mentre que la repressió és molt menor sobre la premsa diària de Barcelona. A part del diari anarcosindicalista

Solidaridad Obrera, no hi ha cap supressió entre la premsa diària de Barcelona, bé que *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat*, *Las Noticias*, *El Correo Catalán* i, fins i tot, *La Vanguardia* són objecte de suspensions temporals. D'acord amb Roig Rossich, si el directori «no es va atrevir a prohibir definitivament la premsa catalana de gran abast publicada a Barcelona, sí que va intentar crear-li tota mena de dificultats», amb prohibicions que afectaven entre tres i vuit dies. Així passa amb *La Veu de Catalunya*, per una notícia sobre la visita dels reis a Barcelona, el 13 de maig de 1924; amb *La Vanguardia*, del 6 a 8 d'abril de 1927, per no haver passat per la censura un text reproduït de la premsa de Madrid, i *La Publicitat*, el gener de 1928, també per no haver passat un text per censura. Fins a quinze dies és suspesa *La Publicitat*, el març següent, sense motiu explicat. Encara l'agost i novembre de 1929 són objecte de suspensions breus *La Nau*, *El Matí* i *Las Noticias*.

Aquestes suspensions temporals i les nombroses sancions econòmiques imposades a tota mena de periòdics —entre els quals figuren també diaris com *El Correo Catalán*, maig de 1925; *El Noticiero Universal*, gener de 1926 i desembre de 1928; *La Veu de Catalunya*, desembre de 1927; *El Diluvio*, gener de 1927, per un text aprovat per la censura; *La Publicitat*, gener i abril de 1928, o el popular setmanari *L'Esquella de la Torratxa*, juliol de 1927, per una caricatura també aprovada prèviament— responen als criteris variables, arbitraris i discrecionals de la censura.

Una censura improvisada, el primer director de la qual és un exgovernador civil de Girona, el tinent coronel Pedro Rico Parado, que recluta sense massa criteri el gran nombre de censors necessaris arreu d'Espanya. Hi intervé sovint el mateix dictador amb instruccions personals, però també és delegada a governadors civils, delegats governatius⁷⁴ i fins i tot alcaldes de poblacions petites. De tot això, en resulta una aplicació desigual de criteris, accentuada per la poca fluïdesa de les comunicacions entre Madrid i la resta de províncies, de manera que textos autoritzats en uns periòdics eren censurats o sancionats en altres.

Una censura visible pels espais en blanc i els paràgrafs deformats que la fan evident durant força temps. Una censura que, tot i anar adreçada principalment a les opinions, de vegades arriba a prohibicions molt detallades amb relació a fets molt diversos i que, juntament amb les notes oficials, acaba eliminant i suplantant la realitat espanyola, «tot donant sempre una imatge idíl·lica i poc real però convenient al poder dictatorial», com escriu Roig Rossich.

No falten, amb tot, accions de ridiculització com un número de *L'Esquella de la Torratxa* gairebé tot en blanc amb la llegenda «La censura militar ha passat per aquest número», en comptes de l'habitual «Aquest número ha passat per la cen-

74. El delegat governatiu és una figura creada pel directori, immediatament per sota del governador civil de cada província, per al control de l'Administració local d'un o més partits judicials.

sura militar», o els jocs d'acròstic sobre «Visca Catalunya lliure» en alguns poemes publicats al *Diario de Tarragona* i el *Diario de Reus*, entre altres, així com referències a l'afició de Primo de Rivera a la beguda. Arran d'una suspensió de *L'Esquella de la Torratxa*, d'octubre de 1925 a gener de 1926, i la prohibició d'un setmanari substituït titulat *La Rambla*, l'editor Antoni López Benturas publica *La Campana de Gràcia* disfressada de *L'Esquella de la Torratxa*, amb els seus continguts, format, col·laboradors i preu, que és més alt i li dona més guanys (Capdevila, 2014b, p. 65).

L'arbitrarietat de l'acció governativa d'anteriors suspensions de garanties, ara consagrada per la protecció legal de l'estat de guerra, es manifesta també en escorcolls sovintejats en algunes redaccions arran de conflictes polítics, en l'exigència de presentar a la censura traduccions de proves d'impremta, dites *galerades*, d'articles en català i fins i tot l'obligació de publicar en castellà determinades informacions, com les notícies telegràfiques. També s'accentuen les accions individuals contra periodistes, com els processaments retroactius, en els primers mesos de la dictadura, de Ferran Canyameres per uns articles al setmanari nacionalista *La Tralla*, de Lluís Companys a *El Diluvio*, de Joaquim Ventalló a *El Dia* de Terrassa i de Manuel Carrasco i Formiguera, que compleix cinc mesos de presó com a director de *L'Estevet* per dibuixos i acudits d'abril de 1922 sobre la guerra del Marroc (Hurtado, 1969, p. 460-461), a més d'altres periodistes perseguïts tant a Barcelona com a comarques.

Subratllem els casos de Lluís Bertran i Pijoan de *La Veu de Catalunya*; el director de palla de *La Publicitat*, Salvador Millet i Millet, que passa quinze dies a la presó per ordre del governador civil, general Joaquín Milans del Bosch (Roig Rossich, 1992, p. 444, 448 i 464-467); Josep Pla, processat per la jurisdicció militar per un article sobre la crisi del Marroc a *El Día* de Mallorca, el 29 de juny de 1924, pel qual es manté a l'estranger com a corresponsal volant de *La Publicitat*, fins al 1927 (Bonada, 1991, p. 66-68). És curiós el cas del corresponsal del diari republicà *El Autonomista* a la Bisbal d'Empordà, Narcís Lloveras: a instàncies de l'alcalde, el governador civil de Girona li imposa una multa de 500 pessetes per unes crítiques sobre l'estat higiènic de la ciutat publicades el 24 de juliol de 1924, que li és perdonada pel nou governador, el qual destitueix posteriorment l'alcalde (Costa, 1995, p. 45; Costa, 2000, p. 104; Guillaumet, 2016, p. 21-22).

I malgrat tot, durant el parèntesi de llarga suspensió constitucional que és la dictadura, la premsa catalana viu «un autèntic esclat», tal com remarca Roig Rossich (1992, p. 445 i 482), de manera que aquesta persecució acaba sent «un estímul per a potenciar la creació i difusió d'una nova premsa». El cas més rellevant és el de *La Publicitat*, tot i els temors per una eventual prohibició recollits per Josep Pla en correspondència amb el seu germà Pere (Pla, 1996, p. 79). Ben al contrari, el diari d'Acció Catalana creix en influència durant aquests anys i el 1925 ja tanca l'any

amb superàvit (Pla, 1996, p. 101) i viu «un dels seus millors moments» com a portaveu d'aspiracions més àmplies més enllà del propi partit (Roig Rossich, 1992, p. 443). Claudi Ametlla (1979, p. 29-49), que n'és el primer gerent, estima que sota la dictadura arriba a 30.000 exemplars de tiratge i que, malgrat aquesta, *La Publicitat* «contribuí poderosament a perfilar el mite Macià, que, vinguda la República, tanta importància havia de prendre».

Aviat hi ha un tercer diari en català a Barcelona. Després d'un intent fallit amb el nom de *L'Avenç* (1924), que es presenta com a «portaveu de les Joventuts d'Esquerra», ho aconsegueix *La Nau* (1927-1933), publicat per Antoni Rovira i Virgili com a òrgan d'Acció Republicana, que és una escissió d'Acció Catalana que encapçala. Hi ha encara un quart diari, *El Matí* (1929-1936), del grup catòlic d'orientació social encapçalat per Josep Maria Capdevila i Josep Maria Junoy, J. B. Solervicens i Enric Jardí (Capdevila, 1971).

No és menys important l'aparició successiva de tres setmanaris destinats a tenir un paper destacat. El primer és *L'Opinió* (1928-1931), que té el precedent d'un setmanari nacionalista de to pamfletari publicat breument a París amb el nom d'*El Fuet* (1927), finançats tots dos per l'advocat Joan Casanellas Ibarz, fill d'un empresari i financer enriquit amb el comerç de cereals durant la Gran Guerra europea (Casanellas, 1991, p. 39-43; Bellmunt, 1975, p. 56-57). A diferència d'altres periòdics editats a París durant la dictadura i adreçats a la comunitat internacional, com *Le Courier Catalan*, en francès, finançat per Francesc Cambó, o el *Butlletí de Catalunya*, en català i francès, d'Estat Català, *El Fuet* anava adreçat a l'interior.

L'Opinió neix el 18 de febrer de 1928, dirigit per l'advocat Joan Lluhí i Vallescà, fill del nacionalista republicà Joaquim Lluhí i Rissech, ja esmentat, amb el propòsit de ser una tribuna lliure de tots els grups polítics de l'esquerra catalana que no troben ressò a les pàgines dels diaris de la Lliga i d'Acció Catalana, però ha de plegar, després del número del 14 de desembre de 1929, el 13 de desembre per causes econòmiques. En reparèixer el 2 de maig de 1930, es defineix com a «setmanari socialista» i té un paper decisiu en la formació d'Esquerra Republicana de Catalunya, creada el març de 1931, fins al punt que *L'Opinió* es fa diari del 7 al 13 d'abril de 1931 com a òrgan del nou partit en la campanya de les eleccions municipals. En aquesta segona etapa, el tiratge hauria pujat cap a 10.000 exemplars, amb el sosteniment econòmic continuat de Casanellas, però també de Josep Irla, Salvador Albert i Jaume Carner, entre altres (Culla, 1977, p. 11-60).

El segon setmanari nou i important és *Mirador* (1929-1936), fundat per Amadeu Hurtado, que n'encarrega l'edició al seu fill Víctor, que ha conegut els fundadors de *L'Opinió* i hi ha col·laborat a l'etapa inicial, com altres periodistes i escriptors de *La Publicitat*. Sota la direcció periodística de Manuel Brunet i una orientació menys combativa, aquest setmanari esdevé una referència política i cultural que amplia l'oferta periodística del grup d'Acció Catalana i és el més recordat i estudiat (Hur-

tado, 1969, p. 544-545; Geli i Huertas, 2000; Singla, 2006). En la mateixa línia apareix, amb poc èxit, el setmanari gràfic *Imatges* (1930) (Dòria, 2004), ja durant l'anomenada *dictablanda*, per iniciativa de l'editor Antoni López Llausàs, després d'adquirir una moderna rotativa de rotogravat en la qual s'havia imprès la revista *Mediterráneo* (Miracle, 1976, p. 215). Tot i adoptar la línia de la revista francesa *Vu* de Lucien Vogel, inspirada en la novetat del fotoperiodisme alemany, el setmanari dirigit per Josep Maria Planes no pot competir amb els setmanaris de Madrid, creats poc abans, *Estampa* (1928-1938) i *Crónica* (1929-1938).

El tercer d'aquests setmanaris nous és *La Rambla* (1930-1936), «el principal debel·lador de la Dictadura, en una campanya un poc esquinçada que li valgué una gran popularitat» (Ametlla, 1979, p. 63). Fundat el 14 de febrer per Josep Sunyol i Garriga, que abans havia promogut el suplement *La Nau dels Esports*, el nou setmanari duu el subtítol *Esports i Ciutadania* i actua amb independència des del camp del nacionalisme republicà. La primera suspensió que rep és per no haver passat totes les proves per censura i al cap de dos mesos surt de nou com *La Rambla de Catalunya*. Duu a terme campanyes polítiques per a l'amnistia dels membres d'Estat Català condemnats pel complot contra el tren del rei als túnels del Garraf, el maig de 1925, així com una mobilització per la benvinguda a Barcelona en tren de Jaume Compte en sortir de la presó, després de la dimissió de Primo de Rivera. L'endemà d'aquests fets hauria publicat també una portada en blanc a causa de la censura, il·lustrada amb un retrat de Compte al mig amb el cap embenat per les càrregues de la policia (Burguet, 1997, p. 63-86), però no l'hem trobada en les col·leccions consultades.

L'expansió de la premsa en català en aquests anys té altres mostres, especialment en el camp esportiu: els setmanaris *Sports* (1923) i *L'Esport Català* (1925-1927), aquest a l'escalf conjunt de *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat*, a més dels d'altres ciutats com *Terrassa Deportiva*, *Sabadell Deportiu* o *Catalònia*, de Manresa. Hi ha també la colla de setmanaris humorístics sorgits a imitació de *Xut!*, com *Pa...nal!* (1923), *Orsai* (1924), *Fault!* (1924), *La Barrila Deportiva* (1924), *Sidral Esportiu* (1925), *Safareig Deportiu* (1925), *La Bimba* (1926) i altres fora de Barcelona. Encara altres novetats d'aquests anys en la premsa en català són la *Revista de Catalunya* (1924-1929, 1930-1931), dirigida també per Rovira i Virgili i continuada per Ferran Soldevila, historiadors tots dos, així com *Justícia Social* (1923-1925), d'Unió Socialista de Catalunya, *La Paraula Cristiana* (1925), *Ciència* (1926), *La Nova Revista* (1927), *El Borinot* (1923), *El Senyor Canons* (1925) o *El Senyor Daïxonses i la Senyora Dallonses* (1926), i altres a les principals ciutats de comarques.

Els perfils dels vint diaris apareguts de nou en els set anys i mig de suspensió de la Constitució —sis anys amb el directori de Primo de Rivera, fins al desembre de 1929, un any amb el general Dámaso Berenguer, fins al gener de 1931, i tres mesos

justos amb l'almirall Aznar, fins a la caiguda de la monarquia, a mitjans d'abril— presenten poques variacions amb els que ja en anys anteriors han assajat de fer-se un lloc en un mercat de premsa estabilitzat amb una oferta àmplia, variada i amb tendència al minifundi.

El segon any del directori és prolix en l'aparició de diaris, dels quals només té continuïtat *La Noche* (1924-1939), propietat de Joan Pich i Pon, momentàniament apartat del Partit Radical, propietari i director d'*El Día Gráfico*, que és un dels promotors de l'Exposició Internacional de 1929. L'empresa editora i impressora Publicaciones Gráficas SA construeix uns tallers d'impressió al carrer de Muntaner, 45 i instal·la la redacció i la direcció comercial «en un majestuós edifici» de la plaça de Catalunya, 9 (Ferré Panisello, 2018a). És un diari que «no lucirà ninguna escarapela política», segons diu al primer número, que estrena amb una glossa d'Eugeni d'Ors, un fulletó de *Don Juan de Serrallonga* de Víctor Balaguer, cròniques de corresponsals a París, Londres i Berlín i vocació de diari amb trets de revista amb un suplement esportiu cada dilluns (Huertas, dir., 1995, p. 378).

A part de *Lucha Obrera* (1923-1924), òrgan efímer d'un grup de dissidents de *Solidaridad Obrera* que ha reprès breument la publicació, hi ha fins a set diaris identificats amb el directori militar i el partit Unión Patriótica format en suport de Primo de Rivera, quatre dels quals de molt poca durada. Són *La Verdad* (1923), *España Nueva* (1924-1925), *La Voz de España* (1924), *El Nacional* (1925-1930), *La Información* (1927), que posa l'accent en la informació local i gràfica, *El Pueblo* (1927) i *La Razón* (1928-1936). Del primer d'aquests quatre se'n sap molt poc, mentre que el darrer es converteix el 1931 en un diari antirepublicà. En els darrers anys, hi ha els intents de *Le Journal des Étrangers* (1929-1930), en francès, en ocasió de l'Exposició —que sobreviu després com a bisetmanal i trisetmanal— i d'un nou periòdic vespertí en l'òrbita del Partit Radical, *Diario de Espectáculos* (1930).

Els anys 1920 són, d'altra banda, el moment del gran salt endavant de *La Vanguardia*. Posa en funcionament un servei de teletips per a la recepció de notícies de les agències internacionals, a les quals suma la nord-americana United Press International, renova el disseny de la capçalera, que mantindrà gairebé tot el segle —amb el logotip dissenyat pel francès Franz Schuwer—, renova els aparells de telegrafia i estableix les primeres seus estables de corresponsalia a l'estranger. La novetat més gran, el 16 d'octubre de 1929, és l'estrena d'una rotativa de gravat en buit amb la qual pot oferir cada dia un suplement de setze pàgines de *Notas Gráficas*, amb paper de més qualitat, i superar les que ja oferien *ABC* de Madrid i *El Día Gráfico*. Per Nadal de 1929 el diari situa el tiratge entorn de 200.000 exemplars, 224.000 el dia 22 de desembre (Casasús, 2006, p. 70-72). Com altres diaris, però, no es pot publicar durant set dies el mes de novembre de 1930 a causa d'una vaga general. Són anys, també, en què *El Diluvio* afronta la seva modernització. Amb el

cubà Jaime Claramunt com a director des de 1916, el 1929 es trasllada a un edifici nou del carrer de Consell de Cent, 345, amb l'ampliació del format i la compra posterior d'una tercera rotativa.

Durant aquests anys, però, des de la premsa catalanista, en la qual hi ha la novetat potent de *La Publicitat*, s'ataca *La Vanguardia* i fins i tot se'n demana el boicot. Aquesta campanya és atuada principalment des de publicacions com el setmanari *Acció Catalana*, òrgan inicial d'aquest partit i previ a la compra del diari, segons Llanas (1998, p. 81-100), a qui seguim en aquest apartat. A part d'articles i comentaris anònims, rere els quals se suposa la mà de J. V. Foix, publica en alguns números uns requadres destacats amb consignes, escrites en lletres majúscules, amb textos com aquest: «Ja us haveu donat de baixa del diari anticatalà? Patriotes! Cal arrencar de les mans catalanes els diaris que no estiguin al costat de Catalunya!»

Al distanciament ja ressenyat de *La Vanguardia* de l'entorn social i cultural català, en els anys del canvi de dècada, s'hi sumaria, a criteri de Llanas, un canvi d'actitud dels intel·lectuals del Noucentisme cap a les publicacions editades en castellà, bé que el diari de Godó és l'objecte principal d'hostilitat. Un editorial d'*El Dia* de Terrassa recollit pel butlletí d'*Acció Catalana* ho planteja en termes emocionals:

És dolorós, és molt trist certament, que publicant-se a Barcelona *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat*, ambdós ben informats i millors escrits, orgues veritables d'un sentiment de Pàtria que hauria de ser patrimoni de tots els fills d'aquesta terra nostra endogalada, pugui haver-hi encara una publicació com *La Vanguardia*, portaveu de la U.M.N. (Unión Monárquica Nacional), ço que més repudiem els catalans de cor, amb un tiratge que de massa crescut és vergonyós per a tots nosaltres. Això s'ha d'acabar. (Llanas, 1998, p. 87-88)

El manteniment d'aquest clima advers, alimentat també a *La Publicitat* per atacs esporàdics, anònims i gratuïts, contribueix, en paraules de Llanas, «a configurar de Gaziel, ràpidament, la imatge d'un traïdor a la causa: d'un patriota reneгат». Lluny de perdre lectors, *La Vanguardia* passa de 90.000/100.000 exemplars de tiratge el 1920 a 140.000 el 1927 i el diumenge 22 de desembre de 1929 assoleix per primera vegada un tiratge de 224.000 exemplars, alhora que continua pujant la mitjana anual. A més del nou logotip de la capçalera introduït el 1924, ha redistribuït les seccions donant un lloc més destacat a l'opinió, secció en la qual des de 1922 publica col·laboracions de destacats escriptors i polítics mundials com Lloyd George, Raymond Poincaré, Hebert Hoover, Edward Benes, Benito Mussolini, Calvin Coolidge, Sinclair Lewis, el mariscal Pétain, Bernard Shaw, Winston Churchill, Franz von Papen, Leon Trotski i Édouard Herriot, entre altres.

El dia 1 de gener de 1926, en ocasió del 45è aniversari de l'aparició del diari i de l'estrena d'una nova maquinària que permet la impressió d'un exemplar de

quaranta-vuit pàgines, el codirector principal de *La Vanguardia* defineix quina és la identitat i la funció d'aquest diari com a òrgan representatiu i «una institución local de las más características que Barcelona puede mostrar al forastero». Estableix una distinció nítida amb el que són els diaris de partit, amb la definició d'una doble tipologia —els diaris reflectors i els diaris miralls—, en la segona de les quals trobem el ressò d'un concepte, ja apuntat per Sánchez Ortiz (1903, p. 30), del periòdic d'empresa com a «espejo» i «fotografía» de les societats:

Hay dos grandes tipos de periódicos: los que aspiran a ser reflectores y los que son espejos. Los primeros, condenados eternamente a ser órganos de pequeñas minorías, procuran adelantarse a su tiempo y marcar con luces el camino que la sociedad debería, a juicio de ellos, seguir. Casi todos se equivocan, porque son rectilíneos, doctrinarios e intransigentes, y la vida ama precisamente las resultantes de muchas curvas y muchos suelos combinados. Pero esos periódicos son muy necesarios, porque estimulan y mueven, y hay que apreciarlos como la sal, la pimienta y las especias todas que aguzan la sensibilidad del paladar social fácilmente embotada. Los otros periódicos, los que son a la manera de espejos, alcanzan naturalmente mucha amplitud, como la superficie de los grandes lagos, y no pretenden nada más que reflejar en su seno la fisonomía de su tiempo: las márgenes quietas, las nubes pasajeras, el desasosiego de los vientos y la inmensidad del cielo. Estos periódicos no conducen a la sociedad, sino que son conducidos por ella. Son ella misma expresada periódicamente.

Feta aquesta distinció tipològica, Gaziel (1994, p. 159) estableix la naturalesa i el paper de *La Vanguardia* en aquests termes:

La Vanguardia pertenece a este segundo tipo. Es una especie de adaptación natural y localísima de la gran prensa informativa y anunciadora de Inglaterra y Norteamérica, hecha en tamaño de Periódico alemán y plasmada por Barcelona entera, con los mil contradictorios matices de su abigarramiento inconfundible.

En un altre article, l'1 de juliol de 1927, davant l'anunci d'un nou diari en català —probablement *La Nau*— i un nou setmanari, Gaziel (1994, p. 154) s'adreça als mecenes i protectors de la cultura i els diu que ja seria hora que la premsa en català deixi de ser petita i partidista, que també en català hi hagi periòdics mirall i no tan sols periòdics reflectors:

Mientras no cambien radical y totalmente las circunstancias, el primer periódico de Cataluña y hasta el segundo, seguirán siendo periódicos escritos en castellano. Pero me parece que un buen diario en catalán, no partidista sino para todos, sin distinción de credos y aspiraciones políticas, es ya posible. Lo raro, para el observador imparcial, es que los mecenas y demás protectores de la cultura, que soñaron desinteresadamente tantas cosas y han realizado varias, no hayan caído en ésta, que es rudimentaria y tendría

un máximo valor de plenitud. El día que un diario escrito en catalán pueda librarse de ser exclusivamente partidista, y el día que incluso puedan combatirse en catalán los errores del catalanismo, nuestros transitorios partidos políticos quizá se hallarían en una situación embarazada, pero lo único importante, lo permanente, que es la lengua, alma de la catalanidad, habría sin duda recobrado una nueva zona de su legítimo imperio.

L'estrena de les pàgines gràfiques de *La Vanguardia* contribueix a l'auge del reporterisme fotogràfic, que té un altre impuls amb l'Exposició Internacional de 1929, i complementa la modernització de les revistes il·lustrades. Josep Maria Sagarra és el fotògraf oficial del diari, que, formant empresa amb Josep Gaspar i Pablo Luis Torrents, provoca «un autèntic terratrèmol en el negoci del reporterisme gràfic de la ciutat» (González Morandi, Antebi Arnó, Ferré Panisello i Adam Bernad, 2015, p. 86-87). La firma Gaspar-Sagarra-Torrents, també coneguts pels «tres reis mags», cobreix extensament la visita d'Alfons XIII a l'Exposició i dos anys més tard la del president de la República recentment estrenada, Niceto Alcalá Zamora. Segons una targeta comercial de 1930, també treballen per a les revistes *La Hormiga de Oro*, *Hoja Oficial del Lunes*, *Mercurio*, *La Rambla de Catalunya*, *Imatges* i *Mirador*, així com per a set altres de Madrid —*Nuevo Mundo*, *Blanco y Negro*, *La Esfera*, *Mundo Gráfico*, *Cosmópolis*, *Crónica* i *La Raza*— i els diaris *ABC*, *Heraldo de Madrid*, *Informaciones*, *El Liberal* i *La Nación*, la revista *La Semana Gráfica*, de València, i el diari esportiu *Excelsior*, de Bilbao.

Amb l'excepció d'*El Día Gráfico*, la resta de diaris publiquen encara poques fotografies per la mala qualitat de la impressió tipogràfica sobre el paper premsa ordinari. La fotografia és important, en canvi, per al creixent mercat de la premsa esportiva setmanal, que en aquests anys es beneficia de la proliferació dels esports espectacles, sobretot del futbol, de l'increment de competicions a ciutats i viles, l'augment de l'esport popular, el creixent nombre d'associacions i clubs i la millora de les infraestructures, que té com a resultat també l'aparició de publicacions esportives a les comarques (Pujadas i Santacana, 1997, p. 43-58).

Tot i l'aparició de setmanaris esportius en català com *Sports* (1923-1924), *Gràfic Sport* (1926-1927), *L'Esport Català* (1925-1927) i el ja esmentat *La Rambla*, només *El Mundo Deportivo* accedeix finalment el 1929 a la periodicitat diària, culminant una progressió iniciada el 1923 com a bisetmanal i trisetmanal i el 1924 com a quadrisetmanal. *La Noche* publica l'any anterior un suplement il·lustrat que es diu *Gaceta Deportiva* i el diari de Rovira i Virgili ho prova uns mesos amb el suplement *La Nau dels Esports*. La vitalitat de la premsa esportiva arriba a promoure la creació d'una agència informativa especialitzada, en els dos anys d'optimisme de *L'Esport Català*, que tot i assolir un tiratge de 8.000 exemplars setmanals no té prou recursos propis ni publicitaris. Aquest periòdic, lligat a periodistes de *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat*, i el posterior èxit de *La Rambla*, durant els anys 1930,

són els més destacats d'un periodisme esportiu catalanista i republicà, en el qual no manca un òrgan adreçat al «lector i patriota» com és *La Raça* (1922).

Un altre aspecte destacat de la dictadura, és l'absència de *Solidaridad Obrera* durant més de sis anys. Després de la reaparició accidentada de 1923, en moments de gran dificultat dels sindicats únics confederats, hi ha una etapa breu, ja que el febrer de 1924 Pestaña dimiteix i és substituït per Hermós Plaja, però el 29 d'abril el diari és suspès de nou, després d'haver estat assassinat el botxí de la capital catalana. El tiratge ha arribat a 6.000 exemplars com a únic diari anarcosindicalista espanyol, 2.000 dels quals es distribueixen a Barcelona (Tavera, 1992, p. 42). El buit que això crea és substituït per la possible acollida d'informacions en diaris lerrouxistes, però també *La Campana de Gràcia* obre les pàgines a periodistes anarcosindicalistes destacats com Àngel Samblancat i Àngel Pestaña (Capdevila, 2014b, p. 106-107).

La reaparició de *Solidaridad Obrera*, el 31 d'agost de 1930, ara dirigit per Joan Peiró, és igualment accidentada. Amb el règim de censura mantingut a Barcelona i Bilbao, malgrat el Decret de la supressió a la resta d'Espanya des del 12 de setembre, alguns redactors són detinguts durant un conflicte laboral al ram de la construcció. Després venen una suspensió d'un mes el 3 de novembre, a causa d'una vaga general, i una segona de quasi un mes més el 12 de desembre, després de l'aixecament dels capitans Fermín Galán i Àngel García Hernández a Jaca, havent-hi Eusebi C. Carbó i Sebastià Clara com a directors (Tavera, 1992, p. 46-47). En aquestes setmanes, hi ha una denúncia del fiscal contra un article de Jaume Passarell a *La Campana de Gràcia* (Capdevila, 2014b, p. 69).

Malgrat la censura, els darrers mesos de la dictadura són d'una activitat crítica creixent, segons el delegat de l'agència Havas, que ha hagut de passar per una nacionalització temporal i canvi de nom a Agencia Telegráfica:

En la liquidació de la dictadura primo-riveresca, la premsa i els polítics que foren els seus adversaris es llançaren a una campanya furiosa contra els abusos, la corrupció i els errors del règim avorrit. Els quinze mesos que durà el període de trànsit van ésser funestos per a la Monarquia, que caigué, al final, sense gens de glòria. (Ametlla, 1979, p. 62)

La gran novetat periodística de la ràdio triga a produir-se, a causa de la limitació posada per la dictadura a poder informar com els diaris. El nou mitjà s'estrena oficialment el 14 de novembre de 1924 amb la inauguració de Ràdio Barcelona (Franquet, 1994; 2001, p. 30-126), la primera autoritzada a Espanya, després de dues emissores provisionals a Madrid, i de Radio Catalana (1925-1930), però no pot donar notícies fins a finals de 1930. Fa tres setmanes de l'aixecament de la censura,

produït l'11 de setembre, bé que es torna a imposar el 13 de desembre i no s'aixeca fins al 7 de febrer de 1931, amb motiu de la convocatòria d'eleccions municipals.

Abans les emissores només publiquen butlletins de tres a cinc minuts a primera hora del matí i del vespre amb notícies proveïdes per agències i diaris, l'agència Havas a Radio Catalana i *El Noticiero Universal* a Radio Barcelona (Balsebre, 2001, vol. 1, p. 171-178). Han començat, això sí, les primeres transmissions esportives: una vetllada de boxa per Ràdio Barcelona el 15 de maig de 1926 i els primers partits de futbol entre el Real Madrid i el Saragossa, per Unión Radio Madrid, el maig de 1927, entre el Barcelona i l'Espanyol per Ràdio Barcelona el 13 de novembre de 1927, entre el Real Unión de Irún i el Barcelona, des d'Irun, també per l'emissora barcelonina, el maig de 1928 (Balsebre, 2001, vol. 1, p. 171-178 i 234-246). El locutor, en aquest cas, és Joaquim Ventalló, redactor poc abans del setmanari *L'Esport Català* (Burguet, 1997, p. 52; Pujadas i Santacana, 1997, p. 113).

El 7 d'octubre de 1930, amb la creació del primer diari parlat, neixen els serveis informatius propis de les emissores. El títol *La palabra* el pren Unión Radio del «journal parlé» emès per Radio París amb el títol de *La parole*. S'emet cada dia en tres espais de vint minuts entre les vuit i les nou del matí i un de mitja hora a les set de la tarda. A partir de l'11 de novembre, coincidint amb el sisè aniversari, l'emet també Ràdio Barcelona, incorporada des de 1926 a la cadena amb seu a Madrid. L'afegit d'una part de notícies catalanes pròpies suposa tota una proesa tècnica, subratlla Balsebre, amb el joc de connexions i desconexions que requereix en l'estructura encara deficient de la xarxa telefònica espanyola. D'acord amb la normativa sobre el descans dominical dels periodistes, el diari parlat no s'emet els diumenges. L'estructura de l'informatiu es basa en les seccions habituals de la premsa diària i cada dia inclou una secció monogràfica diferent, a càrrec de redactors especialitzats: esports els dilluns, literatura i art els dimarts, dona els dimecres, nens els dijous, teatre els divendres i cinema els dissabtes.

En la presentació de *La palabra* hi ha una referència explícita al caràcter d'alternativa de la informació radiofònica davant la que ofereixen els diaris. La revista *Radio Barcelona* de l'11 d'octubre parla de com, fins ara, «toda la clase trabajadora y toda la clase media ha de leer rápidamente la prensa camino del taller o de la oficina». En comptes d'això, s'hi afegeix:

Mientras el obrero y el empleado y todo el mundo que trabaja atiende al arreglo de su persona y se ocupa de tomar el desayuno, con sólo conectar el altavoz en su aparato de radio, recibirá el saludo matutino de La Palabra que, brevemente, pero de modo completo, le informará de cuanto en el mundo acontece.

Les relacions entre ràdio i premsa, conflictives a la majoria de països per l'amenaça que els diaris veuen en el nou mitjà informatiu, són presents des del primer

dia en la ment dels radiofonistes que fan veure que la ràdio és un auxiliar del periòdic i no pas un rival. En un article publicat per la revista *Radio Barcelona*, el 13 de desembre de 1924, a penes un mes després de la seva inauguració, Joaquín Arrarás ja fa una defensa del periòdic sense fils i de com de positiva és la seva acció per als diaris:

[...] la experiencia dice que cuando la radio anticipa algún suceso de interés, alguna sesión parlamentaria importante, algún acontecimiento sensacional, la prensa aumenta sus Ediciones porque la T.S.H. (Telegrafía Sin Hilos) despierta un vivo interés que no lo puede saciar por entero y que viene obligado a que la gente busque la compensación completa en el relato minucioso del periódico, en el que, además, puede detener la atención o compenetrarse mejor con los detalles que le interesan [...]. La Radio es un auxiliar del periódico [...]. El periódico ha visto que este servicio en lugar de perjudicarlo le favorecía, permitiéndole un aumento considerable de la difusión al día siguiente. Resulta, pues, equivocada la predicción de que esto matará aquello. Al contrario, los dos pueden vivir vida de prosperidad y en la mejor armonía.

L'any 1930 és important en la breu existència de l'emissora. L'any anterior ha trencat la relació amb l'Asociación Nacional de Radiodifusión, que n'havia promogut la creació i era titular de l'indicatiu EAJ-1, juntament amb la Societat Cooperativa Radio Barcelona, constituïda per un grup de set entitats industrials i comercials, que és la propietària de l'emissora fins a la seva adquisició per Unió Radio. Aquesta emissora, creada a Madrid el 1925 amb capital estatunidenc, ha aconseguit crear un monopoli de fet, mentre el Govern no estructurí el projectat Servicio Nacional de Radio, amb emissores potents també a Sant Sebastià i Sevilla. Absorbida i desapareguda la segona emissora barcelonina Radio Catalana —fundada per l'industrial alemany Heusch de l'empresa de perles Majorica—, Unió Radio Barcelona augmenta la seva potència per abastar tot el territori català. Emet durant quatre hores i mitja al dia, sempre en directe des de l'estudi —amb l'alt cost de recursos humans que això requereix— o amb la retransmissió de concerts i obres de teatre —amb l'oposició inicial dels empresaris dels rams—, així com de partits de futbol, i enceta programes especialitzats per al públic femení i infantil, i també serveis meteorològics per a agricultors i pescadors en els quals introdueix l'ús de la llengua catalana.

El control del Govern sobre la incipient radiodifusió i la vigència de la censura de premsa de la dictadura limiten doblement les primeres activitats informatives de l'emissora de ràdio, limitades a una secció d'*Últimas noticias importantes* i a alguna xerrada setmanal d'actualitat, com la del periodista Francisco Madrid. L'estrena del primer diari parlat en connexió amb Madrid i un espai de notícies pròpies, aquesta tardor de 1930, paral·lela, com s'ha dit, a la supressió de la censura governativa, restablerta a mitjan desembre per la insurrecció militar de Jaca

del 12 i la vaga general del 15, totes dues fallides, bé que mantinguda a Barcelona, és un pas endavant segur del periodisme a la ràdio. Amb tot, l'abast social de les emissions de ràdio encara és baix, limitat a un públic benestant a causa dels preus encara alts dels aparells receptors, compensat en part per un mercat secundari de receptors artesanals de galena, que és el nom del mineral de sulfur de plom que es va revelar molt valuós per a la captació i reproducció dels senyals sonors captats per antena. Les estimacions més fiables sobre el nombre de radiooients és de 200.000 a Barcelona i 500.000 a tot Catalunya, l'any 1928 (Balsebre, 2001, vol. I, p. 178-194).

En vigílies de les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, primer pas per al restabliment de l'ordre constitucional suspès set anys i mig abans, la intensa mobilitat en la creació de diaris no ha modificat substancialment el quadre establert el 1914, en vigílies de la Primera Guerra Mundial. Es mantenen els dotze diaris informatius d'empresa amb orientació política no vinculada directament a cap partit: vuit de conservadors i moderats —*Diario de Barcelona*, *La Vanguardia*, *El Noticiero Universal* (nit), *Las Noticias*, *Diario Mercantil*, *Diario del Comercio*, *El Día Gráfico* i el catòlic *El Matí*— i quatre de republicans —*El Diluvio*, *El Liberal*, *La Noche* (nit) i *La Tribuna* (nit)—, dels quals només el primer manté l'orientació inicial.

Dels sis diaris polítics de partit, un correspon al carlisme —*El Correo Catalán*—, tres corresponen al catalanisme —*La Veu de Catalunya* a la Lliga, *La Publicitat* a Acció Catalana i *La Nau* (nit) d'Acció Republicana de Catalunya—, un al republicanisme radical —*El Progreso*— i un altre a Unión Patriótica, *La Razón*. La fusió d'Acció Catalana (AC) i Acció Republicana de Catalunya (ARC), el 22 de març, dona al nou Partit Catalanista Republicà dos òrgans de diaris.

Són divuit diaris, dels quals catorze tenen més de vint anys i semblen establitzats, davant dels intents brevíssims de dos nous diaris en català i de migdia: *La Ciutat*, del 13 de gener a l'1 de febrer de 1931, editat per Marià Rubió i Tudurí, proper al grup de *La Publicitat*, i *Diari del Migdia*, del 14 al 28 de febrer de 1931, editat per Damià Mateu Bisa i imprès al *Diario de Barcelona*, del qual és propietari principal. El primer acull periodistes de tot l'àmbit del catalanisme republicà, dirigits per Josep Maria Massip, mentre que el segon denota una aproximació de l'industrial Mateu de la Federació Monàrquica Autonomista cap a la Lliga Regionalista. Tots dos exploren un espai nou del mercat, entre els diaris del matí i els del vespre, que, en el primer cas, serien *La Publicitat* i *La Nau* i, en el segon cas, les dues edicions de matí i vespre de *La Veu de Catalunya*. Per pocs dies, arriba a haver-hi cinc diaris en català a Barcelona, com torna a passar el 7 d'abril de 1931, quan, durant una setmana, el setmanari *L'Opinió* fa de diari electoral d'Esquerra Republicana de Catalunya, el nou partit creat dues setmanes abans.

En vigílies de l'adveniment inesperat de la II República que portaran aquestes eleccions municipals, el mercat periodístic ha registrat un gran increment en re-

lació amb les dades disponibles quinze anys abans, segons la comparació entre les taules 10 i 16. Tant unes com les altres les prenem amb moltes reserves pel que fa a les xifres, tant individuals dels diaris com globals de cada any. Hem vist que hi ha divuit diaris que són la base estable d'un nombre de diaris l'any que oscil·la entre un mínim de vint-i-tres (1926) i un màxim de vint-i-vuit (1930) (taula 5c). Més important que el nombre tan alt de diaris, que varia en funció de la tensió política, ens fixem en les dades de difusió global. La dada rellevant és la multiplicació almenys per dos del nombre d'exemplars difosos i, per consegüent, del mercat de la premsa diària a Catalunya: una oscil·lació entre 163.000 i 286.000 exemplars, segons les dades de 1915, respecte dels 580.000 exemplars de 1927.

L'augment de la població no explica prou aquest creixement, ja que Catalunya passa de 2.084.868 habitants (1910) a 2.344.719 habitants (1920) i 2.791.292 habitants (1930). Pot ajudar a explicar-ho la reducció del nombre d'analfabets, del 42 % (1910) al 29 % (1920) i el 21 % (1930), percentatges una mica inferiors a la província de Barcelona. Deixem consignat el gran increment de la difusió i, per tant, del mercat. A diferència de les dades de la taula 10 (1870-1915), les de la taula 16 (1927, 1935 i 1931-1936), sobre les quals tornarem en l'apartat següent, tenen la virtut d'expressar la millor posició a què aspira cada diari, ja que són dades declarades per aquests a les estadístiques oficials. Expressada en termes relatius, una difusió de 580.000 exemplars per a l'any 1927 repartida entre 2.791.292 habitants donaria un índex de 208 exemplars per cada 1.000 habitants.

Les dades declarades pels mateixos diaris també permeten establir una classificació d'aquests en tres grups principals en aquest mateix any: un primer diari, *La Vanguardia*, molt pel davant de tots els altres, amb 140.000 exemplars; un segon grup de diaris per sota de la meitat de l'anterior —*Las Noticias* i *El Noticiero Universal*, 60.000; *El Día Gráfico*, 50.000; *La Veu de Catalunya* i *El Mundo Deportivo*, 40.000, i *La Publicitat*, 30.000—; un tercer grup de diaris format per *La Noche*, 22.000; *Solidaridad Obrera*, 20.000; *El Progreso*, 15.000; *La Nau*, 12.000; *El Correo Catalán* i *El Liberal*, 10.000, i un quart grup amb una difusió proporcionalment ínfima com els diaris *La Mañana*, 6.200 exemplars; *Diario del Comercio* i *La Aurora*, 5.000; *El Resumen*, 2.500; *La Prensa*, 2.000, i *Diario Mercantil*, 2.000 exemplars.

Més enllà de les xifres de tiratge, de l'estructuració del mercat i de la introducció de les notes gràfiques, hi ha altres aspectes de diferenciació creixent entre els diaris tradicionals i els que pugnen per fer-se un lloc, entre els quals els diaris del catalanisme, reforçats amb el canvi de *La Publicitat*. En la ressaca dels acords imposats a Alemanya pels guanyadors de la Gran Guerra i l'ascens del feixisme italià, l'enviament de corresponents a l'estranger és un element innovador a l'abast de *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat* que compensa la vigilància de la censura sobre la política interior. Les cròniques d'Eugeni Xammar des de Berlín per al diari de la

Lliga, les de Josep Pla des de París, Berlín i les ciutats italianes per al diari d'Acció Catalana, així com el viatge de tots dos a Rússia, el 1925, on troben Andreu Nin, antic col·lega de la delegació d'Havas, convertit en alt dirigent del Partit Comunista de la Unió Soviètica, donen la nota d'innovació possible en els anys políticament somorts de la dictadura. Pla i Xammar envien també cròniques a diaris de Madrid. Pla i, des de Berlín, Josep Maria de Sagarra publiquen al diari més innovador i avançat de la capital, *El Sol* (Sagarra i Pla, 2001). En aquest rotatiu, fundat el 1917 per Nicolás María de Urgoiti, director de La Papelera Española, assessorat per José Ortega y Gasset i obert al regionalisme, la socialdemocràcia i el sindicalisme, hi escriu també Gaziol, el codirector principal de *La Vanguardia*.

L'enviament de corresponsals no és signe de capacitat econòmica dels diaris, ja que les assignacions són escasses i en alguns casos, com les cròniques de Joan Crexells des de Berlín a *La Publicitat*, són gràcies a una estada d'estudis. En el cas del viatge d'Eugeni Xammar i de Josep Pla a Rússia, l'estiu de 1925, hi ha constància que el primer comença a parlar-ne dos anys abans en una carta a Joan Estelrich, llavors gerent de *La Veu de Catalunya*, per aconseguir els diners necessaris, en la qual proposa d'escriure vint-i-cinc articles i la publicació d'un llibre dels drets d'autor del qual faria cessió al diari; en una carta posterior, el llibre podria ser «mancomunat» amb Pla, tenir tres volums i fins i tot un apartat fotogràfic (Xammar, 2019, p. 95-99). Pel que fa a Pla, es coneix una recollida posterior de fons a càrrec dels companys de penya de l'Ateneu Barcelonès, desitjosos de tenir una mirada de primera mà del nou règim comunista de la flamant Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS). La notorietat adquirida per Pla, nou anys més jove que Xammar, des que fou enviat a París per *La Publicidad*, encara en castellà, l'abril de 1920, i els seus viatges successius per Itàlia i Alemanya, permet la publicació posterior en llibre, aquest mateix 1925 —i amb gran èxit de vendes—, de les trenta-vuit cròniques de la sèrie «Notícies de l'URSS. Una enquesta periodística», publicades entre finals de juliol i octubre (Pla, 1974, p. 455-633). Xammar, que fa el viatge acompanyat de la seva esposa, es mostra poc interessat pel país, i se'n torna després d'escriure només cinc cròniques sobre Moscou (Xammar, 1989, p. 17-40).

És la tercera col·laboració periodística de Xammar i Pla en dos anys, bé que amb resultats diferents. Unes cartes obertes al director de *La Veu de Catalunya*, titulades «Periodisme?... Permetin!...», i publicades el febrer de 1924, que no formen part de la seva activitat com a corresponsals, pertanyen a una polèmica de la qual parlem en la segona part del llibre. El novembre anterior, coincideixen a Munic com a corresponsals a Alemanya de *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat*, en ocasió del fallit cop d'estat d'Adolf Hitler, conegut com el «pustch de la cerveseria». Entre altres cròniques, publiquen el que presenten com una entrevista amb el líder del

Partit Nacional Socialista dels Treballadors Alemanys, cadascú en el seu diari.⁷⁵ Xammar diu que ha visitat el futur dictador nazi a la redacció del diari del partit, *Observador Popular* (*Völkischer Beobachter*), acompanyat de Pla, detall que aquest obvia, bé que qui sap alemany és Xammar.

Una hipòtesi versemblant és que es tracti d'una entrevista fictícia, ja que ni Xammar ni Pla no n'han deixat cap altra referència, ni el primer en dictar les seves memòries (Xammar, 1974) ni el segon en compilar i editar l'*Obra completa*, en la qual no ha estat recollida. Tampoc n'hi ha constància en els biògrafs respectius,⁷⁶ fins a haver estat recuperades per Charo González de Prada (Xammar, 1998, p. 201-205). El 1920, Pla ja havia tingut un problema de plagi en descobrir-se que havia traduït una crítica del diari *Le Temps*, publicada com «Los libros de junio» a *La Publicidad* del 23 de juny (Bonada, 1991, p. 31-32).

A més de les cròniques de Pla sobre la marxa sobre Roma i de Xammar sobre la situació a la conca del Ruhr, Casasús (1996) inclou per a aquests anys en una antologia històrica del periodisme català diversos textos, cap dels quals pot tenir significació política interna: els reportatges de Paco Madrid sobre les nits de Barcelona al periòdic *El Escándalo*, els comentaris de boxa d'Antoni Vilà, *Critias*, a *L'Esport Català*, la nota d'art de Sebastià Gasch a l'efímer *Fulls Grocs* i la secció «L'Aperitiu» de Josep Maria de Sagarra a *Mirador*, al costat dels articles religiosos de Carles Cardó a *La Paraula Cristiana* i de les ressenyes científiques de Joaquim Xirau a *Mirador* de les conferències d'Alfred Einstein a Barcelona.

Totes aquestes novetats són visibles, sobretot, en els diaris del catalanisme, que es beneficien de l'aportació al periodisme d'una nova generació d'intel·lectuals i escriptors en català, entre els quals figuren també els poetes Josep Carner i J. V. Foix, entre altres. La publicació de reportatges de tipus social, en aquest cas il·lustrats amb fotografies i dibuixos d'Opisso, és una aportació de *La Campana de Gràcia*, que dona atenció especial a aspectes marginals i de denúncia de la vida barcelonina. Així, els de Francesc Madrid sobre els curanderos, d'Enric Lluelles sobre les tavernes, de J. Roura i Torrent sobre les barraques i de Lluís Capdevila sobre la venda de cocaïna (Capdevila, 2014b, p. 43-46).

A les altres nou ciutats amb diaris hi ha poques novetats, i es manté el nombre estable de diaris respectius del període anterior: quatre a Manresa —tres en català—, tres a Reus —un en català— i a Tarragona, dos a Tortosa, Lleida, Girona i Terrassa

75. Eugeni XAMMAR, «Adolf Hitler o la ximpleria desencadenada», *La Veu de Catalunya* (Barcelona) (24 novembre 1923); Josep PLA, «Coses de Baviera: Hitler», *La Publicitat* (Barcelona) (28 novembre 1923).

76. Sobre Pla, únicament Badosa (1996, p. 81) en fa una referència imprecisa sense donar-ne títol ni data de publicació.

—un en català—, xifra que s'assoleix de manera més accidentada a Sabadell també amb un en català, llengua també del diari que continua publicant-se a Mataró. A Granollers i Igualada es publiquen temporalment alguns diaris i es recupera a Vic una capçalera de la guerra contra la invasió napoleònica. Hi ha set diaris estables en català —tres a Manresa i un a Reus, Terrassa, Sabadell i Mataró— i en surten sis més de curta durada a Reus (2), Granollers (2), Igualada i Vic.

Només a Manresa i a Tortosa hi ha un nou diari que obté estabilitat. A Manresa és *El Dia* (1929-1938), continuador al cap de nou anys de *Bages Ciutat* i *L'Avenç*. A efectes numèrics, manté el nombre de quatre diaris a la ciutat —amb el *Diario de Avisos de Manresa*, *El Pla de Bages* i *Pàtria*, aquests dos també en català—, per la desaparició el mateix any del lerrouxista *Diario de Manresa*. Durant mig any hi ha un altre diari de tarda, *Patria Nueva* (1926), creat per Antoni Roca en ser despatxat de *Pàtria* pels nous propietaris carlins. A Tortosa és *Heraldo de Tortosa* (1924-1937), independent, que substitueix el liberal *Diario de Tortosa*, sumit al final en una desorientació política, al costat de *Correo de Tortosa*, catòlic i carlista.

La inestabilitat a causa dels litigis per la propietat del *Diario de Tarragona* fa que, prèvia desaparició de *Tarragona*, el 1926, aparegui *La Tarde* (1927-1930), al qual seguirà el matutí *La Voz de la Provincia* (1930-1931), de manera que es mantinguin tres diaris amb el catòlic *La Cruz*. Als tres existents a Reus —els veterans *Diario de Reus* i *Las Circunstancias*, en castellà, i el republicà nacionalista *Foment*—, s'hi afegeixen temporalment dos diaris nous. Un amb el nom de la ciutat i publicació accidentada, creat per Fomento Industrial y Mercantil: *Reus* (1925-1926, 1927-1928), es publica en català i castellà i pateix una suspensió governativa i una altra de municipal, arran de les quals canvia l'hora d'aparició al matí i a la tarda. Durant els dies de suspensió governativa és substituït per l'efímer vespertí *Ciutat* (1928). L'altre surt durant vuit mesos al final del període, el diari liberal *La Voz de Reus* (1930-1931).

Lleida continua amb dos, *El País* i *Diario de Lérida*, acompanyats durant algunes setmanes pel catòlic *El Heraldo Nacional* (1930), antic setmanari del Col·legi de Secretaris d'Ajuntament, fundat a Guadalajara i traslladat a Lleida, i, durant nou mesos en català, pel nacionalista republicà *La Jornada* (1930-1931). També a Girona es mantenen estables el catòlic *Diario de Gerona* i el republicà *El Autonomista*, dels impressors Masó i Rahola respectivament, mentre desapareix el carlí *El Norte*. No hi ha canvis tampoc a Terrassa, on es mantenen el catòlic *Crónica Social* i el catalanista *El Dia*, ni a Mataró, on continua *Diari de Mataró*, en català com l'anterior.

A Sabadell, hi ha momentàniament dos i tres diaris, amb la creació de dos vespertins. *La Veu de Sabadell* (1924-1929) és un òrgan de la Lliga, amb redactors sortits del *Diari de Sabadell* i sa *Comarca* liderats per Joan Costa i Deu, suspès governativament, al qual intenta continuar un parell de dies *Sabadell-Ciutat* (1929).

L'altre és *La Tribuna del Vallés* (1926-1930), òrgan oficial d'Unión Patriótica que plega després de la dimissió del dictador. També per pocs dies hi ha un altre, *Diari de Sabadell* (1925), escindit del *Diari de Sabadell i sa Comarca*, que el denuncia per apropiació de nom.

Tres altres ciutats estrenen diaris en aquest període, Granollers, Igualada i Vic, bé que aquestes dues últimes ja n'havien tinguts a primers del segle XIX. El vesper-tí en català *Diari de Granollers* (1926-1930) sembla un òrgan d'Unión Patriótica promogut pel secretari de l'Ajuntament Claudi de Boet Bigas, i ha de plegar per desacords amb l'impressor Miquel Joseph i Mayol, que després crea *Crònica* (1930), també en català, durant algunes setmanes. A Igualada apareix en català *Gasetta Comarcal* (1927-1929, 1930-1931), òrgan catòlic de mossèn Lluís Gomis Cornet, imprès a *Pàtria* de Manresa. En la seva segona etapa, coincideix amb *El Día de Igualada* (1930-1931) del liberal Artur Servitje Claramunt. A Vic apareix un diari catalanista editat per Francesc Maria Masferrer, que recupera en català el títol històric de *Diari de Vich* (1930-1934).

6. Culminació republicana i periodisme radiofònic, 1931-1936

La proclamació de la II República, el 14 d'abril de 1931, és acollida amb satisfacció majoritària a la premsa catalana, on els periòdics declarats monàrquics són una minoria tant pel que fa al nombre com a la difusió. Tots els diaris estables, llevat del monàrquic alfonsí *Diario de Barcelona* i el carlista *El Correo Catalán*, reben favorablement el nou règim, després del fracàs dels set anys i mig de dictadura. La caiguda de la monarquia a causa de l'èxit de les candidatures republicanes a les eleccions municipals de les poblacions grans és acollida amb comprensió pels líders respectius del matí i de la tarda, *La Vanguardia* i *El Noticiero Universal*, així com per *La Veu de Catalunya*, l'òrgan de la Lliga Regionalista que es manifesta accidentalista en les formes d'estat.

Dels 648 títols registrats des de mitjans del segle XIX, inclosos per Culla i Duarte (1990, p. 53-123) en una «relació alfabètica dels periòdics republicans publicats a Catalunya», 119 apareixen en el període 1931-1936 i 11 més durant la Guerra Civil. Com diuen els autors, a partir de la proclamació de la II República el concepte mateix de *premsa republicana* es difumina i esdevé problemàtic sobretot, hi afegim, durant el segon bienni que enfronta el Partit Republicà Radical, que ha estat el més important en els decennis anteriors, amb la resta d'organitzacions més al centre i l'esquerra, tant a Catalunya com a la resta d'Espanya. També passa amb la premsa catalanista, amb l'enfrontament creixent entre la Lliga i ERC. El partit de Cambó acaba col·laborant amb el de Lerroux quan, sent aquest president del Govern, aporta el personal polític necessari per a la gestió de la Generalitat durant la suspensió de l'Estatut d'Autonomia.

L'ideari republicà forma part de la tradició d'*El Diluvio*, *El Progreso* i *El Liberal*, és el propi dels editors d'*El Día Gráfico* i *La Noche*, i s'ha renovat des del catalanisme en el canvi d'empresa i de llengua de *La Publicitat*, que ha estat el més innovador dels darrers anys. És el diari que amb més intensitat ha contribuït a la

promoció del nou règim, que el periodisme republicà català considera com un èxit propi (Guillamet, 2015). Acció Catalana, que ha estat un dels signants del Pacte de Sant Sebastià, l'agost de 1930, i té el director del diari Lluís Nicolau d'Olwer com a ministre del Govern provisional, no ha obtingut el triomf esperat a les eleccions municipals del 12 d'abril. Ha guanyat Esquerra Republicana de Catalunya, un partit format a penes un mes abans que ha hagut d'improvisar, fins i tot, un diari electoral amb la transformació del setmanari *L'Opinió*.

El contrast de la quasi unanimitat en la benvinguda republicana de la premsa catalana amb el xoc immediat dels grans diaris de la dreta espanyola amb el Govern, particularment el monàrquic *ABC* i el catòlic *El Debate*, tot i l'acceptació inicial d'aquest segon, es manté durant els cinc anys i tres mesos que transcorren fins a l'inici de la Guerra Civil. La República és la culminació de l'accidentat segle liberal espanyol iniciat amb la mort de Ferran VII, el 1833, i estableix la legislació més genuïnament favorable als principis del liberalisme polític. Tot i això, tant els governs del primer bienni com els de l'anomenat *bienni negre* i del Front Popular posteriors es valen d'instruments legislatius i governatius per al control i repressió de la premsa que els és adversa, amb una intensitat i uns efectes també diferents i menors a Catalunya que a la resta d'Espanya (Seoane i Sáiz, 1996, p. 403-407; Fuentes i Fernández Sebastián, 1997, p. 221-240; Sinova, 2006; Checa Godoy, 2011).⁷⁷

A més d'una àmplia amnistia política, que inclou els delictes de premsa denunciats durant la dictadura, una de les primeres mesures simbòliques del Govern de la República, el 17 d'abril, és la derogació de la detestada Llei de jurisdiccions de 1906, que ha permès durant un quart de segle el sotmetiment de la premsa als tribunals militars. Tot i això, l'Estatut Jurídic de la República del 15 d'abril, que atorga plens poders al Govern provisional, ja deixa clara la possibilitat de fiscalització governativa, de manera que els dies 10 i 11 de maig hi ha dues suspensions simultànies dels diaris *ABC* i *El Debate* a Madrid.⁷⁸ Són suspesos, també, un cen-

77. Seguim per a aquest apartat les obres esmentades, amb una precisió necessària sobre el llibre de Justino Sinova (2006) titulat *La premsa en la Segunda República española: Historia de una libertad frustrada*, bé que és utilitzat com a font bibliogràfica degut a l'extensa informació documental, hemerogràfica i arxivística en què es basa, no és una obra historiogràfica en sentit estricte. És un relat de l'acció repressiva duta a terme sobre la premsa pels governs de la República, amb poca aportació de context ni anàlisis històriques i amb comentaris freqüents i crítics de l'autor sobre els governants republicans, personalitzats principalment en la figura de Manuel Azaña.

78. La primera és la de l'*ABC*, que els dies 17 d'abril i 5 de maig ha publicat un missatge i una entrevista amb Alfons XIII des de l'exili i la seu del qual ha estat atacada la mateixa tarda del diumenge 10 de maig per grups de manifestants oposats a un acte celebrat al Círculo Monárquico Independiente; una suspensió que dura vint-i-cinc dies, com la detenció del seu director, Juan Ignacio Luca de Tena, alliberat amb una fiança judicial de 5.000 pessetes. Havent estat declarat l'estat de guerra a Madrid i altres set províncies arran de la crema de convents el dilluns 11 de maig, la suspensió d'*El Debate* dura vuit dies.

tenar de diaris de províncies, els locals d'alguns dels quals també haurien estat atacats, seguits el 21 d'agost per onze periòdics nacionalistes bascos, catòlics i tradicionalistes. En els dies següents, també és suspès a Barcelona el setmanari comunista *L'Hora*, com a Madrid l'anarquista *Frente Único* i el diari integrista *El Siglo Futuro*.

La doctrina inequívocament liberal de la Constitució republicana del 9 de desembre de 1931 estableix, en l'article 34, el dret de les persones a emetre lliurement «sus ideas y opiniones, valiéndose de cualquier medio de difusión, sin sujetarse a la previa censura», cosa que inclou no sols la premsa, sinó també el cinema i la ràdio, a més de qualsevol altra forma d'expressió pública. Concreta, però, que no podrà «recogerse la edición de libros y periódicos» sense manament judicial ni es podrà suspendre cap periòdic sense sentència en ferm. No obstant això, la seva entrada en vigor no posa fi a la Llei de defensa de la República, aprovada amb caràcter d'urgència el 21 d'octubre, la vigència de la qual és assegurada en una disposició transitòria i es manté fins al juliol de 1933. Amb la finalitat de protegir el nou règim, aquesta llei confirma el principi de discrecionalitat estrenat amb l'Estatut Jurídic a l'hora d'actuar contra tots els qui, en opinió del Govern, atemptin contra la seguretat pública, que en el cas de la premsa permet la suspensió de periòdics, multes de fins a 10.000 pessetes i confinament de redactors i directors, entre altres mesures.

El text d'aquesta llei defensiva permet al Govern perseguir «la difusión de noticias que puedan quebrantar el crédito o perturbar el orden» i accions o expressions que redundin «en menosprecio de las instituciones u organismos del Estado», així com l'apologia del règim monàrquic o de les persones i signes que el representin. En la seva defensa parlamentària, el president del Govern, Manuel Azaña, distingeix entre «la verdadera Prensa [...] que vive a la luz del día, dentro de las leyes, y que respeta su decoro y el ajeno» i una altra premsa que pregona «el descrédito de la institución republicana y de sus hombres». Sobre aquesta segona es pregunta: «¿a eso vamos a llamar Prensa, a esos reptiles que circulan por la sombra [...] sembrando el descrédito o la burla o las malas pasiones». A l'empara de la Llei de defensa de la República hi ha noves suspensions de l'*ABC* i *El Debate*, ja durant 1932 —coincidint els seixanta-sis dies de suspensió del diari catòlic amb la dissolució de la Companyia de Jesús—, així com d'*El Imparcial* durant cent quinze dies. Els governadors civils de les províncies disposen encara de les facultats per a multar directament els diaris establertes per la Llei provincial de 1882, la vigència de la qual és recordada en un ofici del subsecretari de Governació del 19 de juny de 1932.

No hi ha diaris catalans entre els que constitueixen la Liga Defensora de la Libertad de Prensa, el 13 de febrer de 1932, encapçalats per setze diaris de Madrid de tots els corrents polítics, excepte els lligats als partits socialista i comunista, fins

a arribar a sumar-ne noranta-set a tot Espanya. Només s'hi suma l'òrgan cenetista *Solidaridad Obrera*, que ha estat objecte de quatre recollides de l'edició, és suspès el 21 de gener durant sis setmanes i recollit novament després, com és perseguit també l'òrgan comunista *Mundo Obrero*. Entre els setanta-sis diaris, dels quals set de Madrid, suspesos després del cop d'estat fallit del director general de carrabiners, José Sanjurjo, el 10 d'agost, n'hi ha un de Barcelona entre cinc catalans: els carlistes *El Correo Catalán*, *El Correo de Lérida*, *La Cruz* de Tarragona i *El Norte* de Girona, així com el catòlic *Diari de Girona*, pròxim a la Lliga. Entre les cinquanta-una revistes o setmanaris, que sumen així cent vint-i-set periòdics suspesos, n'hi ha cinc de catalanes: *Reacción*, de Barcelona, *La Tradició Catalana*, d'Olot, *Toca Ferro*, de Lleida, *La Tradición*, de Tortosa, i *La Juventud*, de Valls (Checa Godoy, 2011, p. 355-358). Altres casos són la multa de 5.000 pessetes imposada a *El Correo Catalán*, a finals d'octubre, per l'atribució de «títulos reales a personas que no los tienen» en una esquila de Jaime de Borbón y Borbón i la persecució governativa del setmanari cenetista *El Luchador*,⁷⁹ denunciada en una sessió de Corts.

L'aprovació de la Llei d'ordre públic, el 25 de juliol de 1933 —per la crítica de la qual *Mundo Obrero* està suspès durant un any—, amb la derogació la Llei de defensa de la República al cap de vint-i-un mesos de vigència, crea una nova situació que continua permetent al Govern diversos graus de control i censura sobre la premsa. El Decret de l'estat de prevenció comporta el dipòsit governatiu de tres exemplars dels periòdics una hora abans de la seva distribució i autoritza la imposició de multes de fins a 5.000 pessetes als governadors civils i fins a 10.000 pessetes al ministre de Governació. L'estat d'alarma, equivalent a la suspensió de garanties constitucionals, comporta l'establiment de la censura prèvia i la facultat de recollida d'exemplars i suspensió de periòdics, així com multes de fins a 10.000 pessetes dels governadors i 20.000 pessetes dels ministres. La tercera opció, l'estat de guerra, atorga plens poders a l'autoritat militar. Les actuacions sobre la premsa, que, com s'ha vist, poden comportar la detenció de periodistes, afecten també les agències de notícies i les comunicacions telefòniques. Després de les eleccions de l'11 de novembre de 1933, que donen la victòria a l'oposició de dretes, els estats de prevenció i d'alarma s'alternen a Barcelona i a tot Espanya des del 2 de desembre fins al 6 d'octubre de 1934, que es declara l'estat de guerra. *Solidaridad Obrera* és víctima d'una nova suspensió de cent vint-i-set dies entre desembre i abril de 1934, durant la qual la CNT publica temporalment un altre diari titulat *Solidaridad*, el 13 de febrer, suspès també al cap de vint-i-dos números (Checa Godoy, 2011, p. 104-105).

79. Editat per la família Montseny, *El Luchador* (Barcelona) (1931-1933) s'afirma com a «periòdic de sátira, crítica, doctrina y combate» (Seoane i Sáiz, 1996, p. 480).

Durant els cinc anys i tres mesos que dura la II República surten a Barcelona dotze diaris nous, un balanç superior a Madrid, gràcies a l'aparició de nous diaris en català, de manera que el 1936 el nombre de diaris barcelonins serà, per primera vegada, més alt que a la capital d'Espanya (Checa Godoy, 2011, p. 39-40). El primer surt el dilluns 13 d'abril de 1931, amb la notícia dels resultats de les eleccions municipals del dia abans, que aquest mateix dia provoquen la proclamació republicana a Eibar (Guipúscoa) i l'endemà 14, dimarts, a Barcelona i arreu d'Espanya. És un diari vespertí que es diu *Hoy*, es presenta a si mateix com a «modesto» i porta notícies curtes i opinions breus, sense il·lustracions. Només dura fins al 9 de maig.

El 4 de juny surt el primer número regular del diari *L'Opinió* (1931-1934), l'antic setmanari reconvertit primer en diari electoral i ara en òrgan d'Esquerra Republicana de Catalunya, dirigit les primeres setmanes per Antoni Xirau i després per Joaquim Ventalló, que ha estat elegit regidor a l'Ajuntament de Barcelona. Un tercer diari sortit en els primers mesos del nou règim és *Democràcia* (1931), del 14 de setembre al 27 d'octubre, en l'àmbit del lerroxisme. El quart és el vespertí *La Humanitat*, fundat el 9 de novembre de 1931 per Lluís Companys, que n'és el primer director i que, el gener de 1933, passa a ser l'òrgan únic d'ERC, sota la direcció de Lluís Capdevila, després del trencament amb el grup de *L'Opinió*. Bé que l'entrada d'Antoni Rovira i Virgili al partit guanyador fa que el seu diari *La Nau* passi a estar-ne al servei, el veterà periodista se'n desfà a finals d'any. Queda en mans d'una cooperativa de periodistes republicans encapçalada per Manuel Valldepere i, molt aviat, és comprat pel nou partit catòlic Unió Democràtica de Catalunya, que el manté fins al gener de 1933, dirigit per Àngel Grau.

Després de tantes suspensions patides en anys anteriors, una de les quals ha durat més de sis anys durant la dictadura de Primo de Rivera, l'adveniment de la República ha permès el ressorgiment de *Solidaridad Obrera*, que en les setmanes prèvies a les eleccions municipals ha notat un primer augment de les vendes de manera que dobla el tiratge en a penes un mes —15.700 exemplars impresos (13 març) i 31.920 exemplars (14 d'abril)— fins a establitzar-se entorn de 40.000 exemplars a partir del mes de maig (Tavera, 1992, p. 47). El diari confederal ha d'afrontar fortes dificultats econòmiques derivades de la pràctica absència de publicitat, llevat de la d'espectacles, així com els efectes de les dissensions internes del sindicat. D'altra banda, la creació del nou diari *CNT* a Madrid com a òrgan nacional espanyol, el novembre de 1932, relega el barceloní a la condició d'òrgan de la Confederació Regional del Treball (CRT) catalana.

A part de la repressió governamental ja esmentada i que suma trenta-dues suspensions i recollides d'exemplars només el 1932, hi ha el problema de fons de les dissensions internes de la CNT, que afecten també l'estabilitat del diari. Tant pel que fa a canvis de directors i de redactors com a la reducció de recursos econòmics del mateix sindicat després de l'escissió relacionada amb el Manifest dels

Trenta, publicat el 30 d'agost a *L'Opinió*, i la dimissió posterior del director Joan Peiró relacionat amb aquest sector. *Solidaridad Obrera*, que havia assolit tiratges de 50.000 i 60.000 exemplars en moments àlgids del primer any de la República, entra posteriorment en una caiguda progressiva de vendes i de recursos financers (Tavera, 1992, p. 50-84).

L'estrena d'uns locals propis al carrer de Consell de Cent, 241, el 1932, i la compra a Alemanya, el 1935, d'una rotativa de segona mà a un diari nazi no ajuden tampoc a l'equilibri pressupostari. Amb directors successius de poca durada —Joan Peiró, Felipe Aláiz, Josep Robusté, de nou Felipe Aláiz, Liberto Callejas, Manuel Villar i de nou Liberto Callejas—, *Solidaridad Obrera* pateix noves suspensions, aquestes dictades pel Govern republicà: del 14 de desembre de 1932 al 8 de gener de 1933, del 23 d'abril al 6 de juny de 1933, a les quals cal sumar les més llargues del segon bienni, del 16 d'octubre de 1934 al 16 de gener de 1935 i del 27 d'abril a l'1 d'agost de 1935 (Tavera, 1992, p. 84 i 122; Checa Godoy, 2011, p. 103-105).

Fruit d'una escissió, surt *Combate*, de l'11 al 23 de març de 1934, dirigit per Joan Peiró, amb redactors i administratius acomiadats de la «Soli». Aquest sector reformista de la CNT, conegut com els «trentistes» pel manifest encapçalat per Àngel Pestaña, ha publicat abans diversos periòdics mensuals i setmanals de poca durada, a més d'alguns òrgans dels anomenats *Sindicats d'Oposició*. Així, *Mañana* (1930), *Acción* (1930) —que substitueix *Solidaridad Obrera* en una suspensió de novembre—, *Cultura Libertaria* (1931-1933) i *Sindicalismo* (1933-1934), als quals seguiran *El Sindicalista* (1934) i *Hora Sindicalista* (1936), com a òrgans del Partit Sindicalista creat per Pestaña (Checa Godoy, 2011, p. 105-107). Tampoc no tenen èxit tres intents successius de ressuscitar *La Tribuna*, desaparegut el 1925: primer del 31 de març al 30 de maig de 1931 amb el mateix nom de sempre; després com *La Tribuna de Barcelona*, republicà liberal, sota la direcció d'Antoni Fernández Ros, del 4 al 20 de juliol, i per tercera vegada i última com *La Tribuna Socialista*, de 21 de juliol al 12 d'agost, com a òrgan efímer del PSOE, dirigit per Josep Vila Cuenca.

El primer òrgan oficial d'Esquerra Republicana de Catalunya és *L'Opinió*. Segons Culla (1977, p. 67-214 i 379-381), a qui seguim en aquest punt, Francesc Macià —proclamat president de la República Catalana i, al cap de tres dies, president de la Generalitat, recuperant el nom de la institució medieval d'acord amb el Govern provisional de la República— hi influeix per mitjà del redactor en cap Joan Alavedra, fins que el mes de desembre el pren com a secretari. Les coses comencen a canviar el 10 de maig de 1932, que desapareix de la portada l'escut d'ERC. Canvien del tot el mes de gener de 1933, quan Macià dissol el Govern de la Generalitat, que durant unes poques setmanes ha encapçalat Joan Lluhí i Vallescà. D'aquí a la seva expulsió del partit, el mes de setembre, l'espai editorial de *L'Opinió* se centra en la crítica de la deriva del jove partit en mans d'Estat Català, davant la passivitat

dels sectors republicans lligats a Companys. Quan l'expulsió es produeix, la seu de la redacció acull el secretariat provisional per a l'organització del nou Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (PNRE), tot i que, el 17 d'octubre de 1933, el diari desmenteix ser-ne òrgan oficial ni oficiós.

Joan Casanellas, per a qui és més important la influència política que no els resultats econòmics, ha acabat essent-ne el propietari de fet, davant del fracàs de l'obtenció d'aportacions dels afiliats en els primers mesos de vida d'ERC, així com d'una subscripció pública adreçada a «les classes treballadores». Amb un tiratge entorn dels 55.000-65.000 exemplars, que pot arribar a 120.000 exemplars en diades assenyalades, *L'Opinió* té una audiència de públic molt superior als resultats electorals, a l'inrevés del que passa amb la difusió de *La Veu de Catalunya* en relació amb els resultats de la Lliga. Després de trencar amb ERC, el tiratge baixa a la meitat, però, segons Casanellas, mai per sota de 30.000 exemplars. Quan el març de 1935 hi hagi una nova aproximació del PNRE a ERC, es proposarà a Tarradellas i Casanellas d'incorporar-se al Consell d'Administració de *La Humanitat*.

D'ençà de gener de 1933, el diari *La Humanitat* passa a ser l'òrgan d'ERC. Aquest diari s'hauria creat després que Casanellas rebutgés l'oferiment del partit de fer-se càrrec de la propietat i el manteniment de *L'Opinió*. Per no competir-hi, *La Humanitat* surt inicialment com a vespertí, però passa a ser matinal el 9 de juliol de 1933, en plena brega amb el grup de Lluhí. El setmanari *La Rambla*, propietat de Josep Sunyol i Garriga, diputat a Corts des de 1932, dirigit per Josep Maria Massip, també intervé en el debat intern del partit des d'una posició independent d'esquerra. Fundat i dirigit primer per Companys, *La Humanitat* acull, així, la línia oficial d'ERC, entorn del president Macià i el grup majoritari provinent d'Estat Català.

El nombre d'òrgans d'ERC s'amplia amb l'adquisició del veterà setmanari *La Campana de Gràcia*, que, a partir del 25 de juny de 1932, es presenta com a «periòdic nacionalista d'esquerra», sota la direcció del diputat a Corts Joan Puig i Ferrer, que ja l'ha dirigit breument entre 1921 i 1923. En la salutació com a òrgan d'ERC, amb un gran retrat i una dedicatòria al president Macià, es recorda que és el més antic dels periòdics escrits en llengua catalana i que sempre ha tingut «un esperit francament esquerrà», de manera que en aquesta nova etapa s'accentua el to polític sobre el satíric, seguit d'un canvi de format i presentació el desembre de 1933 (Capdevila, 2014b, p. 114 i 135-147).

La premsa d'ERC s'organitza empresarialment amb la fundació d'Editorial Llibertat SA, en un acte celebrat al domicili de Francesc Macià, el 31 de març de 1933, i l'adquisició consegüent de *La Humanitat* i *La Campana de Gràcia*. El Consell d'Administració és format per Josep Tomàs Piera (president i director gerent), Pere Coll i Llach (vicepresident), Marià Rubió i Tudurí (secretari) i Lluís Companys, Jaume Aiguader, Manuel Companys, Joan B. Soler i Bru, Joaquim Batlle, Josep

Dencàs, Josep Grau Jassans i Fermí Carreras (consellers). La direcció política i administrativa queda a càrrec d'un comitè format per Tomàs, Companys i Aiguader (Ivern, 1989, p. 477-487).

Amb l'empenta de la redacció immediata de l'Estatut d'Autonomia, l'avantprojecte del qual és redactat a Núria el mes de juny, tot i que no és aprovat per les Corts fins al 9 de setembre de 1932, hi ha sis aportacions noves a la premsa en català (Solà i Dachs, 1978b, p. 115-154). La primera és la conversió del vell *Diario Mercantil* en *Diari Mercantil*, des de l'1 de febrer de 1932 fins al 5 d'agost de 1933, data en què torna a la llengua originària. La segona novetat és la conversió de l'edició de nit de *La Veu de Catalunya* en un diari a part, *La Veu del Vespre*, que es publica del 2 de maig de 1933 al 31 de desembre de 1935. Tot i tenir numeració pròpia de les edicions, és un diari bessó de *La Veu de Catalunya*, ja que manté la mateixa numeració anual de *La Veu de Catalunya* comptada des de 1899, el mateix director, Ramon d'Abadal i de Vinyals (no s'ha de confondre amb el seu oncle Ramon d'Abadal i Calderó, degà del Col·legi d'Advocats i diputat de la Lliga), i la mateixa redacció.

La tercera novetat és l'*Avui*, iniciativa del mateix editor del *Diario Mercantil*, Xavier Tusell, sota la direcció de Josep Janés i Olivé, que dura dos mesos justos, del 14 d'octubre al 15 de desembre de 1933. La quarta novetat és *L'Instant*, l'1 de gener de 1935, dirigit per Ignasi Agustí, que substitueix *La Veu del Vespre*. La cinquena és *Última Hora*, el 18 d'octubre de 1935, diari de tarda editat per l'Editorial Llibertat, la mateixa empresa de *La Humanitat* i el mateix director, Josep Maria Massip. En aquest cas no es tracta d'un diari estrictament polític, sinó que en el subtítol proclama la seva orientació cap a *Informació-Reportatge*, amb l'aspiració de ser «un full de grans multituds», tal com diu en l'editorial de presentació. La maqueta d'aquest vespertí importa els models populars estatunidencs sota el guiatge del dissenyador Josep Escuder, «uno de los grandes confeccionadores de periódicos de la primera mitad del siglo xx, junto al también catalán Manuel Fontdevila», format a *La Publicidad*, que deu anys abans s'havia fet càrrec de la renovació d'*El Liberal* i *Heraldo de Madrid* (Vilchez, 2011, p. 121; Vilchez, 2010). Encara hi ha una sisena novetat, lligada com l'anterior a ERC, el pas a diari del setmanari *La Rambla* de Josep Sunyol, el 9 de gener de 1936. Tots aquests nous diaris posen atenció en la renovació del disseny gràfic i la utilització de fotografies, bé i no tenir la mateixa qualitat d'impressió que el gravat en buit.

Darrere el reforçament de les posicions periodístiques respectives de la Lliga i d'ERC hi ha canvis remarcables en la competència entre *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat*. La reorganització del mapa polític de la tardor i hivern de 1932-1933 —l'aliança amb ERC del Partit Catalanista Republicà, del qual surten els catòlics fundadors d'Unió Democràtica i el grup d'antics militants de la Lliga Regionalista que reingressen a la reformada Lliga Catalana— també té efectes en els diaris. El

més important és el canvi de Ramon d'Abadal i de Vinyals, que cessa com a editor de *La Publicitat* per fer-se càrrec de *La Veu de Catalunya*, viratge en què l'acompanya Manuel Brunet, que en serà l'articulista principal.

El diari de la Lliga compra maquinària nova, redueix el format a la meitat, converteix l'edició de tarda en *La Veu del Vespre*, crea el suplement dominical *La Veu del Diumenge* i el setmanari *Després* (Figueres, 2014, p. 285-290). *La Publicitat*, per la seva banda, es confia a les mans d'Amadeu Hurtado (1967, p. 188-189), també propietari del setmanari *Mirador*, amb Carles Capdevila, que continua de director, i accentua la informació general pel damunt de la funció d'òrgan de partit. A la dreta de la Lliga, l'empresari Damià Mateu ingressa en la nova Dreta de Catalunya, aliada amb la Renovación Española Monàrquica de José Calvo Sotelo, amb la qual s'alinea el *Diario de Barcelona*.

Una altra novetat és el setmanari humorístic *El Be Negre* (1931-1936), en l'òrbita periodística però no empresarial d'Acció Catalana, que té un paper destacat en el debat polític catalanista, amb agudes crítiques repartides contra la Lliga i Esquerra, així com l'acció terrorista de la CNT-FAI. Rossend Llates (1971, p. 56-88) s'atribueix la idea de crear «una publicació dedicada a combatre pel ridícul la totalitat de la situació espanyola i, principalment, la catalana». L'hauria compartida amb Josep Maria Planes, redactor de *La Publicitat* i assidu lector dels parisencs *Le Canard Enchaîné* i *Le Crapouillot*, del qual és el director, i amb Màrius Gifreda, l'administrador. D'acord amb aquesta versió, el grup inicial es completa amb Manuel Amat, col·laborador de *Mirador*, i els dibuixants Francesc Fontanals, Valentí Castanys i Ernest Guasp, mentre que el títol el manlleven a Joaquim Ventalló. Antoni López Llausàs s'hauria ofert a imprimir i distribuir *El Be Negre* als mateixos tallers de NAGSA on es publiquen *La Publicitat* i *Mirador*, així com a domiciliar-ne l'administració a la Llibreria Catalònia, també de la seva propietat. Sense sala de redacció fixa, escriptors i dibuixants es troben i improvisen la revista cada diumenge a la nit en una sala de l'Ateneu Barcelonès.

L'auge de la premsa setmanal humorística durant aquests anys és paral·lel a l'interès dels diaris per incorporar-hi els dibuixants de caricatura política. Així, Valentí Castanys passa d'*El Be Negre* a la portada de *La Veu de Catalunya* i Tísner, sense deixar *L'Esquella de la Torratxa*, publica a *La Rambla* i a *La Publicitat*, on Apa, habitual també a *Mirador*, continua la tradició que havia encetat Apelles Mestres a *La Publicidad*. Altres dibuixants són Gaston Ry i Shum a *L'Opinió*, Bofarull a *El Diluvio*, Bartolí i Nel·lo a *La Humanitat*, Roca a *Las Noticias*, Kimpollet a *El Correo Catalán* i Baibo a *El Eco*.

L'únic diari republicà que afronta dificultats serioses després de l'adveniment de la República és l'òrgan lerrouxista *El Progreso*, ja que el Partit Republicà Radical ha hagut de vendre la Casa del Poble de Barcelona el 1930 i la constitució d'una societat anònima per al relançament del diari no dona resultat. El seu to anticle-

rical no li hauria estalviat alguna sanció durant el primer bienni i en arribar Lerroux al Govern, a final de 1933, el diari deixa de publicar-se unes setmanes per a donar pas a un nou òrgan titulat *Renovación* (1933-1939), amb Josep Amich (*Amitatis*) com a primer director, al qual succeeix Antonio Fernández Martín, al cap de dos anys (Huertas, dir., 1995, p. 316-317).

El Partit Republicà Radical, però, té altres òrgans oficiosos com *El Día Gráfico* i *La Noche*, propietat ambdós de Joan Pich i Pon, que el 1931 es reconcilia amb Lerroux. Màrius Aguilar dirigeix tots dos diaris de matí i de vespre fins al 1933, que és rellevat per Lluís Almerich a *La Noche*, que el 1929 havia reduït format després d'una consulta als lectors. És el diari que publica una carta de Ramón Franco en què comunica al seu germà general, Francisco, que s'ha fet republicà, el 4 d'abril de 1931. Davant la competència del mercat de tarda pels esdeveniments polítics d'aquests anys, *La Noche* publica el 1933 una secció «Al entrar en máquinas», datada a les 6.30, que no li estalvia una lenta decadència lligada a la disminució del contingut gràfic (Huertas, dir., 1995, p. 378).

Pich i Pon, l'empresa del qual, Publicaciones Gráficas, imprimeix altres diversos diaris i és el president de l'Associació d'Empreses Periodístiques de Catalunya, torna a tenir càrrecs importants amb el Govern Lerroux. És sotssecretari de Marina, el 1934, i alcalde governatiu de Barcelona des de gener de 1935, càrrec al qual suma, l'abril, el de governador general de Catalunya durant la suspensió de l'Estatut, fins a l'octubre de 1935, que ha de dimitir, com el cap del Govern, per l'afer de l'estraperlo.

En sentit contrari, l'òrgan més tradicional i popular del republicanisme, *El Diluvio*, fa en aquests anys un salt endavant. Després d'estrenar, l'any 1929, una nova seu al carrer de Consell de Cent, 345, entre la rambla de Catalunya i el passeig de Gràcia, estrena també nou format l'1 de setembre de 1931. L'11 de novembre de 1933, en celebrar el 75è aniversari de l'aparició d'*El Telégrafo*, l'any 1858, diari del qual és continuador, fa una evocació històrica en la qual resumeix una trajectòria empresarial ascendent: l'estrena d'una primera màquina rotativa d'impressió, el 18 de juliol de 1904; el primer canvi i ampliació de l'antic format de quart, l'1 de setembre de 1915; l'estrena d'una segona rotativa, el 26 de maig de 1922, i la inauguració de «la moderníssima màquina rotativa, que en la actualidad se edita *El Diluvio*», capaç d'imprimir 60.000 exemplars de trenta-dues pàgines a l'hora, el 24 de juny de 1932. En un article dedicat als anunciants, s'afirma que el diari té un tiratge ordinari de 120.000 exemplars, que arriba a 150.000 en dies festius i edicions extraordinàries. Des de 1916, n'és el director Jaime Claramunt, que, en unes breus memòries radiades a Cuba, reivindicaria haver estat el primer a proposar Lluís Companys com a nou president de la Generalitat, en morir Francesc Macià (Toll, ed., 2015, p. 151-154).

La mort de Ramon Godó Lallana, el 20 de setembre de 1931, porta el seu fill Carlos Godó Valls a fer-se càrrec de la propietat de *La Vanguardia* i nomenar Gaziel com a director únic, el 10 de març de 1933, d'acord amb la voluntat expressada pel primer. Les relacions entre editor i director no són fàcils i Gaziel hauria tingut la temptació de deixar el diari, d'acord amb l'esborrany de carta de dimissió localitzat pel seu biògraf.⁸⁰ En aquest text, el periodista, «descoratjat pels atacs furiosos que m'engegava la premsa catalana obcecada, i ensems per les pressions insuportables dels reaccionaris de tota mena», avança els arguments que exposarà trenta anys més tard a la seva personal *Història de La Vanguardia* (Gaziel, 1971 i 1994). És un text breu que acaba amb aquest primer balanç inèdit de la seva direcció:

D'ençà que vaig entrar en la direcció d'aquell diari, ni una sola vegada han tornat a aparèixer, en dotze anys, aquells davantals innobles, manxant servil i interessadament els governs centralistes, llepant la monarquia, fent el joc dels elements patrioters catalans eternament rebutjats i derrotats pel sufragi del poble català, i demostrant un odi a mort contra tots els homes, totes les institucions, tots els anhels representatius de Catalunya. En lloc d'afavorir-me, el temps agreujà d'una manera insuperable la meua obscura tasca. Jo he estat director de *La Vanguardia* precisament durant el període del terror barceloní, durant tota la Dictadura i durant tot el període d'agitació que precedí el triomf de la República. Doncs bé: *La Vanguardia* —tothom pot comprovar-ho— va mantenir-se aquests dotze anys terribles en un to, una reserva i un allunyament gairebé miraculosos. Ningú no sabrà mai les lluites, les contrarietats, les amargors, els perills continus que aquest fet, en apariència tan senzill, per mi representava. He estat una pila d'anys sortint de *La Vanguardia* cada nit sense saber si l'endemà podria tornar-hi. Però el meu esgotador treball de diplomàcia solitària —suportat sempre per mi amb perfecta alegria, gràcies a la consciència d'un deure acomplert, àdhuc davant dels atacs més injustos— anava fent la seva via. I fora d'algun cas raríssim, en què les meves forces ja no arribaven a més, *La Vanguardia* ha passat el període més crític de la seva vida sense girar-se contra el poble que la sostenia. Això no és Catalunya sola qui pot agrair-m'ho, si vol. És també la propietat del diari. Gràcies a les meves frenades, paracops, resistències i lluites amb una obcecació suïcida, jo vaig trobar *La Vanguardia* que tirava 32 pàgines màxim i de 60.000 a 70.000 números, i al moment de deixar-la tira fins a 56 pàgines, i de 175.000 a 200.000 números diaris. (Manuel Llanas, «Apareix l'inèdit amb què Gaziel volia dimitir de *La Vanguardia*», *Ara*, 9 juny 2019, p. 51)

El nou comte és un home de perfil dretà, que havia estat afiliat a les joventuts mauristes i a la Unió Monàrquica Nacional, així com a Renovación Española durant aquests anys. Gaziel, que és tractat de «botifler» des de la premsa republicana

80. Manuel LLANAS, «Apareix l'inèdit amb què Gaziel volia dimitir de *La Vanguardia*», *Ara* (Barcelona) (9 juny 2019), també disponible en línia a <https://www.ara.cat/cultura/Apareix-inedit-Gaziel-dimitir-Vanguardia_0_2249175091.html>.

catalanista, dona al diari una posició de suport moderat a la República. L'altre codirector, Josep Escofet, és nomenat delegat a Madrid al davant d'una redacció àmplia destinada a augmentar la difusió del diari a la capital espanyola.

La col·laboració entre editor i director es concreta amb projectes d'expansió com l'esmentada delegació a Madrid, en un intent d'imposar-se com a diari amb cobertura a tot Espanya. En comptes d'instal·lar-hi una planta impressora, hi ha el projecte no realitzat de creació d'un servei privat d'avionetes per a fer arribar *La Vanguardia* al nord i nord-est peninsulars abans que la premsa de Madrid, que hi arriba per ferrocarril (Casasús, 2006, p. 91). Amb tot, Pla (1975, p. 279-318) i Gaziol (1971, p. 113-114) han escrit que Carlos Godó hauria tingut converses amb el ministre d'Hisenda Jaume Carner i amb l'advocat Amadeu Hurtado de cara a vendre el diari (Huertas, 2006, p. 82-92). La versió oficiosa de l'empresa editora és que les gestions, dutes a terme l'estiu de 1935 i després de les eleccions de febrer de 1936, responen a un interès del catalanisme republicà més que no pas del propietari (Casasús, 2006, p. 91-93).

El diari carlista *El Correo Catalán* també es renova durant aquests anys. Recentment instal·lat en un edifici propi al carrer de Banys Nou, el 1929, dimiteix el director Miquel Junyent, que ho ha estat de 1903 a 1933, a més de cap del partit, regidor, diputat a Corts i senador. Arran d'uns disturbis contra els tradicionalistes del 8 de desembre de 1931, havia estat detingut junt amb Pere Roma, president d'un cercle tradicionalista barceloní, i tancats presos tots dos al vaixell *Dédalo* del port fins al dia 21 del mateix mes. A més de la suspensió ja esmentada d'agost de 1932, també va ser suspès una setmana de juny de 1934 per un acròstic ofensiu per al president Companys. El substitut de Junyent és Joan Soler Janer, president de les Joventuts Tradicionalistes de Barcelona, elegit el gener de 1934 regidor de l'Ajuntament de Barcelona, que dura poc temps a la direcció. El substitueix Josep Cabaní, el 1935, després d'una ampliació de capital subscripta principalment per l'industrial elèctric manresà Joaquim Gomis Cornet i els industrials tèxtils sabadellencs Francesc i Joan Baygual Mas (Saura, 1998, p. 41-45). Dos altres diaris de dretes en castellà i de curta durada són *Realidad* (1932), que combina la informació d'espectacles amb la crítica de les vagues obreres, i *Defensa Patronal* (1933-1934), que reprèn aquesta posició política durant dos mesos i mig.

El clima polític es tensa després de la victòria de la Lliga en les eleccions a Corts del 19 de novembre de 1933 i els seus bons resultats en les municipals catalanes del 14 de gener de 1934, enmig de les tensions al camp sobre el projecte de llei de contractes de conreu. A la protesta pel sistema electoral majoritari que li ha impedit una victòria més clara, motiu pel qual la Lliga retira els seus diputats del Parlament de Catalunya, s'hi afegeix la crítica de la falta de protecció de les forces d'ordre públic davant agressions sofertes per militants i en locals del partit (Molas, 1973, p. 252-254). El clima de tensió i violència, que s'estén més enllà de les rela-

cions entre la CNT-FAI i la Generalitat, té conseqüències també en el periodisme, on és habitual escriure en nom del «nostre partit». Ho fa, entre altres, Josep Pla de la Lliga en les seves cròniques parlamentàries des de Madrid per a *La Veu de Catalunya*.

Les tensions entre els diaris del catalanisme republicà ja han començat en els primers mesos del nou règim, amb un enfrontament entre *La Publicitat* i *La Humanitat* a propòsit d'un article de Manuel Brunet del 15 de novembre de 1931 en el qual denuncia un presumpte cas de corrupció que afectaria Casimir Giralt, conseller de Finances de la Generalitat, i els diputats a Corts Rafael Campalans i Lluís Companys. És l'anomenat *afer Bloch*, per contactes tinguts pels anteriors amb el financer francès Lazare Bloch, interessat a promoure una devaluació de la peseta. La polèmica entre els dos diaris —Brunet, com a comentarista polític de *La Publicitat*, Companys, com a fundador i director de *La Humanitat*, a més de cap de la Minoria Catalana a les Corts en plena negociació de l'Estatut d'Autonomia— s'allarga fins al 20 de gener de 1932, però dues setmanes més tard el periodista és agredit brutalment per uns desconeguts a la sortida de casa seva, la nit del 3 al 4 de febrer. Dues setmanes més tard, el 19 de febrer, encara va publicar un darrer article al·legòric sobre l'atac rebut, després del qual va accentuar la seva actitud crítica cap a ERC i acaba deixant *La Publicitat*, on se sent incòmode després del suport d'Acció Catalana a la legislació republicana desfavorable a l'Església catòlica (Montero, 2016, p. 99-111).

Malgrat la lenta aproximació d'Acció Catalana a la majoria d'ERC al Govern de la Generalitat, les tensions periodístiques, en el si del catalanisme republicà, creixen amb la lluita política d'aquests anys. Així, actuacions coactives dels escamots de les Joventuts d'Esquerra Republicana d'Estat Català (JEREC), dirigides per Josep Dencàs, tot i la seva condició de conseller de Sanitat i Assistència Social i més tard de Governació, un intent d'agressió a Josep Maria Xicota, de *La Publicitat*, a l'interior del Parlament de Catalunya, el dia 26 d'octubre de 1933, o un altre, l'endemà mateix, a Joan Costa i Deu, de *La Veu de Catalunya*, a l'interior del Palau de la Generalitat. No hauria servit per a aturar-ho la carta a Francesc Macià publicada per Josep Maria Planes a *La Publicitat* el 7 de gener de 1933 en què li demanava que com a president d'ERC posés fre a l'acció dels escamots.

L'estil sarcàstic imprès per Planes a la crítica política d'*El Be Negre* —on probablement només ell mateix i Rossend Llates són militants d'Acció Catalana o afins— s'adreça a la Lliga, però també, i principalment, a sectors republicans —els radicals, el grup de *L'Opinió*, ERC i Estat Català—, a la jerarquia eclesiàstica, el moviment anarcosindicalista, l'espanyolisme, el feixisme internacional i diaris afins, com també al diari carlista *El Correo Catalán* (Solà i Dachs, 1977, p. 7; Finestres, 1998, p. 53-62). Una primera víctima política innocent de les reaccions per l'estil del setmanari és l'agent comercial Josep Planes Betriu, a qui agrada fer-se passar pel

periodista del mateix cognom. A primers de novembre és apallissat un dia al carrer per Ramon Pociello Forradellas, amb qui *El Be Negre* es rabeja canviant per PORC l'ordre de les inicials PROC d'un Partit Republicà d'Ordre de Catalunya, en nom del qual ha obtingut 714 vots en unes eleccions complementàries del 12 de juliol de 1931.

El cas més greu, però, és una crítica a l'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguader, que acaba i tot en un desafiament en el camp de l'honor. És una polèmica que s'allarga del 10 d'octubre a finals de novembre de 1933, en la qual intervé *La Humanitat* i que esquitxa *La Publicitat*, per les relacions que hi tenen els redactors del setmanari. Hi ha un moment àlgid que és l'assalt a la impremta de NAGSA per un escamot de les JEREC d'Estat Català encapçalat per Jaume A. Aiguader Cortés, fill de l'alcalde, la nit del diumenge 24 d'octubre, seguit de visites infructuoses a l'Ateneu i l'Hotel Colón buscant Planes. La invitació a un duel que fa Planes a Aiguader, inspirada per Hurtado, no s'arriba a consumir per intervenció del president Macià. N'hi ha un relat minuciós de Llates (1971, p. 99-116), padri de Planes amb l'advocat d'Acció Catalana i vicepresident de l'Ateneu Estanislau Duran Reynal, mentre que Lluís Companys i el conseller Dencàs ho són d'Aiguader. Dos mesos després, l'11 de gener de 1934, Planes rep un cop de puny d'un escamot de dretes que el visita a la redacció de *La Publicitat* després d'haver publicat a *El Be Negre* una carta fictícia del pretendent carlista Alfons Carles de Borbó «A mis leales de la Lliga». No és inhabitual encara el recurs al duel per a resoldre ofenses, com el que desafien dos capitans a Emili Granier-Barrera (1995, p. 99-101) per una nota sobre el casino militar de la plaça de Catalunya publicada a *L'Opinió* en els primers mesos republicans.

En el Ple del Parlament del 14 de desembre de 1933, Josep Tarradellas critica l'acció censora de la Conselleria de Governació, que ell mateix ha ocupat fins que el gener del mateix any el grup de *L'Opinió* va sortir del Govern. Retreu al conseller Pere Mestres la censura directa que funcionaris de la Generalitat exerceixen a la impremta de la Casa de Caritat sobre el *Full Oficial del Dilluns* i retreu, també, la forma com s'exerceix la censura prèvia sobre la premsa en general per part del comissari general d'Ordre Públic com a governador general de Catalunya del Govern republicà, càrrec que compatibilitza en espera dels traspassos de serveis.

El 23 de març de 1934, sota la vigència de l'estat d'alarma, la Generalitat imposa una multa de 5.000 pessetes a *La Veü del Vespre* per la publicació d'una notícia sobre l'ordre de tancament d'una fàbrica tèxtil del barri barceloní de Sants, per considerar-la «tendenciosa i alarmista». El recurs presentat per l'advocat Vicenç Anguera de Sojo fa notar la falta de fonament de la sanció, en comparació amb allò que publica el diari sindicalista revolucionari *Combate* dels mateixos dies. Tres mesos més tard, s'imposa una multa equivalent a *El Correo Catalán*, la publicació del qual és suspesa, per uns versos humorístics publicats el 12 de juny. En aquest cas, les gestions d'altres diaris, el Sindicato Profesional i l'Associació de Periodistes

davant del conseller de Governació Dencàs aconseguen la reaparició del diari carlista el dia 19, i una gestió del president de l'Associació, Joan Costa i Deu, davant del president de la Generalitat, Lluís Companys, obté l'anul·lació de la multa.

Les principals suspensions de periòdics es produeixen després de la frustrada proclamació pel president Lluís Companys de l'Estat Català dins la República Federal Ibèrica, el 6 d'octubre de 1934. Aquella tarda, es produeix l'assalt i clausura dels locals de *Solidaridad Obrera* a càrrec dels escamots d'Estat Català dirigits pel conseller de Governació, Josep Dencàs, a causa del no suport cenetista a la convocatòria de vaga general feta per l'Aliança Obrera, l'èxit de la qual era d'interès per a la Generalitat (Tavera, 1992, p. 79). Detingut el Govern català, la matinada del dia 7, i declarat l'estat de guerra, tots els diaris de Barcelona sumen tres dies sense sortir, 6, 7 i 8 d'octubre.

Després d'haver-se publicat de nou els dies 9 i 10, el Govern republicà ordena la suspensió temporal dels principals òrgans republicans catalanistes —*El Diluvio*, *La Publicitat*, *L'Opinió* i *La Humanitat*— i el dia 15 de *Solidaridad Obrera*. A tot Espanya són cent catorze els periòdics suspesos, entre els quals només un diari de Madrid —*CNT*— i nombrosos setmanaris i butlletins socialistes i un grup menor d'anarcosindicalistes, a més de republicans catalans i algun comunista. També són suspesos els diaris *Foment* de Reus i *El País* de Lleida, així com els setmanaris *La Batalla* de Barcelona, *Acció* de Badalona, *Emancipación* de Tortosa, *L'Igualadí* d'Igualada, *El Programa* de Sant Feliu de Guíxols, *República* de Cervera, el quinzenal *Sembrador* d'Igualada i el mensual *Esforç* de Barcelona. En aquesta llista confegida per Checa Godoy (2011, p. 115-119) hi manca, almenys, el setmanari *Empordà Federal* de Figueres (Teixidor i Colomer, 2011). També són suspesos *La Campana de Gràcia* i *El Be Negre*.

La suspensió més breu és la d'*El Diluvio*, de l'11 d'octubre al 17 de novembre, en l'interval surt un diari substitut que recupera el nom originari d'*El Telégrafo* entre el 6 i el 16 de novembre. La suspensió de *La Publicitat* va des del 3 de novembre fins a l'1 de gener de 1935 i en aquest interval és substituït per una edició diària de *Mirador*, que durant quaranta-nou dies es converteix en diari, sense cessar de publicar l'edició setmanal. La suspensió més llarga, des de l'11 d'octubre fins al 16 de gener de 1935, és la de *La Humanitat*, òrgan oficiós del Govern català i d'ERC, la redacció de la qual és registrada per la policia. La matinada del dimarts 9 d'octubre s'ha fet una edició extraordinària d'un sol full amb un editorial escrit pel redactor en cap, Lluís Aymamí Baudina —aprofitant una sortida d'un es de hores del Palau de la Generalitat on havia estat detingut en rendir-se el president Companys. Un relat dels fets que Aymamí ha anat transmetent telefònicament al *Full Oficial del Dilluns*, que no arriba a publicar-se (Burguet, 1997, p. 124-127). En substitució, Editorial Llibertat SA publica, entre el 23 de novembre i el 15 de gener, el que

presenta com una segona etapa del diari de migdia *La Ciutat*, que s'havia publicat la segona meitat de gener de 1931.

També és objecte d'una nova suspensió de tres mesos *Solidaridad Obrera*, tot i no haver-se implicat la CNT en la vaga general, del 16 d'octubre al 16 de gener. Segons Marià Casasús, el director interí Josep Peirats va publicar un article contra el militarisme per forçar que també els tanquessin (Figueres, 1994, p. 99-109). Tres mesos més tard, aquest diari suspèn voluntàriament la publicació del 27 d'abril a l'1 d'agost a causa de les dificultats que passaven els sindicats. No torna a sortir, en canvi, *L'Opinió*, de manera que es queda sense òrgan propi el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerres, que s'ha tornat a acostar a ERC després de la mort de Macià, incorporat al Govern de concentració republicana del president Lluís Companys. La seva maquinària és cedida per Casanellas per a l'edició de *Política*, òrgan de la Izquierda Republicana de Manuel Azaña creat el 1935 a Madrid (Culla, 1977, p. 316). La suspensió governativa a causa dels fets d'octubre de l'any següent, després del número del dia 12, interromp de manera definitiva la història de *La Campana de Gràcia*, al cap de seixanta-quatre anys.

Són detinguts també diversos periodistes, no sols els que es troben al Palau de la Generalitat. Durant un registre de la redacció del setmanari *La Rambla*, en què la policia troba una pistola propietat de l'editor i diputat a Corts Josep Sunyol i Garcia, són detinguts el redactor d'esports Francesc Aymamí Baudina, dos empleats i una persona que s'hi troba accidentalment. Jaume Alsina i Caulés és detingut a la prefectura de policia. Un altre cas és la detenció de Lluís de Salvador, redactor en cap del *Diari de Tarragona*, portat en una cordada de presos i retingut una setmana en un vaixell. Per iniciativa del president de l'Associació de Periodistes de Barcelona, Joan Costa i Deu, hi ha diverses gestions davant les autoritats militars en favor dels periòdics suspesos i dels periodistes detinguts, de comú acord amb representants de l'Associació de la Premsa Diària de Barcelona, del Sindicato Profesional de Periodistas, del Centre de Repòrters, del Sindicat de Periodistes Esportius i de l'Associació de Periodistes Estrangers.

L'estat de guerra declarat el 6 d'octubre es manté fins al 8 d'abril de 1935 a la major part d'Espanya, és substituït en algunes províncies per l'estat d'alarma i es restableix a Barcelona el 29 de juny per tres mesos més, substituït de nou per l'estat d'alarma o de prevenció fins al 6 de gener de 1936, vigília de la convocatòria de les eleccions a Corts del 16 de febrer. Després d'aquestes, tot i el triomf del Front Popular, l'estat d'alarma torna a ser la norma general.

L'establiment de la censura prèvia a les conferències telegràfiques i telefòniques internacionals i interurbanes, segons explica el 15 d'octubre a la premsa el delegat de l'Estat a la Conselleria de Governació, es duu a terme a les mateixes oficines de les companyies, a càrrec de delegats governatius que «únicament consulten

amb la superioritat en casos de dubte» («Gestions de l'Associació de Periodistes i d'altres elements a favor dels periodistes detinguts i dels periòdics suspesos», *Annals del Periodisme Català*, núm. 7, octubre 1934, p. 402-413). El Ministeri de Guerra disposa que els periòdics no podran publicar cròniques periodístiques de corresponsals que tinguin o hagin tingut en llocs d'operacions militars —en referència a la revolta d'Astúries— i que els repòrters gràfics no facin fotografies dels consells de guerra ni dels detinguts, prohibició que provoca una queixa dels fotògrafs davant del general Batet, cap de la Divisió. El Decret del 2 de novembre prohibeix que es deixin espais en blanc, punts suspensius o altres marques tipogràfiques en els textos afectats per la censura, a part de la indicació «Visado por la censura» o equivalents que hi ha a la premsa d'aquests mesos (Seoane i Sáiz, 1996, p. 407).

La censura prèvia a Catalunya es manté amb molta duresa fins al 9 de gener de 1936, en convocar-se les eleccions a Corts del 16 de febrer. Se'n queixa l'Associació de Periodistes de Barcelona en una carta enviada a Alejandro Lerroux en la seva condició de cap del Govern. Tot i no haver estat suspesa, *La Vanguardia* va ser objecte de quatre multes en els mesos següents: una primera de 1.000 pessetes per haver publicat el 25 d'octubre de 1934, sense passar per censura, una fotografia de refugiats catalans a Perpinyà; una segona de 2.000 pessetes, l'endemà, per un article del director en què es queixa que la mateixa foto ha estat publicada també i sense problemes en diaris de Madrid; una tercera de 1.000 pessetes per uns comentaris sobre l'ordre públic a Astúries després de la revolta minera, i una quarta de 1.000 pessetes, el 19 de juny de 1935, per haver informat de la prohibició militar de la processó de Corpus a Badalona (Llanas, 1998, p. 229-230; Casasús, 2006, p. 88-90). També, el lerrouxista *La Noche* és objecte de sanció per haver defensat algun dels detinguts i jutjats en consell de guerra (Huertas, dir., 1995, p. 378).

Per haver-se saltat la censura també és suspès *El Be Negro* quasi cinc mesos, de l'11 de setembre de 1935 al 26 de gener de 1936, amb una multa afegida de 5.000 pessetes i l'ordre de detenció i condemna del director Josep Maria Planes, que se'n va temporalment a París i a Berlín, des d'on envia cròniques. En aquest periòdic, on s'ha instaurat el costum de firmar els articles, *Peer Gynt* (Eugeni Xammar) ataca en termes amenaçadors Manuel Brunet, a propòsit de l'article «El dia de la victòria», publicat el dia de les eleccions del 18 de febrer de 1936, que la Lliga i el Front Català d'Ordre van perdre. Altres comentaristes en varen fer befa, però Xammar arriba a dir que celebra la victòria del Front d'Esquerres «amb l'execució d'un porc», que abans ha identificat prou sense voler-ne dir el nom en el títol del comentari, «Un porc» (Montero, 2016, p. 146-148).

El Govern Lerroux intenta anar més enllà amb el projecte d'una llei de premsa que substitueixi la vigent des de 1883, aprovat el 5 de febrer de 1935 pel Consell

de Ministres, que topa amb l'oposició de la majoria aclaparadora de diaris. L'excepció més significativa és la del catòlic *El Debate*, del qual havia estat subdirector José María Gil Robles, qui, tot i ser ministre de la Guerra i no pas de Governació, és el principal defensor del projecte i president de la comissió parlamentària. Les sessions de debat del projecte a les Corts se celebren entre el 8 de maig i el 6 de juny, sense que sigui aprovat, de manera que el Govern ha de desistir d'aquest projecte. Un intent posterior d'incorporar la tipificació de delictes de premsa amb una reforma del Codi penal tampoc no completa el recorregut parlamentari (Sinova, 2006, p. 363-402).

El projecte d'aquesta llei de premsa apadrinada per Gil Robles, en la discussió del qual tenen un paper destacat els diputats i periodistes Joaquim Pellicena, de la Lliga, i Basilio Álvarez, exsacerdot gallec del Partit Republicà Radical, conté una disposició que limitaria la discrecionalitat governativa, ja que no es podrien recollir edicions sense un manament judicial ni suspendre periòdics sense una sentència ferma. Establiria, en canvi, el pagament d'una fiança de 25.000 pessetes per a la creació d'un periòdic, recuperant una figura pròpia de les lleis restrictives de mitjans del segle XIX. Atorgaria al Govern un poder discrecional per a establir la censura i imposar sancions, a més d'obligar a publicar rectificacions o aclariments d'organismes, entitats i particulars que se sentissin ofesos, i preveu la creació d'un tribunal especial de la premsa.

Quant a la censura sobre periòdics, fullets, fulls solts, cartells i «demás impresos», segons diu l'article 14 del projecte, el Govern podria imposar-la «en los casos que le autorizan y con las condiciones que le imponen la Constitución y la ley de Orden Público», bé que indicant en cada ocasió quins són els assumptes afectats. Quant a sancions, hi hauria una responsabilitat en cascada sobre l'autoria, la propietat del diari i la de la impremta que podria comportar càstigs de presó menor en grau mitjà i presó major en grau mínim i multes de 2.500 a 10.000 pessetes per a fets punibles descrits de manera inconcreta:

Los que publicaran hechos falsos, de los que pueda resultar algún peligro para el orden público o dañen a los intereses o al crédito del Estado o de sus organismos, o reprodujeran documentos oficiales sin la debida autorización, comprometiendo la seguridad o el prestigio del Estado o los intereses de la economía nacional, y los que hicieren la apología de estos delitos o la de los delincuentes [...].

Nombroses incidències de la censura durant aquest segon bienni republicà són registrades en els successius números dels *Annals del Periodisme Català*, el darrer número conservat dels quals, el 25, és de maig de 1936, així com l'atenció tinguda des de l'Associació de Periodistes de Barcelona per altres qüestions derivades dels fets d'octubre de 1934. Així, la protesta per la mort a la presó del periodista Luis

de Sirval⁸¹ enviat a cobrir la repressió de la revolta asturiana pel diari madrileny *La Libertad*, que, anteriorment, havia treballat a Barcelona per a *El Diluvio* i *Las Noticias*. Un altre cas és la detenció al Congrés dels Diputats de Madrid d'una periodista francesa que havia cobert els fets de Barcelona. Es tracta de Simona Tery, filla de Gustave Tery, fundador i director del periòdic *L'Oeuvre*, i de la periodista Andrée Viollis. Un tercer exemple és la prohibició de l'entrada de les edicions del 27 i 28 d'octubre del diari *L'Humanité*, òrgan del Partit Comunista Francès (PCF),⁸² a causa d'informacions considerades injurioses per als militars.

La censura prèvia de diaris i revistes es comença a aplicar en les oficines del Palau de la Generalitat des del 5 de novembre en tres torns de funcionaris: Salvador Raboso i Cuesta, oficial major de la Delegació Especial del Govern de la República a Catalunya, al matí; Remigi Contreras de las Heras, inspector de primera del Cos de Vigilància, a la tarda, i Terenci Pérez i Ruiz, cap de Negociat d'Administració Civil, durant la nit. D'altra banda, les notes del Servei de Premsa de la Generalitat passen a redactar-se en castellà i en català, segons els diaris a què van destinades, no només en castellà com s'havia començat a fer en dies anteriors. La gestió de la censura no deixa de ser font constant d'advertiments, com el de la Comandància Militar que, el juliol, recorda als corresponents de diaris de Madrid que han de passar censura prèvia els enviaments telefònics, o instruccions com les que el cap de la Divisió Orgànica V, general José Sánchez Ocaña, dona als directores en una reunió de finals d'agost.

La censura afecta la informació del judici per rebel·lió, davant del Tribunal de Garanties Constitucionals, del president Lluís Companys i altres sis membres del seu Govern, els consellers Joan Lluhí i Vallescà (Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra), Martí Esteve (Acció Catalana Republicana), Ventura Gassol, Martí Barre- ra, Pere Mestres (Esquerra Republicana de Catalunya) i Joan Comorera (Unió Socialista de Catalunya), del 27 al 31 de maig de 1935. Es permet la transcripció taquigràfica de les sessions, amb les declaracions completes dels encausats i les intervencions dels defensors, que tots els diaris donen extensament, però no pas les valoracions i comentaris, que tots els diaris han d'evitar. *La Humanitat*, que ha pogut anunciar prèviament una cobertura extraordinària, és autoritzada a publicar títols i textos elogiosos sobretot per a Companys —el nom del qual apareix a la

81. Luis de Sirval és el pseudònim de Luis Hígón Rosell, i va ser «asesinado en la cárcel a finales de octubre de 1934 tras ser detenido por orden de un tribunal militar, y su caso, tomado como símbolo de la represión contra la izquierda, puso en marcha una amplia campaña nacional e internacional contra los procedimientos empleados por el Gobierno radical-cedista» (Fuentes i Fernández Sebastián, 1997, p. 235).

82. Fundat l'any 1904 pel socialista Jean Jaurès, el diari passa a ser òrgan del PCF després de l'escissió de la Secció Francesa de la Internacional Obrera (SFIO) l'any 1920.

capçalera com a fundador del diari—, però no pot arribar a publicar cap de les cròniques i reportatges anunciats del corresponsal especial a Madrid, Alard Prats, redactor del diari *Ahora*, i del mateix director Josep M. Massip, que s'hi ha desplaçat expressament. Així ho lamenta el diari en acabar el judici, en l'edició del 27 de maig, en una transparència de l'acció de la censura que també trobem en una nota a primera pàgina del 26 de maig:

No podem publicar, contra de la nostra voluntat, un magnífic i interessant article que el nostre il·lustre col·laborador Antoni Rovira i Virgili havia escrit per a ésser publicat avui.

El diari de la nit de la Lliga, *L'Instant*, menys polític que *La Veu de Catalunya*, pot publicar una entrevista amb el defensor de Companys i tres cròniques, dictades per telèfon cap a les quatre de la tarda, de la seva enviada especial Irene Polo els dies 25, 27, 29 i 31 de maig,⁸³ sobre el text de les quals és visible l'acció delsensors. Es tracta de cròniques d'ambient, sense intenció política, que inclouen també breus converses amb els acusats dins de la presó i fotografies de l'agència Express.

Una setmana més tard, la notícia de la condemna a trenta anys de presó del president Companys i els consellers jutjats amb ell pel Tribunal de Garanties Constitucionals és publicada amb discreció i sense comentaris per la majoria de diaris, el dia 6 de juny, excepte *La Humanitat*, la publicació del qual és suspesa durant els cinc dies següents. Bé que la censura autoritza la publicació de diverses pàgines d'extensa informació laudatòria per als condemnats, inclòs un editorial de to més emotiu que polític, la suspensió ve causada per la portada il·lustrada amb una gran fotografia de Companys, acompanyada de titulars i textos que no han estat sotmesos a censura prèvia.

El descontentament general de diaris i periodistes pel rigor extremat amb què s'aplica la censura a Barcelona és motiu de queixa dirigida per l'Associació de Periodistes en un telegrama als ministres de Governació i de la Guerra en què es demana mesures que facilitin el treball dels periodistes. El president Joan Costa i Deu escriu sobre la seva experiència personal el 26 de juliol a *La Veu de Catalunya* després que la seva crònica del dia anterior hagi hagut de ser substituïda per l'anunci d'una sastreria. Es fixa sobretot en el criteri diferent aplicat a la premsa de Madrid i Barcelona, de manera que es dona una paradoxa:

83. Irene POLO, «La vista contra els ex-consellers de la Generalitat: Ángel Ossorio i Gallardo, defensor de Lluís Companys, parla per *L'Instant*»; «Els ex-consellers de la Generalitat compareixen davant del Tribunal de Garanties»; «Aquest matí no hi ha hagut sessió; la d'aquesta tarda haurà començat a les cinc»; «Queda vista per a sentència la causa contra els ex-consellers de la Generalitat. L'informe del senyor Ossorio i Gallardo, defensor del señor Lluís Companys», *L'Instant* (25, 27, 29 i 31 maig 1935). El diari presenta l'autora com «el nostre enviat especial» (Polo, 2003, p. 254-266).

En pocs dies hem pogut veure en els diaris madrilenys totes les notícies que els censors de Barcelona no han deixat publicar als nostres diaris. I si hom té en compte que la premsa de Madrid es ven en plena Rambla de Barcelona abans de mitjanit, no cal remarcar que aquesta diferència de tracte ultra no servir de res, ultra ésser fins i tot contraproduent, lesiona interessos respectabilíssims.

En ocasió d'una visita del cap del Govern a Barcelona, unes setmanes més tard, la junta de l'Associació de Periodistes aprova i li fa arribar un extens document sobre els efectes nocius de la censura i la mala gestió dels seus funcionaris barcelonins. Apellant a la condició de periodista de Lerroux, se li planteja encara un agreujant, el d'una creixent censura *a posteriori*:

Con respecto a la censura de prensa, tal como se realiza en Barcelona, cabe subrayar todavía la gestión de un grave mal, que conviene atajar de un modo rápido y eficaz. Nos referimos al régimen de censura «a posteriori». Notas, artículos, comentarios, que han sido tachados por la censura y que, por lo tanto, no han aparecido en los periódicos, pueden ser, en algún caso, objeto de amenazas e incluso de sanciones por parte de la autoridad a cuya jurisdicción corresponde la función del orden público. («La censura», *Annals del Periodisme Català*, núm. 18, octubre 1935, p. 181-185)

Tot i el control exercit amb la censura prèvia, diversos diaris són sancionats amb multes durant l'any 1935. Durant el primer trimestre, el director del *Diari de Tarragona*, Ramon Matas Massó, és multat amb 500 pessetes per haver publicat l'enviament per part de «l'alcalde popular Pere Lloret» d'una carta de condol per la mort de l'esposa de l'ambaixador d'Itàlia, en considerar-ho un menyspreu de l'alcalde gestor nomenat després de la destitució de l'anterior pels fets d'octubre. *La Publicitat* és multat amb 1.000 pessetes per no haver sotmès a censura uns comentaris i una ampliació informativa del Consell de Ministres, i amb 2.000 pessetes per dir que a la Generalitat oneja encara la bandera del Terç Estranger, retirada aquesta per ser un fet cert, després d'una visita del president Costa i Deu i l'autor de la nota, Josep M. Xicota, al governador general Manuel Portela Valladares. El setmanari *La Rambla* és multat amb 5.000 pessetes per caricatures i texts no passats per censura. Una altra multa de 1.000 pessetes a *La Humanitat* és per un text amb gran titular sobre Alemanya que tampoc no ha passat per censura.

Aquests casos, com altres citats anteriorment, provarien que no tots els textos han de passar necessàriament per censura prèvia, bé que el criteri de selecció dels periòdics pot no coincidir sempre amb el de l'autoritat. En mesos successius hi ha noves multes a *El Pueblo* de Tortosa, *El Dia* de Manresa, als setmanaris *Polèmica* de Lleida, de 2.000 pessetes, i *L'Hora* de Barcelona, de 1.000 pessetes. *Última Hora* i de nou *La Publicitat*, de 1.000 pessetes, per un gravat publicat l'11 de setembre de 1935. D'aquesta diada hi ha una queixa del president Costa i Deu al governador

general Pich i Pon pels obstacles posats per la policia als informadors que havien acudit al monument a Rafael de Casanova. El nomenament d'un nou governador general per la dimissió de l'anterior pel cas de l'estraperlo permet que Ignasi de Vilallonga aixequi les sancions imposades als setmanaris *El Be Negre* i *L'Hora*, així com una multa a *Última Hora*, imposada per no haver passat per censura la notícia de la seva pròpia presa de possessió.

Hi ha també suspensions temporals com les dels diaris *El País* de Lleida, *Pàtria* i *El Dia* de Manresa, així com detencions. Així la de l'exalcalde de Manresa Francesc Marcet, autor d'un document encartat en aquest darrer diari que en motiva la multa i suspensió; la de Josep Maria Morlans, director de l'esmentat *Polèmica* lleidatà, i la de Liberto Calleja, director del diari madrileny *CNT*, que, malalt a la presó Model, és posat en llibertat per petició del president de l'Associació de Periodistes al governador general Pich i Pon. D'aquest periòdic que ha estat suspès, la policia en troba 350 exemplars en una casa de Barcelona, però no la impremta on s'han fet.

Un altre periodista detingut i processat és J. Civera i Sormaní, redactor de *La Veu de Catalunya*, que ha publicat al setmanari catòlic *Catalunya Social* un article denunciat com ofensiu contra el cap d'estat alemany Adolf Hitler pel representant consular, bé que se li dicta presó atenuada domiciliària per motiu de salut. Un altre processament es dicta contra Sinesi García Fernández, director de la revista anarquista *Tierra y Libertad*. Hi ha, encara, el cas d'un assalt fet per vuit persones als locals del setmanari humorístic *Xerrameca*, amb la destrucció de sis-cents exemplars i el robatori de 300 pessetes i documents, denunciat al jutjat pel director Pompeu Clarià Aguilar. A finals de novembre de 1934, arran de la detenció de noranta tradicionalistes a Olesa de Montserrat, hi ha un escorcoll policial infructuós a la redacció d'*El Correo Catalán*.

La censura, suprimida el 7 de gener de 1936 en aixecar el Govern l'estat d'alarma per convocar eleccions a Corts el 16 de febrer, no desapareix després del triomf del Front Popular espanyol i del Front d'Esquerres català, ja que l'estat d'alarma torna a ser decretat. Però la ràdio no es beneficia d'aquest restabliment temporal de la llibertat de premsa. La Llei de radiodifusió de 1934, que ha establert la dependència de l'Estat d'aquest nou mitjà de comunicació i es reserva «el derecho de disponer de la red de emisoras en cualquier momento para la divulgación de medidas de Gobierno o noticias de interés general», té la publicitat radiofònica sota censura prèvia així com la propaganda política o confessional sotmeses a un control directe (Soria, 1974, p. 142-143).

Entre els casos reportats pels *Annals del Periodisme Català*, hi ha la visita d'una delegació de *Solidaridad Obrera* al president Companys per queixar-se de com la censura és feta a Barcelona, en la qual Companys es remet al traspàs encara no

efectuat de les competències en ordre públic. Coneixem el detall particular de l'impacte de la censura sobre *El Diluvio* en més de tres-cents casos entre desembre de 1934 i juliol de 1936, entre els quals la supressió de l'article del director en trenta-cinc ocasions, a més de la mutilació parcial en altres vint-i-sis ocasions (Toll, 2019, p. 674). El diari tarragoní de la Lliga *Catalònia* es queixa que no pot informar de fets ocorreguts a la pròpia ciutat que sí que surten en altres diaris catalans i espanyols. El *Diari de Girona* es queixa de la forma com la Comissaria de la Generalitat exerceix la censura des del 18 d'abril, un cop fet el traspàs del servei d'ordre públic. El setmanari *La Veu de l'Empordà* de Figueres és multat amb 1.500 pessetes, per notícies del número del 18 d'abril que han estat autoritzades al *Diari de Girona* i *El Gironès*.

A Barcelona, apareix el 14 de febrer el diari *La Rambla*, sota la direcció de Joaquim Ventalló, fruit del canvi de periodicitat del setmanari del mateix nom propietat de Josep Sunyol Garriga, reelegit diputat a Corts per ERC dos dies després. El mes de maig també és multat amb 500 pessetes per no haver portat a censura l'edició del 2 de maig.

En les primeres setmanes de govern del Front Popular es produeix una onada d'atacs contra diaris catòlics i tradicionalistes, entre els quals l'incendi i destrucció del local del diari carlista *El Correo Catalán*, a les vuit del matí del 15 de març. Quan dos treballadors acabaven la neteja un cop acabada l'edició del dia, dos individus amb pistoles van calar foc a l'edifici i van fer destrosses a la maquinària. El també carlista *El Correo de Lérida* és l'altre diari català afectat amb un incendi per una onada de violència que inclou també assalts, saqueigs, apedregaments i destrucció de maquinària contra almenys disset periòdics d'altres ciutats d'Espanya, que poden arribar a trenta-tres, segons afirma Gil Robles a les Corts en una denúncia de la violència política d'aquests mesos (Sinova, 2006, p. 390-391 i 469). En sentit invers, el fotògraf Agustí Centelles és agredit per un grup de falangistes que li trenquen la càmera amb la qual prenia imatges de la destrucció de propaganda electoral del Front d'Esquerres el migdia del 14 de febrer a la plaça de Catalunya de Barcelona, segons informa *Última Hora* la mateixa tarda.

L'assassinat per membres de la CNT-FAI, el 28 d'abril, de Miquel Badia Capell, fins fa poc temps cap de serveis de la Comissaria General d'Ordre Públic de la Generalitat, així com del seu germà Josep, que l'acompanya, dona peu a una sèrie d'articles de Josep M. Planes a *La Publicitat*, Avel·lí Artís-Gener a *La Rambla* i Peer Gynt (Eugeni Xammar, des d'Alemanya) a *El Be Negre*, en què es demana que es desemmascari els seus autors, que situen en el món dels pistolers de l'anarcosindicalisme, amb respostes virulentes de *Solidaridad Obrera* (Finestres, 1998, p. 61-62 i 89-94). En un article del 27 de maig, Xammar no aclareix que ell és Peer Gynt, com li demanen que faci des del diari anarquista, on creuen que el mateix Planes, director del setmanari, és l'autor de l'article publicat el dia 13 amb el pseu-

dònim que Xammar utilitza des de gener. En una nota en *El Be Negre* del 20 de maig, Planes sí que aclareix que ell no és Peer Gynt, que identifica amb «un col·laborador que viu, des de fa molts anys, fora de Catalunya».

És una polèmica que dura fins a mitjans de juliol, amb Antoni Rovira i Virgili des de *La Humanitat* fent costat indirectament a Planes i Artís-Gener, i tots dos saben que la FAI pretén matar-los. En el segon d'una sèrie de reportatges d'investigació sobre «Els gàngsters de Barcelona» publicats dos anys abans a *La Publicitat*, Planes ja havia explicat, el 5 d'abril de 1934, que hi havia la decisió de matar Miquel Badia. Hi ha un moment culminant quan Artís-Gener publica a *La Rambla* de l'1 de juliol de 1936 els noms dels assassins de Badia, que un jutge ha deixat en llibertat, i el dia 7 dona compte de la visita a la redacció del xofer del cotxe que van utilitzar, que li confirma i detalla els fets, abans d'amenaçar-lo de mort en cas que en publiqui res.

La cua d'aquesta polèmica és un article menystenidor de Manuel Brunet sobre «La tristesa dels escriptors esquerrans», a *La Veu de Catalunya* del 17 de juliol, referit als comentaristes de *La Humanitat* i *La Publicitat*, sense citar-ne els noms. Planes replica amb duresa l'endemà, amb un dur retret al qui titlla de «l'anarquista de *La Veu*». És el 18 de juliol de 1936, dia de l'alçament militar contra la República. El 25 d'agost, el cos de Planes és trobat mort en un revolt de la carretera de l'Arrabassada, en l'inici de baixada cap a Sant Cugat del Vallès. La tarda abans, Planes havia estat descobert per casualitat en el pis on s'havia amagat per una patrulla anarquista que l'havia pres per un capellà, en el ple de l'èxtasi revolucionari que esclata en les primeres setmanes de la Guerra Civil.

De la nova generació de periodistes sorgida durant els anys 1930, Josep Maria Planes ha estat el més recordat, no pas tan sols per les circumstàncies de la seva mort prematura. Als vint-i-nou anys ha desplegat una intensa carrera professional que combina la crònica de la societat i esportiva, el periodisme mundà, el reportatge d'actualitat i l'article polític, a més de la direcció de l'efímer setmanari *Imatges* i del sarcàstic *El Be Negre*. Les dues sèries successives de vuit i vint-i-dos reportatges sobre «Els gàngsters de Barcelona», del 4 d'abril al 12 d'abril, i «L'organització de l'anarquisme a Catalunya i a Espanya», del 21 d'abril al 27 de maig de 1934, a *La Publicitat*, són precedents notables i arriscats de periodisme d'investigació. A diferència dels períodes anteriors, en què només els cronistes i corresponals van marcant la innovació des dels gèneres més antics de l'opinió propis del periodisme del segle XIX, Casasús (1996) destaca en aquests anys les figures de repòrters que en diferents periòdics s'acosten al batec quotidià de la vida política i social.

Així, el reportatge de Domènec de Bellmunt del consell de guerra contra els militars revoltats a Jaca (*La Rambla de Catalunya*, 16 de març de 1931); el primer

entreviu de Mercè Rodoreda a l'actriu Maria Vila (*Mirador*, 20 d'octubre de 1932); el reportatge de Carles Sentís conegut com «Vint-i-vuit hores en el transmiserià» de la sèrie «Múrcia, exportadora d'homes» (*Mirador*, 10 de setembre de 1932); el reportatge mundà de Joan Tomàs de la visita dels actors nord-americans Douglas Fairbanks, pare i fill, a les sales de festa Apolo i La Criolla (*Mirador*, 29 de març de 1934); el reportatge naïf d'Ernest Guasp en el comiat de Margarida Xirgu en sortir cap a l'Argentina (*La Rambla*, 9 de gener de 1936), i un darrer entreviu d'Irene Polo amb l'exministre Santiago Casares Quiroga a la Corunya abans de marxar també amb Xirgu (*Última Hora*, 1 de febrer de 1936), a més dels ja esmentats Josep M. Planes, amb un reportatge del pas de la Volta Ciclista a Catalunya per l'Empordà (*La Publicitat*, 16 de juny de 1936) i Avel·lí Artís-Gener amb el reportatge en què delata els assassins dels germans Badia (*La Rambla*, 1 de juliol de 1936).

Al costat d'aquests reportatges, Casasús destaca els articles culturals de Just Cabot, el comentari radiofònic de Joan Alavedra, articles polítics i culturals de Jaume Bofill i Mates, Manuel Brunet, J. V. Foix, Josep M. Miquel i Vergès i Llorenç Vilallonga, els esportius de Carles Sindreu, els humorístics d'Àngel Ferran i les cròniques costumistes de Josep Carner des de Beirut. El més singular de l'antologia d'aquest període, per inhabituals, són les peces triades en relació amb els fets d'octubre de 1934: el discurs pronunciat pel president de la Generalitat, Lluís Companys, atribuït a Josep M. Massip, un dietari personal d'aquelles hores publicat per Gaziel a *La Vanguardia* de l'11 d'octubre i un fragment del reportatge dels mateixos fets publicat per Lluís Aymamí al llibre *El 6 d'octubre tal com jo l'he vist* (1935).

Entre aquests exemples del nou reporterisme polític i social que es desplega durant els anys republicans, cal subratllar la intensa activitat de Josep Pla a *La Veu de Catalunya*, que alterna les cròniques parlamentàries des de Madrid amb dues sèries remarcables sobre l'estat del camp català, a propòsit de les exigències del moviment rabassaire, la primavera de 1933, i sobre les conseqüències de la revolució dels miners asturians, la tardor de 1934 (Pla, 1982b, p. 24-84; 1983, p. 15-34). En tots dos casos, com ja havia fet amb el seu viatge a l'URSS de 1925, aquest periodista caracteritza els seus treballs com una enquesta, un terme que designa la recollida d'informació, que Casasús (1986, p. 181-191) associa al gènere del reportatge.

A més de les citades Mercè Rodoreda i Irene Polo, hi ha almenys nou periodistes més, estudiades per Elvira Altés (2007, p. 53-112), que destaquen en la premsa dels anys republicans. A aquestes onze redactores, caldria sumar-hi vint-i-dues dones més conegudes per la presència habitual de les seves firmes en un o més periòdics i els noms d'altres trenta-tres considerades com a periodistes ocasionals. És un lleu ascens, bé que notori, de la presència de dones en les redaccions i les pàgines dels diaris, que destaquen sobretot en l'obra firmada i personal que el di-

namisme del periodisme republicà afavoreix. Hi ha també una procedència social més diversa, en relació amb predecessors com Dolors Monserdà de Macià, col·laboradora del *Diari Català* i *La Renaixensa*, i Carme Karr, col·laboradora de *La Veu de Catalunya*, *Diario de Barcelona* i *Las Noticias*, fundadora de *Feminal*, suplement d'*Il·lustració Catalana*, on aplegà altres capdavanteres i publicà un article sobre «El vot de la dona», el 2 de setembre de 1917 (Casasús, 1996, p. 67-70 i 166-169).

La recuperació dels reportatges i articles d'Irene Polo (2003), entre 1930-1936 —escrits entre els vint i els vint-i-sis anys d'edat, als setmanaris *Imatges* i *La Rambla* i els diaris *L'Opinió*, *La Humanitat*, *L'Instant* i *Última Hora*—, mostra un periodisme innovador en l'estil i la tria de temes i valent en tractar conflictes socials i denunciar accions irregulars de la CNT-FAI —que li valen recriminacions àcides de *Solidaridad Obrera*—, però també dels escamots d'Estat Català, que tenen l'emparedada passiva del Govern de la Generalitat.

Al costat de Polo i Rodoreda, col·laboradora també de *Clarisme*, *La Rambla* i *La Publicitat* i coneguda per la seva obra literària posterior, altres noms seleccionats per Altés són els següents: Regina Opisso, principalment a *Las Noticias* i revistes com *Mujer*, *El Diluvio Ilustrado* i *Or i Grana*; Aurora Bertrana, a *L'Opinió*, *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat* —on publicà els reportatges d'un viatge que feu sola al Marroc l'any 1935— i *La Humanitat*; Maria Luz Morales, a *La Vanguardia*, de la qual serà directora durant la Guerra Civil, i autora d'una sèrie de tres reportatges sobre el vot de la dona, l'octubre de 1933, estudiats per Salgado i Lázaro (2019); Anna Murià, a *La Nau*, *La Rambla* i *Diari de Catalunya*, del qual serà directora també durant la Guerra Civil; Maria Teresa Gibert, a *La Campana de Gràcia*, *L'Opinió* i *La Humanitat*; Federica Montseny, a *Solidaridad Obrera* i *El Luchador*, abans de ser ministra de Sanitat durant la Guerra Civil; Llucietà Canyà, a *La Veu de Catalunya* i autora del llibre *L'etern femení*; Ana María Martínez Sagi, a *Las Noticias*, *La Noche* i *La Rambla*, i Rosa Maria Arquimbau, a *Imatges* i *La Rambla*, estudiada per Julià Guillamón (2019).

L'ascens del reportatge fotogràfic, afavorit per les noves càmeres lleugeres amb format de pel·lícula de pas universal, s'estén a diaris que sense ser gràfics es doten d'un servei de fotografia propi, com fan *La Humanitat* i *Última Hora*, que tenen com a fotògrafs Joan Andreu Puig Farran i el jove Agustí Centelles, que s'ha format al costat de Josep Badosa, el primer a emprar una càmera Leica. Desfeta la societat Gaspar-Sagarra-Torrents, aquests segons continuen treballant junts, mentre que surten altres societats com les de Joan Bert i Ramon Claret, Gabriel Casas i Joan Rovira, així com altres que es transmeten de pares a fills com els veterans Josep Brangulí, Alexandre Merletti i Carlos Pérez de Rozas.

Limitades, amb tot, les possibilitats dels diaris, el camp d'acció més ampli dels repòrters gràfics són les grans revistes il·lustrades de Madrid: *Crónica*, *Estampa*,

Nuevo Mundo, *Mundo Gráfico*, a les quals s'ha afegit *La Calle*, «revista gráfica de izquierdas», així com el nou diari gràfic republicà *Ahora*. També la Generalitat es dota d'un servei propi, encarregat a Josep Maria Sagarra. L'Ajuntament de Barcelona, que des de 1924 compta amb el fotògraf Josep Domínguez, crea un arxiu de fotografies d'actualitat en el si de l'Arxiu Històric de la Ciutat, que subvenciona la Generalitat. Hi contribueixen inicialment els esmentats Pérez de Rozas, Domínguez i Sagarra-Torrents, bé que dos anys més tard queda en les mans exclusives del primer (González Morandi, Antebi Arnó, Ferré Panisello i Adam Bernad, 2015, p. 92-101).

La culminació republicana del creixement del mercat periodístic barceloní s'expressa també en una nova i intensa fase de creixement dels tiratges, recollida en la taula 16. D'acord amb les xifres declarades per dinou diaris durant l'any 1935, hi hauria hagut un creixement del 50 % en relació amb les dades declarades per vint diaris l'any 1927. En només vuit anys, el tiratge global declarat pels diaris ha passat de 580.000 exemplars a 872.000 exemplars. El creixement de la població és limitat, a la vista de les dades disponibles entre 1930 (2.791.292 habitants) i 1940 (2.890.974 habitants) i, per tant, hauria augmentat molt significativament l'índex de difusió, de 221 exemplars a 301 exemplars per cada mil habitants.

Des del punt de vista de l'evolució de la declaració individual del tiratge, aquestes dades presenten el creixement important d'un primer grup de tres diaris: *La Vanguardia*, que passa de 140.000 a 250.000 exemplars; *El Diluvio*, de 50.000 a 150.000 exemplars, i *El Mundo Deportivo*, de 40.000 a 150.000 exemplars. Es manté un segon grup de diaris, amb xifres molt més baixes, alguns dels quals reculen com *Las Noticias*, de 60.000 a 40.000 exemplars; *El Noticiero Universal*, de 60.000 a 20.000 exemplars, i *El Día Gráfico*, de 50.000 a 30.000 exemplars, mentre que *La Veu de Catalunya* es mantindria en 40.000 exemplars i *La Publicitat* pujaria de 30.000 a 40.000 exemplars. En un tercer grup, *La Noche* pujaria de 22.000 a 30.000 exemplars, *Diario de Barcelona* i *La Humanitat* estarien en 20.000 exemplars, així com *Renovación* i *L'Instant*. En un quart grup hi ha *Solidaridad Obrera*, que baixaria de 20.000 a 5.000 exemplars, i *El Correo Catalán*, de 10.000 a 5.000 exemplars, mentre que *El Matí* i *Diario de Comercio* tenen també 5.000 exemplars i el *Diario Mercantil* ha pujat de 1.000 a 2.000 exemplars. En aquestes vuit anys, i d'acord amb aquestes dades, la difusió dels diaris en català quasi es multiplica per dos —82.000 exemplars (1927), 135.000 exemplars (1935)—, bé que no significa més que una puja de 1,6 punts percentuals —del 14 % (1927) al 15 % (1935).

Aquestes dades declarades pels mateixos diaris, que dibuixen l'aspiració de cada un d'ells i, per tant, un horitzó global desitjable, poden ser contrastades amb altres dades aïllades, que ajuden a il·lustrar alguns aspectes. El diari de Godó disposa en aquests anys de 80.000 subscriptors (Casasús, 2006, p. 105). En ocasió del 75è aniversari des de la fundació del seu antecessor *El Telégrafo*, l'1 de novembre

de 1933, *El Diluvio* afirma tirar 125.000 exemplars cada dia i 150.000 els diumenges. *Solidaridad Obrera* té un tiratge de 31.000 exemplars (Tavera, 1992, p. 83), molt superior als 5.000 de la taula. *L'Opinió*, que no surt a cap de les dues taules de tiratge, s'atribueix un tiratge habitual durant els anys 1931 i 1932 de 55.000-65.000 exemplars amb puntes extraordinàries de 120.000 exemplars, que baixaria a 30.000 exemplars després que ERC trenqui amb aquest diari a favor de *La Humanitat* (Culla, 1977, p. 76).

Hi ha una única informació fiable, bé que parcial, recollida per l'Associació d'Empreses Periodístiques de Catalunya, amb data del 15 de juliol de 1935, corresponent a la setmana anterior, del 8 al 14 de juliol. Unes setmanes abans, l'1 de juny, el preu del diari s'ha apujat de 10 a 15 cèntims l'exemplar. Són dades de venda setmanal a quioscs i venedors ambulants des de vuit llocs de distribució del centre de Barcelona, de les quals queden excloses, per tant, la subscripció i la venda fora de la capital. Les presenta *La Humanitat* amb gran satisfacció, en l'edició del 16 de juliol, anunciant que com a «diari de les esquerres catalanes, ocupa el segon lloc». Aquestes dades, que alguns autors han presentat al costat de les de venda diària abans referides, s'han de dividir pels sis dies d'edició setmanal, ja que els diaris del matí no es publiquen els dilluns. Els de la tarda, que no es publiquen els diumenges, no figuren en la informació oferta per *La Humanitat*, com tampoc no hi ha dades sobre el *Diario de Barcelona*.

Així, sobre un total setmanal de 324.140 exemplars (54.023 per dia) venuts a quioscs i per venedors de carrer a Barcelona, 149.516 (24.919 per dia) són de *La Vanguardia*; 52.146 (8.691 per dia) són de *La Humanitat*; 48.277 (8.046 per dia) són d'*El Diluvio*; 32.546 (5.424 per dia) són d'*El Mundo Deportivo*; 12.620 (2.103 per dia) són de *Las Noticias*; 11.402 (1.900 per dia) són de *La Publicitat*; 11.346 (1.891 per dia) són d'*El Día Gráfico*; 2.202 (367 per dia) són de *Renovación*; 2.170 (362 per dia) són de *La Veu de Catalunya*; 1.398 (233 per dia) són d'*El Correo Catalán*, i 517 (86 per dia) són d'*El Matí*.

Amb l'excepció de *La Humanitat*, que, en les setmanes anteriors, és possible que hagi experimentat un fort augment de venda amb motiu de la informació del judici del president i el Govern de la Generalitat pels fets del 6 d'octubre anterior, aquestes dades confirmen els primers llocs que en altres estadístiques ocupen *La Vanguardia*, *El Diluvio* i *El Mundo Deportivo*, cosa que corrobora la important difusió del diari esportiu. Entre els diaris en català, *La Publicitat* es troba en la franja mitjana al mateix nivell que *Las Noticias*, molt pel davant de *La Veu de Catalunya* i *El Matí*.

Les dades de venda a Barcelona de l'estiu de 1935 confirmen la preeminència en el mercat de premsa dels diaris informatius d'empresa pel davant dels diaris polítics, entre els quals el catalanisme republicà té una posició ascendent, així com el lloc important que en pocs anys ha assolit el primer diari esportiu.

A les altres nou ciutats amb diaris estables, la proclamació de la II República obre un període propici a l'aparició de nous quotidians polítics i principalment en català, però també a la catalanització lingüística plena dels continguts, així com dels noms en els casos del *Diari de Girona* i *L'Autonomista*, 1932 i 1933, seguint l'exemple de *Les Circumstàncies*, de Reus, 1930, òrgan d'Acció Catalana, com *Diari de Reus*, 1932, arrendat des de 1930 per la Lliga Regionalista.

Manresa manté quatre diaris estables, dels quals tres en català, xifra que assoleixen Reus, amb tots quatre en català, i Tortosa, amb un en català. Tarragona en té tres, dels quals dos en català, així com Terrassa. Lleida i Girona continuen amb dos, en castellà i en català en cada cas. Mataró es manté amb un, en català, com Sabadell, tot i que aquesta ciutat arriba a tenir-ne quatre en el moment àlgid republicà entre 1932 i 1934. Igualada i Vic tenen també un diari, en català, durant aquests anys.

Entre els quatre diaris de Manresa —*Diario de Avisos de Manresa*, *El Pla de Bages*, *Pàtria* i *El Dia*— hi ha l'aparició de *La Pàtria* (1935-1936), vespertí catòlic, que substitueix el carlí de nom semblant que en els darrers mesos ja s'havia inclinat cap a la política d'Acció Popular i la CEDA. Acció Catalana Republicana publica un efímer diari electoral gratuït, *Acció* (1933).

A Lleida, els tradicionals *Diario de Lérida* i *El País* són substituïts successivament pel carlista *El Correo* (1931-1936) i per *La Tribuna* (1934-1936), aquest sota la influència de la Lliga Catalana, que abans ha tret el vespertí *La Veu del Segre* (1933-1934), per a les eleccions successives a Corts i municipals. La candidatura d'Ordre Social a les municipals que portaren la República de 1931 havia tret per uns dies *Caliu* (1931) i l'Aliança Obrera publica dos números d'un «òrgan de la revolució», l'octubre de 1934, amb el nom de *Rebel·lió* (1934).

El diputat de la Lliga per Tarragona Josep Maria Casabó —a Corts i al Parlament de Catalunya— fa una operació combinada de creació simultània de tres diaris a Tarragona, Reus i Tortosa, l'estiu de 1935, de cara a les eleccions a Corts de febrer de 1936, que es continuen després. A Tarragona, *Catalònia* (1935-1936) continua *La Veu de Tarragona* (1931-1932), publicat quasi un any com a diari i després passat a setmanal, i és el tercer diari amb el catòlic *La Cruz*, al costat del *Diario de Tarragona*, que abraça el nou règim en suport del Partit Republicà Radical Socialista de Marcellí Domingo i el 14 d'abril de 1932 canvia de llengua al català com a *Diari de Tarragona*.

A Reus, l'*Avui* (1935-1936) és el quart diari, a més dels veterans *Diari de Reus*, al servei de la CEDA des de 1902, i els republicans *Les Circumstàncies* i *Foment*, mentre que *La Voz de Reus* plega després de proclamada la República.

A Tortosa, l'*Ara* (1935-1936) passa a ser el quart diari després de l'independent *Heraldo de Tortosa*, el carlista *Correo de Tortosa* i el republicà *El Pueblo*, des de 1931.

També a Terrassa surt un tercer diari estable, l'òrgan d'ERC *L'Acció* (1933-1938), continuació dels setmanaris *Acción Republicana*, des de 1915, i *La Acción*, des de 1918.

Es mantenen estables els dos diaris de Girona passats al català, així com el *Diari de Mataró* a Mataró, mentre que a Sabadell surten tres diaris nous: *La Ciutat* (1932-1934), pròxim a la Lliga i Unió Democràtica; *El Poble* (1932-1934), portaveu d'ERC, i el vesperí *Revista de Sabadell* (1932-1935), d'Acció Catòlica i la CEDA, continuador del bisetmanari del mateix nom des de 1884. Cap d'ells no acaba d'estabilitzar-se davant del *Diari de Sabadell*, el nom curt que recupera el 1933.

Igualada i Vic continuen tenint un diari. Desaparegut *El Día de Igualada* després de proclamada la República, apareix *Diari d'Igualada* (1931-1936), catòlic i partidari de les candidatures de Defensa Ciutadana, el novembre de 1933, i del Front Català d'Ordre, el febrer de 1936. És suspès per la Generalitat, el 16 de juliol, per l'enfocament de la notícia de l'assassinat de José Calvo Sotelo. A Vic, el catalanista *Diari de Vich* es manté fins al 1934.

La premsa comarcal culmina en aquests anys un creixement sostingut més enllà de les catorze ciutats ja esmentades on han anat sortint i s'han anat estabilitzant diaris propis des del darrer quart del segle XIX, a més de diversos periòdics setmanals, quinzenals i mensuals de caire polític, cultural i associatiu. En altres capitals de comarca, entre les quals destaquen Figueres, Olot —on s'ha publicat ocasionalment un diari, com a Palafrugell i el Vendrell— i Vilafranca del Penedès, s'han consolidat també models locals de premsa entorn de setmanaris informatius i polítics i en nombrosíssimes poblacions mitjanes i petites hi ha periòdics i revistes locals, alguns de llarga durada, altres de més curta.

El periodista Lluís Bertran i Pijoan, que ha estat director de la revista *El Borinot* i és redactor de *La Veu de Catalunya*, és el promotor d'una Exposició de Premsa Comarcal a la Casa de la Premsa de l'Exposició Nacional de Barcelona, el 1930, continuació de l'Exposició Internacional de 1929. Ja hi ha una certa tradició d'exposicions locals de premsa, com les celebrades a Olot, el 1914, Badalona, Sabadell i Vilanova i la Geltrú, el 1928, i Lleida i Terrassa, el 1929. La proposta inicial de Bertran d'una exposició general de premsa de Catalunya data de 1924, en l'horitzó de la celebració, el 1933, del centenari de la Renaixença, per l'any de publicació del poema *Oda a la Pàtria* de Bonaventura Carles Aribau. Quan l'Exposició de Premsa Comarcal s'inaugura, el maig de 1930, s'assoleixen xifres sorprenents de nombre de periòdics i nombre de poblacions catalanes on s'han editat.

Un primer «Assaig d'un cens de la premsa catalano-balear», publicat en la inauguració de l'exposició al *Butlletí de la Federació de Premsa Catalano-Balear*, contenia 1.912 periòdics de 45 poblacions. Una segona edició publicada al cap d'un mes ja ha estat enriquida durant l'exposició en un 50 % de periòdics (2.566) i

triplica el nombre de poblacions fins a 152. Les visites fetes a l'exposició arriben amb exemplars de nous periòdics i poblacions per incloure en el catàleg definitiu, que és el llibre *Prensa de Catalunya*, editat per l'Ajuntament de Barcelona. El balanç de la premsa local i comarcal de Catalunya, que no inclou la ciutat de Barcelona, és de 3.231 periòdics en 184 poblacions. El recompte per usos lingüístics ofereix el balanç de 1.703 periòdics en castellà, 1.263 periòdics en català i 265 bilingües (Guillamet, 1994, p. 143-148). El títol *Prensa de Catalunya* és més adequat, segons l'organitzador de l'exposició i del catàleg, que el de «premsa catalana», ja que comprèn «tota classe de periòdics, redactats en castellà o en català». En el text introductori, Lluís Bertran i Pijoan (1931, p. v-xvi) defineix la premsa comarcal en aquests termes:

És que verament interessa, la premsa comarcal? Quin interès —diuen alguns— pot tenir la premsa que es publiqui o s'hagi publicat a poblacions i àdhuc llogarrets, quan prou feina hi ha que en tingui la de Barcelona, on es concentren els serveis més bons de redactors i repòrters professionals, agències, mitjans d'informació i materials de producció? D'ací ve l'equívoc, diem nosaltres. La qüestió, posada en aquests termes, és mal posada. No val a menys estimar la premsa dita forana, per publicar-se fora de Barcelona o dita comarcal, com a produïda a les comarques de Catalunya, pel fet de no comptar amb elements que dona la gran metròpolis. La premsa comarcal no és per a servir l'anomenada «gran informació» —sense que això vulgui dir que no se'n preocupi: també se n'ha d'ocupar—; el seu intent és més circumscrit a la informació i al tema concret de l'economia, cultura, història i política, si voleu de tal població o contrada: tot això precisament que no pot dur, i a què no pot donar prou atenció la «premsa gran».

El creixement de la premsa comarcal durant la II República és molt potent. Les dades conegudes només fan referència als periòdics en llengua catalana o considerats bilingües per Joan Torrent i Rafael Tasis (1966, vol. II), la suma dels quals fins al 1939 —2.411 periòdics en català i bilingües (Guillamet, 1983, p. 357-408)— és inferior als 3.231 del catàleg fins al 1932, que inclouen també els publicats en castellà. Si Bertran i Pijoan agrupa les poblacions on s'han publicat els anteriors a 1930 a criteri propi en vint-i-sis comarques tradicionals, els autors posteriors prendran com a referència les trenta-vuit comarques i nou vegueries o regions definides en la Llei de divisió territorial decretada pel Consell Executiu de la Generalitat el 23 de desembre de 1936. A la vista dels resultats d'algunes obres locals (Sol, 1964; Costa Oller, 1982; Costa i Fernández, 1986; Figueras i Cifuentes, 2006; Guillamet, Moreno, Teixidor i Testar, 2009; Royo Campo, 2017), la nostra hipòtesi és que la majoria de nous periòdics, revistes i butlletins locals i comarcals serien en català o bilingües. Entre els diaris ja esmentats en l'apartat anterior, els setmanaris informatius i polítics de ciutats mitjanes i petites, les revistes de temà-

tiques molt diverses i les purament locals de molts pobles, a més de nombrosos butlletins de parròquies i entitats comptabilitzats sumen 417 periòdics nous.

L'existència d'una premsa comarcal d'aquest abast és una característica diferenciadora del periodisme català. Cal notar l'existència d'un mercat propi de premsa diària i setmanal amb un segon nivell de ciutats amb un sistema informatiu local complet —diaris, setmanaris, revistes pròpies i associacions de periodistes— que no coincideix únicament amb la divisió provincial espanyola, sinó que reflecteix una estructura territorial com la regulada per la Llei de divisió territorial de 1936. I hi ha encara un tercer nivell de capitals de comarca amb un sistema informatiu local complementari —on els setmanaris fan el paper dels diaris en les ciutats més grans— i un quart nivell de viles i pobles grans, amb un sistema informatiu elemental, que compten de manera estable amb periòdics quinzenals o mensuals, a més d'un grup nombrós i dispers de poblacions que compten esporàdicament amb alguna revista local (Guillamet, 1983, p. 52-72).

Una altra aproximació numèrica a l'abundància i la varietat de la premsa catalana durant la II República, així com d'una certa singularitat en el marc de la premsa espanyola, ens l'ofereixen les llistes elaborades per Checa Godoy (2011, p. 529-575)⁸⁴ sobre la relació entre premsa i partits polítics. És remarcable l'existència d'una extensa premsa lligada als principals partits polítics catalans:

a) Esquerra Republicana de Catalunya: cinquanta-set periòdics, dels quals divuit a Barcelona i la resta a altres quaranta-vuit poblacions,⁸⁵ amb deu diaris: *L'Opinió*, *La Humanitat*, *Última Hora* i *La Ciutat* de Barcelona, *La Jornada* de Lleida, *Llibertat* de Mataró —correspon a la Guerra Civil—, *L'Autonomista* de Girona, *El Día* de Manresa, *Foment* de Reus i *El Poble* de Sabadell (hi falta *La Rambla* de Barcelona).

b) Lliga Catalana: quaranta-un periòdics, dels quals dotze a Barcelona i la resta a altres vint-i-quatre poblacions,⁸⁶ amb setze diaris: *La Veu de Catalunya*,

84. Per bé que les llistes elaborades per Checa Godoy, sobre la base de fonts bibliogràfiques i hemerogràfiques, requeririen ser matisades o completades en alguns casos, és una aportació molt valuosa a la classificació de les distintes famílies de premsa política de partit. També inclou periòdics republicans publicats durant la Guerra Civil.

85. Badalona (4), l'Hospitalet de Llobregat (3), Girona (2), Sant Feliu de Guíxols (2), Lleida (2), Tàrraga (2), Sant Adrià de Besòs (2), Montblanc (2), Vilafranca del Penedès, Terrassa, Sallent, la Seu d'Urgell, Palafrugell, Tarragona, Bellpuig, Vilanova i la Geltrú, la Bisbal d'Empordà, Ripoll, Almacelles, la Granadella, Camarasa, Manresa, Figueres, Olot, Caldes de Montbui, Gelida, Artesa de Segre, Reus, el Vendrell, Sant Boi de Llobregat, Igualada, Olesa de Montserrat, Granollers, Mataró, les Borges Blanques, Mollet del Vallès, Vic, Sant Sadurní d'Anoia, Sant Feliu de Llobregat, Balaguer, Sabadell, Cervera, Caldes de Malavella, Manlleu, Verdú i Esplugues de Llobregat.

86. Girona (3), Reus (2), Sabadell (2), Montblanc, Tortosa, Palafrugell, Tarragona, Terrassa, Mataró, Igualada, Montcada i Reixac, Lleida, Manresa, Bellpuig, Santa Coloma de Queralt, Badalona, Valls, Tortosa, Caldes de Montbui, Figueres, Lleida, Tortosa, Vilanova i la Geltrú i Mollerussa.

Diari del Migdia, *La Veu del Vespre* i *L'Instant* de Barcelona, *l'Ara* de Tortosa, *l'Avui* de Reus, *Catalònia* de Tarragona, *La Ciutat* de Sabadell, *El Día* de Terrassa, *Diari de Girona*, *Diari de Mataró*, *Diari de Reus*, *Diari de Sabadell*, *Diari d'Igualada*, *El Pla de Bages* de Manresa i *La Veu del Segre* de Lleida.

c) Acció Catalana Republicana / Partit Republicà Català: vint-i-sis periòdics, dels quals tres a Barcelona i la resta a altres dinou poblacions,⁸⁷ amb cinc diaris: *La Publicitat* i *La Nau* de Barcelona, *Acció* de Manresa, *Les Circumstàncies* de Reus i *Diari de Vich*.

d) Unió Democràtica de Catalunya: set periòdics, dels quals sis a Barcelona i un a Girona, amb un diari: *El Matí* de Barcelona.

e) Estat Català (incorporat a ERC, però no dissolt): cinc periòdics, dels quals dos a Barcelona i tres a altres poblacions.⁸⁸

La premsa catalana de partits espanyols ofereix variacions remarcables, en funció de l'arrelament dels esmentats partits a la política catalana. Els presentem per ordre d'importància numèrica:

a) De tres-cents tretze periòdics socialistes (PSOE, UGT, USC, USG), vint-i-set a Catalunya, dels quals setze a Barcelona i la resta a altres sis poblacions,⁸⁹ amb un diari efímer: *La Tribuna Socialista*, de Barcelona.

b) De cent cinquanta-cinc periòdics llibertaris (CNT i Partit Sindicalista), seixanta-set a Catalunya, dels quals trenta-quatre a Barcelona i la resta a altres divuit poblacions,⁹⁰ amb tres diaris: *Solidaridad Obrera* i els efímers *Solidaridad* i *Combate*, a Barcelona.

c) Dels cent quaranta-un periòdics del Partit Republicà Radical, trenta-dos a Catalunya, dels quals quinze a Barcelona i la resta a altres catorze poblacions,⁹¹ amb set diaris: *La Aurora*, *La Democracia*, *El Día Gráfico*, *El Liberal*, *La Noche*, *El Progreso* i *Renovación*, a Barcelona.

d) Dels cent vint-i-set periòdics de la CEDA i afins, deu a Catalunya, dels quals un a Barcelona i la resta a altres poblacions,⁹² amb dos diaris, *Diario de Reus* i *La Pàtria* de Manresa.

87. Manresa (3), Girona (2), Badalona (2), Terrassa, Santa Coloma de Gramenet, Granollers, Sant Feliu de Llobregat, Reus, Olot, Vic, Banyoles, Sant Feliu de Llobregat, Sant Cugat del Vallès, Igualada, Lleida, Arenys de Mar, Mataró, Ripoll i Tortosa.

88. Badalona, Ripoll i Castelló d'Empúries.

89. Lleida (4), Reus (3), Tortosa, Girona, Banyoles i Agramunt.

90. Vilanova i la Geltrú (5), Mataró (2), Badalona, Sabadell, Terrassa, Manresa, Santa Coloma de Gramenet, Lleida, Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Salt, Banyoles, Gironella, Igualada, Vic, Sant Sadurní d'Anoia, Sant Hipòlit de Llobregat i Artesa de Segre.

91. Tarragona (2), Girona (2), Reus (2), Blanes, l'Hospitalet de Llobregat, Igualada, Mataró, Portbou, Gràcia, Sants, Manresa, Sabadell, Tortosa i Badalona.

92. Balaguer, Tàrraga, Solsona, Tarragona, Cervera, Valls, Reus, Manresa, Girona i Mataró.

e) Dels noranta-vuit periòdics tradicionalistes, trenta-vuit a Catalunya, dels quals catorze a Barcelona i la resta a altres quinze poblacions,⁹³ entre els quals set diaris: *El Correo Catalán* de Barcelona, *La Comarca de Vich*, *El Correo de Lérida*, *Diario de Lérida*, *El Correo de Tortosa*, *La Cruz* de Tarragona i *El Norte* de Girona.

f) Dels setanta-vuit periòdics monàrquics, set a Catalunya, dels quals tres a Barcelona i la resta a altres quatre poblacions,⁹⁴ amb quatre diaris: *Diario de Barcelona* i *El Noticiero Universal* de Barcelona, *La Voz de la Provincia* de Tarragona i *El Día de Igualada*.

g) De setanta-dos periòdics comunistes, deu a Catalunya, tots a Barcelona.

h) Dels seixanta-tres periòdics del Partit Republicà Radical-Socialista, sis a Catalunya, dels quals un a Barcelona i la resta a altres cinc poblacions,⁹⁵ amb dos diaris, *Diario de Tarragona* i *El Pueblo* de Tortosa, ambdós durant el bienni 1931-1933.

i) Dels seixanta-nou periòdics del sindicalisme catòlic, cinc a Catalunya, dels quals dos a Barcelona i la resta a altres tres poblacions.⁹⁶

j) Dels cinquanta-dos periòdics del federalisme, vint-i-sis a Catalunya, dels quals deu a Barcelona i la resta a altres catorze poblacions,⁹⁷ amb dos diaris: *El Diluvio* i *Las Noticias* de Barcelona.

k) Dels cinquanta-un periòdics d'Izquierda Republicana, set a Catalunya, dels quals tres a Barcelona i la resta a altres quatre poblacions,⁹⁸ amb dos diaris: *Diario de Tarragona* i *La Tribuna* de Lleida.

l) Dels trenta-tres periòdics d'Acción Republicana, dos a Catalunya, dels quals un a Barcelona i un a l'Hospitalet de Llobregat.

m) De vint-i-set periòdics trotskistes (POUM, BOC, IC), vint-i-quatre a Catalunya, dels quals quinze a Barcelona i la resta a altres set poblacions.⁹⁹

n) Dels vint-i-sis periòdics feixistes, cinc a Catalunya, tots a Barcelona.

o) Dels setze periòdics del Partit Agrari Espanyol i afins, dos a Catalunya, tots a Barcelona, amb el diari *El Popular*.

p) Dels catorze periòdics d'Unión Republicana, un a Catalunya, a Balaguer.

q) Dels nou periòdics dels sindicats lliures, cinc a Catalunya, tots a Barcelona, amb un diari: *La Razón*.

r) Dels sis periòdics d'Al Servicio de la República, cap a Catalunya.

93. Girona (4), Lleida (3), Tortosa (2), Vic (2), Terrassa (2), Reus (2), Vilanova i la Geltrú, Tarragona, Sant Feliu de Llobregat, Sitges, Valls, Igualada, Manresa, Olot i Olesa de Montserrat.

94. Girona, Igualada, el Vendrell i Tarragona.

95. Lleida, Tarragona, Tortosa, Olot i Ulldescona.

96. Girona, Lleida i Cervera.

97. Figueres (2), Sabadell (2), Tarragona, Girona, Olot, Vilanova i la Geltrú, l'Hospitalet de Llobregat, Mataró, Sant Cugat del Vallès, Vilafranca del Penedès, Sant Feliu de Llobregat, Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Tremp.

98. Tarragona, Vilafranca del Penedès, Lleida i Manresa.

99. Lleida (3), Figueres (2), Girona, Sitges, Manresa, Balaguer i la Fuliola.

Amb la importància presa per la ràdio amb la retransmissió dels actes de proclamació de la República a Barcelona i a Madrid, tant Ràdio Barcelona com la cadena Unión Radio, de la qual forma part, es posen de seguida al servei del nou règim (Franquet, 1994; Balsebre, 2001, vol. 1, p. 256-277). Francesc Macià proclama la República Catalana des del Palau de la Generalitat a mitja tarda del 14 d'abril, després que Lluís Companys ho hagi fet sense micròfons unes hores abans al balcó de l'Ajuntament de Barcelona, i una hora més tard Niceto Alcalá Zamora proclama la República Espanyola per les ones d'Unión Radio. Segueixen nombroses comunicacions per les ones aquest mateix dia i els següents i la transmissió d'actes polítics serà un fet corrent, però només hi ha set emissores d'ona mitjana a tot Espanya, amb una limitada cobertura territorial, de les quals Ràdio Barcelona és la més potent, dues vegades i mitja més que les emissores d'Unión Radio a Madrid i a Sevilla. El gener de 1934, un cop autoritzades cinquanta-cinc emissores locals de baixa potència, encara s'estima que set parts sobre deu del territori espanyol no senten bé la ràdio. L'espai informatiu matinal *La palabra*, que s'emet des de mig any abans, passa a dir-se *La paraula*, en una programació que incorpora la llengua catalana al costat dels espais en cadena en castellà. Entre les locutores hi ha també una primera periodista radiofònica, Maria del Carme Nicolau, redactora en cap del setmanari *La Dona Catalana* (Espinosa, 2014, p. 45-52).

L'emissora que pren força en aquests anys és Ràdio Associació de Catalunya (RAC), que recull el nom de l'originària Asociación Nacional de Radiodifusión (ANR), promotora de Ràdio Barcelona. Autoritzada el 1930, és la tercera emissora fundada a Barcelona i emet de manera provisional en el moment de proclamar-se la República. Aconsegueix, però, que un decret de Francesc Macià, com a president de la República Catalana, durant els pocs dies que aquesta existeix, estableixi la llibertat d'horaris de la ràdio a Catalunya, és a dir que pugui competir amb Ràdio Barcelona en les mateixes franges horàries. La reclamació consegüent d'Unión Radio davant del Govern provisional de la República, d'acord amb l'anàlisi de Balsebre, defensa l'interès dels propietaris d'aparells de galena que no poden triar més que una sintonia. També argumenta que la reclamació de la catalanitat perseguida per la dictadura, per part de RAC, no deixa d'amagar l'interès dels comerciants agrupats de l'ANR per vendre receptors elèctrics. En tot cas, només Ràdio Barcelona és autoritzada a la transmissió de la constitució del primer Parlament de Catalunya, el 6 de desembre de 1932, amb l'elecció de Macià com a president de la Generalitat.

Ràdio Associació de Catalunya ofereix els seus micròfons a les organitzacions polítiques que tinguin «un ideari de catalanitat» (Franquet, 2001, p. 54) i promou l'adopció per part de la Generalitat d'una política pròpia de ràdio, amb la creació d'un Servei Català de Radiodifusió del qual aspira a ser una peça bàsica, objectiu que no va assolir més enllà del traspàs de les competències en matèria de ràdio

establertes a l'Estatut d'Autonomia, el 1934. L'autorització d'emissores locals a les principals ciutats catalanes —Ràdio Terrassa, Ràdio Sabadell, Ràdio Tarragona, Ràdio Reus, Ràdio Badalona i Ràdio Girona, 1933, i Ràdio Lleida, Ràdio Manresa i Ràdio Vilanova, 1934— permet l'expansió comarcal de la informació radiofònica, amb una xarxa de Ràdio Associació amb les seves emissores pròpies de Girona i Lleida i l'associada de Tarragona, pertanyent a l'Associació de la Premsa.

Hi ha una competència desigual entre Ràdio Barcelona —amb el lligam accionarial d'Unión Radio a les companyies nord-americanes RCA i ITT, concessionària aquesta dels serveis espanyols de telefonia— i Ràdio Associació, que té la cobertura política de les acusacions de forastera contra l'anterior i converteix la catalanitat com el seu senyal exclusiu d'identificació. Tot i això, el bilingüisme aplicat per l'emissora barcelonina d'Unión Radio assoleix una proporció de tres a un a favor del català, i el castellà queda per a les emissions fetes i rebudes en cadena per a tot Espanya. La revista *Radio Barcelona*, en canvi, no canvia de llengua fins al 1934. Ràdio Associació trigarà alguns anys a assolir una potència informativa comparable, ja que Ràdio Barcelona molt aviat amplia el seu informatiu a diverses edicions diàries, que acaben sent deu el 1936, en una emissió alterna que comença a les 7.15 del matí i acaba a les 12 de la nit.

L'autorització a Catalunya de vuit de les cinquanta-dues emissores locals de baixa potència permet a Unión Radio disposar de tres emissores més a Reus, Manresa i Terrassa, mentre que Ràdio Associació s'ajunta per a emissions en cadena amb les de Badalona, Girona, Lleida i Tarragona, que li donen una cobertura més extensa, a més d'arribar a acords puntuals amb Radio Zaragoza i Radio Bilbao. Ràdio Associació estrena un primer *Butlletí oficial de notícies* el 1933, mentre que la incorporació de les emissores de Badalona, Girona, Lleida i Tarragona li permet, el 1934, posar en marxa un *Servei especial d'informacions* i acaba també, el 1936, amb l'emissió de deu espais informatius diaris. El nom del *Noticiari Phillips* —a més de l'*Informatiu EAJ 15* i *L'hora setmanal*, dedicada als «catalans absents de la pàtria», que s'emet també per l'emissora d'ona curta EAQ Radiodifusión Iberoamericana, vinculada al grup Marconi— mostra la dedicació intensa a la promoció publicitària d'aquesta emissora, que introdueix tècniques apreses als Estats Units i acull a Barcelona, el 1935, el V Congrés Internacional de Publicitat. La competència entre les dues emissores, que no es produeix a Madrid ni a altres capitals, dinamitza el mercat publicitari, amb agències i anunciant importants amb seu a Barcelona, de manera que Ràdio Associació és qui introdueix el patrocini publicitari habitual de programes (Balsebre, 2001, vol. 1, p. 351-356).

La premsa dona informació sobre la programació radiofònica. A part de *L'Instant*, creat expressament en col·laboració amb Ràdio Associació de Catalunya, que la primavera de 1932 havia emès els dimecres el programa *L'hora radiada*, fet pel setmanari *Mirador* (Singla, 2006, p. 281-284), *La Publicitat* publica una pàgina

setmanal de radiodifusió, en col·laboració amb Ràdio Barcelona, i fa una emissió de notícies diària des de la redacció del diari. La carta d'un lector en què felicita el diari per «l'amenitat i l'interès científic» deixa entendre que són molts els diaris peninsulars que dediquen atenció a la ràdio.¹⁰⁰

Tot i això, la puixant activitat informativa de les emissores de ràdio causa preocupació en la premsa diària, que hi veu una competència amenaçadora. Hi ha casos flagrants de dificultat dels diaris de seguir els ritmes imposats per la ràdio, com la impossibilitat, per raó de temps en la transcripció, que els diaris del matí de Barcelona puguin incloure el text complet d'un discurs del president del Govern provisional, Alcalá Zamora, que pronuncia en l'obertura de les Corts Constituents, la tarda del 14 de juliol de 1931, que el públic català ha pogut sentir en directe pels micròfons d'Unión Radio (Balsebre, 2001, vol. 1, p. 279).

En un període de crisi econòmica, de baixada de la publicitat, que se'n va a les emissores, de pujada del preu del paper que obliga a doblar el preu de l'exemplar, les empreses de periòdics senten els seus interessos «greument perjudicats per les empreses de radiodifusió, les quals, a més de mantenir un volum de personal evidentment inferior al que representa el de la Premsa, no s'atenen ni tan sols al que preceptuen les lleis que autoritzen les emissions radiofòniques». Així ho manifesta l'Associació d'Empreses Periodístiques de Catalunya, en una nota difosa als diaris en la qual anuncia dues mesures. De portes endins, es tracta de no autoritzar cap redactor o col·laborador que faciliti informació ni presti cap servei a les emissores. De portes enfora, no publicar notícia prèvia d'actes o espectacles que hagin de ser donats per ràdio, si no és en forma d'anunci de pagament. Amb això segon, les empreses periodístiques fan costat a les queixes d'altres sectors del món de l'espectacle:

Se pretende también por parte de la empresa [*sic*, vol dir la premsa] coadjuvar a que no continúe dentro de lo posible la grave crisis de público que sufren la totalidad de los espectáculos, en perjuicio del personal que directa o indirectamente viven de ellos, y hacerse eco del clamor de un gran número de industrias notablemente perjudicadas por la orientación dada a las emisiones radiofónicas. («Una nota de l'Associació d'Empreses Periodístiques de Catalunya», *L'Opinió*, Barcelona, 8 juliol 1933)

El servei de la ràdio a l'activitat política, registrat en nombrosos casos d'utilització dels micròfons en actes i campanyes polítics, té un moment simbòlic en l'emissió simultània per les dues emissores de la notícia de l'aprovació per les Corts de l'Estatut d'Autonomia, el 9 de setembre de 1932, en una allocució del president Macià, parlant directament als «catalans que m'escolteu». «La ràdio

100. «El radiooient diu...», *La Publicitat* (Barcelona) (5 juliol 1936).

permet aquest primer contacte d'una manera àgil i immediata entre el president i les masses entusiastes» (Franquet, 2001, p. 58-59). Dos anys després, amb les competències estatutàries específiques acabades d'assumir per la Generalitat, la ràdio té un paper principal en ocasió dels fets del 6 d'octubre de 1934. Després de declarada la vaga general a tot Espanya, que només té un seguiment més important entre els miners d'Astúries, amb les consegüents revolució i repressió, les emissores protagonitzen «la primera gran nit excepcional de la ràdio catalana» (Franquet, 1986, p. 136).

Després de quatre connexions successives de les emissores amb la presidència de la Generalitat, l'alcaldia de Barcelona i dues vegades més la presidència, amb missatges successius de Lluís Companys a migdia, de Carles Pi i Sunyer a les cinc de la tarda i de nou Companys a dos quarts de set, a les vuit i vint el president proclama a través de les ones l'Estat Català dins de la República Federal Espanyola. Durant tota la nit hi ha una emissió extraordinària, amb una darrera crida al poble del conseller de Governació, Josep Dencàs, i l'al·locució final de Companys en què anuncia la rendició a les sis de la matinada. El dia 5, els comitès de vaga podien ocupar les emissores de Tarragona i Sabadell, però la Generalitat prenia el control de les de Barcelona, i evitava que l'Exèrcit pogués ocupar-les i que aquell vespre s'emetés a través de les ones la declaració de l'estat de guerra, que passa així desapercebut de la població.

Un cop vençut el Govern de la Generalitat, també l'Exèrcit fa comunicats diaris per la ràdio durant una setmana, amb una al·locució personal del capità general Domènec Batet, el 8 d'octubre a dos quarts d'onze de la nit. Una singularitat afegida al paper de la ràdio en aquests dies és que per primera vegada es retransmet en directe una operació militar, de la qual se sent «el crepitar de las descargas». D'acord amb una crònica de *La Vanguardia* del dia 8, «un combate decisivo, a sangre y fuego, en el que se juega el presente de todo un país y que se va radiando por radio, entre alocuciones frenéticas y discos de gramófono» (Franquet, 2001, p. 89-94; Balsebre, 2001, vol. 1, p. 356-366).

Una de les autoritats detingudes i processades amb petició de reclusió perpètua, el comissari de la Generalitat a Girona, Josep Puig Pujades, ha deixat un testimoni punyent del paper en aquella jornada de la ràdio, «l'aparell sant i embruixador, maleït i santificat», en un dietari de presó:

D'aquella nit dolorosament tràgica del 6-7 d'octubre, Ell en guardava un odi profund a la ràdio... D'aquella nit anguniosa en què uns homes volgueren fer una revolució amb cançons alternades amb sofllames i crits abrandats d'alliberació. Ell en serva una repugnància contra aquell vi, embriagador de les turbes, que l'aparell sinistre de les làmpares inconscients anava destil·lant per a encegar les multituds [...].

Unes paraules en les quals uns senyors es juguen la vida d'un ciutadà, un ciutadà a voltes inconscient, generós o feble, que es deixà abrandar la seva ànima de patriota per uns cants de ràdio, per unes cançons de bressol, dolces, sentimentals, que de cop i volta es convertiren en clams d'angoixa, de socors, mentre qui aparentava donar-los es feia escàpol per sòrdids viaranys [...]. (Puig Pujades, 2019, p. 127-128, 142 i 151)

L'any 1935 és un any d'expansió per a Ràdio Associació. Gràcies a un acord amb Editorial Catalana, l'empresa propietària dels diaris de la Lliga, inicia la seva col·laboració amb el vespertí *L'Instant*, que es proposa així «representar una modalitat nova» amb la col·laboració entre premsa i ràdio. Cessa amb aquest motiu la publicació de la seva revista *Catalunya Ràdio*. Augmenta l'emissió fins a catorze hores setmanals i amplia el nombre d'estudis, la plantilla de locutors, solistes vocals i instrumentals, companyies de teatre i altres recursos humans i materials propis d'aquest nou mitjà de comunicació que s'ha de basar en el directe fins i tot en la gran part de la programació musical. Tot i el gran salt fet en aquests anys —de 3.122 llicències de receptors el 1929 a tot Espanya es passa a 213.004 el 1934—, encara són poques les cases on hi ha receptors, uns divuit receptors per cada mil habitants a la província de Barcelona, una mica per sota dels 20,4 de Madrid, però molt per damunt de les altres tres províncies, on no passen de cinc (Franquet, 1986, p. 141-145). El creixement de l'emissora també es veu en la compra d'un nou emissor de cinc quilovats ampliable a quinze, en comptes dels tres que té, el gener d'aquest mateix any a la casa Telefunken, que és aturat a la frontera en començar la Guerra Civil. La versió del locutor Teodor Garriga (1998, p. 53) que aquest emissor és utilitzat per a la posada en marxa de Radio Nacional de España a Salamanca, el 1937, no ha pogut ser confirmada per Balsebre (2001, vol. I, p. 464-465).

7. Regressió i oportunitats de la Guerra Civil, 1936-1939

L'esclat de la Guerra Civil espanyola i la consegüent revolució anarcosindicalista a Catalunya provoquen un gran trasbals en la premsa diària i setmanal, així com en el naixent món de la ràdio. Les emissores barcelonines queden sota protecció policial des del dia 17 de juliol, i s'evita així que la nit del 18 un grup de facciosos assalti Ràdio Associació, com ja havien fet el dia 14, i també Ràdio Barcelona, i no deixen d'emetre informació oficial, política i propaganda durant els dies següents (Franquet, 2001, p. 105-125; Balsebre, 2001, vol. 1, p. 370-386). El més important d'aquests missatges és l'al·locució feta pel cap de l'alçament militar a Catalunya, el capità general de les Balears, Manuel Goded, que vola des de Maó, el matí del 19, per fer-se càrrec de la situació i és detingut a mitja tarda després de la presa de Capitanía General per la Guàrdia Civil. A instàncies del president Companys, que ha viscut la situació inversa quasi dos anys abans, a mitja tarda Goded s'adreça als militars i civils rebels perquè depolin l'acció pels micròfons de Ràdio Barcelona.

Els diaris de Barcelona no surten el dia 20, que és dilluns, ni el 21, dimarts, a causa de la vaga general decretada per les organitzacions obreres després de l'alçament militar. Dels vint-i-sis diaris existents a la ciutat la vigília de l'alçament militar, n'hi ha cinc de poca difusió que deixen de publicar-se al cap d'unes setmanes: tres procedents del republicanisme radical —*La Aurora*, 8 d'agost; *La Jornada en Barcelona*, 15 d'agost, i *El Popular*, 5 de setembre—; l'informatiu *El Eco*, 12 d'agost, i l'espanyolista *La Razón*, 13 d'agost. Entre els restants es donen situacions diverses, bé que dos són forçats a desaparèixer de cop i per força —*El Correo Catalán* i *El Matí*—, i la majoria són intervinguts per partits i sindicats que els posen al seu servei, sota la tutela formal de la Generalitat. Només set diaris continuen en mans dels seus propietaris: *El Diluvio*, republicà històric, de la família Lasarte; *La Publicidad*, d'Acció Catalana Republicana; *Solidaridad Obrera*, òrgan regional de la CNT-FAI; *La Humanitat* i *Última Hora*, òrgans oficiosos d'ERC i del Govern de

la Generalitat; *La Rambla*, propietat del diputat d'ERC Josep Sunyol i Garriga, i *Renovación*, òrgan lerrouxista radicalitzat pels redactors contra la figura del seu líder.

Dels restants, el cas més significatiu és *La Vanguardia*, que, després de la fugida de la família Godó i la marxa forçada per amenaces del director Gaziel, queda en mans del comitè obrer sota la tutela de la Generalitat i es converteix en el principal diari de l'Espanya republicana, després de la transformació de la premsa de Madrid i la marxa del Govern a València (Seoane i Sáiz, 2006, p. 230-236). Sota la mateixa tutela formal, set més d'aquests diaris són apropiats per diversos sindicats i partits. *El Noticiero Universal* continua al llarg de tota la guerra sota el control del comitè obrer i la direcció del periodista Enric Tubau d'ERC. Queden en mans de la CNT-AIT els diaris de la Lliga Catalana, que allarguen només uns mesos: *La Veu de Catalunya* fins al 8 de gener de 1937; *L'Instant*, unes setmanes menys, fins al 15 de desembre de 1936, així com el portuari *Diario de la Marina*, evolució de l'antic *El Resumen*, fins al 16 d'octubre de 1937. Per la seva banda, *El Mundo Deportivo*, col·lectivitzat amb el subtítol *Diario de Deportes y Guerra*, es manté fins a final de febrer de 1938, que passa a ser setmanal i plega el desembre.

Les ocupacions i apropiacions dels sis diaris restants comporten un canvi d'orientació política i llengua al *Diario de Barcelona*, publicat en català fins al 22 de juliol de 1937 per Estat Català i posteriorment pel comitè obrer dominat per la CNT, de nou en castellà, de l'1 d'agost al 31 d'octubre. *Diario Mercantil* i *Diario del Comercio* passen a dependre del Partit Federal Ibèric, el primer fins al 17 de gener de 1937, mentre que el segon arriba al 7 de gener de 1939. *Las Noticias* passa a mans de la Unió General de Treballadors, fins al 24 de gener de 1939; *La Noche*, de la facció anarquista Los Amigos de Durruti, fins al 23 de gener de 1939; *El Día Gráfico*, del partit Izquierda Republicana de Manuel Azaña, fins al 24 de gener de 1939.

El Correo Catalán i *El Matí* són suprimitos i les seves instal·lacions apropiades respectivament pel Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), fundat l'any anterior, i el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), constituït el mateix 23 de juliol. L'edició del 19 de juliol del veterà òrgan carlista és cremada i la seva seu és saquejada, així com el domicili de l'antic director i cap del partit carlista català, Miquel Junyent, que mor unes hores abans que un grup d'anarquistes el vagi a buscar. És atrapat i mort a casa el redactor i membre del Consell d'Administració Lluís Carles Viada i Lluch, també director de la revista *La Hormiga de Oro*, i també són assassinats dos altres redactors, Estanislau Rico Ariza i Pau Sáenz de Barès (Saura, 1998, p. 43-45). En els tallers requisats d'*El Correo Catalán* s'imprimeixen els diaris successius del POUM, *Avant*, del 20 de juliol a l'1 d'agost de 1936, en català, i *La Batalla*, del 2 d'agost al 27 de maig de 1937, en castellà.

A la seu i els tallers del catòlic *El Matí*, s'hi publica el nou diari *Treball*, també en català, del Partit Socialista Unificat de Catalunya, del 21 de juliol de 1936 al 23

de gener de 1939, així com més tard el diari *Mañana*, en castellà, del Partit Sindicalista de l'antic cenetista Àngel Pestaña, del 15 d'agost de 1937 al 23 de gener de 1939. En una posició de força política gràcies al suport de la Unió Soviètica al Govern republicà, el 8 de febrer de 1937 el partit comunista PSUC es fa seu el diari *La Rambla*, el propietari del qual ha estat afusellat pels rebels el 6 d'agost anterior. Tenint ja un òrgan de nova creació com *Treball*, l'acaba cedint a les seves Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya, el setembre de 1938.

Una dada poc coneguda és que *El Diluvio*, que incorpora el subtítol *Diario Republicano, Democrático, Federal*, acaba sent intervingut pel Govern de la República traslladat a Barcelona, que, sense canvi de propietat, en lliura la direcció a la UGT. Disgustat per la situació, el director Jaime Claramunt, que és substituït per Antonio Huerta, sindicalista de les arts gràfiques procedent de Bilbao, cessa i deixa del tot el diari el 5 de març de 1938 (Toll, ed., 2015, p. 230-234).

L'onada de confiscacions s'estén als setmanaris polítics i d'humor. *Mirador*, que després d'un lapse de quatre setmanes reapareix el 13 d'agost, cau sota la influència del PSUC i l'Agrupació d'Escriptors Catalans des del 9 d'octubre (Singla, 2006, p. 50-59), plega el 10 de juny de 1937 i és substituït per *Meridià*. Desapareguda dos anys abans *La Campana de Gràcia* i ara *El Be Negre i Xut!*, el Sindicat de Dibuijants Professionals de la UGT s'apropia *L'Esquella de la Torratxa* i *Papitu* (Capdevila, coord., 2013; Capdevila, 2014b). La primera es renova sota el guiatge de Tísner i Pere Calders i es publica fins a la fi de la guerra, el 6 de gener de 1939 (Solà i Dachs, ed., 1991), mentre que *Papitu*, reconvertit de l'erotisme de la darrera època a la política de guerra, només dura fins al 7 de gener de 1937.

En la resta de ciutats són requisats quinze diaris per forces polítiques i sindicals, així com algunes impremtes, que en permeten la creació de nous (Figueres, 1997). La descripció presenta una variada casuística d'organitzacions locals antifeixistes i obreres.

El Dia de Terrassa passa a mans del PSUC, que el publica fins al 22 de gener de 1939, i en altres dues impremtes d'aquesta ciutat apareixen *Vida Nueva* de la CNT-FAI, en castellà, del 4 de setembre de 1936 al 23 de setembre de 1938, i *Avant* del POUM, després *Front*, en català, del 24 de juliol de 1936 al 18 de juny de 1937.

A Sabadell, cap dels nous diaris d'esquerres té gaire durada. Converteix el *Diari de Sabadell* pel Comitè Local de Defensa en *Full Oficial del Front Popular*, es publica del 21 de juliol de 1936 al 7 de gener de 1937. *Superación* de la CNT-FAI, abans setmanal, d'agost a novembre de 1937. *Vertical*, antic setmanal d'UGT de 1932 a 1934, en català, dura cap a un any i mig, de gener de 1937 a abril de 1938.

També el *Diari d'Igualada* és convertit pel Comitè Antifeixista en *Diari del Poble*, del 7 de setembre al 5 d'octubre de 1936.

A Badalona, es publica el *Diari Oficial del Comitè Antifeixista i de Salut Pública de Badalona*, del 14 de setembre al 28 de novembre de 1936, en una impremta requisada, i continua com a setmanal.

Un comitè equivalent es fa càrrec del *Diari de Reus*, del 30 de juliol de 1936 al 30 de gener de 1938, mentre que el republicà *Les Circumstàncies* no pot aparèixer a causa de la confiscació de les impremtes fins al 15 de setembre i plega el 13 de desembre de 1936.

A Girona, continua sortint *L'Autonomista* fins al final de la guerra. Dels altres quatre diaris de guerra, només *Front*, editat pel PSUC, es publica durant més de dos anys, del 26 d'octubre de 1936 al 4 de gener de 1939. Un primer diari antifeixista, *Combat*, que es publica de tarda als locals requisats d'*El Norte* de Girona immediatament després de la insurrecció militar, el 21 de juliol, dura fins al 3 de setembre 1936. Una segona etapa diària de l'antic quinzenal del Bloc Obrer i Camperol, *L'Espurna*, es publica del 16 de novembre de 1936 al 5 de juny de 1937 en mans del POUM. Després dels Fets de Maig de 1937, surt *Gerona CNT*, en castellà, de juny a desembre de 1937.

A Lleida, *La Tribuna* és apropiada per JSUC (Joventut Socialista Unificada de Catalunya) / UGT per publicar el vespertí *UHP*, del 3 d'agost de 1936 al març de 1938. *El Correo* és apropiat per la CNT-FAI per publicar *Acracia*, del 27 de juliol de 1936 al 17 de març de 1938. A la impremta Acadèmia Mariana s'edita el vespertí en català *Combat* del POUM, del 26 de juliol de 1936 al 30 de gener de 1937, que queda com a setmanari i deixa el lloc a *Adelante*, en castellà, que dura fins al juny.

A Vilanova i la Geltrú, *Diario de Villanueva y Geltrú*, trisetmanal des de 1920, és apropiat pel Comitè de Defensa controlat per la CNT per publicar el diari *Butlletí del Comitè de Defensa Local*, del 23 de juliol de 1936 al 16 de gener de 1939.

A Mataró, el Comitè Local de Salut Pública converteix *Diari de Mataró* en *Llibertat*, del 23 de juliol de 1936 al 5 de gener de 1939.

A Manresa, *El Pla de Bages* es converteix en òrgan del POUM com *El Pla de Bages. Diari Obrer*, del 14 de setembre de 1936 al 9 de juliol de 1937. L'Ajuntament i el Comitè Antifeixista continuen editant *Diario de Avisos* fins a una data indeterminada de 1938 i la UGT edita *UGT* al col·legi de monges del carrer de Sant Francesc, de l'11 de gener de 1937 al mateix dia de 1939.

A Tarragona, el *Diari de Tarragona* es continua publicant sota la direcció de Lluís de Salvador, fins que és requisat l'1 d'abril de 1937 per la CNT-FAI, dirigit per Josep Alomà i Sanabra, i recupera l'ús parcial del castellà, fins que tanca el 12 de març de 1938 (Virgili i Sanromà, 1980, vol. I, p. 27-29). El Front Antifeixista fa seu *Catalònia* de la Lliga, amb un únic número del 22 de juliol de 1936. El succeeix un altre diari que es diu successivament *Front Popular*, *Front Antifeixista* i *Llibertat*, fins al 27 de febrer de 1938, data després de la qual surt setmanalment fins a l'octubre. Com a *Frente Antifascista* treu del 14 d'agost a l'11 d'octubre de 1936 una

edició en llengua castellana per als soldats del front d'Aragó, mentre no reben altra premsa. Durant la segona part de 1938, d'agost a desembre, es publica també un diari comarcal antifeixista de nom *19 de Juliol*.

A Tortosa, l'*Heraldo de Tortosa* és requisat i controlat successivament pel comitè obrer fins al 15 de març de 1937 i per la CNT, que li canvia el nom per *Ciudad y Campo*, del 20 de març al 5 de maig. *El Pueblo* es passa al català com *El Poble* de l'1 d'abril de 1937 al 7 de març de 1938. El PSUC i la UGT creen *Lluita* a la impremta d'Editorial Catòlica, que es publica del 17 d'agost de 1936 al 13 de març de 1938, primer en català i després bilingüe.

A Palafrugell, on no hi ha hagut fins al moment cap diari, el setmanari d'ERC *Ara*, sortit el 1930, es publica diàriament a càrrec de l'Organització Popular Antifeixista, d'agost a novembre de 1936.

Entre els diaris que reben l'ordre de confiscació de la Generalitat de Catalunya, coneixem detalls del cas de *La Veu de Catalunya* (Figueres, 2014, p. 332-367). Hi ha, primer, una comunicació del Departament de Governació, de data 21 de juliol, signada pel conseller Josep M. Espanya. El mateix dia hi ha una segona comunicació al director, aquesta a càrrec del comissari de Premsa Joaquim Vilà Bisa, fins al moment redactor de *La Humanitat*, que recorda les obligacions corresponents: que el diari «aparegui a l'hora de costum, la de dur les proves a la censura, així com la d'obeir totes les ordres que tingui a bé donar-vos el delegat governatiu».

La informació testimonial i documentada d'aquest cas (també Sariol, 1978, p. 320-322; Sabater, 1986, p. 65-83; Aisa, 2017, p. 88-95) permet conèixer en detall les passes que porten fins a la seva apropiació per la CNT-FAI a través del comitè obrer, el 5 de setembre, a part de l'assalt previ per un grup de membres de les JSUC, la matinada del 19 de juliol, per imposar la publicació d'un comunicat. La portada del número d'aquest dia, que a penes fou distribuït, conté una crida de «les Joventuts Socialistes Unificades, al poble català i a les joventuts antifeixistes», amb més de mitja pàgina en blanc. A la pàgina 6, apareix l'editorial titulat «Un moment crític», en què el diari dona suport al Govern legítim de la República davant l'alçament militar.

Des del 22 de juliol, que tornen a sortir els diaris, *La Veu de Catalunya* substitueix l'antic subtítol de *Diari d'Avisos i Notícies* pel de *Diari de l'Autonomia i de la República* i sota el guiatge del redactor Josep Navarro Costabella, nomenat director delegat, manté una línia pròxima a ERC i el Govern de la Generalitat. Navarro és ratificat com a director pel comitè obrer i, malgrat els canvis successius del subtítol —*Diari Antifeixista Controlat pel Comitè Obrer, CNT - Diari Antifeixista - AIT*—, *La Veu de Catalunya* no deixa de mantenir fins al darrer número publicat, el 8 de gener de 1937, «un cert aire culturalista i catalanista» i una «sensibilitat a la política de la Generalitat» (Figueres, 2014, p. 356).

El cas més important és el de *La Vanguardia* (Casasús, 2006, p. 116-133; Huer-tas, 2006, p. 93-116), que el Departament de Governació va procedir a confiscar com a «periòdic d'informació», segons consta en la comunicació oficial que va ser lliurada la tarda del 21 de juliol de 1936 per un funcionari. Aquest mateix dia, el comissari de Premsa Joaquim Vilà lliura els textos de dos articles editorials en català a Gaziel, que es publiquen els dies 22 i 28 de juliol, traduïts al castellà i amb algunes modificacions. Per recomanació del conseller de Governació, Josep M. Espanya, el director marxa l'endemà cap a Marsella en un vaixell mercant francès (Gaziel, 1994, p. 113-118). El delegat a Madrid, Antonio Martínez Tomás, convertit en cap de redacció a Barcelona, demana a la redactora María Luz Morales que es faci càrrec de la direcció, càrrec que exerceix d'agost a febrer de 1937, d'acord amb la condició que posa de ser una directora provisional. Una altra condició és no haver d'intervenir en la línia política, que queda a càrrec del comitè obrer que gestiona l'empresa, dominat per la CNT.

En una ocasió, almenys, Morales imposa el seu criteri polític, en impedir la publicació d'un editorial que troba inapropiat sobre l'afusellament dels generals insurrectes i derrotats Manuel Goded i Álvaro Fernández Burriel. El 10 de setembre de 1936 s'incorpora el subtítol *Diario al Servicio de la Democracia* en comptes del tradicional *Fundada por Bartolomé y Carlos Godó*. Dos mesos més tard, s'incorpora al diari el dibuixant Luis Bagaria, procedent del diari madrileny *El Sol*, després d'haver-se iniciat al suplement il·lustrat d'*El Diluvio* (Toll, ed., 2015, p. 127-133). La vinyeta diària que publica és molt crítica amb el general Franco, així com amb el *Führer* alemany Adolf Hitler, que el 14 de febrer de 1937 prohibeix l'entrada de *La Vanguardia* a Alemanya.

Durant els set mesos següents, dirigeix *La Vanguardia* el periodista català Paulí Masip, procedent de *La Voz* i *El Sol* de Madrid, militant d'Izquierda Republicana, el partit de Manuel Azaña. El 18 d'octubre de 1937, pren possessió com a director el periodista cordovès Fernando Vázquez Ocaña, diputat socialista i secretari de Premsa de Juan Negrín, el cap del Govern republicà, que per les mateixes dates es trasllada de València a Barcelona. Com *El Mercantil Valenciano* en els mesos anteriors, també dirigit per Vázquez Ocaña, *La Vanguardia* es converteix en diari oficiós del Govern de la República. Tot i això, el diari és objecte d'una suspensió de quatre dies, del 17 al 20 d'agost de 1938, per «contravenir las disposiciones del Gobierno y no pasar sus galeradas por censura».

La Generalitat perd, així, el control establert a *La Vanguardia* després d'haver estat vençut l'alçament militar i haver constituït un consell d'empresa en el qual participa també la UGT, en aplicació del Decret de col·lectivitzacions del 15 de novembre de 1936. Les relacions amb el Govern català varen ser tibants, a la vista d'una nota publicada pel Consell d'Empresa, el 21 de març de 1937, en la qual es recorda al president Companys i el conseller primer, Josep Tarradellas, que el dia-

ri no és un «òrgano oficioso», sinó tan sols «defensor del nuevo orden revolucionario». En els mateixos tallers confiscats a la família Godó s'imprimeixen també *Tierra y Libertad* i el *Frente Rojo*, diari del PCE, traslladat des de València el 24 de novembre de 1937 i publicat a Barcelona fins al 21 de gener de 1939.

L'estabilització i normalització que havia assolit la premsa esportiva queden interrompudes també per la desaparició de propietaris i l'expropiació d'empreses editores i tallers. *El Mundo Deportivo* se salva d'aquestes actuacions i s'adapta a la nova situació mentre es poden mantenir les competicions i l'activitat dels clubs, amb Josep Torrents que es manté a la direcció des de 1929. El pes de la guerra es nota en l'organització de competicions benèfiques, la secció «Front de la joventut», després dita «Informació de guerra», i el retorn a la periodicitat originària de setmanari. Hi destaca la col·laboració de nombrosos dibuixants com Bofarull, Ben, Font, Robles, Gawa, Bluff, Nyerra, J. Moner, R. Dubosc, Frick i Alloza (Pujadas i Santacana, 1997, p. 56-58).

A part dels diaris intervinguts i apropiats pels partits republicans i d'esquerra, hi ha l'aparició de set noves capçaleres durant els dos anys i mig de la guerra. Només *Treball* es publica amb continuïtat i regularitat, com a òrgan del Partit Socialista Unificat de Catalunya, constituït el 23 de juliol de 1936, tot just dominada la insurrecció militar a Barcelona, per quatre partits socialistes i comunistes previs: Unió Socialista de Catalunya, Partit Comunista de Catalunya, Partit Català Proletari i Federació Catalana del Partit Socialista Obrer Espanyol. La vinculació al Partit Comunista d'Espanya i a la Internacional Comunista i la influència de la Unió Soviètica, com a únic aliat exterior del Govern de la República, donen al PSUC un paper rellevant en el Govern de la Generalitat i en el mercat periodístic a *Treball*, el primer número del qual es publica el 21 de juliol. Aquesta capçalera té el seu origen en un periòdic quinzenal del Partit dels Comunistes de Catalunya, sortit el gener de 1930 en substitució de *L'Andreuenc*, i en el qual col·laboren també membres de la Unió Socialista de Catalunya (Lozano, 2008). Un altre cas és el *Diari de Catalunya*, fundat per Estat Català, després d'haver d'abandonar el *Diari de Barcelona* per desavinences amb el comitè obrer. Dirigit primer per Antoni Andreu Abelló i més tard per Anna Murià, que esdevé la segona dona directora de diari, es publica des del 15 d'agost de 1937 fins al 21 de gener de 1939. Es queixa d'una censura més estricta que altres diaris i de sabotatge en la distribució (Huertas, 1995, p. 450).

La premsa anarquista té un ascens notable en els primers anys de la guerra, amb la col·laboració que la CNT-FAI manté amb els governs de la Generalitat i de la República. En primer lloc, hi ha el paper principalíssim de *Solidaridad Obrera*, que en les primeres setmanes es va quedar quasi sense redacció, després d'haver-se repartit gratuïtament a Barcelona del 20 al 24 de juliol, d'acord amb Tavera (1992,

p. 92-111), a qui seguim per a aquest diari. Amb Liberto Calleja elegit director per votació sindical el mes anterior, és el «portaveu oficial de la revolució» fins al maig de 1937. La CNT s'ha reforçat després de les eleccions de febrer, amb la reincorporació de Joan Peiró i altres «trentistes» —bé que no Àngel Pestaña, que ha creat el Partit Sindicalista dos anys abans—, i això es nota en un primer augment de la tirada fins a 31.000 exemplars, que el juliol arriba a 70.000 i l'agost a 150.000 —tants o més que *La Vanguardia*—, en el marc d'una acció propagandística que inclou l'enviament als fronts d'un 15 % de l'edició, que en aquests anys registra probablement una baixada de vendes i subscripcions. Tots dos diaris es beneficien d'alguns avantatges en el subministrament del paper, que comença a fer-se escàs, però el diari confederal els perd després dels Fets de Maig de 1937. També a partir d'aquest moment s'ha de sotmetre a la censura governamental, que en suspèn l'edició dues vegades, una de les quals per haver deixat espais en blanc, l'agost del mateix any.

Internament, els sindicats confederals es debaten entre la total llibertat política dels seus periòdics o l'adopció d'una línia de conducta única, tal com es debat en la Conferència de Premsa Confederal i Anarquista iniciada el 28 de març de 1937, amb l'assistència de quaranta periòdics de tot Espanya, entre els quals set diaris —dos de Barcelona, un de Terrassa, de Tortosa i de Lleida; dos de Madrid i un de València. Tot i acabar en empat entre favorables i contraris a la línia de conducta única, el mes de maig, es comença a distribuir des de València un *Boletín de orientación interna de la CNT* que ofereix a periòdics i periodistes «orientación, consignas, apuntes sobre cuestiones que sirvan de guión a nuestra prensa y a nuestros oradores».

La primavera de 1938, *Solidaridad Obrera* manté una tirada de 100.000 exemplars, un 20 % dels quals són enviats gratuïtament al front. En els mesos anteriors, el diari s'ha instal·lat en uns locals confiscats a la parròquia de Sant Josep Oriol, a la cantonada del carrer de Consell de Cent amb Villarroel, augmenta el nombre de linotípies i incorpora una rotativa procedent de *La Veu de Catalunya*. Des de novembre de 1936, Jacinto Toryho és el director més important d'aquests anys, però l'enfrontament amb col·legues descontents en l'anomenat *plet dels periodistes*, així com les tensions continuades amb la direcció dels sindicats, a més de les diferències entre els diferents sectors anarcosindicalistes, porten al seu cessament el maig de 1938. Destituït el 7 de maig de 1938, el veterà Josep Viadiu és nomenat director, reorganitza tota la redacció i es manté fins al darrer número, el 24 de gener de 1939.

En segon lloc, hi ha la conversió en diari de l'antic setmanari de la FAI, *Tierra y Libertad*, dirigit per Felipe Aláiz, bé que al cap de cinc dies, del 28 de juliol a l'1 d'agost de 1936, torna a la seva periodicitat habitual. Hi ha, encara, la publicació d'un diari anarquista en català, *Catalunya*, del 22 de febrer de 1937 al 28 de maig

de 1938, amb una redacció heretada de *L'Instant*. Tot i el canvi de mans, els dos antics diaris de la Lliga són atacats des de *Solidaridad Obrera* per Jacinto Toryho per no servir prou bé la revolució en no ser portaveus oficials de cap organització.

La creació de *Catalunya*, com a «òrgan regional de la CNT» i complement de tarda de *Solidaridad Obrera*, és decidit per un Ple de comitès locals i comarcals, pocs dies després de plegar *La Veu de Catalunya*. Dura quinze mesos, però té una vida molt inestable, amb quatre directors successius —Ricard Mestres, Joan Peiró, Joan Ferrer i el conegut com Vives—, i un tiratge que comença amb 12.500 exemplars i acaba en 2.000 exemplars (Tavera, 1992, p. 93-95). Tres dies després de plegar, surt en el seu lloc un nou vesperí en castellà, *CNT*, dirigit per Acracio Bartolomé, que es manté fins al 22 de gener de 1939. Un altre diari que queda sota la influència confederal és el gràfic *La Noche*, propietat de l'industrial lerrouxista Joan Pich i Pon. És el comitè obrer que el col·lectivitza, dirigit des de desembre de 1936 per Jaume Balius, un anarquista procedent del catalanisme radical que participà en el complot del Garraf de 1926 per a matar Alfons XIII.

Hi ha també la novetat de les cròniques des del front de la guerra, a càrrec d'enviats temporals o de corresponsals de guerra permanents. Dos casos ben coneguts, bé que diferents, són els de Lluís Capdevila a *La Humanitat* i de Narcís Lloveras a *L'Autonomista*, tots dos informant sobre l'activitat al front d'Aragó de la Columna Macià-Companys d'ERC —més tard Divisió 30 de l'Exèrcit Popular de la República. Capdevila, que ha estat director professional de *La Humanitat* en els tres primers anys, mentre Companys hi figura com a director fundador, hi publica un total de 227 cròniques, des de l'1 d'agost de 1936 fins al 22 de gener de 1939 (Figueres, 2011). Lloveras, antic corresponsal de *L'Autonomista* a la Bisbal d'Empordà, que marxa voluntari com a milicià, publica vint-i-dues cròniques, des del 10 d'agost de 1936 fins a l'1 de maig de 1937 (Guillamet, 2016). També es coneix l'anada al front de la reportera de *La Noche* Ana María Martínez Sagi, que arriba fins a Madrid amb la Columna Durruti i hi és ferida (Altés, 2007, p. 80-82). Entre altres, Joaquim Grau fou un enviat de *La Rambla* i l'escriptor Eduardo Zamacois escriví cròniques del front per a *Solidaridad Obrera*.

En ocasió de la presència de la República i de la Generalitat en l'Exposició Internacional de París de 1937, l'Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona publica un volum titulat *La Presse Catalane depuis 1641 jusqu'a 1937*, com a catàleg de l'exposició de premsa catalana presentada al Palau Internacional de la Premsa. Aquest llibre conté una llista exhaustiva de periòdics publicats a Catalunya durant 295 anys, des de 1641, així com de periòdics en llengua catalana en altres ciutats i països, inclou 4.297 publicacions de la ciutat de Barcelona, 4.167 a 211 poblacions més de Catalunya, 3 d'Andorra, 240 de Mallorca, 250 de València, 7 de

la resta d'Espanya i 56 de la resta del món (l'Argentina, Bèlgica, Xile, Cuba, els Estats Units, França, les Filipines, Itàlia, Mèxic, el Paraguai, Suïssa i l'Uruguai). Un total de 9.020 publicacions periòdiques formen la història de la premsa a Catalunya i dels catalans a fora que, passat més de mig any de l'inici de la guerra del feixisme contra la República, la Generalitat presenta al món com a mostra de cultura i civilitat en l'aparador de l'Exposició de París.¹⁰¹

Els reporters gràfics prenen un paper molt important, com a testimonis d'una actualitat intensa i dramàtica, començant pels extensos reportatges dels fets del 19 de juliol a Barcelona, deguts a Agustí Centelles, Pablo Luis Torrents, Carlos Pérez de Rozas i Josep Badosa, publicats als diaris del 22 i el 23. Sagarra hauria quedat atrapat entre dos focs a la plaça de Catalunya sense poder treballar. Posteriorment, l'atenció dels fotògrafs de premsa es fixa sobretot en l'activitat al front d'Aragó, però també en el desembarcament a Mallorca —del 15 d'agost al 12 de setembre—, fins i tot en el front de Madrid. La reportera de *La Noche* Ana María Martínez Sagi, convertida ara també en fotògrafa, és ferida per una granada al front d'Aragó a primers de setembre. En una entrevista al seu diari, es queixa de l'acció de la censura sobre les imatges obtingudes en primera línia del front:

Tened en cuenta —nos dice— que he obtenido fotografías durante la lucha, de las baterías en el preciso instante de disparar, de las retiradas enemigas, de la aviación en sus ataques certeros, de las ametralladoras «limpiando» a doscientos metros el terreno de los facciosos; de los detenidos rebeldes, y muchas otras, que la censura no me ha dejado publicar.¹⁰²

Una característica del treball dels fotògrafs durant la guerra és el funcionament en forma de *pool* a càrrec de Josep Badosa, Josep Brangulí, Alexandre Merletti, Carlos Pérez de Rozas, Josep Maria Sagarra, Pablo Luis Torrents i els fills respectius, a més de Joan Andreu Puig Farran, Ramon Claret i Antoni Campañá (Cruaïnes, 1991). Treballen junts per als diversos diaris, compartint les fotos i prescindint de les firmes personals, cosa que fa difícil identificar-ne l'autoria. Els fotògrafs estan sotmesos també a la censura de guerra, tot i la poca definició respecte de les imatges del Decret del 6 d'agost del Govern de la Generalitat.

Diversos fotògrafs tenen problemes per la seva ideologia política, fins al punt que Atilano Martín d'*El Correo Catalán* és assassinat per anarquistes, que també

101. L'elaboració de les llistes és de Joan Torrent —autor de diverses obres posteriors, entre les quals destaca *Història de la premsa catalana* (Torrent i Tasis, 1966)— amb la col·laboració dels periodistes Francesc Carbonell, Josep Montfort i Rafael Bori. Els càlculs numèrics són de l'autor.

102. Entrevista publicada a *La Noche* del 7 de setembre de 1936, citada per González Morandi, Antebi Arnó, Ferré Panisello i Adam Bernad (2015, p. 108).

confisquen l'estudi de Gabriel Casas. Sagarra i Pérez de Rozas tenen danys pels bombardeigs en els seus laboratoris i el segon fa donació de tots els seus fons de negatius a l'Arxiu Històric de la Ciutat després de patir un registre en el qual es destrueixen plaques d'actes d'Alfons XIII. També Merletti i el seu fill passen dificultats. Tots ells resten a la ciutat en acabar la guerra i continuen treballant, a diferència de Gabriel Casas i Pau Barceló, que són empresonats. En canvi, Martínez Sagi, Torrents i Centelles han d'exiliar-se. Aquest darrer, que és mobilitzat i treballa pel gabinet fotogràfic de l'Exèrcit republicà, passa la frontera portant una maleta plena de milers de negatius (González Morandi, Antebi Arnó, Ferré Panisello i Adam Bernad, 2015, p. 106-119).

La ràdio es converteix en l'arma més poderosa d'informació, propaganda i avisos a la població. En pocs anys el nombre d'emissores havia crescut enormement a tot Espanya —seixanta-set comercials en ona mitjana, la majoria lligades a Unión Radio, i centenars en ona curta, pertanyents a partits i sindicats que, en la zona republicana, feren la guerra pel seu compte. D'acord amb Balsebre (2001, vol. 1, p. 367-491), a qui seguim en aquest tema junt amb Franquet (2001, p. 105-126), un cop instal·lat al nord d'Àfrica, el capità general de les Canàries, Francisco Franco, fa un discurs per Radio Tetuán el 19 de juliol al matí, hores després que a la mitjanit anterior el president Lluís Companys s'hagués adreçat per Unión Radio al públic de Madrid donant tranquil·litat sobre les intencions del Govern de la Generalitat. Durant les hores posteriors, hi ha un treball notable d'informació radiofònica, del qual Balsebre destaca un servei de Ràdio Associació de Catalunya del 21 de juliol, probablement una de les primeres cròniques periodístiques de la Guerra Civil, diu, bé que aquest gènere lliure queda aviat substituït per la censura, la informació oficial i la propaganda.

La Generalitat publica el 29 de juliol el Decret d'apropiació de Ràdio Barcelona i Ràdio Associació de Catalunya, signat dos dies abans. Per una banda, s'evita que caiguin en mans de comitès, partits i sindicats durant el clima revolucionari que s'instal·la a Catalunya en els primers mesos, de manera que aquests creen les seves pròpies emissores de propaganda d'ona curta com Ràdio POUM, Ràdio PSUC, Ràdio ERC i ECN i Radio CNT-FAI Barcelona. En aquesta, que és la més coneguda, hi tenen un paper important Jacinto Torryho i els periodistes de *Solidaridad Obrera* (Aisa, 2017, p. 71-74 i 96-107). Per l'altra, la programació d'ambdues emissores és dirigida pel Comissariat de Radiodifusió creat el 12 d'agost, depenent de la Conselleria de Cultura, sota la direcció de Josep Fontbernat d'ERC, amb la col·laboració del Comissariat de Propaganda, dirigit pel periodista Jaume Miravittles.

Franquet estableix tres etapes en la gestió de la ràdio per la Generalitat durant la guerra. Hi ha una primera d'espontaneïtat revolucionària, que s'estén fins al 18

de gener de 1937, en què la Generalitat adscriu els serveis de ràdio a Presidència i substitueix el Comissariat per una Direcció General de Radiodifusió, a càrrec del mateix Fontbernat. L'endemà, 19 de gener de 1937, es tornen les emissores als seus propietaris, tot i que es mantenen la direcció i control de manera que la programació és cada cop més semblant i quasi unificada. El propòsit, no assolit, és la creació d'un servei oficial de radiodifusió i d'una ràdio pública catalana de la Generalitat, que s'hauria de finançar amb l'impost sobre la tinença de receptors creat el mateix 8 de gener, a la manera de l'existent a la Gran Bretanya per al finançament de la BBC.

Aquest és l'inici d'una segona etapa de planificació política, en què l'accés a la ràdio continua obert a les diverses organitzacions polítiques i durant la qual, el mes d'octubre, s'instaura el funcionament de la censura radiofònica, que, com en el cas de la premsa, depèn del Departament de Censura de la Conselleria de Seguretat Interior. La tercera etapa, que Franquet defineix com de centralització i control, s'inicia el 20 de gener de 1938 amb la supressió dels serveis informatius propis de les emissores i la pràctica unificació de les programacions de les dues emissores, a més del control de les emissores comarcals. En aquests mesos es reflecteix la influència creixent del Govern de la República, traslladat de València a Barcelona el setembre de 1937, així com les conseqüències dels talls d'energia elèctrica posteriors a l'ocupació de Lleida i de les centrals productores de la zona de Tremp, l'abril de 1938.

L'exercici del periodisme radiofònic es manté encara sota censura fins a la supressió dels serveis informatius de les emissores i la seva substitució pels de la Direcció General de Radiodifusió. Tot l'esforç de centralització i control, focalitzat principalment en la direcció política i gestionat burocràticament, és avaluat per Franquet com a poc eficaç en altres aspectes com evitar la infiltració de l'espionatge o, fins i tot, en el terreny tècnic. La cerca de més informació fa que moltes persones sintonitzin les emissores dels rebels, una audició clandestina que és vigilada per les autoritats i criticada per la premsa. Les «charlas» diàries improvisades davant dels micròfons d'Unión Radio Sevilla pel capità general de Sevilla, Gonzalo Queipo de Llano, caracteritzades per la seva crueltat i barroeria, són combatudes amb ridiculitzacions com les d'un dibuix de *L'Esquella de la Torratxa*, el 10 d'agost de 1936, que presenta el general en estat d'embraguesa.

Amb el suport tècnic de la radiodifusió italiana, Francesc Cambó finança les emissions antirepublicanes de Radio Verdad, en castellà, i Ràdio Veritat per al públic català. Des del 18 de febrer de 1937 fins al 3 de juny de 1939, cada un d'aquests programes s'emet durant els quinze minuts abans de les nou del vespre en castellà, durant els cinquanta minuts després de les dotze de la nit en català. Col·laboren com a redactors, en aquestes emissions des de Roma, periodistes que han hagut de fugir de Barcelona com Joan Baptista Solervicens, Ramon d'Abadal i de Vinyals,

Manuel Brunet i Joan Costa i Deu (Riquer, 1996, p. 133-156). El mateix dirigent de la Lliga finança a França la revista quinzenal *Occident*, en francès i difusió a tot Europa, entre el 25 d'octubre de 1937 i el 30 de maig de 1939, una duració més llarga que els tres mesos del diari *Journal de Barcelone*, publicat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat del 20 de gener al 9 de maig de 1937 (Figueres, 2018a i 2018b).

La Guerra Civil és una oportunitat per al creixement del cinema informatiu i documental, que aprofiten de seguida els anarquistes, ja que alguns dels seus periodistes s'havien interessat molt per les seves possibilitats. Altrament, la novetat de la II República havia coincidit pràcticament amb la del cinema sonor, la primera pel·lícula espanyola del qual s'havia estrenat el 1929. Mateo Santos Cantero és l'autor d'un primer *Reportaje del movimiento revolucionario en Barcelona* (1936), un «reportatge visceral», segons Rimbau (2018, p. 9-19), l'obra del qual seguim en aquest tema, rodat poques hores després de la revolta. Escriptor prolífic que ja havia fet algunes pel·lícules i fundat l'Agrupación Cinematográfica Española, i autor d'altres documentals com *Barcelona trabaja para el frente* (1936) i *Forjando la victoria* (s. a.), Santos havia teoritzat, a principis del mateix mes de juliol, sobre el concepte de *noticiari documental*:¹⁰³

No puede deformar el suceso como el Periódico diario y la revista gráfica, porque en él está presente, viva y en marcha, la realidad. Lo que sí puede hacer —y lo hace con frecuencia— es ofrecer el suceso de un modo parcial y fragmentario, pero siempre verídico.

Aquestes característiques del document cinematogràfic permeten que des de Berlín les imatges d'exaltació revolucionària filmades per aficionats a Barcelona s'aprofitin i es muntin de nou per a films de propaganda contrarevolucionària. Amb Santos, com a responsable del Gabinet de Cinema del Consell d'Aragó, i els també periodistes Jacinto Toryho i Juan Antonio Molina (*Juanel*), vinculats a *Solidaridad Obrera* i *Tierra y Libertad*, l'Oficina de Información y Propaganda de la CNT dona també un fort impuls al cinema documental i de propaganda, en el qual els anarquistes tenen hegemonia fins al març de 1937. Altres periodistes que hi participen són Josep Amich i Bert (*Amitatis*) i Àngel Lescarbourea (*Les*), també dibuixant i nebot de Santos.

La producció del Sindicato Industria del Espectáculo (SIE Films) ha estat estimada en vint-i-sis documentals, tres pel·lícules de ficció i tretze de propaganda. Pel·lícules sobre el front d'Aragó, en les quals «prima l'emoció sobre la narració i

103. Mateo SANTOS CANTERO, «Periodismo en imágenes», *Tiempos Nuevos* (Barcelona), any III, núm. 17 (1-7 juliol 1936), citat a RIIMBAU, 2018, p. 9-13.

la propaganda sobre la informació» (Riambau, 2018, p. 52-100), entre les quals la sèrie *Los aguiluchos de la FAI por tierras de Aragón* (1936) i una segona part titulada *Madrid tumba del fascio* (1936), *Aragón trabaja y lucha (La vida en el frente aragonés)* (1936), *Alas negras (Bombardeo sobre la retaguardia de Aragón y Cataluña)* (1937), que inclou el bombardeig de Lleida, i *¡Criminales! (Bombardeo de Barcelona)* (1937). En algunes la locució és de Toryho i s'hi veuen milicians llegint *Solidaridad Obrera*.

La més coneguda d'aquestes pel·lícules és el documental *El entierro de Durruti* (1936), que també és filmat per Laya Films, la productora del Comissariat de Propaganda creada el mes de novembre, que comenta amb la seva veu Jaume Miravittles. Fins a mitjans de 1937, Laya Films col·labora també amb Film Popular, organisme del Govern de la República controlat pel Partit Comunista i que des de València importa documentals soviètics, mentre que els socialistes promouen una productora privada lligada a la UGT i el PSOE, E. A. Films (Ediciones Antifascistas).

La producció de noticiaris cinematogràfics és una iniciativa conjunta de Film Popular i Laya Films, col·laboració que després de la pèrdua de poder a la CNT-FAI, el maig de 1937, es limita a l'intercanvi de materials filmats i manté el mateix nom, *España al día* i *Espanya al dia*. *Nouvelles d'Espagne* és el nom de les edicions especials d'aquest noticiari en francès, mentre que en anglès Laya Films el titula *News of Spain* i Film Popular, *Spain Today*. S'estima que la producció catalana és d'un centenar de noticiaris setmanals, no tots prou ni ben conservats, des del desembre de 1936 fins al gener de 1939, amb una mitjana de nou a onze notícies cada un (Riambau, 2018, p. 195-208).

Aquest miler de notícies filmades i editades en català i en castellà, a més de la tria per a un documental mensual en francès i en anglès, són el moment inicial del cinema informatiu a Catalunya, fruit de l'oportunitat que qualsevol guerra ofereix a la innovació informativa. El caràcter oficial i propagandístic de la tria i l'elaboració de les notícies no és gaire diferent del que també inspira l'activitat dels diaris, dirigits per l'interès dels governs i els partits a guanyar la guerra i mantenir l'adhesió dels lectors, i sotmesos a l'acció quotidiana de la censura.

La creació del Comissariat de Propaganda (Pascuet i Pujol, dir., 2006; Boquera, 2018) obre altres oportunitats en la projecció informativa i propagandística de la Generalitat de Catalunya. L'activitat de Premsa —les quatre seccions de l'organisme són: Edicions; Premsa i Ràdio; Exposicions i Manifestacions Exteriors, i Cinema— comprèn un comunicat de premsa diari amb notícies internacionals, l'edició de revistes com *Nova Ibèria* —edició de luxe en quatre idiomes—; un butlletí diari en català, castellà, francès, alemany, suec i esperanto; el periòdic setmanal *Amic*, publicacions religioses i butlletins per a catalans a l'estranger, gallecs i mallorquins. Tota aquesta activitat també és una oportunitat per a fotògrafs i dibuixants, amb la publicació també d'àlbums gràfics, cartells i altres materials. Al

contacte que promou entre periodistes locals i forasters, s'hi afegeix la presència de fotoperiodistes estrangers com Robert Capa i Gerda Taro, als quals s'ofereix la utilització d'un laboratori de revelatge i positivat.

El mercat de premsa barceloní pateix, doncs, una profunda transformació des de les primeres setmanes de la Guerra Civil, en les quals és molt difícil fer estimacions de difusió. Hi ha, per tant, un nucli fort republicà format per *La Vanguardia*, *El Noticiero Universal* i *El Diluvio*, en castellà, *La Publicitat*, *La Humanitat* i *Última Hora*, en català —on es poden reflectir les diferències entre el Govern de la Generalitat i el de la República, que queda reforçat quan s'instal·la a Barcelona. També hi ha, en català, el comunista *Treball*, reforçat més tard per *La Rambla*, influents pel suport solitari de l'URSS al Govern legítim; com també és important el paper potent de *Solidaridad Obrera*, que declina la segona meitat de 1937, mentre que la resta són diaris menors al servei dels diversos partits i sindicats. Sense ser un diari nou, l'òrgan del PSOE *El Socialista* es publica a Barcelona des del 2 de maig de 1938 fins al 21 de gener de 1939.

Malgrat l'escassetat creixent de recursos humans i materials, amb la marxa al front de periodistes i treballadors joves de les impremtes, la reducció de la publicitat, de l'accés al paper premsa i, per tant, del nombre de pàgines, a diverses ciutats continua havent-hi diaris fins al final de la guerra. Així, a Lleida, *La Tribuna* i *Acracia*, en castellà, fins al març de 1938, pocs dies abans de la caiguda de la primera capital catalana. I ja el mes de gener de 1939, a Mataró, *Llibertat*, en català, fins al 5; a Manresa, *UGT*, fins a l'11; a Vilanova i la Geltrú, el *Butlletí del Comitè de Defensa Local*, fins al 16; a Terrassa, *El Dia*, fins al 22; a Girona, *Front* fins al 24 i *L'Autonomista* fins al 25. Tots ells en català.

A Barcelona hi ha disset diaris que encara es publiquen a primers de gener de 1939: un fins al 7, *Diario de Comercio*; tres fins al 21, *La Rambla*, *Diari de Catalunya* i *Frente Rojo*; un fins al 22, *CNT*; dos fins al 23, *La Noche* i *Mañana*; tres fins al 24, *Las Noticias*, *Solidaridad Obrera* i *El Día Gráfico*, i set fins al 25, vigília de l'entrada de les tropes de Franco a Barcelona: *El Diluvio*, *La Vanguardia*, *El Noticiero Universal*, *La Publicitat*, *Las Noticias*, *La Humanitat* i *Treball*.

El 27 al matí hi ha quatre diaris que treuen un full de salutació a les tropes que han entrat i ocupat Barcelona el dia abans: *La Vanguardia*, *El Correo Catalán*, *El Noticiero Universal* i *El Día Gráfico*. Només el primer reprèn normalment la publicació diària, el segon i el tercer hauran d'esperar alguns dies, però el darrer no serà pas autoritzat a fer-ho. El *Diario de Barcelona* trigarà alguns mesos a demanar l'autorització (Fabre, 1996 i 2017; Guillamet, 1996). Els editors dels diaris esmentats han pogut recuperar-ne la propietat; altres no, com els diaris de la Lliga; altres la perden ara. Nombrosos periodistes se'n van a l'exili, més que no pas hagueren de marxar l'estiu de 1936.

A part dels tres periodistes i el fotògraf d'*El Correo Catalán* morts, del propietari de *La Rambla*, Josep Sunyol i Garriga, i de Josep M. Planes, en l'inici de la guerra, ara hi ha dos afusellats: Francisco Carrasco de la Rubia, crític de cine de *La Vanguardia*, a Barcelona, i Carles Rahola, de *L'Autonomista*, a Girona (Aragó, 1987; Costa i Fernàndez, 2000, p. 199-206). Un editor i periodista mor a la presó Model per mala atenció mèdica —Manuel de Lasarte Arán, d'*El Diluvio*— i a un condemnat a mort li és commutada la pena a presó perpètua —Frederic Pujulà, redactor en cap d'*El Diluvio*. Hi ha sis periodistes detinguts: Mario Verdaguer, *La Vanguardia*, detingut uns mesos i depurat; María Luz Morales, *La Vanguardia*, detinguda quaranta dies i depurada; Josep Roig-Guivernau, últim director d'*Última Hora*, condemnat a vint anys; Lluís Guixeras Carratalá, del *Diario de Comercio*, condemnat a quinze anys de presó; Gabriel Casas Galobardes, fotoperiodista, condemnat a dotze anys, i Lluís Almerich, director de *La Noche*, condemnat a dotze anys (Fabre, 2017, p. 117-129; González Morandi, Antebi Arnó, Ferré Panisello i Adam Bernad, 2015, p. 63). Comença una depuració professional i política molt severa, que afecta de manera singular Gaziell (Llanas, 1998, p. 303-315; Vilanova, 2004), de manera general a tothom i de la qual ningú no s'escapa.

És un punt i a part, amb pretensions d'un punt final.

II. Mercat i cultura professional

1. Diaris estables i diaris ocasionals

L'evolució de la premsa catalana des de la Restauració borbònica fins a la Guerra Civil presenta l'aparició a Barcelona d'un gran nombre de diaris, la majoria dels quals són molt breus: més de la meitat no arriba a l'any de vida. Sobre els 209 diaris publicats, són 205 els diaris nous que surten durant 64 anys, entre gener de 1875 i gener de 1939 (taula 9), una mitjana de 3,2 diaris nous per any. En el període anterior 1833-1874 són 95 diaris nous en 52 anys (Guillamet, 2010, p. 329-333), una mitjana d'1,8 diaris nous per any. Aquesta diferència no amaga que són molts els diaris que surten nous des de l'inici del règim liberal. Hi ha una altra dada més important: només 16 diaris sobre 209 (un 8 %) superen els 20 anys d'existència, dels quals 7 arriben i superen el mig segle (taula 8a). Aquest desequilibri entre diaris estables i diaris ocasionals és molt característic de l'accidentalitat política del segle liberal espanyol, però no és del tot excepcional en el context europeu de l'època.

És habitual trobar un gran nombre de diaris en les principals ciutats europees del segle XIX i primeries del segle XX. És el cas de París i Madrid, les dues capitals d'estat de referència per a Barcelona, capital per la seva banda de la primera regió industrial i cultural d'Espanya i d'una cultura pròpia que, a més, veu renéixer l'ús públic d'una llengua diferent de l'oficial. L'any 1910 es publiquen a París seixanta diaris, trenta-nou dels quals tiren menys de cinc mil exemplars i vint-i-cinc d'ells menys de cinc-cents exemplars, davant dels quatre principals que se situen sobre el milió d'exemplars diaris (Albert, 1990, p. 83).

Sense disposar de dades equivalents a Madrid, es pot parlar d'un fort creixement del nombre de periòdics espanyols, que es duplica de 1875 a 1898, el 40 % dels quals correspon a Madrid i a Barcelona, i els de la capital són el doble en nombre que els barcelonins. Hi ha un augment global del 35 % més fins al 1913, bé que només cinc diaris de Madrid passen de 100.000 exemplars i cap de Barcelona no

hi arriba encara (Fuentes i Fernández Sebastián, 1997, p. 140-144, 180-183 i 191). El 1918 hi ha trenta-dos diaris a Madrid (Seoane i Sáiz, 2006, p. 167-176), respecte dels vint-i-dos que hem comptat a Barcelona. La causa d'aquesta abundància extraordinària de diaris, la majoria dels quals de poca vida i poc abast en el mercat, requereix explicacions sobre les quals mirem d'avançar en les línies següents.

Una anàlisi similar als diaris publicats a 17 ciutats comarcals mostra resultats semblants (taula 8b): 188 diaris publicats durant 64 anys, entre gener de 1875 i gener de 1939, donen una mitjana de 2,8 diaris nous per any, una mica inferior als 3,1 de Barcelona. És una mica més alt el nombre (21) i el percentatge (11 %) dels que tenen una duració superior a 20 anys. De les 18 ciutats, només 10 tenen una continuïtat en la publicació de diaris propis —Girona, Lleida, Manresa, Mataró, Reus, Sabadell, Tarragona, Terrassa, Tortosa i Vilanova i la Geltrú—, mentre que a altres 8 ciutats aquest fet es produeix en períodes més o menys breus —Badalona, Figueres, Granollers Igualada, Olot, Palafrugell, Valls i Vic (taula 9). Entre el primer grup, destaquen Tarragona i Reus, amb diaris nascuts a mitjan segle i precedents encara anteriors, que passen de 80 anys de duració, i un nombre molt alt de capçaleres, 30 i 20, respectivament, i 2 capçaleres més que passen també de 50 anys i 20 anys, respectivament. Nombres alts de capçaleres presenten també Sabadell (29 capçaleres i 1 que passa de 25 anys), Lleida (23 capçaleres, 1 que passa de 50 anys, 1 de 25 anys i 1 de 20 anys), Tortosa (20 capçaleres, 1 que passa de 25 anys i 2 que passen de 20 anys), Girona (19 capçaleres, 1 que passa de 25 anys i 1 de 20 anys) i Manresa (19 capçaleres i 2 que passen de 25 anys). Tot i tenir nombres menys alts de capçaleres, també n'hi ha de duració llarga a Terrassa (6 capçaleres, 1 que passa de 25 anys i 1 de 20 anys), Vilanova i la Geltrú (3 capçaleres i 1 que passa de 50 anys) i Mataró (3 capçaleres i 1 que passa de 25 anys). A diferència de Barcelona, cap dels diaris d'aquestes ciutats continua publicant-se després de la Guerra Civil.

Què ens diuen les xifres i percentatges apuntats tant a Barcelona com a les altres ciutats de l'evolució de la premsa catalana durant l'accidentat segle liberal de l'Espanya contemporània? Ens parlen, d'entrada, d'una extraordinària facilitat per a la creació de diaris, alhora que d'una dificultat equivalent per a mantenir-los en vida. La intensitat de la lluita política seria una primera explicació. Com hem pogut llegir molt sovint en els textos de presentació de nous diaris —*La Vanguardia*, *El Progreso*, *Solidaridad Obrera* o *La Publicitat*, entre els més destacats—, el diari és l'òrgan de difusió necessari i imprescindible per a qualsevol partit polític, en una època que els partits tenen una organització molt precària i tant la intervenció en el debat públic com la comunicació amb els afiliats o simpatitzants es fa a través de la premsa.

La facilitat al·ludida, filla de la necessitat, és afavorida pel cost baix de la producció —són diaris de poques pàgines, tiratge baix, molt simples de continguts i

poques despeses de redacció— i per l'existència d'una àmplia oferta d'establiments d'impremta. L'edició de diaris també és una oportunitat de negoci important en aquest sector, després de trencar la cotilla restrictiva del sistema gremial amb l'ascens del règim liberal i la demanda derivada de la industrialització. Cal recordar que la llibertat d'impremta, com és coneguda inicialment la llibertat de premsa, vol dir també llibertat per a la creació de cases d'impressió, el creixement extraordinari de les quals pot ajudar a explicar la facilitat amb què tants diaris neixen i moren, així com canvien sovint de taller. Només com a exemple, veiem a Barcelona el cas del primer diari nou de la Restauració, el comercial *El Anunciador de Cataluña*, que, de setembre de 1876 a maig de 1878, menys de dos anys, passa per quatre impremtes: Gorchs, carrer del Carme, 80; Solé, carrer de Sant Ramon, 28; Llop i Santpere, carrer de Carabassa, 17, i Oliveres, carrer de Santa Madrona, 7.

Si ens fixem en els diaris publicats fins a l'any 1888 de l'Exposició Universal, comprovem que hi ha fins a trenta-sis cases d'impressió que figuren en el peu d'impremta preceptiu, normalment al capdavall de l'última pàgina. Fem notar que el nombre elevadíssim de diaris d'aquest primer període (1875-1888) pot causar una impressió equívoca: trenta-sis diaris nous sumats a quatre preexistents, i altres quaranta-un de substituïts a causa de suspensions governatives, la majoria dels quals de vida molt breu. És important retenir l'existència d'un gran nombre de petites impremtes, el nom de la majoria de les quals figura episòdicament com a lloc d'impressió de diaris, amb canvis freqüents, com es pot comprovar en el catàleg dirigit per Huertas (dir., 1995). L'exemple anterior d'un diari que passa per quatre impremtes en vint mesos no és infreqüent, ben al contrari. L'òrgan conservador *La Dinastía*, que es publica al llarg de vint anys entre octubre de 1883 i juny de 1904, passa també per sis impremtes: Miró, Barbarà, 26; La Renaixença, Xuclà, 13; Moles, 18; Om, 8; Montserrat, 3; Arc del Teatre, 9; Montserrat, 3; Barbarà, 2; Dr. Dou, 12; Santa Mònica, 2, i Balmes, 71.¹⁰⁴

Amb l'excepció del *Diario de Barcelona*, editat successivament als tallers dels seus editors Husón i Brusi, aquests canvis són freqüents també en diaris que assoliran una vida més llarga. Des del 1858 fins al 1879, *El Telégrafo / La Imprenta / El Diluvio* passa per sis cases d'impressió fins a establir la seva pròpia al carrer d'Escudellers Blancs, des de la qual es trasllada el 1929 a una nova seu del carrer Consell de Cent. *El Correo Catalán* passa per cinc impremtes des de la fundació, el 1876, fins que el 1912 estrena la pròpia del carrer Banys Nous, on restarà fins al 1955, data després de la qual encara n'estrenarà dues més, passada la Guerra Civil, fins a la desaparició el 1985. També *La Publicidad* passa per quatre impremtes des de la fundació, el 1878, fins a tenir la pròpia del carrer Barbarà, 11, el 1890. La im-

104. Presentem les dades de les impremtes tal com apareixen a Huertas (dir., 1995). Com es pot veure en altres casos, sovint no hi consta el nom, sinó tan sols l'adreça.

pressió dels populars setmanaris *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, tot i el seu èxit immediat, no es fa en uns tallers propis fins al 1900, trenta anys després de la fundació del primer. Un darrer exemple rellevant —n'hi hauria molts més— és *La Vanguardia*, que passa per cinc impremtes des de la fundació, el 1881, fins a l'estrena de la seu del carrer de Tallers, 62, on roman de 1892 a 1989.

Un altre exemple, quaranta anys més tard, és el naixement de *L'Opinió*. De primer, s'imprimeix com a diari electoral als tallers d'*El Liberal*, gestionats per Manolo Pérez de Rozas, d'on surten també cada dia *La Razón*, *La Ciutat*, *El Resumen* i *La Aurora*, segons el record de Joan Casanellas. Després, comença a imprimir-se com a diari als tallers de *La Nau* i passa als de Publicaciones Gráficas SA, de Joan Pich i Pon, on a part d'*El Día Gráfico* i *La Noche*, de la seva propietat, hi imprimeix altres periòdics (Culla, 1977, p. 63-64 i 74-75; Culla, cur., 1991, p. 114-116). La redacció va tenir també dues seus, lluny de les impremtes. Altrament, l'equipament limitat en maquinària de la majoria d'impremtes —el 1913 només hi ha vuit rotatives a Barcelona, per dotze a Madrid; el 1920, el nombre és de quinze, per trenta-nou a Madrid (Gómez Mompart, 1992, p. 56-59)— és indicador de les poques necessitats tècniques de la majoria de diaris, els tiratges curts d'exemplars dels quals es poden fer en màquines planes.

La dificultat per a mantenir els diaris en vida té a veure amb la capacitat d'aconseguir xifres prou altes de subscripció i de venda, així com amb la captació de publicitat, siguin els que siguin els recursos econòmics dels editors, molt desiguals en el cas dels partits. Hi ha també factors endògens. Les divisions internes són comunes a tots els partits, de manera que cada sector que pot treu el seu propi diari. No s'ha d'oblidar que *La Vanguardia* neix d'una lluita interna del Partit Liberal barceloní. Només les lluites internes entre líders de faccions expliquen, d'altra banda, el gran nombre de diaris lerrouxistes publicats en les primeres dècades del segle xx. Cal considerar, a més, el caràcter instrumental de molts diaris davant les conteses electorals o altres circumstàncies polítiques, així com en determinats moments les suspensions governatives. Com s'ha vist a la primera part, aquestes són un tret molt característic del segle liberal espanyol, amb les suspensions reiterades de les garanties constitucionals durant la Restauració i fins i tot la II República.

Considerats aquests factors específics de l'abundància de diaris a Barcelona i de la seva accidentalitat demogràfica, convé subratllar que els índexs mitjans citats al començament —1,8 diaris nous per any de 1833 a 1874; 3,1 de 1875 a 1939— són del tot enganyosos. Darrere s'amaguen anys de forta creació de diaris, com el trienni de la vaga del gas —disset (1878), onze (1879) i dotze (1880), la majoria dels quals són substituïts de diaris suspesos—, i d'altres que no en surt cap de nou com els anys 1875, 1889, 1895, 1905, 1907, 1908, 1910, 1926 i 1930, a més de 1939, any del qual només considerem els primers vint-i-cinc dies. Amb tot, només són

nou anys sobre seixanta-quatre que no surt cap diari nou, els cinquanta-cinc anys restants en surten sempre un, dos, tres o quatre de nous com a mínim. Els moments més intensos són els anys de la Primera Guerra Mundial —cinc (1914), tres (1915), cinc (1916) i cinc (1917)—, l'inici de la dictadura de Primo de Rivera —cinc (1923) i cinc (1924)—, la proclamació de la II República —sis (1931)— i l'esclat de la Guerra Civil —quatre (1936) i quatre (1937). Entre 1931 i 1936 n'hi ha vint-i-un de nous, tres dels quals són diaris substituïts per les suspensions posteriors als fets del 6 d'octubre de 1934.

El resultat d'aquest moviment constant de creació de diaris nous es tradueix en un augment del nombre de diaris publicats cada any. Si el 1875 només se'n publiquen quatre, es passa aviat als dos dígits, amb un salt sobtat fins a vint-i-un (1878) i vint-i-tres (1880), a causa de les suspensions i substitucions per la vaga del gas. Després, el nombre de diaris publicats anualment tampoc no baixa mai de catorze, amb una sola excepció de tretze el 1893. Els catorze diaris registrats sense novetats entre 1905 i 1910 semblarien estabilitzar l'oferta barcelonina, però torna a passar de vint, en ocasió de la Primera Guerra Mundial i els anys de la crisi de la Restauració, amb pics màxims de vint-i-set diaris publicats el 1919, 1921 i 1922. S'arriba a trenta-dos l'any 1923, d'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera, a trenta-un el 1931, de la proclamació de la República, i a vint-i-nou el 1936, de l'esclat de la Guerra Civil.

El protagonisme dels partits ofereix una oscil·lació variable en funció de les circumstàncies polítiques. Els partits dinàstics conservador i liberal caracteritzen amb les seves faccions el moviment de diaris en el darrer quart del segle XIX i deixen pas a catalanistes i, sobretot, republicans radicals. Hi ha una fornada posterior de partits espanyolistes com a reacció a la creació de la Mancomunitat, la seva obra de govern catalanista i la campanya autonomista de 1917-1919, amb el projecte frustrat d'Estatut. Un nucli resistent de diaris espanyolistes i anticatalanistes es consolida amb el cop d'estat triomfant de Primo de Rivera i es manté durant la II República, a cavall d'Unión Patriótica, d'alguns òrgans patronals i d'un republicanisme radical lerrouxista cada cop més marcat en aquesta direcció.

Darrere d'aquesta premsa política d'oportunitat, sembla que quedi en segon lloc, i no és així, l'ascens lent però sostingut d'una premsa econòmica i de serveis, molt visible i amb poc èxit en els darrers anys de la dècada de 1870, que es consolida en un petit espai en les dècades següents. *Diario Mercantil* i *Diario del Comercio* són els primers i únics a consolidar-se de tants intents de periòdics comercials assajats des de mitjan segle XIX. És significatiu el nom del republicà *La Publicidad*, sorgit d'una iniciativa econòmica. Els diaris més estables acaben sent els no vinculats directament a la línia d'un partit, dels quals hi ha deu amb més d'un quart de segle de vida els anys 1930, que citem per ordre d'antiguitat: *Diario de Barcelona*, *La Vanguardia*, *El Noticiero Universal*, *Las Noticias*, *Diario Mercantil*, *Diario*

del Comercio, El Día Gráfico —conservadors— i *El Diluvio, El Liberal* i *La Tribuna*, d'origen republicà, bé que només el primer manté sempre l'orientació inicial. També amb antiguitat semblant hi ha diaris de partit com el carlista *El Correo Catalán*, els catalanistes *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat* i el republicà radical *El Progreso*.

2. Diaris de negoci i diaris ideològics

L'existència a Barcelona de catorze diaris establerts al llarg del primer terç del segle xx ens porta a no considerar prou afinada la tipologia habitualment basada en la diferència entre diaris d'empresa o independents i diaris polítics o de partit. Hi ha una primera qüestió nominal sobre el sentit de contraposar l'existència d'una empresa periodística amb la vinculació a un partit polític, així també com la de dir-ne *diaris de partit* encara que no hi hagi una relació orgànica. Altrament, alguns dels dits *diaris d'empresa* més importants no deixen de tenir un comportament polític, mentre que hi ha casos de diaris de partit com *La Publicidad*, *El Liberal* i *La Tribuna* que varien de condició al llarg del temps.

L'anàlisi de la composició empresarial i el comportament polític d'aquests catorze diaris ens permet d'utilitzar una terminologia més clara i menys contradictòria. Distingiríem així entre diaris de negoci, com aquells que tenen per objectiu una activitat comercial rendible al llarg del temps —entre els quals n'hi pot haver amb orientacions polítiques i de partit—, i diaris ideològics, estrictament polítics, com aquells que tenen per objectiu el servei continuat o ocasional d'una causa de partit o sindicat.

Entre els diaris de negoci destaca el veterà *Diario de Barcelona* al costat dels que més tard encapçalen els mercats respectius de matí i de tarda, *La Vanguardia* i *El Noticiero Universal*, tres òrgans conservadors caracteritzats pel compromís polític de les famílies propietàries respectives amb la monarquia espanyola. Com a reconeixement del comportament editorial inclinat sempre a la defensa dels interessos del Govern i de la patronal, indiferents, si no belligerants, davant el catalanisme incipient i vinculats de vegades a iniciatives partidistes, Antoni Brusi Ferrer i Ramon Godó Lallana són distingits amb títols nobiliaris. Altrament, els primers Godó i Francisco Peris Mencheta es comprometen en l'acompliment de càrrecs parlamentaris de diputats i senadors, mentre que la continuïtat del *Diario*

de Barcelona se salva amb la seva compra pels distingits monàrquics Damià Mateu i Ramon Albó, per interès d'Alfons XIII. Un cas semblant de diari de negoci amb una clara inclinació política és *El Diluvio*, seguint la vocació republicana declarada per *El Telégrafo* i *La Imprenta* durant el Sexenni. Actua amb independència de les opcions de partit, però no deixa de participar en les lluites internes del lerrouxisme i en la formació de candidatures electorals com a «portaveu màxim del republicanisme purità, testimonialista i anti-professional» (Culla i Duarte, 1990, p. 73). No deixa tampoc de proposar una candidatura conjunta d'ERC i Acció Catalana Republicana a les eleccions a Corts de novembre de 1933 (Hurtado, 1967, p. 239) o de promoure Lluís Companys per a la presidència de la Generalitat en morir Macià (Toll, 2015, p. 151-154). Un exemple semblant de diari republicà de negoci pot ser *L'Autonomista* gironí de l'impressor Dàrius Rahola (Costa, 2000).

Són diaris de negoci més genuïns —en tant que no tenen objectius ni comportaments polítics explícits— *Las Noticias*, lligat a l'agència publicitària Roldós, els econòmics *Diario Mercantil* i *Diario del Comercio*, així com *La Tribuna* i *El Día Gráfico*, pioners de la informació fotogràfica. *La Tribuna* és el cas més conegut de diari que també és al servei de causes polítiques ocasionals, republicana radical la més visible, però no exclusiva. Caldria considerar també altres casos de diaris de negoci. *El Liberal*, sorgit de l'expansió amb edicions regionals del gran diari madrileny del mateix nom, es posa més endavant al servei del lerrouxisme, passa a mans de Carlos i José Pérez de Rozas i sobreviu, finalment, també de manera irregular gràcies als serveis d'impremta que presta a altres periòdics, com fa també *La Tribuna*. El catalanista *La Renaixensa* és un cas singular de diari polític de negoci, ja que no ho és de partit i forma part d'un projecte editorial dedicat a la cultura en llengua catalana.

La Publicidad té una història empresarial més variada, amb un nom gens polític sorgit del breu *El Anunciador Catalán*, de vocació comercial. És durant molts anys el diari d'un partit de personalitats, el republicà dels antics diputats del Sexenni Eusebi Pascual i Eusebi Corominas, amb les característiques d'un projecte de negoci, al servei successivament de Nicolás Salmerón, d'Alejandro Lerroux, de Lluís Companys i Laureà Miró i de la Federació Patronal, fins a l'adquisició pel navilier Tayá, que li dona el to d'un bon diari informatiu durant la Gran Guerra europea.

Són diaris ideològics i polítics genuïns —fixant-nos només en els de durada llarga i mitjana— el veterà carlista *El Correo Catalán*, el lerrouxista *El Progreso* i els catalanistes de partit *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat*. També ho és com a òrgan sindical de la CNT-FAI *Solidaridad Obrera*, nascut com a diari el 1916, suspès de 1923 a 1930 i reaparegut aquest any, que per aquest motiu no pot ser considerat entre els estables. Essent portaveus de Lliga Regionalista i d'Acció Catalana, els dos principals òrgans del catalanisme són declaradament diaris de partit, bé que no hi

pertanyen orgànicament, sinó que són propietat de societats formades pels principals dirigents.

Aquesta condició no és incompatible amb sengles projectes empresarials que comprenen l'edició d'altres diaris, setmanaris i revistes formant grups de premsa ideològics. Així, els diaris *La Veu del Vespre* i *L'Instant*, promoguts des de la renovada Lliga Catalana, o les revistes especialitzades *Economia i Finances* i *Agricultura i Ramaderia*. Els diaris comarcals *Ara* de Tortosa, *Avui* de Reus i *Catalònia* de Tarragona, promoguts pel diputat Josep Maria Casabó, el 1935, semblen més lligats a objectius electorals. En l'àmbit d'Acció Catalana hi ha els setmanaris *Mirador*, *Imatges* i *El Be Negre*. I en el cas de tots dos partits, una xarxa extensa de periòdics comarcals. No seria el cas, en canvi, de diaris comarcals associats a les posicions de la Lliga com el *Diari de Girona*, de l'impressor Masó, o el manresà *El Pla de Bages*, entre altres, que hem de considerar diaris de negoci de llarga durada.

Entre els diaris del catalanisme nascuts encara sota la dictadura, *La Nau* és un clar diari polític, com a òrgan personal d'Antoni Rovira i Virgili, mentre que el catòlic *El Matí*, fundat per Josep Maria Junoy, Josep Maria Capdevila i Joan B. Solervicens, és de difícil adscripció partidista. És combatut per l'integrisme diocesà del bisbe Manuel Irurita, però marca distàncies amb Unió Democràtica de Catalunya, fundada el novembre de 1931 (Huertas, dir., 1995, p. 394). Les úniques iniciatives de negoci en els anys 1930 són la traducció temporal al català del *Diari Mercantil* i el seu brevíssim successor *Avui*. En la mateixa línia que Lliga i Acció Catalana, ERC es dota successivament de dos òrgans diaris, *L'Opinió*, al matí, i *La Humanitat*, a la tarda, fins que, en la crisi interna de la tardor de 1933, el diari fundat per Lluís Companys passa al matí com a únic òrgan del partit. En la línia de crear un grup de premsa propi, compra el veterà setmanari humorístic *La Campana de Gràcia* i funda el vespertí informatiu *Última Hora*. Òbviament, tots els nous diaris apareguts durant la Guerra Civil són òrgans oficials de partits o sindicats i també s'hi converteixen per força els antics diaris de negoci confiscats, excepte els que ho són pels comitès obrers per mitjà de la collectivització. En casos menors com *La Noche* o *La Veu de Catalunya*, amb majoria anarcosindicalista, la CNT-FAI els té per òrgans oficiosos davant de l'oficial, que és *Solidaridad Obrera*. Són excepcions *La Vanguardia*, al servei del Govern de la República des de la tardor de 1937, i *El Noticiero Universal*, influït per ERC.

Tot i els matisos introduïts que mostren la complexitat del tema, ens sembla prou útil l'ús d'aquesta tipologia que distingeix entre diaris de negoci —amb diferents graus de decantament polític— i diaris polítics, que poden ser òrgans oficials o oficiosos de partits. Aquesta tipologia explica també l'estructura de la difusió. Són diaris de negoci els que ocupen els primers llocs en les taules de tiratge l'any 1935 —*La Vanguardia*, *El Diluvio*, *El Noticiero Universal*, *Las Noticias*, *El Día Gráfico*, *La Noche*, a més d'*El Mundo Deportivo*—, seguits dels tres principals

diaris del catalanisme *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat* i *La Humanitat*, que, com veurem en un altre apartat, són els que protagonitzen principalment la innovació periodística.

És el moment de tornar a insistir en les reserves que mereixen les xifres sobre tiratge i difusió recollides de les fonts disponibles, poc fiables per irregulars i incompletes. No deixa de ser curiós que l'únic diari del qual es disposa d'arxius empresarials amb actes i registres sigui *Solidaridad Obrera*, pel fet que l'equivalent al consell d'administració eren els congressos de la CNT, els arxius de la qual com a organització es conserven a l'Institut d'Història Social d'Amsterdam. Però fins i tot en aquest cas ens trobem amb nombres arrodonits, que hem de prendre com a estimacions de tiratge sencer d'exemplars per número. No hi haurà dades independents obtingudes de diaris que se sotmetin voluntàriament a control com les que l'Oficina de Justificació de la Difusió ofereix a Espanya a partir de 1964, bé que el 1912 ja s'havia creat als Estats Units l'Audit Bureau of Circulations, que fou la primera empresa auditora de la venda de periòdics. Els registres de venda a quioscos centrals de Barcelona realitzats per l'Associació d'Editors de Publicacions Periòdiques l'any 1935 és una excepció que indica una tendència a la concreció.

3. Un mercat de doble lectura

L'expansió del mercat de la premsa diària durant la Restauració té un doble efecte d'augment i de diversificació de l'oferta i la demanda, de manera que es pot apreciar una certa segmentació, no exempta d'encavalcaments. Es podria pensar, fins i tot, en un mercat de doble lectura: un públic principal de diaris de negoci d'informació general, algunes franges del qual coincidissin amb altres públics especialitzats com el dels diaris polítics i econòmics, els de tarda i, ja en els anys 1930, el d'*El Mundo Deportivo*.

Entre els quatre únics diaris de 1875 i els catorze que formen l'oferta estable de la premsa de Barcelona, començat el segle xx, transcorre un quart de segle llarg. El primer mercat, format en els decennis anteriors, gira entorn de dos diaris de negoci adreçats als grans sectors de l'opinió monàrquica —*Diario de Barcelona*— i de la republicana —*El Diluvio*—, més la publicació simultània d'òrgans de partits de duració variable. El binomi diaris de negoci - diaris ideològics es desplega amb més oferta i modalitats. Els diaris de negoci passen de dos a cinc diaris d'informació general —sumant-hi *La Vanguardia*, *El Noticiero Universal* i *Las Noticias*— i s'amplia amb dos altres diaris especialitzats en informació econòmica —*Diario Mercantil* i *Diario del Comercio*. Sembla raonable considerar aquests dos darrers, altrament de difusió molt baixa, com a possibles diaris de segona lectura entre el públic habitual dels anteriors. Sembla igualment raonable considerar part dels diaris de tarda com a segons diaris de lectors dels diaris de matí interessats en un seguiment intensiu de la informació al llarg del dia. El mateix es pot dir en relació amb els diaris ideològics, tot i que entre aquests cal distingir entre diaris polítics estables i els ocasionals.

Si un procurador dels tribunals —el pare de l'advocat Josep Maria Vilaseca Marcet— és subscriptor simultani del *Diario de Barcelona* i d'*El Correo Catalán* (Amat, 2015, p. 29), podem deduir que ho és del primer com a diari conservador

d'informació i del segon com a diari carlista o «dels capellans». L'avi matern del poeta Carles Fages de Climent combina, a Figueres, la lectura simultània del *Diario de Barcelona* i *La Renaixensa* (Fages de Climent, 2014, p. 273). L'exemple de l'escriptor Agustí Esclasans mostra el doble canvi de consum de premsa del seu pare, que passa de ser també lector del *Diario de Barcelona* i *La Renaixensa* a substituir aquest per *La Veu de Catalunya* i, més tard, el primer per *La Vanguardia*, «que aleshores passava per ser el diari més “modern” de Barcelona» (Espinet, 1997, p. 174). El record de Pere Calders encara és més ampli: el pare és d'Acció Catalana i compra *La Publicitat* i per a la mare, que és molt catòlica, *El Matí*, però també hi ha *La Vanguardia* a casa, «per les col·laboracions, per l'opinió i pel que ho compren moltes vegades, crec, és pels anuncis classificats i les esqueles» (Figueres, 1994, p. 147).

La inestabilitat permanent dels diversos diaris lerrouixistes publicats després de la Solidaritat Catalana fa pensar que no siguin l'única lectura de la part més acomodada del seu públic, a diferència del lector de *La Publicidad*, que fins al moment ha estat l'òrgan de referència del republicanisme tradicional. Quan Hurtado justifica la no adopció del català en el projecte de renovació finançat pel navilier Tayá per evitar ser identificat com a diari de partit, ens trobem davant la proposta de fer-ne un diari de negoci amb els bons serveis d'informació que requereix la Gran Guerra europea del moment. Hem de considerar que el públic de molts diaris ideològics de poca durada ho és, en primer lloc, d'algun dels diaris estables.

La possible condició de segons diaris per a una part del seu públic s'ha de considerar també per als principals diaris catalanistes, tot i la pulsio innovadora a la qual ens referirem més endavant, sobretot en relació amb *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat* i *La Humanitat*. En darrer lloc, hi hauria el consum de premsa de Madrid, potser també com a segona lectura. Així, el nen Joan Amades solia anar, en sortir de l'escola, a un quiosc de la Rambla a comprar per al seu pare *El País*, madrileny i republicà, mentre que el pare de l'escriptor lleidatà Josep Maria Francès era lector de *La Correspondencia de España* i d'*El Noticiero Universal* (Espinet, 1997, p. 113-115 i 175).

Aquesta diversificació interna del mercat i els seus espais d'encavalcaments obliguen a fer una interpretació més matisada de l'estructura del mercat. Referint-nos a les xifres de tiratge disponibles de 1935 (taula 15), tot reiterant les reserves sobre la seva exactitud, podríem considerar la hipòtesi d'un mercat compost pels segments següents:

a) Un grup de set diaris de negoci en castellà, cinc dels quals al matí —*Diario de Barcelona*, *El Diluvio*, *La Vanguardia*, *Las Noticias* i *El Día Gráfico*, de primera lectura— i dos a la tarda —*El Noticiero Universal* i *La Noche*—, exercia el domini absolut del mercat (550.000 exemplars), a més d'un diari esportiu en

castellà, també al matí, que sumaria fins a 700.000 exemplars. Tant per als vesper-tins com per a l'esportiu citats, cal considerar una franja de públic de segona lectura, així com per a la resta de grups que presentem.

b) Un segon grup, que sumaria 115.000 exemplars, estaria format per quatre diaris ideològics de matí en català: *La Veu de Catalunya* de la Lliga, *La Publicitat* d'Acció Catalana, *El Matí* d'Unió Democràtica i *La Humanitat* d'Esquerra Republicana.

c) Un tercer grup, que sumaria 30.000 exemplars, estaria format per tres diaris ideològics de matí en castellà —el carlista *El Correo Catalán*, el lerrouxista *Renovación* i el cenetista *Solidaridad Obrera*.

d) Un quart grup amb els dos diaris econòmics del matí, que suma només 7.000 exemplars —*Diario Mercantil* i *Diario del Comercio*.

e) Quedaria un tercer diari de tarda, el polític *L'Instant* de la Lliga (20.000 exemplars), a més d'*Última Hora*, aquest acabat de fundar per ERC, que no apareix a la taula perquè no té dades de difusió.¹⁰⁵

D'acord amb aquestes dades disponibles de 1935, cap al final del període estudiat, el mercat de la premsa de Barcelona té una majoria dominant de diaris de negoci en castellà, centrat principalment al matí —amb els cinc diaris que proposem com de primera lectura, que representarien el 57 % del tiratge—, davant del qual la premsa ideològica en català és, a distància, el segon grup important, que representaria, sumant quatre diaris de matí i un de tarda, el 15 % del total del tiratge, per sota del 17 % atribuït al diari esportiu (taula 15). La premsa de la tarda tindria un pes molt menor, un 6 % en castellà (i un 2 % en català, aquest ja comptat amb el total dels diaris en català). Els tres altres diaris polítics en castellà fan el 3 %, sense comptar aquells dels quals no hi ha dades, mentre que els dos econòmics arriben a penes a l'1 % arrodonit.

Es tractaria, més enllà del grau aproximat de validesa de les xifres de difusió, d'una estructura de mercat molt consolidada, alhora que molt desequilibrada entre el mercat principal dels diaris de negoci i els diferents submercats específics, i un diari, *La Vanguardia*, que tot sol ocuparia més de la quarta part del mercat (29 %) i la meitat del mercat principal. Continuant amb algunes projeccions estadístiques, l'índex de lectura de diaris a la Catalunya dels anys 1930 se situaria en 302 exemplars per cada 1.000 habitants, un percentatge molt alt en relació amb el de la segona dècada del segle XXI, per sota de 100. Aquest càlcul seria sobre els 872.000 exemplars totals, incloent-hi els espais d'encavalcament de submercats, en relació amb els 2.890.974 habitants del cens de 1940. Fins i tot l'índex del mercat principal del matí seguiria sent superior, 173 exemplars per cada 1.000 habitants.

105. Altres diaris sense dades de tiratge que no figuren en la taula són dos de matí —*El Resumen* i *El Eco*— i cinc més de tarda —*El Liberal* / *El Popular*, *La Aurora*, *La Jornada* i *La Razón*.

L'índex específic de lectura dels diaris ideològics en català de matí i tarda —115.000 exemplars— seria de 40 exemplars per 1.000 habitants.

Hi ha un altre aspecte que cal destacar de l'estructura del mercat pel que fa al creixement de la premsa setmanal i al canvi de funció de les revistes d'humor. La hipòtesi, en aquest cas, és que els grans setmanaris populars republicans *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa* van deixant d'acomplir la funció suplementària assenyalada a partir del Sexenni Democràtic en relació amb la lectura de diaris per part de la població menestral i treballadora, per quedar-se amb la funció de revistes d'humor polític. Hi fan pensar la difusió creixent d'*El Diluvio* com a diari popular republicà —que amb el suplement setmanal *El Diluvio Ilustrado* es proposa expressament la captació d'aquest públic (Toll, 2013, p. 43-72)—, l'aparició posterior de la premsa lerrouxista i, fins i tot, el creixement de *La Vanguardia* com a diari interclassista d'informació i serveis.

Els dos grans setmanaris populars republicans —els més importants en difusió en llengua catalana durant els primers temps i pel davant de molts diaris, a més de la lectura pública en tallers i tavernes— entren en declivi en el primer terç del segle xx, de manera que *L'Esquella de la Torratxa* hauria quedat en 2.500 exemplars, el 1932, davant dels tiratges de 15.000 i 20.000 exemplars d'*El Be Negre* (Solà i Dachs, 1978a, p. 24-25; Cadena, 1995, p. 44; Capdevila, coord., 2013, p. 13-68; Capdevila, 2014b, p. 142-143). Altrament, aquests nous setmanaris satírics del primer terç del segle xx —amb *Cu-cut!* en primer lloc— ja compleixen una funció estrictament satírica de cara al públic benestant del catalanisme que llegeix diaris, lluny del registre més informatiu originari dels anteriors.

El mercat setmanal continua essent el primer accés a l'expressió pública dels nous partits que entren en l'escena política, tant del republicanisme radical com del catalanisme extremat, de l'anarquisme i més tard de les primeres formacions comunistes. No així en el catalanisme moderat, tot i que *La Veu de Catalunya* i *El Poble Català* passen aviat de setmanaris a diaris, com més tard fa *L'Opinió*. La publicació de diverses revistes entorn de *La Publicitat* denota un creixement del mercat setmanal i mensual, en el qual destaca *Mirador*, un dels periòdics que han deixat més record per una fórmula periodística que combina política, arts i literatura. L'intent d'*Imatges* com a setmanari d'actualitats gràfiques no té el mateix èxit, davant les espanyoles *Estampa* i *Crónica*, sorgides amb l'alè del fotoperiodisme alemany i de la revista francesa *Vu*.

També el periodisme esportiu en català, al qual costa d'establir-se en el mercat diari, troba un espai de provatures en el setmanal, amb iniciatives destacades com *L'Esport Català* (1925-1927) i *La Rambla / La Rambla de Catalunya* (1930-1936), bé que l'èxit d'aquest setmanari, que acaba passant a diari el setè any, no és aliè al seu catalanisme militant. Com li deu també en part l'èxit el gran setmanari d'humor esportiu *Xut!* (1922-1936), pel davant d'altres de menor durada. L'èxit ràpid d'*El*

Mundo Deportivo sembla que no deixa més espai de mercat, amb els seus canvis successius de periodicitat durant els anys 1920, fins a ser del tot diari el 1929. L'al·tíssima xifra de tiratge que li hem vist atribuïda ha de ser matisada, ja que probablement varia molt en relació amb els dies de futbol i de grans esdeveniments esportius i amb els que no n'hi ha.

4. Pocs editors i moltes empreses

La figura de l'editor professional de premsa no és la dominant, ni tan sols en els diaris estables i els diaris de negoci. Els exemples més clars d'aquesta figura empresarial són al *Diario de Barcelona*, *La Vanguardia* i *Las Noticias*, cap propietari dels quals és periodista, a més d'*El Noticiero Universal*, que sí que ho és el fundador. Recordem que Antoni Brusi Ferrer havia passat la direcció a Joan Mañé i Flaquer, el 1865, contra el criteri de la seva pròpia família, deslligant-se d'una dedicació periodística que li havia estat imposada per les circumstàncies, quasi trenta anys abans. També a *El Diluvio*, on Manuel de Lasarte incorpora el 1889 el periodista Josep Laribal a la direcció, però la marcada vocació política distingeix aquest diari dels anteriors, així com la pertinença d'*El Día Gráfico* i *La Noche* al lerrouxista Pich i Pon. Editors professionals serien també Jaume Grau, fundador d'*El Mundo Deportivo* amb el periodista Narcís Masferrer, i els dels petits però longeus *Diario Mercantil* i *Diario de Comercio*.

La tipologia i el perfil dels editors i les empreses canvien i es diversifiquen durant la Restauració, després que en el període anterior hi hagi hagut un predomini dels impressors. La vinculació de cases d'impremta amb els nous diaris que es consoliden a Barcelona després de 1875 és poc visible, amb l'excepció notable de *La Renaixensa*, diari que forma part d'una casa editorial nascuda entorn de la revista precedent i l'edició de llibres, que, entre 1874 i 1925, presta serveis d'impressió a altres diaris i revistes, un total de trenta, segons l'estudi detallat de Carlota Duran i Tort (2001).

Dels tres grups editorials catalanistes sorgits en la segona meitat del segle XIX —junt amb els d'Innocenci López i Berganosi (*La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, com a principals publicacions, en l'àmbit republicà federal) i de Francesc Matheu (*La Il·lustració Catalana*, 1880-1894; *Il·lustració Catalana*, 1903-1917, i *Feminal*, 1907-1917)—, el grup de *La Renaixensa* és l'únic que s'introdueix

en la premsa diària. La societat està formada pels periodistes i escriptors Pere Aldavert i Àngel Guimerà, amb una participació menor del banquer Iu Bosch i Puig i d'un soci industrial. Un cop tancat el diari el 1905, la seva maquinària serà adquirida l'any següent per a la posada en marxa del lerrouxista *El Progreso*, mentre que la impremta manté la seva producció de llibres.

Cap a final de segle la situació s'inverteix, en el sentit que els principals diaris tendeixen a equipar-se d'uns tallers propis d'impressió, com fan *La Publicidad*, el 1890; *La Vanguardia*, el 1902; *El Correo Catalán*, el 1912, i *La Veu de Catalunya*, el 1923, que s'afegeixen així a la tradició del *Diario de Barcelona* i *El Diluvio*, i com fa des de la fundació *El Noticiero Universal*. En els tallers de Publicaciones Gráficas, propietat del polític i industrial elèctric Joan Pich i Pon, a part d'*El Día Gráfico* i *La Noche*, imprimeixen sovint altres periòdics —*L'Opinió* i *La Humanitat*—, però el gran nombre de petites impremtes existents a Barcelona continua facilitant l'aparició de petits diaris fins als anys 1930.

Els principals diaris continuen sent propietat d'empreses familiars, bé que la quarta generació dels Brusi acaba venent el *Diario de Barcelona*, l'any 1923, a una societat de la qual formen part l'industrial del ferro i de l'automòbil Damià Mateu i Bisa, el diputat regionalista Ramon Albó i altres personalitats monàrquiques, a més de la marquesa de Casa Brusi. El relleu entre el *Diario de Barcelona* i *La Vanguardia* com a principals diaris de negoci ho és també entre dos perfils d'editors, el primer molt lligat a l'antiga casa d'impremta i el segon vinculat a una altra activitat industrial, la fabricació d'emalatges teixits de jute, els interessos de la qual els Godó defensen des de la política parlamentària, però també des del diari, com mostra Dalmau Palet (2015).

La tradició familiar es manté a *El Diluvio* en la propietat successiva de Manuel de Lasarte Rodríguez-Cardoso i Manuel de Lasarte Aran, que compta amb la col·laboració com a administrador del seu cunyat Manuel Busquets George, industrial de productes derivats del petroli i representant de la Standard Oil estatunidenca. És un dels pocs casos d'editors catalans a Madrid en esdevenir, el 1922, president de la Sociedad Editora Universal,¹⁰⁶ editora dels diaris *El Liberal* i *Heraldo de Madrid*, després que amb el seu germà Gaspar n'esdevenen accionistes, en compensació pel deute acumulat en el subministrament de tinta per a la impremta (Toll, 2013, p. 43-72). Tots tres fills de l'editor treballen a *El Diluvio*: Josep de Lasarte Busquets és l'administrador, Conxita de Lasarte Busquets és redactora i signa la secció setmanal «Miércoles femeninos» i Joan de Lasarte Busquets, el primogènit, fa la crítica de teatre (Pich, 2003b).

106. Nom que pren la l'antiga Sociedad Editorial de España, constituïda el 1906 i coneguda també com «el Trust» (Seoane i Sáiz, 1996, p. 76-80).

Els altres diaris d'informació general sorgits a finals del segle XIX també estan en mans d'empreses familiars. Fundat pel periodista valencià Francisco Peris Mencheta —fundador també de periòdics a València, abans de l'Agència Telegràfica Mencheta, i *El Noticiero Sevillano*—, el vespertí *El Noticiero Universal* és dirigit per ell fins a la seva mort, el 1916. Abans moren els fills Joan, que havia de succeir-lo, i Antoni, també orientat cap al periodisme, mentre que el petit, Francesc, queda al càrrec de la gerència. La continuïtat familiar s'assegura també a través de l'enllaç matrimonial d'una filla amb un fill de Lluís Alfons Sedó, industrial cotoner, amb una doble línia de descendents Peris-Mencheta i Sedó Peris-Mencheta (Montaner, 1989, p. 17-25). Les circumstàncies de la mort del fundador haurien afectat el diari, ja ben situat en el mercat. Segons Ametlla (1979, p. 17-28), l'apreciació del qual és fiable com a delegat de l'agència Havas, aquest diari es faria, en endavant, «només amb retalls i col·laboració gratuïta».

Francisco Peris Mencheta és el perfil més genuí dels nous editors barcelonins: d'origen humil, fa de picapedrer, funda periòdics republicans, creix com a corresponçal de guerra en la tercera carlinada, es casa amb la filla d'un impressor i veu l'oportunitat de fer un diari nou a Barcelona l'any de l'Exposició Universal, el nom del qual esculpeix personalment sobre pedra a la façana. No deixa de fer carrera política com a diputat per Sueca des del 1898 fins al 1910, així com a senador independent i senador vitalici. El seu èxit no és reconegut amb un títol nobiliari, com a Brusi i Godó, tot i fer-se amic d'Alfons XIII i rebre les més altes condecoracions d'Espanya i França, sense deixar tampoc de viatjar per escriure sobre les obres del canal de Panamà, obert el 1914.

També en l'àmbit de l'empresa familiar, l'altre diari de negoci important, *Las Noticias*, lliura en els primers anys la batalla del mercat de tarda contra *El Noticiero Universal*, fins al punt de desafiar-lo a demostrar davant de notari quin dels dos té més subscriptors (Huertas, dir., 1995, p. 268-269). El fundador Rafael Roldós, propietari de l'agència del mateix nom que el 1878 ja gestiona la publicitat i les subscripcions d'*El Anunciador Catalán*, antecessor de *La Publicidad*, confia la direcció a Rafael Guerrero, que fins al 1909 li dona molta empenta, bé que el 1903 canvia l'edició al matí, on sembla que aconsegueix una bona posició. Setze anys més tard, el fill del propietari es limita a fer «acte de presència» al seu despatx de gerent, sense preocupar-se aparentment de la marxa del negoci, segons el testimoni de l'aprenent Josep Pla (1980).

Diario Mercantil, fundat per Hermenegild Chaverri i Esteve Balmes, és adquirit el 1912 per la Unión de Productores de España para el Fomento de la Exportación i uns anys més tard per l'empresari Xavier Tusell, que es fa també amb el *Diario del Comercio*, fundat per Chaverri en separar-se de Balmes. Segons el testimoni de Pere Calders, que treballa al *Diario Mercantil* i el brevíssim *Avui*, que el succeeix, Xavier Tusell i Gost té una fàbrica d'articles de cautxú i inverteix en futurs

de cotó, de manera que tot i els escassos dos mil exemplars de tirada, els diaris li són útils per als negocis (Figueres, 1994, p. 141-158). La publicació de l'*Avui*, en els mateixos tallers, és a càrrec d'una cooperativa de periodistes promoguda per Josep Janés i Olivé, jove director del *Diari Mercantil*.

En el cas dels diaris polítics, la majoria comencen essent iniciatives individuals que davant l'èxit i la continuïtat poden convertir-se en empreses per accions. Un dels casos més ben coneguts és el d'*El Correo Catalán*, fundat pel dirigent carlí Manuel Milà de la Roca, continuat per Lluís Maria de Llauder i, des de 1903, per l'empresa Fomento de la Prensa Tradicionalista, que reuneix personalitats d'aquest àmbit, presidides per Manuel de Llanza i Pignatelli de Aragón, duc de Solferino, que nomena director el diputat i senador Miquel Junyent Rovira (Saura, 1998, p. 27-49). Aquesta empresa no té altra finalitat que l'edició de l'òrgan de partit i, per a la compra d'una rotativa, ha de recórrer, l'any 1912, a una subscripció popular que té un suport entusiasta entre el clergat per a ajudar *El Correo Catalán* a «competir amb la premsa irreligiosa o neutra» (Saura, 1998, p. 27-49). Això permet donar servei d'impressió a altres diaris com *El Mundo Deportivo* fins al 1927.

És ben clar que la publicació del *Diari Català* és a càrrec del patrimoni personal de Valentí Almirall, com ja ho havia estat durant el Sexenni *El Estado Catalán* (Figueres, 1999, p. 78-93), a diferència, com s'ha vist, de *La Renaixensa*. La propietat d'*El Progreso*, atribuïda habitualment a Alejandro Lerroux, compta amb la intervenció d'altres persones. Així, hi ha un emprèstit recollit entre els militants i l'adquisició de l'antiga rotativa i altra maquinària de *La Renaixensa*, l'any 1906, a càrrec de Lluís Massó (Duran i Tort, 2001, p. 134-135). Vuit anys més tard, el diari radical és adquirit temporalment per Joan Pich i Pon, que posteriorment funda el vespertí de negoci *La Noche*, compra *El Día Gráfico* i publica en la seva impremta altres diaris. Altres òrgans lerrouxistes de llarga durada són també fruit d'iniciatives individuals com *La Aurora* de Jesús Ulled i la segona etapa d'*El Liberal*, amb el mateix Ulled i els germans Carlos i José Pérez de Rozas.

Els principals diaris del catalanisme surten amb la fórmula de societats per accions formades per personalitats afins, sense que s'hi apreciïn figures professionals d'editors, més enllà dels directors polítics i periodístics i els administradors. A *La Veu de Catalunya*, la relació de socis fundadors conté setze noms, entre els quals destaquen Enric Prat de la Riba i Sarrà, Narcís Verdaguer i Callís, Ramon d'Abadal i Calderó, Lluís Duran i Ventosa i Jaume Carner i Romeu, tots els quals consten com a advocats, així com Josep Puig i Cadafalch, arquitecte. Entre els deu socis restants, hi ha dos advocats més i vuit comerciants (Figueres, 2014, p. 106-112). Més tard, neix Editorial Catalana, que publica altres periòdics i revistes inspirats per la Lliga. A *El Poble Català* hi ha els noms d'Ildefons Suñol, Joaquim Lluhí i Rissech, Santiago Gubern i, de nou, Jaume Carner (Huertas, dir., 1995, p. 314-315). Els socis fundadors de *La Publicitat* també són personalitats destaca-

des d'Acció Catalana com Lluís Guarro, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Josep Barbey, Amadeu Hurtado i Francesc Momplet (Torrent i Tasis, 1966, p. 472-476; Baras, 1984, p. 399-405).

Pel que fa als diaris lligats a Esquerra Republicana, *L'Opinió* és finançat per Joan Casanellas (Culla, 1977; Culla, cur., 1991) i *La Humanitat*, fundat per Lluís Companys, passa a mans d'Editorial Llibertat, que publica altres periòdics inspirats pel partit com *Última Hora* i el setmanari *La Campana de Gràcia*. El financer Josep Sunyol i Garriga, que serà diputat a Corts i president del FC Barcelona, s'estrena el 1930 com a editor individual del setmanari esportiu i polític *La Rambla*, publicat com a diari l'any 1936, en el qual va inspirar, dictar i fins i tot signar molts editorials i articles, segons el testimoni de Lluís Aymamí, que en fou director (Burguet, 1997, p. 78-80).

La dimensió empresarial dels diaris de negoci es veu també en la disposició d'edificis propis que reuneixen tota l'activitat —administració, redacció i tallers d'impressió—, fet que no és corrent en els diaris polítics. El *Diario de Barcelona* manté l'administració i la redacció al carrer de la Llibreteria, número 22, d'ençà de 1814, que és editat pels impressors Brusi, bé que, en créixer, es necessiti més espai per al taller d'impremta i aquest es traslladi primer al carrer de les Tàpies, 4 i, més tard, al carrer Nou de Sant Francesc, 17. També *El Diluvio* es trasllada el 1929 del carrer d'Escudellers Blancs, 3 bis, al nou edifici de Consell de Cent, 345. D'ençà de la nova etapa de 1888, *La Vanguardia* ajunta tots els serveis en les seues successives de Barbarà, 16 i, quatre anys més tard, Rambla, 7, fins que el 1903 estrena el gran edifici que s'obre al públic a Pelai, 29 i als vehicles de recollida de l'edició impresa a Tallers, 62. El 1888 neix *El Noticiero Universal* amb seu integrada, per uns mesos, a Nou de Sant Francesc, 10, passa els quatre anys següents en uns locals de ronda Universitat fins que el 1892 estrena edifici nou al carrer de Lauria, 35 (actual Roger de Llúria), en la façana del qual el mateix Peris Mencheta esculpeix el nom sobre pedra.

Després dels primers deu anys, *Las Noticias* té una seu integrada des de 1906 al carrer de Guàrdia, 14, traslladada el 1920 a la rambla dels Estudis, 6. El *Diario Mercantil* i el *Diario del Comercio* no tenen seu integrada fins al 1923 al carrer dels Àngels, 20, que comparteixen, després que cada un d'ells hagi recorregut diversos locals de redacció i impremta. *El Día Gráfico* neix amb seu integrada a Boqueria, 37, la mateixa de *La Tribuna*, però el 1921 ambdós diaris desplacen la redacció. *La Noche* trasllada la redacció a la seu d'impremta de Muntaner, 49, fins al 1934. *El Mundo Deportivo* té seu integrada a Consell de Cent, 338, des del 1930.

Pel que fa als diaris polítics, *La Publicidad* té tots els serveis en la mateixa adreça durant pocs anys: de 1878 a 1890, al carrer d'Escudellers, mentre que la impremta de Barbarà, 11 serà estable en totes les etapes posteriors i amb *La Publicitat*, que hi té una redacció de nit, però la principal al passeig de Gràcia, 14, fins al 1929,

plaça de Catalunya, 3, fins al 1931, i Gran Via de les Corts Catalanes, 589. Les sis adreces de redacció registrades de *La Veu de Catalunya* només coincideixen amb les de la impremta a Escudellers, 10, entre 1907 i 1923, i a Ferlandina, 9, entre 1923 i 1933, i els darrers mesos de 1936 i fins a mitjans del 1937. *El Progreso* només té seu integrada entre 1914 i 1917 a la plaça Reial, 3, i entre 1933 i 1935 a Muntaner, 49, seu de *La Noche*. Ni *L'Opinió*, ni *La Humanitat*, ni *Última Hora*, ni *La Rambla* tenen en el mateix lloc administració, redacció i tallers, però sí que ho té *Solidaridad Obrera*, des de 1932 a Consell de Cent, 241 i, des de 1936, al número 202 del mateix carrer.

5. Redaccions i periodistes a temps parcial

L'expansió ràpida de la premsa durant els primers anys de la Restauració, amb un creixement sostingut del nombre de diaris al llarg de tots els anys del període, produeix una demanda correlativa de personal per a treballar a les redaccions. És significatiu, com veurem més endavant, que la majoria de testimonis expliquin com els és de fàcil trobar feina en un diari. L'ampliació successiva dels continguts informatius accentua, a més, la varietat de perfils dels redactors que s'hi van incorporant.

Durant els decennis de l'arrencada del periodisme liberal, des del 1833 fins al Sexenni Democràtic, els membres de les redaccions, altrament poc nombrosos, es recluten entre personal dedicat a l'ensenyament, les professions liberals i, fins i tot, l'Exèrcit, amb vocació per l'escriptura, les activitats artístiques i culturals i la política, que acudeixen a les sales de treball algunes hores al final de la tarda. Al *Diario de Barcelona*, l'editor Antoni Brusi Ferrer mateix té cura de la selecció de notícies estrangeres, fins que delega aquesta feina en Joan Mañé i Flaquer, que és director del Colegio Barcelonés i professor de l'Institut d'Ensenyament Mitjà. Ni l'un ni l'altre no han sentit prèviament cap vocació determinada pel periodisme, al qual arriben el primer per obligació familiar i el segon com a substitut del crític de teatre. També és per pur accident, mig segle més tard, que Gaziel es converteixi en periodista, en demanar-li el codirector de *La Vanguardia*, Miquel dels Sants Oliver, escriptor i director de l'Ateneu Barcelonès, si té algunes notes escrites de la seva estada a París durant l'inici de la Gran Guerra europea. El pseudònim socràtic triat pel jove filòsof està destinat a reservar el seu nom per a futures obres de més alçada intel·lectual.

La majoria dels noms coneguts com a editors, directors, redactors i col·laboradors de diaris durant la part central del XIX són d'escriptors, professionals i polítics, molts dels quals continuen en actiu durant el darrer quart del segle. La

falta de concreció de la paraula *redactor*, el caràcter ocasional i la vida efímera de molts diaris contribueixen a mantenir unes fronteres borroses entre els nivells de dedicació i el pes d'uns i altres en la seva confecció. Els especialistes en teatre, música, literatura, art o altres activitats que donen lloc a crítica i comentari regular són una figura establerta en les redaccions, així com els autors d'articles de fons polítics i literaris. La demanda creix de proveïdors de notícies locals i per a la selecció i presentació de notícies generals d'Espanya i de l'estranger proveïdes per les agències, sovint en forma de telegrams i telefonemes, i, eventualment, de traductors del francès i l'anglès. D'acord amb el testimoni de Tomàs Caballé Clos (1944, p. 15-23), la feina dels primers repòrters que van personalment a recollir les notícies locals als organismes oficials i als llocs dels fets per portar-les als diaris de Barcelona i enviar-les per telèfon a les agències i diaris de Madrid —després de compartir-les discretament en un informal Centre de Repòrters— és molt poc retribuïda, menys que la dels redactors de taula.

La demanda de redactors —en el sentit més ampli de contribuents regulars de notícies i comentaris per a l'elaboració dels diaris— creix més a partir de 1888, any de la reforma informativa de *La Vanguardia* i de l'aparició d'*El Noticiero Universal*, novetats a les quals segueixen en la dècada següent les de *Las Noticias*, *Diario Mercantil* i *Diario del Comercio*, com a fets més destacats en la formació del mercat informatiu, que s'afegeix a diaris que ja acumulen anys de publicació com el *Diario de Barcelona*, *El Diluvio*, *El Correo Catalán*, *La Publicidad* i *La Renaixensa*. És en aquests anys que hi ha la fundació d'una primera i no reeixida Associació de Periodistes, el 1899, simultània a la que ja neix amb continuïtat a Madrid.

Les redaccions dels diaris són sales de mides i moblament variables, segons el nombre de periodistes que hi han de treballar, que, en el cas de diaris polítics, acullen també els visitants que hi passen a fer tertúlia. La sala de redacció més coneguda és la del *Diario de Barcelona*, per una fotografia dels primers anys del segle xx, amb una taula gran entorn de la qual seuen vuit persones, entre les quals el poeta Joan Maragall com a secretari de redacció, presidides per Josep Antoni Brusi Mataró, que ha assumit la direcció després de la mort de Mañé. Una segona fotografia anterior a 1936, sense persones, mostra una sala més gran amb la mateixa taula en un espai central dividit per almenys una mampara de fusta i vidres (Molist, 1964, p. 162 *bis*). En contrast amb l'ambient recollit i tradicional d'aquestes seus, Jaime Claramunt i Frederic Pujulà (Toll, 2015, p. 37-122) i Claudi Ametlla (1963, p. 353-365) ofereixen descripcions pintoresques de la redacció d'*El Diluvio*, sempre oberta a tothom i plena d'anècdotes. Fins i tot la redacció de *La Veu de Catalunya* al carrer d'Escudellers, que també devia freqüentar Maragall, era sòrdida. És «el local més tronat que es pugui imaginar», damunt de la impremta i en la part més humida de la casa, quan el 1910 hi entra Gaziel (1981, vol. II, p. 202-230), en obtenir-hi la primera feina:

L'únic moble de la sala de redacció era una taula llargaruda de dos vessants, negra, vella, plena de nafres i amb més tinta que vernís, provinent, a ben segur, de les golfes comercials d'algun benemèrit soci de la Lliga que, tot reformant el seu establiment, devia haver-ne fet donatiu a «la causa». A la taula hi cabíem, un al costat de l'altre, topant de colzes, fins a vuit escrivents alhora, quatre per banda. Les cadires eren de boga, com a les esglésies rurals [...]. Josep Morató, director efectiu o tècnic, no tenia despatx ni tan sols taula pròpia. S'asseia a la capçalera d'un dels dos rengles, tocant a la sortida vers el celobert, i en això sol es notava la seva jerarquia.

La redacció de *Las Noticias* l'estiu de 1919, descrita per Josep Pla (1980), també és una sala amb una taula gran on cada redactor té una cadira, un calaixet per a guardar els estris per a escriure amb ploma i tinta sobre quartilles fetes amb paper sobrant de la impremta. La redacció, que té una finestra que dona a l'estret carrer de Guàrdia, ocupa la sala més gran d'una nau a la planta baixa, en la qual també hi ha, separades per envans baixos, la gerència i la direcció del diari i, al final de tot, la sala de màquines, a la qual condueix des de l'entrada el llarg corredor de la casa.

La redacció d'*El Progreso*, entorn de 1910, és una sala pobra i sòrdida, amb la taula comuna coberta d'hule negre gastat, carpetes amb paper assecant per a cada redactor, tinters, plomes escolars, tisores, pots de goma i quartilles de paper sobrant de la bobina, a més de diaris d'intercanvi per retallar (Solsona, 1970, p. 18-24). També hi ha un divan vell i estripat, per a la tertúlia dels correligionaris. Tots els diaris de partit tenen aquesta característica, que la redacció és un lloc de trobada diària per a dirigents i simpatitzants del partit, com anys més tard a *La Publicitat*, amb la redacció de dia al pis de sota de la seu d'Acció Catalana (Passarell, 1971, p. 81-82).

És més gran la redacció de *La Llanterna*, l'equivalent fictici de *La Vanguardia* descrita a la novel·la de Puig i Ferrer (1926, 1973), amb una sala que acull un grup nombrós de redactors, al costat de la qual hi ha el despatx ampli dels tres codirectors, un altre despatx per a altres dos periodistes importants, així com, almenys, una petita cambra on treballen els dos redactors-traductors de les agències internacionals. Un divan atrotinat serveix aquí per a les migdiades dels redactors. Tot al costat d'un taller on hi ha diverses linotípies per a la composició dels textos, les taules dels caixistes, l'estereotípia i les dues grans rotatives que en els anys 1910 ja té el principal diari de negoci.

La jornada de les redaccions dels diaris és variable segons si es tracta de diaris de matí o de tarda i també segons quines siguin les funcions dels redactors. D'acord amb els testimonis coneguts, les redaccions dels diaris de matí funcionaven des de les cinc o les sis de la tarda fins a les deu o les onze de la nit, excepte els serveis de guàrdia, que s'allargaven. Així ho explica Pla de *Las Noticias*, la seva primera feina, bé que ell com a reporter de judicials ha d'anar cada dia a les 11.30 al Palau

de Justícia a recollir les notícies del dia. Segons Gaziel, els redactors de *La Veu de Catalunya* dels seus anys només hi anaven una hora i mitja o dues al dia, sobretot havent dinat, i alguns reporters només s'hi acostaven per donar al redactor en cap o directament al regent les seves quartilles manuscrites.

D'acord amb la narració fictícia del funcionament de *La Vanguardia*, la redacció del principal diari de Barcelona treballa de mitja tarda a la matinada, amb un primer torn que comprèn la majoria de les pàgines i acaba passades les deu de la nit i un segon torn que comprèn la informació internacional que esgota el temps fins a l'hora de tancar l'edició cap a les tres de la matinada. L'horari normal dels dos redactors dedicats a la traducció del francès i redacció dels telegrames de l'agència Havas comença a les deu de la nit i acaba oficialment a les dues, un torn d'unes quatre hores, com el de la tarda, tot i que en aquest cas es pot allargar més. La percepció d'un periodisme a temps parcial que s'obté a través dels testimonis d'època, tant pel que fa al funcionament de les redaccions com a l'activitat dels periodistes, és corroborada en un informe de l'Organització Internacional del Treball (OIT) de 1928 sobre l'estat del sector que inclou dades sobre Espanya (Toll, 2019, p. 23-24).

D'acord amb diversos testimonis, les retribucions dels periodistes poden variar segons els diaris i en cap cas no són superiors a les percebudes en les administracions públiques de l'època i molt sovint ni hi arriben. Segons Braulio Solsona, que comença cobrant 50 pessetes com a aprenent a *El Progreso* el 1909 i mai no hi arriba a cobrar-ne més de 90, el sou d'un mecanògraf de la Diputació Provincial de Barcelona és en aquests anys de 150 pessetes i el d'un escrivent de la secció d'impostos i rendes de l'Ajuntament de Barcelona de 250 pessetes. Essent curta i de tarda la feina de les redaccions, molts periodistes tenen una feina principal al matí, sense comptar aquells que puguin tenir llocs de treball oficials facilitats pels partits corresponents i als quals, en molts casos, no han d'assistir (Culla i Duarte, 1990, p. 41-42).

Tomàs Caballé, que deixa el periodisme per l'advocacia després de setze anys a *La Publicidad* i d'una breu aventura com a director d'un *Diario de la Tarde* seguidor de Canalejas, comença amb 40 pessetes, després d'uns mesos de prova sense sou, i mai no cobra més de 175 pessetes mensuals. Recorda que a finals del XIX, un redactor de *La Opinión de Cataluña*, del senador conservador Elías de Molins, només cobra 15 pessetes mensuals, que Julián Pérez Carrasco cobra 75 pessetes com a redactor d'un diari important i que un director no passa de 200 pessetes. Claramunt recorda que en entrar a *El Diluvio*, el 1893, el corrent és guanyar 60 o 75 pessetes mensuals i si algú en cobra 150 pot estar molt content (Toll, 2015, p. 55-58):

Todo un Mañé y Flaquer, director del *Diario de Barcelona*, que era el decano de España, jamás llegó a percibir quinientas pesetas mensuales como director de aquella publicación. Y eso que Mañé y Flaquer era considerado, más que como hombre, como una institución representativa de la prensa hispánica.

Cenyint-nos primer als anys del canvi de segle fins a la Primera Guerra Mundial, les retribucions mensuals dels periodistes poden oscil·lar entre 50 i 200 pessetes mensuals, segons els diaris i els càrrecs de redacció. Els sous de *La Vanguardia* serien els més alts, entre 125 i 200 pessetes mensuals segons les categories de redactors, 300 pessetes per a redactors amb càrrecs, amb un augment general de 10 pessetes durant la guerra europea (Puig i Ferrer, 1973, p. 26 i 115-119). La fiabilitat d'aquestes dades és corroborada per la retribució entre 2 i 10 pessetes diàries (entre 60 i 300 mensuals) indicada per Sánchez Ortiz (1903, p. 31-41).

Els sous de *La Veu de Catalunya* també serien baixos, atenent que a un redactor polític novell com Agustí Calvet, que encara no firma Gaziell, se li assignen 100 pessetes mensuals l'estiu de 1910 (Gaziell, 1981, vol. II, p. 202-230; Llanas, 1998, p. 27-29). Aquesta retribució és superior a les assignacions teòriques establertes onze anys abans, en la fundació del diari, en unes notes personals d'Enric Prat de la Riba (Figueres, 2014, p. 65), on 100 pessetes mensuals és el sou previst per a un cap d'informació, mentre que un redactor i un director (*sic*) de política s'haurien de partir 100 pessetes. El pressupost mensual de redacció estimat per Prat de la Riba per als inicis de l'òrgan de la Lliga és de 320 duros (1.600 pessetes), dels quals 500 pessetes són per al director, ell mateix. Altres conceptes són 100 pessetes per a un cap d'informació, 100 pessetes a repartir entre dos «gacetilleros», 300 pessetes a repartir entre crítics i redactors de cultura i entreteniment, 300 pessetes per a dibuixos i gravats i 200 pessetes per a treballs literaris (articles i fulletons). El 1911, Calvet passa a guanyar-ne 150 com a secretari de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, depenent de la Diputació Provincial de Barcelona.

Els sous d'*El Poble Català* serien superiors als estimats en el pressupost de *La Veu de Catalunya*, però potser no sempre en la realitat. El 1909, Pere Coromines cobra 500 pessetes mensuals en fer-se càrrec de la doble direcció del diari i de la Unió Federal Nacionalista Republicana i abandonar el càrrec de cap del servei municipal d'hisenda, bé que manté el bufet d'advocat. El redactor en cap Josep Pous i Pagès (1969, p. 15-38) cobra 125 pessetes —tot i que abans en sumava 400 a base d'articles a 15 pessetes i notes firmades o anònimes a 5 pessetes— i queda per sota de les 200 pessetes d'Antoni Rovira i Virgili i de les 150 pessetes mensuals de Màrius Aguilar i Claudi Ametlla (1963, p. 189-201). Aquesta quantitat és la que també percep el director de palla, Secundí Franch.

Al setmanari aliadòfil *Iberia*, dirigit pel mateix Ametlla, els redactors poden arribar a un màxim de 150 pessetes. El 1912, Prudenci Bertrana cobra 125 pessetes per dirigir i compaginar *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa* i escriure-hi. Nou anys més tard, Ferran Canyameres cobra 180 pessetes mensuals per dues hores diàries com a redactor dels dos setmanaris (Capdevila, 2014b, p. 90-101).

Els aprenents cobren menys, com s'ha vist amb les 50 pessetes inicials de Braulio Solsona, que són encara 60 pessetes uns anys més tard tant a *La Publicitat* com a *Solidaridad Obrera*. La primera feina de Josep Pla com a repòrter judicial a *Las Noticias* és retribuïda amb 90 pessetes mensuals. Més endavant, Solsona arriba a cobrar 250 pessetes a *El Noticiero Universal*.

Situats en els anys 1920 i 1930, Josep Maria Planes¹⁰⁷ es queixa que «en ple 1928, malgrat tots els comitès paritaris i totes les associacions de la premsa, encara és possible de formar tota la redacció d'un diari a base de sous de 125 i 150 pessetes». El sou habitual de redactor a Espanya seria de 150 pessetes, el doble per a redactors en cap i directors (Seoane i Sáiz, 1996, p. 45). Heus aquí algunes dades soltes dels diaris en català fiades a la memòria dels protagonistes: Andreu Avel·lí Artís, 150 pessetes com a secretari de redacció a *L'Opinió*; Emili Granier-Barrera, 300 pessetes pel mateix càrrec a *La Publicitat*; Josep Maria Xicota, 250 pessetes a *La Publicitat*, a més de ser advocat de la Generalitat per oposició i tenir bufet; Josep M. Lladó, 200 pessetes com a redactor del mateix diari, igual que Avel·lí Artís-Gener, que en treia 200 més de *La Rambla* i publicava dibuixos a *L'Esquella de la Torratxa*; Pere Pagès i Elies, 250 pessetes com a redactor de *La Humanitat* i 250 més d'*Última Hora*, durant la guerra, hauria cobrat 300 pessetes a *La Batalla*. Els sous de director continuen en les 500 pessetes mensuals, com és el cas de Joaquim Ventalló a *L'Opinió*, diari que el 1933 té una nòmina de redacció de 5.000 pessetes (Figueres, 1994, p. 9-18).

Les dades més completes tornen a ser a *La Veu de Catalunya* (Figueres, 2014, p. 291-292), amb l'escalat següent de retribucions mensuals per a la nova etapa iniciada el 1933: Manuel Brunet, 1.000 pessetes; Josep Pla, 800 pessetes; Antoni Casas Fortuny, 650 pessetes; Ramon Aliberch, 500 pessetes; Jaume Carrera, 450 pessetes; Lluís Bertran i Pijoan, Xavier Ribó, Joan Costa i Deu i Valentí Castanys, 400 pessetes; cinc sous de 300 pessetes; dos sous de 250 pessetes; un sou de 200 pessetes; cinc sous de 150 pessetes; tres sous de 100 pessetes; un sou de 75 pessetes; cinc sous de 50 pessetes, i un sou de 25 pessetes.

No figura a la llista el director Ramon d'Abadal i de Vinyals i els sous més alts són per al comentarista polític Manuel Brunet i per al corresponsal a Madrid,

107. J. M. PLANES, «Xarivari», *L'Opinió* (Barcelona) (28 juliol 1928).

Josep Pla, seguits de dos antics redactors en cap —Antoni Casas Fortuny i Ramon Aliberch— i una tercera persona, mentre que el redactor en cap d'aquests anys, Joan Costa i Deu, té la mateixa retribució que el dibuixant Castanys i dos periodistes més. Hi ha encara vuit redactors més pel damunt de les 150 pessetes mensuals, considerades un sou mitjà de l'època. Entre les quantitats inferiors crida l'atenció les 100 pessetes assignades a l'antic director Joaquim Pellicena, abans regidor i des de novembre de 1933 diputat a Corts per la Lliga.¹⁰⁸ Les petites quantitats de 25 a 75 pessetes podrien correspondre a les col·laboracions de repòrters, com el jove advocat Josep Solé i Barberà, que explica haver fet de «gacetillero» parlamentari i policial per a *El Día Gráfico*, «ja que era el que millor pagava» (Mayayo, 2007, p. 63). Val a dir que els estatuts de l'Associació Catalana de Premsa, renovats el 1934, demanen un sou mínim de 75 pessetes com a requisit d'admissió.¹⁰⁹

El primer director de palla que succeeix Prat de la Riba com a director oficial de *La Veu de Catalunya*, entre 1906 i 1908, Ignasi Corma, cobra 200 pessetes més un suplement equivalent, a més de 25 pessetes diàries durant estades a la presó (Figueres, 2014, p. 102-103), però és de suposar que els seus successors Joan Velasco, sabater d'ofici, Antoni Soto i, des de 1931, Niubó devien cobrar menys. A *El Progreso*, el director de palla és un empresari conegut per Pérez (Solsona, 1970, p. 18-24).

Des del seu pas a *La Veu de Catalunya*, Manuel Brunet és l'articulista més ben pagat de la premsa catalana, amb el mateix sou de 1.000 pessetes que un diputat a Corts, que un diputat al Parlament de Catalunya o que un regidor membre del Consell de Govern a l'Ajuntament de Barcelona, mentre que la resta de regidors el tenen de 500 pessetes (Granier-Barrera, 1995, p. 115-116). És el mateix que cobra, si més no, el jove advocat i diputat d'ERC Josep Andreu i Abelló. Pel seu cas sabem, també, que altres periodistes ben pagats cobraven sous semblants, 500 pessetes, al que el mateix Andreu havia percebut, el 1927, com a passant del gran despatx d'avocats Nogués (Esculies, 2015, p. 43 i 80). El sou més alt conegut són les 5.000 pessetes mensuals de Gaziell, en ser nomenat director únic de *La Vanguardia*, molt pel damunt de les 800 pessetes sumades per Joaquim Ventalló com a director de *L'Opinió* i del setmanari *La Rambla* (Llanas, 1998, p. 98). A la vista de la descripció de tasques del biògraf, el sou de Gaziell potser incloïa també algunes funcions pròpies de gerència, a més del preu d'un comentari signat a la setmana, així com articles editorials. Des del 10 de març de 1933, que passa a ser director

108. Figueres (2014, p. 65) apunta que la xifra de Pellicena de 100 pessetes pot ser un error i que correspongui a un suplement com el que rep Pla de 200 pessetes.

109. «Petició de legalització de l'Associació Catalana de la Premsa», *Annals del Periodisme Català*, núm. 7 (octubre 1934), p. 401.

únic, ha de renunciar també als articles que havia començat a publicar setmanalment al diari madrileny *Ahora* el setembre anterior.¹¹⁰

Les retribucions d'un corresponsal són superiors, com les 750 pessetes que ofereix *La Publicidad* a Josep Pla (1966a, p. 816-817) per anar a París, l'abril de 1920. Altres dades consignades per Pla (1996, p. 41-42) es refereixen al viatge a Itàlia, l'octubre de 1922. *La Publicitat* li ofereix 650 pessetes mensuals, el mateix que havia sumat abans entre aquest diari i *La Veu de Catalunya*, i compta treure 400 i 1.000 pessetes més dels diaris madrilenys *Informaciones* i *El Sol*. Uns mesos abans, ha anotat que *El Dia* de Mallorca li donava unes 100 pessetes al mes pels seus articles. Un any després, anota uns ingressos de 350-400 pessetes mensuals pagats per *El Liberal* madrileny i l'expectativa de 400 pessetes més d'un diari nou de Marcel·lí Domingo a Madrid. Una comparació del cost de la vida a Berlín i Barcelona, l'octubre de 1923, dona idea de la depreciació de la moneda a Alemanya. Amb 600 o 700 pessetes al mes, diu, pot dur una vida tan brillant en aquella capital com la que pot dur a Barcelona qui pugui disposar de 1.500 pessetes mensuals. Uns anys més tard, anota que Rovira i Virgili li ofereix com a director de *La Publicitat* un total de 1.000 pessetes al mes per escriure al diari i a la *Revista de Catalunya*, que també dirigeix. En una altra ocasió, escriu que *El Sol* li paga 550 pessetes per onze articles, és a dir, 50 pessetes per article, el doble de les 25 que cobra Anna Murià, al setmanari *La Rambla*. Pla ja és un escriptor conegut, que ingressa 2.500 pessetes en concepte de drets d'autor pel seu llibre *Coses vistes*.

Les dades sobre retribucions durant la Guerra Civil són moltes i detallades gràcies al llibre de registre de l'Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona (UGT), en la qual s'integren la majoria de socis de les associacions extingides en esclatar la Guerra Civil i un clima revolucionari a Catalunya que passa pel damunt del Govern de la Generalitat durant força mesos. En l'esmentat llibre de registre hi consten els mitjans, càrrecs i sous declarats pel mig miler d'afiliats que arriba a tenir aquest sindicat, dades de les quals ha fet un primer balanç Carles Singla (2000).

Atès que el president Gabriel Trillas és el director de *Las Noticias* i aquest diari és l'òrgan de la UGT, els sous són indicatius dels que desitjablement hi hauria d'haver en altres diaris. Així, el director Trillas percep 1.000 pessetes mensuals i el redactor en cap Joan Rossell Esteve en percep 600, la mateixa quantitat que el dibuixant i el compaginador. Els sous de redacció oscil·len, segons les tasques, entre 400-500 i 250-300 pessetes. Dues auxiliars perceben 300 pessetes, mentre que els col·laboradors de música i esport reben 125 i 100 pessetes mensuals, respectivament. Són sous una mica més alts que les 300-400 pessetes mensuals declarades per re-

110. Des del 14 d'abril de 1931 fins al 18 de juliol de 1936, Gaziel publica cent trenta-vuit articles, dels quals quinze el 1931 i vint-i-tres el 1932, trenta-dos el 1933, trenta-cinc el 1934, dinou el 1935 i dotze el 1936, per sota dels cinquanta-dos que, segons contracte, hauria correspost des de 1933. El nombre d'articles editorials s'estima en una seixantena (Llanas, 1998, p. 228).

dactors de *La Vanguardia*. Dels directors del diari col·lectivitzat sota la tutela de la Generalitat, María Luz Morales cobra 600 pessetes mensuals —sou que ja percebia anteriorment, en no haver acceptat cap augment per considerar el seu càrrec temporal (Huertas, 2006, p. 104)— i el seu successor Paulí Massip cobra 800 pessetes mensuals. El sou de Trillas és el mateix que el de Jaime Claramunt, director d'*El Diluvio*; d'Enric Tubau, director d'*El Noticiero Universal*, de Lluís Almerich, director de *La Noche*, apropiat per la CNT-FAI, per sota de les 1.250 pessetes de Josep M. Massip, director conjunt de *La Humanitat* i *Última Hora*, per damunt de les 800 pessetes de Lluís Aymamí, director de *La Rambla*, apropiat pel PSUC, i de les 750 pessetes de Josep Torrents, director d'*El Mundo Deportivo*, entre els casos documentats.

En quina mesura els diaris de Barcelona responen a les recomanacions fetes en una obra de Rafael Mainar (2005, p. 43-74), a la qual ens referirem més tard, per a la fundació i organització d'un diari independent? D'entrada, cap dels existents va d'acord amb la seva màxima que «el único capital posible para un periódico moderno es el anónimo», és a dir, la societat anònima, que sí que compleixen *El Liberal* i els altres diaris del «trust» madrileny.

Es el que menos pesa sobre la labor del periodista y el que, aparte hacer posibles mayores masas con menor sacrificio, puede dar al periódico mayor independencia.

Des de mitjans del segle XIX, els principals diaris informatius pertanyen a empreses familiars —Brusi (*Diario de Barcelona*) i Lasarte (*El Diluvio*)—, bé que tots dos encapçalats per un periodista professional o «quien, sin serlo, tuviera conocimientos exactos del periodismo», en paraules del mateix Mainar, fins a l'accés a la propietat de Maria Josepa Brusi García, primera membre de la dinastia sense experiència directa en l'edició del diari. També són de capital familiar *La Vanguardia* i *El Noticiero Universal*, bé que només en el vespertí es dona la segona condició en la persona de Francisco Peris Mencheta, propietari i director, mentre que Ramon Godó Lallana té interessos industrials, que la propietat del principal diari li permet defensar més. També de propietat familiar, *Las Noticias* presenta un perfil pròxim als anteriors, ja que pertany a una important agència de publicitat. *El Liberal*, edició catalana del diari de Madrid del mateix nom, és el diari que pot acostar-se més al model proposat per Mainar, mentre que la història empresarial de *La Tribuna* registra successius canvis de propietat. Tocant als diaris polítics i sense disposar d'informació precisa de la composició accionarial de *La Publicidad* ni d'*El Progreso*, sí que *El Correo Catalán*, *La Veu de Catalunya* i *El Poble Català* pertanyen a empreses finançades per dirigents dels partits respectius, sense que en siguin sempre editors o directors.

A la vista de les dades i dels testimonis disponibles, no sembla que, a primers de segle, estigui prou desenvolupada l'estructura proposada d'un director, un redactor en cap, un secretari de redacció, redactors, dibuixants, corresponsals i fotògraf. Les figures ben identificades en tots els diaris són director, redactors i corresponsals. Sabem que al *Diario de Barcelona* Joan Maragall és el secretari de redacció i secretari particular de Joan Mañé i Flaquer, però no es torna a trobar aquesta funció ni apareix la de redactor en cap en les referències autoritzades del diari fins després de la Guerra Civil (Molist, 1964, p. 185-192). Tampoc no és probable que la funció de Maragall com a secretari de redacció correspongui amb exactitud a la descrita per Mainar, que reconeix que és poc estesa en els diaris espanyols, tot i considerar-la molt important, perquè «la correspondencia de la redacción debe llevarla un periodista, y la audición, pudiéramos decir, en primera instancia, de reclamaciones, indicaciones y consultas que al periódico se refieren, ocupan mucho tiempo a los directores y en la mayoría de los casos puede resolverlas un redactor, siempre que éste lea la prensa, en especial la de la localidad, y esté en contacto con sus compañeros».

La figura mateixa del director té perfils variables en els diaris esmentats. No sembla pas que tots responguin al perfil que ha deixat Caballé (1944, p. 163-165) de Modesto Sánchez Ortiz, que traspua un estil molt professional de la direcció dels diaris:

[...] siempre minucioso, fino, melifluido, infatigable obrero de portentosa laboriosidad, cuya vida transcurría entre la «peña» del Ateneo y la «celda» de la Redacción, donde estableció el sistema «celular», el régimen de silencio y, en lo posible, las cuartillas con buena letra y sin borrones. [...] Sánchez Ortiz leía todo cuanto publicaba *La Vanguardia*, detenidamente.

Havent estat durant més de mig segle un home de la màxima confiança del segon Brusi, la substitució de Mañé presenta grans dificultats. El nombre de quatre directors nomenats en quinze anys per la neta, després de cessar el seu oncle i tutor Josep Antoni Brusi Mataró, coincideix amb el declivi accelerat del *Diario de Barcelona*, a diferència d'*El Diluvio*. Aquí, la distinció entre propietat i direcció després de la retirada de Manuel de Lasarte dona pas a directors professionals com Josep Laribal, Artur Albareda i Pere Sala, model que segueix *Las Noticias*, amb directors com Rafael Guerrero i Juan Barco. També tenen directors professionals, amb més mobilitat, *El Liberal* —Darío Pérez, Rafael Mesa de la Peña i el mateix Mainar— i *La Tribuna*, amb Juan González Forte, Carles Costa, Antoni Cullaré, Alfons Pérez, Antoni Cullaré de nou, Manuel Marinello i Jaume de Argila, compartits aquests dos amb els inicis d'*El Día Gráfico*. El cas de *La Vanguardia* és més particular perquè, en plegar Sánchez Ortiz, Ramon Godó Lallana

nomena dos codirectors —Alfred Opisso i Ezequiel Boixet—, als quals afegeix més tard un tercer, Miquel dels Sants Oliver. *El Noticiero Universal* és l'últim diari a mantenir el fundador i propietari com a director, compatibilitat que recuperen en dos moments posteriors els seus fills Joan i Francesc Peris-Mencheta Guix.

Només en els primers anys d'*El Noticiero Universal* trobem acreditat un redactor en cap, Juan B. Paredes, de manera que aquesta figura auxiliar del director, el sou del qual, a criteri de Mainar, no ha de ser gaire inferior al del director, sembla relacionada inicialment amb directors amb poca dedicació al diari, bé que ho són també Lluís Almerich i Antoni Ferrer a *Las Noticias*. És molt clara l'existència del redactor en cap en els diaris polítics, dirigits per personalitats que són alhora els dirigents principals dels partits. Tot i que Prat de la Riba va cada tarda a la redacció de *La Veu de Catalunya*, la gestió de la redacció és a càrrec de Raimon Casellas, arribat de *La Vanguardia* on feia la crítica d'art. D'acord amb el testimoni de Josep Pous i Pagès (1969, p. 15-38), Pere Coromines no va a la seu d'*El Poble Català* fins a les nou del vespre, quan tots els redactors ja són fora, i ell com a redactor en cap ha de «fer acte de presència a totes les hores a la redacció, a distribuir la feina, a revisar tot l'original, a rebre i atendre els visitants, sovint carregosos, a passar per la impremta després de sopar». Antoni Boluda és cap de redacció a *La Publicidad*, després de l'etapa Lerroix; ho és B. Calderón Fonte a *El Progreso* sota les direccions successives d'Alejandro Lerroix i Emiliano Iglesias, i ho són Antoni Bulbena i Sebastià J. Carner a *El Correo Catalán* amb els directors Salvador Morales i Miquel Junyent.

La figura del redactor en cap també figura en els inicis de *La Vanguardia* com a diari polític —Joan B. Fauró i Jaume Andreu—, però no pas en els anys següents, potser per la dedicació intensa i meticulosa de Sánchez Ortiz, que imposà el silenci i la bona lletra, però tampoc en l'etapa posterior. La caricatura del personal del diari anomenat *La Llanterna* feta a la novel·la *Servitud* de Joan Puig i Ferrer (1973, p. 39-58) —amb retrats que són prou reeixits segons Gaziol (1994, p. 73-74)—¹¹¹ presenta una redacció formada pels tres codirectors i una dotzena de redactors que comparteixen la sala principal de redacció, a més dels taquígrafs i dels dos altres redactors que estan dedicats a la traducció de notícies estrangeres de l'agència francesa Havas, un dels quals és Andreu Rojals, l'altre jo literari del novel·lista. Hi té una importància determinant el regent de la impremta, investit per l'administrador de poders absoluts també sobre la redacció a l'hora de posar i treure informacions en funció de l'espai demanat per als anuncis.

111. «A la meua magnífica biblioteca particular —que em fou robada totalment, en bloc, l'any 1936— n'hi havia un exemplar on cada nom suposat portava al marge, anotat de la meua mà, el del personatge real.»

El testimoni de Pous i Pagès (1969, p. 15-38) detalla la composició de la redacció d'*El Poble Català* i les funcions dels redactors. Antoni Rovira i Virgili és l'autor de les notes polítiques i dels resums periòdics de premsa estrangera, així com de la crítica dramàtica, mentre que la feina dels repòrters es reparteix de la manera següent: Claudi Ametlla, Diputació Provincial; Xavier Gambús, Ajuntament; Ramon Noguer i Comet, Govern Civil; Campmany, «inflar» telegrams; Màrius Aguilar, «ecos» d'actualitat; Rafael Campalans i, més tard, Carles Soldevila, gasetilles. El mallorquí Gabriel Alomar escriu articles des de Palma.

El funcionament de les redaccions està limitat a poques hores, amb jornades variables segons que es tracti de diaris de matí o de tarda i de quines siguin les funcions dels redactors. Els testimonis coincideixen en una descripció poc positiva de l'economia i el funcionament dels diaris, de l'horari limitat de treball, de les condicions precàries de treball en les sales de redacció. Als testimonis un punt sòrdids d'algunes redaccions ja apuntades, Solsona (1970, p. 18-24) hi remarca la «pobresa miserable» d'*El Progreso*, amenitzada des d'un divan vell i estripat per la tertúlia dels correligionaris de cada vespre.

Allí aprendí a abstraerme y a escribir al mismo tiempo que intervenía en las discusiones más o menos doctrinales, que nos ocupaban más que la tarea de llenar cuartillas.

Era un miracle omplir quatre pàgines cada dia, recorda Solsona. L'ordenança que va i ve amb els originals per als caixistes i barra el pas a visites no desitjades és un antic guàrdia de «corps» de Lerroux i el director de palla, un expresidiari. Es refereix a la segona seu del diari, des de 1914 a la plaça Reial: en una planta baixa hi ha la maquinària, la rotativa i l'administració. Al primer pis, hi ha la redacció, el director i el redactor en cap, a més dels caixistes que componen a mà els textos. Sense tertúlies polítiques, la descripció que fa Pla (1980, p. 559-602) uns anys més tard de *Las Noticias* no és gaire diferent, llevat que aquí els redactors han de «deixar les idees a la porta» i també hi té despatx el propietari, Roldós fill.

Cada diari no té la seva pròpia impremta, però aquells que no en disposen tenen una redacció de nit al costat dels tallers. Algunes consideracions de Mainar il·lustren sobre el desnivell que ja hi ha entre els diaris de més tiratge i els de menys. Només als que tiren més de 10.000 exemplars els convé disposar de màquina rotativa, per als altres és suficient la màquina plana, més barata i més pràctica, que pot fer aquesta impressió en un màxim de quatre hores. Amb les pretensions inicials d'un gran tiratge, *El Progreso* havia comprat la de *La Renaixensa*.

La demanda de redactors provocada pel sobtat augment del nombre i l'estabilitat dels diaris des del canvi de segle porta a una diversificació dels perfils pro-

fessionals i la forma d'accés a l'exercici del periodisme. La formació prèvia potser no és la dada més rellevant, ja que l'ensenyament universitari encara no s'ha generalitzat. La Universitat de Barcelona té pocs centres amb disciplines que condueixen principalment a l'exercici de professions reglades i el doctorat s'ha de fer a Madrid. Autors com Gaziel (1981, vol. I, p. 189-221), Josep Maria de Sagarra (1981, vol. II, p. 7-64) i Josep Pla (1966a, p. 528-561) han deixat constància de la mediocritat general de la institució i de gran part del professorat, davant de la qual diverses entitats promogueren des de 1903 la formació complementària dels Estudis Universitaris Catalans.

Entre els periodistes cultes i destacats que dominen idiomes, però que no tenen estudis superiors hi ha els veterans Mañé i Flaquer, Roca i Roca, Teodor Baró, Eusebi Pascual, Eusebi Corominas i Francisco Peris Mencheta, com no la tenen en la generació següent Modesto Sánchez Ortiz, Josep Pous i Pagès, amb estudis interromputs de medicina, ni Antoni Rovira i Virgili, que acaba dret amb quinze anys de retard, ni la tenen una majoria de periodistes dels anys 1930. En els diaris polítics hi ha pocs redactors amb vocació professional i és extensible a la majoria la descripció que fa Pous i Pagès (1969, p. 15-38) de companys seus d'*El Poble Català* com a persones sense gaire formació cultural, pendents els uns de trobar altres feines que de vegades proporcionen els partits, dotats els altres d'ambicions literàries, tots amb una militància política que els fa sentir-se «cavallers de l'ideal, amb l'alta ambició i el noble propòsit de servir una idea».

De manera ben crua, el jove Puig i Ferrer (1973, p. 21) fa un autoretrat del seu jove *alter ego* literari en aquests termes:

No tens carrera ni ofici; no serveixes per a res; saps una mica de tot, però no saps de res a fons; tens un cert atreviment, una mica d'ambició, però no saps on vas ni el què vols; ets incapaç de manar i no serveixes per a ser manat; fins ara no t'has sabut dirigir tu mateix, potser ara n'aprendràs tot dirigint l'opinió... Era el millor que podries fer, Andreu: fer-te periodista.

Dels seus companys de redacció de *La Llanterna* fictícia en destaca qualitats culturals —savi de pergami, escriptor de talent, devot dels llibres, enciclopèdia vivent...—, però poca dedicació a la feina. Alguns dels repòrters del diari més important i rendible es dediquen a retallar les notícies dels diaris de tarda, en comptes d'anar a recollir-les als centres oficials. Un d'aquests personatges és un funcionari civil de carrera que no sap escriure i la seva feina consisteix a retallar notícies dels diaris *El Liberal*, *El Noticiero Universal*, *La Publicidad* i *La Tribuna* i arranjar quatre telegrams. Alguns són especialistes a assistir a banquets oficials i a formar part de les comissions de periodistes que organitzen «festes de cupletistes i de toros» (Puig i Ferrer, 1973, p. 39) per finançar les associacions de periodistes.

La composició numèrica de les redaccions reflecteix la tradició i la importància dels diaris, a la vista d'unes dades de 1924 (taula 11). Hi ha quatre diaris que declaren una redacció de més de vint redactors —*El Diluvio*, vint-i-sis; *El Noticiero Universal*, vint-i-cinc; *La Vanguardia*, vint-i-tres, i *La Veu de Catalunya*, vint-i-un—, bé que, si hi afegim els directors, el diari de Godó suma un total de vint-i-set, ja que en té quatre, mentre que els altres un de sol. Pel damunt de deu redactors hi ha *El Correo Catalán* i *Las Noticias*, dinou; *Diario de Barcelona*, divuit; *La Publicitat*, disset; *La Tribuna*, quinze; *El Día Gráfico*, catorze; *Diario del Comercio* i *El Liberal*, dotze, i *El Progreso*, onze.

Alguns redactors de diaris tenen corresponals de diaris de fora de Barcelona (taules 12a, b i c), que el 1924 corresponen a sis diaris d'altres ciutats catalanes, disset diaris d'altres ciutats i dues agències espanyoles i dos diaris estrangers de Buenos Aires i Manila. Unes dades, aparentment parcials, de les dues principals associacions de periodistes de 1930 donen la xifra de catorze corresponals de dotze diaris d'altres ciutats, entre les quals Fernando Poo, Manila i Porto Alegre. A part de nombres més alts —trenta corresponals de trenta-dos diaris i tres agències de dotze països—, la relació de corresponals estrangers acreditats a Barcelona publicada als *Annals del Periodisme Català*, de maig de 1934, presenten una alta internacionalització i la representació dels principals diaris d'Alemanya, Anglaterra, Argentina, Àustria, Brasil, els Estats d'Units d'Amèrica, França, Itàlia, Holanda, Suècia, Suïssa i Veneçuela.

6. Sorgiment d'una cultura corporativa

Les idees sobre el periodisme sorgides en el canvi de segle obren un debat que revisa i amplia les apuntades durant les dècades anteriors, amb una discussió doctrinal que coincideix amb l'aparició de les associacions de periodistes. El sorgiment d'una cultura corporativa atenta a les novetats i influències de la premsa internacional acusa també els canvis en les idees i programes polítics dominants, amb especial influència del creixement del catalanisme polític, present també en el ventall plural que despleguen les naixents entitats professionals.

Les idees formades en el segle anterior tenen a veure amb les funcions dels diaris locals, definides per Husón com servir a «la general instrucción y la común utilidad», en l'època absolutista en què les notícies polítiques i militars són privatives de les gasetes oficials (Guillamet, 2003a, p. 46-88). L'aparició del periodisme liberal, al llarg dels tres primers quarts del segle XIX, ha introduït com a idees principals la reivindicació i defensa de la llibertat d'impresament i de la responsabilitat pública dels periodistes, que reclamen una primera idea d'independència personal tot i les vinculacions de partit que puguin tenir (Guillamet, 2010, p. 301-321).

És un periodisme d'escriptors i polítics que, durant el Sexenni Democràtic, comencen a descobrir la necessitat d'anar als llocs on passen les coses. S'enlluernen amb les pràctiques del periodisme estatunidenc que explica Henry M. Stanley, reporter de *New York Herald*, en una visita a la redacció de *La Imprenta* el 1873, dos anys després d'haver anat a trobar el doctor Livingstone al cor d'Àfrica. És una novetat comuna als grans diaris internacionals:¹¹²

112. *La Imprenta* (Barcelona) (14 març 1873). Vegeu també «Una conversación de Mister Stanley con los redactores de *La Imprenta* sobre su viaje a África, la situación de España y el periodismo norteamericano», *La Imprenta* (Barcelona) (29 maig 1873).

Los diarios alemanes, los ingleses, los franceses, los norteamericanos ensanchan a porfía la sección narrativa, la sección de los REPORTERS: donde quiera que acontezca algo extraordinario, allí están sus corresponsales con el encargo de referirlo todo, lo que ven y lo que oyen. Ni la moral ni las buenas costumbres pierden nada con ello. Lo mismo ha de suceder en España. La arenga y el sermón político han de ceder las páginas a la narración, a la pintura, y crítica de los sucesos. El *Times* ha dedicado más de setecientas columnas a narrar los incidentes de una causa criminal por usurpación de estado civil. En España los periódicos hubieran dedicado a este proceso media página, llena de reservas, falsedades, tapujos y reticencias. Pues conviene que suceda todo lo contrario: en vez del afán de taparlo todo, conviene publicarlo todo.

A més de *La Imprenta*, que és el primer en tiratge en els anys del Sexenni, els altres dos grans diaris barcelonins del segle XIX prenen la referència del *Times* de Londres en moments de definir la seva vocació informativa. Ho va fer *Diario de Barcelona*, el 1860, per defensar el seu corresponsal a la guerra d'Àfrica, Joaquín Mola y Martínez, dels atacs per una crònica sobre les deficientes condicions dels hospitals militars, evocant les que havia rebut per motius semblants, sis anys abans, el corresponsal del *Times* a la guerra de Crimea, William H. Russell (Guillamet, 2012 i 2015b). Ho fa el dia 2 de febrer de 1888 *La Vanguardia* en iniciar la seva segona etapa com a diari informatiu no partidista i quaranta anys més tard Gaziel el continua posant com a exemple de gran periodisme.¹¹³ És també el diari que llegeix cada dia a l'Ateneu el director de *Las Noticias*, Josep Miró i Folguera, acabada la Primera Guerra Mundial (Pla, 1980), i un dels diaris anglesos la lectura del qual s'atribueix al director de *La Veu de Catalunya*, Joaquim Pellicena, en un retrat al número d'*El Repórter* de 1929.

6.1. ENTRE LA POLÍTICA I LA NOTÍCIA

La reflexió sobre els principis i la funció del periodisme té algunes expressions qualificades, que s'avancen, en el canvi de segle, a la formació d'associacions professionals. La profunda transformació del periodisme, operada tan visiblement en el nombre i la tipologia de diaris del darrer quart del segle XIX, afecta la concepció mateixa de la funció social de la premsa. Amb pocs mesos de diferència, tot just estrenat el segle XX, dos periodistes destacats fan públiques reflexions ben oposades sobre el significat i l'horitzó d'aquest canvi. Pertanyents a dues generacions successives i havent coincidit en les files del Partit Liberal Fusionista de Sagasta, el veterà Teodor Baró Sureda i Modesto Sánchez Ortiz, setze anys més jove, coincideixen en la crítica del paper de la premsa espanyola i de les males pràctiques del sensacionalisme nord-americà en la crisi de 1898, però no gens en la diagnosi

113. GAZIEL, «El gran periodismo», *El Sol* (Madrid) (7 gener 1928).

del paper de la funció pública d'«El periodismo», títol que cada un dels autors dona al seu text (Baró, 1902; Sánchez Ortiz, 1903).

Les referències crítiques al periodisme estatunidenc són breus tant en el discurs de Baró com en el de Sánchez Ortiz.¹¹⁴ Aquest denuncia l'ús de la mentida, el fet inventat o desnaturalitzat per a finalitats preconcebudes, «que usó con nuestra nación en más de un caso la prensa norteamericana en nuestra gran tragedia de Cuba». Baró deixa clar que és per temor a la premsa que es va a la guerra amb els Estats Units en comptes d'arribar a un acord des de la inferioritat: «¡El miedo a la prensa! —Por él fuimos al desastre, pero no ciegamente, porque el Gobierno sabía a donde le empujaban los periódicos; pero fue por temor a la prensa.» La crítica de Baró conté una referència al paper dels dibuixants en la representació de la guerra de Cuba:

En los Estados Unidos es activo hasta el vértigo; todo lo recoge, todo lo amplía, sin más propósito que la sensación, que busca exagerando, inventando, sin reparar en gastos, y muchas veces en mentiras, porque nada cuestan y suelen producir. Allí la prensa es industria, y al industrial sólo le preocupa el efecto que ha de producir el número en el mercado de la curiosidad: si se obtiene con la verdad, bien; si se ha de obtener inventando, no importa. Si el hecho, real ó supuesto, requiere ilustración, los dibujantes se ponen en movimiento, y en breves momentos el empresario ha explotado todas las actividades, todas las inteligencias, todas las industrias para echar á la calle un número sensacional.

L'enyorança de Baró pel vell periodisme d'opinió i de partit, davant del desengany que sent pel nou periodisme informatiu i industrial, impregna el discurs d'ingrés en la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que pronuncia el 23 de novembre de 1902. Teodor Baró, que ha estat director de *Crónica de Cataluña*, de 1875 a 1883, diputat a Corts del Partit Liberal Fusionista entre 1881 i 1895, governador civil de Màlaga, Sevilla i la Corunya, director general de Beneficència i Sanitat i delegat d'Ensenyament Primari de diversos governs liberals, s'estrena a l'acadèmia barcelonina amb un discurs banyat per la nostàlgia i el pessimisme més fosc.

Antes el periódico se fundaba en defensa de una idea, mientras que ahora se ha convertido en una empresa industrial, que se explota como otro negocio cualquiera: así es que se dan casos en el extranjero de que la empresa está constituida por una sociedad anónima, cuyas acciones se cotizan en la Bolsa, con lo que demostrado queda que hoy el periodismo es un negocio que sigue los movimientos de la opinión, te-

114. Totes les citacions d'aquest apartat de Modesto Sánchez Ortiz s'han extret del seu text «El periodismo» (1903). Així mateix, les citacions de Teodor Baró són del seu text del mateix nom, «El periodismo» (1902).

niendo por objetivo el alza de las acciones y el reparto de dividendos. Grave daño resulta a la sociedad de que la prensa esté reducida a una cuestión económica, porque, en vez de dirigir, observa la dirección para seguirla, y lejos de contener las pasiones, las explota. El elemento de vida del periódico ha cambiado, y en vez de serlo la suscripción, como antiguamente, lo es la venta; y como la baratura reduce la ganancia al céntimo o a una fracción, tiene necesidad de una regular tirada para poder subsistir, lo que obliga a las empresas á empeñar una desesperada lucha por la existencia. De esta lucha ha nacido el noticierismo, del cual nuestros padres no tenían ninguna idea, y que constituye una de las grandes calamidades de nuestra época bajo el punto de vista psicológico y fisiológico, porque perturba a la inteligencia y el sistema nervioso en tales proporciones, que ya nadie se atreve á decir de otro que este loco, por temor de que le digan lo mismo y resulte que todos están en lo cierto.

Segons ho veu Baró, el periodista individual està desapareixent, absorbit per la màquina del periòdic. D'aquesta època passada, Baró enyora qui en fou el prototipus perfecte, Joan Mañé i Flaquer, respectat per la fermesa i la sinceritat de les seves conviccions, «leído y comprendido hasta por el vulgo, por la claridad y sencillez con que exponía sus ideas, importándole mucho el fin que se proponía alcanzar, nada la impresión momentánea». Baró, que de 1906 a 1912 també serà director del *Diario de Barcelona*, enyora els qui foren mestres i companys del jove Mañé, a mitjans del segle passat, com Jaume Balmes, Pau Piferrer, Joaquim Roca i Cornet, Josep Coll i Vehi, Bonaventura Carles Aribau, Joan Illas i Vidal, Joan Cortada o Manuel Milà i Fontanals. Convertit el periòdic en empresa industrial, amb molt poques excepcions, al periodista li toca ara, com al comediant, interpretar el paper que li dona l'empresari, en un ofici abocat a produir una mercaderia que «se fabrica para forzar la venta, unas veces a costa de la moral, otras del patriotismo, muchas del decoro y con frecuencia de la cortesía». La caracterització que Baró fa de la nova funció del periodisme deixa poc marge a l'esperança:

¡Pestilencia del noticierismo! ¿Acaso el periódico, por mucha que sea su gravedad, no busca la noticia? Sí, porque para dar noticias se publica; pero hace una distinción entre lo que cae en el dominio público y lo que toda persona bien nacida respeta, así por deber, como por caridad, porque pertenece a la esfera privada; entre lo lícito y lo ilícito, lo conveniente y lo inoportuno, lo que el decoro prohíbe y lo que la despreocupación admite. El noticierismo prescinde de las leyes divinas, de las sociales y hasta de las de la higiene, porque si en el cieno del arroyo ve la noticia, mete en él las manos sabiendo que se las mancha. Para él, lo que más vale es lo que más emociona, lo que más excita la curiosidad, sana o malsana; que satisface en unas ocasiones publicando los retratos de los criminales, atisbándolos en la cárcel, en el patíbulo, para dar cuenta de lo que hacen, de lo que dicen y también de lo que no han dicho ni hecho; otras, llega a lo inconcebible de la indiscreción, que se convierte en crueldad cuando, en vez de emocionarle el dolor ajeno, vocea sin entrañas lo que por respeto a la desgracia o por compasión debiera callar. Con ser tan nocivo el noticierismo, aun hay algo más

nocivo. Si, aun hay más en la prensa, porque también existen periódicos que matan las almas y los cuerpos, lanzando á la juventud al desenfreno de las pasiones, que excitan con escritos y avivan con dibujos, que inspirarían asco insuperable, si no fuera aún mayor el que causan los industriales sin conciencia que buscan los medios de subsistencia en la podredumbre.

Davant del discurs elegíac i catastrofista de Baró, el text de Modesto Sánchez Ortiz és tot un programa de futur per a la premsa que, convertida en portaveu de tots els interessos, «lo es todo, lo puede todo, en todo interviene y todo lo gobierna». En el periodista hi veu la barreja de totes les virtuts i vicis de la societat, però el periodisme de sacerdoci i magisteri ha de ser l'ideal a perseguir, fins al punt d'afirmar: «sin propósito de profanación, pues, digo que no conozco nada más parecido a un apóstol, en lo que éste tiene de humano, que un periodista».

Sánchez Ortiz, que havia començat la seva carrera el 1881 com a redactor del diari madrileny *El Correo* (1880-1914), després de ser director de *La Vanguardia* des del 1888 fins al 1901, es va dedicar a la política en el partit de Sagasta com a diputat a Corts per Mataró, governador civil de Castelló, Girona, Burgos i Oviedo i alt funcionari dels ministeris d'Instrucció Pública i d'Hisenda. Tot i això, per a l'artífex de la refundació de *La Vanguardia*, el periòdic de partit va tenir el seu moment i el seu reconeixement i ara és el moment del «periòdic de empresa, es decir, universal y completo» que a Espanya, com en altres països més avançats, «es tan hermoso como la vida misma, porque es su espejo y su fotografía, y su eco».

La novetat del reporterisme com a relat o narració de successos requereix, sobretot en matèria d'ordre públic, un esperit escrupolós per part del redactor i intel·ligència i fermesa del director. Davant de l'article tradicional, que neix d'una funció reposada que garanteixi l'equilibri, la notícia o relat prové del fet viu que impressiona els sentits i els exalta. La competència nova entre diaris de matí i de la tarda afavoreix la magnificació i que s'allargui l'atenció sobre fets que ajuden a la venda. Per això, Sánchez Ortiz denuncia els perills d'un criteri industrial temptat per l'afany de lucre a costa de sacrificar valors sagrats com són la justícia, el benestar i el progrés. Un criteri disposat a legitimar l'ús de la mentida, del fet inventat o del fet desnaturalitzat «para amenizar la hoja diaria o por llegar a un fin preconcebido», que aquest autor descarta que s'hagi imposat a Espanya, essent del tot desdenyat per tots els periòdics reputats i solvents. En la distinció que fa entre el periodisme professió que ha de prevaldre sobre el periodisme indústria, formula un criteri professional inspirat pel sentit ètic del periodista, en el qual hi ha un ressò dels principis professionals de Joseph Pulitzer i el periodisme estatunidenc (Guillamet, 2003b, p. 200-204):

El criterio profesional tiene sus raíces en la conciencia más vigorosa y sana. Pone la pluma en el papel con tiento, porque sabe que en el Periódico, dirigido a las muchedumbres indoctas, más pasionales que reflexivas, cada palabra es un proyectil, cada oración metralla. Está enamorado de la verdad; respeta la honra de los humildes y desconocidos, como la de los potentados; cuando relata, más bien que cuadro es fotografía, en cuya reproducción el artista no hace el comentario ni desnaturaliza la verdad con la exaltación de su temperamento y los tropos de la retórica; conoce «la misión educativa de las muchedumbres» que le está encomendada, y la cumple con amor y abnegación si ésta es precisa; en una palabra, siempre que escribe piensa en los demás; es decir en el interés público, síntesis suprema de todos los intereses parciales y menudos que le puedan salir al paso, y que austeramente desdena.

L'acompliment d'aquest criteri professional i ètic proposat per Sánchez Ortiz podria resumir-se en sis punts: *a)* l'amor a la veritat; *b)* el respecte de l'honor de rics i pobres; *c)* el relat ajustat dels fets; *d)* la missió educadora; *e)* l'abnegació, i *f)* el servei a l'interès públic. Perquè puguin ser-ne dignes executors, Sánchez Ortiz defensa la necessitat de donar als periodistes una preparació adequada, «como sucede ya en Estados de mayor cultura». No és partidari de fer-ho per mitjà d'una carrera universitària pròpia, però sí que caldria, com a mal menor, alguna intervenció de l'Estat, que no concreta. Delicada com és la funció social del periodisme, que pel fet de tractar de tot requereix «los grados más altos de inteligencia y del sentido moral», la qüestió és si es pot deixar sempre obert a tots els atreviments i no ha de tenir més garantia que la lliure competència.

Aquest periodista que ha de ser sacerdot i mestre alhora i que Sánchez Ortiz troba admirable per la qualitat intel·lectual, el talent profund i flexible i la imaginació exuberant i viva, no és menys bo que el d'altres països sinó que en reuneix totes les virtuts:

En los periódicos españoles puede encontrarse todos los días el espíritu profundo y abstracto del alemán, la fuerza de observación y análisis del inglés, la imaginación ardiente y el sentimiento apasionado del italiano, el chispeante ingenio del francés..., todo ello no por nativas cualidades, salpicadas del noble donaire propio de los pueblos españoles.

No s'hi assembla en el sou, en canvi, com passa també en altres professions tan fonamentals com les armes, la toga i l'ensenyament. El periodista espanyol és un periodista d'ofici que cobra poc, «lo bastante algunas veces para no morir de hambre».

Este periodista, verdadero soldado de todas las batallas del oficio y nervio de todas sus victorias, cuyos honorarios —debiera decirse *deshonorarios*— tienen por límite las dos y diez pesetas diarias, según el periódico, es embajador de éste cerca de los Minis-

tros, plenipotenciario ante los directores, representante por los negociados y simple agente en la calle. Lo mismo se entrevista con «el de la secreta» que con el Presidente del Gobierno, con el literato o el inventor ilustre que con el asesino o el degenerado, si constituye la actualidad; igualmente va al banquete suculento de trufados que a la taberna de *peleón*, y lo mismo se mide con todas las aristocracias en las fiestas del arte y del buen gusto que mira frente a frente el motín en las calles; de igual modo, por último, hace una noticia que un fondo sobre el asunto del día. Esto indica la diversidad de aptitudes que ha de desarrollar, la grandísima elasticidad que ha de tener en sus ideas, en su temperamento, en su lenguaje...

L'alta missió que té encarregada el periodista pot ser malmenada per la seva presa de partit, però també per l'interès personal, l'adulteració dels fets, els abusos de representació de l'opinió d'altres, la desatenció de les obligacions professionals i donar els fets per comprovats i relatar-los conforme a les intencions particulars. Sánchez Ortiz estima que el dany que fa el periòdic és irreparable i no es cura amb una rectificació, rectificació que se sol fer de mala fe i amb desgana, sense que s'impedeixi la mentida. Encara que la qualificació dels fets correspongui als tribunals, «en la práctica los periodistas gozamos de excepción, y estampamos la palabra y la soltamos a los cuatro vientos», en una conducta inadequada que sovint redun- da en èxits de venda i de renda política. Els errors i desviacions del periòdic no solen tenir sanció, ni en la llei ni en la pràctica, ni en la reacció dels subscriptors i es confon l'actitud passiva del públic amb aprovació i conformitat:

El periodismo debería limitarse, dentro de su misión educativa, a establecer la importancia fundamental de la verdad en los hechos, a recomendar la más absoluta imparcialidad en los testimonios.

La resistència a reconèixer els errors i trobar maneres efectives de fer front a la responsabilitat que es deriva de ser «de hecho, el primer poder de las modernas sociedades», porta Sánchez Ortiz a retreure comportaments poc ètics: així, el recurs al «duelo en los llamados lances de honor, sanción en la cual, dicho sea en nuestra justicia, somos pródigos y fáciles», o la utilització com a testaferrós de persones necessitades per a defugir l'acció dels tribunals. El testaferrós, més conegut com a *director de palla*, és «un extravía moral» i davant el tracte que es dona als pobres que es presten a aquesta funció es pregunta: «¿Puede darse caso de mayor egoísmo, de mayor decapitación de la propia responsabilidad?» Tampoc no accepta que es pugui plantejar una immunitat periodística, equivalent a la immunitat parlamen- tària —usada també en casos per a la protecció de responsabilitats periodístiques—, que entén igualment injustificable com a exemple d'il·legalitat i de privilegi. Veu aquesta hipotètica immunitat professional com una defensa indirecta de la legis- lació especial d'impremta, contrària a la doctrina liberal:

Por un curioso desvío del sentido íntimo, periodistas que se avergonzarían de negar su responsabilidad en el terreno de las armas, la niegan en el terreno de la justicia. Guardando la distancia y reconociendo la diferencia extraordinaria y esencialísima entre los términos comparados, hay que notar una triste semejanza del periodista que rehuye la ley y alardea de colocarse serenamente enfrente de una pistola, con el delincuente que serenamente se coloca enfrente de una pistola, y rehuye la ley a todo trance.

Una tercera mirada, estrictament professional i tècnica sobre el periodisme, amb una defensa plena del periòdic industrial —de la notícia davant la política—, l'ofereix tres anys més tard, el 1906, Rafael Mainar (1866-1929)¹¹⁵ en un llibre titulat *El arte del periodista*,¹¹⁶ publicat en dues edicions successives per Manuales Soler i Manuales Gallach. És el mateix any que *El Liberal* de Madrid s'associa amb *El Imparcial* i l'*Heraldo de Madrid* per formar la Sociedad Editorial de España, més coneguda com «el Trust». L'autor treballa a l'edició que *El Liberal* ha creat a Barcelona el 1902, després d'haver estat al *Diario del Comercio*, *Diario Mercantil* i *Las Noticias*.¹¹⁷ Les portades dels tres diaris del «Trust» surten reproduïdes al llibre com a model de periòdics moderns.

Mainar, que firma com a periodista i advocat, dedica el llibre a Ignacio Coll Portabella, industrial i financer català nascut a Sevilla, considerat per Cabana (coord., 2006, p. 215-219) uns dels cent principals empresaris espanyols del segle xx. En el pròleg, el diputat liberal Josep Roig i Bergadà¹¹⁸ dona ple suport al periòdic d'empresa davant del «viejo diario de partido, cebado con los fondos de reptiles».¹¹⁹ Amb

115. A l'esquela publicada el 26 de gener de 1929 a *El Noticiero Universal*, consta que Rafael Mainar Lahuerta té seixanta-dos anys. Donat els pocs dies de l'any transcorreguts fins a la seva mort, entenem que devia complir-los el 1928.

116. Totes les citacions d'aquest apartat s'han extret d'aquest llibre (Mainar, 1906 i 2005).

117. Nascut a Saragossa, llicenciat en dret i iniciat a la premsa de Madrid, hi ha poca concreció cronològica en les notes biogràfiques disponibles sobre l'autor (Mainar, 2005), en les quals se l'atribueix la direcció del *Diario Mercantil* i de *La Tribuna*, bé que en el catàleg dirigit per Huertas (dir., 1995, p. 304-305) només hi consta com a director d'*El Liberal* (1909-1913), abans de la desvinculació amb la capçalera de Madrid. L'obituari publicat a *El Noticiero Universal*, el 26 de gener de 1929, situa la seva direcció de *Diario Mercantil* al costat de Joaquín Puente, que n'hauria estat un director breu (1902-1903), segons Huertas (dir., 1995, p. 227-228), mentre que la direcció de *La Tribuna* seria posterior a *El Liberal*, en l'època que l'esmentat diari depèn del partit liberal de José Canalejas. També segons l'obituari, els seus darrers diaris són *El Progreso* i *El Noticiero Universal*, a més de corresponsal d'*El Liberal*, *El Imparcial* i *Heraldo de Madrid*. El 1909 forma part com a vocal de la primera junta directiva de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona.

118. Figura erròniament com a Julio Roig y Bergadà a l'edició de 2005.

119. Es refereix a formes amagades de finançament i suborn de diaris i periodistes amb càrrecs als fons reservats dels governs, iniciada per estadistes europeus del segle XIX com Bismarck, Napoleó III o Cavour i coneguts també en l'Espanya de la Restauració amb casos com el del jove Alejandro Lerroux al diari madrileny *El País* (Fuentes i Fernández Sebastián, 1997, p. 145; Guillaumet, 2003b, p. 132).

tot, aquest mateix any, el periodista col·labora amb el nou diari republicà *El Progreso*, on mostra la seva identificació amb Alejandro Lerroux i oposició a la Solidaritat Catalana.¹²⁰

Mainar fa una distinció peculiar entre tres tipus de diaris: a) «periódicos para que la Historia pase como conviene a sus fundadores y mantenedores», que poden ser de partit, de classe i d'opinió; b) «periódicos personalistas, o sea, los hechos con el propósito de pasar el fundador a la Historia o de influir en ella», i c) «periódico industria», condició amb la qual el periòdic «ha obtenido un capital que ni la política, ni los intereses de clase, ni los platonismos del ideal, le hubieran jamás proporcionado». Aquest periòdic, més conegut com el periòdic d'empresa, «es el único, el único, que puede llegar a ser el periódico ideal: “La Historia que pasa”», sentència Mainar.

El periódico independiente es hijo legítimo de la industria de periódicos, el periódico independiente —y todo, hasta la independencia, es relativo— no ha podido existir hasta que la hoja impresa no ha tenido que ser pensada más que para el público y con el público.

Necesitado el periódico de empresa, como se llama al industrial, de sumar gran masa de lectores, procura reflejar todos los aspectos interesantes de la vida y se hace más completo; buscando la defensa del negocio en la publicidad no explota al lector, al contrario, le da, en ocasiones, mucho más de lo que el lector paga, se hace barato; las preferencias de ideales, de clase y de opinión, podrían segregarle público y, por eso, y sin correr el riesgo de hacerse anodino no reflejando ninguna, procura reflejar las más, dando cierta latitud a sus redactores y acudiendo a las autoridades de los bandos y partidos en demanda de opiniones para reproducir, a título de información.

D'aquesta definició en desprèn Mainar una radiografia de l'estat de la premsa espanyola, on aquest model de diari a penes està desplegat, bé que els més importants i més llegits són justament els que l'han adoptat, encara que sovint en dissimulen la condició i la neguen com si fos una taca. És un endarreriment explicable

120. En un acte de partit celebrat en un restaurant del Tibidabo, Mainar intervé en el torn dels brindis amb les paraules següents:

Mainar.

Nuestro compañero pronuncia pocas frases pero sustanciosas. Como obrero intelectual desea y espera que EL PROGRESO será órgano de compenetración con el obrero manual.

(Aplausos)

Yo señores vi flotar la bandera española, y a ella me acerqué para abrazarla, encontrándome con la mano de Lerroux que la sostenía.

(Grandes aplausos a España, a Cataluña y a Lerroux)

Por eso, dije, estoy a su lado, ya que en la vida pública no hay más que dos factores, España y el separatismo.

(Aplausos).

«Banquete en el Tibidabo. En honor de “El Progreso”», *El Progreso* (Barcelona) (9 juliol 1906).
Vegeu també R. MAINAR, «Por esos cerros: Paraíso», *El Progreso* (Barcelona) (20 agost 1906).

per l'alt percentatge d'analfabetisme, que limita el nombre de lectors i el creixement del mercat. Una altra circumstància que assenyala és la creença generalitzada que el periòdic s'ha de vendre a poc preu, «un precio inverosímilmente barato, el más barato del mundo», que fa impossible la vida dels periòdics que, «por falta de lectores, no pueden alcanzar grandes tirajes y, por tanto tienen la publicidad despreciada, de donde resulta que, ni el anuncio, ni la suscripción y venta son bastantes a que el periódico tenga vida propia sino en casos muy contados y con grandes limitaciones en los presupuestos y gestos».

Una altra conseqüència és que encara hi hagi pocs periodistes professionals, perquè fins que no hi ha hagut els periòdics d'empreses «no han hecho preciso el periodista de oficio y un *oficio* del periodismo [...]». Abundan los que aceptan ejercer el periodismo como un medio; pero escasean los que lo toman como un fin». Hi ha un «tipo étnico del periodista profesional», a criteri de Mainar, que és «rápidamente impresionable, vivo de ingenio y de frase, de espíritu aventurero excitable por las dificultades y aficionado a la movilidad y variedad de trabajo, con imaginación meridional». «Y, ¿por qué no decirlo?», conclou, «con su *quijotismo* atractivo y bueno en cada español culto hay un periodista posible.»

Defensor que la informació és més important que el comentari, «ya que ésta es indispensable y aquel muchas veces huelga», Mainar parla de les qualitats que es requereixen per a ser un bon periodista, que resumeix en tres: «actividad, ingenio y perspicacia, cualidades que no dan los cursos de una carrera, suponiendo que la de periodismo pudiera cursarse y hasta que fuese tal carrera». El seu llenguatge no ha de ser oratori, ha de ser més narratiu que didàctic, clar i concís i tots els textos han de ser curts, de manera que el periòdic pugui ser variat.

Partidari d'un periodisme personal i directe, només possible en casos molt limitats, l'autor advoça per una organització basada en l'especialització, el seguiment constant dels fets, el contacte amb el públic i la presència en els llocs. En aquesta situació, la memòria del periodista hauria de funcionar alhora com el fonògraf que registra sons i frases i la pel·lícula que enregistra els moviments i la vida, ajudant-se de les notes ràpides que prengui per escrit i les respostes que obtingui de les preguntes a protagonistes i testimonis. Mainar fa una apologia de la figura del reporter, sotmès a les privacions pròpies dels diaris espanyols:

Sólo a los jueces y a los periodistas les es lícito el preguntarlo todo; pero el juez tiene autoridad para exigir la respuesta y el periodista ha de obtenerla por habilidad al preguntar, y la organización de los periódicos en España hace de esta habilidad casi la más preciada y única del reportero, porque la escasez de personal encomienda a un solo noticiero un extenso género de noticias que no deja tiempo, ni ocasión, para desarrollar iniciativas, buscando las sensacionales informaciones que han dado celebridad a los reporteros de otros países, y en especial a los americanos e ingleses.

La comparació amb l'estranger és recurrent en tota l'argumentació que contraposa el periodisme tradicional d'article i comentari amb el periodisme d'empresa en què la informació és prioritària i el reportatge, entès com l'obtenció directa de notícies, n'és l'ànima. No és que a Espanya no hi hagi reporters, Mainar posa alguns exemples de les habilitats d'alguns coneguts periodistes espanyols, sense dir-ne el nom, entre els quals almenys dos barcelonins que podem identificar com Francisco Peris Mencheta, quan fou corresponçal a la guerra carlista, i el ja citat Tomàs Caballé Clos.¹²¹ El problema és que no hi ha periòdics moderns d'informació. Així, el costum d'altres països de pagar la notícia a tant per peça seria un estímul i una millor retribució, que no pas el sou fix, amb la seva mecànica burocràtica d'horari de treball i oficina, «opuesta al periodismo». El reporter sap, altrament, que és menys valorat i retribuït que els articulistes:

Aquí, como consecuencia de la larga y no todavía remota preponderancia del periodismo de ideas, se considera más al articulista que al reportero, al que aún se llama, despectivamente, gacetillero; cuando, fuera de aquí, concediendo a la información el ser el alma del periodismo, el reportero es el que tiene mayor consideración y es el periodista profesional, mientras es ocasional el articulista.

El manual de Mainar posa atenció especial en la presentació i comentari dels gèneres nous i més representatius del periodisme d'informació, l'interviu i l'enquesta, d'origen angloamericà —*interview*— i francès —*enquête*— respectivament, bé que la importància principal la dona a la crònica, també d'origen estranger, «aún no bien adaptada al periódico español», que considera «la suprema fórmula de los trabajos del periodismo moderno» (Mainar, 2005, p. 202-210). A l'enquesta, com a mera recollida de dades i opinions sobre una qüestió, li dona menys importància que a l'interviu, en el qual atorga al reporter molta iniciativa i vivacitat, fins al punt de recomanar no prendre notes per a no distreure l'atenció sobre les paraules i els detalls del personatge entrevistat i fins i tot de no anunciar-li la finalitat informativa de la conversa. És tolerant amb els anomenats *ballons d'essai* o globus sonda per a destapar temes delicats —que també poden ser llançats pels polítics, com adverteix Sánchez Ortiz—, així com amb les anomenades *fantasías* o *cuentos tártaros*, com a forma d'eludir prohibicions i denúncies. Retreu als diaris

121. La referència del fundador i director d'*El Noticiero Universal*, Francisco Peris Mencheta, és força explícita: «Ese reportero, cuyo nombre no cito, porque es excelentísimo señor y propietario de periódicos, y la cita pudiera parecer adulación; ese reportero se dió el caso de que al comienzo de una batalla estuviera en el campo liberal, presenciándola, y al terminar el encuentro, en el carlista recogiendo notas, después de haber cruzado, con no pequeños riesgos y dificultades, las líneas de combate» (Mainar, 2005, p. 116). Una referència menys exacta a Tomàs Caballé Clos pot comprovar-se a Mainar (1906, p. 99) i Caballé (1944, p. 22-23).

la presentació de secundària de la secció de «sucesos», molt llegida, així com el retard a incorporar la figura de la crònica de tribunals. A la fi del capítol sobre la importància de la informació, Mainar fa una síntesi en tres punts:

La información es lo capital en el periodismo: la crítica y el comentario, lo accesorio; ni son indispensables ni estorban.

Para hacer periódicos, lo primero es tener noticieros; para tenerlos, pagarlos y considerarlos.

Con sólo noticias un periódico es interesante. Con sólo artículos, puede ser insoportable.

Lluny d'aquestes consideracions, el clergue barceloní Francesc Nabot i Tomàs¹²² comença a publicar el 1911 una sèrie de fullets d'enaltiment i promoció de la premsa catòlica, mancada de recursos fins al punt que els seus redactors i col·laboradors «apenas pueden vivir con el producto de su trabajo intelectual», mentre que troba una desgràcia que «la prensa heterodoxa e inmoral disponga de cuantiosos recursos pecuniarios y de tan crecido número de lectores». Tot i reconèixer la gran importància adquirida pel periòdic modern com a «verdadero educador», ja que per mitjà de la seva lectura «se adquiere aquella lectura e ilustración generales difícil de adquirir para los más con otro procedimiento», com ja havia escrit Jaume Balmes setanta anys abans (Guillamet, 1993, p. 101-120), Nabot acusa que «la prensa y los periódicos principalmente han sido los promotores de la anarquía que en la esfera religiosa, en la moral y en la intelectual y social reina en todos los pueblos».

Aquest capellà propagandista de l'apostolat de la «bona premsa» fa seves les afirmacions categòriques i tremendistes del bisbe de Jaca, Antolín López Peláez, arquebisbe de Tarragona des de 1913, com aquelles en les quals acusa la «mala premsa» de «premsa terrorista» i de ser responsable dels fets de la Setmana Tràgica:

Hay una relación que no puede negarse, que no puede desconocerse entre la propaganda terrorista [es refereix als periòdics] y los atentados terroristas que están llevando a todas partes la alarma y el terror [...]. La mayor parte de los autores materiales de los delitos materiales, de los delitos terroristas no son más que el eco del Periódico, un fonógrafo que repite la voz que los ha impresionado. [...] Las rojizas llamas de los sacrílegos incendios de Barcelona durante la semana sangrienta del último julio han hecho ver a los más ciegos el poder del periódico que fue quien puso las teas en las manos de los incendiarios.

122. Les apreciacions de Nabot recollides en aquest apartat s'han extret de l'article «Francesc Nabot i Tomàs o un exemple de catolicisme ultrancer com a teoria de la "bona premsa"», de Tavera (1990).

El bisbe Peláez és l'abanderat a Espanya del moviment de la «bona premsa» sorgit quatre dècades abans a França amb la fundació per la congregació dels pares assumpcionistes, el 1876, de la Maison de la Bonne Presse. El més important dels periòdics catòlics sorgits al seu impuls, *La Croix*, que arribà als 170.000 exemplars, acaba abraçant, el 1914, l'ideari nacionalista d'Action Française (Albert, 1990, p. 87-88). En els mateixos anys que escriu Nabot les seves crides als catòlics en suport d'una «bona premsa» pròpia, ja hi ha a Espanya una sèrie de diaris de províncies encapçalats, des de 1899, per *El Correo de Andalucía* de Sevilla, des de 1901, per *La Gaceta del Norte* de Bilbao i, des de 1910, per *El Debate* de Madrid. Aquest es convertirà en un dels diaris espanyols més importants i crearà, el 1929, una agència de notícies, Logos, que absorbirà Prensa Asociada, fundada el 1909, amb èxit limitat (Fuentes i Fernández Sebastián, 1997, p. 174; Seoane i Sáiz, 1996, p. 126-130). Diversos d'aquests diaris catòlics provincials comparteixen l'esmentat nom de *correo* amb diaris carlins com el ja veterà *El Correo Catalán* i altres a Tortosa i Lleida, que fan la mateixa funció. Nabot es declarà admirador del capellà integrista Fèlix Sardà i Salvany, editor de *Revista Popular* (1871-1916), i fou col·laborador d'*El Correo Catalán*, però els articles confessionals i dogmàtics presentats per Tavera foren publicats en fullets¹²³ i altres en publicacions religioses com *El Cruzado*, de l'Ordre de Predicadors.

Un interès creixent del públic per l'activitat professional del periodisme, en aquests anys de creixement continuat del nombre de periòdics, justifica la publicació d'una monografia sobre *Com és fet un diari* (Morató, 1918)¹²⁴ en una «Col·lecció Popular dels Coneixements Indispensables» dirigida pel Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona en la primera sèrie de Minerva com a volum xxx. Com es destaca a la portada, l'autor Josep Morató i Grau és el redactor en cap de *La Veu de Catalunya*, director de fet, segons Gaziel,¹²⁵ a qui donà la primera feina. El diari de la Lliga, l'únic catalanista després de la mort d'*El Poble Català*, és l'òrgan del partit que governa a la corporació provincial i la Mancomunitat, presidides ara per Josep Puig i Cadafalch, en uns anys intensos de protagonisme de Francesc Cambó i els parlamentaris a Madrid en la reclamació d'un estatut d'autonomia. Com Prat de

123. FRANCISCO NABOT Y TOMÁS (1911), *El apostolado de la prensa católica*, Barcelona, Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart; (1912) *La prensa en la Acción Católica*, Barcelona, Imprenta Editorial Barcelonesa; (1913) *Los periódicos en la sociedad*, Barcelona, Librería de la Hormiga de Oro.

124. Totes les citacions d'aquest apartat són d'aquest llibre de Morató (1918).

125. Agustí Calvet Pascual, que entrà a *La Veu de Catalunya* el 1911, no pren el pseudònim Gaziel fins al 1914, en uns articles escrits des de París. El consagra en una sèrie titulada «Diario de un estudiante en París» sobre l'inici de la Primera Guerra Mundial, que li obre les portes de *La Vanguardia*. En el capítol XVIII de les seves memòries (Gaziel, 1981, vol. II, p. 202-230) complementa el text de Morató amb el testimoni personal de la vida de redacció i les pràctiques professionals del diari de la Lliga Regionalista.

la Riba l'any anterior, també Morató acaba de morir en ple procés d'edició de l'opuscle, a quaranta-tres anys.

A diferència de les obres firmades anteriorment per Teodor Baró, Modesto Sánchez Ortiz, Rafael Mainar i Francesc Nabot i Tomàs, el text de Morató té la pretensió divulgadora pròpia de la col·lecció. En els anys transcorreguts, han nascut quatre associacions professionals —Asociación de la Prensa Diaria (1909), Sindicato de Periodistas Deportivos (1911), Sindicato Profesional de Periodistas (1912) i Asociación de Periodistas y Periódicos No Diarios (1913)— que mostren la puixança, diversitat i pluralitat política del sector. L'opuscle de Morató pretén una superació del debat anterior entre periòdic d'empresa i periòdic polític. El responsable periodístic de l'òrgan de la Lliga Regionalista explica com a propi el model organitzatiu propi dels periòdics informatius, amb l'única particularitat d'una informació política al servei de l'orientació editorial del partit. Més que doctrinal, doncs, l'interès que presenta l'obra de Morató és explicar amb detall el funcionament intern d'un diari en aquesta fase ascendent de la seva organització professional, en la qual el redactor en cap és la figura central.

En realitat, el tècnic del diari sol ésser el *Redactor en cap*, el qual, naturalment, hi ha d'anar sempre d'acord amb el que assumeix les responsabilitats polítiques, sigui Director, sigui redactor doctrinal en contacte quotidià amb el cap del partit, sigui el cap del partit directament.

La figura del director pot respondre a diferents perfils:

Hi ha el director que ho és a la vegada de l'empresa periodística; hi ha el director purament polític; hi ha el director que, essent-ho d'un sector important de la política, cura només d'inspirar el diari sense intervenir directament en la seva confecció fora en determinats casos; hi ha el director que no tenint altre caràcter que el professional i essent-ho d'un diari polític, hi aporta més que no pas la seva iniciativa personal, la dels caps del partit en el qual milita; hi ha el director que escriu i el qui no escriu; i tots poden ser bons i tots poden ser dolents, segons quin sigui el caràcter del periòdic que són cridats a dirigir.

La figura, les funcions i la dedicació completa al diari del redactor en cap són explicades amb detall i exemples:

Realment, el Redactor en cap conscient dels seus deures, ha de pensar constantment en el diari, no havent-hi per ell hores de treball ni de descans que no siguin supeditades a les necessitats eventuals del periòdic. Tot esdeveniment públic l'ha de trobar a punt d'organitzar-ne la informació i la sortida del diari, sense perjudici d'assegurar-ne la sortida a l'hora. Si l'esdeveniment és anunciat o previst, ha de fer-lo objecte per

endavant d'una distribució de tasques entre els redactors; si l'esdeveniment ve sobtat, ha de tenir recursos perquè el redactor que l'hagi caçat al vol o anat a descobrir sota terra, no vegi la seva tasca malaguanyada o perduda.

En casos de mobilització de redactors diversos, el Redactor en cap ha d'ésser sempre a la Redacció, per ordenar-ne els originals si es tracta d'una informació col·lectiva o per establir un torn de preferència si es tracta d'informacions individuals, tallant si convé paràgrafs de l'un i de l'altre per tal d'aconseguir que les unes no perjudiquin les altres, obstruint-ne la sortida en l'edició més pròxima o dificultant-ne l'aparició segons la preferència que correspongui a cada tema.

El Redactor en cap és qui recull els esforços de tots els seus companys, del més alt al més humil, redactors i col·laboradors, per convertir-los en diari.

Redactor, diu Morató, és qui té al seu càrrec una o diverses seccions i està disponible per a altres tasques eventuais que se li puguin encarregar. Pot ser doctrinal, literari, informatiu o altres, com pot ser-ho el col·laborador, que és un escriptor que aporta textos al diari sense altres obligacions. Uns i altres són considerats professionals del periodisme, a diferència d'un tercer grup que escriuen articles sobre matèries que «donen a l'atzar de llurs estudis o de llur inspiració». En l'àmbit de la redacció, inclou Morató els anomenats *anuncis indirectes* —habituals, justifica, «més a l'estranger que a casa nostra»— elaborats d'acord amb l'Administració:

Parlem, com és natural, d'articles anunciadors perfectament compatibles amb la dignitat professional del periodista i el decòrum de l'empresa a la qual serveix, jamai d'aquells que puguin constituir directament o indirecta un cas de venalitat, car els de semblant mena no pertanyen a la *Redacció* ni a l'*Administració* de cap diari honorable.

En l'admissió d'anuncis comercials, d'altra banda, l'Administració ha de tenir compte que ni el text ni la il·lustració «no es contradiguin amb les idees i els principis que guïen la Direcció», bo i acceptant el principi de separació entre el que és «propaganda industrial d'allò que és criteri de la publicació». En aquest mateix apartat, es destaca la importància del correu com a mitjà de distribució del diari fora de Barcelona, per mitjà del ferrocarril. L'analogia amb la potència i «la rapidesa vertiginosa de tren exprés» és utilitzada per l'autor per a explicar la naturalesa i el funcionament de la màquina rotativa en la tensió de la fase final de la producció del diari «que moltes vegades encara voldríem que anés més de pressa, puix que la gran angúnia dels que intervenim en la confecció d'un diari i sobretot dels que hi tenim una responsabilitat primordial, és la de les sortides dels correus. Perdre un correu és un disgust professional dels més forts».

Sovint cal posar en l'edició del diari «una part de voluntat heroica», diu Morató, que requereix una perfecta identificació entre tots aquells que hi participen.

Per descomptat que ha de ser així entre el personal directiu i «la política que representi el periòdic», però a poder ser també ha d'incloure tot el personal:

I l'ideal és que tot el personal, sigui de Redacció, sigui d'Administració, sigui d'Impremta, comparteixi els mateixos ideals, puix hi ha moment que la manca d'una comunitat d'entusiasme és en perjudici greu de l'obra comú. Podrà dir qui no conegui íntimament la marxa d'un diari, que l'entusiasme professional pot suplir l'entusiasme polític. L'experiència m'ha ensenyat que, generalment, solen ser comuns l'un i l'altre. No sé si aquesta experiència pot ésser elevada a observació general.

El redactor que ha descobert una informació, l'ordenança que va i ve de la Redacció a qualsevol indret on calgui recollir una partida d'original, el mecanògraf que compon un solt o un article, el Regent i els qui l'ajuden a compaginar, els estereotipadors i maquinistes, tots haurien d'estar posseïts de la transcendència de l'obra que compleixen.

L'explicació detallada que fa Morató de com es fa un diari —*La Veu de Catalunya*— mostra quin és l'ideal del funcionament i condicions de treball de la redacció. La sala tancada amb una portella vidrada, la taula comuna amb petits pilots de quartilles, pots de goma, estisores i tallapapers ben ordenats abans de l'arribada dels redactors. Les bústies amb els seus noms, documentació i correspondència. Treball sense hores d'oficina, els redactors desplaçats als centres on recullen les notícies del dia. El contrast entre la feina del repòrter, que pot provocar complicacions en no ajustar-se «l'estranya redacció i l'extensió dels seus originals a les necessitats del moment» davant de qui no es mou mai de la redacció «i s'acostuma a fer les seves seccions a base d'estisora i no són sinó rescalfats». Així, Morató aconsella:

El cas és adoptar un terme mitjà, de manera que tot redactor, informatiu o d'altra mena, tingui una sensació de llibertat perfectament compatible amb un sentit del mètode que estableixi un contacte normal i sistemàtic d'ell i el cap de Redacció.

Allò que caracteritza el diari polític de l'informatiu és la relació que Morató descriu entre «el Director veritable, el Redactor doctrinal i el Redactor en cap». Amb el benentès que el director veritable és el responsable polític, qui exerceix aquesta funció després de Prat de la Riba és el seu màxim col·laborador Lluís Duran i Ventosa, un dels quatre fundadors del setmanari *La Veu de Catalunya*, que precedeix el diari, que ha estat el primer vicepresident de la Mancomunitat i és l'actual cap de la minoria regionalista a l'Ajuntament de Barcelona, del qual ha estat alcalde l'any 1917. Morató posa un exemple:

Suposem que el Redactor en cap i el polític repassen en comú la premsa del dia. La tasca es fa cordialment, fraternalment, comentant les notes que els cridin l'atenció,

per tal de cridar-la a qui tingui la responsabilitat plena de la marxa política. En certa manera, ells ja formulen un pla per a l'edició pròxima, pla que, en l'aspecte professional, pertanyerà resoldre —si les iniciatives del Director no ho impedeixen— al Redactor en cap. L'enquesta a seguir, la informació a fer, etc., etc., seran en principi acordades. Si tenen un aspecte exclusivament periodístic, el Redactor en cap li donarà curs sense esperar cap altra decisió; si tenen un caràcter polític, demanarà al Redactor doctrinal que en consulti la conveniència al Director.

D'acord amb la tradició, Morató no veu un destorb en la tertúlia, l'animació i el brogit de les redaccions quan hi ha tots els redactors —a més dels dirigents ressenyats pel jove Calvet—, ja que «tractant-se de veritables periodistes» molt sovint són un estímul. En contrast amb el que sembla un costum en altres diaris de deixar-la en mans del regent de la impremta i el testimoni mateix de les memòries de Gaziol, el redactor en cap de *La Veu de Catalunya* reclama per a la seva jurisdicció la responsabilitat de la compaginació, que té una importància cabdal per a un diari. De la composició i ordenació dels textos i la col·locació de títols i subtítols i altres elements ornamentals «en depèn la major o menor atracció del diari per a la massa de lectors». Un detall a retenir és que, en una llarga introducció sobre els orígens històrics del periodisme, inclou com una nova variant «l'exhibició cinematogràfica de successos d'interès general, acompanyada de les corresponents notícies aclaridores», un nou mitjà informatiu iniciat a França i els Estats Units que, per primera vegada, es basa principalment en les imatges, bé que de moment no n'hi ha cap producció espanyola ni catalana.

Establerta per Morató una síntesi doctrinal entre diaris informatius i polítics —la diferència la posa només en l'orientació editorial i la secció de política—, trobarem quinze anys més tard una proposta d'adopció del reporterisme des del periodisme revolucionari anarcosindicalista. És un opuscle que té un títol quasi idèntic al de Morató —*Cómo se hace un diario*— i és obra de Felipe Aláiz, el director que substitueix Joan Peiró a *Solidaridad Obrera* el setembre de 1931, que n'és separat per detenció i hi torna durant la segona meitat de 1932.

En aquest text, que coneixem a través de l'estudi i la selecció que n'ha fet Susanna Tavera (1989),¹²⁶ Aláiz combina una crítica aguda del periodisme d'empresa amb el rebuig del periodisme doctrinal i propagandístic habitual de la premsa anarquista. Nascut el 1887 a Albalate de Cinca i format als instituts d'Osca i Lleida i a la Facultat de Filosofia i Lletres de Saragossa, Aláiz té una llarga experiència periodística, havent escrit al diari madrileny *El Sol*, dirigit *Revista de Aragón*, col·laborat a *Fructidor* d'Hermós Plaja a Tarragona, a *Crisol* del grup Los Solidarios i

126. Les citacions d'aquest apartat s'han tret de l'article «Cómo se hace un diario», de Felipe Aláiz. Un exemple d'anarquisme i periodística a la Catalunya dels trenta», de Tavera (1989).

dirigit també *Tierra y Libertad*, i també col·laborador de *La Revista Blanca* i *El Luchador*, periòdics editats per la família de Federica Montseny.

En el seu rebuig d'«el libelo, el pasquín, [i] el panfleto que no enseñan ya nada», Aláiz invoca una crítica d'Àngel Samblancat a «la prosa social [que] no tiene lozanía, ni colorido», que «es una cosa blanca, llana, parda, sin exuberancia, sin jugo, da pena». «Con arengas no puede hacerse ninguna campaña. Son más útiles los números y la llaneza de expresión», proclama. I demana: «Reaccionemos contra los folletines y busquemos las escondidas sendas cumpliendo uno de los mandatos de la Prensa que es esparcir la verdad.»

La seva visió del que ha de ser el periodisme no l'aplicaran els qui el succeeixen a la redacció de *Solidaridad Obrera*, però és semblant a la que inspira, sense la seva finalitat revolucionària, els repòrters d'altres diaris i revistes:

El reportaje, la interviú, la encuesta, el gráfico y la fotografía derrotan al artículo abstracto. La vida diaria y aleccionadora hace olvidar, reflejada convenientemente, la pesadez de repeticiones y tópicos. [...].

[Los periodistas] han de estar todo el tiempo en la calle o en otro sitio, nunca en la redacción, estación de cambio, centro de enlace, no aposento para reunión o tertulia. En una redacción nunca pasa nada [...].

Los periódicos tradicionalistas desde el punto de vista de la técnica periodística dan importancia poco menos que exclusiva a lo que opina el que escribe, no al reflejo exacto y directo de los hechos, lo que ya exige opinar y discernir.

El tono caldeado veraz y comprobable que tiene lo vivido y elaborado a conciencia sin falsilla literaria, esté bien o menos bien escrito, es lo que interesa en un diario.

Aláiz proposa també unes noves figures de periodistes al servei d'uns diaris en els quals l'important és «trabajar en la elaboración directa para que el diario no se parezca a los otros», en referència a la majoria de diaris, que habitualment són fets rutinàriament amb «trabajos de colaboradores, notas oficiales, anuncios y reclamos, comunicados y gacetillas suplicadas o impuestas». Al seu criteri, ja no existeix el periodista complet d'abans, sinó que s'ha obert el camí de l'especialització, de manera que, en definir quins han de ser els elements fonamentals d'un diari, fa una descripció vàlida per a tots aquells que estan al davant de la innovació periodística els anys vibrants de la II República. Heu-los aquí:

a) «el corresponsal que sepa “cantar” una conferencia ante el aparato telefónico» i «el taquígrafo que recibe la conferencia y la traduce inmediatamente»;

b) «el repórter necesita también su pareja: el fotógrafo. Estos dos adalides de la verdad, estos dos cazadores de noticias, tienen todas las puertas abiertas, o cuando no, entreabiertas»;

c) «el especializado en leer prensa local y general en cada fecha [...], que ate cabos de las informaciones ajenas y tenga seguridades efectivas respecto a lo que

dicen y callan los otros periódicos [...] ha de conocer idiomas y rutas, diferencias y características de los periódicos que se publican más allá de las fronteras [...]. También el lector necesita su pareja: el encargado del archivo»;

d) «la confección periodística de las páginas necesita un colaborador de primera mano: el compaginador. Redactor de guardia y compaginador necesitan también complementarse».

Els conceptes avançats de *reporter* i de *reportatge* defensats per Aláiz, com els practicats per Francisco Madrid, Carles Sentís, Josep M. Planes, Irene Polo o Avel·lí Artís-Gener, són lluny de les pràctiques inicials consagrades corporativament en els centres de reporters que acollien el redactor acreditat davant de centres oficials, organismes públics i informadors de successos i judicis, sorgit a finals del XIX, més que no pas els periodistes dels anys 1920 i 1930 que van a descobrir problemes i a cobrir conflictes. Davant del to autocomplaent amb què els socis del Centro de Reporters expliquen casos i experiències, destaca la resposta aclaridora i orgullosa de Màrius Aguilar, en una enquesta entre directors sobre els objectius i límits del reportatge, publicada en els dos números coneguts del periòdic corporatiu anual *El Reporter*, 1928 i 1929:

Los repórters son los oficiales de Estado Mayor del periodismo. Ahora bien: hay reportaje mínimo y máximo, como hay las pequeñas y las altas matemáticas. Recoger una nota o una declaración en un centro oficial equivale a las pequeñas matemáticas. Salir para Rusia, como Henri Beraud o André Viollis, o para China, como Luigi Barzini, o para los Balcanes, como Ward Price, es realizar el reportaje máximo. Entonces es cuando el repórtter se constituye en oficial de Estado Mayor del periódico [...].

El reportaje, como la línea recta, es la distancia más corta entre dos puntos informativos. En las Ramblas o en las rutas del mundo. Un hecho eruptivo o recóndito, una confusa situación internacional, una novela urdida por la vida, un hombre o unos hombres interesantes, y el repórtter parte. Ante el hecho informativo, el repórtter se convierte en un notario que levanta un acta, o en escritor que decora el hecho con palabras precisas y excitantes. Albert Londres surge y escribe «En el presidio». La República Francesa lee el reportaje y modifica los reglamentos de sus penitenciarias.

Director conjunt d'*El Día Gráfico* i *La Noche*, Aguilar reivindica per al seu vespertí i per a Francisco Madrid la primacia del reportatge barceloní i comparteix amb els col·legues una frase dita en una tertúlia per José María Junoy:

En la comandancia municipal y en los juzgados —en toda la ciudad— hay siempre un tema, con «espíritu nuevo», para poner en los periódicos, cada día, una novedad y una sorpresa.

Francisco Madrid és conegut, especialment, pel llibre de reportatges *Sangre en Atarazanas*, publicat el 1926, i se li atribueix la posada en circulació del nom de «barrio chino» per al Raval barceloní (Casasús, 1996, p. 220-225; Madrid, 2020).

La maduració assolida pel periodisme informatiu durant el primer terç del segle XX aporta així una nova dimensió del reportatge, que distingeix entre la recollida i obtenció de notícies fora de la redacció duta a terme pels primers repòrters anònims —substituïda en moltes ocasions pel retall d'altres diaris— i un gènere d'iniciativa individual signada inspirat per la descoberta de fets i realitats desconeguts i la denúncia de problemes i conflictes. El punt de vista de Màrius Aguilar encara és minoritari en les pàgines d'*El Repórter*, en les quals altres col·legues expliquen la funció de repòrters com la de redactors acreditats per cada diari davant de diversos organismes. Així figuren els seus noms, als *Annals del Periodisme Català*, novembre de 1934, en les llistes corresponents a la Generalitat de Catalunya, el Parlament, el Govern de la República, l'Ajuntament de Barcelona, el Palau de Justícia, la Jefatura Superior de Policia, la Universitat de Barcelona i el Bisbat de Barcelona.

És en les condicions de llibertat de premsa restablertes pel règim republicà que el reportatge d'autoria personal —en el qual destaquen algunes de les primeres dones periodistes— assoleix el ple reconeixement com a quart gènere periodístic important, sumat a la notícia i l'article, originaris del segle XVIII, així com a la crònica de corresponents polítics i de guerra, que també en els anys 1920 ha pres una nova volada. L'interviu és de moment una tècnica associada a la notícia que dona testimoni de l'obtenció directa de notícies en conversa amb els protagonistes i s'associa a una varietat del reportatge. També té aquesta funció l'enquesta, citada per Morató en el seu manual, com una obtenció múltiple de dades i opinions sobre una mateixa qüestió, que Pla utilitza, per exemple, en les seves cròniques sobre la revolució d'octubre de 1934 a *La Veu de Catalunya*.

Quan comença a suscitar-se la conveniència d'una formació específica per a l'exercici professional del periodisme, com les que ja existeixen des de la primera dècada del segle en algunes universitats dels Estats Units, sembla predominar una opinió conservadora des del punt de vista corporatiu que veu en les mateixes redaccions el lloc natural per a l'aprenentatge de les tècniques pròpies de l'ofici.

Reportatge i redacció com a base, «por ahí debe empezar la cultura “específica” del periodista». Així ho defensa Manuel Graña, director de l'escola de periodisme del diari *El Debate*, fundada a Madrid l'any 1922, seguint el model de la de la Universitat de Columbia, Nova York, que promogué Joseph Pulitzer. Hi són reticents les opinions recollides en el número de 1929 d'*El Repórter*, arran d'haver estat un dels temes tractats en un Congreso Nacional de Prensa celebrat a València,

sobretot a la idea que el periodisme tingui com a objectiu disposar d'una cultura específica i d'un títol professional.

Davant dels qui defensen que l'única i millor escola de periodistes són les redaccions dels diaris, Gaziel defensa, en l'enquesta d'*El Repórter*, la necessitat d'una bona formació que «proporcionaria indudablemente a nuestra clase un nivel medio de cultura general de que a menudo carece» i podria deixar de ser «un vago asilo donde van a parar todos los fracasados en cualquiera de las restantes actividades profesionales». El director de *La Vanguardia*, com ja havia deixat escrit el seu antecessor Sánchez Ortiz en l'opuscle de 1903, es mostra contrari, però, que aquesta formació es faci en facultats universitàries els titulats de les quals hagin de ser els únics a poder exercir la professió:

Sería tan absurdo crear facultades académicas de periodistas, como universidades oficiales de políticos. Los verdaderos grados de licenciado o doctor en periodismo, como en estadismo, no se ganan con «aprobados» y «sobresalientes» sino con obras vivas, y deben ser conferidas no por un tribunal de exámenes, sino por el sufragio popular.

6.2. EL PLURALISME ASSOCIATIU

Quatre anys després de la creació de l'Asociación de la Prensa de Madrid, el 1895, el primer president de la qual fou el director d'*El Liberal*, Miguel Moya, el 1899 es constitueix a Barcelona una associació de periodistes que no arriba a funcionar, com tampoc no ho havia fet una secció de premsa de l'Asociación de Publicistas, creada el 1894. La *non nata* associació de periodistes havia d'haver estat regida per una junta que tenia com a president d'honor Joan Mañé i Flaquer, l'ancià director del *Diario de Barcelona*, i estar formada per Jaume Andreu i Pont, director d'*El Suplemento*, Sebastià J. Carner, redactor d'*El Correo Catalán*, Felip Dalmases i Gil, redactor de *La Renaixensa*, Artur Gallard i Emili Junoy, redactors de *La Publicidad*, i Modesto Sánchez Ortiz, director de *La Vanguardia*. Aquest mateix any 1899 hi hagué la fundació de la Sociedad del Arte de Imprimir, que agrupava els obrers tipògrafs i el 1907 seria un dels nuclis fundacionals de la Unió Local de Societats Obreres de Barcelona - Solidaritat Obrera.

Han de passar deu anys fins a la constitució de l'Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona, el 1909, per iniciativa d'Enrique Díaz-Retg, que convoca les reunions preparatòries a la redacció d'*El Diluvio*. Assisteixen a la primera, Felip Ferrer de *Las Noticias*, Lluís Figuerola d'*El Liberal*, Josep Sarañana d'*El Noticiero Universal*, Pedreny d'*El Correo Catalán* i Castellet del *Diario del Comercio*, segons els noms que consten a l'acta. La nova entitat, diu l'article primer dels seus estatuts, «es una Sociedad benéfica de Socorros mutuos consagrada a la defensa y mejoramiento de

los intereses morales y materiales del periodista». Les diferències polítiques, que ja havien provocat la renúncia de Mañé l'any 1899, afloren ara també. La participació de periodistes lerrouxistes que s'havien oposat al moviment de la Solidaritat Catalana és denunciada per *L'Esquella de la Torratxa*, el 10 de setembre, en saludar la constitució de l'associació com a justa i oportuna. Dels periodistes del Partit Radical, observa el setmanari, que, com fa notar Cadena (1984), «s'ha convertit al catalanisme solidari d'esquerres» recentment:

Una de dues: ó la seva actitud en aquella memorable ocasió no va ser res més que una odiosa comèdia, ó el seu actual ingrés a l'Associació de la Premsa ha d'haver anat precedit d'un solemne *mea culpa*: requisit indispensable, al nostra entendre, per a poder entrar en lo que, miris com se miri, no serà altra cosa que una Solidaritat molt més petita, ¡oh, sí!, però bastant parescuda á aquella que en dies no gayre remots fou per ells tan grosserament maltractada.

Els cinquanta-dos periodistes que responen a la convocatòria pertanyen als diaris esmentats, així com al *Diario de Barcelona*, *La Veu de Catalunya*, *El Progreso*, *La Tribuna*, *El Poble Català* i l'Agència Telegràfica. La primera junta directiva la presideix Eusebi Corominas, Alfred Opisso Viñas i Josep Pous i Pagès són vicepresidents primer i segon, Julián Pérez Carrasco és tresorer, Enrique Díaz-Retg és censor i Lluís Figuerola Anglada i Manuel Rodríguez Codolá són secretaris primer i segon. Són vocals Pere Buxareu, Francesc Alfonso, Salvador Bregon Masgrau, Manuel Marinello Samuntá, Miquel Junyent Rovira, Rafael Mainar Lahuerta, Federico Urrecha i Baldomero Calderón. A més de les quotes aportades pels socis, els ingressos associatius provenen de funcions teatrals i festivals taurins de caràcter benèfic per a l'organització dels quals els periodistes es valen de relacions d'amistat professional. La posició pública dels periodistes, que durant l'Exposició de 1888 ja eren obsequiats amb els anomenats *banquetes de la premsa* i que, al seu torn, n'oferien a les autoritats com a mostra d'agraïment, contrasta amb unes condicions retributives i laborals precàries.

L'esmentat Urrecha, redactor teatral d'*El Diluvio*, promou tres anys més tard, el 1912, una escissió associativa amb la creació del Sindicato Profesional de Periodistas, un nom inexacte, ja que els seus objectius també són de caràcter assistencial. Aquesta entitat, l'orientació política de la qual és associada al lerrouxisme, s'obre també a periodistes de la premsa no diària. Abans que aquesta escissió, neix el 1911 un Sindicato de Periodistas Deportivos —amb idèntiques finalitats representatives i assistencials— promogut i presidit per Narcís Masferrer, fundador sis anys abans del setmanari *El Mundo Deportivo* (1906-). La llista de periòdics i revistes als quals pertanyen els primers socis dona idea de la importància social i professional que comença a prendre l'esport: *La Publicidad*, *La Veu de Catalunya*,

El Noticiero Universal, La Vanguardia, La Tribuna, Diario de Barcelona, El Progreso, La Prensa, Boletín Oficial de la Unión Velocipédica Española, El Mundo Deportivo, Stadium, Eco de Sport, El Sport i Aviación (Pujadas i Santacana, 1997, p. 28-29).

Una quarta entitat neix el 1913, l'Asociación de Periodistas y Periódicos No Diarios de Barcelona, presidida per Marià Viada Lluch, redactor de la revista comercial llatinoamericana *El Mercurio*, que reuneix un nombre important de redactors i col·laboradors de setmanaris, revistes i butlletins. L'article primer dels estatuts també conté una definició com a «sociedad benéfica de socorros mutuos consagrada a la defensa y mejoramiento moral y material de sus asociados». Aquest mateix any apareix una primera entitat professional fora de Barcelona, l'Associació de la Premsa de Sabadell, que publica el seu reglament en català, que és com té el nom. I el 1914, hi ha una nova iniciativa més específica, una Cooperativa de Periodistas para la Construcción de Casas Baratas, encapçalada per Artur F. Bono, Joan Josep Pou de Barrios i Julià Clapera Roca, que arribarà a construir més de seixanta habitatges unifamiliars al barri de la Salut.

La creació consecutiva a Barcelona de quatre associacions de periodistes —a més de la sabadellenca— és indicativa de la debilitat corporativa d'una professió que creix sense cap mena de reglamentació, estabilitat i seguretat. També és indicativa de l'interès dels associats a restringir en la mesura del possible el repartiment dels beneficis que es puguin obtenir de la creació d'una germandat i caixa de previsió i d'estalvis amb cobertures sanitàries per malaltia i mort, a més d'un quadre mèdic format pels millors especialistes i altres avantatges materials, així com dels ingressos derivats de festivals benèfics i possibles donatius. Els requeriments per a ser-hi admès no són idèntics i mostren diferents graus de professionalització.

L'Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona és la més restrictiva, ja que en poden formar part tan sols els directors, redactors i col·laboradors —«con sueldo», segons precisen els estatuts— que pertanyin a un diari de Barcelona o a una agència periodística. També els corresponsals a la capital de diaris espanyols o estrangers «con asignación fija y comprobada», així com els redactors artístics amb sou, s'entén que dibuixants, sempre amb l'acreditació de més d'un any de vinculació. Segons la memòria de 1914, hi ha cent setanta-dos periodistes de setze diaris, entre els quals els directors de catorze. Hi ha també la figura del soci passiu, per abandonament temporal de l'exercici professional, que són dos en aquesta primera llista. Hi ha, encara, dos socis protectors, figura reservada a persones i entitats que facin donatius o prestin serveis extraordinaris a l'associació, que són Marià de Foronda, director de la companyia de tramvies de Barcelona, i el marquès d'Allella.

Els requeriments establerts als estatuts de l'Asociación de Periodistas y Periódicos No Diarios de Barcelona no contenen cap al·lusió que els candidats hagin de tenir sou o assignació fixa i s'obre a tots els membres del personal de direcció,

redacció, administració i gerència d'un periòdic de qualsevol periodicitat, una agència d'informació o de publicitat periodística, així com a corresponsals de publicacions d'altres poblacions, també amb un mínim d'un any de vinculació. Aquesta entitat, de la qual no coneixem llistes de socis dels primers anys, s'obre, per tant, a tot el personal vinculat a publicacions periòdiques. A part dels socis fundadors, protectors i numeraris, estableix la figura de socis honoraris, peninsulars o iberoamericans. Tampoc l'associació de Sabadell no diu en els estatuts que els socis hagin de tenir sou o assignació específica i estableix igualment la possibilitat d'admetre com a socis sense vot els autors de possibles donatius a l'entitat.

Una cinquena entitat radicada a Barcelona, però oberta a tot Catalunya, és l'Associació Catalana de la Premsa, fundada el 1920 i definida com a «societat cultural i benèfica», que aspira a reunir redactors de periòdics i revistes escrits en llengua catalana arreu del país. El seu president és el veterà Sebastià J. Carner, pare del poeta Josep Carner, també periodista.¹²⁷

Les altres associacions professionals han anat creixent. Així, el 1916, l'Asociación de Periodistas y Periódicos No Diarios de Barcelona escurça el nom com Asociación de Periodistas de Barcelona i, el 1922, el passa al català, Associació de Periodistes de Barcelona, i publica en aquesta llengua també la seva memòria anual. L'1 de gener de 1917 publica una llista de cent disset socis, que el 1922 són cent vint-i-tres, entre els quals les primeres dones: Regina Lamo de O'Neill, que forma part de la junta directiva del president Joaquim Pellicena, Encarnació Osés i Margarida Plana Sanromà.

També es formen entitats professionals en altres ciutats. L'Associació de Periodistes de Girona, des de 1916, amb vint-i-tres socis fundadors i set numeraris, continua amb trenta el 1924. Des de 1922, hi ha l'Associació de la Premsa de Manresa i Comarca —amb quaranta-sis socis, tres dels quals són dones—, que promou la constitució, com a entitat filial, de la Cooperativa de Periodistas de Manresa para la Construcción de Casas Baratas. També hi ha l'Associación de la Premsa de Lérida, fundada el 1916, amb onze socis pertanyents als diaris *El País* i *Diario de Lérida*, que l'any 1924 han baixat a nou. L'Associació de la Premsa de Reus i l'Associación de la Premsa de Tarragona, constituïdes el 1922, tenen trenta-sis i trenta-nou socis el 1924. L'Associació de la Premsa de Terrassa, fundada el 1911, en té quaranta-un i la veterana associació de Sabadell en té vint-i-quatre. Des de Mataró s'anuncien els treballs per constituir una associació pròpia, promoguda pels cinc periòdics locals —*Diario de Mataró*, *Pensament* *Marià de la Costa de*

127. Josep Carner és col·laborador de *La Veu de Catalunya*, ha dirigit revistes com *Catalunya* (1903-1905, 1913-1914) i *Empori* (1907-1908), promou *D'Ací i d'Allà* i és membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. El 1921 ingressa en la carrera diplomàtica i fins a la Guerra Civil és destinat successivament com a cònsol d'Espanya a Gènova, San José de Costa Rica, Le Havre, Hendaia, Beirut, Brussel·les i París.

Llevant, Mataró Deportiu, El Liberal i Galanías— i que preveu una secció autònoma de col·laboradors. En tots els casos es preveu l'admissió de socis pertanyents a periòdics sense restricció de periodicitat ni acreditació de sou, bé que la relació professional ha de ser acreditada pel director o per firmes de socis, amb detalls variables segons les ciutats.

A Barcelona es constitueix, la primavera de 1923, una associació professional específica dels informadors de carrer amb el nom de Centro de Reporters de Barcelona. Els cinquanta-dos assistents a l'acta de constitució, el 19 d'abril, elegeixen una primera junta directiva presidida per Carlos García Anné de *La Vanguardia*, que el mes de gener de 1924 dona pas a una nova junta ordinària en la qual el primer president renuncia al lloc en favor del vicepresident primer, Josep Palou Garí d'*El Noticiero Universal*.

Mentrestant, l'Asociación de la Prensa Diaria ha anat augmentat el nombre de socis: cent noranta-un socis dels quinze diaris que es publiquen el 1915, dels quals onze directors i onze socis passius; dos-cents socis de dinou diaris i quinze directors, el 1918. El president fundador, Eusebi Corominas, director de *La Publicidad* —en endavant president honorari—, és substituït el 1917 per José Pérez de Rozas, redactor de *Las Noticias*, més tard director d'*El Liberal* i membre del Partit Republicà Radical, que el 1921 dona pas a Eugeni d'Ors, *Xènius*. Aquest publica, des del 20 d'abril de 1920 fins al 3 de juliol de 1921, a *El Día Gráfico* el «Glossari» iniciat l'any 1906 a *La Veu de Catalunya* i apareix a l'anuari de 1924 com a redactor de *Las Noticias*. A la memòria de l'entitat de 1922, el seu nom surt a la coberta, fet inhabitual.

Com a president de l'Asociación de la Prensa Diaria, Eugeni d'Ors i Rovira reuneix en la seva junta una representació plural de la premsa barcelonina. Els vicepresidents són Juan Barco y Cosme, director de *Las Noticias*, i Juan Costa y Deu, redactor de *La Veu de Catalunya*. Hi ha dos codirectors de *La Vanguardia*, Manuel Rodríguez Codolá i Diego Priu, i el redactor Enrique Flo, un redactor d'*El Diluvio* i *El Día Gráfico*, Mario Aguilar, un d'*El Correo Catalán*, José Bru Jardí, un d'*El Liberal*, Gabriel Olives, dos de *La Tribuna*, Joan Puig i Ferrer i Leopoldo Varó y Colorado, un altre de *La Veu de Catalunya*, Rafael Masó Golferichs, un de *Las Noticias*, José León y Fernándezcoca, un d'*El Progreso*, Julià Clapera, i un de l'Agència Prensa Barcelonesa, Marcelo Villamartín y Andorra.

Per establir una relació més intensa amb els diaris, es crea una Junta Extraordinària de la Prensa, en la qual hi ha, a més dels membres de la directiva, representants dels principals diaris: Jaime Claramunt, que figura com a redactor en cap d'*El Diluvio*; Julián Pérez y Carrasco, director d'*El Noticiero Universal*; Martín Esteve y Guau, director de *La Publicidad*; Carlos Costa y Pujol, director de *La Tribuna*; José Pérez de Rozas y Masdeu, director d'*El Liberal*; Luis Almerich y Sellarés, director del *Diario del Comercio*; Joaquim Pellicena y Camacho, director

de *La Veu de Catalunya*; José Pons y Vinent, director del *Diario Mercantil*; Domingo García y Pujol, redactor en cap del *Diario de Barcelona*; José Artís y Balaguer, redactor en cap d'*El Día Gráfico*; Ernesto Bach y Bauzá, redactor en cap d'*El Progreso*, i Jesús Ulled y Altemir, director de *La Aurora*.

La presidència d'Eugeni d'Ors aporta una orientació cultural que no tenia fins al moment l'associació més nombrosa dels periodistes barcelonins i la més influent pel fet de representar les redaccions dels diaris. Pérez de Rozas l'havia dotat d'un local propi i ampli al carrer de Canuda, però d'Ors hi donà un gran impuls en el camp de la cultura professional i ciutadana. En primer lloc, l'edició de l'*Anuario de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona*, a partir de 1923, en el qual, a més de la memòria d'activitats i les informacions internes, es publiquen els textos de les conferències organitzades per l'entitat, a part de discursos del mateix president d'Ors. La majoria de dades i citacions que presentem en aquesta part de l'obra provenen d'aquests anuaris. A la bibliografia final hi ha les referències dels anuaris consultats.

Una altra de les iniciatives és la creació d'una Galería de Periodistas Ilustres, inaugurada l'1 de març de 1923 amb els retrats de Joan Mañé i Flaquer, Miquel dels Sants Oliver i Josep Ixart. En l'acte d'inauguració, el president d'Ors destaca la condició comuna de mestres dels tres homenatjats, «tres maestros ocupados en una larga labor reformista sobre la burguesía de Barcelona», en «el fatigoso esfuerzo [...] para reformar a la masa media, para infundir en ella un alma, digna o aproximadamente digna de la misión que los tiempos nuevos les llevaban a cumplir». Un esforç que s'ha pogut comparar en més d'una ocasió a «la condena de Sísifo». ¹²⁸ L'elogi que d'Ors fa del periodisme és la crítica de la inutilitat de les institucions culturals de la societat que no compleixen les missions encomanades:

El periodismo ha sido el instrumento casi único que ha podido aplicarse continuamente y extensamente a esta labor. Grosera y rudimentaria la escuela, reducida casi exclusivamente a la tarea de elemental debastamiento de una perezosa lucha contra el analfabetismo; estrecha de alcance la Universidad, y, de más a más, anticuada de espíritu, pésima de procedimientos y profundamente divorciada de la vida; escasa y frívola la producción literaria, y durante mucho tiempo casi ceñida a las ediciones de negocio y al florecer fácil de las pequeñas vanidades políticas; ausente de la oficialidad la verdadera Academia, ausente de las costumbres el verdadero salón; nula en el ambiente, hasta aquella vaga y difusa saturación espiritual que hace que en las grandes metrópolis, el mismo aire que se respira acarree y vaya esparciendo gérmenes vivaces de inteligencia, ¿qué les quedaba sino el Periódico a nuestras gentes, para ensayar algún

128. Sísif és una figura de la mitologia grega citada a l'*Odissea* d'Homer, castigat pels déus a no poder culminar mai l'acció de pujar una pedra dalt d'una muntanya, de la qual sempre torna a caure.

avance en la cultura, algún refinamiento en la sensibilidad? [...] Durante un siglo, el periodismo ha consumido en Cataluña las mejores fatigas de nuestras mentes. En él se han cifrado, casi sin otra rivalidad que la de algunas sombras pálidas, el Salón y la Academia, la Escuela y la Universidad... Cuando se ha tratado en la Asociación de la Prensa de Barcelona de escoger, en nuestra historia literaria, los nombres más especialmente calificables con la consideración de periodistas, casi no se ha presentado más dificultad que la de encontrar algunos que a ello no se prestaran. Periodista, Piferrer, el soñador, como Durán y Bas, el abogado. Periodista, Pi y Margall, el maestro de la federación, como Prat de la Riba, el maestro de la nacionalidad. Periodista, Balmes, el filósofo, no menos que Juan Maragall, el poeta.

Periodistas, también, llenando con su influencia las últimas décadas del siglo XIX, la primera del XX, Mañé y Flaquer —que con eso torcía su vocación para el magisterio—, José Ixart —que con eso esterilizaba su vocación para la literatura—, Santos Oliver —que en eso imbuía incómodamente su vocación para la historia.

S'afegeixen més tard a la galeria els retrats de Josep Feliu i Codina, Francesc Pi i Margall, Enric Prat de la Riba i Manuel Durán i Bas i es preveu sumar-hi els de Pau Piferrer, Joan Maragall, Jaume Balmes, Francisco Peris Mencheta, Lluís M. de Llauder i Pere Sala. En els dos anuaris conservats, es publiquen les biografies d'alguns d'aquests periodistes desapareguts, a càrrec d'altres periodistes encara en exercici, que abans han estat exposades en forma de conferències: J. Roca i Roca, en català, sobre Pi i Margall; Eusebi Corominas, redactor d'*El Diluvio* i president honorari de l'associació, sobre Mañé i Flaquer; Juan Barco, director de *Las Noticias* i vicepresident de l'associació, sobre Feliu i Codina; Lluís Bertran i Pijoan, redactor de *La Veu de Catalunya*, en català, sobre Duran i Bas; Alfredo Opisso sobre Yxart; Lluís Duran i Ventosa, redactor de *La Veu de Catalunya*, en català, sobre Prat de la Riba, i Gaziél sobre Oliver (*Anuario de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona*, 1923); el prevere Jaime Barrera, redactor d'*El Correo Catalán*, sobre Milá i Fontanals; Ignasi L. de Ribera-Rovira, redactor d'*El Día Gráfico*, en català, sobre Maragall; Carlos García Anné, redactor de *La Vanguardia*, sobre Peris Mencheta, i Ángel Marsà, redactor d'*El Progreso*, sobre Lluís Figuerola (*Anuario de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona*, 1924).

La política cultural de l'Associació de la Prensa Diaria de Barcelona sota la presidència de d'Ors té ressons inevitables de la labor duta a terme com a delegat de Cultura de la Mancomunitat fins al 1920, en què és destituït pel president Josep Puig i Cadafalch, que substitueix Prat de la Riba, el 1917. En aquesta mateixa edició de l'anuari, s'hi publica un primer catàleg dels 1.697 volums de la Biblioteca del Pueblo, creada el març de 1921, oberta per als associats però també per al públic, com un servei de l'associació a la ciutat de Barcelona, on encara no hi ha cap de les biblioteques populars que la Mancomunitat ha començat a construir a diverses ciutats catalanes.

Pensemos que en orden de Bibliotecas Populares una ciudad como Barcelona no contaba todavía más que con el ensayo privado constituido por la benemérita Biblioteca Arús. Las demás son, bien bibliotecas pertenecientes a entidades cerradas, las cuales solo por una magnitud de tolerancia se permiten a veces la entrada y la consulta del público. Al lado de éstas, las grandes bibliotecas oficiales no atraen al pueblo; un Servicio de educación pública ampliado predilectamente en todos los centros intelectuales del mundo permanecía en nuestra ciudad casi sin cubrir.

Gràcies a les donacions d'associats, particulars i cases editorials que fan créixer el catàleg, la biblioteca rep 4.716 visites de lectors durant el 1923 i es proposa com a model «para la obra ya iniciada por la Federación de la Prensa para la difusión de las bibliotecas populares en España».

Una altra iniciativa important de la junta de l'Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona presidida per d'Ors és la constitució de la Federació de Premsa Catalano-Balear, simultàniament a la incorporació a la Federación Nacional de Asociaciones de la Prensa de España, la constitució de la qual es fa en una assemblea a Santander, el 1922. Hi assisteixen personalment representants de catorze associacions, entre les quals l'Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona i el Sindicato Profesional de Periodistas, mentre que vuit associacions més hi deleguen la representació, entre les quals l'Asociación de la Prensa de Baleares.

La Federació de Premsa Catalano-Balear es constitueix a partir d'una primera assemblea celebrada a Barcelona els dies 13, 14 i 15 d'abril de 1923, en la qual s'acorda celebrar-ne la segona a Palma de Mallorca, organitzada per l'associació balear fundada el 1908 i que compta amb trenta-tres socis, deu dels quals pertanyen a la delegació d'Eivissa. Hi assisteixen també delegats de les associacions de Girona, Lleida, Manresa, Reus, Sabadell, Tarragona i Terrassa i s'hi adhereixen els diaris *El Correo de Tortosa* i *Diario de Villanueva y Geltrú*. Com fa notar el president d'Ors en el seu discurs de cloenda, hi ha un desig compartit entre tots els periodistes associats de «mejora en las condiciones de la profesión, de dignidad crecientemente depurada en su ejercicio», que s'ha de concretar en una mutualitat de previsió social (*montepío*) regional, però hi afegeix l'aspiració a una protecció corporativa de la independència del seu exercici professional davant les pressions dels poders locals:

¿Por qué un propósito de unión, por qué la impaciencia por un inmediato futuro de actuación conjunta han animado estas sesiones? ¿Por qué ése ímpetu, magníficamente federal, a entrar en organizaciones más amplias, a ligar funciones y estructuras? ¿Se pensaba nada más, por ventura, en los beneficios de la Mutualidad, en ventajas materiales y económicas?... No. Detrás de esto, a todos movía ambición más alta, hija tal vez de experiencia más dolorosa. Movía a todos el deseo de alcanzar alguna sólida salvaguardia de los fueros de independencia de las mentes y de las plumas, por encima

de la esclavitud que fatalment impone el abús de poder de les sobe­ranies territoria­les. Els periodistes reunits en assemblea saben demasiado còmo y en què sentid el tÈrmino *separación* es sinònim de *pÈrdida de libertad*. Anhelan unir-se, lo mÀs amplia­ment possible, por encima de las estrecheces de la localización, porque no ignoran que, llegado el momento del conflicto entre la tiranía local y la independencia espiri­tual, la única garantía para ésta consiste en la posibilidad de una apelación eficaz a una estructura colectiva poderosa inscrita en límites mÀs anchos que las fronteras en que aquella tiranía ejerce su influjo.

La publicació de les biografies de periodistes il·lustres en l'esmentat anuari de 1923 provoca una reacció demolidora de Josep Pla i Eugeni Xammar des de les pàgines de *La Veu de Catalunya*. Amb el pretext de respondre a uns comentaris escrits per Manuel de Montoliu, els dies 27 i 29 de desembre de 1923, els dos corresponsals —Pla a França i Itàlia per *La Publicitat*, Xammar a Berlín per *La Veu de Catalu­nyia*— se centren a desacreditar la figura i l'obra d'Eugeni d'Ors, la renovació que duu a terme a l'Asociación de la Prensa Diaria i, de passada, les principals figures del periodisme del segle XIX i inici del XX, amb les úniques excepcions de Manuel Duran i Bas i Enric Prat de la Riba. Al seu elogi, hi afegeixen els elogis de Josep Carner i Francesc Cambó. A la crítica del president d'Ors i dels periodistes il·lustres del Vuit-cents, hi afegeixen les crítiques de Josep Pijoan, Gaziell, el comte de Godó i el diari *La Vanguardia*, davant del qual afirmen que cal aixecar una premsa cata­lana amb cara i ulls.

Pla i Xammar donen als seus articles la forma de cartes obertes al director de *La Veu de Catalunya*, invocant el costum anglès d'una secció epistolar d'ample criteri «en la qual es recullen, deixant-ne la responsabilitat als autors, tota mena d'opinions d'interès general sense necessitat que hi hagi entre aquestes opinions i les del diari cap mena de conformitat». Les tres primeres cartes són publicades els dies 2, 3 i 5 de febrer de 1924 amb ratlles ratllades per la censura i una quarta no és ni tan sols autoritzada (Xammar, 1989, p. 43-92).

La idea mare exposada per Montoliu (Xammar, 1989, p. 69-74) és que les per­sonalitats homenatjades per l'Asociación de la Prensa Diaria han estat engolides pel periodisme, que els ha impedit desplegar la seva vocació intel·lectual. Evocant de manera implícita un article de Gaziell sobre Catalunya com «La devoradora de hom­bres», publicat el 20 de juny a *La Vanguardia*, Montoliu argumenta que el «monstre engolidor» d'aquestes set personalitats no hauria estat Catalunya, sinó el periodisme:

I aquest monstre inhumà al qual sacrifiquen les seves idees la majoria dels intel·lectuals catalans, que absorbeix, xucla les seves forces espirituals no deixant-les arribar a plena maduresa i allunyant-les moltes vegades del camp propi de la vocació personal, és el periodisme. Que aquest es nodreixi de l'alta intel·lectualitat del país respectiu, que

demani el concurs i la col·laboració d'especialistes eminents en totes les branques del saber, és cosa força recomanable i d'altra banda una bella nota característica del periodisme modern. Però que aquest òrgan del periodisme ultrapassa la seva veritable funció, suplint la manca d'una forta vida científica amb la seva vertiginosa revisió diària dels fets espirituals i arrabassant un gran nombre de velles i prometedores vocacions intel·lectuals al camp de l'especialització, per triturar-les entre els rodatges de la seva producció febrosa i improvisada, és cosa que conceptuem funesta, perquè és símptoma d'un estat caòtic i confusionari de l'organització de la vida intel·lectual, la qual en els pobles més avançats té traçades fronteres netes i fixes entre tots els departaments de les activitats de l'esperit.

Una segona idea de Montoliu és que l'experiència d'aquests escriptors i periodistes demostra l'error dels qui han defensat que «amb l'adopció de la llengua castellana com a llengua literària els escriptors catalans podrien més fàcilment imposar l'espiritualitat del nostre poble a la resta d'Espanya». Ben al contrari, són considerats a Madrid «com provincians dels quals no val la pena de parlar», mentre que aquells que no han renunciat a la llengua pròpia com Àngel Guimerà, Jacint Verdaguer i Joan Maragall hi han assolit una influència superior.

Pla i Xammar (totes les citacions que segueixen s'han tret de Xammar, 1989) rebutgen que cap dels periodistes il·lustres homenatjats per l'Asociación de la Prensa Diaria pugui no haver complert els seus objectius a la vida, però no els estalvien una repassada severa com «encarnacions del provincianisme català», llevat de Duran i Bas i Prat de la Riba, que situen en «un món completament diferent». Acusen Pi, Mañé, Feliu, Yxart i Oliver d'haver reaccionat «davant Catalunya d'una manera provinciana i estèril», quan els primers ho haurien fet «d'una manera europea i eficaç». La crítica a Pi i Margall és la menys dura, les de Mañé i Oliver les més severes.

«Santó del provincianisme català», que «fou per a la burgesia del seu temps el que després fou Eugeni d'Ors per als noucentistes», l'esperit de Mañé, «obstacle al nostre particularisme [...] dirigeix encara avui diaris, presideix les actuals corporacions públiques i l'ombra del seu estrenyecaps es passeja per les sales de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona». Oliver «es proposà servir la política espanyola i serví el senyor Godó i, en el fons, Madrid». Successor de Mañé a la direcció del *Diario de Barcelona*, codirector després de *La Vanguardia*, «mort el vell Brusí, va néixer tot seguit el segon; aquest, però, era infinitament més nociu, perquè econòmicament era més fort».

Nosaltres no neguem que el senyor Oliver tingués una vocació d'historiador. El que neguem és que fos un periodista, tot i reconeixent que el periodisme és el que li donà lleures per a dedicar-se a la història. El periodisme, tal com ell l'entengué, consistí a crear un tipus de diari i de periodista absentista, de diari i de periodista desmenjat. La seva posició fou la de l'home que mira la terra des dels núvols, troba que el que

hi ha passat no té ni solta ni volta i no s'hi amoïna. La prova del que diem és que tingué a la mà la primera gran empresa periodística catalana i no en va fer saber res de bo. Al senyor Oliver, el periodisme no el va distreure mai, perquè si hagués estat amantent als problemes veritablement periodístics, que són els vitals, ja no hauria descobert aquest moviment de cartró que és el maurisme.

La referència de Pla i Xammar a Carner i Cambó com a homes devorats enllaça tàcitament amb la seva inclusió entre les personalitats citades en el seu article per Gaziel —al qual tracten de «darrera encarnació del senyor Godó»—: Josep Pijoan, Eugeni d'Ors, Josep Carner, Narcís Oller, Víctor Català, Ignasi Iglesias, Santiago Rusiñol, escriptors; Francesc Cambó, Jaume Carner, Pere Coromines, Amadeu Hurtado, Gabriel Alomar, polítics, tots plegats afectats per l'ombra que la dictadura estén sobre la vida pública. L'elogi de Carner és quàdruple:

La gent de Catalunya que tenen cara i ulls saben perfectament qui és el senyor Carner. Els poetes saben que és el primer poeta. Els prosadors saben que és el primer prosador. Els oradors saben que és el primer orador. Els conversadors saben que és el primer conversador.

L'elogi de Cambó és aclaparador:

Del senyor Cambó no val ni parlar-ne. Imaginem el cas que el senyor Cambó hagi arribat a llegir que ell era un home devorat per Catalunya. L'efecte és verament còmic si es pensa en la rialla que degué fer. Però, sense necessitat d'acudir a arguments tan contundents, direm que qui no s'adoni de l'enorme importància del senyor Cambó en la història del renaixement català és que no té idea de res. El senyor Cambó ha empès, materialment, tot el poble de Catalunya, i és dels homes que amb més força han contribuït a donar-li un ideal. El seu catalanisme prové de la mateixa substància de Catalunya i aquest fer ens relleva d'ulteriors consideracions.

Malgrat el que el títol principal de les cartes —«Periodisme?... Permetin!...»— sembla indicar, el debat plantejat no és sobre l'exercici professional del periodisme, sinó sobre la seva orientació política. Altrament, hi ha una severa desqualificació de dos dels principals col·laboradors de Prat de la Riba en la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans —Josep Pijoan— i en l'obra cultural de la Mancomunitat i la pròpia definició del Noucentisme des de les pàgines de *La Veu de Catalunya* —Eugeni d'Ors—, apartats del catalanisme oficial sota el mandat del president Puig i Cadafalch. Josep Pla, altrament, havia estat elegit el 1921 diputat provincial gironí i de la Mancomunitat per la Lliga.

La crítica a Eugeni d'Ors és demolidora i la seva col·laboració amb el diari *ABC* els porta a identificar la seva sensibilitat amb el fundador i director d'aquest diari madrileny, Torcuato Luca de Tena:

Pel senyor d'Ors el periodisme ha estat una activitat de luxe. Ha tingut totes les portes obertes per a l'elaboració de qualsevol feina de les que el vostre eminent col·laborador anomena serioses, i si el periodisme se l'ha emportat, no és pas perquè el periodisme català sigui una cosa massa exigent. S'ha de tenir en compte que a les redaccions dels diaris del món la gent de la categoria del senyor d'Ors hi són a dotzenes.

El resum de la comparació es resol en el contrast entre les aportacions que, a judici de Pla i Xammar, han fet uns i altres al periodisme català:

Els senyors Oliver, Mañé i d'Ors tenen una bona part de la responsabilitat que el periodisme català sigui una cosa migradíssima i que no tingui res a veure amb aquesta vida moderna que tant molesta al vostre eminent col·laborador. Els altres, els senyors Prat de la Riba, Cambó i Carner, no solament no han estat devorats pel periodisme, sinó que li han donat la mica de cara i ulls que a casa nostra té.

De Prat de la Riba i Cambó, així com de Lluís Duran i Ventosa i de Narcís Verdager i Callís, tots quatre fundadors del setmanari *La Veu de Catalunya*, «ningú no podrà negar que la Catalunya anterior als últims esdeveniments és l'obra d'aquests quatre homes». Es tracta, doncs, com diuen Pla i Xammar en una resposta a Josep M. Junoy, que intervé en la polèmica en el mateix diari, de «si no ha arribat l'hora d'abatre periodísticament *La Vanguardia* i *Las Noticias*. Aquests dos diaris, que són dos dels negocis més sanejats de Barcelona, esperen una contesta» (15 de març de 1924). O, com conclouen, en la darrera resposta a Montoliu (16 de març de 1924):

Cal crear una premsa catalana amb cara i ulls, enfocar el problema des del punt de vista comercial, provocar que aquesta premsa engoleixi, si és possible, les millors intel·ligències de Catalunya. És d'un interès primari tan fonamental que la grandesa patriòtica de l'empresa justifica tots els sacrificis humans.

L'al·lusió despectiva a «una institució tan pintoresca, tan convençuda de la seva importància i tan irreparablement provinciana com la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona» no és indicativa de les relacions amb les altres associacions, a cap de les quals no pertanyen els corresponents. Ben al contrari, hi ha en aquests mesos una aproximació que condueix a un procés de fusió.

L'augment continuat del nombre de periòdics i revistes es reflecteix en l'augment correlatiu del nombre de periodistes associats, que es reparteixen de manera equilibrada entre les diferents entitats. El fet més important, però, és un acord de fusió del Sindicato Profesional de Periodistas i l'Associació de Periodistes de Barcelona amb l'Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona, en la qual s'incorporen

col·lectivament els socis de les anteriors. Un acord efímer, revocat per un grup petit de socis d'aquesta última.

La iniciativa més ambiciosa del president Eugeni d'Ors és acabar amb la divisió dels periodistes de Barcelona en diverses associacions, en les quals hi ha força casos de socis dobles. El Sindicato Profesional de Periodistas comparteix trenta-set dels seus cent seixanta-nou associats amb l'Asociación de la Prensa Diaria, segons explica en un opuscle dedicat a explicar la seva incorporació col·lectiva, tot i que aquesta en té un nombre inferior, ja que com a resultat passa a tenir-ne dos-cents quaranta-sis. Amb aquesta incorporació, l'associació presidida per d'Ors s'incorpora a la Federación de Asociaciones de la Prensa de España, de la qual ha estat fundador el sindicat presidit per José Vich Company, director de *La Prensa*. Amb un nombre semblant d'associats, entorn dels cent cinquanta, l'Associació de Periodistes de Barcelona està presidida des de 1922 per Joaquim Pellicena i Camacho, director de *La Veu de Catalunya*, i publica en català des d'aquest any la seva memòria anual. La incorporació col·lectiva a l'associació de la premsa diària ja es dona per feta en el pròleg de l'anuari de 1924, però les coses es torcen quan el procés ja semblava consumat.

En una junta extraordinària de l'Asociación de la Prensa Diaria, amb assistència de vuitanta-quatre socis de l'entitat i per un marge de només nou vots, se suspèn l'acord anterior de fusió, després d'un debat en el qual predominen les veus contràries a l'obra cultural iniciada per d'Ors. El president excusa la seva assistència i delega les seves competències al vicepresident, Joan Costa i Deu, la junta dimiteix en bloc i es fan càrrec successivament de la presidència accidental Pedro Pujol y Martínez, corresponsal del diari *ABC* de Madrid, i l'expresident José Pérez de Rozas, fins que el gener de 1925 és elegit nou president Ignasi de L. Ribera-Rovira. Les relacions entre les tres entitats queden en endavant «tan tenses que ja fou impossible de tornar a establir lligams entre els uns i els altres» (Cadena, 1984).

Han quedat al marge de la fusió l'Associació Catalana de la Premsa, el Sindicato de Periodistas Deportivos, que ha passat de quaranta-tres socis fundadors, vuit anys abans, a setanta-set (Pujadas i Santacana, 1997, p. 28-29), i el Centro de Reporters de Barcelona, que el 1928 publica una llista de noranta-quatre socis en el primer número del seu periòdic anual, *El Repórter*. En els anys següents, el creixement del nombre de socis entre les dues principals associacions es va acostant. L'Asociación de la Prensa Diaria passa de 229 (1925) —entre els quals la primera sòcia, María del Carmen Abad Bohigas— a 244 (1929) —entre els quals la segona sòcia, María Luz Morales Godoy— i a 251 (1930). L'Associació de Periodistes de Barcelona passa de 142 (1924) —entre els quals tres sòcies, Regina Lamo de O'Neill, Margarida Plana Sanromà i Maria Vilalta Monreal, havent mort Encarnació Osés— a 212 (1930), entre els quals només dues sòcies, Lamo i Plana.

La Federació de Premsa Catalano-Balear desplega les seves activitats amb el *Butlletí de la Federació de Premsa Catalano-Balear*, que publica el primer número el juliol de 1926, coincidint amb la celebració del quart congrés de l'entitat a Tarragona, al qual assisteixen representants d'onze associacions. El número 5 d'aquest periòdic anual, juny de 1930, en ocasió del setè congrés, ofereix una detallada informació de la composició dels diaris i periòdics de tot Catalunya i les Balears, per mitjà d'un cens detallat de les dotze associacions que en formen part: Associació de la Premsa de Balears, Associació de la Premsa Diària de Barcelona, Associació de Periodistes de Barcelona, Associació de Periodistes de Girona, Associació de la Premsa Diària de Granollers, Associació de la Premsa de Lleida, Associació de la Premsa de Manresa, Associació de la Premsa de Reus, Associació de la Premsa de Sabadell, Associació de la Premsa de Tarragona, Associació de la Premsa de Terrassa i Associació de la Premsa de Tortosa. Com a aportació important a la història de la premsa, aquest mateix butlletí publica un primer «Assaig d'un cens de la premsa catalano-balear», que inclou unes 2.800 publicacions periòdiques de 182 poblacions, de les quals 154 de Catalunya, 17 de les Balears i 1 d'Andorra.

La composició de les redaccions dels diaris de Barcelona, publicada a l'anuari de l'Asociación de la Prensa Diaria de 1924, mostra que no tots els qui hi figuren com a redactors en són membres i que el criteri per a figurar com a redactor i ser soci pot ser molt lax. El cas més destacat és el d'Alejandro Lerroux y García, que obre la llista dels redactors d'*El Progreso*, del qual és director el seu lloctinent Emilian Iglesias y Ambrosio, bé que, com s'ha vist, qui figura a la junta extraordinària de l'associació com a responsable ordinari del diari és el redactor en cap, Ernesto Bach y Bauzá. També crida l'atenció que el president Eugeni d'Ors figurei com a redactor de *Las Noticias*. La primera columna de la taula 13 mostra que en alguns diaris el nombre de redactors no associats és tant o més alt que el d'associats.

Sis anys més tard, les dades comparatives per diaris de l'afiliació dels redactors a l'Asociación de la Prensa Diaria o a l'Associació de Periodistes, que mostra la columna de l'any 1930 de la mateixa taula 13, són molt interessants per a entendre l'abast de cada una de les entitats, així com el seu paper polític. L'anàlisi és incompleta, en no disposar, en aquest cas, de la composició de les redaccions ni de les llistes de socis de la resta d'entitats. Es veu molt clarament que l'Associació de Periodistes de Barcelona és majoritària en les redaccions dels diaris ideològics catalanistes, tant dels veterans *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat* com en els de nova planta, *El Matí* i *La Nau*. El nombre total de redactors per diari s'han d'agafar amb molta cautela per la laxitud de criteris que s'endevina en la seva configuració. Als exemples polítics ja esmentats, hi podem afegir, com a remarcable, que el filòleg Pompeu Fabra continua figurant com a redactor de *La Publicitat* i membre de l'Associació de Periodistes, tot i haver deixat de publicar la seva secció diària «Converses filològiques». Sí que crida l'atenció la diferència de volum de les

redaccions entre els diaris estables i els de menor importància. També es poden apreciar alguns casos de redactors que treballen a dos diaris, quatre redactors doblats, almenys, en la columna de 1924.

S'ha de notar, altrament, que en una i altra associació figuren un nombre important de periodistes que no pertanyen a cap periòdic, quaranta-cinc de l'Associació de la Premsa Diària i trenta-nou de l'Associació de Periodistes, a més de dos passius, un sense adscripció en la primera i dos repòrters gràfics. Hi ha un nombre menor de corresponents de diaris de fora de Barcelona en les llistes de socis de 1930 de les dues associacions que en la composició de redaccions de l'esmentat anuari de 1924. Més acostades a la realitat pot ser que siguin les dades aportades per les delegacions de les agències de notícies. En la composició de plantilles de 1924, Mencheta declara cinc periodistes; l'Associació de la Premsa Barcelonesa, set; Havas, sis; Americana, dos, i Febus, cinc. A la llista de socis de 1930, hi ha sis redactors de l'agència Fabra (Havas) pertanyents a les associacions, dos dels quals són socis dobles; tres de Premsa Barcelonesa afiliats a l'Associació de la Premsa Diària, així com un de Premsa Gràfica, de la qual tres altres membres pertanyen a l'Associació de Periodistes.

Les dades de l'Associació de Periodistes de Barcelona de 1930 mostren, altrament, a quines publicacions no diàries pertanyen els seus socis. Una llista en la qual, tot i que relacionada en ordre alfabètic, es fa patent una gran varietat i la importància de la indústria periodística especialitzada: *Actividad* (3 redactors associats), *África y América* (1), *Arte y Cinematografía* (4), *Automóvil Comercio* (1), *Cataluña Textil* (1), *El Cine* (1), *El Cultivador Moderno* (1), *La Dona Catalana* (1 redactor i 1 redactora), *Echi i Commenti* (1), *El Eco de la Industria* (2), *El Eco de la Moda* (1), *Economia i Finances* (2), *Electricidad, Mecánica y Fundación* (1), *La Esfera* (1), *Éxito* (2), *Exportación* (2), *Fuego!* (1), *La Gaceta Literaria* (1), *El Hogar y la Moda* (1), *Hoja Oficial* (1), *La Hormiga de Oro* (1), *La Industria Española* (1), *Lecturas* (2), *La Madera y sus Industrias* (2), *La Medicina de los Niños* (1), *Mercurio* (5), *Molinería y Panadería* (1), *Monde Elegant* (1 redactora), *Monitor del Ahorro* (1), *Oc.* (1), *Patufet* (1), *La Piel y sus Industrias* (2), *El Lloyd Español* (1), *El Trabajo Nacional* (2), *La Veu de Sant Martí* (1), *El Productor Hispano-Americano* (1), *Química e Industria* (1), *El Restaurador Farmacéutico* (1), *Revista de Catalunya* (1), *Revista Jurídica de Catalunya* (1) i *Stadium* (1).

Les associacions de periodistes tenen una florida important durant el període republicà, tant a Barcelona com a altres ciutats. A la capital, hi ha relleu en la presidència de l'Associació de Periodistes de Barcelona, ocupada des del 1922 fins al 1932 per Joaquim Pellicena, regidor de l'Ajuntament de Barcelona per la Lliga, que presenta la dimissió al·legant múltiples ocupacions. El succeeix en el càrrec Joan Costa i Deu, també de *La Veu de Catalunya*, que hi dona una forta embranzida, amb la nova junta elegida el 1933 en la qual figuren també redactors de *La Publi-*

ciutat, L'Opinió i *La Humanitat*, així com dels diaris en castellà i revistes especialitzades i tècniques.

El març de 1933, l'Associació de la Premsa Diària passa a ser presidida pel director de *Diario de Barcelona*, Joan Burgada Juliá. És elegit en la mateixa assemblea general extraordinària que, a petició d'un soci, s'acorda incorporar el català com a llengua pròpia de l'entitat, que hi redacta en endavant les actes. Tot i això, aquesta entitat continua sent refractària a obrir-se a noves figures professionals i de publicacions no diàries, al contrari que l'Associació de Periodistes, la junta de la qual entén que «el periodisme, en una ciutat com Barcelona, pot aplegar dotzenes i dotzenes de persones». Així ho escriu el secretari, Josep M. Lladó i Figueres, en la memòria d'activitats de 1933:

Una de les coses més característiques de les entitats de premsa és la de volguer limitar la seva activitat, reduint-les a la significació d'una petita capelleta. Ingressar a una entitat de premsa ha constituït en determinats moments un veritable problema. Els que en formen part han donat la sensació de sentir-se recelosos de noves companyies. A què atribuir aquest fenòmen? Per a molts, el periodisme queda reduït a les persones que fan reportatge i que són conegudes per les seves activitats al carrer i als centres oficials. Per altres, són periodistes únicament aquelles persones els noms de les quals és conegut per signar determinades seccions d'un periòdic [...].

Són periodistes, al nostre entendre, els articulistes, els repòrters, els directors i compaginadors de diaris, els que fan una tasca silenciosa a les taules de redacció, els que desxifren telegrams, els correctors de proves —que a vegades són els que fan sortir amb dignitat els articles i els reportatges—, els crítics, els revisters, els gasetillers i tots els que intervenen en la confecció d'un periòdic. Aquesta Junta ha entès doncs que tots ells podien i devien ésser objecte d'admissió en una entitat periodística que aspira a recollir als representants de tots els aspectes del periodisme. A aquest fi ha donat les màximes facilitats i gràcies a aquest criteri liberal ha fet que les llistes de l'Associació de Periodistes s'allarguessin considerablement. Avui pot dir-se, amb reconeixement explícit o implícit de tots, que en aquest sentit la nostra entitat és la que representa d'una manera més extensa i més viva la premsa barcelonina.

El nombre de socis augmenta en aquests anys i es creen, en el si de l'Associació de Periodistes, agrupacions específiques. La Secció de Repòrters, que aviat reuneix quaranta-quatre membres, es constitueix el maig de 1933, presidida per Josep M. Xicota, amb Carles Sentís de secretari, tots dos de *La Publicitat*. És la segona entitat professional promoguda pels informadors de carrer, ja que el Centro de Reporters de Barcelona, fundat deu anys abans, té un nou president, Urbano Fernández, des de gener de 1932. A la mateixa associació es constitueix també, el 1934, la Secció de la Premsa Diària de les Comarques Catalanes, per una iniciativa de directors de diaris d'altres ciutats que veuen l'associació barcelonina com un espai de major protecció de l'exercici professional que les pròpies associacions

locals. L'octubre de 1935 es constitueix una Agrupació de Premsa Estrangera, presidida per Alfred Giorgi Messori, corresposal de *La Stampa* de Torí i del *Corriere della Sera* de Milà, que complementa l'existència prèvia d'una Associació de Periodistes Estrangers a Barcelona, fundada el 1933 sota la presidència de Lawrence A. Fernsworth, corresposal de *The Times*.

Al costat de les sis entitats benèfiques i culturals esmentades, l'any 1934 es constitueix l'Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona, amb vocació sindical, que pren el mateix nom que una altra entitat ja existent a Madrid (Trillas, 1937). «Creiem que ha arribat el moment de fundar un veritable sindicat de classe», d'aplegar en una sola entitat «des del punt de vista professional, tot el cens de periodistes de Barcelona», s'afirma en la crida «Per la creació d'un sindicat professional», publicada al número 2 dels *Annals del Periodisme Català*, fet que confirma la voluntat de col·laborar amb les entitats existents i l'Associació de Periodistes acull provisionalment la nova en la seva seu, traslladada més tard a la del Sindicat de Periodistes Esportius. El primer president és Lluís Aymamí, redactor de *La Humanitat*, i figura entre els vocals de la junta directiva el mateix Joan Costa i Deu, redactor en cap de *La Veu de Catalunya* i president de l'Associació de Periodistes. El febrer de 1936, aquesta entitat acorda per una votació ajustada convertir-se formalment en un sindicat de periodistes i passar a formar part de la Unió General de Treballadors.

L'estiu de 1934, els membres l'Associació Catalana de Premsa, desactivada per la dictadura, són convidats a ingressar a l'Associació de Periodistes, que recorda, en el número 5 dels *Annals del Periodisme Català*, que ambdues associacions ja tenen quaranta socis comuns —entre els quals el president Costa i Deu i el filòleg Pompeu Fabra—, a més d'onze ja desapareguts. Tot i la informació que altres seixanta-set han decidit fer el canvi, la publicació, al número 13 de la revista, dels estatuts i de la composició de la junta directiva, presidida per Pere Muntanyola i Carner, fa pensar que la integració no sigui completa.

L'abril de 1933, l'Asociación de la Prensa Diaria, de la qual no coneixem dades posteriors als 251 socis de 1930, proposa a les altres associacions ja citades la formació d'una Federació de la Premsa de Barcelona, que no prospera. Les referències trobades als *Annals del Periodisme Català* sobre l'entitat que presideix Burgada són poques i poc positives. A propòsit de la primera assistència de la nova junta de l'Associació de Periodistes a l'assemblea anual de la Federació de la Premsa Catalano-Balear, el secretari Lladó deixa constància en la memòria de 1933 que «el senyor Burgada no va revelar per nosaltres cap mena de simpatia». En el número de març de 1935 de la revista es reproduïx una dura crítica —«Misèria i orgia»— a una festa de carnaval celebrada per l'Asociación de la Prensa Diaria, publicada per Ramon Rucabado a la revista catòlica *Catalunya Social*.

Tampoc no coneixem dades per a aquests anys del Sindicato Profesional de Periodistas, de majoria lerrouxista, que presideix Jesús Ulled i Altemir, director de *La Aurora*. Les aportacions a una subscripció oberta a favor de la família del periodista madrileny Luis de Sirval, mort durant la revolució d'Astúries d'octubre de 1934, donen una indicació de la capacitat de suport econòmic de les entitats barcelonines. Hi aporten 100 pessetes, equivalent a una mesada baixa de redactor, l'Associació de Periodistes de Barcelona, l'Agrupació Professional de Periodistes, l'Asociación de la Prensa Diaria, el Centro de Reporters i el Sindicato de Periodistas Esportius, mentre que l'aportació de l'Associació de Periodistes Estrangers és de 50 pessetes.

Hi ha dues entitats més del sector de la premsa actives en aquests anys: l'Associació d'Empreses Periodístiques, presidida per Ricardo Grau d'*El Mundo Deportivo* i, més tard, per Joan Pich i Pon d'*El Día Gráfico* i *La Noche*, i l'Associació Catalana de Periodistes Tècnics, fundada el 1932 i presidida per Teodor Colominas i Cases. En altres ciutats, a les onze associacions existents, s'hi sumen dos més: l'Associació de la Premsa de Badalona, el 1933, i l'Associació de la Premsa de Vilanova i la Geltrú, el 1935.

Amb l'única referència dels 277 membres que tenia l'Asociación de la Prensa Diaria, segons el cens de 1930 de la Federació Catalano-Balear de Premsa, davant de 212 membres de l'Associació de Periodistes, el creixement que fa aquesta en només cinc anys dobla i més el nombre de socis, que queda en 546. D'acord amb la taula 14, la suma d'aquesta associació amb les altres quatre existents a Barcelona —Sindicat de Periodistes Esportius, 133; Centro de Reporters, 94; Associació de Periodistes Cinematogràfics, 37; Asociación de Periodistas Extranjeros, 27— arriba a 837 socis. Hi ha encara l'Associació Catalana de la Premsa, de la qual no disposem de dades sobre el nombre de socis. Sumant-hi els 446 membres de les catorze associacions d'altres ciutats, hi ha 1.283 persones que, el 1935, són reconegudes corporativament com a periodistes professionals, bé que els graus de dedicació són molt variables segons els requisits establerts en els estatuts de cada entitat. Si hi afegíssim els 114 socis sindicals de l'Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona (APPB), la suma seria de 951 periodistes associats a Barcelona, 1.397 a tot Catalunya. Si hi afegim encara els 277 ja dits de l'Asociación de la Prensa Diaria, la xifra total és de 1.674 periodistes associats.

Com s'ha vist, hi ha una doble o triple afiliació —accentuada pel sindicalisme de l'APPB— que una exploració superficial de les llistes de les associacions benèfiques i culturals indica com un fenomen més ampli, del qual hem donat alguns exemples. La pertinença a més d'una associació, no prohibida en els reglaments, l'atribueix Josep Maria Cadena (1984) a «raons d'amistat entre ells o perquè desitjaven de tenir més ajuts mutualistes en cas de malaltia o mort». El cas més cri-daner fora el d'Alejandro Lerroux, que figura el 1930 com a redactor d'*El Progreso*

i membre de l'Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona, que el 1931 és elegit president de l'Asociación de la Prensa de Madrid, essent ministre d'Estat del Govern de la República, i el 1933 és fundador del diari *Renovación*, continuador de l'anterior, segons es diu en un lloc destacat de la capçalera.

Entre el miler llarg de periodistes associats, hi ha només setze dones, a penes l'1,5 %. Dotze són membres de l'Associació de Periodistes de Barcelona: Rosa Maria Arquimbau, Maria Dolors Bargalló, Carme Bori i Giacosa de Sèttimo, Lluïcia Canyà, Concepció Castaño i Múgica, Maria Antonia Freixes i Jover, Maria Teresa Gibert i Perotti, Margarida Plana Sanromà, Maria Raventós Pijoan, Mercè Rodoreda i Jurquí, Eli Rubió Sala i Maria del Carme Sánchez i Leira. Dues ho són de l'Associació de la Premsa de Manresa —Leonor Bausili Pardo i Sagrari Civera Llop— i una de la de Girona, Teresa Butinyà. Des de 1929, figura registrada almenys una en l'Asociación de la Prensa Diaria, María Luz Morales.

Durant la Guerra Civil, l'Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona (UGT) requisa l'Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona i l'Associació de Periodistes de Barcelona i n'absorbeix els membres —el 90 % dels periodistes de Barcelona, segons el seu president Gabriel Trillas (1937), ara director de *Las Noticias*. El Centro de Reporters es dissol dins del Sindicato Profesional de Periodistas, que acaba adherint-se a la CNT i formant la seva secció de periodistes, presidida per Fernando Pintado, antic redactor del diari lerrouxista *Los Miserables* i de *Solidaridad Obrera*. En les primeres setmanes de la guerra, el 6 d'agost de 1936, el Sindicato Profesional de Periodistas, presidit per Jesús Ulled, rebutja, en una assemblea general extraordinària, una proposta d'adaptació a la situació revolucionària que consisteix a fer dimitir la junta existent i substituir-la per una de nova en la qual hi hagi un representant de cada diari, un de la premsa no diària, un dels corresponsals i agències i un reporter gràfic. L'acord es pren per trenta vots contraris, sis a favor i un en blanc, dels dos-cents quinze socis que l'entitat té registrats. Quinze mesos més tard, el 28 de novembre de 1937, essent president Fernando Pintado, una nova assemblea, a la qual assisteixen només vint-i-quatre socis, acorda per unanimitat canviar el nom de l'entitat que passa a dir-se Ateneo Profesional de Periodistas, probablement dins de la CNT. La primera llista de socis registrada el mes següent davant de la Conselleria de Treball està formada per 265 membres.

6.3. EL PRIMER SINDICAT

La conversió de l'Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona en un sindicat adherit a la UGT comporta una ampliació de l'àmbit d'actuació propi de les sis entitats benèfiques i culturals esmentades. Hem vist en les seves publicacions professionals, a part dels objectius assistencials canalitzats per mitjà de les mutualitats de previsió social (*montepíos*) respectives i serveis sanitaris i cobertures de

despeses funeràries, la petició de tractes de favor en serveis i subministraments públics necessaris per a l'exercici professional: passis diversos, descomptes en tarifes telefòniques, bitllets de ferrocarril, preus de la gasolina i adquisició d'automòbils, entre altres. Les reivindicacions que més s'acosten a l'acció sindical són la inclusió dels periodistes en les cobertures de la Llei d'accidents de treball, aprovada el 1931, i l'establiment d'una pensió de jubilació. Aquest subsidi no es planteja com un dret universal dels periodistes, sinó com un ajut per a aquells que en retirar-se i haver d'abandonar la vida laboral no disposin d'altres ingressos. Així ho planteja el secretari de l'Associació de Periodistes de Barcelona, Josep M. Lladó i Figueres, en un article¹²⁹ en suport del projecte presentat a les Corts pel diputat radical, exsacerdot i periodista gallec Basilio Álvarez, que ha rebut el suport d'un gran nombre de les associacions així com d'autoritats:

El projecte de llei tal com està redactat no pot produir exagerades despeses a l'Estat. A la jubilació hi tindran dret únicament aquells periodistes que no tinguin altre mitjà de vida, i que hagin actuat durant un determinat període d'anys, quinze, vint i trenta, respectivament. Aquesta gradació estarà en relació amb la quantitat a percebre. Com sigui que el nombre de periodistes que es troben en aquest cas no és exagerat, no cal que l'Estat es vegi obligat a recórrer a l'augment de preu de periòdics perquè puguin ésser ateses les despeses originàries de la llei. L'Estat pot destinar perfectament una consignació per a aquesta finalitat humanitària que ha de reparar la injustícia que pateixen els homes consagrats a una funció social tan indispensable com és el periodisme.

L'argumentació no invoca els drets laborals, sinó el deute que té la societat amb els periodistes. Es val d'unes paraules de l'alemany Maximilian Harden,¹³⁰ segons el qual l'Estat s'aprofita de la funció i els ensenyaments de la premsa en la promoció de la cultura i la civilització, com s'aprofita de les universitats.

Únicament —afegeix— que les Universitats li costen diners i el periodisme no li produeix la més petita despesa. ¿Què fariem sense periòdics? Un poble mancat d'aquest element s'habituarà a la ignorància i a l'atròfia social i política; restaria separat del contacte amb el món i amb les seves inquietuds. El periodisme constitueix la veritable Universitat popular. ¿Com s'explica, doncs, l'abandó que han merescut els periodistes, per part del Poder públic, que els ha deixat orfes de previsió?

129. Josep M. LLADÓ I FIGUERES, «La jubilació dels periodistes», *Annals del Periodisme Català*, núm. 1 (setembre 1933), p. 66-69.

130. Maximilian Harden, nascut Felix Ernst Witkowski (1861-1927), fou un influent periodista i escriptor alemany d'origen jueu i convertit al protestantisme, editor del setmanari socialdemòcrata *Die Zukunft* ('El futur', 1892-1923).

La publicació de la crida ja esmentada «Per la creació d'un sindicat professional» comença amb l'afirmació: «Creiem que ha arribat el moment de fundar un veritable sindicat de classe», d'aplegar en una sola entitat «des del punt de vista professional, tot el cens de periodistes de Barcelona». Hi ha en la crida fundacional una referència a la «limitació del dret d'associació als veritables periodistes professionals», lligada a la «definició de la condició de periodista en les seves diverses especialitats». També, i en relació amb la regulació necessària de les relacions contractuals, la salvaguarda de la «garantia dels drets professionals en cas de canvi d'empresa o d'orientació de les publicacions». En l'exposició de motius, es fa un retrat precís de la situació laboral dels periodistes:

Un linotipista, un caixista, un corrector, són més ben pagats i més respectats que nosaltres. Qualsevol obrer de la impremta o qualsevol funcionari de l'administració del periòdic té més independència moral i material que nosaltres. Tots tenen la seva entitat professional i mútua, i han aconseguit uns horaris, unes vacances retribuïdes, uns sous mínims, molt abans i molt millor que nosaltres, que encara no tenim ben establertes bases de treball de cap mena, ni tan sols hem imposat l'obligació de llogar-nos per mitjà d'un contracte. Ells, els altres treballadors de tota mena al servei de les empreses, no són vexats ni eliminats del treball amb la facilitat amb què ho som nosaltres; mai cap empresa no els ha demanat una submissió política al partit que inspira les publicacions, com sovint ens exigeixen a nosaltres d'una manera explícita o implícita. No estan sotmesos, per tant, a les fluctuacions o als canvis d'empresa, tant ideològics com financers, i mantenen el dret que nosaltres no tenim sinó en casos excepcionals: el de pensar en veu alta per compte propi, al marge del treball.

En el mateix any de la constitució, l'Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona és inscrita al Cens Social del Departament de Treball de la Generalitat al costat d'altres quinze associacions obreres i cinc patronals relacionades amb la impressió i distribució de la premsa. Les associacions obreres són: Unió d'Obrers de l'Art d'Imprimir, Societat d'Obrers Impressors, Societat de Fonedors Tipogràfics, Societat d'Impressors Litogràfics La Solidària, Unió General de Plegadors i Repartidors de Periòdics, Societat d'Operaris de Gravat al Buit i Offset, Unió d'Obrers de la Casa de Caritat, Sindicat d'Indústries Gràfiques i Similars i Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona; Unió d'Obrers Litogràfics i Auxiliars de Badalona i els seus Contorns; Societat de Professions i Oficis Varis d'Igualada; Associació de la Premsa de Manresa i Comarca; Societat Tipogràfica, de Mataró; Societat Tipogràfica de Tarragona; Societat Tipogràfica de Reus, i Societat de l'Art d'Imprimir de Tortosa. Posteriorment, és inscrita en l'esmentat cens l'Associació Obrera de la Premsa Diària, amb 648 associats, que semblaria ser un sindicat majoritari de treballadors de les impremtes. Les associacions patronals són: Unió Sindical de les Indústries del Llibre de Barcelona, Agrupació Patronal

de les Arts Gràfiques de Badalona, Unió Patronal d'Arts del Llibre, d'Igualada, Associació Patronal de les Arts Gràfiques, de Manresa, i Associació Patronal de les Arts Gràfiques, de Sabadell.

La proposta de bases de treball dels periodistes publicades la primavera de 1934 per l'Agrupació contenen una enumeració detallada de punts per a la regulació laboral del periodisme professional i les condicions que haurien de reunir els contractes de treball que haurien de signar obligatòriament amb les empreses, d'acord amb la llei del 21 de novembre de 1931. L'article primer formula una definició estricta de la figura del periodista professional:

Se considerarán periodistas a los efectos de los Contratos de Trabajo a quienes figurando con sueldo fijo en las plantillas de redacción en los periódicos o agencias periodísticas, o siendo corresponsales de diarios, sean autores de artículos, reportajes o trabajos originales que se publiquen o transmitan con frecuencia o normalidad o bien aporten a periódicos por cualquier medio regularizado una labor intelectual o gráfica no especificada más adelante como colaboración.

Tots els redactors han de tenir contracte, segons aquestes bases. En el cas dels que no tinguin antecedents professionals, les empreses podran sotmetre'ls a un període de prova de dos mesos, durant el qual hauran de percebre un mínim del 80 % del sou assignat, amb el benentès que no pot haver-hi més de dos periodistes en aquesta situació alhora. Hi pot haver dues menes diferents de contracte per als redactors de taula i els redactors de carrer, figures que queden definides de manera precisa:

Redactores de mesa. a) Articulistas o redactores de editoriales; b) Redactores que realizan su trabajo en jornada fija y en el local de la redacción.

Redactores de calle. Los que tienen a su cargo la información política, social y general y que no tienen hora de jornada en la redacción.

No s'estableixen en aquesta proposta de bases les quantitats d'aquests sous, ni la del corresponent als redactors artístics o dibuixants que treballin a jornada a la redacció, ni dels subdirectors i redactors en cap que han d'estar emparats també per contractes visats i registrats pel jurat mixt regulat per la legislació laboral. Se suposa que les quantitats queden a criteri de l'empresa editora i de l'acceptació del periodista. Sí que hi queden de manera explícita els augments de sou per mèrits. Es proposa, en canvi, la creació d'un plus d'antiguitat per quinquennis de 1.000 pessetes anuals, que equivaldria a un plus mensual de 83 pessetes, que, en sumar 12.000 pessetes al cap de dotze anys, es reduiria a 500 pessetes.

La proposta de bases de l'Agrupació Professional regula de manera precisa la jornada laboral que ha d'acabar als periòdics en enllestir-se la feina del dia. A les

agències ha de ser de cinc hores, extensibles a set en dos períodes separats si no hi ha redactors de guàrdia. Els torns especials i les guàrdies s'han de pagar a part, sense ser obligatoris per al redactor, excepte en casos d'edicions extraordinàries. En les agències, les transmissions telefòniques no han de durar més de trenta minuts per hora, amb un màxim de dues hores al dia.

Els treballs extraordinaris són regulats també de manera precisa. Els que els redactors facin de pròpia iniciativa i que vagin signats han de ser pagats a part, amb un mínim de 25 pessetes. Els treballs especials d'encàrrec han de ser pagats també a part com a col·laboració, sense obligació de firma, amb un mínim de 30 pessetes. Els treballs de traducció fora de la jornada també han de ser pagats a part, sense que es faci proposta econòmica, així com els del redactor artístic o dibuixant a jornada. En casos de desplaçaments del redactor fora de la ciutat, les empreses hauran de pagar les despeses, així com una dieta diària per absència de 10 pessetes. Les plantilles han de ser suficients per evitar la contractació de treballadors externs. Els redactors han de tenir dret a un mes a l'any de vacances íntegres, de comú acord amb l'empresa, a partir d'un any de servei.

Altres especificacions fan referència als casos de malaltia, durant els quals els redactors han de cobrar el sou íntegre durant tres mesos i el 50 % durant tres mesos més, amb reserva del lloc de treball durant un any. El cessament voluntari en el lloc de feina, anunciat amb un mes d'antelació, no té compensació, però, en cas d'acomiadaments per part de l'empresa, han de ser avisats amb un mes i compensats amb dos mesos de sou més un mes de sou per any treballat. La reducció de seccions dels periòdics o del volum de servei no poden ser motiu d'acomiadaments ni d'encarregar feina afegida a altres. No es pot obligar els periodistes a treballar per més d'un periòdic o agència de la mateixa empresa, ni poden ser obligats a representar les empreses en qüestions socials ni davant de centres oficials.

A aquestes clàusules de règim estrictament laboral, bé que característiques del sector de la premsa, se n'afegeixen dos de caire polític. La primera i més significativa és l'establiment, en l'article 23 de la proposta de bases de treball, del dret del periodista a una indemnització en cas de canvi d'empresa i d'orientació ideològica, afegida a la del contracte, de dos mesos de sou més un altre mes per any de relació amb l'empresa —inclosos altres periòdics o agències i empreses anteriors—, que dobla la quantitat de la indemnització per acomiadament. L'article 24 considera els casos de suspensions temporals dels periòdics, tan freqüents fins i tot en aquests anys, en què les empreses han de mantenir els mateixos redactors i el pagament dels sous del mes corrent i almenys d'un altre.

Aquestes bases de treball no arriben a ser preses en consideració pel Departament de Treball de la Generalitat i, segons Trillas, algunes empreses exerceixen represàlies sobre alguns dels periodistes afiliats. Un cop establert el domini dels sindicats en els primers mesos de guerra i revolució, el comitè d'enllaç entre l'Agru-

pació (UGT) i la secció de periodistes de la CNT aprova l'entrada en vigor de les bases de treball i s'estableix un salari mínim adequat per a la dignitat de la professió, del qual no coneixem la xifra. L'Agrupació Professional de Periodistes presumeix d'haver realitzat «le plus grand ideal des journalistes de Barcelone: l'unité des groupements des journalistes», en una salutació del seu president en el catàleg de l'exposició *La presse catalane depuis 1641 jusqu'au 1937* a l'Exposició Internacional de París de 1937, i Trillas explica les novetats introduïdes:

Le travail au pair est aboli; le professionnalisme se fraye la voie et l'immense majorité des camarades abandonnent leurs occupations complémentaires pour se consacrer entièrement à leur vraie profession: le journalisme. Avec cela, le journaliste acquiert du prestige et donne plus de force à sa personnalité sociale. C'en est fini de l'immoralité que supposait la subordination aux petites faveurs de l'«entreprise»: les cartes de presse pour les services publics et les spectacles sont supprimées [...]. D'autres avantages sont encore obtenus dans l'ordre professionnel. Le journaliste a les plus grandes facilités pour s'informer sur la voie publique et dans les centres officiels. On lui délivre une carte spéciale et un plaque...¹³¹

El relat de la millora professional aconseguida pels sindicats té una consideració patriòtica del que s'entén per la llibertat de premsa tot i la censura de guerra:

La presse est libre. La liberté de critique est tres grande; elle n'est cependant pas absolue parce que, il ne faut pas le perdre de vue, les pays est en guerre et cela impose en plus d'une censure gouvernementale —qui existe, en effet—, une discrétion de notre part, à nous journalistes, à laquelle, par patriotisme, nous nous soumettons volontairement.¹³²

D'acord amb les dades ofertes per Trillas, l'Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona, la primavera de 1937, reuneix un total de 407 associats i 670 mutualistes. Els associats actius es reparteixen en 125 membres de la premsa diària, 23 repòrters, 29 corresponents, 135 col·laboradors, 30 membres de serveis auxiliars

131. Traducció al català de l'autor d'aquest text: «El treball a temps parcial és abolit; la professionalitat està avançant i la gran majoria dels camarades abandonen les seves activitats complementàries per dedicar-se íntegrament a la seva veritable professió: el periodisme. Amb això, el periodista adquireix prestigi i dona més força a la seva personalitat social. És el final de la immoralitat que va suposar la subordinació als petits favors de l'empresa: les targetes de premsa per als serveis públics i els espectacles són suprimits [...]. S'obtenen altres avantatges a l'ordre professional. El periodista disposa de les millors instal·lacions d'informació sobre vies públiques i centres oficials. Se li dona una targeta especial i una placa...».

132. Traducció al català de l'autor d'aquest text: «La premsa és lliure. La llibertat de crítica és molt gran; no obstant això, no és absoluta perquè, no ho hem de perdre de vista, els països estan en guerra i això imposa a més d'una censura governamental (que, de fet, existeix), una discreció per part nostra, periodistes, a la qual, per patriotisme, ens sotmetem voluntàriament».

i 65 redactors de premsa tècnica i revistes. La informació més completa del llibre de registre, d'acord amb l'estudi de Singla (2000), és d'un total de 550 membres, dels quals 511 són homes i 39 són dones, 7 de les quals de nom estranger. S'hi compten directors, redactors, auxiliars, dibuixants i altres pertanyents a diaris (300), revistes (63), agències (45), estrangers (14), cinema (6), partits/institucions (28), ràdio (19) i altres (75) fins a sumar 120 mitjans. Pel que fa a les tipologies declarades hi ha 129 redactors, 113 repòrters,¹³³ 39 col·laboradors, 36 corresponals, 34 repòrters gràfics, 24 directors, 12 redactors en cap i 10 secretaris de redacció. La presència en aquesta agrupació lligada a la UGT de redactors de diaris controlats per la CNT-FAI com *Solidaridad Obrera*, *La Noche* i *La Veu de Catalunya*, així com de membres de l'oficina de la central anarcosindicalista, matisaria la divisió d'opcions sindicals sobre la base de criteris ideològics.

L'APPB constitueix en el seu si una secció de repòrters gràfics, que hi ingressen en bloc l'agost de 1936, fins a sumar els trenta-vuit que surten al llibre de registre. Hi ha constància del suport que el sindicat dona als fotògrafs per a gestionar permisos per a anar al front, suport en casos de falta de pagament de les feines, que en alguns casos s'allargaven alguns mesos. Atès que el Govern de la República demana que es declari la tinença de càmeres fotogràfiques per controlar eventuais tasques d'espionatge, ha quedat constància de l'equipament material i tècnic dels repòrters, que treballen tant amb càmeres tradicionals de placa de vidre com amb les noves de negatiu de pas universal. Hi ha una vintena de repòrters que té més d'una màquina i set disposen d'una Leica (González Morandi, Antebi Arnó, Ferré Panisello i Adam Bernad, 2015, p. 110-112). Una altra activitat per a la qual foren requerits fou la propaganda de guerra en forma de revistes i cartells produïda pel Comissariat de Propaganda, dirigit per Miravittles, als laboratoris del qual es positivaven les imatges obtingudes per fotoperiodistes estrangers com Robert Capa, Gerda Taro, David Seymour (*Chim*) o Hans Namuth.

6.4. PERIODISTES I POLÍTICS

Més enllà de la diferenciació habitual entre premsa independent i premsa de partit, entre premsa d'empresa i premsa política o, com hem proposat en pàgines

133. Hem agrupat com a repòrters els membres que Singla agrupa sota equivalents temàtics actuals a partir de les seccions que declaren. «Les seccions que figuren en el llibre són molt disperses. Per sistematitzar l'anàlisi de les dades, hem reagrupat les que figuren a continuació. Entre parèntesis s'indiquen les denominacions en l'original: política (Generalitat, Governació, Madrid, Marina, militar, nacional, Parlament, política); cultura (art, cinema, cultura, lletres, música, teatre); societat (Ajuntament, Ajuntament i comarques, carnet de la Universitat, carnet social i comarques, cròniques, ensenyament, femenina, jutjats, local, reportatges, Universitat), esports (escacs, esports, futbol, motorisme, natació), economia (borsa, economia, finances, marítimes, sindical, treball)» (Singla, 2000, p. 142, nota 6).

anterior, entre diaris de negoci i diaris ideològics, la relació entre periodisme i política apareix com indestruïble. Ho proclama al cap de seixanta-cinc anys de periodisme Joan Simó i Aulèstia, «el nostre degà», en una entrevista d'Irene Polo a *L'Instant* el 4 de juny de 1933 (Polo, 2003, p. 150-159):

El bon periodista ha d'ésser polític. Ha de tenir una idea a defensar perquè la missió del periodista no és únicament informar el públic, sinó també d'orientar-lo. Per altra banda, no hi ha més remei que ésser polític. Els diaris, tots els diaris, fins els que es titulen independents, tenen una tendència política determinada: simpatitzen amb la dreta o simpatitzen amb l'esquerra. Són admiradors de fulano o amics de mengano...

Joan Simó no ha treballat mai en un diari ideològic. A setanta-nou anys i mig, encara va cada matí a fer la secció de militars a la redacció d'*El Noticiero Universal*. Hi va entrar l'abril de 1888 gràcies a Francisco Peris Mencheta, després d'haver treballat a *La Vanguardia*, abans a la *Gaceta de Cataluña* amb Josep Roca i Roca i abans al *Diario de Tarragona*, com ja ha explicat cinc anys abans en un article a *El Repórter*.¹³⁴ Durant un intent no completat de fer la volta al món, fundà el diari *El Ciudadano* a La Paz i treballà als diaris *La Nueva Era* i *La Razón*, a la ciutat argentina de Dolores, prop de Buenos Aires, com explica dos anys després en una entrevista als *Annals del Periodisme Català*.¹³⁵ No té altra formació que «la primera ensenyança: llegir, escriure i les quatre regles d'aritmètica».

El degà dels periodistes barcelonins va començar a treballar, a catorze anys, en una impremta de Tarragona, aprenentatge que el portaria a ser regent de *La Vanguardia*, on començà alhora com a caixista i redactor de marítimes, i també regent d'*El Suplemento*, en passar a redactor d'*El Noticiero Universal*. Ha estat sempre de «la classe de tropa», «del periodisme radical, primari i pur de la informació», però els que més recorda que li han agradat són els periodistes liberals de final del Vuitcents: Joan Mañé i Flaquer del *Diario de Barcelona*, Pere Antoni Torres de la fundació de *La Vanguardia*, Teodor Baró de la *Crónica de Cataluña*. No es compromet sobre els periodistes del moment que li pregunta Polo —Manuel Brunet, Domènec de Bellmunt, Lluís Aymamí, Carles Sentís, Gaziell...—, però creu que «el bon periodista ha d'ésser polític».

El mateix any 1933 que el vell Simó defensa el caràcter polític del periodisme en l'entrevista d'Irene Polo, onze socis de l'Associació de Periodistes són elegits

134. «El decano de los repórters Don Juan Simó Aulèstia honra nuestro primer número con este artículo periodístico preciso y admirable: cuarenta años en *El Noticiero Universal*», *El Repórter* (Barcelona) (maig 1928). La informació i citacions que segueixen sobre Joan Simó s'han obtingut d'aquest article.

135. C. MORLANS I PUJOL, «Una conversa amb Joan Simó i Aulèstia», *Annals del Periodisme Català*, núm. 14 (maig 1935), p. 413-422. La informació i citacions que segueixen sobre Joan Simó s'han obtingut d'aquest article.

diputats per diferents partits en les eleccions de novembre i reben una felicitació efusiva de la junta directiva. Entre els elegits hi ha l'anterior president Joaquim Pellicena, director de *La Veu de Catalunya*, que ja era regidor de l'Ajuntament de Barcelona. També per la Lliga són elegits els consocis Miquel Vidal i Guardiola i Joan Estelrich. Els elegits en la candidatura d'ERC són Lluís Companys, Josep Sunyol i Garriga, Josep A. Trabal, Josep Grau Jassans, Jaume Aiguader, Josep Tomàs i Piera, Manuel Serra i Moret (Unió Socialista de Catalunya) i Luis Bello (Acción Republicana a Madrid).

No són els únics periodistes en exercici de càrrecs polítics. El director de *L'Opinió*, Joaquim Ventalló, és regidor de l'Ajuntament de Barcelona per ERC, Claudi Ametlla ha estat governador civil de Girona i ho és de Barcelona, Ramon Noguer i Comet ho és de Tarragona i Braulio Solsona ho és successivament de Burgos, Huelva, Alacant i València, entre altres periodistes que ocupen càrrecs electes i de govern. En un altre moment, la junta felicita els consocis Joan Selves, nomenat governador general de Catalunya i comissari general d'Ordre Públic, i Carles Pi i Sunyer, nomenat ministre de Treball.

En les eleccions de febrer de 1936 són quinze els socis que obtenen actes de diputats a Corts: Lluís Companys i Jover, Pere Coromines i Montanyà, Josep Suñol i Garriga, Josep M. Massip i Izábal —director de *La Humanitat* i *Última Hora*—, Jaume Aguadé i Miró, Josep Tomàs i Piera, Miquel Santaló i Pavorell i Ventura Gassol i Rovira (ERC), Joan Casanelles i Ibars i Joan Lluhí i Vallescà (Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra), Claudi Ametlla i Coll, Martí Esteve i Guau (Acció Catalana Republicana), Miquel Vidal i Guardiola, Ferran Valls i Taberner i Josep M. Casabó i Torres —propietari de tres diaris a Tarragona, Reus i Tortosa (Lliga Catalana). Entre altres vint-i-tres periodistes que, segons la premsa de Madrid, obtenen actes de diputats hi ha Joan Comorera (Unió Socialista de Catalunya), Joaquim Maurín (Partit Obrer d'Unificació Marxista), José Pérez de Rozas (Partit Radical, acta anul·lada posteriorment) i Marcel·lí Domingo (Partit Republicà d'Esquerra), a més de Carles Esplà i Manuel Azaña (Izquierda Republicana) i Juan Pujol (Confederación Española de Derechas Autónomas).

Les informacions publicades al número d'octubre dels *Annals del Periodisme Català* sobre les gestions dutes a terme per l'Associació de Periodistes de Barcelona a favor dels periodistes detinguts i els diaris suspesos després dels fets del dia 6 són significatives del nombre de periodistes vinculats al Govern de la Generalitat i de polítics en exercici que eren membres de l'entitat. Així, en donar la llista de periodistes detinguts la matinada del dia 7 al Palau de la Generalitat —Joan Alavedra, Melcior Font, Carles Sentís, Lluís Aymamí i Baudina, Manuel Thió i Rodés, Domènec Pallerola, Joaquim Vilà i Bisa, Rafael Font i Ferran, Toribi Verderi, Manuel Companys i Jover, Llorenç Perramon i Dalmau Costa—, es fa notar que alguns són a la vegada funcionaris de la Generalitat, que Vilà i Verderi pertanyen

a l'Oficina de Premsa i que Alavedra, Sentís i Font exerceixen el secretariat dels departaments de Presidència, Hisenda i Cultura, respectivament. Aymamí és cap de redacció de *La Humanitat*, i Manuel Companys n'és l'administrador; Pallerola i Font són de *L'Opinió*, i Dalmau Costa és el majordom del Parlament.

Es fa referència també a altres «companys periodistes que pertanyien al Govern de Catalunya, d'altres que eren regidors i, finalment, alguns que exercien càrrecs de govern, tots els quals es troben així mateix detinguts a bord dels vaixells que han estat convertits en presons». En ser posats en llibertat Josep Tarradellas, Joan Casanellas, Antoni Xirau i Palau, Joan Tauler i Josep M. Massip, l'òrgan associatiu s'hi refereix com «els nostres consocis». En demanar al president del Govern, Alejandro Lerroux, l'aixecament de la suspensió de diversos diaris, el president Costa i Deu li recorda la seva condició també de president de l'Associació de la Premsa de Madrid, com a periodista de tota la vida. Uns mesos després, l'assemblea general de l'Associació de Periodistes de febrer de 1935 acorda, per aclamació, enviar una salutació al president de la Generalitat, Lluís Companys, i altres «caríssims consocis» empresonats pels fets d'octubre de l'any anterior —Joan Casanovas, Joan Lluhí i Vallescà, Martí Esteve, Ventura Gassol, Miquel Santaló, Joan Tauler, Salvador Plans i Raminyó, Carles Pi i Sunyer i Antoni Dot i Arxé—, així com atorgar-los la suspensió de pagament de quotes mentre duri aquesta situació.

El to corporatiu dels acords i gestions de l'Associació de Periodistes de Barcelona és ben compatible amb la relació de cordialitat que es manté amb les autoritats nomenades pel Govern de la República durant la suspensió de l'Estatut, entre les quals hi ha membres del Partit Republicà Radical i de la mateixa Lliga. A més de redactor en cap de *La Veu de Catalunya*, el president Joan Costa i Deu és coautor de dos llibres de reportatges (Costa i Deu i Sabaté i Puig, 1935 i 1936), crítics amb els fets d'octubre de 1934, pels quals han estat processats els esmentats consocis. En alguns casos, la cordialitat de les associacions amb les autoritats del moment té detalls que criden l'atenció. Així, en els darrers anys de la dictadura, hi ha la inclusió del governador civil Joaquín Milans del Bosch i del capità general Emilio Barrera en una enquesta ja esmentada sobre el reportatge feta per la revista del Sindicato Profesional de Periodistas, *El Repórter*, o la del vicepresident del Govern i antic governador de Barcelona, Severiano Martínez Anido, en l'enquesta sobre les escoles de periodisme.

Amb tot, les afinitats polítiques poden influir en preses de posició professionals. És el cas, documentat, d'una votació de rebuig a una proposta sobre el secret professional amb una divisió en el si de la junta, ben transparent en la notícia associativa.¹³⁶

136. «Una proposició del senyor Enric Palau», *Annals del Periodisme Català*, núm. 7 (octubre 1934), p. 396-398.

El 30 d'agost de 1934, Enric Palau, redactor de *La Vanguardia*, presenta una proposta d'acord en suport de l'actitud de Julián Zugazagoitia, director d'*El Socialista* de Madrid, de negar el nom de la persona o persones que han proporcionat una informació publicada en aquest diari, que ha estat detingut, processat i tingut uns dies a la presó per aquest motiu. En la reunió extraordinària de la junta directiva, es produeix una votació en la qual es pot intuir una divisió dreta-esquerra en la proposta de suport al director del diari del PSOE. Hi voten a favor el vicepresident, Xavier Regàs i Castells, de *La Publicitat*; el secretari, Josep M. Lladó i Figueres, que ha passat de *L'Opinió* a *La Vanguardia*; Francesc Serinyà i Zarauz, de *L'Opinió*, i Jaume Pomés i Damià, de *La Noche*, que no se suma a un punt afegit de «felicitaació i encomiàstica» a l'esmentat col·lega. Hi voten en contra el president, Joan Costa i Deu, i Ferran Valls i Taberner, de *La Veu de Catalunya*, Josep Antoni Vandellós i Solà, de *La Publicitat*, Manuel Ballester i Ferrer, d'*El Correo Catalán*, Rafael Bori i Llobet, de la revista *Fuego*, Joaquim Freixes i Sauri, de la revista *Arte y Cinematografía*, i Joan Julià i Gaya.

La identificació entre periodistes i polítics és consagrada pel comissari de Propaganda de la Generalitat, Jaume Miravittles, en el llibre-índex sobre *La presse catalane depuis 1641 jusqu'au 1937*, amb motiu de l'exposició de premsa catalana presentada al Palau Internacional de la Premsa de l'Exposició Internacional de París de 1937. A part del valor simbòlic que té el fet que el president Lluís Companys recordi que els periodistes han estat sempre els seus companys. Miravittles, ell també periodista i polític, defensa que, arreu, els periodistes han fet un paper important en la política, «parce que le journaliste doit reunir une série de conditions: culture, rapidité de jugement, intelligence vive, courage, etc..., qualités qu'un bon politique doit posséder».¹³⁷

La salutació de «le commissaire de la Propagande de la Generalité de Catalogne à la presse mondiale» conté una síntesi precisa de la tradició periodística espanyola i catalana que ha culminat en l'adveniment de la República, ara combatuda pels militars feixistes. A casa nostra, fa saber, quasi tots els periòdics són polítics i pertanyen a una organització determinada:

C'est pour cela que du journalisme sortent les grandes figures de la politique espagnole et catalane, et que les journaux sont, com le furent les livres à l'époque des encyclopedistes, les armes politiques les plus incisives et les plus efficaces.

On peut dire que la République espagnole est sortie de l'équipe journalistique de la grande revue *España* —qui, pendant la grande guerre fut l'organe qui fit les plus pour la cause des alliés—, et ensuite, des grandes journaux, *El Sol*, *Luz* et *Crisol*. La

137. Traducció al català de l'autor d'aquest text: «perquè el periodista ha de reunir una sèrie de condicions: cultura, rapidesa de judici, intel·ligència viva, coratge, etc., qualitats que ha de tenir un bon polític».

République catalane est née indubitablement de *La Publicitat* et du grand hebdomadaire *L'Opinió*, devenu le quotidien qui a contribué pendant les premiers mois à donner sa structure au nouveau régime.¹³⁸

Més concret, encara, Miravittles destaca quatre noms claus de la política republicana, tots ells com grans periodistes: Manuel Azaña i Julio Álvarez del Vayo de la revista *España*, Indalencio Prieto d'*El Liberal* i Lluís Companys de *La Humanitat*. Al seu costat hi afegeix tres noms més: Luis Araquistain, ambaixador a París, Pere Coromines, president del Consell d'Estat, i Carles Esplà. Perquè a Catalunya i a Espanya, els millors periodistes han donat el seu nom a la política, a la política real, creadora i constructiva, hi afegeix. I conclou:

C'est pourquoi le régime de notre pays s'oriente dans un vrai sentiment d'humanité où les valeurs authentiques de la civilisation seront respectées et consolidées, car les véritables journalistes, ceux qui connaissent la grandeur de leur profession, ceux qui ressentent la responsabilité de mots qui, imprimés, doivent avec le prestige que leur donne la typographie, être considérés comme une grande vérité, en devenant des hommes politiques, veulent que ces mots, que ces espoirs inscrits sur le papier, deviennent de réalités concrètes et effectives.¹³⁹

138. Traducció al català de l'autor d'aquest text: «És per això que del periodisme surten les grans figures de la política espanyola i catalana, i els diaris són, com ho van ser els llibres en l'època dels enciclopedistes, les armes polítiques més incisives i efectives. Es pot dir que la República espanyola ha sortit de l'equip periodístic de la gran revista *España*, que durant la Gran Guerra va ser l'òrgan que més va fer per la causa dels aliats i, a continuació, els principals diaris, *El Sol*, *Luz* i *Crisol*. La República Catalana ha nascut, sens dubte, de *La Publicitat* i del gran setmanari *L'Opinió*, esdevingut el diari que va contribuir durant els primers mesos a donar la seva estructura al nou règim».

139. Traducció al català de l'autor d'aquest text: «És per això que el règim del nostre país s'orienta en un veritable sentit real d'humanitat on els valors autèntics de la civilització seran respectats i consolidats, ja que els veritables periodistes, els que coneixen la grandesa de la seva professió, els que senten la responsabilitat de les paraules que, impreses, amb el prestigi que els dóna la tipografia, s'hauria de considerar com una gran veritat, en convertir-se en homes polítics, volen que aquestes paraules, aquestes esperances escrites sobre el paper, esdevinguin realitats concretes i efectives».

III. El gran impuls

El gran impuls que pren el periodisme català en sis decennis és paral·lel al de l'economia, la demografia, la política, l'alfabetització i el progrés de la societat. Dels quatre diaris que sobreviuen a Barcelona al final abrupte del Sexenni Democràtic als trenta-dos de l'any d'estrena de la II República hi ha una multiplicació per vuit, sobre un total de dos-cents nou diaris publicats durant seixanta-dos anys, sense comptar el món frondós i encara no prou conegut dels setmanaris i revistes. O dels quatre existents en la mateixa data a Reus, dos a Tarragona i Vilanova i la Geltrú, al total de cent vuitanta-vuit publicats a altres nou ciutats, a més dels nombrosos setmanaris i innombrables revistes publicats de nou a dos centenars de poblacions comarcals.

El tiratge total dels diaris de Barcelona passa de 70.000 a 872.000 exemplars de tiratge total, una multiplicació per tretze vegades, tenint en compte que la població es multiplica només per 1,5 i que l'analfabetisme es redueix de dos terços a encara un terç de la població adulta. Del limitat ventall ideològic del sistema de torns de la Restauració del darrer quart del Vuit-cents a l'esclat d'ideologies i partits que expressen els periòdics dels anys 1930, en tot hi ha un gran salt resultat d'un gran impuls.

De mig centenar de periodistes poc professionals a un miler i mig de membres d'una vintena llarga d'associacions. D'uns quants setmanaris d'humor polític i revistes culturals en català a noranta-quatre diaris, no pas els de més tiratge els trenta-un de Barcelona, però principals a les altres ciutats on sumen seixanta-tres. D'un ventall limitat de notícies, articles, gravats i dibuixos a una rica varietat de gèneres periodístics que comprèn notícies de carrer, enquestes, entrevistes, reportatges d'autor, articles editorials, dibuixos d'opinió i fotografies, així com els equivalents de la ràdio i dels documentals cinematogràfics.

El gran impuls del periodisme català contemporani estroncat per la guerra i la revolució en un moment de màxima maduració ens deixa el doble relat cronològic

i temàtic confegit en les pàgines anteriors, algunes interpretacions generals que presentem a continuació i, sobretot, moltes preguntes encara obertes a la investigació.

Sembla clar que el caràcter accentuat i eminentment polític del periodisme és degut a la interferència permanent i pertorbadora dels governs d'aquestes sis dècades —i de la monarquia mateixa, culminada amb set anys de dictadura. No s'explica d'altra manera que un veterà redactor d'un diari de negoci, tingut per anodí, invoqui la funció eminentment política de la professió de periodista. És més comprensible, però igualment significatiu, que alguns diaris ideològics es considerin portadors de la II República i de l'autonomia catalana, anys en què l'esmentada interferència governamental tampoc no cessa en cap moment.

El gran impuls és el resultat d'una sèrie d'impulsos successius, en els quals s'alternen els estímuls informatius i polítics, en els períodes successius amb què hem estructurat el relat de la primera part. De cada un d'ells, en destaquem a continuació els trets més característics:

1. Hi ha l'impuls del restabliment de la creació de nous periòdics i del pluralisme, en l'entorn temporal de la Llei de premsa de 1883, amb una reobertura del compàs ideològic que empara el republicanisme tradicional, el carlisme i el primer catalanisme, de costat amb les faccions internes i rivals dels partits monàrquics conservador i liberal que monopolitzen la política de la Restauració. Enmig de moltes suspensions i aparicions de diaris substituïts, els primers diaris «anunciadors» abaixen, per segona vegada, els preus de la subscripció fins a una tercera part dels més alts i s'estrena la publicació d'un gravat diari a primera pàgina. Set ciutats més —Tortosa, Lleida, Girona, Sabadell, Terrassa, Manresa i Vic— s'afegeixen a Barcelona, Tarragona, Vilanova i la Geltrú i Reus i augmenten a deu el nombre de les que tenen diaris propis. A Barcelona i a Reus ja hi ha un diari en català.

2. Hi ha un nou impuls de diaris de negoci i de noves pràctiques i gèneres informatius entre 1888 i el final de segle. L'aparició de la figura dels repòrters i dels primers dibuixos d'actualitat esporàdics corre de costat amb l'ascens de la fotografia a les revistes il·lustrades, amb l'estrena del dibuix polític diari a la primera pàgina. Amb el primer salt endavant, el tiratge es multiplica més de tres vegades, molt per sobre de l'augment de la població i també surt un diari a Mataró, i així ja són onze les ciutats comarcals amb diaris propis.

3. Hi ha una segona obertura del pluralisme, en el canvi de segle, amb la incorporació dels nous actors polítics del republicanisme radical i el catalanisme —reforçat aquest per l'assalt de caps militars als periòdics de la Lliga Regionalista—, mentre que l'anarquisme i altres corrents d'esquerra queden confinats encara en el mercat setmanal. A l'augment continuat de la difusió, se sumen les primeres pàgines gràfiques dels diaris, el relleu en l'hegemonia en el mercat diari i l'inici de

normalització pública del català escrit, amb l'aplicació de les normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans, adoptades de seguida pels primers diaris del catalanisme. Amb pocs anys de diferència, neixen quatre associacions de periodistes a Barcelona i una a Sabadell.

4. L'efecte de la Gran Guerra europea estimula l'interès per la informació internacional i l'enviament de corresponents i personalitats invitades al front, fet que indica la importància i dinamisme d'alguns diaris, així com la creació d'una sucursal catalana de l'agència internacional francesa de notícies, amb fil directe amb la central de París. En la intensa conflictivitat social i política i l'auge dels atemptats i el pistolisme, l'aparició de nous diaris, entre els quals l'òrgan espanyol de l'anarcosindicalisme, destaca l'episodi de la «censura roja» en un clima de forta repressió governativa. La compra i conversió a la llengua catalana d'un diari per Acció Catalana consolida una primera pluralitat d'opcions dins del catalanisme.

5. Amb tots els seus efectes repressius i pertorbadors, la regressió política de la dictadura de Primo de Rivera no frena l'expansió ni la pluralitat ni la diversitat dels diaris —entre els quals el primer dedicat al món ascendent dels esports—, ni el reforçament del periodisme en català, al qual se sumen nous diaris i setmanaris. Tampoc no frena l'ascens de la cultura corporativa, ni el debat professional entre un nombre creixent de periodistes associats.

6. La culminació d'un segle liberal inestable i tempestuós amb l'adveniment de la II República porta estímuls poderosos tant polítics com informatius, malgrat la divisió creixent entre partits i forces sindicals, la censura i la repressió que no desapareixen, amb diaris nous i altres que es renoven. El reporterisme social i polític com a gran novetat, les primeres reporteres que marquen el lleu ascens femení a les redaccions, l'ascens del dibuix crític i de la fotografia completen el desplegament de modalitats del periodisme imprès i un creixement exponencial del tiratge diari. Els informatius i les noves emissores de ràdio, el nou mitjà nascut sota el control de la dictadura, obren una nova època de la comunicació social.

7. Les regressions pròpies d'una guerra civil tampoc no són obstacle per a algunes oportunitats noves que els conflictes sempre ofereixen al periodisme. L'expropiació política de diaris, la repressió, l'exili i mort de persones, la informació i la propaganda militants també a la ràdio, la censura de guerra i la disminució de pàgines i de personal, contrasten amb el paper creixent del fotoperiodisme i dels enviats al front i la novetat d'un periodisme cinematogràfic documental.

1. Periodisme informatiu i influència política

Una paradoxa ben particular de la història del periodisme català contemporani és que els periòdics més recordats i valorats no són els que han tingut més durada i difusió, ni els periodistes més coneguts són els que hi han treballat. Sens dubte, n'és una causa la poca atenció que fins al present hi ha dedicat la historiografia i la importància correlativa que han assolit els testimonis llegats en biografies i memòries, així com els estudis polítics i culturals, principalment en l'espai del catalanisme i del primer terç del segle xx. Del relat i de les anàlisis que hem plantejat en aquesta obra en resulta una panoràmica contrastada d'un país que ha comprat cada dia uns diaris, però en recorda sobretot uns altres.

Heus aquí un periodisme que crea un mercat dominat per uns pocs diaris de negoci, amb un fort component informatiu i un comportament polític poc definit que els assegurin la supervivència i una posició dominant en un medi polític permanentment inestable. Uns diaris principals, instal·lats en la rutina de la rendibilitat, que deixen la innovació a la iniciativa de diaris ideològics que estan més atents a la vibració social i compten amb la col·laboració d'escriptors i artistes vinculats als nous moviments polítics i culturals.

Entre uns diaris principals de negoci de llarga durada i uns diaris ideològics amb vocació d'estabilitat i influència política, sotmesos als riscos de la inestabilitat política, hi ha un nombre desproporcionat de diaris ocasionals i de poca durada. Resultat, els menys, d'iniciatives de negoci no reeixides; exponents, la gran majoria, de projectes polítics minoritaris en tots els àmbits del ventall ideològic; producte, uns tercers, encara, de la repressió acarnissada d'alguns moments que tolera l'aparició de capçaleres noves en substitució de les que han estat suspeses.

L'any de l'Exposició Universal de 1888 marca el punt d'inflexió en la definició d'aquest escenari. Acaba amb el «bipartidisme» periodístic establert durant el Sexenni per dos diaris informatius de negoci i influència política àmplia —*Diario*

de Barcelona, monàrquic i conservador; *El Diluvio*, republicà federal—, envoltats per diaris menors com a òrgans oficials, oficiosos i de facció dels informals partits de l'època. L'oportunitat de l'Exposició dona lloc a la definició dels dos grans diaris de negoci —l'adjectiu és sempre relatiu en una realitat modesta com la catalana— que renuncien al compromís polític explícit i dominen aviat el mercat. En poc temps, *La Vanguardia* se'n fa mestressa, mentre que *El Noticiero Universal* consolida un espai específic de tarda, més limitat per raons horàries, amb poc espai per a la competència. Dels diaris ideològics existents i dels que pugnen per fer-se un lloc més tard, només sobreviuen el carlista *El Correo Catalán* i el republicà *La Publicidad*. En el moment del canvi de segle, el catalanisme també es fa un lloc estable amb *La Veu de Catalunya*.

Fins a quin punt la inestabilitat política permanent de la Restauració contribueix a la posició dominant dels principals diaris de negoci, sense comportament polític explícit, però sempre propers a la monarquia i als governs establerts?

A diferència del succeït durant les dècades centrals del Vuit-cents que el *Diario de Barcelona* es beneficia de la suspensió del progressista *El Constitucional* en l'inici del regnat d'Isabel II i d'una legislació liberal posterior molt restrictiva, en la situació política més estable dels anys de la Restauració, la repressió de la premsa no té els mateixos efectes. Tot i les nombroses sancions de què és objecte *La Imprenta* durant els darrers anys de 1870, fins al punt d'acabar adoptant un nom pintoresc com *El Diluvio*, aquest diari de la família Lasarte es manté amb un tiratge superior al de la família Brusi, així com en un primer lloc entre els diaris republicans. No impedeix, tampoc, l'ascens meteòric, en el context de l'època, dels setmanaris republicans federals *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, cada un d'ells amb un tiratge superior a la majoria de diaris. Tampoc no ha de passar desapercebut que surtin al carrer abans de la Llei de premsa de 1883, que estableix controls severos sobre la definició política de la premsa, els primers diaris del catalanisme, *Diari Català* i *La Renaixensa*, així com els ja esmentats *El Correo Catalán* i *La Publicidad*.

L'acció repressiva dels governs conservadors i liberals, que s'alternen en el poder, entre 1876 i 1923, no pot anar dirigida a la prohibició de periòdics per la seva ideologia, d'acord amb el que estableix la Llei de premsa de 1883. L'acció sancionadora es produeix a propòsit de notícies o articles publicats, en forma de multes o de suspensions temporals, però la característica més determinant de l'acció d'aquests governs és el recurs reiterat i sistemàtic a les suspensions de garanties constitucionals, en l'àmbit general o provincial, amb les declaracions consegüents de l'estat d'alarma o l'estat de guerra.

L'atorgament de facultats extraordinàries a l'autoritat civil o a la militar, segons els casos, tant pel que fa a la implantació de la censura com a la imposició de sancions, multes i suspensions, és el que dona gravetat a una situació reiterada, que

té dos moments d'agreujament: la vigència de la Llei de jurisdiccions favorable a la intervenció arbitrària de la justícia militar entre 1906 i 1931, i la suspensió continuada de la Constitució durant la dictadura del general Primo de Rivera i les pròrrogues consecutives del general Berenguer i l'almirall Aznar, entre 1929 i 1931. Fins i tot en aquest darrer període, caracteritzat per una repressió selectiva de la premsa catalanista, republicana i anarquista, no hi ha obstacles a l'aparició i el creixement de nous periòdics i revistes i al seu ascens en el mercat.

La inestabilitat política de la Restauració afecta l'activitat i el funcionament de la premsa ideològica, no tant la seva existència, bé que sancions i suspensions podien afectar la viabilitat dels periòdics amb menys recursos o més extremats, amb el cas destacat de *Solidaridad Obrera*. Aquesta situació no desapareix del tot durant la II República, els governs successius de la qual es doten de lleis específiques per a combatre la premsa antirepublicana, a més de recórrer sovint, també, a la suspensió de garanties. Una de les qüestions que noves investigacions haurien d'aclarir és l'abast i la coherència de l'aplicació circumstancial de la censura. Si els serveis corresponents tenien prou efectius per a revisar la totalitat dels continguts dels periòdics —són freqüents les sancions per textos no sotmesos a censura— o si només s'aplicava de manera obligatòria per a notícies i articles sobre fets o idees determinats. La casuística analitzada sembla confirmar una manca clara de coherència de criteris entre els censors d'unes i altres províncies.

L'estructura del mercat periodístic català, dominat successivament per dos diaris de negoci de comportament polític poc accentuat, presenta algunes particularitats significatives en el conjunt d'Espanya.

En primer lloc, la singularitat del fet en relació amb la premsa de la capital de l'Estat on la referència periodística principal varia al llarg del segle, en funció de la conjuntura política. El *Diario de Barcelona* consolida una posició com a diari històric i dominant a mitjans del segle XIX, mentre que a Madrid es disputen el lideratge tres diaris nous com l'informatiu *La Correspondencia de España* i els més polítics *El Imparcial* i *El Liberal*. En el primer terç del segle XX, *La Vanguardia* consolida també una posició principal, com el diari de més tiratge d'Espanya, mentre que a la capital hi ha una nova lluita pel lideratge entre el monàrquic *ABC*, el catòlic *El Debate*, el liberal de centreesquerra *El Sol* i el republicà *Heraldo de Madrid*.

En segon lloc, el mercat català de premsa diària es mostra suficient i tancat a la penetració de la premsa madrilenya, tot i els intents successius de *La Correspondencia de España* d'entrar-hi amb edicions associades amb diaris locals i d'*El Liberal* amb una edició descentralitzada. Una altra particularitat a remarcar són els alts tiratges que la premsa diària tant de Madrid com de Barcelona acaba assolint en els anys de la II República, els més elevats de tot el segle XX, que dobren les xifres assolides en els moments millors de la sortida del franquisme, mig segle més tard.

Aquesta dada és més valuosa tenint en compte un percentatge mitjà d'analfabetisme que continua entorn del 30 %, malgrat els progressos d'una alfabetització tardana, així com les pujades del preu de venda, multiplicat per dos el 1920 i el 1935.

Una altra cosa és el mercat de premsa no diària, en el qual acaben convivint la presència de les grans revistes castelleses il·lustrades del naixent fotoperiodisme amb les del catalanisme polític, cultural i humorístic. D'altra banda, el desplegament d'una xarxa atapeïda de premsa comarcal, encapçalada per diaris propis en un primer nivell d'una dotzena de ciutats i per periòdics setmanals en una altra sèrie de capitals de comarca, així com la publicació de revistes quinzenals i mensuals en cap a dos centenars d'altres poblacions menors, completen un model històric català de periodisme popular sense equivalents comparables.

El punt d'inflexió de 1888 també ho és per al sorgiment d'una nova generació d'escriptors i dibuixants dedicats al periodisme —Josep Yxart, Raimon Casellas, Ramon Casas, Santiago Rusiñol...—, inicialment lligats a *La Vanguardia* i a les revistes modernistes, posteriorment passats a *La Veu de Catalunya* i la premsa catalanista. L'ascens d'aquesta coincideix amb la mort de Carlos Godó Pié, la sortida de Sánchez Ortiz i el nomenament d'una direcció col·legiada sotmesa a l'orientació dretana imposada per Ramon Godó Lallana. La crisi de direcció del *Diario de Barcelona* amb motiu de la Solidaritat Catalana, el 1906, és el moment simbòlic del canvi d'hegemonia a favor de *La Vanguardia*, però no evita l'allunyament del catalanisme ascendent i la intel·lectualitat dominant per part del principal diari barceloní. Davant la Solidaritat, la posició de *La Vanguardia* havia estat neutra. Maragall va passar a escriure a *La Veu de Catalunya*.

El fracàs de Miquel dels Sants Oliver com a codirector, consumat amb l'enfrontament amb el comte de Godó, el 1919, és la ratificació de l'allunyament, contra el qual no pot lluitar Gaziell, estigmatitzat aviat com a «botifler». El Gaziell enfadat de la postguerra acabarà contribuint —amb la seva amarga *Història de La Vanguardia* i les notes aportades a Josep Pla per a escriure l'«Homenot» sobre Godó— a consagrar una llegenda negra de *La Vanguardia* ja proclamada per Joan Puig i Ferrer en la seva novel·la *Servitud*. Quan en el darrer quart del Nou-cents es recupera la figura literària i periodística del qui fou gran corresponsal de guerra, articulista i director dels anys més pròspers de *La Vanguardia*, no apareixen al seu costat els noms d'escriptors catalanistes ni de periodistes innovadors. L'excepció de Maria Luz Morales com a directora ocasional durant la Guerra Civil revela una periodista dotada per a tots els gèneres, inclòs el reportatge. De cap dels altres diaris en castellà es coneixen encara gaires periodistes innovadors, pendants que els investigadors es capbussin en les seves col·leccions.

Els periodistes més coneguts de les primeres dècades de la Restauració són, principalment, homes sorgits de la política del Sexenni, com Josep Roca i Roca,

Valentí Almirall i Teodor Baró, a més de l'incombustible Mañé i Flaquer. Els periodistes més destacats del primer terç del segle xx són principalment escriptors del Modernisme i el Noucentisme, de Joan Maragall i Pere Coromines a Eugeni d'Ors, Josep Carner, Josep Pla i J. V. Foix, amb excepcions notables com Eugeni Xammar o Manuel Brunet. En una tercera generació truncada de promeses com Josep M. Planes o Avel·lí Artís-Gener, n'hi ha pocs que no acabin escrivint creació literària, llevat de Carles Sentís i, qui sap si ho hauria fet o no, Irene Polo.

El final dels torns dinàstics de conservadors i liberals a les institucions catalanes, que no a la resta d'Espanya, amb l'emergència de regionalistes i radicals, obre pas a una nova generació de polítics periodistes, des d'Enric Prat de la Riba fins a Lluís Companys. Entre els periodistes escriptors i els polítics periodistes, apareix un perfil més estrictament professional de periodistes amb vocació informativa que no abandonen una inclinació a la influència política, potser inevitable en una època tan vibrant.

2. Una professió a mig fer

La dificultat de constituir una primera associació professional, que es retarda de 1899 a 1909, tot i ser-ne promotors els principals directors de diaris de Barcelona, és un primer senyal de la debilitat corporativa dels periodistes en el canvi de segle. Si donem com a bo l'any 1888 com a inici de l'augment general del nombre de redactors i dels primers repòrters, han de transcórrer vint anys ben bons fins a la constitució de l'Asociación de la Prensa Diaria. Una entitat de vocació restrictiva, marcada per influències polítiques i culturals, que té la companyia i rivalitat de fins a sis entitats barcelonines més en quinze anys, en una maduració indubtable d'un col·lectiu que no es reconeix com a unitari.

Pluralitat o fragmentació? L'explicació política que s'ha donat sovint no pot amagar una debilitat corporativa deguda a l'escassa estructuració professional i la manca de regulació laboral del sector. El resultat és una aguda inseguretad assistencial, per als casos de malaltia i mort, que potser explica casos coneguts de doble o triple afiliació. L'obsessió per no haver de compartir els beneficis a l'abast apareix molt clara en la revocació de la fusió d'entitats promoguda per Eugeni d'Ors. El creixement posterior de l'Associació de Periodistes, amb la creació de seccions equivalents a altres entitats com la de repòrters i la de premsa estrangera, apunta la superació progressiva d'un professionalisme no limitat als aspectes assistencials. Els motius dels directors de diaris d'altres ciutats per a constituir-hi una Secció de Premsa Comarcal confirmen aquesta idea.

El gran nombre de persones admeses com a sòcies per les set entitats barcelonines —i per les associacions úniques de dotze altres ciutats— planteja una qüestió bàsica: quins són els nivells reals de professionalitat d'aquest miler llarg de periodistes?

En un primer nivell, hi ha els redactors de diaris i agències, en jornades curtes i irregulars, que combinen amb altres feines —en altres diaris i agències, corres-

pensalies, revistes, administracions, empreses o despatxos—, una pluriocupació que també tenen alguns directors. En un segon nivell, hi ha els directors i redactors de setmanaris i revistes d'altres periodicitats, d'informació general, especialitzades i tècniques, combinant també jornades curtes amb altres feines. I en un tercer nivell, hi ha els col·laboradors temàtics que lliuren regularment els seus articles, dibuixos i fotografies a diaris, setmanaris i revistes, sense treballar a les sales de redacció. Com s'ha vist, algunes associacions accepten també administradors, agents publicitaris i altres empleats de publicacions periòdiques.

La franquesa amb què parlen diversos periodistes de la necessitat peremptòria d'ingressos com a motiu de la seva entrada en una redacció, l'interès polític en uns, la manca inicial de vocació en molts —Mañé i Gaziol, inclosos—, la precarietat de les condicions laborals, reconegut tot en llibres de memòries o en entrevistes retrospectives, és el testimoni més visible de la memòria corporativa. Una memòria que presenta el periodisme com una feina d'ocasió o d'interès, però poques vegades com un objectiu professional en si mateix i que contrasta amb el to d'orgull corporatiu que respiren les publicacions professionals de l'època. El nombre limitat de socis registrat pel primer sindicat, equivalent a la desena part del total de membres de les associacions barcelonines i comarcals, és una altra dada a considerar.

El periodisme és una professió a mig fer, perquè també els diaris són empreses a mig fer, en la majoria de casos poc rendibles i sense altres aspiracions que cobrir les despeses o contribuir als objectius polítics dels partits que els promouen. Les jornades curtes de treball, les precàries condicions de treball a les sales de redacció, les baixes retribucions i la pluriocupació, a més de la promiscuïtat, la inestabilitat i les rivalitats polítiques no contribueixen a la formació d'una cultura professional autònoma. Males pràctiques com els directors de palla, rebutjades per Sánchez Ortiz, i el retall i plagi habitual de notícies d'altres són acceptades com a inevitables, fins i tot pels diaris de Prat de la Riba i Corominas. És possible que el suborn i el duel siguin més freqüents que els casos que hem citat. Fins i tot, un cas de secret professional conegut és resolt amb una votació de junta en la qual prevalen les afinitats polítiques. Hi ha, en canvi, la proposta d'una «indemnització representativa» per als redactors afectats per un canvi d'orientació editorial, que s'avança a la que dècades més tard es coneix com a «clàusula de consciència».

3. Catalanisme i innovació

La premsa del catalanisme no té l'exclusiva de la innovació periodística en el primer terç de segle, però li correspon un paper molt destacat. La innovació sempre és a càrrec dels periòdics que volen fer-se un lloc en el mercat i s'esforcen a ocupar-hi una posició principal. La innovació és la seva arma per a superar els periòdics ja instal·lats, que es poden deixar portar per la confiança i la rutina.

Innovació havia estat la vocació de negoci del ressorgent *Diario de Barcelona* per a imposar-se als òrgans ideològics, sota els governs moderats de mitjans del segle XIX. Innovació havia estat el desafiament d'*El Telégrafo* amb la rebaixa a la meitat del preu de la subscripció, continuant amb el dinamisme republicà de *La Imprenta* durant el Sexenni i el populisme posterior que manté la posició d'*El Diluvio* fins a la Guerra Civil. Fou innovació l'enviament de Joaquín Mola y Martínez a les guerres d'Itàlia i d'Àfrica, així com les cròniques italianes simultànies de Víctor Balaguer. És innovadora, més tard, la percepció de l'oportunitat de l'Exposició de 1888 per a la reforma de *La Vanguardia*, inspirada en *The Times*, i el llançament d'*El Noticiero Universal* a la consolidació i conquesta del mercat de la tarda.

L'oportunitat va lligada a la sintonia amb un sector social majoritari, imprescindible per a la consecució d'una hegemonia. La burgesia moderada de la industrialització i la burgesia reformista i anticcentralista subscriptores del *Diario de Barcelona* i *El Telégrafo* s'apunten, en la seva expansió de final de segle, als formats més informatius dels primers diaris del matí i de la tarda. Establerta així l'hegemonia del mercat, les seves aportacions a la innovació posterior vindran en els detalls.

En tots quatre diaris citats tenen un paper decisiu la tecnologia i la comercialització: les noves premses i la primera línia telegràfica de Casa Brusi, la baixada de preus del competidor; els formats grans, l'última hora i el to neutre de Sánchez

Ortiz i Peris Mencheta. Hi ha també la sintonia cultural amb una Renaixença que només parla en català als Jocs Florals, succeïda per la sintonia amb els joves modernistes de *La Vanguardia*, que s'interessa per la reforma de Pompeu Fabra i és elogiada per Maragall. Entrats al nou segle, ni el canvi de to del diari amb Ramon Godó Lallana ni les campanyes nacionalistes dels anys vint contra Gaziel no impedeixen el seu creixement industrial. Cap altre diari té recursos per a enviar un corresponçal permanent als fronts de la Gran Guerra, si no és per invitacions del Govern francès. Tampoc no gasten gaire *La Veu de Catalunya* i *La Publicitat* en els millors moments de Xammar i Pla per Europa i Rússia.

Amb *El Noticiero Universal*, creador dels primers quioscs de premsa a la Rambla, adormit en el domini de la tarda-vespre, *La Vanguardia* encapçala la innovació industrial, tècnica i comercial: fàbrica de paper, rotatives, linotípies, suplement gràfic quotidià, grans agències de notícies, firmes internacionals i plans d'expansió per tot Espanya. Queda un espai important d'innovació qualitativa per als diaris mitjans. La publicació de pàgines de bones fotografies l'estrenen des de vint anys abans *La Tribuna*, *El Día Gráfico* i *La Noche*. *La Publicidad*, que ho havia provat el segle anterior, és pionera en la inserció dels dibuixos d'opinió d'Apelles Mestres.

L'ascens del catalanisme polític i cultural desplaça la innovació cap als diaris en català. Almirall ja s'havia avançat traduint l'obra de Charles Darwin al *Diari Català*. La intel·lectualitat del Noucentisme troba els seus òrgans naturals en *La Veu de Catalunya* i *El Poble Català*, i és en aquest segon que s'estrena Eugeni d'Ors abans del «Glossari» i Pompeu Fabra publica una primera secció de «Qüestions gramaticals», el 3 de març de 1907. La innovació més popular, ja engegada pels redactors i dibuixants republicans dels setmanaris *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, passa a les generacions nacionalistes de *Cu-cut!* i *El Be Negre* i l'humor esportiu de *Xut!* El nou articulisme cultural i polític pren volada a *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat*, *L'Opinió* i *La Humanitat*, amb l'excepció notable de Gaziel en castellà, amb qui rivalitzen Antoni Rovira i Virgili i Manuel Brunet. El reportatge d'autor, encetat per Francisco Madrid en castellà i sota censura, creix políticament i socialment amb els joves Josep M. Planes, Irene Polo i Carles Sentís, com a noms més coneguts, en els nous diaris de tarda com *L'Instant* i *Última Hora*, a més dels setmanaris *Mirador* i *La Rambla*.

De segur, quan es pugui disposar de més investigació sobre els diaris en castellà, es podrà completar un quadre ara per ara descompensat. Una exploració superficial de les seves pàgines en els anys trenta confirma un comportament rutinari i autocomplaent, del qual és un exemple significatiu el número extraordinari del 75è aniversari d'*El Diluvio*. Com fa notar Juan Fermín Vilchez (2011, p. 119), els diaris de més difusió a Barcelona continuen presentant «una forma gràfica Antigua y escasamente atractiva», a més d'«anteponer la publicidad a los contenidos informativos», mentre que els diaris escrits en català ofereixen «una

apariencia acorde con las tendencias más modernas de la época». També un co-neixement més aprofundit dels diaris o setmanaris catalanistes dels anys 1930 permetrà ampliar aquesta anàlisi, deutora encara més dels estudis literaris que dels estrictament periodístics, que requereixen, per exemple, el fotoperiodisme i les corresponsalies al front durant la Guerra Civil.

Una innovació duta a terme amb més intensitat pels diaris catalanistes durant els anys 1930, que no deixa de produir-se en un context desfavorable per l'ús escrit encara poc correcte de la llengua, com havia lamentat Pompeu Fabra uns anys abans,¹⁴⁰ i pel lent progrés de l'ensenyament del català a les escoles, tot just autoritzat pel ministre d'Instrucció Pública Marcel·lí Domingo, en Decret del 20 d'abril de 1931 del Govern provisional de la República, i començat a introduir a tots els nivells de l'ensenyament després de l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de 1932.

L'arrencada del periodisme en català, en vigílies del Sexenni, ha estat en si mateixa una poderosa innovació que, abans i tot de la reforma de Fabra, ja assoleix l'estadi de la premsa diària. Només la preeminència ja assolida pels grans diaris de negoci en castellà, amb impremta i edificis propis des del canvi de segle, explica la dificultat de la llengua pròpia a accedir als grans tiratges de Barcelona. En contrast, els canvis de llengua del *Diari de Tarragona*, *Diari de Reus*, *Diari de Girona* i *L'Autonomista* —més difícils de fer a Lleida i Tortosa— i l'opció catalana majoritària entre els diaris de Manresa, Sabadell, Terrassa, Mataró i Vic fan visible la desigualtat en els resultats d'una expansió del periodisme en català, que en els anys republicans pot semblar imparabile.

140. «Ens dol que la premsa diària, que tant de bé podria fer per a la difusió del bon català, contribueixi més aviat a la perpetuació i àdhuc a la introducció d'una munió de grafies, formes, paraules i construccions defectuoses [...]. És una cosa de no dir el bé que farien els nostres diaris si apareguessin escrits correctament», Pompeu FABRA, «Converses filològiques», *La Publicitat* (Barcelona) (5 agost 1924).

Epíleg **El llegat**

Què en queda d'aquesta història del periodisme català, llarga, conflictiva i inestable, víctima, com la del periodisme espanyol, de la història accidentada i breu del liberalisme peninsular, però, tanmateix, tan rica, intensa, apassionant i innovadora, que queda mutilada sobtadament el 19 de juliol de 1936 i estroncada del tot a finals de gener de 1939? Quin és el llegat, quina és la tradició, sobre quines cendres haurà de tornar a començar? Quines brases podran revifar poc o molt sota l'obscuritat imposada de les dècades següents? Quins casos i exemples han merescut ser admirats com a fonts d'inspiració en la represa del darrer quart del segle xx, fins que l'esclat enlluernador de l'audiovisual i la força abassegadora del digital han acabat canviant del tot les condicions en les quals havia evolucionat el periodisme de l'època contemporània?

En queda, en primer lloc, una tradició de diaris de negoci, conservadors, escrits en castellà, sense objectius polítics explícits a curt termini, però avançats en la informació, els serveis i la innovació tècnica, que dominen el mercat. La seva estabilitat contrasta amb la inestabilitat política permanent i les grans dificultats de la resta.

En queda, segon, una tradició política de fer diaris ideològics i de partit, amb una gran resistència a l'arbitrarietat de la censura, les sancions i la persecució dels governs, amb un esforç resistent i persistent dels sectors afectats de tornar a editar i ser presents en un espai públic que assoleix la pluralitat màxima en els anys 1930.

En queda, tercer, una identificació de la llengua catalana amb els diaris polítics del catalanisme, que, a més dels partits corresponents, tenen lligams estrets amb el món literari i artístic.

La fortalesa informativa i l'arrelament social dels diaris grans i en castellà, pel damunt de les preferències polítiques i dels hàbits lingüístics dels lectors, configuren un doble mercat periodístic: informatiu i polític, en castellà i en català, amb

línies variables d'encreuament segons els moments i les ideologies. La compra freqüent de més d'un diari per família explica la importància de les xifres i els índexs de difusió estimats en relació amb el volum de la població i els nivells encara alts d'analfabetisme.

De la suma d'aquests factors en resulta un sistema periodístic propi i característic de Catalunya, tant diari com setmanal, ja perfilat a mitjan segle XIX, amb poca entrada de la premsa de Madrid, llevat d'espais com el de les revistes gràfiques. L'hegemonia dels grans diaris de negoci, pel damunt dels més polítics, no deixa de ser una de les particularitats catalanes. A més de la particularitat més visible que és la premsa del catalanisme, hi ha la presència de l'únic òrgan diari una mica estable de l'anarcosindicalisme espanyol, l'absència equivalent d'un diari socialista i la presència d'un potent diari esportiu. Un sistema periodístic, doncs, que reflecteix també el perfil polític de la societat catalana. I el subsistema comarcal potent, dens i també plural, amb diaris a una dotzena de ciutats, setmanaris a caps de comarca i revistes de menor periodicitat a un centenar molt llarg de poblacions, un particular model català de periodisme popular.

L'estroncament d'aquest model en un moment tan intens de dinamisme, innovació i maduració com els anys de la II República deixa apuntats alguns trets nous. El creixement exponencial del primer diari, que arriba a dominar quasi la meitat del mercat, a assolir el tiratge més alt dels diaris espanyols i a projectar una expansió a altres capitals peninsulars, no ha d'amagar altres fenòmens relatius al creixement de la premsa i el periodisme en català.

No es produeix a Barcelona el canvi de llengua dels diaris comarcals, sinó un creixement concentrat i intens del nombre de diaris dels partits catalanistes que apunta alguns trets interessants: a més d'un augment inicial del tiratge global en català, l'aparició d'incipients grups de premsa dependents de la Lliga Catalana, Acció Catalana Republicana i Esquerra Republicana de Catalunya aporta elements d'innovació tècnica i estilística, paral·lels als derivats de la liberalització de la ràdio i la creació d'emissores locals que enceten una xarxa catalana en competència amb la gran cadena espanyola d'aquests anys. Un altre aspecte a destacar és l'aportació dels diaris catalanistes tocant als nous gèneres d'autor, en primer terme el reportatge social i polític i el fotoperiodisme, amb la novetat qualitativa de les primeres reporteres.

Queda la tradició d'un periodisme fortament polititzat. Un dels senyals més visibles de la forta politització, com és la fragmentació associativa a la capital, no deixa de mostrar també en la vida de les entitats l'empenta professionalista i innovadora. Hi ha, però, una virulència dialèctica no sols entre catalanistes republicans i anarcosindicalistes, sinó també entre els mateixos partits catalanistes amb episodis personals molt acusats, abans i tot de la violència oberta desfermada l'estiu de 1936.

L'altíssim nombre de persones associades com a periodistes professionals planteja un dubte i mostra una fortalesa. Un dubte raonable sobre la dimensió d'aquesta professionalitat, deguda a les limitacions ja descrites dels periòdics. És fàcil percebre, en molts casos, una dedicació parcial i fins i tot amateur entre el miler i mig de socis comptabilitzats, una tercera part dels quals fora de Barcelona. Una fortalesa innegable de l'abast popular de l'exercici del periodisme en una societat en què les inquietuds polítiques, econòmiques i culturals i les fortes tensions que se'n deriven poden ser canalitzades a través dels periòdics, que mostren una gran varietat de temes i pluralitat de punts de vista. Diaris, partits polítics i llengües, una dialèctica en evolució com a expressió de la societat en marxa.

Il·lustracions

NUM. 9 SABADO 9 DE ENERO DE 1875. 501

DIARIO DE BARCELONA,

DE AVISOS Y NOTICIAS.

Susc. 12 rs. al mes. **EDICION DE LA TARDE.** Núms. sueltos, 2 cts.

Espectáculos.

SALONES DE LA CALLE DE LA CANUDA.—A las diez de la noche de hoy tendrá lugar otro de sus favorecidísimos bailes de máscaras. El local estará alfombrado y adornado con esplendor. La orquesta dirigida por el señor Negrevernis.—Un billete de caballero con cuatro de señora, 3 rs.—Se despacha desde los nueve de la mañana en los bajos del mismo local.

Barcelona.

A la hora en que entra en prensa este número las campanas de la Catedral y demás iglesias anuncian que en la Santa Basilica S. M. el Rey está dando gracias á Dios por el beneficio de pisar otra vez tierra de España, para ir á ocupar el trono de sus mayores.

S. M. ha venido desde Marsella en la fragata de hélice «Navas de Tolosa» únicamente; de suerte que no la ha acompañado otro buque en su entrada que el vapor «Jaime II» que ayer á las once de la noche salió de este puerto conduciendo la Diputación provincial para recibirlo en el confin de la provincia. En las aguas de Calella poco mas y á las tres y cuarto de la madrugada un buque contestó á los cohetes que de vez en cuando se le disparaban; era la «Navas de Tolosa» que ha ido contestando á las luces de bengala y cohetes que el «Jaime II» echaba á volar. S. M. al saber que la Diputación se hallaba á bordo del buque dejó la cama y salió al balcon de popa, mas como la noche estaba oscura no pudo tener lugar el traslado hasta despues de haber amanecido. Aun no habia aparecido la aurora cuando ya se hallaban ambos buques en las aguas de Badalona, mar adentro, y apenas hubo amanecido empavesóse el «Jaime II» y el señor Fabra, dueño de la Agencia telegráfica, soltó dos pares de palomas viajeras que condujeron á Barcelona la noticia del encuentro de S. M. La «Navas de Tolosa» envió al «Jaime II» uno de sus botes y á él fué trasladado el señor Gobernador civil de la provincia, la comision provincial y los representantes de la prensa.

Al llegar á la fragata, el Excmo. señor marqués de Molins ha presentado al gobernador y demás comitiva á S. M. el Rey, y el señor Vilaseca le ha dirigido un corto discurso concebido en estos términos: «Representante, aunque accidental, del Gobierno de V. M. en la provincia de Barcelona, tengo la honra grande que me abruma de ser el primero en saludar á V. M. al acercarse al suelo de la patria. Sea V. M. muy bien venido á su noble tierra de España que le espera con afectuosa sinceridad como iris de paz y de justicia al par que de libertad verdadera, vislumbrando la aurora de un porvenir venturoso; que Dios, de cuya autoridad procede y en cuyas manos están todos los poderes del mundo, bendiga el advenimiento de V. M. al trono en que le colocan de consuno con perfecto derecho los principios constitucionales que V. M. simboliza, el amor de sus súbditos y las necesidades del bien público. Derrame la Divina Providencia sobre V. M. todos los tesoros de sus bondades para su propio enaltecimiento y la prosperidad de España. Estos son los votos que hace el Gobierno de V. M. y que con la nacion toda hacen los leales habitantes de la provincia de Barcelona.»

IL·LUSTRACIÓ 1. Portada de l'edició de tarda del *Diario de Barcelona*, 9 de gener de 1875, amb la notícia de l'arribada al port del rei Alfons XII.

FONT: Hemeroteca digital de l'Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (ARCA) de la Biblioteca de Catalunya.

UN ASPECTO DE LA REDACCION A
PRIMEROS DE SIGLO. DON JUAN
MARAGALL SE HALLA A LA IZQUIERDA
DEL REDACTOR QUE ESTA DE PIE.

IL·L·U·S·T·R·A·C·I·Ó 3. Fotografia de la taula de redacció del *Diario de Barcelona*, a primers del segle xx, poc després de la mort de Mañé. Al centre hi ha el director Josep Antoni Brusi Mataró i a la seva esquerra, Joan Maragall, després d'un redactor que és dempeus.

FONT: Molist (1964). Es desconeix l'autor de la fotografia.

IL·LUSTRACIÓ 5. Fotografia que mostra una vista de Barcelona des de Montjuïc el dimecres de la Setmana Tràgica, publicada per Castellá al setmanari gràfic *La Actualidad* el 17 d'agost de 1909.

FONT: Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional d'Espanya.

IL·LUSTRACIÓ 8. Article d'Eusebi Corominas sobre «El periodisme barcelonès» a *La Esfera*, número extraordinari dedicat a Barcelona, maig de 1917. Fotografies de Felipe Dalmasas Gil, director de *La Tribuna* i *El Día Gráfico*; Julián P. Carrasco, director d'*El Noticiero Universal*; Juan Barco, director de *Las Noticias*; Jaime Claramunt i Jaume Brossa, redactors en cap d'*El Diluvio*, i Romà Jori, director de *La Publicidad*. Centrats i més grans, el retrat de Miquel dels Sants Oliver, director de *La Vanguardia*, obra de Ramon Casas, i José Pérez de Rozas, director d'*El Liberal* i president de l'Associación de la Prensa Diaria de Barcelona.

FONT: Biblioteca Virtual de Prensa Histórica del Ministeri de Cultura i Esports.

IL·LUSTRACIÓ 9. Pàgina editorial de *La Veu de Catalunya*, 30 de gener de 1924. És molt visible el pas de la censura per sobre del comentari principal, després de la destitució del Govern de la Mancomunitat ordenada per la dictadura.

FONT: Hemeroteca digital de l'Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (ARCA) de la Biblioteca de Catalunya.

LA VANGUARDIA

BARCELONA

NOTAS GRÁFICAS

Miércoles 16 de Octubre de 1929

OCHO PÁGINAS

Uno de los últimos retratos de Don Alfonso XIII

IL·LUSTRACIÓ 10. Portada dedicada al rei Alfons XIII en la primera edició del suplement *Notas Gráficas* de *La Vanguardia*, 16 d'octubre de 1929.

FONT: Hemeroteca digital de *La Vanguardia*.

IL·LUSTRACIÓ 16. Portada de *La Noche* (2 setembre 1936) amb la notícia que la reportera Ana María Martínez Sagi ha estat ferida al front d'Aragó.

FONT: Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional d'Espanya.

Apèndix

Taules

Índex de taules

TAULES 1-7 CRONOLÒGIQUES DE PUBLICACIÓ I DURADA DE DIARIS

TAULA 1a.	Diaris publicats a Barcelona, 1875-1887	313
TAULA 1b.	Diaris publicats a ciutats comarcals, 1875-1887	318
TAULA 1c.	Diaris publicats per anys a Barcelona, 1875-1887	321
TAULA 2a.	Diaris publicats a Barcelona, 1888-1898	323
TAULA 2b.	Diaris publicats a ciutats comarcals, 1888-1898	325
TAULA 2c.	Diaris publicats per anys a Barcelona, 1888-1898	329
TAULA 3a.	Diaris publicats a Barcelona, 1899-1913	331
TAULA 3b.	Diaris publicats a ciutats comarcals, 1899-1913	333
TAULA 3c.	Diaris publicats per anys a Barcelona, 1899-1913	337
TAULA 4a.	Diaris publicats a Barcelona, 1914-1923	339
TAULA 4b.	Diaris publicats a ciutats comarcals, 1914-1923	341
TAULA 4c.	Diaris publicats per anys a Barcelona, 1914-1923	344
TAULA 5a.	Diaris publicats a Barcelona, 1924-1930	346
TAULA 5b.	Diaris publicats a ciutats comarcals, 1924-1930	348
TAULA 5c.	Diaris publicats per anys a Barcelona, 1924-1930	351
TAULA 6a.	Diaris publicats a Barcelona, 1931 - juliol de 1936	353
TAULA 6b.	Diaris publicats a ciutats comarcals, 1931 - juliol de 1936	355
TAULA 6c.	Diaris per anys publicats a Barcelona, 1931 - juliol 1936	358
TAULA 7a.	Diaris publicats a Barcelona, juliol de 1936 - gener de 1939	359
TAULA 7b.	Diaris publicats a ciutats comarcals, juliol de 1936 - gener de 1939	361
TAULA 7c.	Diaris publicats per anys a Barcelona, juliol de 1936 - gener de 1939	365
TAULA 8a.	Diaris de Barcelona de més de vint anys de duració	366
TAULA 8b.	Diaris de ciutats comarcals de més de vint anys de duració	367
TAULA 9.	Nombre de diaris publicats a Catalunya per ciutats, 1875-1939	368
TAULA 10.	Tiratges dels diaris de Barcelona, 1870-1915	369
TAULA 11.	Composició de les redaccions de diaris i agències de Barcelona, 1923	370
TAULA 12a.	Corresponsals de premsa a Barcelona, 1924	371
TAULA 12b.	Corresponsals de premsa a Barcelona, 1930	373
TAULA 12c.	Corresponsals de premsa a Barcelona, 1934	374

TAULA 13.	Nombre de redactors dels diaris de Barcelona i pertinença a associacions, 1924-1930	376
TAULA 14.	Nombre de socis de les associacions de periodistes, 1935	378
TAULA 15.	Tipologia i tiratges dels diaris de Barcelona, 1935	379
TAULA 16.	Tiratges dels diaris de Barcelona, 1927, 1935 i 1931-1936	380
TAULA 17.	Població de Barcelona i Catalunya, 1877-1940	381
TAULA 18.	Percentatges d'analfabetisme a Catalunya i províncies, 1887-1981	382

Taules

TAULES 1-7 CRONOLÒGIQUES DE PUBLICACIÓ I DURADA DE DIARIS

FONT: Elaboració pròpia a partir de Josep Maria HUERTAS (dir., 1995), *200 anys de premsa diària a Catalunya (1792-1992)*, Barcelona, Fundació Caixa de Catalunya. A diferència d'aquesta obra, es presenten individualment els diaris resultats de canvis de noms i fusions, si comporten també l'inici d'una nova numeració.

El càlcul del temps de publicació és aproximat, ja que no sempre es disposa de les dates exactes del primer i últim número de cada publicació, i no es tenen en compte les eventuais suspensions forçades. L'estimació de mesos es fa arrodonint per mesos sencers i per mig mes.

TAULA 1a
Diaris publicats a Barcelona, 1875-1887

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Anteriors: 4			
<i>Diario de Barcelona*</i>	1792-1992	200	0,5
<i>Crónica de Cataluña*</i>	1868-1886	18	5
<i>La Imprenta*</i>	1871-1879	7	4
<i>Gaceta de Barcelona*</i>	1873-1883	10	0,5
Nous: 71 (en català, 5)			
<i>El Catalán**</i>	1876		0,5
<i>El Anunciador de Cataluña</i>	1876-1878	1	9
<i>El Correo Catalán*</i>	1876-1985	108	11
<i>La Correspondencia de Barcelona*</i>	1877-1884	6	10
<i>El Anunciador de Barcelona**</i>	1877		3
<i>El Comercio de Barcelona**</i>	1878		2

TAULA 1a (Continuació)
 Diaris publicats a Barcelona, 1875-1887

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>El Anunciador Catalán*</i>	1878		3
<i>La Publicidad**</i>	1878-1939		61
<i>El Anunciador Universal**</i>	1878		0,5
<i>La Crítica**</i>	1878		0,5
<i>Coliseo Barcelonés**</i>	1878		0,5
<i>El Látigo**</i>	1878		0,5
<i>El Coliseo**</i>	1878		0,5
<i>La Estafeta de Barcelona**</i>	1878		1
<i>La Correspondencia de Cataluña**</i>	1878		2
<i>Diario de la Noche**</i>	1878-1879		0,5
<i>El Teléfono**</i>	1878-1879		1
<i>Lo Poco y lo Mucho*</i>	1878		2
<i>El Anunciador**</i>	1878		1
<i>El Velón</i>	1878		0,5
<i>La Revista**</i>	1879		1
<i>Diari Català* - CAT</i>	1879-1881	2	1
<i>El Progreso</i>	1879		1
<i>Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola*</i>	1879-1882	2	0,5
<i>Lo Tibidabo** - CAT</i>	1879		1
<i>Gaceta de Cataluña**</i>	1879		2
<i>Las Noticias**</i>	1879		0,5
<i>El Principado**</i>	1879		1
<i>La Correspondencia de Cataluña**</i>	1879-1880	1	1,5
<i>El Progreso**</i>	1879-1880		3
<i>El Diluvio**</i>	1879-1939	59	4
<i>El Eco del Milenario**</i>	1880		0,5
<i>El Noticiero**</i>	1880		0,5
<i>La Correspondencia Catalana**</i>	1880-1882		10
<i>La Correspondencia Barcelonesa**</i>	1880		0,5
<i>La Marsellesa**</i>	1880		0,5
<i>La Correspondencia Ibérica**</i>	1880-1884		11
<i>Diario Liberal*</i>	1880		6
<i>El Diario**</i>	1880		1
<i>La Gacetilla**</i>	1880		1
<i>La Veu de Catalunya** - CAT</i>	1880		1

TAULA 1a (Continuació)
 Diaris publicats a Barcelona, 1875-1887

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>Lo Catalanista</i> ** - CAT	1880		1,5
<i>El Gobierno</i>	1880-1881		2,5
<i>El Mercantil Catalán</i>	1881-1882		3,5
<i>La Renaixensa</i> * - CAT	1881-1905	24	4
<i>La Vanguardia</i>	1881-	125	
<i>La Última Hora</i> **	1882-1885	2	
<i>El Principado</i>	1882-1883	1	2
<i>La Reconquista</i>	1882-1883		8,5
<i>La Gaceta</i> **	1882		1
<i>La Ilustración Popular</i> **	1882		1
<i>La Dinastía</i>	1883-1904	20	8,5
<i>El Eco de Barcelona</i>	1883		3,5
<i>La Jornada</i>	1883-1884		9
<i>La Libertad</i> *	1883-1884		8
<i>El Barcelonés</i>	1884-1890	5	9
<i>La Correspondencia Catalana</i> **	1884-1889	5	4
<i>El Diario de Gracia</i> (Gràcia)	1884		1
<i>La Península</i> *	1884-1886	1	6
<i>La Libertad Española</i> **	1884-1885	1	5
<i>La Batalla</i>	1885		1
<i>El Federalista</i>	1885		3
<i>El Suplemento de Barcelona</i> *	1885-1901	9	10
<i>El Monitor</i>	1886-1889	3	
<i>El Combate</i> **	1886		2
<i>Diario de Avisos</i> **	1886-1887		5
<i>El Suplemento de Barcelona y La Correspondencia de España de Madrid</i> **	1887		2,5
<i>Diario Mercantil</i> *	1887-1937	49	6
<i>La Nación</i>	1887-1891, 1893	3	10
<i>La Prensa Liberal</i>	1887		1
<i>El Productor</i>	1887		2
TOTAL: 75 (en català, 5)			

Diaris que no són suspesos: 19.

* Diaris suspesos que tenen substituïts amb altres noms: 16.

** Diaris substituïts: 40.

Diaris substituïts

De *La Imprenta: La Crítica* (25-28 i 30 de maig de 1878), *Coliseo Barcelonés* (29 de maig de 1878), *El Látigo* (31 de maig - 3 de juny de 1878), *El Coliseo* (4 de juny de 1878), *El Teléfono* (1 de desembre de 1878 - 4 de gener de 1879), *El Diluvio* (10 de febrer - 26 d'agost de 1879), *El Principado* (27 d'agost - 26 de setembre de 1879) i, definitivament, *El Diluvio* (27 de setembre de 1879 - 24 de gener de 1939).

D'El *Diluvio: El Telégrafo* (6 - 16 de novembre de 1934).

D'El *Correo Catalán: El Eco del Milenario* (24 d'abril - 1 de maig de 1880), *El Noticiero* (14 - 27 d'octubre de 1880), *El Fénix* (6 de desembre de 1900 - 12 de març de 1901).

De *Gaceta de Barcelona: El Anunciador de Barcelona* (1 d'octubre - 31 de desembre de 1877), *El Comercio de Barcelona* (22 de març - 22 de maig de 1878), *Gaceta de Cataluña* (1 d'agost de 1878 - 30 de setembre de 1879), *Las Noticias* (1 - 10 d'octubre de 1879) i *La Gaceta* (19 de juny - 24 de juliol de 1880 i 4 d'agost - 3 de setembre de 1882).

De *La Correspondencia de Barcelona: La Estafeta de Barcelona* (23 de juliol - 30 d'agost de 1878), *La Correspondencia de Cataluña* (31 d'agost - 1 de novembre de 1878 i 3 de desembre de 1878), *Diario de la Noche* (13 de desembre de 1878 - 2 de gener de 1879), *La Revista* (3 - 21 de gener de 1879), *La Correspondencia de Cataluña* (22 de gener - 30 d'agost de 1879, 19 de setembre - 10 d'octubre de 1879, 12 - 24 d'octubre de 1879, 6 de desembre - 13 de febrer de 1880 i 10 de març - 8 de juny de 1880), *El Progreso* (31 d'agost - 18 de setembre de 1879, 11 d'octubre de 1879, 25 d'octubre - 5 de desembre de 1879, 14 de febrer - 9 de març de 1880 i 9 - 12 de juny de 1880), *La Correspondencia Catalana* (13 de juny - 9 de novembre de 1880, 7 - 13 de desembre de 1880, 21 de desembre - 2 de febrer de 1881 i 4 de març de 1881 - 3 de juny de 1882), *La Correspondencia Barcelonesa* (10 - 15 de novembre de 1880), *La Marsellesa* (16 - 23 de novembre de 1880) i *La Correspondencia Ibérica* (24 de novembre - 6 de desembre de 1880, 14 - 20 de desembre de 1880, 3 de febrer - 3 de març de 1881 i 4 de juny de 1882 - 20 de febrer de 1884). Escissió en aquesta data en *La Correspondencia Ibérica*, fins al 28 d'abril de 1884, i *La Correspondencia Catalana*, fins al 1889.

D'El *Anunciador Catalán: La Publicidad* (2 abril - 1 de juny de 1878, 27 de juny de 1878 - 22 de setembre de 1882 i 24 d'octubre de 1882 - 30 de setembre de 1922), *La Publicidad* (1 d'octubre de 1922 - 22 de gener de 1939), *El Anunciador Universal* (9 - 13 de juny de 1878), *La Ilustración Popular* (23 de setembre - 23 d'octubre de 1882) i *Mirador* (4 de novembre - 31 de desembre de 1934).

De *Lo Poco y lo Mucho: El Anunciador* (1 - 30 d'agost de 1878).

De *Diari Català: Lo Tibidabo* (25 de juliol - 18 d'agost de 1879), *La Veu de Catalunya* (30 de juliol - 28 d'agost de 1880) i *Lo Catalanista* (16 d'octubre - 29 de novembre de 1880).

De *Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola: La Última Hora* (1 d'agost de 1884 - 30 de desembre de 1885).

De *Diario Liberal: El Diario* (21 - 30 de juliol i 30 d'octubre - 13 de novembre de 1880).

De *La Renaixensa: Lo Sometent* (març i abril de 1897).

De *La Libertad: La Libertad Española* (1 d'agost de 1884 - 30 de desembre de 1885).

De *La Península: El Combate* (30 d'agost - 11 de novembre de 1886) i *Diario de Avisos* (17 de novembre de 1886 - 22 de maig de 1887).

D'El *Suplemento de Barcelona: El Suplemento de Barcelona y La Correspondencia de España de Madrid* (19 d'abril - 2 de juliol de 1887), *El Suplemento* (1 de gener de 1888 - 6 de novembre de 1894), *La Opinión* (7 de novembre de 1894 - 31 de desembre de 1898),

La Opinión Imparcial (7 de maig de 1898 - 31 de desembre de 1898) i *La Opinión de Cataluña* (1 de gener de 1899 - 4 de juny de 1901).

De *Diario Mercantil: Diari Mercantil* (1 de febrer de 1932 - 5 d'agost de 1933 i 1 de febrer - 10 de novembre de 1934).

TAULA 1b
Diaris publicats a ciutats comarcals, 1875-1887

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
GIRONA: 3			
Nous: 3			
<i>El Eco de la Provincia de Gerona</i>	1882-1883	1	4
<i>La Lucha</i>	1887-1910	24	
<i>La Nueva Lucha</i>	1887-1890	3	6
LLEIDA: 2			
Nous: 2			
<i>El País</i>	1879-1934	66	10
<i>Diario de Lérida*</i>	1886-1931	45	6
* Hi ha uns diaris anteriors del mateix nom: <i>Diario de la Ciudad de Lérida</i> , <i>Diario de Lérida</i> (1808-1810) (Guillamet, 2003a, p. 344-345) i <i>Diario de Lérida</i> (1860-1861) (Huertas, dir., 1995, p. 131).			
MANRESA: 2			
Nous: 2			
<i>Diario de Manresa*</i>	1885		1
<i>La Montaña**</i>	1887		2
* Hi ha un diari anterior del mateix nom, <i>Diario de Manresa</i> (1808-1810) (Guillamet, 2003a, p. 349-350).			
** Aquest diari s'edita simultàniament a Sabadell i Manresa.			
REUS: 7 (en català, 1)			
Anteriors: 2			
<i>Diario de Reus</i>	1844-1845, 1859-1938*	81	4
<i>Las Circunstancias</i>	1874-1936	62	
Nous: 5 (en català, 1)			
<i>Crónica de Reus</i>	1882-1887	4	5
<i>El Imparcial Reusense</i>	1883		2,5
<i>La Correspondencia de Reus</i>	1886-1894	7	7
<i>Lo Somatent - CAT</i>	1886-1903	18	
<i>El Distrito</i>	1887-1888		7
* Aquest diari té una última i breu època de cinc dies a finals de gener de 1939, després de l'ocupació franquista de Reus, que no incloem en aquesta cronologia.			

TAULA 1b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1875-1887

Ciutats i diaris	Any d'inici i any de finalització	Anys	Mesos
SABADELL: 8			
Nous: 8			
<i>Los Ecos del Vallés*</i>	1880-1881	1	6
<i>Diario de Sabadell**</i>	1881-1886		10
<i>El Conciliador</i>	1882-1883	1	9
<i>Crónica de Sabadell / Crónica Sabadellense</i>	1885		3
<i>El Sabadellés</i>	1885-1894	9	9
<i>Eco de Sabadell</i>	1887, 1889		6,5
<i>La Montaña***</i>	1887		2
<i>Criterio Sabadellés / El Criterio Sabadellés</i>	1887-1890	3	10

* Hi ha un diari anterior de nom semblant, *El Eco del Vallés* (1855) (Huertas, dir., 1995, p. 121).

** Hi ha un diari anterior del mateix nom, *Diario de Sabadell* (1854-1855) (Huertas, dir., 1995, p. 117).

*** Aquest diari s'edita simultàniament a Sabadell i Manresa.

TARRAGONA: 9

Anteriors: 1

<i>Diario de Tarragona</i>	1853-1938*	85	
----------------------------	------------	----	--

Nous: 8

<i>La Opinión</i>	1875-1904	28	9
<i>El Sufragio</i>	1884-1885	1	
<i>El Eco de la Provincia</i>	1885-1886		9
<i>El Orden</i>	1886-1888	2	7
<i>El Restaurador</i>	1886		3
<i>El Gubernamental</i>	1887		3
<i>El Mercantil</i>	1887-1892	5	9
<i>La Provincia de Tarragona</i>	1887-1900	3	6

* El *Diario de Tarragona* no figura al catàleg dirigit per Huertas (dir., 1995), prenem les dades de Torrent i Tasis (1966, vol. II, p. 280-282) i de Virgili i Sanromà (1980, vol. I, p. 1-28). Hi ha quatre diaris anteriors del mateix nom, *Diario de Tarragona* (1808-1811), *Diario de Tarragona* (1820), *Diario de Tarragona* (1822) i *Diario de Tarragona* (1827) (Guillamet, 2003a, p. 355-356, 385, 402 i 412).

TAULA 1b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1875-1887

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
TERRASSA: 1			
Nous: 1			
<i>La Revista Tarrasense</i>	1885-1888	2	6
TORTOSA: 4			
Nous: 4			
<i>Correo de Tortosa / Correo Dertosense</i>	1882-1892	10	
<i>Diario de Tortosa</i>	1882-1923	41	8
<i>La Verdad</i>	1883-1903	19	7
<i>La Voz del Progreso</i>	1885-1890	5	2
VALLS: 2			
Nous: 2			
<i>Diario Vallense / El Vallense</i>	1878-1879	1	
<i>Diario de Valls</i>	1878-1879	1	
VIC: 1			
Nous: 1			
<i>Diario de Vich*</i>	1877		7
* Hi ha tres diaris anteriors del mateix nom: <i>Diario de Vich</i> (1808-1811), <i>Diario de Vich</i> (1814) i <i>Diario de Vich</i> (1823) (Guillamet, 2003a, p. 347, 378 i 406).			
VILANOVA I LA GELTRÚ: 2			
Anteriors: 1			
<i>Diario de Villanueva y Geltrú</i>	1850-1920	69	10
Nous: 1			
<i>El Mensajero / El Nuevo Mensajero</i>	1883-1888	5	4,5
Anteriors: 4			
Nous: 37			
TOTAL: 41 (en català, 1)			

TAULA 1c

Diaris publicats per anys a Barcelona, 1875-1887

1875: 4

Diario de Barcelona, La Imprenta,** Crónica de Cataluña* i Gaceta de Barcelona.**

1876: 7

Diario de Barcelona, La Imprenta,** Crónica de Cataluña,* Gaceta de Barcelona,* El Anunciador de Cataluña,* El Correo Catalán* i El Catalán.***

1877: 8

Diario de Barcelona, La Imprenta,** Crónica de Cataluña,* Gaceta de Barcelona,* El Anunciador de Cataluña,* El Correo Catalán,* La Correspondencia de Barcelona* i El Anunciador de Barcelona.***

1878: 23

Diario de Barcelona, La Imprenta,** Crónica de Cataluña,* Gaceta de Barcelona,* El Anunciador de Cataluña,* El Correo Catalán,* La Correspondencia de Barcelona,* La Publicidad,* Lo Poco y lo Mucho,* El Velón, El Anunciador Catalán,* El Anunciador Universal,** El Comercio de Barcelona,** Gaceta de Cataluña,** La Crítica,** Coliseo Barcelonés,** El Látigo,** El Coliseo,** La Estafeta de Barcelona,** La Correspondencia de Cataluña,** Diario de la Noche,** El Teléfono** i El Anunciador.***

1879: 18

Diario de Barcelona, El Diluvio,** Crónica de Cataluña,* Gaceta de Barcelona,* El Correo Catalán,* La Correspondencia de Barcelona,* La Publicidad,* Diario de la Noche,** El Teléfono,** Diari Català,* El Progreso, Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola,* Lo Tibidabo,** Gaceta de Cataluña,** Las Noticias,** El Principado,** La Correspondencia de Cataluña** i El Progreso.***

1880: 23

Diario de Barcelona, El Diluvio,** Crónica de Cataluña,* Gaceta de Barcelona,* El Correo Catalán,* La Correspondencia de Barcelona,* La Publicidad,* Diari Català,* Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola,* La Correspondencia de Cataluña,** El Progreso,** La Correspondencia Catalana,** La Correspondencia Barcelonesa,** La Marsellesa,** La Correspondencia Ibérica,** El Eco del Milenario,** El Noticiero,** Diario Liberal,* El Diario,** La Gacetilla,** La Veu de Catalunya,** Lo Catalanista** i El Gobierno.*

1881: 15

Diario de Barcelona, El Diluvio,** Crónica de Cataluña,* Gaceta de Barcelona,* El Correo Catalán,* La Correspondencia de Barcelona,* La Correspondencia Catalana,** La Correspondencia Ibérica,** La Publicidad,* Diari Català,* Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola,* El Gobierno, El Mercantil Catalán, La Renaixensa* i La Vanguardia.*

TAULA 1c (Continuació)
 Diaris publicats per anys a Barcelona, 1875-1887

1882: 18

Diario de Barcelona, El Diluvio,** Crónica de Cataluña,* Gaceta de Barcelona,* El Correo Catalán,* La Correspondencia de Barcelona,* La Publicidad,* Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola,* La Correspondencia Catalana,** La Correspondencia Ibérica,** El Mercantil Catalán, La Renaixensa,* La Vanguardia, El Principado, La Reconquista, La Última Hora,** La Gacetilla** i La Ilustración Popular.***

1883: 18

Diario de Barcelona, El Diluvio,** Crónica de Cataluña,* Gaceta de Barcelona,* El Correo Catalán,* La Correspondencia de Barcelona, La Correspondencia Ibérica,** La Publicidad,* Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola,* La Renaixensa,* La Vanguardia, El Principado, La Reconquista, La Última Hora,** La Dinastía, El Eco de Barcelona, La Jornada i La Libertad.**

1884: 18

Diario de Barcelona, El Diluvio,** Crónica de Cataluña,* El Correo Catalán,* La Correspondencia de Barcelona,* La Publicidad,* Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola,* La Correspondencia Ibérica,** La Renaixensa,* La Vanguardia, La Dinastía, La Jornada, La Libertad,* La Libertad Española,** La Correspondencia Catalana,** El Barcelonés, El Diario de Gracia i La Península.**

1885: 17

Diario de Barcelona, El Diluvio,** Crónica de Cataluña,* El Correo Catalán,* La Publicidad,* Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola,* La Renaixensa,* La Vanguardia, La Dinastía, El Barcelonés, La Libertad Española,** La Correspondencia Catalana,** La Península,* La Última Hora,** La Batalla, El Federalista i El Suplemento de Barcelona.**

1886: 15

Diario de Barcelona, El Diluvio,** Crónica de Cataluña,* El Correo Catalán,* La Publicidad,* La Renaixensa,* La Vanguardia, La Dinastía, El Barcelonés, La Correspondencia Catalana,** La Península,* El Suplemento de Barcelona,* El Monitor, El Combate** i Diario de Avisos.***

1887: 17

*Diario de Barcelona,** El Diluvio,** El Correo Catalán,* La Publicidad,* La Renaixensa,* La Vanguardia, La Dinastía, El Barcelonés, La Correspondencia Catalana,** La Península,* El Suplemento de Barcelona,* El Monitor, Diario Mercantil,* Diario de Avisos,** La Nación, La Prensa Liberal i El Productor.*

* Diaris suspesos que tenen substituïts amb altres noms.

** Diaris substituïts.

TAULA 2a
Diaris publicats a Barcelona, 1888-1898

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Anteriors: 12 (en català, 1)			
<i>Diario de Barcelona</i>	1792-1992	200	
<i>El Correo Catalán</i>	1876-1985	108	11
<i>La Publicidad</i>	1878-1939	61	
<i>El Diluvio</i>	1879-1939	59	4
<i>La Renaixensa*</i> - CAT	1881-1905	24	4
<i>La Vanguardia</i>	1881-	en publicació	
<i>La Dinastía</i>	1883-1904	20	8,5
<i>El Barcelonés</i>	1884-1890	5	9
<i>La Correspondencia Catalana</i>	1884-1889	5	4
<i>El Monitor</i>	1886-1889	3	
<i>Diario Mercantil</i>	1887-1937	49	6
<i>La Nación</i>	1887-1891, 1893	3	10
Nous: 25 (en català, 1)			
<i>El Suplemento**</i>	1888-1894	6	10
<i>Diario de Cataluña*</i>	1888-1891	2	9
<i>El Noticiero Universal</i>	1888-1985	97	
<i>Diario del Comercio</i>	1890-1939	48	10
<i>Diario de Gracia</i>	1890		3
<i>El Popular</i>	1891		1
<i>El Diario Catalán**</i>	1891-1903	12	
<i>El Cronista de Barcelona</i>	1892-1893		6
<i>La Concordia</i>	1893		2
<i>Diario Republicano de Barcelona</i>	1893		1
<i>La Protección Nacional*</i>	1893-1898	4	5
<i>Ecos Telegráficos*</i>	1894		2
<i>El Heraldo de Barcelona**</i>	1894		0,5
<i>La Opinión**</i>	1894-1898	4	2
<i>Gil Blas</i>	1894-1895		4
<i>Diario del Pueblo</i>	1896		5
<i>Las Noticias</i>	1896-1939	42	11
<i>Asociación Mercantil Española</i>	1897-1898	1	2
<i>Diario Moderno</i>	1897		1
<i>Lo Sometent**</i> - CAT	1897		2

TAULA 2a (Continuació)
 Diaris publicats a Barcelona, 1888-1898

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>La Opinión Imparcial**</i>	1898-1898		7
<i>El Heraldo**</i>	1898-1903	4	9
<i>El Correo Mercantil</i>	1898		0,5
<i>El Pabellón Nacional</i>	1898		2
<i>La Voz de la Patria</i>	1898	1	
TOTAL: 37 (en català, 2)			

* Diaris suspesos que tenen substituïts amb altres noms.

** Diaris substituïts.

Diaris substituïts

D'El *Suplemento de Barcelona*: El *Suplemento*, La *Opini3n* i La *Opini3n Imparcial*.

De *Diario de Catalu1a*: El *Diario Catal3n*.

De *La Protecci3n Nacional*: El *Heraldo* i El *Heraldo de Barcelona*.

D'Ec3s *Telegr3ficos*: El *Heraldo de Barcelona*.

De *La Renaixensa*: Lo *Sometent*.

TAULA 2b
Diaris publicats a ciutats comarcals, 1888-1898

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
FIGUERES: 1			
Nous: 1			
<i>La Concentraci3n</i>	1891		1
GIRONA: 4			
Anteriors: 2			
<i>La Lucha</i>	1887-1910	24	
<i>La Nueva Lucha</i>	1887-1890	3	6
Nous: 2			
<i>Diario de Gerona*</i>	1889-1936	47	4
<i>El Correo de Gerona**</i>	1893-1904	11	4
* Hi ha dos diaris anteriors del mateix nom: <i>Diario de Gerona</i> (1808-1809) i <i>Diario de Gerona</i> (1823) (Guillamet, 2003a, p. 346 i 406).			
** Hi ha dos peri3dics no diaris anteriors de nom quasi igual: <i>Correo de Gerona</i> (1795) i <i>Correo de Gerona</i> (1808) (Guillamet, 2003a, p. 342 i 345).			
LLEIDA: 6			
Anteriors: 2			
<i>El Pa3s</i>	1879-1934	66	10
<i>Diario de L3rida</i>	1886-1931	45	6
Nous: 4			
<i>Diario Liberal</i>	1889		3
<i>El Liberal</i>	1891		6
<i>El Almog3var Leridano</i>	1892-1894	2	4
<i>El Pallaresa</i>	1895-1919	24	7
MANRESA: 3			
Nous: 3			
<i>Diario de Manresa y su Comarca</i>	1894-1898	3	8
<i>Diario de Avisos de Manresa</i>	1896-1938	42	
<i>El Mercantil Manresano</i>	1896		2

TAULA 2b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1888-1898

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
MATARÓ: 2			
Nous: 2			
<i>Noticiero Mataronés</i>	1894-1895		7
<i>Diario de Mataró y la Comarca</i>	1895-1936	41	2
REUS: 10 (en català, 1)			
Anteriors: 6 (en català, 1)			
<i>Diario de Reus</i>	1844-1845, 1859-1938	81	4
<i>La Redención del Pueblo</i>	1871-1874, 1889-1890	3	5
<i>Las Circunstancias</i>	1874-1936	62	
<i>La Correspondencia de Reus</i>	1886-1894	7	7
<i>Lo Somatent - CAT</i>	1886-1903	18	
<i>El Distrito</i>	1887-1888		7,5
Nous: 4			
<i>El Noticiero de Reus</i>	1893		0,5
<i>La Autonomía</i>	1894-1901	6	10
<i>Crónica Reusense</i>	1896-1900	4	
<i>El Liberal de Reus</i>	1897-1899	2	
SABADELL: 11			
Anteriors: 2			
<i>El Sabadellés</i>	1885-1894	9	9
<i>Criterio Sabadellés / El Criterio Sabadellés</i>	1887-1890	3	10
Nous: 9			
<i>Eco de Sabadell</i>	1889		0,5
<i>El Cliché</i>	1891-1892	1	5
<i>El Federal</i>	1892		1,5
<i>El Mercantil</i>	1892-1893		5
<i>La Balanza</i>	1894		0,5
<i>Sabadell Moderno / Sabadell Literario / El Independiente / Sabadell Moderno</i>	1895-1907	12	

TAULA 2b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1888-1898

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>Diario de Sabadell</i>	1896-1897	1	
<i>Lo Catalanista</i>	1897-1898	1	
<i>La Situación</i>	1897-1898		7
TARRAGONA: 13			
Anteriors: 5			
<i>Diario de Tarragona</i>	1853-1938	85	
<i>La Opinión</i>	1875-1904	28	9
<i>El Orden</i>	1886-1888	2	7
<i>El Mercantil</i>	1887-1892	5	9
<i>La Provincia de Tarragona</i>	1887-1900	3	6
Nous: 8			
<i>La Provincia</i>	1889-1891	2	5
<i>El Municipio</i>	1890		6
<i>El Pabellón Liberal</i>	1890-1894	4	2
<i>El Correo de la Provincia</i>	1892-1896	4	4
<i>El Tarraconense</i>	1893		5
<i>Diario del Comercio</i>	1895-1911	16	1
<i>El Noticiero Tarraconense</i>	1896-1897		2
<i>El Regional</i>	1898		2
TORTOSA: 9			
Anteriors: 4			
<i>Correo de Tortosa</i>	1882-1892, 1896-1900, 1922-1936	4	3
<i>Diario de Tortosa</i>	1882-1923	41	8
<i>La Verdad</i>	1883-1903	19	7
<i>La Voz del Progreso</i>	1885-1890	5	2
Nous: 5			
<i>Los Debates</i>	1888-1911	23	
<i>La Correspondencia de Tortosa</i>	1891-1892	1	
<i>El Estandarte Católico</i>	1891-1900	9	8

TAULA 2b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1888-1898

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>El Independiente / El Nuevo Independiente</i>	1894		8
<i>El Nuevo Diario</i>	1898-1900	1	8
VALLS: 1			
Nous: 1			
<i>La Actualidad</i>	1896-1897	1	7
VILANOVA I LA GELTRÚ: 2			
Anteriors: 2			
<i>Diario de Villanueva y Geltrú</i>	1850-1920	69	10
<i>El Mensajero / El Nuevo Mensajero</i>	1883-1888	5	4,5
Anteriors: 23 (en català, 1)			
Nous: 39			
TOTAL: 62 (en català, 1)			

TAULA 2c

Diaris publicats per anys a Barcelona, 1888-1898

1888: 15

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, El Barcelonés, La Correspondencia Catalana, El Suplemento,** El Monitor, Diario Mercantil, La Nación, Diario de Cataluña** i *El Noticiero Universal*.

1889: 15

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, El Barcelonés, La Correspondencia Catalana, El Suplemento,** El Monitor, Diario Mercantil, La Nación, Diario de Cataluña** i *El Noticiero Universal*.

1890: 15

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, El Barcelonés, El Suplemento,** Diario Mercantil, La Nación, Diario de Cataluña,* El Noticiero Universal, Diario del Comercio i Diario de Gracia*.

1891: 15

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, El Suplemento,** Diario Mercantil, La Nación, Diario de Cataluña,* El Diario Catalán,** El Noticiero Universal, Diario del Comercio i El Popular*.

1892: 13

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, El Suplemento,** Diario Mercantil, El Diario Catalán,** El Noticiero Universal, Diario del Comercio i El Cronista de Barcelona*.

1893: 17

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, El Suplemento,** Diario Mercantil, El Diario Catalán,** El Noticiero Universal, Diario del Comercio, El Cronista de Barcelona, La Nación, La Concordia, Diario Republicano de Barcelona i La Protección Nacional.**

1894: 17

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, El Suplemento,** Diario Mercantil, El Diario Catalán,** El Noticiero Universal, Diario del Comercio, La Protección Nacional,* Ecos Telegráficos,* El Heraldo de Barcelona,** Gil Blas* i La Opinión.***

1895: 14

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Diario Catalán,** El Noticiero Universal, Diario del Comercio, La Protección Nacional,* Gil Blas* i La Opinión.***

TAULA 2c (Continuació)
 Diaris publicats per anys a Barcelona, 1888-1898

1896: 15

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Diario Catalán,** El Noticiero Universal, Diario del Comercio, La Protección Nacional,* La Opinión,** Diario del Pueblo i Las Noticias.*

1897: 17

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Diario Catalán,** El Noticiero Universal, Diario del Comercio, La Protección Nacional,* La Opinión,** Las Noticias, Lo Sometent,** Asociación Mercantil Española i Diario Moderno.*

1898: 20

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Diario Catalán,** El Noticiero Universal, Diario del Comercio, La Protección Nacional,* La Opinión,** Las Noticias, Asociación Mercantil Española, La Opinión Imparcial,** El Heraldo,** El Correo Mercantil, El Pabellón de la Patria i La Voz de la Patria.*

* Diaris suspesos que tenen substituïts amb altres noms.

** Diaris substituïts.

TAULA 3a
Diaris publicats a Barcelona, 1899-1913

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Anteriors: 13 (en català, 1)			
<i>Diario de Barcelona</i>	1792-1992	200	
<i>El Correo Catalán*</i>	1876-1985	108	11
<i>La Publicidad</i>	1878-1939	61	
<i>El Diluvio</i>	1879-1939	59	4
<i>La Renaixensa - CAT</i>	1881-1905	24	4
<i>La Vanguardia</i>	1881-	en publicació	
<i>La Dinastía</i>	1883-1904	20	8,5
<i>Diario Mercantil</i>	1887-1937	49	6
<i>El Noticiero Universal</i>	1888-1985	97	
<i>Diario del Comercio</i>	1890-1939	48	10
<i>El Diario Catalán</i>	1891-1903	12	
<i>Las Noticias</i>	1896-1939	42	11
<i>El Heraldo**</i>	1898-1903	4	9
Nous: 22 (en català, 4)			
<i>La Opinión de Cataluña**</i>	1899-1901	2	5
<i>La Lucha / La Reconquista</i>	1899		6,5
<i>La Veu de Catalunya* - CAT</i>	1899-1937	37	
<i>Cosmopolita</i>	1900		1
<i>La Patria</i>	1900-1901		7,5
<i>El Fénix**</i>	1900-1901		3
<i>La Creu de Catalunya** - CAT</i>	1900		1
<i>Diari de Catalunya** - CAT</i>	1900-1901		9
<i>El Liberal de Barcelona</i>	1901-1902	1	3
<i>El Liberal</i>	1901-1936	35	5
<i>Diario Oficial de Avisos de Barcelona</i>	1902-1903	1	4
<i>El Heraldo de Barcelona</i>	1903-1905	2	2
<i>La Tribuna</i>	1903-1931	21	7
<i>Diario de la Tarde</i>	1904		4
<i>El Poble Català - CAT</i>	1906-1919	13	6
<i>El Progreso</i>	1906-1939	32	6
<i>La Prensa</i>	1911-1913	1	1
<i>El Intransigente</i>	1912-1913		9
<i>La Mañana</i>	1912		4

TAULA 3a (Continuació)
 Diaris publicats a Barcelona, 1899-1913

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>El Sport</i>	1912-1913		5
<i>El Día Gráfico</i>	1913-1939	25	3
<i>La Tarde</i>	1913		1
TOTAL: 35 (en català, 5)			

* Diaris suspesos que tenen substituïts amb altres noms.

** Diaris substituïts.

Diaris substituïts

De *La Protección Nacional*: *El Herald*.

De *La Opinión Imparcial*: *La Opinión de Catalunya*.

D'*El Correo Catalán*: *El Fénix*.

De *La Veu de Catalunya*: *La Creu de Catalunya* i *Diari de Catalunya*.

TAULA 3b
Diaris publicats a ciutats comarcals, 1899-1913

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
GIRONA: 7 (en català, 1)			
Anteriors: 3			
<i>La Lucha</i>	1887-1910	24	
<i>Diario de Gerona</i>	1889-1936	47	11
<i>El Correo de Gerona</i>	1893-1904	11	4
Nous: 4			
<i>Lo Geronés - CAT</i>	1908-1909	1	
<i>El Tradicionalista</i>	1909	1	
<i>Ciudadanía</i>	1910		5
<i>El Norte</i>	1910-1925	15	6
LLEIDA: 9 (en català, 1)			
Anteriors: 3			
<i>El País</i>	1879-1934	66	10
<i>Diario de Lérida</i>	1886-1931	45	6
<i>El Pallaresa</i>	1895-1919	24	7
Nous: 6			
<i>La Comarca de Lleyda</i> ¹⁴¹ - CAT	1900-1908	7	10
<i>El Noticiero de Lérida</i>	1902		6
<i>El Ideal</i>	1906-1923	17	8
<i>El Correo de Lérida</i>	1909-1922	13	4
<i>El Correo Leridano</i>	1910-1913	3	
<i>La Prensa</i>	1912-1916	5	
MANRESA: 7 (en català, 3)			
Anteriors: 1			
<i>Diario de Avisos de Manresa</i>	1896-1938	42	
Nous: 6 (en català, 3)			

141. Títol registrat per Solà i Dachs (1978b, p. 195).

TAULA 3b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1899-1913

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>El Noticiero Manresano</i>	1899-1900	1	3
<i>La Veritat - CAT</i>	1901-1904	3	
<i>El Pla de Bages - CAT</i>	1904-1937	33	3
<i>Bages Ciutat - CAT</i>	1909-1919	9	4
<i>L'Halley</i>	1910		0,5
<i>La Reforma</i>	1913-1920	6	8
MATARÓ: 1			
Anteriors: 1			
<i>Diario de Mataró y la Comarca / Diario de Mataró y su Comarca / Diario de Mataró</i>	1895-1936	41	2
REUS: 9 (en català, 2)			
Anteriors: 6 (en català, 1)			
<i>Diario de Reus</i>	1844-1845, 1859-1938	81	4
<i>Las Circunstancias</i>	1874-1936	62	
<i>Lo Somatent - CAT</i>	1886-1903	18	
<i>La Autonomía</i>	1894-1901	6	10
<i>Crónica Reusense</i>	1896-1900	4	
<i>El Liberal de Reus</i>	1897-1899	2	
Nous: 3 (en català, 1)			
<i>La Derecha</i>	1900-1901		10
<i>Reus</i>	1900		4
<i>Foment - CAT</i>	1909-1923, 1931-1934, 1936	18	3
SABADELL: 7 (en català, 4)			
Anteriors: 1			
<i>Sabadell Moderno / Sabadell Literario / El Independiente / Sabadell Moderno</i>	1895-1907	12	

TAULA 3b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1899-1913

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Nous: 6 (en català, 4)			
<i>Diario de Sabadell</i>	1903-1904	1	3
<i>Acció Catalana - CAT</i>	1907-1909	1	7
<i>Gazeta del Vallès - CAT</i>	1908-1917	10	
<i>Diari de Sabadell - CAT</i>	1910-1936	26	
<i>El Pueblo</i>	1910-1912	1	4
<i>L'Eco de Sabadell - CAT</i>	1913		0,5
TARRAGONA: 7			
Anteriors: 4			
<i>Diario de Tarragona</i>	1853-1938	85	
<i>La Opinión</i>	1875-1904	28	9
<i>La Provincia de Tarragona</i>	1887-1900	3	6
<i>Diario del Comercio</i>	1895-1911	16	1
Nous: 3			
<i>La Cruz</i>	1901-1936	34	9
<i>Heraldo de Tarragona</i>	1903-1910	7	
<i>La Justicia</i>	1903-1906	3	
TERRASSA: 2			
Nous: 2			
<i>La Comarca del Vallés</i>	1908-1923	14	8
<i>Crónica Social / Crònica Social</i>	1911-1936	25	7
TORTOSA: 10			
Anteriors: 6			
<i>Diario de Tortosa</i>	1882-1923	41	8
<i>La Verdad</i>	1883-1903	19	7
<i>Los Debates</i>	1888-1911	23	
<i>El Estandarte Católico</i>	1891-1900	9	8
<i>Correo de Tortosa</i>	1896-1900	4	3
<i>El Nuevo Diario</i>	1898-1900	1	8

TAULA 3b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1899-1913

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Nous: 4			
<i>El Ebro</i>	1900-1903	2	11
<i>Correo Ibérico</i>	1903-1908	4	7
<i>El Restaurador</i>	1908-1920	19	10
<i>El Tiempo</i>	1911-1915	4	
VILANOVA I LA GELTRÚ: 1			
Anteriors: 1			
<i>Diario de Villanueva y Geltrú</i>	1850-1920	68	10
Anteriors: 26 (en català, 1)			
Nous: 34 (en català, 10)			
TOTAL: 60 (en català, 11)			

TAULA 3c

Diaris publicats per anys a Barcelona, 1899-1913

1899: 16

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Diario Catalán, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, El Heraldo, La Lucha / La Reconquista, La Veu de Catalunya i La Opinión de Cataluña.

1900: 20

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Diario Catalán, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, El Heraldo, La Veu de Catalunya, La Creu de Catalunya, Diari de Catalunya, La Opinión de Cataluña, Cosmopolita, La Patria i El Fénix.

1901: 20

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Diario Catalán, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, El Heraldo, Diari de Catalunya, La Veu de Catalunya, La Opinión de Cataluña, La Patria, El Fénix, El Liberal de Barcelona i El Liberal.

1902: 17

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Diario Catalán, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, El Heraldo, La Veu de Catalunya, El Liberal de Barcelona, El Liberal i Diario Oficial de Avisos de Barcelona.

1903: 18

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Diario Catalán, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, El Heraldo, La Veu de Catalunya, El Liberal, Diario Oficial de Avisos de Barcelona, El Heraldo de Barcelona i La Tribuna.

1904: 16

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, La Dinastía, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, El Heraldo de Barcelona, La Tribuna i Diario de la Tarde.

1905: 14

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Renaixensa, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, El Heraldo de Barcelona i La Tribuna.

TAULA 3c (Continuació)
Diaris publicats per anys a Barcelona, 1899-1913

1906: 14

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català i El Progreso.

1907: 14

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català i El Progreso.

1908: 14

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català i El Progreso.

1909: 14

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català i El Progreso.

1910: 14

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català i El Progreso.

1911: 15

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català, El Progreso i La Prensa.

1912: 18

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català, El Progreso, La Prensa, El Intransigente, La Mañana i El Sport.

1913: 19

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català, El Progreso, La Prensa, El Intransigente, El Sport, El Día Gráfico i La Tarde.

TAULA 4a
Diaris publicats a Barcelona, 1914-1923

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Anteriors: 15 (en català, 3)			
<i>Diario de Barcelona</i>	1792-1992	200	
<i>El Correo Catalán</i>	1876-1985	108	11
<i>La Publicidad / La Publicitat</i> - CAT, 1922	1878-1939	61	
<i>El Diluvio</i>	1879-1939	59	4
<i>La Vanguardia</i>	1881-	en publicació	
<i>Diario Mercantil</i>	1887-1937	49	6
<i>El Noticiero Universal</i>	1888-1985	97	
<i>Diario del Comercio</i>	1890-1939	48	10
<i>Las Noticias</i>	1896-1939	42	11
<i>La Veu de Catalunya*</i> - CAT	1899-1937	37	
<i>El Liberal</i>	1901-1936	35	5
<i>La Tribuna</i>	1903-1931	21	7
<i>El Poble Català</i> - CAT	1906-1919	13	6
<i>El Progreso</i>	1906-1939	32	6
<i>El Día Gráfico</i>	1913-1939	25	3
Nous: 42 (en català, 2)			
<i>Figaro</i>	1914		1
<i>Última Hora</i>	1914		1
<i>El Suplemento</i>	1914		1
<i>Diario de la Tarde</i>	1914		1
<i>La Defensa</i>	1914		1
<i>Germinal</i>	1915		2
<i>La Libertad</i>	1915-1916		7
<i>Los Miserables*</i>	1915-1917	1	7
<i>El Hombre Libre**</i>	1916		1
<i>El Insurgente**</i>	1916		1
<i>La Lucha</i>	1916-1919	2	9
<i>Solidaridad Obrera</i>	1916-1939	23	
<i>El Tiempo</i>	1916-1919	2	2
<i>Gaceta de Cataluña</i>	1917-1931	14	
<i>El Resumen</i>	1917-1937	20	5
<i>Baluart de Sitges**</i> - CAT	1917		0,1
<i>Costa de Ponent**</i> - CAT	1917		0,1

TAULA 4a (Continuació)
 Diaris publicats a Barcelona, 1914-1923

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>La Aurora</i>	1918-1936	16	9
<i>La Prensa</i>	1918-1932	14	10
<i>El Radical</i>	1918-1923	5	7
<i>La Actualidad</i>	1919		1
<i>Información</i>	1919		1
<i>La Nación</i>	1919-1921	2	7
<i>Patria</i>	1919		2
<i>La Retaguardia</i>	1919		1
<i>La Jornada / La Jornada de Barcelona</i>	1920-1936	16	6
<i>La Mañana</i>	1920-1930	9	8
<i>La Región</i>	1920-1927	6	11
<i>El Universo</i>	1920-1923	2	11
<i>La Actualidad</i>	1921		1
<i>La Última Hora</i>	1921		6
<i>La Información</i>	1921-1924	2	2
<i>Hoy</i>	1922		1
<i>La Nueva Publicidad</i>	1922		3
<i>La Palabra</i>	1922-1923		1,5
<i>El Autonomista</i>	1923		8
<i>La Actuación</i>	1923		1
<i>Diario de Sports</i>	1923		1
<i>Diario de Cataluña</i>	1923		1
<i>Jornada Deportiva</i>	1923		2
<i>Lucha Obrera</i>	1923-1924		1
<i>La Verdad</i>	1923		0,5
TOTAL: 57 (en català, 5)			

* Diaris suspesos que tenen substituïts amb altres noms.

** Diaris substituïts.

Diaris substituïts

D'El Miserable: *El Hombre Libre* i *El Insurgente*.

De La Veu de Catalunya: *Baluart de Sitges* i *Costa de Ponent*.

TAULA 4b
Diaris publicats a ciutats comarcals, 1914-1923

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
BADALONA: 2			
Nous: 2			
<i>Diario de Badalona</i>	1923		3
<i>Heraldo de Badalona</i>	1923		0,1
GIRONA: 4			
Anteriors: 2			
<i>Diario de Gerona</i>	1889-1936	47	11
<i>El Norte</i>	1910-1925	15	6
Nous: 2			
<i>El Autonomista</i>	1920-1939	19	1
<i>La Opinión</i>	1923		3
LLEIDA: 7 (en català, 2)			
Anteriors: 6 (en català, 1)			
<i>El País</i>	1879-1934	66	10
<i>Diario de Lérida</i>	1886-1931	45	6
<i>El Pallaresa</i> - CAT, 1918	1895-1919	24	7
<i>El Ideal</i>	1906-1923	17	8
<i>El Correo de Lérida</i>	1909-1922	13	4
<i>La Prensa</i>	1912-1916	5	
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>El Poble</i> - CAT	1920		0,5
MANRESA: 7 (en català, 3)			
Anteriors: 4 (en català, 2)			
<i>Diario de Avisos de Manresa</i>	1896-1938	42	
<i>El Pla de Bages</i> - CAT	1904-1937	33	3
<i>Bages Ciutat</i> - CAT	1909-1919	9	4
<i>La Reforma</i>	1913-1920	6	8

TAULA 4b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1914-1923

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Nous: 3 (en català, 1)			
<i>L'Avenç - CAT</i>	1919-1920	1	2
<i>Diario de Manresa</i>	1920-1929	9	1,5
<i>Patria</i>	1920-1935	15	2
MATARÓ: 1 (en català, 1)			
Anteriors: 1 (en català)			
<i>Diari de Mataró i la Comarca / Diari de Mataró - CAT</i>	1895-1936	41	2
OLOT: 1			
Nous: 1			
<i>Diario de Olot</i>	1916		1,5
REUS: 4 (en català, 1)			
Anteriors: 3 (en català, 1)			
<i>Diario de Reus</i>	1844-1845, 1859-1938	81	4
<i>Las Circunstancias</i>	1874-1936	62	
<i>Foment - CAT</i>	1909-1923, 1931-1934, 1936	18	3
Nous: 1			
<i>República</i>	1919		0,2
SABADELL: 2 (en català, 2)			
Anteriors: 2 (en català, 2)			
<i>Gazeta del Vallès - CAT</i>	1908-1917	10	
<i>Diari de Sabadell - CAT</i>	1910-1936	26	
TARRAGONA: 5			
Anteriors: 2			
<i>Diario de Tarragona</i>	1853-1938	85	
<i>La Cruz</i>	1901-1936	34	9

TAULA 4b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1914-1923

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Nous: 3			
<i>Tarragona Federal</i>	1914, 1931		7,5
<i>La Opinió</i>	1920		2
<i>Tarragona</i>	1920-1926	6	3
TERRASSA: 3 (en català, 1)			
Anteriors: 2			
<i>La Comarca del Vallés</i>	1908-1923	14	8
<i>Crónica Social / Crònica Social</i>	1911-1936	25	7
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>El Dia - CAT</i>	1918-1939	20	11
TORTOSA: 6			
Anteriors: 3			
<i>Diario de Tortosa</i>	1882-1923	41	8
<i>El Restaurador</i>	1908-1920	19	10
<i>El Tiempo</i>	1911-1915	4	
Nous: 3			
<i>El Pueblo</i>	1915-1919, 1931-1938	7	6
<i>La Ribera del Ebro</i>	1915-1916		7
<i>Correo de Tortosa</i>	1922-1936	14	2,5
VILANOVA I LA GELTRÚ: 1			
Anteriors: 1			
<i>Diario de Villanueva y Geltrú</i>	1850-1920	69	10
Anteriors: 26 (en català, 7)			
Nous: 17 (en català, 3)			
TOTAL: 43 (en català, 10)			

TAULA 4c

Diaris publicats per anys a Barcelona, 1914-1923

1914: 19

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català, El Progreso, Figaro, Última Hora, El Suplemento, Diario de la Tarde i La Defensa.

1915: 17

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català, El Progreso, Germinal, La Libertad i Los Miserables.

1916: 21

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català, El Progreso, La Libertad, Los Miserables, El Hombre Libre, El Insurgente, La Lucha, Solidaridad Obrera i El Tiempo.

1917: 22

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, Baluart de Sitges, Costa de Ponent, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català, El Progreso, Los Miserables, La Lucha, Solidaridad Obrera, El Tiempo, Gaceta de Cataluña i El Resumen.

1918: 22

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català, El Progreso, La Lucha, Solidaridad Obrera, El Tiempo, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa i El Radical.

1919: 27

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Poble Català, El Progreso, La Lucha, Solidaridad Obrera, El Tiempo, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, El Radical, La Actualidad, La Nación, Información, Patria i La Retaguardia.

1920: 24

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, El Radical, La Nación, La Jornada, La Mañana, La Región i El Universo.

TAULA 4c (Continuació)
Diaris publicats per anys a Barcelona, 1914-1923

1921: 27

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, El Radical, La Nación, La Jornada, La Mañana, La Región, El Universo, La Actualidad, La Última Hora i La Información.

1922: 27

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, El Radical, La Jornada, La Mañana, La Región, El Universo, La Información, Hoy, La Nueva Publicidad i La Palabra.

1923: 32

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, El Radical, La Jornada, La Mañana, La Región, El Universo, La Información, La Palabra, El Autonomista, La Actuación, Diario de Sports, Diario de Cataluña, Jornada Deportiva, Lucha Obrera i La Verdad.

TAULA 5a
Diaris publicats a Barcelona, 1924-1930

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Anteriors: 22 (en català, 2)			
<i>Diario de Barcelona</i>	1792-1992	200	
<i>El Correo Catalán</i>	1876-1985	108	11
<i>La Publicitat - CAT</i>	1878-1939	61	
<i>El Diluvio</i>	1879-1939	59	4
<i>La Vanguardia</i>	1881-	en publicació	
<i>Diario Mercantil</i>	1887-1937	49	6
<i>El Noticiero Universal</i>	1888-1985	97	
<i>Diario del Comercio</i>	1890-1939	48	10
<i>Las Noticias</i>	1896-1939	42	11
<i>La Veu de Catalunya - CAT</i>	1899-1937	37	
<i>El Liberal</i>	1901-1936	35	5
<i>La Tribuna</i>	1903-1931	27	7
<i>El Progreso</i>	1906-1939	32	6
<i>El Día Gráfico</i>	1913-1939	25	3
<i>Solidaridad Obrera</i>	1916-1939	23	
<i>Gaceta de Cataluña</i>	1917-1931	14	
<i>El Resumen /El Resumen de Barcelona</i> (1923-1925) / <i>El Resumen de Barcelona</i> y <i>Lloyd Español</i> (1925-1932)	1917-1937	20	5
<i>La Aurora</i>	1918-1936	17	7,5
<i>La Prensa</i>	1918-1932	14	10
<i>La Mañana</i>	1920-1930	9	8
<i>La Región</i>	1920-1927	6	11
<i>La Jornada de Barcelona</i>	1920-1936	16	6
Nous: 14 (en català, 3)			
<i>España Nueva</i>	1924-1925		4
<i>L'Avenç - CAT</i>	1924		0,5
<i>El Gran Diario</i>	1924		1
<i>La Noche</i>	1924-1939	14	3
<i>La Voz de España</i>	1924		1
<i>El Nacional</i>	1925-1930	5	
<i>La Información</i>	1927		4
<i>El Pueblo</i>	1927		1

TAULA 5a (Continuació)
 Diaris publicats a Barcelona, 1924-1930

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>La Nau - CAT</i>	1927-1933	5	4
<i>La Razón</i>	1928-1936	8	6,5
<i>Diario de Espectáculos</i>	1928-1930	2	2,5
<i>Le Journal des Étrangers</i>	1929-1930		6,5
<i>El Matí - CAT</i>	1929-1936	7	2
<i>El Mundo Deportivo</i>	1929-		en publicació
TOTAL: 36 (en català, 5)			

TAULA 5b
Diaris publicats a ciutats comarcals, 1924-1930

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
GIRONA: 3			
Anteriors: 3			
<i>Diario de Gerona</i>	1889-1936	47	11
<i>El Norte</i>	1910-1925	15	6
<i>El Autonomista</i>	1920-1939	19	1
GRANOLLERS: 2 (en català, 2)			
Nous: 2 (en català, 2)			
<i>Diari de Granollers - CAT</i>	1926-1930	2	11
<i>Crònica - CAT</i>	1930		1
IGUALADA: 2 (en català, 1)			
Nous: 2 (en català, 1)			
<i>Gasetta Comarcal - CAT</i>	1927-1931	3	5
<i>El Dia de Igualada</i>	1930-1931	1	1
LLEIDA: 4 (en català, 1)			
Anteriors: 2			
<i>El País</i>	1879-1934	66	10
<i>Diario de Lérida</i>	1886-1931	45	6
Nous: 2 (en català, 1)			
<i>El Heraldo Nacional</i>	1930		1
<i>La Jornada - CAT</i>	1930-1931		9
MANRESA: 6 (en català, 3)			
Anteriors: 4 (en català, 2)			
<i>Diario de Avisos de Manresa</i>	1896-1938	42	
<i>El Pla de Bages - CAT</i>	1904-1937	33	3
<i>Diario de Manresa</i>	1920-1929	9	1,5
<i>Pàtria - CAT, 1927</i>	1920-1935	15	2

TAULA 5b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1924-1930

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Nous: 2 (en català, 1)			
<i>Patria Nueva</i>	1926		5
<i>El Dia</i> - CAT	1929-1938	9	1
MATARÓ: 1 (en català, 1)			
Anteriors: 1 (en català, 1)			
<i>Diari de Mataró</i> - CAT	1895-1936	41	2
REUS: 6 (en català, 5)			
Anteriors: 3 (en català, 3)			
<i>Diario de Reus / Diari de Reus</i> - CAT, 1930	1844-1845, 1859-1938	81	4
<i>Las Circunstancias / Les Circumstàncies</i> - CAT, 1930	1874-1936	62	
<i>Foment</i> - CAT	1909-1923, 1931-1934, 1936	18	3
Nous: 3 (en català, 2)			
<i>Reus</i> - CAT	1925-1928	2	1
<i>Ciutat</i> - CAT	1928		0,5
<i>La Voz de Reus</i>	1930-1931		9
SABADELL: 5 (en català, 4)			
Anteriors: 1 (en català, 1)			
<i>Diari de Sabadell i sa Comarca</i> - CAT	1910-1936	26	
Nous: 4 (en català, 3)			
<i>La Veu de Sabadell</i> - CAT	1924-1929	4	9
<i>Diari de Sabadell</i> - CAT	1925		0,1
<i>La Tribuna del Vallés</i>	1926-1930	4	1
<i>Sabadell-Ciutat</i> - CAT	1929		0,1

TAULA 5b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1924-1930

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
TARRAGONA: 5			
Anteriors: 3			
<i>Diario de Tarragona</i>	1853-1938	85	
<i>La Cruz</i>	1901-1936	34	9
<i>Tarragona</i>	1920-1926	6	3
Nous: 2			
<i>La Tarde</i>	1927-1930	3	6,5
<i>La Voz de la Provincia</i>	1930-1931		9
TERRASSA: 2 (en català, 1)			
Anteriors: 2 (en català, 1)			
<i>Crónica Social / Crònica Social</i>	1911-1936	25	7
<i>El Dia - CAT</i>	1918-1939	20	11
TORTOSA: 2			
Anteriors: 1			
<i>Correo de Tortosa</i>	1922-1936	14	2,5
Nous: 1			
<i>Heraldo de Tortosa</i>	1924-1937	13	2
VIC: 1 (en català, 1)			
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>Diari de Vich - CAT</i>	1930-1934	4	4
Anteriors: 20 (en català, 8)			
Nous: 19 (en català, 11)			
TOTAL: 39 (en català, 19)			

TAULA 5c

Diaris publicats per anys a Barcelona, 1924-1930

1924: 28

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, La Jornada, La Mañana, La Región, La Información, Lucha Obrera, España Nueva, L'Avenç, El Gran Diario, La Noche i La Voz de España.

1925: 24

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, La Jornada, La Mañana, La Región, España Nueva, La Noche i El Nacional.

1926: 23

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, La Jornada, La Mañana, La Región, La Noche i El Nacional.

1927: 26

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, La Jornada, La Mañana, La Región, La Noche, El Nacional, La Información, El Pueblo i La Nau.

1928: 25

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, La Jornada, La Mañana, La Noche, El Nacional, La Nau, La Razón i Diario de Espectáculos.

1929: 28

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, La Jornada, La Mañana, La Noche, El Nacional, La Nau, La Razón, Diario de Espectáculos, Le Journal des Étrangers, El Matí i El Mundo Deportivo.

TAULA 5c (Continuació)
Diaris publicats per anys a Barcelona, 1924-1930

1930: 28

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicidad, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, La Jornada, La Mañana, La Noche, El Nacional, La Nau, La Razón, Diario de Espectáculos, Le Journal des Étrangers, El Matí i El Mundo Deportivo.

TAULA 6a
Diaris publicats a Barcelona, 1931 - juliol de 1936

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Anteriors: 25 (en català, 5)			
<i>Diario de Barcelona</i>	1792-1937 (1939-1992)	145 (200)	
<i>El Correo Catalán</i>	1876-1936 (1940-1985)	60 (108)	(11)
<i>La Publicitat - CAT</i>	1878-1939	61	
<i>El Diluvio*</i>	1879-1939	59	4
<i>La Vanguardia</i>	1881-1939 (1939-	57	
		en publicació)	
<i>Diario Mercantil / Diari Mercantil - CAT, 1932-1934</i>	1887-1937	49	6
<i>El Noticiero Universal</i>	1888-1939 (1939-1985)	51 (97)	
<i>Diario del Comercio</i>	1890-1939	48	10
<i>Las Noticias</i>	1896-1939	42	11
<i>La Veu de Catalunya - CAT</i>	1899-1937	37	
<i>El Liberal*</i>	1901-1935	34	
<i>La Tribuna / La Tribuna de Barcelona / La Tribuna Socialista</i>	1903-1931	21	7
<i>El Progreso</i>	1906-1933	27	3
<i>El Día Gráfico</i>	1913-1939	25	3
<i>Solidaridad Obrera*</i>	1916-1939	23	
<i>Gaceta de Cataluña</i>	1917-1931	14	
<i>El Resumen de Barcelona y Lloyd Español*</i>	1917-1932	15	5
<i>La Aurora</i>	1918-1936	16	9
<i>La Prensa</i>	1918-1932	14	10
<i>La Jornada en Barcelona</i>	1920-1936	16	6
<i>La Noche</i>	1924-1939	14	3
<i>La Nau - CAT</i>	1927-1933	5	4
<i>La Razón</i>	1928-1936	8	6,5
<i>El Matí - CAT</i>	1929-1936	7	2
<i>El Mundo Deportivo</i>	1929-	en publicació	

TAULA 6a (Continuació)
 Diaris publicats a Barcelona, 1931 - juliol de 1936

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Nous: 23 (en català, 11)			
<i>La Ciutat</i> - CAT	1931		1
<i>Diari del Migdia</i> - CAT	1931		0,5
<i>Democràcia</i>	1931		1
<i>Hoy</i>	1931		1,5
<i>L'Opinió</i> - CAT	1931-1934	3	4
<i>La Humanitat</i> * - CAT	1931-1939	7	1
<i>Realidad</i>	1932		1
<i>Diario de la Marina</i> **	1932-1937	5	
<i>Renovación</i>	1933-1939	5	3
<i>La Veu del Vespre</i> - CAT	1933-1934	1	8
<i>Avui</i> - CAT	1933		2
<i>Adelante</i>	1933-1934		4,5
<i>Defensa Patronal</i>	1933-1934		3
<i>Solidaridad</i> **	1934		0,5
<i>El Eco</i>	1934-1936	2	5
<i>Combate</i>	1934		0,5
<i>El Telégrafo</i> **	1934		2
<i>La Ciutat</i> ** - CAT	1934-1935		2
<i>Mirador</i> ** - CAT	1934-1935		2
<i>L'Instant</i> - CAT	1935-1936	2	
<i>El Popular</i> **	1935-1936	1	5
<i>Última Hora</i> - CAT	1935-1938	2	6
<i>La Rambla</i> - CAT	1936-1939	2	
TOTAL: 48 (en català, 16)			

* Diaris suspesos que tenen substituïts amb altres noms.

** Diaris substituïts.

Diaris substituïts

De *Solidaridad Obrera*: *Solidaridad*.

De *La Humanitat*: *La Ciutat*.

De *La Publicitat*: *Mirador*.

D'El *Resumen de Barcelona y Lloyd Español*: *Diario de la Marina*.

D'El *Liberal*: *El Popular*.

D'El *Diluvio*: *El Telégrafo*.

TAULA 6b
Diaris publicats a ciutats comarcals, 1931 - juliol de 1936

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
GIRONA: 2			
Anteriors: 2 (en català, 2)			
<i>Diario de Gerona / Diari de Girona - CAT, 1932</i>	1889-1936	47	11
<i>El Autonomista / L'Autonomista - CAT, 1933</i>	1920-1939	19	1
IGUALADA: 2 (en català, 1)			
Anteriors: 2 (en català, 1)			
<i>Gaseta Comarcal - CAT</i>	1927-1931	3	5
<i>El Día de Igualada</i>	1930-1931	1	1
LLEIDA: 9 (en català, 5)			
Anteriors: 3 (en català, 1)			
<i>El País</i>	1879-1934	66	10
<i>Diario de Lérida</i>	1886-1931	45	6
<i>La Jornada - CAT</i>	1930-1931		9
Nous: 6 (en català, 4)			
<i>Caliu - CAT</i>	1931		0,1
<i>El Correo</i>	1931-1936	5	
<i>La Veu del Segre - CAT</i>	1933-1934		4
<i>La Tribuna</i>	1934-1936	1	8
<i>Rebellió - CAT</i>	1934		0,1
<i>La Lluita</i> ¹⁴² - CAT	1936		0,5
MANRESA: 6 (en català, 5)			
Anteriors: 4 (en català, 3)			
<i>Diario de Avisos de Manresa</i>	1896-1938	42	
<i>El Pla de Bages - CAT</i>	1904-1937	33	3
<i>Pàtria - CAT</i>	1920-1935	15	2
<i>El Dia - CAT</i>	1929-1938	9	1

142. Títol registrat per Solà i Dachs (1978b, p. 198).

TAULA 6b (Continuació)
Diaris publicats a ciutats comarcals, 1931 - juliol de 1936

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Nous: 2 (en català, 2)			
<i>Acció</i> - CAT	1933		0,2
<i>La Pàtria</i> - CAT	1935-1936		8
MATARÓ: 1 (en català, 1)			
Anteriors: 1 (en català, 1)			
<i>Diari de Mataró</i>	1895-1936	41	2
REUS: 5 (en català, 4)			
Anteriors: 4 (en català, 3)			
<i>Diari de Reus</i> - CAT	1844-1845, 1859-1938	81	4
<i>Les Circumstàncies</i> - CAT	1874-1936	62	
<i>Foment</i> - CAT	1909-1923, 1931-1934, 1936	18	3
<i>La Voz de Reus</i>	1930-1931		9
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>Avui</i> - CAT	1935-1936	1	3
SABADELL: 4 (en català, 4)			
Anteriors: 1 (en català, 1)			
<i>Diari de Sabadell i sa Comarca</i> - CAT	1910-1936	26	
Nous: 3 (en català, 3)			
<i>Revista de Sabadell</i> - CAT	1932-1935	2	6
<i>La Ciutat</i> - CAT	1932-1934	1	11
<i>El Poble</i> - CAT	1932-1934	2	
TARRAGONA: 6 (en català, 3)			
Anteriors: 4 (en català, 1)			
<i>Diario de Tarragona / Diari de Tarragona</i> - CAT, 1932	1853-1938	85	
<i>La Cruz</i>	1901-1936	34	9

TAULA 6b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, 1931 - juliol de 1936

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>La Voz de la Provincia</i>	1930-1931		9
<i>Tarragona Federal</i>	1931		4,5
Nous: 2 (en català, 2)			
<i>La Veu de Tarragona - CAT</i>	1931-1932	1	0,5
<i>Catalònia - CAT</i>	1935-1936		11
TERRASSA: 3 (en català, 2)			
Anteriors: 2 (en català, 1)			
<i>Crònica Social / Crònica Social</i>	1911-1936	25	7
<i>El Dia - CAT</i>	1918-1939	20	11
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>L'Acció - CAT</i>	1933-1938	6	
TORTOSA: 4 (en català, 1)			
Anteriors: 3			
<i>El Pueblo / El Poble</i>	1915-1919, 1931-1938	7	6
<i>Correo de Tortosa</i>	1922-1936	14	2,5
<i>Heraldo de Tortosa</i>	1924-1937	13	2
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>Ara - CAT</i>	1935-1936		11
VIC: 1 (en català, 1)			
Anteriors: 1 (en català, 1)			
<i>Diari de Vich - CAT</i>	1930-1934	4	4
Anteriors: 27 (en català, 15)			
Nous: 16 (en català, 14)			
TOTAL: 43 (en català, 29)			

TAULA 6c

Diaris per anys publicats a Barcelona, 1931 - juliol 1936

1931: 32

*Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, La Tribuna, El Progreso, El Día Gráfico, Solidaridad Obrera, Gaceta de Cataluña, El Resumen, La Aurora, La Prensa, La Jornada, La Noche, La Nau, La Razón, Le Journal des Étrangers, El Matí, El Mundo Deportivo, La Ciutat, Diari del Migdia, Democracia, Hoy, L'Opinió i La Humanitat.**

1932: 26

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, El Progreso, Solidaridad Obrera, El Resumen, La Aurora, La Prensa, La Jornada, La Noche, La Nau, La Razón, Le Journal des Étrangers, El Matí, El Mundo Deportivo, L'Opinió, La Humanitat i Realidad.*

1933: 28

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, El Progreso, Solidaridad Obrera, El Resumen, La Aurora, La Jornada, La Noche, La Nau, La Razón, Le Journal des Étrangers, El Matí, El Mundo Deportivo, L'Opinió, La Humanitat, La Veu del Vespre, Avui, Adelante i Defensa Patronal.*

1934: 27

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, Renovación, Solidaridad Obrera, El Resumen, La Aurora, La Jornada, La Noche, La Razón, El Eco, El Matí, El Mundo Deportivo, L'Opinió, La Humanitat, La Veu del Vespre, Adelante, Defensa Patronal i Combate.*

1935: 24

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, Renovación, Solidaridad Obrera, El Resumen, La Aurora, La Jornada, La Noche, La Razón, El Eco, El Matí, El Mundo Deportivo, La Humanitat, L'Instant i Última Hora.*

1936 (fins al juliol): 25

Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, El Liberal, Renovación, Solidaridad Obrera, El Resumen, La Aurora, La Jornada, La Noche, La Razón, El Eco, El Matí, El Mundo Deportivo, La Humanitat, L'Instant, Última Hora i La Rambla.*

* Diaris suspesos que tenen substituïts amb altres noms.

** Diaris substituïts.

TAULA 7a
Diaris publicats a Barcelona, juliol de 1936 - gener de 1939

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
Anteriors: 23 (en català, 6)			
<i>Diario de Barcelona / Diari de Barcelona - CAT, 1936-1937</i>	1792-1992	200	
<i>La Publicitat - CAT</i>	1878-1939	61	
<i>El Diluvio</i>	1879-1939	59	4
<i>La Vanguardia</i>	1881-	en publicació	
<i>Diario Mercantil</i>	1887-1937	49	6
<i>El Noticiero Universal</i>	1888-1985	97	
<i>Diario del Comercio</i>	1890-1939	48	10
<i>Las Noticias</i>	1896-1939	42	11
<i>La Veu de Catalunya - CAT</i>	1899-1937	37	
<i>El Liberal</i>	1901-1935	34	
<i>El Día Gráfico</i>	1913-1939	25	3
<i>Solidaridad Obrera</i>	1916-1939	23	
<i>La Aurora</i>	1918-1936	16	9
<i>La Jornada</i>	1920-1936	16	6
<i>La Noche</i>	1924-1939	14	3
<i>La Razón</i>	1928-1936	8	6,5
<i>La Humanitat - CAT</i>	1931-1939	7	1
<i>Diario de la Marina</i>	1932-1937	5	
<i>Renovación</i>	1933-1939	5	?
<i>El Eco</i>	1934-1936	2	4
<i>El Popular</i>	1935-1936	1	6
<i>Última Hora - CAT</i>	1935-1938	2	6
<i>La Rambla - CAT</i>	1936-1939	2	
Nous: 9 (en català, 4)			
<i>Avant / La Batalla - CAT</i>	1936-1937		11
<i>Tierra y Libertad</i>	1936		0,5
<i>Treball - CAT</i>	1936-1939	2	6
<i>Catalunya - CAT</i>	1937-1938	1	3
<i>Diari de Catalunya - CAT</i>	1937-1939	1	5
<i>Mañana</i>	1937-1939	1	5
<i>Frente Rojo*</i>	1937-1939	1	?

TAULA 7a (Continuació)
 Diaris publicats a Barcelona, juliol de 1936 - gener de 1939

<i>Diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
<i>El Socialista</i>	1938-1939		9
<i>CNT</i>	1938-1939		8

* Aquest diari no figura a la font d'aquestes taules. Vegeu CAMPILLO I CENTELLES, 1979, p. 119-120. A finals de gener es publica un dia a Girona i tres a Figueres, motiu pel qual també apareix en les taules d'aquestes ciutats (Guillamet Lloveras, Moreno Chacón, Teixidor Colomer i Testart Guri, 2009, p. 389-390).

TOTAL: 32 (en català, 10)

TAULA 7b
Diaris publicats a ciutats comarcals, juliol de 1936 - gener de 1939

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
BADALONA: 1 (en català, 1)			
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>Diari Oficial del Comitè Antifeixista i de Salut Pública de Badalona - CAT</i>	1936		2,5
FIGUERES: 1			
Nous: 1			
<i>Frente Rojo*</i>	1939		0,1
* Diari procedent de Barcelona i Girona, publicat els dies 29 i 31 de gener i 1 de febrer (Guillemet Lloveras, Moreno Chacón, Teixidor Colomer i Testart Guri, 2009, p. 389-390).			
GIRONA: 6 (en català, 4)			
Anteriors: 1 (en català, 1)			
<i>L'Autonomista - CAT</i>	1920-1939	19	1
Nous: 5 (en català, 3)			
<i>Front - CAT</i>	1936-1939	2	2,5
<i>Combat - CAT</i>	1936		1,5
<i>L'Espurna - CAT</i>	1936-1937		7
<i>Gerona CNT</i>	1937		6
<i>Frente Rojo*</i>	1939		0,1
* Diari procedent de Barcelona, publicat a Girona el 28 de gener (Guillemet Lloveras, Moreno Chacón, Teixidor Colomer i Testart Guri, 2009, p. 389-390).			
IGUALADA: 1 (en català, 1)			
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>Diari del Poble - CAT</i>	1936		1

TAULA 7b (Continuació)
Diaris publicats a ciutats comarcals, juliol de 1936 - gener de 1939

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
LLEIDA: 4 (en català, 1)			
Nous: 4 (en català, 1)			
<i>UHP</i>	1936-1938	1	8
<i>Acracia</i>	1936-1938	1	8
<i>Combat - CAT</i>	1936-1937		6
<i>Adelante</i>	1937		5
MANRESA: 4 (en català, 3)			
Anteriors: 3 (en català, 2)			
<i>Diario de Avisos de Manresa</i>	1896-1938	42	
<i>El Pla de Bages / El Pla de Bages. Diari Obrer - CAT</i>	1904-1937	33	3
<i>El Dia - CAT</i>	1929-1938	9	1
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>UGT - CAT</i>	1937-1939	2	
MATARÓ: 1 (en català, 1)			
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>Llibertat - CAT</i>	1936-1939	2	5,5
PALAFRUGELL: 1 (en català, 1)			
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>Ara - CAT</i>	1936		4
REUS: 2 (en català, 2)			
Anteriors: 2 (en català, 2)			
<i>Diari de Reus - CAT</i>	1844-1845, 1859-1938	81	4
<i>Les Circumstàncies - CAT</i>	1874-1936	62	

TAULA 7b (Continuació)
 Diaris publicats a ciutats comarcals, juliol de 1936 - gener de 1939

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
SABADELL: 3 (en català, 1)			
Nous: 3 (en català, 1)			
<i>Full Oficial del Front Popular - CAT</i>	1936-1937		5,5
<i>Superación</i>	1937		4
<i>Vertical</i>	1937-1938	1	4
TARRAGONA: 4 (en català, 3)			
Anteriors: 1 (en català, 1)			
<i>Diari de Tarragona - CAT</i>	1853-1938	85	
Nous: 3 (en català, 2)			
<i>Front Popular / Front Antifeixista i Llibertat - CAT</i>	1936-1938	1	7
<i>Frente Antifascista</i>	1936		2
<i>19 de Juliol - CAT</i>	1938		5
TERRASSA: 3 (en català, 2)			
Anteriors: 1 (en català, 1)			
<i>El Dia - CAT</i>	1918-1939	20	11
Nous: 2 (en català, 1)			
<i>Vida Nueva</i>	1936-1938	2	0,5
<i>Avant / Front - CAT</i>	1937	1	
TORTOSA: 4 (en català, 2)			
Anteriors: 2 (en català, 1)			
<i>El Pueblo / El Poble - CAT, 1937</i>	1915-1919, 1931-1938	7	6
<i>Heraldo de Tortosa</i>	1924-1937	13	2
Nous: 2 (en català, 1)			
<i>Lluita - CAT</i>	1936-1938	1	7
<i>Ciudad y Campo</i>	1937		1,5

TAULA 7b (Continuació)
Diaris publicats a ciutats comarcals, juliol de 1936 - gener de 1939

<i>Ciutats i diaris</i>	<i>Any d'inici i any de finalització</i>	<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>
VILANOVA I LA GELTRÚ: 1 (en català, 1)			
Nous: 1 (en català, 1)			
<i>Butlletí del Comitè de Defensa Local - CAT</i>	1936-1939	2	6
Anteriors: 10 (en català, 8)			
Nous: 26 (en català, 15)			
TOTAL: 36 (en català, 23)			

TAULA 7c

Diaris publicats per anys a Barcelona, juliol de 1936 - gener de 1939

1936 (a partir del juliol): 21

Diari de Barcelona, La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, Renovación, Solidaridad Obrera, Diario de la Marina, La Noche, El Mundo Deportivo, La Humanitat, Última Hora, La Rambla, Avant, La Batalla, Tierra y Libertad i Treball.

1937: 22

Diari de Barcelona / Diario de Barcelona, La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, Diario Mercantil, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, La Veu de Catalunya, Renovación, Solidaridad Obrera, Diario de la Marina, La Noche, El Mundo Deportivo, La Humanitat, Última Hora, La Rambla, La Batalla, Treball, Catalunya, Diari de Catalunya i Mañana.

1938: 17

La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, Solidaridad Obrera, La Noche, El Mundo Deportivo, La Humanitat, Última Hora, La Rambla, Treball, Diari de Catalunya, Mañana, El Socialista i CNT.

1939 (fins al gener): 17

La Publicitat, El Diluvio, La Vanguardia, El Noticiero Universal, Diario del Comercio, Las Noticias, Solidaridad Obrera, La Noche, El Mundo Deportivo, La Humanitat, La Rambla, Treball, Diari de Catalunya, Mañana, Frente Rojo, El Socialista i CNT.

TAULA 8a
*Diaris de Barcelona de més de vint anys de duració**

	<i>Dates</i>	<i>Anys</i>
Més de 75 anys: 2		
<i>Diario de Barcelona</i>	1792-1937	145
<i>El Diluvio**</i>	1858-1939	80
Més de 50 anys: 5		
<i>El Correo Catalán</i>	1876-1936	61
<i>La Publicidad / La Publicitat</i>	1878-1939	61
<i>La Vanguardia</i>	1881-1939	57
<i>Diario Mercantil / Diari Mercantil</i>	1887-1937	50
<i>El Noticiero Universal</i>	1888-1939	51
Més de 25 anys: 7		
<i>Diario del Comercio</i>	1890-1939	49
<i>Las Noticias</i>	1896-1939	43
<i>La Veu de Catalunya</i>	1899-1937	38
<i>El Liberal / El Popular</i>	1901-1936	35
<i>La Tribuna</i>	1903-1931	28
<i>El Progreso / Renovación</i>	1906-1933	27
<i>El Día Gráfico</i>	1913-1939	26
Més de 20 anys: 2		
<i>La Renaixensa</i>	1881-1905	24
<i>La Dinastía</i>	1883-1904	21
TOTAL: 16		

* Temps de duració arrodonit en anys.

** Sumant-hi *El Telégrafo*, *La Imprenta* i altres periòdics substituïts.

FONT: Elaboració pròpia a partir de Josep Maria HUERTAS (dir., 1995), *200 anys de premsa diària a Catalunya (1792-1992)*, Barcelona, Fundació Caixa de Catalunya.

TAULA 8b
*Diaris de ciutats comarcals de més de vint anys de duració**

	<i>Ciutat</i>	<i>Dates</i>	<i>Anys</i>
Més de 75 anys: 2			
<i>Diario de Tarragona</i>	Tarragona	1853-1938	85
<i>Diario de Reus</i>	Reus	1844-1845, 1859-1938*	81
Més de 50 anys: 3			
<i>Diario de Villanueva y Geltrú</i>	Vilanova i la Geltrú	1850-1920	69
<i>El País</i>	Lleida	1879-1934	66
<i>Las Circunstancias</i>	Reus	1874-1936	62
Més de 25 anys: 10			
<i>Diario de Gerona</i>	Girona	1889-1936	47
<i>Diario de Lérida</i>	Lleida	1886-1931	45
<i>Diario de Avisos de Manresa</i>	Manresa	1896-1938	42
<i>Diario de Tortosa</i>	Tortosa	1882-1923	42
<i>Diario de Mataró y la Comarca</i>	Mataró	1895-1936	41
<i>La Cruz</i>	Tarragona	1901-1936	35
<i>El Pla de Bages</i>	Manresa	1904-1937	33
<i>La Opinión</i>	Tarragona	1875-1904	29
<i>Diari de Sabadell</i>	Sabadell	1910-1936	26
<i>Crónica Social / Crònica Social</i>	Terrassa	1911-1936	26
Més de 20 anys: 6			
<i>El Pallaresa</i>	Lleida	1895-1919	25
<i>La Lucha</i>	Girona	1887-1910	24
<i>Los Debates</i>	Tortosa	1888-1911	23
<i>El Día</i>	Terrassa	1918-1939	21
<i>El Restaurador</i>	Tortosa	1908-1920	20
<i>La Verdad</i>	Tortosa	1883-1903	20
TOTAL: 21			

* Temps de duració arrodonit en anys.

FONT: Elaboració pròpia a partir de Josep Maria HUERTAS (dir., 1995), *200 anys de premsa diària a Catalunya (1792-1992)*, Barcelona, Fundació Caixa de Catalunya.

TAULA 9
Nombre de diaris publicats a Catalunya per ciutats, 1875-1939

<i>Ciutats</i>	<i>Diaris</i>	<i>Nous</i>	<i>En català</i>	<i>Anys</i>
Barcelona	209	205	31	1792*-1939**
Tarragona	30	29	4	1853*-1938
Sabadell	29	29	14	1880-1938
Lleida	23	23	9	1879-1938
Reus	20	18	5	1859*-1938
Tortosa	20	20	3	1882-1938
Girona	17	17	6	1882-1939
Manresa	17	17	8	1885-1939
Terrassa	6	6	3	1885-1939
Igualada	3	3	2	1927-1931, 1936
Mataró	3	3	2	1894-1939
Valls	3	3	1	1878-1879, 1896-1897
Vilanova i la Geltrú	3	2	1	1850*-1920, 1936
Badalona	3	3	1	1923, 1936
Vic	2	2	1	1877, 1930-1934
Figueres	2	2		1891, 1939
Granollers	2	2	2	1926-1930
Olot	1	1		1916
Palafrugell	1	1	1	1936
TOTAL:	394	386	94	

* Any d'aparició del diari més antic de cada una d'aquestes quatre ciutats.

** Cinc diaris de Barcelona continuen editant-se després de gener de 1939: *El Correo Catalán* i *El Noticiero Universal*, fins al 1985; *Diario de Barcelona*, fins al 1992, i *La Vanguardia* i *El Mundo Deportivo*, encara en publicació.

FONT: Elaboració pròpia a partir de Josep Maria HUERTAS (dir., 1995), *200 anys de premsa diària a Catalunya (1792-1992)*, Barcelona, Fundació Caixa de Catalunya.

TAULA 10
Tiratges dels diaris de Barcelona, 1870-1915

Anys	1870	1888	1898	1915
Total:	21.483	61.350	71.000	163.000/286.000
<i>Diario de Barcelona</i>	7.183	8.000	9.000	15.000
<i>El Telégrafo / El Diluvio</i>	10.000	12.000	8.000	16.000
<i>Crónica de Cataluña</i>	1.800			
<i>El Fomento de la Producción Nacional / La Producción</i>	500			
<i>La Razón</i>	500			
<i>El Estado Catalán</i>	500			
<i>La Convicción</i>	500			
<i>La Voz de Cataluña</i>	500			
<i>La Vanguardia</i>		1.400	14.000	25.000/58.000
<i>La Nación</i>		2.500		
<i>El Suplemento</i>		1.500		
<i>El Barcelonés</i>		1.400		
<i>El Monitor</i>		1.050		
<i>La Dinastía</i>		1.000	2.000	
<i>El Noticiero Universal</i>		9.000	8.000	15.000
<i>Las Noticias</i>			6.000	20.000/40.000
<i>La Publicidad</i>		11.000	5.000	10.000/25.000
<i>La Renaixensa</i>		3.000	4.000	
<i>El Correo Catalán</i>		5.000	3.000	12.000
<i>Diario Mercantil</i>		4.500	3.000	3.000
<i>Diario del Comercio</i>			3.000	3.000
<i>La Veu de Catalunya</i>				20.000
<i>El Diario Catalán</i>			1.000	
<i>La Opinión</i>			1.000	
<i>La Opinión Imparcial</i>			1.000	
<i>La Protección Nacional</i>			1.000	
<i>El Heraldo</i>			500	
<i>Asociación Mercantil Española</i>			500	
<i>El Correo Mercantil</i>			500	
<i>El Pabellón Nacional</i>			500	
<i>El Poble Català</i>				7.000
<i>El Liberal</i>				5.000
<i>El Progreso</i>				5.000
<i>La Tribuna</i>				7.000

FONT: GUILLAMET, 2010, p. 349 (1870); DALMAU PALET, 2015, p. 113 (1888) i p. 334 (1915); GARCÍA NIETO, 1958, p. 25-83, i estimacions pròpies (1898 i 1915); GÓMEZ MOMPART, 1992, p. 133 (1913); AMETLLA, 1963, p. 202-208 (1915).

TAULA 11
Composició de les redaccions de diaris i agències de Barcelona, 1923

Nom diari	Fundació	Dir.	Adm.	CRed*	Redactors
<i>Diario de Barcelona</i>	1792	1	1		18
<i>Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona</i>	1833	1			
<i>El Diluvio</i>	1858		1	1	26
<i>El Correo Catalán</i>	1876	1	1		19 + 1 dir. artístic
<i>La Publicitat</i>	1879	1	1	1	17 + 1 secr. de red.
<i>La Vanguardia</i>	1881	4	1		23
<i>Diario Mercantil</i>	1887	1	1		6
<i>El Noticiero Universal</i>	1888	1	1		25
<i>Diario del Comercio</i>	1890	1	1		12
<i>Las Noticias</i>	1896	1	1		19
<i>La Veu de Catalunya</i>	1899	1	1		21
<i>El Liberal</i>	1901	1	1		12
<i>La Tribuna</i>	1902	1	1		15
<i>El Progreso</i>	1906	1	1	1	11
<i>Gaceta de Cataluña</i>	1909	1	1		6 + 1 subdir.
<i>El Día Gráfico</i>	1913	1	1	1	14
<i>Solidaridad Obrera</i>	1916	1	1		4
<i>La Aurora</i>	1918	1	1		8
<i>La Mañana</i>	1918	1	1		
<i>La Prensa</i>	1918	1	1		7
<i>La Jornada</i>	1919	1	1	1	5
<i>El Resumen</i>	1920	1	1		6
<i>La Región</i>	1920	1	1		3
<i>La Información</i>	1921	1			7
<i>El Día Barcelonés</i>	1923	1	1	1	1
Agencia Mencheta	1883	1		1	3 Delegació
Asociación de la Prensa Barcelonesa	1903	1	1		5
Agencia Febus	1917	1	1	1	2 Delegació conjunta dels diaris <i>El Sol</i> i <i>La Voz</i> de Madrid
Agencia Havas	1918	1			5 Sucursal
Agencia Americana	1919	1			1 Sucursal

* Cap de redacció.

FONT: Elaboració pròpia a partir de «Personal adscrito a los diarios de Barcelona», a *Vida de periodistas ilustres: Anuario de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona*, Barcelona, Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona, 1923-1924, p. 219-230.

TAULA 12a
Corresponsals de premsa a Barcelona, 1924

<i>Corresponsals</i>	<i>Diaris catalans</i>
Antonio del Cerro y Alabau	<i>El País</i> , Lleida
Joaquín Civera	<i>Pàtria</i> , Manresa
Juan Costa y Déu	<i>El Dia</i> , Terrassa <i>El Pla de Bages</i> , Manresa <i>El País</i> , Lleida
José Gaya Picón	<i>Diario de Gerona</i> , Girona
Agustí Piracés García	<i>Diari de Mataró</i> , Mataró
5	2 de Manresa, 2 de Lleida, 1 de Girona, 1 de Mataró i 1 de Terrassa
<i>Corresponsals</i>	<i>Diaris espanyols</i>
Joaquín Arrarás	<i>El Debate</i> , Madrid
Manuel Ballester	Agencia Prenciada (Prensa Asociada), Madrid
José Bretón	<i>El Diario Universal</i> , Madrid
José Bru y Jardí	<i>El Noticiero</i> , Saragossa
Juan Costa y Déu	<i>La Almudaina</i> , Palma de Mallorca
Joaquín Estrabau	<i>La Correspondencia de España</i> , Madrid
Enrique García y Sansegundo	<i>La Libertad</i> , Madrid
Conrad Maluenda y Hernández	<i>El Liberal</i> , Madrid <i>Heraldo de Madrid</i> , Madrid
Joaquín Montaner	<i>El Sol</i> , Madrid <i>La Voz</i> , Madrid Agencia Febus, Madrid
José Palou	<i>El Correo de Mallorca</i> , Palma de Mallorca
José Pedreny y Mateu	<i>Diario de Valencia</i> , València
Diego Priu y Badía	<i>Las Provincias</i> , València
José Puig y Torrents	<i>El Mercantil Valenciano</i> , València
Pedro Pujol y Martínez	ABC, Madrid
Braulio Solsona	<i>La Voz Valenciana</i> , València
Pablo Vila Sanjuán	<i>Informaciones</i> , Madrid
16	10 de Madrid, 4 de València, 2 de Palma de Mallorca, 1 de Saragossa 2 agències

TAULA 12a (Continuació)
 Corresponsals de premsa a Barcelona, 1924

<i>Corresponsals</i>	<i>Diaris estrangers</i>
Joaquín Pellicena y Camacho	<i>El Mercantil</i> , Manila (les Filipines)
Josep Roca i Roca	<i>La Nación</i> , Buenos Aires (Argentina)
2	1 de Manila, 1 de Buenos Aires
TOTAL: 23	

FONT: Elaboració pròpia a partir de «Personal adscrito a los diarios de Barcelona», a *Vida de periodistas ilustres: Anuario de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona*, Barcelona, Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona, 1923-1924, p. 219-230.

TAULA 12b
Corresponsals de premsa a Barcelona, 1930

<i>Corresponsals</i>	<i>Diaris</i>
Fernando Barangó Solia	<i>El Imparcial</i> , Madrid
Francesc d'A. Bartrina i Roca	<i>Correio do Povo</i> , Porto Alegre
Antonio del Cerro y Alabau	<i>El País</i> , Lleida
Francisco Michel de Champourcín	<i>El Mercantil</i> , Manila
Constantí Devosi	<i>La Democracia de León</i> , Lleó
C. A. Guiulino	<i>Echi e Commenti</i> , Itàlia
Ferran López i López	<i>La Voz de Fernando Póo</i> , Fernando Poo
Manel López i López	<i>La Voz de Fernando Póo</i> , Fernando Poo
Conrad Maluenda y Hernández	<i>Heraldo de Madrid</i> , Madrid
Agustí Piracés García	<i>Diario de Mataró</i> , Mataró
Antoni Planas	<i>El Eco de Badalona</i> , Badalona
Josep Pons Vinet	<i>El Imparcial</i> , Madrid
Pedro Pujol y Martínez	<i>ABC</i> , Madrid
Marcial Trilla	<i>Diario de Mataró</i> , Mataró
14	4 de Madrid, 1 de Badalona, 1 de Fernando Poo, 1 de Itàlia, 1 de Lleida, 1 de Lleó, 1 de Manila, 1 de Mataró i 1 de Porto Alegre

FONT: *Butlletí de la Federació de Premsa Catalano-Balear*, 1930. Llistes de socis de l'Associació de la Premsa Diària de Barcelona i de l'Associació de Periodistes de Barcelona.

TAULA 12c
Corresponsals de premsa a Barcelona, 1934

AGÈNCIES

Claudi Ametlla	Agència Fabra, Madrid
A. J. Melville Williams	Agència Reuters, Londres
Conrad Maluenda y Hernández	United Press, Nova York

ALEMANYA

Adolf Hoffmann	<i>B-A. Mittag</i> , Berlín
Augus Simon	<i>Der Angriff</i> , Berlín
Rolf Guttman-Wellisch	<i>Scherlverlag</i> , Berlín

ANGLATERRA

Lawrence A. Fernsworth	<i>The Times</i> , Londres
Hugh Sheridan Garratt	<i>The Daily Mail</i> , Londres
Oscar Chichon Blanca	<i>El Anunciador</i> , Gibraltar
John S. Harvey	<i>The News Chronicle</i> , Londres

ARGENTINA

Màrius Aguilar	<i>La Nación</i> , Buenos Aires
----------------	---------------------------------

ÀUSTRIA

E. Manuel Hutschnecker	<i>Neue Free Presse</i> , Viena
Rolf Guttman-Wellisch	<i>Wiener Tag Journal</i> , Viena

BRASIL

Francesc d'A. Bartrina i Roca	<i>Correio do Povo</i> , Porto Alegre
-------------------------------	---------------------------------------

ESTATS UNITS D'AMÈRICA

William D. W. Bishop	<i>New York Herald</i> , Nova York
Albert Noel	<i>United Features</i> , Chicago

FRANÇA

Alexandre Liaño	<i>Le Petit Journal</i> , París
Georges Delgado Lauger	<i>Le Semaphore</i> , Marsella
Josep Vaca i Puig	<i>Paris Soir</i> , París
Narcís Fuster i Domingo	<i>L'Express du Midi</i> , Tolosa
Narcís Masferrer Sala	<i>L'Auto i Football</i> , París
Josep Bachés	<i>L'Éclair</i> , Montpeller, i <i>Jour</i> , París
Jean Cases	<i>La Dépêche</i> , Tolosa
Marcel Pepin	<i>La Journée Industrielle</i> , París

TAULA 12c (Continuació)
Corresponsals de premsa a Barcelona, 1934

ITÀLIA

Alfredo Giorgi Messori

La Stampa, Torí, i *Corriere della Sera*, Milà

Riccardo Andreotti

Il Popolo d'Italia, Milà, i *Gazzeta del Popolo*, Torí

HOLANDA

Jules Gerzon

Nieuwe Rotterdamsche Courant, La Haia

SUÈCIA

Arthur Lehning

Arbetaren, Estocolm

SUÏSSA

Charles Mendelsohn

Jewish Press, Zuric

VENEÇUELA

René Borges de Villegas

Panorama, Caracas, i *Maracaibo Herald*, Maracaibo

Corresponsals: 30

Diaris: 32

Països: 12

Agències: 3

FONT: *Annals del Periodisme Català*, núm. 8.

TAULA 13
Nombre de redactors dels diaris de Barcelona i pertinença a associacions, 1924-1930

<i>Diaris</i>	1924		1930
	<i>APDB/No APDB (dobles)</i>		<i>APDB/APB</i>
<i>Diario de Barcelona</i>	10/9	(2)	17/4
<i>El Diluvio</i>	14/13	(1)	18/0
<i>El Correo Catalán</i>	12/9	(1)	12/2
<i>La Publicitat</i>	4/16		7/26
<i>La Vanguardia</i>	22/5	(1)	25/4
<i>Diario Mercantil</i>	3/4	(1)	s. d.
<i>El Noticiero Universal</i>	15/11		19/2
<i>Diario del Comercio</i>	8/5	(2)	7/2
<i>Las Noticias</i>	15/5		17/0
<i>La Veu de Catalunya</i>	12/10		1/32
<i>El Liberal</i>	6/7		5/3
<i>La Tribuna</i>	11/5		
<i>El Progreso</i>	8/5		7/0
<i>Gaceta de Cataluña</i>	2/6		2/0
<i>El Día Gráfico</i>	13/3	(2)	24/8
<i>Solidaridad Obrera</i>	0/5		
<i>La Aurora</i>	1/8		1/0
<i>La Prensa</i>	0/8		1/0
<i>La Mañana</i>	0/1		
<i>La Jornada</i>	1/6		1/0
<i>La Región</i>	2/2		1/0
<i>El Resumen</i>	1/6		1/0
<i>La Información</i>	0/8		
<i>El Día Barcelonés</i>	0/3		
<i>La Razón</i>			7/1
<i>La Noche</i>			9/4
<i>La Nau</i>			1/5
<i>El Matí</i>			0/5
<i>El Mundo Deportivo</i>			0/1

FONT 1924: Elaboració pròpia a partir de «Personal adscrito a los diarios de Barcelona», a *Vida de periodistas ilustres: Anuario de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona*, Barcelona, Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona, 1923-1924, p. 219-230. És possible que part dels redactors que surten al quadre com no associats pertanyin a l'Associació de Periodistes de Barcelona, de la qual no es coneixen llistes per a aquest any.

FONT 1930: Elaboració pròpia a partir del *Butlletí de la Federació de la Premsa Catalano-Balear* (5 juny 1930), p. 20-28.

La columna de 1924 distingeix en les plantilles de redacció declarades pels diaris entre els membres de l'Associación de la Prensa Diaria de Barcelona i els que no ho són. En alguns casos, hi ha redactors que figuren en la plantilla de dos diaris alhora, i s'indica entre parèntesis com a dobles.

La columna de 1930 distingeix els periodistes que són membres de l'Associación de la Prensa Diaria de Barcelona dels que ho són de l'Associació de Periodistes de Barcelona. No s'inclouen el que no són membres de cap de les dues i potser ho són d'una altra associació o de cap.

TAULA 14
Nombre de socis de les associacions de periodistes, 1935

<i>Associació</i>	<i>Nombre de socis</i>
Associació de Periodistes de Barcelona	546
Sindicat de Periodistes Esportius	133
Agrupació Professional de Periodistes de Barcelona	114
Centro de Reporters	94
Associació de Periodistes Cinematogràfics	37
Asociación de Periodistas Extranjeros	27
Associació Catalana de la Premsa	sense dades
<hr/>	
Total a Barcelona	951
<hr/>	
Associació de la Premsa de Badalona	45
Associació de la Premsa de Girona	20
Associació de la Premsa de Granollers	12
Associació de la Premsa d'Igualada	21
Associació de la Premsa de Lleida	20
Associació de la Premsa de Manresa i Comarca	49
Associació de la Premsa de Mataró	19
Associació de la Premsa de Reus	49
Associació de la Premsa de Sabadell	32
Associació de la Premsa de Tarragona	32
Associació de la Premsa de Terrassa	44
Associació de la Premsa de Tortosa	63
Associació de la Premsa de Vic	21
Associació de la Premsa de Vilanova i la Geltrú	19
<hr/>	
Total a altres ciutats: 14	446
<hr/>	
TOTAL	1.397
<hr/>	
Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona	277
Total a Barcelona	1.228
<hr/>	
TOTAL	1.674

FONT: Elaboració pròpia a partir dels *Annals del Periodisme Català*, 1933-1936, núm. 1, 6, 7, 8 i 14; *El Repòrter* (1 maig 1928), i *Butlletí de la Federació de la Premsa Catalano-Balear* (5 juny 1930).

TAULA 15
Tipologia i difusió dels diaris de Barcelona, 1935

Difusió total dels diaris	872.000 exemplars	(100 %)
1. Cinc diaris de negoci de matí en castellà (primera lectura)		
<i>La Vanguardia</i>	250.000 exemplars	(29 %)
<i>El Diluvio</i>	150.000 exemplars	
<i>Las Noticias</i>	40.000 exemplars	
<i>El Día Gráfico</i>	30.000 exemplars	
<i>Diario de Barcelona</i>	30.000 exemplars	
Total	500.000 exemplars	(57,5 %)
2. Un diari esportiu en castellà (segona lectura)		
<i>El Mundo Deportivo</i>	150.000 exemplars	(17 %)
3. Quatre diaris polítics de matí en català (segona lectura)		
<i>La Veu de Catalunya</i>	40.000 exemplars	
<i>La Publicitat</i>	40.000 exemplars	
<i>La Humanitat</i>	30.000 exemplars	
<i>El Matí</i>	5.000 exemplars	
Total	115.000 exemplars	(13 %)
4. Tres diaris polítics de matí en castellà (segona lectura)		
<i>Renovación</i>	20.000 exemplars	
<i>Solidaridad Obrera</i>	5.000 exemplars	
<i>El Correo Catalán</i>	5.000 exemplars	
Total	30.000 exemplars	(3,5 %)
5. Dos diaris econòmics de matí en castellà (segona lectura)		
<i>Diario del Comercio</i>	5.000 exemplars	
<i>Diario Mercantil</i>	2.000 exemplars	
Total	7.000 exemplars	(1 %)
6. Dos diaris de tarda en castellà (segona lectura)		
<i>La Noche</i>	30.000 exemplars	
<i>El Noticiero Universal</i>	20.000 exemplars	
Total	50.000 exemplars	(6 %)
7. Un diari polític de tarda en català (segona lectura)		
<i>L'Instant</i>	20.000 exemplars	
Total	20.000 exemplars	(2 %)

FONT: SINGLA, 1994, p. 92. Queden al marge altres diaris que no figuren en les fonts consultades: *El Liberal / El Popular, La Aurora, La Jornada, La Razón, Última Hora i El Eco.*

No hem inclòs *La Rambla*, que figura a la font, ja que és un setmanari aparegut el 1930 que no passa a diari fins al gener de 1936.

TAULA 16
Tiratges dels diaris de Barcelona, 1927, 1935 i 1931-1936

<i>Anys</i>	<i>1927</i>	<i>1935</i>	<i>1931-1936</i>
Total d'exemplars:	580.000	872.000	622.000
En català:	82.000 (14 %)	135.000 (15 %)	124.000 (19,4 %)
En castellà:	498.000 (86 %)	737.000 (85 %)	498.000 (80,6 %)
<i>La Vanguardia</i>	140.000	250.000	200.000
<i>El Diluvio</i>	50.000	150.000	60.000
<i>La Humanitat</i>		30.000	50.000
<i>El Noticiero Universal</i>	60.000	20.000	40.000
<i>El Mundo Deportivo</i>	40.000	150.000	40.000
<i>Las Noticias</i>	60.000	40.000	30.000
<i>El Día Gráfico</i>	50.000	30.000	30.000
<i>La Publicitat</i>	30.000	40.000	30.000
<i>La Veu de Catalunya</i>	40.000	40.000	25.000
<i>Solidaridad Obrera</i>	20.000	5.000	22.000/40.000
<i>Diario de Barcelona</i>		30.000	30.000
<i>La Noche</i>	22.000	30.000	15.000
<i>L'Instant</i>		20.000	10.000
<i>La Nau</i>	12.000		6.000
<i>Renovación</i>		20.000	5.000
<i>El Correo Catalán</i>	10.000	5.000	5.000
<i>El Progreso</i>	15.000		3.000
<i>El Matí</i>		5.000	3.000
<i>El Liberal</i>	10.000		
<i>La Mañana</i>	6.200		
<i>Diario del Comercio</i>	5.000	5.000	
<i>La Aurora</i>	5.000		
<i>El Resumen</i>	2.500		
<i>La Prensa</i>	2.000		
<i>Diario Mercantil</i>	1.000	2.000	

FONT: SINGLA, 1994, p. 92; CHECA GODOY, 2011, p. 404.

TAULA 17
Població de Barcelona i Catalunya, 1877-1940

<i>Any</i>	<i>Habitants a Barcelona</i>	<i>Habitants a Catalunya</i>
1877	353.853	1.752.033
1887	405.913	1.843.549
1900	544.137	1.966.382
1910	595.732	2.084.868
1920	721.869	2.344.719
1930	1.005.565	2.791.292
1940	1.081.175	2.890.974

FONT: Elaboració pròpia a partir de l'entrada «Demografia de Catalunya» [en línia], a *Viquipèdia*. <https://ca.wikipedia.org/wiki/Demografia_de_Catalunya>. [Dades extretes de l'Institut d'Estadística de Catalunya.]

TAULA 18
Percentatges d'analfabetisme a Catalunya i províncies, 1887-1981

<i>Any</i>	<i>Catalunya</i>	<i>Barcelona</i>	<i>Girona</i>	<i>Lleida</i>	<i>Tarragona</i>
1887	60	52	62	71	68
1900	53	48	53	61	61
1910	42	35	43	52	54
1920	29	24	33	37	41
1930	21	18	24	26	29
1940	14	12	14	16	22
1950	10	9	11	10	15
1960	7	6	10	8	12
1970	6	6	7	6	9
1981	5	5	5	4	6

FONT: VILANOVA I MORENO, 1992, p. 189-190 i 218.

Bibliografia

- AGUSTÍ, Ignacio (1974). *Ganas de hablar*. Barcelona: Planeta.
- AISA, Ferran (2017). *ECN 1 Radio CNT-FAI Barcelona: La voz de la Revolución*. Barcelona: Entreambos.
- ALBERT, Pierre (1990). *Historia de la prensa*. Madrid: Rialp.
- ALTÉS, Elvira (2007). *Les periodistes en el temps de la República*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya: Diputació de Barcelona.
- ÁLVAREZ FERNÁNDEZ, Jesús Timoteo (1981). *Restauración y prensa de masas: Los engranajes de un sistema (1875-1883)*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra.
- ÁLVAREZ FERNÁNDEZ, Jesús Timoteo (ed.) (1989). *Historia de los medios de comunicación en España: Periodismo, imagen y publicidad (1900-1990)*. Barcelona: Ariel.
- AMAT, Jordi (2015). *Un país a l'ombra: Vida de Josep Maria Vilaseca Marcet (1919-1995)*. Barcelona: L'Avenç.
- AMETLLA, Claudi (1963). *Memòries polítiques, 1890-1917*. Barcelona: Pòrtic.
- (1979). *Memòries polítiques*. Barcelona: Catalònia. 2 vol.
- ANGUERA, Pere; CABRÉ, Rosa (1979). *Ideologia i llengua dels diaris reusencs en català*. Reus: Edicions del Centre de Lectura.
- ARAGÓ, Narcís Jordi (1987). «Guerra civil i premsa de Girona: història d'una destrucció». *Annals del Periodisme Català*, núm. 10 (gener-març), p. 22-31.
- ARGEMÍ I MUNAR, Anna (1998). *El Telégrafo / La Imprenta (1858-1879): El primer diari informatiu i popular de Barcelona*. Tesina inèdita de doctorat. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- ASOCIACIÓN DE LA PRENSA DIARIA DE BARCELONA (1923). *Anuario de la Asociación de Prensa Diaria de Barcelona: Vida de periodistas il·lustres: Seguido de otros documentos de la vida de la asociación*. Barcelona: Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona.
- (1924). *Anuario de la Asociación de Prensa Diaria de Barcelona: Vida de periodistas il·lustres: Seguido de otros documentos de la vida de la asociación*. Barcelona: Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona.
- AUBERT, Paul (1986). «La presse et le pouvoir en Espagne sous la Restauration (1875-1923)». A: AGIRREAZKUENAGA, I.; AUBERT, P.; DEVOIS, J.-M.; MODERNE, F.; RODRÍGUEZ, Y.; RUBIO TIO, J.; URRUTIA, L. *Les moyens d'information en Espagne*. Bordeus: Presses Universitaires de Bordeaux, p. 10-65.

- AYMAMÍ I BAUDINA, Lluís (1935). *El 6 d'octubre tal com jo l'he vist*. Barcelona: Atena.
- BADOSA, Cristina (1996). *Josep Pla: Biografia del solitari*. Barcelona: Edicions 62.
- BALCELLS, Albert (1965). *El sindicalisme a Barcelona, 1916-1923*. Barcelona: Nova Terra.
- (1992). *Història del nacionalisme català: Des dels orígens als nostres temps*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (2013). *Jaume Massó i Torrents i la modernitat, 1863-1943: De 'L'Avenç' a l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2016). *La caricatura política a la Catalunya republicana (1931-1936)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric; SABATER, Jordi (1996). *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BALSEBRE, Armand (2001). *Historia de la radio en España*. Madrid: Cátedra. 2 v.
- BARAS, Montserrat (1984). *Acció Catalana, 1922-1936*. Barcelona: Curial.
- BARÓ, Teodoro (1902). «El periodismo». A: *Discursos leídos en la Real Academia de Bellas Artes de Barcelona en la recepción pública de D. Teodoro Baró el día 23 de noviembre de 1902*. Barcelona: Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, p. 2-17.
- BARRULL, Jaume (1987). «Premsa i història: Lleida, 1936-1938». *Annals del Periodisme Català*, núm. 10 (gener-març), p. 32-37.
- BATALLA I GALIMANY, Ramon (2016). *Jaume Miravittles i Navarra: Els anys de joventut (1906-1939)*. Figueres: Ajuntament de Figueres.
- BELLMUNT, Domènec de (1975). *Cinquanta anys de periodisme català (1925-1975)*. Andorra la Vella: Mirador del Pirineu.
- BENET, Josep (1963). *Maragall i la Setmana Tràgica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BERTRAN I PIJOAN, Lluís (1931). *Premsa de Catalunya*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- BONADA, Lluís (1991). *Josep Pla*. Barcelona: Empúries.
- BOQUERA DIAGO, Ester (2018). *La batalla de la persuasió durant la Guerra Civil: El cas del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Ramon Llull.
- BRIGGS, Asa; BURKE, Peter (2002). *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*. Londres: Polity Press.
- (2002). *De Gutenberg a Internet: Una historia social de los medios de comunicación*. Madrid: Taurus.
- BURGUET, Francesc (1997). *Els diaris de la Rambla: Memòries del periodista Lluís Aymamí i Baudina (1899-1979)*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya; Diputació de Barcelona.
- CABALLÉ Y CLOS, Tomás (1944). *Barcelona de antaño: Memorias de un viejo reportero barcelonés*. Barcelona: Aries.
- CABANA, Francesc (coord.) (2006). *Cien empresarios catalanes*. Madrid: LID Editorial Empresarial.
- CABRÉ, M. Àngels (2017). *María Luz Morales, pionera del periodismo*. Barcelona: Libros de Vanguardia.
- CABRERA, Mercedes (1994). *La industria, la prensa y la política: Nicolás María de Urgoiti (1869-1951)*. Madrid: Alianza Editorial.
- CADENA, Josep M. (1984). «Les associacions de periodistes de Barcelona». *Annals del Periodisme Català*, 0 (abril-juny), p. 6-18.

- CADENA, Josep M. (1995). «Revistes i publicacions d'humor». A: *Il·lustradors a Catalunya, 1841-1939*. Barcelona: Fundació Jaume I. [Nadala]
- (2004). *El dibuix a Catalunya: cent dibuixants que cal conèixer*. Barcelona: Pòrtic.
- (2016). «La premsa humorística. Una tradició, una escola, una indústria». A: CANOSA, Francesc (dir.). *Història del periodisme de Catalunya*. Vol. 1: *Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Sàpiens, p. 28-46.
- CALVO CALVO, Àngel (1998). «El teléfono en España antes de Telefónica (1877-1924)». *Revista de Historia Industrial*, núm. 13, p. 59-81.
- CAMBÓ, Francesc (1981). *Memòries, 1876-1936*. Barcelona: Alpha.
- CAMPILLO, Maria; CENTELLES, Ester (1979). *La premsa a Barcelona, 1936-1939*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània.
- CANALS ELIAS-BRUSI, Míguel (2010). *La Casa Brusi y el 'Diario de Barcelona', 1775-1957*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- CANALS PIÑAS, Jorge (2016). «Enrique Díaz Retg and *El Diluvio*: Reportage from the Italian Frontline (1916)». *Journal of Modern Italian Studies*, vol. 21, núm. 2, p. 283-297.
- (2017). *Noticias desde el frente bélico italiano: Los reportajes de Enrique Díaz-Retg (1916 y 1917)*. Trento: Università degli Studi di Trento.
- (2018). «Itàlia y la Gran Guerra en *El Diluvio*». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 25: *Història de la premsa diària de Barcelona*, p. 171-182.
- CANOSA FARRAN, Francesc (2016). «República de periodistes. L'edat de les mirades daurades». A: CANOSA, Francesc (dir.). *Història del periodisme de Catalunya*. Vol. 1: *Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Sàpiens, p. 180-196.
- CAPDEVILA, Jaume (2014a). 'Papitu': *Sàtira, erotisme i provocació (1908-1937)*. El Papiol: Efadós.
- (2014b). 'La Campana de Gràcia': *La primera publicació catalana de gran abast (1870-1934)*. Lleida: Pagès Editors.
- (2018). «Apa, caricatura a la portada de *La Publicitat*». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIX, p. 53-74.
- CAPDEVILA, Jaume (coord.) (2012). 'Cu-cut!': *Sàtira política en temps trasbalsats (1902-1912)*. El Papiol: Efadós.
- (2013). 'L'Esquella de la Torratxa': *Seixanta anys d'història catalana (1879-1939)*. El Papiol: Efadós.
- CAPDEVILA, Josep Maria (1971). *Del retorn a casa*. Barcelona: Pòrtic.
- CASANELLAS I IBARZ, Joan (1991). *Memòries i biografia (1904-1986)*. Edició a cura de Joan B. Culla i Clarà. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- CASASÚS, Josep Maria (1979). «L'evolució d'*El Correo Catalán*». *L'Avenç* (juliol-agost), p. 40-41.
- (1985). «Notes per a una història de les idees i la pràctica periodística a Catalunya». *Annals del Periodisme Català*, núm. 3-4, p. 30-35.
- (1986). *Lliçons de periodisme en Josep Pla*. Barcelona: Destino.
- (1987). *El pensament periodístic a Catalunya*. Barcelona: Curial, p. 87-118.
- (1988). *El periodisme a Catalunya*. Barcelona: Plaza y Janés.
- (1996). *Periodisme català que ha fet història*. Barcelona: Proa.
- (2006). *Nueva historia de 'La Vanguardia' (1881-2006)*. Barcelona. [Obra inèdita]
- CASTANYS, Valentí (1964). *La memòria es diverteix: Míg segle de records*. Barcelona: Destino.
- CHECA GODOY, Antonio (2006). *El ejercicio de la libertad: La prensa española en el Sexenio Revolucionario (1868-1874)*. Madrid: Biblioteca Nueva.

- CHECA GODOY, Antonio (2011). *Prensa y partidos políticos durante la II República*. Sevilla: Centro Andaluz del Libro.
- COSTA I DEU, Joan; SABATÉ I PUIG, Modest (1935). *La nit del 6 d'octubre a Barcelona: Reportatge*. Barcelona: Emporium.
- (1936). *La veritat del 6 d'Octubre*. Barcelona: Impremta Clarasó.
- (2006a). *La nit del 6 d'Octubre a Barcelona*. Edició a cura d'Albert Balcells. Barcelona: Cossetània. (Memòria del Segle XX; 6).
- (2006b). *La veritat del 6 d'Octubre*. Edició a cura d'Albert Balcells. Barcelona: Cossetània. (Memòria del Segle XX; 7).
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís (1986). *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1939)*. Girona: Ajuntament de Girona.
- (1995). *La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930): Comunicació i propaganda a les comarques de Girona*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (2000). 'El Autonomista': *el diari dels Rahola: Els orígens del periodisme modern a Girona (1898-1939)*. Girona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- (2016). «La premsa comarcal. A la recerca d'un model propi». A: CANOSA, Francesc (dir.). *Història del periodisme de Catalunya*. Vol. 1: *Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Sàpiens, p. 73-89.
- COSTA OLLER, Francesc (1982). *La premsa a Mataró (1820-1980)*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- CRUAÑES, Josep (1991). «Els fotògrafs barcelonins als anys de la Guerra Civil». *Capçalera*, núm. 27, p. 36-39.
- CULLA I CLARÀ, Joan B. (1977). *El catalanisme d'esquerra (1928-1936)*. Barcelona: Curial.
- (1986). *El republicanisme lerrouxista a Catalunya*. Barcelona: Curial.
- CULLA I CLARÀ, Joan B. (cur.) (1991). *Joan Casanellas i Ibarz (1904-1986): Memòries i biografia*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- CULLA, Joan B.; DUARTE, Àngel (1990). *La premsa republicana*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya, p. 44-50.
- DALMAU, Antoni (2010). *El procés de Montjuïc: Barcelona al final del segle XIX*. Barcelona: Base.
- DALMAU PALET, Pol (2015). *Clientelism, Politics and the Press in Modern Spain: The Case of the Godó Family and the Founding of 'La Vanguardia'*. Tesis doctoral inèdita. Florència: European University Institute.
- (2018a). *Press, Politics and National Identity in Catalonia: The Transformation of 'La Vanguardia', 1881-1931*. Brighton; Portland; Toronto: Sussex University Press.
- (2018b). «Premsa i poder a la Catalunya contemporània: els Godó i la fundació de *La Vanguardia*». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 25: *Història de la premsa diària de Barcelona*, p. 59-72.
- (2020). «Looking at London for Inspiration». *Media History*, vol. 26, núm. 1, p. 6-19.
- DESVOIS, Jean-Michel (1977). *La premsa en España, 1900-1931*. Madrid: Siglo XXI de España.
- DOMÍNGUEZ RODIÑO, Enrique (2015). *Las primeras llamas: un español en la Gran Guerra*. Sevilla: Centro de Estudios Andaluces.
- DÒRIA, Sergi (2004). *Imatges 1930: Barcelonins i moderns*. Barcelona: La Campana.
- (2016). «Aparadors de la modernitat. De les il·lustracions als setmanaris d'actualitat». A: CANOSA, Francesc (dir.). *Història del periodisme de Catalunya*. Vol. 1: *Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Sàpiens, p. 93-109.
- DUARTE, Àngel (2004). *Història del republicanisme a Catalunya*. Vic; Lleida: Eumo: Pagès Editors.

- DURAN I TORT, Carola (2001). *La Renaixensa, primera empresa editorial catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ESCLUES SERRAT, Joan (2015). *Josep Andreu Abelló: Els clarobscur del catalanisme*. Barcelona: Llibres de 1984.
- ESPINET I BURUNAT, Francesc (1997). *Notícia, imatge, simulacre: La recepció de la societat de comunicació de masses a Catalunya, de 1888 a 1939*. Bellaterra, Cerdanyola del Vallès: Universitat Autònoma de Barcelona.
- ESPINOSA, Sílvia (2014). *Dones de ràdio: Les primeres locutores de Catalunya*. Barcelona: Albertí editor.
- FABRE, Jaume (1970). «Conversa amb Joaquim Ventalló, Andreu Avel·lí Artís i Avel·lí Artís Gener». *L'Avenç* (juliol-agost), p. 12-16.
- (1990). *Història del fotoperiodisme a Catalunya*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (1996). *Periodistes uniformats: Diaris barcelonins dels anys 40: La represa i la repressió*. Barcelona: Diputació de Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- (2017). *Periodistes, malgrat tot (1939-1966)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- FAGES DE CLIMENT, Carles (2014). *Memòries: A la recerca de mi mateix*. Edició a cura de Narcís Garolera. Figueres: Brau.
- FAULI, Josep (1979). «Els diaris de Barcelona: *La Vanguardia* i els altres». *L'Avenç* (juliol-agost), p. 18-21.
- FEBRÉS, Xavier (1990). *Josep Pla: biografia de l'homenot*. Barcelona: Plaza y Janés.
- FERRÉ, Teresa; ANTEBI, Andrés; GONZÁLEZ, Pablo (2016). «El fotoperiodisme. De la fotografia per il·lustrar a la instantània en exclusiva». A: CANOSA, Francesc (dir.). *Història del periodisme de Catalunya*. Vol. 1: *Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Sàpiens, p. 133-153.
- FERRÉ PANISELLO, Teresa (2018a). «*La Tribuna*, primera experiència periodística de diari gràfic català». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 25: *Història de la premsa diària de Barcelona*, p. 139-152.
- (2018b). «El diari *La Publicitat* des d'una perspectiva fotoperiodística. Una aportació en el context de l'Exposició Universal i la Guerra Civil espanyola». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIX, p. 169-192.
- FIGUERAS I CIFUENTES, Gisela (2006). *Inventari de l'hemeroteca local: Publicacions periòdiques sabadellenques (1854-2004)*. Sabadell: Arxiu Històric de Sabadell.
- FIGUERES, Josep Maria (1981). *'La Renaixensa', diari de Catalunya (1881-1905)*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (1994). *12 periodistes dels anys trenta*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya: Diputació de Barcelona.
- (1997). «Apropiacions de premsa a Catalunya durant la Guerra Civil». *Anàlisi*, núm. 20, p. 85-123.
- (1999). *El primer diari en llengua catalana: 'Diari Català' (1879-1881)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2011). *Les cròniques de guerra de Lluís Capdevila, 1936-1939*. Barcelona: Fundació Josep Irla.
- (2014). *La Veu de Catalunya (1899-1937)*. Barcelona: Base.
- (2016a). *Periodistes indòmits: Guerra Civil i exili*. Barcelona: Base.
- (2016b). «La guerra del periodisme. De la informació a la propaganda». A: CANOSA, Francesc (dir.). *Història del periodisme de Catalunya*. Vol. 1: *Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Sàpiens, p. 202-217.

- FIGUERES, Josep Maria (2018a). «El relat republicà a França. Crònica del diari *Journal de Barcelone* que, en plena Guerra Civil, la Generalitat va editar durant quasi tres mesos a París». *Capçalera*, núm. 178, p. 68-73.
- (2018b). «Guerra de propaganda. *Occident*, la revista dels catalans franquistes que s'editava a França». *Capçalera*, núm. 179, p. 64-69.
- (2018c). «*La Publicitat* durant la Guerra Civil (1936-1939). Periodisme entre dos focs». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIX, p. 131-168.
- FIGUERES, Josep Maria (ed.) (2009). *Valentí Almirall: Obra completa: 1867-1879*. Vol. 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FINESTRES, Jordi (1998). *Josep Maria Planes (1907-1936): Memòria d'un periodista assassinat*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- FONT, Melcior (1926). «La jove Catalunya». *Revista de Catalunya*, núm. 21 (març), p. 287-297.
- FRANQUET, Rosa (1985). «La ràdio en els fets d'octubre de 1934». *Annals del Periodisme Català*, núm. 3-4, p. 24-29.
- (1986). *Història de la radiodifusió a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- (1994). *Ràdio Barcelona: Setanta anys d'història: 1924-1994*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- (2001). *Història de la ràdio a Catalunya al segle XX (de la ràdio de galena a la ràdio digital)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (2016). «La ràdio. Un mitjà al servei de la cultura i la informació». A: CANOSA, Francesc (dir.). *Història del periodisme de Catalunya*. Vol. 1: *Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Sàpiens, p. 157-175.
- FREUND, Gisèle (1993). *La fotografía como documento social*. Barcelona: Gustavo Gili.
- FUENTES, Juan Francisco; FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier (1997). *Historia del periodismo español: Prensa, política y opinión pública en la España contemporánea*. Madrid: Síntesis.
- GALOFRÉ, Jordi (1989). *Rosend Arús i Arderiu (1845-1891)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- GARCÍA NIETO, María del Carmen (1958). *La prensa diaria en Barcelona de 1895 a 1910*. Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- GARCÍA SANZ, Fernando (2017). *España en la Gran Guerra*. Barcelona: Gutenberg.
- GARRIGA, Teodor (1998). *La meua vida i Ràdio Associació de Catalunya*. Barcelona: Proa.
- GAZIEL (1915). *Diario de un estudiante en París*. Barcelona: Estudio.
- (1916). *Narraciones de tierras heroicas: (1914-1915)*. Barcelona: Estudio.
- (1917a). *En las líneas de fuego: 1915*. Barcelona: Estudio.
- (1917b). *De París a Monastir: 1915*. Barcelona: Estudio. [Edició de 2014 a Barcelona: Libros del Asteroide]
- (1918). *El año de Verdún*. Barcelona: Estudio.
- (1971). *Història de La Vanguardia*. París: Edicions Catalanes de París.
- (1981). *Tots els camins duen a Roma*. Barcelona: Edicions 62. 2 v.
- (1994). *Història de 'La Vanguardia' i nou articles sobre periodisme*. Barcelona: Empúries.
- GELI, Carles; HUERTAS, Josep M. (2000). *'Mirador': la Catalunya impossible*. Barcelona: Proa.
- GIFREU, Josep (2007). «Pompeu Fabra i la premsa en els processos d'ordenació normativa del català modern». A: ALSINA, Àlex [et al.]. *La figura i l'obra de Pompeu Fabra*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, p. 85-98.
- GIRALT-MIRACLE, Daniel (dir.) (2007). *Dibuixants, humoristes i il·lustradors de La Vanguardia, 1881-2006*. Barcelona: Fundació Caixa Girona.

- GIVANEL I MAS, Joan (1931-1937). *Bibliografia catalana: Premsa*. Barcelona: Fundació Rafael Patxot. 3 v.
- GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís (1992). *La gènesi de la premsa de masses a Catalunya (1902-1923)*. Barcelona: Pòrtic.
- (2016). «La gènesi de la premsa diària. Quan els mitjans es fan de masses». A: CANOSA, Francesc (dir.). *Història del periodisme de Catalunya*. Vol. 1: *Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Sàpiens, p. 51-69.
- GONZÁLEZ MORANDI, Pablo; ANTEBI ARNÓ, Andrés; FERRÉ PANISELLO, Teresa; ADAM BERNAD, Roger (2015). *Repòrters gràfics, 1900-1939*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. 2 v.
- GRANIER-BARRERA, Emili (1995). *Una vida plena: Memòries d'un periodista abans i després de la guerra*. Barcelona: Hacer Editorial.
- GUILLAMET, Jaume (1983). *La premsa comarcal: Un model català de periodisme popular*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (1993). *La formació de la premsa moderna: Periodisme informatiu, polític i cultural a la Barcelona progressista, 1841-1843*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (1994). *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya, 1641-1994*. Barcelona: La Campana.
- (1996). *Premsa, franquisme i autonomia*. Barcelona: Flor del vent.
- (2003a). *Els orígens de la premsa a Catalunya: Catàleg de periòdics antics, 1641-1833*. Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona.
- (2003b). *Història del periodisme: Notícies, periodistes i mitjans de comunicació*. Bellaterra; Castelló de la Plana; Barcelona; València: Universitat Autònoma de Barcelona; Universitat Jaume I; Universitat Pompeu Fabra; Universitat de València. (Aldea Global; 14)
- (2005). «Antoni Brusi Mirabent, impressor i segon editor de *Diario de Barcelona*». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 12, p. 101-118.
- (2006). «Antoni Brusi Ferrer (1815-1878)». A: CABANA, Francesc (coord.). *Cien empresarios catalanes*. Madrid: LID Editorial Empresarial, p. 76-82.
- (2010). *L'arrencada del periodisme liberal: Política, mercat i llengua a la premsa catalana, 1833-1874*. Barcelona; Vic: Eumo.
- (2011). «La disolució del periodismo». A: CAMPOS FREIRE, Francisco (coord.). *Comunicación y gobernanza en Europa*. Madrid: Universitat, p. 239-252.
- (2012). «Joaquín Mola y Martínez y los primeros corresponsales de guerra». *Textual & Visual Media*, núm. 5, p. 225-238.
- (2013). «Periodisme i història en un canvi de cicle». *Comunicació: Revista de Recerca i d'Anàlisi*, vol. 30, núm. 1, p. 9-23.
- (2015a). «Joaquín Mola y Martínez, corresponsal del *Diario de Barcelona* a les guerres d'Itàlia i d'Àfrica (1859-1860)». *L'Avenç*, núm. 413, p. 40-49.
- (2015b). «L'èxit del periodisme català republicà». A: *La Segona República a Catalunya*. Vol. 1: *El temps de les il·lusions, 1931-1933*. Barcelona: Ara Llibres, p. 123-133.
- (2016). *Narcís Lloberas, cronista republicà: De la Bisbal al Front d'Aragó, 1922-1937*. Barcelona: Fundació Josep Irla.
- (2017). «Crisis del periodismo y naturaleza de los medios. El final de un ciclo». *Revista Portuguesa de História da Comunicação*, 0, p. 108-120. [Versió revisada en castellà de l'article «Periodisme i història en un canvi de cicle»]

- GUILLAMET, Jaume (2018a). «Del privilegi reial a internet: El cicle històric de *Diario de Barcelona*». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 25: *Història de la premsa diària de Barcelona*, p. 43-58.
- (2018b). «Significació històrica de *La Publicitat* en els grans canvis del periodisme català». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIX, p. 41-52.
- (2018c). «Journalism and History in a Change of Era». *Catalan Social Sciences Review*, 8, p. 11-24. [Versió revisada en anglès de l'article «Periodisme i història en un canvi de cicle»]
- GUILLAMET LLOVERAS, Jaume; MORENO CHACÓN, Manuel; TEIXIDOR COLOMER, Anna; TESTART GURI, Albert (2009). *Història de la premsa de Figueres, 1809-1980*. Figueres: Ajuntament de Figueres.
- GUILLAMET, Jaume; MAURI, Marcel (ed.) (2015). *Catàleg històric general de la premsa en català*. Vol. I: *L'eclosió de periòdics, 1641-1898*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GUILLAMÓN, Julià (2019). *L'enigma Arquimbau: Sexe, feminisme i literatura a l'era del flirt*. Barcelona: Comanegra.
- HARANA, Lola; RÚA FERNÁNDEZ, José Manuel (2018). «Octubre de 1917: una herència en disputa. *Treball i La Batalla* vint anys després de la Revolució Russa». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 25: *Història de la premsa diària de Barcelona*, p. 205-216.
- HERNÁNDEZ LÓPEZ, José Miguel (2018). «Darrere el front: la vida quotidiana a les pàgines de *La Vanguardia* durant la batalla de l'Ebre». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 25: *Història de la premsa diària de Barcelona*, p. 217-230.
- HUERTAS, Josep Maria (1979). «*La Vanguardia*, el diari més llegit». *L'Avenç* (juliol-agost), p. 31-35.
- (2006). *Una història de 'La Vanguardia'*. Barcelona: Angle.
- HUERTAS, Josep Maria (dir.) (1995). *200 anys de premsa diària a Catalunya, 1792-1992*. Barcelona: Fundació Caixa de Catalunya.
- HURTADO, Amadeu (1967). *Quaranta anys d'advocat: Història del meu temps, 1931-1936*. Barcelona: Ariel.
- (1969). *Quaranta anys d'advocat: Història del meu temps, 1894-1930*. Barcelona: Ariel.
- IVERN SALVÀ, Maria Dolors (1989). *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 2 v.
- IZQUIERDO BALLESTER, Santiago (2008). «*El Poble Català (1904-1919)*». A: SANTESMASES I OLLER, Josep (dir.). *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana: Actes del VI Congrés de la CCEPC (Barcelona, 2, 3 i 4 de novembre de 2006)*. Valls: Cossetània, p. 417-428.
- JARDÍ, Enric (1974). «L'obra de cultura d'Enric Prat de la Riba, des del diari *La Veu de Catalunya*». A: PRAT DE LA RIBA, Enric. *Prat de la Riba, propulsor de la llengua i la cultura*. Barcelona: Selecta, p. 155-207.
- (1979). «Les grans famílies de la premsa». *L'Avenç* (juliol-agost), p. 27-30.
- JONES, Daniel E. (1993). «La premsa espanyola durante la II República: perspectiva econòmica de los diarios catalanes». *Cuadernos Republicanos* [Madrid], núm. 14, p. 39-49.
- LEZCANO, Ricardo (1978). *La Ley de Jurisdicciones, 1905-1906: Una batalla perdida por la libertad de expresión*. Madrid: Akal.
- LLANAS, Manuel (1998). *Gaziel: Vida, periodisme i literatura*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 107-112.
- LLATES, Rossend (1971). *Ésser català no és gens fàcil*. Barcelona: Aedos.
- LÓPEZ LÓPEZ, Bernat (2016). «La forja de un apóstol. El joven Narciso Masferrer en su cruzada por la "deportización" de España». A: ALMUIÑA FERNÁNDEZ, Celso; MARTÍN DE LA GUARDIA, Ri-

- cardo; PELAZ LÓPEZ, José-Vidal (dir.). *Perfiles de periodistas contemporáneos*. Madrid: Fragua, p. 89-110.
- LÓPEZ DE RAMÓN, María (2018). «La censura impuesta a los diarios catalanistas en los albores del siglo XX: *La Veu de Catalunya*». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 25: *Història de la premsa diària de Barcelona*, p. 123-138.
- LÓPEZ DE ZUAZO ALGAR, Antonio (1981). *Catálogo de periodistas españoles del siglo XX*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. Facultad de Ciencias de la Información.
- LOZANO TORRES, Sergi (2008). *Els orígens de 'Trellall' (1930-1936): La premsa obrera en el procés d'unificació socialista*. Treball de doctorat inèdit. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- MACIÀ, Francesc (2003). *Des de França, carta del senyor Macià: Les cròniques de Francesc Macià com a corresponsal a la Primera Guerra Mundial*. Sant Cugat del Vallès: Símbol.
- MADRID, Francisco (2020). *Sangre en Atarazanas*. Barcelona: Libros de Vanguardia.
- MAINAR, Rafael (1906). *El arte del periodista*. Barcelona: Manuales Gallach.
- (2005). *El arte del periodista*. Barcelona: Destino.
- MARAGALL, Joan (1960). *Obres completes*. Vol. II: *Obra castellana*. Barcelona: Selecta.
- MARIMONT RIUTORT, Antoni (2016). «De *La Almudaina* a *La Vanguardia* y del regionalismo al maurismo. La trayectoria periodística e ideológica de Miquel dels Sants Oliver (1864-1920)». A: ALMUIÑA FERNÁNDEZ, Celso; MARTÍN DE LA GUARDIA, Ricardo; PELAZ LÓPEZ, José-Vidal (dir.). *Perfiles de periodistas contemporáneos*. Madrid: Fragua, p. 65-76.
- MARÍN I OTTO, Enric (1991). *La premsa diària a Barcelona durant la Segona República (1931-1936): Aproximació històrica i anàlisi formal*. Tesis doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- MARTÍN BERBOIS, Josep Lluís (2018). «Joan Costajussà i Deu, redactor en cap de *La Veu de Catalunya* i president de l'Associació de Periodistes de Barcelona». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 25: *Història de la premsa diària de Barcelona*, p. 193-204.
- MAS, Ricard (2016). «Qui no anuncia no ven! Els artistes catalans i la publicitat (1888-1929)». A: ARTIGAS, Jordi; BARJAU, Santi; CADENA, Josep M.; CAPDEVILA, Jaume; FERRER, Rai; GUIRAL, Antoni; MAS, Ricard; RIERA PUJAL, Jordi; SENDRA, Eloïsa. *L'humor gràfic a Barcelona: 175 anys de tradició humorística catalana (1841-2016)*. El Papiol: Efadós, p. 111-130.
- MAYAYO, Andreu (2007). *La veu del PSUC: Josep Solé Barberà, advocat*. Barcelona: L'Avenç.
- MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA Y BELLAS ARTES (1921). *Estadística de la prensa periódica en España: (Referida al 1 de febrero de 1920)*. Madrid: Talleres del Instituto Geográfico y Estadístico.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y PREVISIÓN (1930). *Estadística de la prensa periódica de España (referida al 31 de diciembre de 1927)*. Madrid: Servicio General de Estadística. Imprenta de los Hijos de M. Hernández.
- MIQUEL I VERGÉS, Josep Maria (1937). *La premsa catalana del Vuit-cents*. Barcelona: Barcino. 2 v.
- MIR, Gregori (1993). *Miquel dels Sants Oliver*. Palma: Miquel Font.
- MIRACLE, Josep (1968). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà.
- (1976). *Quatre coses del meu temps (memòries)*. Barcelona: La Paraula Viva.
- MOLAS, Isidre (1973). *Lliga Catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- (2000). *Diccionari dels partits polítics a Catalunya: Segle XX*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- MOLIST POL, Esteban (1964). *El 'Diario de Barcelona', 1792-1963: su historia, sus hombres y su proyección pública*. Madrid: Editora Nacional.

- MONTANER, Jordi (1979). «*El Diluvio*, centenari no celebrat». *L'Avenç* (juliol-agost), p. 43-46.
- (1989). *El 'Ciero' no va arribar al segle*. Barcelona: Diputació de Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- MONTERO I AULET, Francesc (2016). *Manuel Brunet: El periodisme d'idees a l'ull de l'huracà*. Cartarroja; Barcelona: Afers.
- MORATÓ I GRAU, Josep (1918). *Com és fet un diari*. Barcelona: Ricard Duran i Alsina. (Minerva; Primera Sèrie; XXX)
- MOSSE, Rudolf (1927). *Catálogo de prensa de España 1927*. Barcelona: Rudolf Mosse Ibérica.
- (1930). *Catálogo de prensa de España 1930*. Barcelona: Rudolf Mosse Ibérica.
- NAVARRA ORDONO, Andreu (2016). *Aliadòfils i germanòfils a Catalunya durant la Primera Guerra Mundial*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- OLIVAR BERTRAND, Rafael (1964). *Prat de la Riba*. Barcelona: Aedos.
- OLMOS, Víctor (2002). *Historia del 'ABC'*. Barcelona: Plaza y Janés.
- PASCUET, Rafael; PUJOL, Enric (dir.) (2006). *La revolució del bon gust: Jaume Miravittles i el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Ajuntament de Figueres: Arxiu Nacional de Catalunya; Viena Edicions.
- PASSARELL, Jaume (1971). *'La Publicitat', diari català*. Barcelona: Pòrtic.
- PÉREZ DE ROZAS, Carlos (1985). «El disseny en la premsa catalana del segle XX». *Annals del Periodisme Català*, núm. 3-4, p. 8-23.
- PERICAY, Xavier (2010). «Paulino Masip, director de *La Vanguardia*». *Tripodos*, núm. 27, p. 125-139.
- PERMANYER, Lluís (2018). «El quiosc de premsa, un invent de 1888 en perill d'extinció». *Barcelona Metròpolis*, núm. 108, p. 36-42.
- PICH I MITJANA, Josep (2003a). *Almirall i el 'Diari Català' (1879-1881): l'inici del projecte politicoideològic del catalanisme progressista*. Barcelona: Eumo.
- (2003b). «Manuel de Lasarte Rodríguez-Cardoso (1830-1901) i els inicis del periodisme de masses. D'El Telégrafo a El Diluvio». *Treballs de Comunicació*, núm. 18, p. 87-106.
- PLA, Josep (1966a). *El quadern gris*. Barcelona: Destino. (Obra Completa; 1)
- (1966b). *Primera volada*. Barcelona: Destino. (Obra Completa; 3)
- (1968). *Tres biografies: Maragall, Pijoan, Pujols*. Barcelona: Destino. (Obra Completa; 10), p. 7-177.
- (1974). *El nord*. Barcelona: Destino. (Obra Completa; 5)
- (1975). «El senyor Godó i *La Vanguardia*». A: *Homenots: Quarta sèrie*. Barcelona: Destino. (Obra Completa; 29), p. 279-318.
- (1980). *Homenots: Primera sèrie*. Barcelona: Destino. (Obra Completa; 11), p. 559-602.
- (1982a). *Polèmica: Cròniques parlamentàries (1929-1932)*. Barcelona: Destino. (Obra Completa; 40)
- (1982b). *Cròniques parlamentàries (1933-1934)*. Barcelona: Destino. (Obra Completa; 41)
- (1983). *Cròniques parlamentàries (1934-1936)*. Barcelona: Destino. (Obra Completa; 42)
- (1996). *Cartes a Pere*. Barcelona: Destino.
- POLO, Irene (2003). *La fascinació del periodisme: Cròniques (1930-1936)*. Barcelona: Quaderns Crema.
- POUS I PAGÈS, Josep (1969). *Pere Corominas i el seu temps*. Barcelona: Edicions 62.
- PRAT DE LA RIBA, Enric (1906). *La nacionalitat catalana*. Barcelona: Tip. L'Anuari de l'Exportació. (Biblioteca Popular; 1)
- (1978). *La nacionalitat catalana*. Barcelona: Edicions 62.

- PRAT DE LA RIBA, Enric (2007). *La nacionalitat catalana* [en línia]. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya. <http://www.eapc.cat/publicacions/varia/nacionalitat_catalana>. [Reproducció facsímil de la primera edició de la Tipografia L'Anuari de l'Exportació (Barcelona, 1906)]
- PUIG I FERRETER, Joan (1926). *Servitud: Memòries d'un periodista*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- (1973). *Servitud: Memòries d'un periodista*. Barcelona: Nova Terra.
- PUIG PUJADES, Josep (2019). *Ell, a la presó*. Figueres: Callígraf.
- PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles (1997). *L'esport és notícia: Història de la premsa esportiva a Catalunya (1880-1992)*. Barcelona: Diputació de Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- RAGUER I SUÑER, Hilari (1975). *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RIAMBAU, Esteve (2018). *Laya Films i el cinema a Catalunya durant la Guerra Civil*. Barcelona: L'Avenç.
- RIQUER, Borja de (1996). *L'últim Cambó (1936-1947): La dreta catalanista davant la Guerra Civil i el franquisme*. Vic: Eumo.
- ROIG ROSSICH, Josep M. (1992). *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2015). «L'humor polític durant la dictadura de Primo de Rivera». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. xxvi, p. 19-42.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (2016). *La guerra de les nacions: Crònica coetània de la Primera Guerra Mundial*. Edició a cura de Mercè Morales. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ROYO CAMPO, Albert (2017). «La premsa a la demarcació de Lleida (1898-1939)». *Comunicació: Revista de Recerca i d'Anàlisi*, vol. 34, núm. 2, p. 93-118.
- SABATÉ, Modest (1968). *Història de la Lliga*. Barcelona: Bruguera.
- SABATER, Jordi (1986). *Catalanisme i anarquisme: La CNT i el fet nacional català durant la Guerra Civil*. Barcelona: Edicions 62.
- SAFONT I PLUMED, Joan (2012). *Per França i Anglaterra: La I Guerra Mundial dels aliadòfils catalans*. Barcelona: A Contravent.
- SAGARRA, Josep Maria de (1981). *Memòries*. Barcelona: Edicions 62. 2 v.
- SAGARRA, José María de; PLA, Josep (2001). *Cartas europeas: Crónicas en 'El Sol', 1920-1928*. Barcelona: Destino.
- SÁIZ, María Dolores (1987). «Prensa anarquista en el primer bienio republicano: *El Luchador* (1931-1933)». A: GARCÍA DELGADO, José Luis (ed.). *La II República: El primer bienio*. Madrid: Siglo XXI, p. 315-334.
- SALGADO DE DIOS, Francesc; LÁZARO, Esther (2019). «La visión de la mujer y la feminidad en los artículos de María Luz Morales publicados en *La Vanguardia* (1921-1936)». *Trípodos*, núm. 44, p. 121-135.
- SÁNCHEZ ORTIZ, Modesto (1903). *El Periodismo: (Prólogo del libro 'El país, la política, la prensa')*. Madrid: M. Romero Impresor. [(1990): *El periodismo: Facsímil de la edición de 1903*. Barcelona: Fundació Conde de Barcelona: La Vanguardia. Amb una introducció de Josep Maria Casasús Guri]
- SANTACANA, Carles (2016). «Premsa esportiva. De l'elitisme a les publicacions per a tots els públics». A: CANOSA, Francesc (dir.). *Història del periodisme de Catalunya*. Vol. 1: *Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Sàpiens, p. 113-129.

- SARIOL, Joan (1977). *Petita historia de la Guerra Civil: Vint-i-tres testimonis informen*. Barcelona: Dopesa.
- (1978). *La IV Guerra Civil*. Barcelona: Dopesa.
- SAURA, Víctor (1998). *Carlins, capellans i convergents: Història d'El Correo Catalán' (1876-1985)*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya; Diputació de Barcelona.
- SEGARRA, Mila (1991). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Empúries.
- SEMPRONIO (1987). «Josep Escuder, estel fugaç del periodisme barceloní». *Annals del Periodisme Català*, núm. 13, p. 9-13.
- SENDRA, Eloïsa (2016). «Fons i col·leccions de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Els dibuixos per a publicacions periòdiques com a element de patrimoni». A: ARTIGAS, Jordi; BARJAU, Santi; CADENA, Josep M.; CAPDEVILA, Jaume; FERRER, Rai; GUIRAL, Antoni; MAS, Ricard; RIERA PUJAL, Jordi; SENDRA, Eloïsa. *L'humor gràfic a Barcelona: 175 anys de tradició humorística catalana (1841-2016)*. El Papiol: Efadós, p. 27-65.
- SEOANE, María Cruz (1983). *Historia del periodismo en España*. Vol. 2: *El siglo XIX*. Madrid: Alianza.
- SEOANE, María Cruz; SÁIZ, María Dolores (1996). *Historia del periodismo en España*. Vol. 3: *El siglo XX: 1898-1936*. Madrid: Alianza.
- (2006). *Cuatro siglos de periodismo en España: De los «avisos» a los periódicos digitales*. Madrid: Alianza.
- SERRA, Carolina (2015). *La influencia de Rafael Roldós Viñolas en el nacimiento y desarrollo de la actividad publicitaria en España: su obra y su legado (1857-1957)*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Ramon Llull.
- SINDICATO PROFESIONAL DE PERIODISTAS (1924). *Anales de la prensa de Barcelona* [Barcelona: Imprenta López Llausàs], any 1, núm. 1.
- SINGLA, Carles (1994). *La premsa diària de Barcelona de la Mancomunitat a la Guerra Civil (1919-1936)*. Treball de doctorat inèdit. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- (2000). «L'Agrupació Professional de Periodistes (UGT) durant la Guerra Civil: dades sobre professionals i mitjans de comunicació». *Treballs de Comunicació*, núm. 13-14, p. 137-154.
- (2006). *'Mirador', un model de periòdic al servei d'una idea de país (1929-1937)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SINOVA, Justino (2006). *La prensa en la Segunda República española: Historia de una libertad frustrada*. Barcelona: Debate.
- SOL CLOT, Romà (1964). *150 años de prensa en Lérida*. Lleida: Instituto de Estudios Ilerdenses.
- SOL, Romà; TORRES, Carme (1993). *La premsa de Lleida dia a dia*. Lleida: Nou Diari.
- SOLÀ I DACHS, Lluís (1967). *'El Be Negre' (1931-1936)*. Barcelona: Bruguera.
- (1969). *'L'Esquella de la Torratxa', 1872-1939*. Barcelona: Bruguera.
- (1972). *Un segle d'humor català*. Barcelona: Bruguera.
- (1977). *'El Be Negre' i els seus homes*. Barcelona: Edhasa. 2 v.
- (1978a). *L'humor català*. Vol. 2: *La premsa humorística (I): 'L'Esquella de la Torratxa', 'Cu-cut!'*. Barcelona: Bruguera.
- (1978b). *Història dels diaris en català*. Barcelona: Edhasa.
- (1979a). *L'humor català*. Vol. 3: *La premsa humorística (II): 'Papitu', 'En Patufet'*. Barcelona: Bruguera.
- (1979b). «Cent anys de diaris barcelonins en català». *L'Avenç* (juliol-agost), p. 22-27.

- SOLÀ I DACHS, Lluís (ed.) (1991). *Dibuixos de guerra a 'L'Esquella de la Torratxa': Kalders i Tísner*. Barcelona: La Campana.
- SOLANO, Ernesto G. (1920). *El sindicalismo en la teoría y en la práctica: Su actuación en España*. Barcelona: B. Bauzá.
- SOLSONA, Braulio (1970). *Evocaciones políticas y periodísticas*. Barcelona: Pòrtic.
- SORIA, Carlos (1974). *Orígenes de la radiodifusión en España*. Pamplona: Eunsu.
- SUÑÉ, Albert (2015). *De 'La Publicidad' a 'La Publicitat': Del republicanisme històric al catalanisme intel·lectual*. Lleida: Pagès Editors.
- TAVERA, Susanna (1979). «Solidaridad Obrera, un diari obrer barceloní». *L'Avenç* (juliol-agost), p. 38-40.
- (1988). «Soledad Gustavo, Federica Montseny i el periodisme àcrata, ¿ofici o militància?». *Annals del Periodisme Català*, núm. 14, p. 8-20.
- (1989). «"Cómo se hace un diario", de Felipe Aláiz. Un exemple d'anarquisme i periodística a la Catalunya dels trenta». *Annals del Periodisme Català*, núm. 15, p. 18-40.
- (1990). «Francesc Nabot i Tomàs o un exemple de catolicisme ultrancer com a teoria de la "bona premsa"». *Annals del Periodisme Català*, núm. 16 (gener-juny), p. 9-33.
- (1992). *'Solidaridad Obrera', el fer-se i desfer-se d'un diari anarco-sindicalista, 1915-1939*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- TEIXIDOR I COLOMER, Anna (2011). *Amb la República al cap i Catalunya al cor: Empordà Federal, 1911-1939*. Figueres: Ajuntament de Figueres.
- TOLL, Gil (2013). *Heraldo de Madrid: Tinta catalana para la II República española*. Sevilla: Renacimiento.
- (2018). «Aproximació a la història d'El Diluvio (1858-1939)». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 25: *Història de la premsa diària de Barcelona*, p. 153-170.
- (2019). *'El Diluvio' y la Segunda República: La perspectiva político social de un diario popular, republicano y federalista*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- TOLL, Gil (ed.) (2015). *'El Diluvio': Memorias de un diario republicano y federalista de Barcelona (1858-1939): Jaime Claramunt y Frederic Pujulá*. Barcelona: Carena.
- TORRENT, Joan; TESIS, Rafael (1966). *Història de la premsa catalana*. Barcelona: Bruguera. 2 v.
- TRESSERRAS, Joan Manuel (1993). *'D'Ací i d'Allà', aparador de la modernitat*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- TRILLAS, Gabriel (1937). «Le Président de l'Agrupació Professional de Periodistes à ses confrères». A: TORRENT, Joan [et al.]. *La presse catalane depuis 1641 jusqu'à 1937*. Barcelona: Agrupació Professional de Periodistes, p. 12-18.
- VILANOVA RIBAS, Mercedes; MORENO JULIÀ, Xavier (1992). *Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1991*. Madrid: Centro de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.
- VILANOVA I VILA ABADAL, Francesc (2004). *La guerra particular de Gaziel i el comte de Godó (1940-1945)*. Barcelona: Ploion.
- VILCHEZ, Juan Fermín (2010). «Josep Escuder, renovador del disseny periodístic en la primera meitat del segle XX». *Periodística*, núm. 12, p. 9-22.
- (2011). *Historia gráfica de la prensa diaria española (1758-1976)*. Barcelona: RBA.
- VIRGILI I SANROMÀ, Josep-P. (1980). *Tarragona i la seva premsa, 1900-1980*. Vol. I: (1900-1936). Tarragona: Hemeroteca de la Caixa d'Estalvis de la Província.
- VOLART, Guillem (1979). «El "Brusi" al segle XX». *L'Avenç* (juliol-agost), p. 35-37.

- VOLTES BOU, Pedro (1988). *Análisis empresarial y contable del auge del diario 'La Vanguardia' en el período comprendido entre 1881 y 1939*. Barcelona: EADA.
- WEILL, Georges (1934). *Le journal: Origines, évolution et rôle de la presse périodique*. Paris: La Renaissance du Livre.
- (1994). *El periódico: Orígenes, evolución y función de la prensa periódica*. Mèxic: Limusa.
- XAMMAR, Eugeni (1974). *Seixanta anys d'anar pel món*. Barcelona: Pòrtic.
- (1989). *Periodisme*. Barcelona: Quaderns Crema.
- (1998). *L'ou de la serp*. Barcelona: Quaderns Crema.
- (2019). *Cartes d'un polemista*. Barcelona: Quaderns Crema.

Índex de periòdics¹⁴³

A

ABC 79, 107, 110, 122, 122n, 123, 245,
247, 273
Acció, Badalona 135
Acció, Manresa 149, 153
Acció, Vilafranca del Penedès 98
L'Acció, Terrassa 150
Acció Catalana 83, 108
Acción 126
La Acción 150
Acción Republicana 150
Acracia 164
Actividad 249
La Actuación 91
La Actualidad 95
La Actualidad, setmanari 62, 78
Adelante 164
África y América 249
Las Afueras 31
Agricultura i Ramaderia 187
Ahora 140, 208
El Almogávar Leridano 62
Alt Empordà 98

Amic 174
Els Amics d'Europa 87
El Amigo del Pueblo 73
El Ampurdanés 64
L'Andreuenc 167
Annals del Periodisme Català 56n, 137,
138, 141, 142, 207n, 214, 234, 251,
254n, 260, 260n, 261, 262n
El Anunciador 38
El Anunciador Catalán 28, 31, 31n, 37,
38, 186, 197
El Anunciador de Barcelona 31, 37, 37n
El Anunciador de Cataluña 31, 37, 37n,
38, 39, 181
Ara, Palafrugell 164
Ara, Tortosa 149, 153, 187
L'Arch de Sant Martí 60
¡Are més que May! 74
El Arga 32
Ariete Anarquista 51
Arte y Cinematografía 249, 263
Asociación Mercantil Española 49
L'Aureneta 26n
Aurora 73

143. Només s'indica la població en el cas de periòdics del mateix nom en més d'una població i, en aquest cas, es deixen sense indicar els de Barcelona.

- La Aurora* 89, 94, 95, 115, 153, 161, 182, 191n, 198, 240, 252
L'Aurore 75n
L'Auto 80
Automóvil Comercio 249
La Autonomía 52, 62, 82
El Autonomista 89, 95
L'Autonomista 10, 104, 118, 149, 152, 169, 281
Avant 162, 163
L'Avenç 105
L'Avenç, Manresa 98, 118
L'Avenç, revista 37, 60
L'Avens 37, 60
Aviación 237
Avui 187, 197, 198
Avui, Reus 149, 153, 187
- B**
- Bages Ciutat* 83, 98, 118
La Balanza 63
Baluard de Sitges 92
Barcelona Metròpolis 46n
Barcelona Sports 80
El Barcelonés 33, 35, 35n, 36, 39, 59
La Barrila Deportiva 106
La Batalla 27, 27n, 33, 35, 39
La Batalla 162, 206
La Batalla, setmanari 135
El Be Negre 129, 133-135, 137, 142-144, 163, 187, 192, 281
Berliner Illustrirte Zeitung 78
El Bien Público 43n
El Bien Público, Madrid 43, 43n
La Bimba 106
Blanco y Negro 79, 110
Boletín Oficial 32
Boletín Oficial de la Unión Velocipédica Española 237
La Bomba 29
El Borinot 106, 150
- El Buen Sentido* 32
Butlletí de Catalunya 105
Butlletí de la Federació de la Premsa Catalano-Balear 150, 248
Butlletí del Comitè de Defensa Local 164
- C**
- La Calavera* 31
Caliu 149
La Calle 147
La Campana de Gràcia 10, 16, 22, 32, 36, 48, 53, 53n, 54, 58n, 59, 60, 72-75, 78, 79, 87, 89, 93, 104, 111, 117, 127, 135, 136, 163, 182, 187, 192, 195, 199, 206, 272, 280
La Campana de la Unió 32
Campeón 96
Le Canard Enchaîné 129
El Catalán 31, 31n
Lo Catalanista 33
Lo Catalanista, Sabadell 60, 63
Catalònia 60
Catalònia, Manresa 106
Catalònia, Tarragona 143, 149, 153, 164, 187
Catalunya 168, 169, 238n
Catalunya Ràdio 159
Catalunya Social 142, 251
Cataluña Textil 249
Caxón de Sastre 14
Caxón de Sastre Cathalán 14
Ciència 106
Ciencia Social 50
La Cigala 60
El Cine 249
Les Circumstàncies 149, 153, 164
Las Circunstancias 32, 41, 61, 82, 93, 98, 118
Ciudad y Campo 164
Ciudadania 83
El Ciudadano 260
Ciudadania 77

- Ciutat* 118
La Ciutat 114, 136, 152, 182
La Ciutat, Sabadell 150, 153
El Clamor Ampurdanés 32
El Clamor del Pueblo 41
Clarisme 146
El Cliché 63
CNT 169
CNT, Madrid 125, 135, 142
El Coliseo 30
Coliseo Barcelonés 30, 33
La Comarca 98
La Comarca de Vich 154
La Comarca del Vallès 83
Combat, Girona 164
Combat, Lleida 164
Combate 126, 153
El Combate 34
El Comercial e Industrial 43
El Comercio 31
El Comercio de Barcelona 31, 37, 37n
La Concentración 64
La Conciencia Libre 49
La Conciliación 42
El Conciliador 43
La Concordia 48, 49
El Constitucional 16, 272
La Convención 75n
La Corona de Aragón 29
El Correo 149, 164
El Correo, Madrid 219
El Correo Catalán 10, 23, 28, 32, 36, 39, 42, 45, 46, 49, 57, 58n, 59, 67, 74, 82, 86, 103, 114, 121, 124, 132, 133, 142, 143, 147, 148, 154, 161, 162, 170, 181, 184, 186, 189, 191, 196, 198, 202, 209, 211, 214, 227, 235, 239, 241, 263, 272
El Correo de Andalucía 227
El Correo de Gerona 63
El Correo de la Provincia 61
El Correo de Lérida 82, 98, 124, 143, 154
El Correo de Madrid 63, 83
Correo de Tortosa 118, 149, 154
El Correo de Tortosa 42, 62, 82, 242
El Correo Español 63n
Correo Ibérico 82
El Correo Leridano 83
El Correo Mercantil 49, 51, 52n
La Correspondencia 31
La Correspondencia Barcelonesa 31
La Correspondencia Catalana 31, 45
La Correspondencia de Barcelona 31, 39, 40, 40n, 69
La Correspondencia de Cataluña 31, 32
La Correspondencia de España 40, 46, 61, 69, 190, 273
La Correspondencia de Reus 41, 61
La Correspondencia de Tortosa 62
La Correspondencia Ibérica 31, 32, 34
Corriere della Sera 251
La Cortina 30n
Cosmópolis 110
Cosmopolita 69
La Costa de Llevant 82
Costa de Ponent 92
Le Courier Catalan 105
Le Crapouillot 129
La Creu de Catalunya 66
Crisol 263, 264n
Criterio Sabadellés 43, 63
La Crítica 30, 31, 33
La Croix 227
Crónica 106, 110, 146, 192
Crónica de Cataluña 28, 29, 32-34, 36, 56, 74, 217, 260
Crónica de Reus 41, 62
Crónica de Sabadell 43
Crónica Reusense 62, 82
Crónica Social 83, 118
El Cronista de Barcelona 54, 55
La Cruz 82, 118, 124, 149, 154
El Cruzado 227
Cu-cut! 71, 71n, 72, 72n, 74, 75, 79, 192, 281
El Cultivador Moderno 249
Cultura Libertaria 126

D

- D'Ací i d'Allà...* 10, 98, 238n
Daily Mirror 78
The Daily Telegraph 39
El Debate 21, 21n, 122, 122n, 123, 138, 227, 234, 273
Los Debates 62, 82
El Deber 82, 98
La Defensa 89
Defensa Patronal 132
Democracia 125
La Democracia 27, 33, 153
Los Deportes 80
La Derecha 82
El Descamisado 73, 74, 77
Després 129
El Día, Manresa 118, 141, 142, 149, 152
El Día, Terrassa 98, 104, 108, 118, 153, 163
El Día, Palma de Mallorca 104, 208
El Día de Igualada 119, 150, 154
El Día Gráfico 78, 79, 86, 88, 96, 107, 110, 114, 115, 121, 130, 147, 148, 153, 162, 182, 184, 186, 187, 190, 195, 196, 198, 199, 207, 210, 214, 233, 239, 241, 252, 281
Diari Català 10, 22, 30, 32, 33, 36, 37, 39, 146, 198, 272, 280
Diari d'Igualada 150, 153, 163
Diari de Barcelona 13, 167
Diari de Barcelona y del Govern de Cataluña 15
Diari de Catalunya 66, 146, 167
Diari de Girona 124, 143, 149, 153, 187, 281
Diari de Granollers 119
Diari de Mataró 82, 102, 118, 150, 153, 164, 238
Diari de Mataró i la Comarca 98
Diari de Reus 149, 153, 164, 281
Diari de Sabadell 83, 98, 119, 150, 153, 163
Diari de Sabadell i sa Comarca 83, 118, 119
Diari de Tarragona 136, 141, 149, 154, 164, 281
Diari de Vich 119, 150, 153
Diari del Migdia 114, 153
Diari del Poble 163
Diari Mercantil 128, 187, 197, 198
Diari Oficial del Comitè Antifeixista i de Salut Pública de Badalona 164
El Diario Catalán 46, 48, 54, 69
Diario Constitucional de Barcelona 15
Diario Curioso, Histórico, Erudito, Comercial, Público y Económico 14
Diario de Avisos 34
Diario de Avisos de Manresa 63, 83, 98, 118, 149, 164
Diario de Badalona 99
Diario de Barcelona 8, 10, 13-16, 23, 28, 29, 31, 32, 36, 38-40, 45, 49, 51, 51n, 55-59, 68, 73, 74, 76, 79, 80, 82, 86, 97, 114, 121, 129, 147, 148, 154, 162, 181, 183, 185, 189, 190, 195, 196, 199, 201, 202, 209, 210, 214, 216, 218, 235-237, 241, 244, 250, 271-274
Diario de Cataluña 46, 48, 49, 69
Diario de Cataluña 95
Diario de Espectáculos 107
Diario de Gerona 63, 83, 118
Diario de Gracia 48
El Diario de Gracia 33
Diario de la Ciudad de Barcelona - El Eco de la Ley 15
Diario de la Marina 162
Diario de la Noche 31
Diario de la Tarde 69, 204
Diario de la Tarde 86
Diario de Lérida 42, 62, 82, 98, 118, 149, 154, 238
Diario de Madrid 14
Diario de Manresa 43, 63, 98, 118
Diario de Manresa y su Comarca 63
Diario de Mataró y la Comarca 64, 84
Diario de Olot 99

- Diario de Reus* 32, 41, 62, 82, 98, 104, 118, 153
Diario de Reus y su Comarca 41
Diario de Sabadell 42, 63, 83
Diario de Sports 96
Diario de Tarragona 32, 40, 61, 82, 102, 104, 118, 149, 154, 260
Diario de Tortosa 42, 62, 82, 118
Diario de Valls 42
Diario de Vich 43
Diario de Villanueva de Ciencias, Literatura y Artes 40
Diario de Villanueva y Geltrú 40, 61, 164, 242
Diario del Comercio 23, 30, 37, 47, 49, 57, 58, 68, 76, 114, 115, 147, 162, 183, 186, 189, 191, 195, 197, 199, 202, 214, 222, 235, 239
Diario del Comercio, Tarragona 61, 82
El Diario del Pueblo 48, 49
Diario del Sitio y Defensa de Barcelona 13
Diario Evangélico, Histórico-Político 14
Diario Liberal 33
Diario Liberal, Lleida 62
El Diario Liberal 28
Diario Mercantil 23, 30, 34, 37, 39, 47, 49, 57, 58, 68, 76, 114, 115, 128, 147, 162, 183, 186, 189, 191, 195, 197, 199, 202, 222, 222n
Diario Moderno 50, 50n
Diario Noticioso, Curioso-Erudito y Comercial, Público y Económico 14
Diario Oficial de Avisos de Barcelona 69
Diario Republicano de Barcelona 48
Diario Vallense 42
El Diluvio 10, 23, 26, 27, 29, 30, 30n, 31n, 32, 32n, 35, 36, 39, 40, 45, 48, 49, 51, 56-59, 68, 72-74, 76, 77, 79, 81, 86-88, 88n, 89, 95, 103, 104, 114, 121, 129, 130, 135, 139, 143, 146-148, 154, 161, 163, 166, 181, 184, 186, 187, 189, 190, 192, 195, 196, 199, 202, 204, 209, 210, 214, 235, 236, 239, 241, 272, 280
El Diluvio Ilustrado 73, 146, 192
La Dinastía 34, 35, 39, 45, 49, 59, 69, 181
19 de Juliol 165
El Distrito 42, 62
Don Toribio 74
La Dona Catalana 155, 249
- E**
- El Ebro* 82
Echi i Commenti 249
El Eco 129, 191n
El Eco de Barcelona 33
El Eco de la Industria 249
El Eco de la Moda 249
El Eco de la Provincia 41
El Eco de la Provincia de Gerona 42
Eco de la Unión Revolucionaria de Cataluña 48
Eco de Sabadell 43, 63
L'Eco de Sabadell 83
Eco de Sport 237
El Eco del Milenario 28
Economia i Finances 187, 249
Los Ecos del Vallés 42
Ecos Telegráficos 48
Electricidad, Mecánica y Fundición 249
Emancipación 135
Empordà Federal 98, 102, 135
Empori 238n
L'Equipe 80
El Escándalo 117
La Esfera 56, 56n, 110, 249
Esforç 135
España 87, 264, 264n
España Nueva 93, 93n, 107
L'Esport Català 106, 110, 112, 192
L'Espurna 164
L'Esquella de la Torratxa 10, 22, 36, 48, 53, 53n, 54, 59, 60, 72-75, 79, 88, 103, 104, 129, 163, 172, 182, 192, 195, 206, 236, 272, 280

- El Estado Catalán* 198
La Estafeta de Barcelona 31
Estampa 106, 146, 192
El Estandarte Católico 62, 82
L'Estevet 102, 104
L'Estudiant 102
La Europa 27
El Europeo 15
Excelsior 110
Éxito 249
Exportación 249
- F**
- Fault!* 106
El Federal 63
El Federalista 27, 33
Feminal 98, 146, 195
El Fènix 67
El Ferrocarril 61
Figaro 79, 85
Foment 98, 102, 118, 135, 149, 152
Frente Antifascista 164
Frente Rojo 167
Frente Único 123
Front, Girona 164
Front, Terrassa 163
Front Popular, Front Antifeixista,
Llibertat 164
Fructidor 75n, 231
Fuego! 249, 263
El Fuet 105
Full Oficial del Dilluns 134, 135
Full Oficial del Front Popular 163
Fulls Grocs 117
- G**
- Gaceta* 31
Gaceta Comercial, Fabril y Agrícola 33,
 35, 39
- Gaceta de Barcelona* 28 29, 31
Gaceta de Barcelona, setmanari 14
Gaceta de Cataluña 26, 29, 31, 34, 35,
 260
Gaceta de Cataluña, setmanari 91
Gaceta de Madrid 14
Gaceta de la Regencia 15
La Gaceta del Norte 227
Gaceta Deportiva 110
La Gaceta Literaria 249
Gaceta Militar y Política del Principado de
Cataluña 15
La Gacetilla 31
Galanías 239
Garba 98
Gasetta Comarcal 119
Gasetta del Corregiment de Girona 15
Gazeta 13
Gazeta de Barcelona 13
Gazeta de Vich 98
Gazeta del Vallès 83
Gazeta Montanyesa 82
Gazeta venida a Barcelona... 14
Gazette 13
La Gazzetta dello Sport 80
Germània 87
Germinal 75n, 89
Gerona CNT 164
Lo Geronès 83
Gil Blas 48, 55
El Gironès 143
El Globo 52, 72, 72n
El Gobierno 33
El Gràfic 98
Gràfic Sport 110
El Gubernamental 41
- H**
- L'Halley* 84
El Heraldo 48
Heraldo de Badalona 99

El Heraldo de Barcelona 48
Heraldo de Madrid 69n, 110, 128, 196,
 222, 222n, 273
Heraldo de Tarragona 82
Heraldo de Tortosa 118, 149, 164
El Heraldo Nacional 118
Hispania 54
El Hogar y la Moda 249
Hoja Oficial 249
Hoja Oficial del Lunes 110
Hoja Radical 92
El Hombre Libre 89
L'Hora 123, 141, 142
Hora Sindicalista 126
La Hormiga de Oro 79, 110, 162, 249
Hoy 95, 125
La Humanitat 125, 127, 129, 133-135,
 139, 140, 144, 146-148, 152, 161, 164,
 169, 187, 188, 191, 196, 199, 200, 209,
 250, 251, 261, 262, 264, 280
L'Humanité 139

I

Iberia 10, 87, 88
El Ideal 82, 98
L'Igualadí 135
Il·lustració Catalana 98, 146, 195
La Il·lustració Catalana 36, 37, 60, 79, 195
La Ilustración 36, 78
Imatges 106, 110, 146, 187, 192
El Imparcial 47, 69n, 123, 222, 222n, 273
El Imparcial Reusense 41
La Imprenta 17, 23, 26, 26n, 28-31, 31n,
 32, 33, 38-40, 45, 181, 186, 215, 215n,
 216, 272
L'Indépendant 67
El Independiente, Sabadell 63
El Independiente, Tortosa 62
El Indicador Catalán 15
La Industria Española 249
La Información 107

Informaciones 110, 208
L'Instant 140, 140n, 146, 159, 162, 169,
 187, 191, 260, 280
El Insurgente 89
L'Intransigent 75n
El Intransigente 79, 80

J

La Jornada 33
La Jornada 89, 95, 161, 191n
La Jornada, Lleida 118, 152
La Jornada Deportiva 96
Le Journal 52n
Journal de Barcelone 173
Le Journal des Étrangers 107
Le Journal Illustré 52n
La Justicia 82
Justicia Social 106
La Juventud 124

K

La Kábila 74

L

El Látigo 30, 31, 33
Lecturas 54, 249
El Liberal 69, 70, 73, 76, 80, 114, 115,
 121, 153, 182, 184-186, 191n, 198, 209,
 210, 213, 214, 222, 235, 239
El Liberal, Lleida 62
El Liberal, Madrid 27n, 47, 110, 128,
 196, 208, 222, 222n, 235, 264, 273
El Liberal de Barcelona 69, 69n
El Liberal de Reus 62, 82
La Libertad 33, 90
La Libertad, Madrid 139
La Libertad Española 33

La Linterna 95
Llibertat 152, 164
El Lloyd Español 249
Lluita 164
Lluitem 102
La Lucha 69, 89, 92, 93
La Lucha, Girona 42, 63, 83
Lucha Obrera 107
El Luchador 124, 124n, 146, 232
Luz 263, 264n

M

La Madera y sus Industrias 249
La Mainada 102
Mañana 126, 163
La Mañana 69, 79
La Mañana 90, 115
La Mañana, Madrid 29
La Marsellesa 31, 32
Mataró Sportiu 239
El Matí 103, 105, 114, 147, 148, 153,
 161, 162, 187, 190, 191, 248
La Medicina de los Niños 249
Mediterráneo 106
El Mensajero 40, 61
El Mercantil, Sabadell 63
El Mercantil, Tarragona 41, 61
El Mercantil Catalán 33, 39
El Mercantil Manresano 63, 83
El Mercantil Valenciano 166
Mercurio 54, 110, 249
El Mercurio 237
Meridià 163
Metralla 75
Mirador 10, 105, 110, 117, 129, 135, 145,
 156, 163, 187, 192, 280
Los Miserables 89, 253
Molinería y Panadería 249
Monde Elegant 249
El Monitor 34, 45
Monitor del Ahorro 249

La Montaña 43
El Mosquito 31
Mujer 146
El Mundo Deportivo 80, 96, 110, 115,
 147, 148, 162, 167, 187, 193, 195, 199,
 209, 236, 237, 252
Mundo Gráfico 110
El Mundo Naval Ilustrado 55, 55n
Mundo Obrero 124
El Municipio 61

N

La Nació 88
La Nación 34, 45, 110
La Nación, Buenos Aires 89
El Nacional 107
La Nau 103, 105, 109, 114, 115, 125,
 146, 153, 182, 187, 248
La Nau dels Esports 106, 110
The New York Herald 17
The New York Journal 55
The New York World 55
La Noche 107, 110, 114, 115, 121, 130,
 137, 146, 147, 153, 162, 169, 170, 182,
 187, 190, 195, 196, 198-200, 209, 233,
 252, 259, 263, 280
El Norte 83, 124, 154, 164
Las Noticias 23, 28, 31, 47, 47n, 49,
 54, 55, 55n, 57, 58, 69, 73, 76, 81, 82,
 88, 89, 103, 114, 115, 129, 146-148,
 154, 162, 183, 186, 187, 189, 190,
 195, 197, 199, 201, 203, 206, 208,
 210-212, 214, 216, 222, 235, 239,
 241, 246, 248, 253
Noticias venidas a Barcelona... 14
El Noticiero 28
El Noticiero de Lérida 83
El Noticiero de Reus 62
El Noticiero Dertosense 32
El Noticiero Manresano 83
Noticiero Mataronés 63

El Noticiero Sevillano 197
El Noticiero Tarraconense 61
El Noticiero Universal 23, 39, 46, 46n, 47,
 49, 53, 53n, 56-58, 61, 73, 76, 81, 82,
 89, 103, 112, 114, 115, 121, 147, 154,
 162, 183, 185, 187, 189, 190, 195-197,
 199, 201, 206, 209, 211, 213, 214, 222n,
 235, 237, 239, 260, 260n, 272, 280
Nouvelles Ordinaires de Divers
Endroits... 13
Nova Ibèria 174
La Nova Revista 106
Novas Ordinàries vingudes a
Barcelona... 13
La Nueva Era 260
La Nueva Lucha 42, 63
La Nueva Publicidad 95
El Nuevo Diario 62, 82
El Nuevo Independiente 62
El Nuevo Mensajero 40
Nuevo Mundo 78, 110

O

Observador Popular (Völkischer
Beobachter) 117
Oc. 249
Occident 173
L'Oeuvre 139
L'Opinió 105, 114, 122, 125-127, 129,
 133-136, 146, 148, 152, 157, 182, 187,
 192, 196, 199, 200, 206n, 207, 250,
 261-264, 264n, 280
La Opinión, Barcelona 32, 34, 48
La Opinión, Girona 99
La Opinión, Tarragona 29, 32, 41, 61
La Opinión de Cataluña 34, 48, 69, 204
La Opinión de la Provincia 82
La Opinión Imparcial 34, 48
Or i Grana 146
El Orden 41, 61
Orsai 106

P

El Pabellón Liberal 61
El Pabellón Nacional 47n, 49, 55, 55n
La Palabra 91
El País, Lleida 42, 62, 82, 98, 118, 135,
 142, 149, 238
El País, Madrid 53n, 190, 222n
El País. Quadern 88n
El Pallaresa 62, 82, 98
Pa...nal! 96, 106
Papitu 75, 96, 163
La Paraula Cristiana 106, 117
Patria 90
La Patria 69, 149, 153
Pàtria, Manresa 98, 118, 119, 142
Pàtria, Valls 98
Patria Nueva 118
En Patufet 54, 75, 249
Pel & Ploma 54
La Península 34
Pensament Marià de la Costa de
Llevant 238
Le Petit Journal 52n, 89
La Piel y sus Industrias 249
El Pla de Bages 83, 98, 102, 118, 149,
 153, 164, 187
El Pla de Bages. Diari Obrer 164
El Poble 98
El Poble, Sabadell 150, 152
El Poble, Tortosa 164
El Poble Català 70, 70n, 74, 76, 77, 81,
 83, 86, 88, 89, 92, 96, 98, 192, 198, 205,
 209, 211-213, 227, 236, 280
El Poble Català, Manresa 98
Lo Poco y lo Mucho 33, 38
Polèmica 141, 142
Política 136
El Popular 154, 161, 191n
Lo Pregoner 60
La Prensa 83, 89, 115, 237, 247
La Prensa Liberal 33
La Presse 39

El Principado 30, 33
El Productor 33, 39, 50
El Productor Hispano-Americano 249
El Programa 98, 102, 135
Le Progrés 75n
Progreso 70n
El Progreso 31-33, 38, 70, 70n, 72, 73, 76, 77, 86, 92, 94, 95, 114, 115, 121, 129, 153, 180, 184, 186, 196, 198, 200, 203, 204, 209, 211-214, 222n, 223, 223n, 236, 237, 239, 241, 248, 252
El Progreso Ilustrado 79
La Protección Nacional 48, 49, 54, 73
La Protesta Catalana 73
La Provincia 61
La Provincia de Tarragona 41, 61
Las Provincias 46
La Publicidad 23, 27-29, 31, 32, 35, 37-39, 45, 47-49, 51, 53, 53n, 55-58, 60, 67, 70, 71, 71n, 72, 73, 76, 77, 81, 86-88, 88n, 89, 92, 94, 96, 116, 117, 128, 129, 180, 181, 183, 185, 186, 190, 196, 197, 199, 202-204, 206, 208, 209, 211, 213, 235, 236, 239, 272, 280
La Publicitat 23, 95, 96, 103-106, 108, 110, 114-116, 117n, 121, 128, 129, 133-135, 141, 143, 144, 146-148, 153, 156, 157n, 161, 184, 188, 190-192, 198, 199, 208, 214, 243, 248-250, 263, 264, 264n, 281n
El Pueblo 107
El Pueblo, Sabadell 83
El Pueblo, setmanari 99
El Pueblo, Tortosa 141, 149, 154, 164
El Pueblo, València 93n

Q

Els Quatre Gats 54
Química e Industria 249

R

El Radical 89, 95
Le Radical 75n
Radio Barcelona 112, 113
La Rambla 104
La Rambla 106, 110, 127, 129, 136, 141, 143-146, 152, 162, 163, 169, 192, 199, 200, 207-209, 280
La Rambla de Catalunya 106, 110, 144, 192
La Raça 111
La Raza 110
La Razón 102, 107, 114, 154, 161, 182, 191n, 260
Reacción 124
Realidad 132
Rebeldes 75
La Rebeldía 73, 75, 77
Rebel-lió 149
La Reconquista 33, 69
La Redención del Pueblo 41, 62
La Reforma 84
La Reforma, Manresa 98
La Región 90
El Regional 61
Lo Remanso 32
Renaixement 102
Lo Renaixement 52
La Renaixensa 10, 22, 26, 30, 34-37, 41, 45, 49, 52, 57, 59, 60, 67, 68, 70, 83, 146, 186, 190, 195, 198, 202, 212, 235, 272
La Renaixensa, revista 26
Renovación 130, 148, 153, 162, 191, 253
El Repórter 216, 233-235, 247, 260, 260n, 262
República 135
El Republicano 16
La Republique 75n
El Restaurador 41, 82
El Restaurador Farmacéutico 249
La Retaguardia 90
El Resumen 89, 115, 162, 182, 191n

El Resumen, Madrid 52, 72, 72n
Reus 82, 102, 118
La Revista 31
La Revista Blanca 53, 53n, 67n, 232
Revista de Aragón 231
Revista de Catalunya 106, 208, 249
Revista de Sabadell 150
Revista de Vich 98
Revista Gráfica 54
Revista Ibérica d'Ex-Libris 54
Revista Jurídica de Catalunya 249
Revista Popular 227
La Revista Tarrasense 43
La Ribera del Ebro 99

S

Sabadell-Ciutat 102, 118
Sabadell Deportivo 106
Sabadell Literario 63
Sabadell Moderno 63, 83
El Sabadellés 43, 63
Safareig Deportivo 106
Sancho Panza 32
Satiricón 75
La Semana Gráfica 110
Semanario Católico de Reus 82
Semanario de Mataró 64
Sembrador 135
La Senyera 98
El Senyor Canons 106
El Senyor Daixonses 106
La Senyora Dallonses 106
Sidral Deportivo 106
Le Siècle 39
El Siglo Futuro 123
Sindicalismo 126
El Sindicalista 126
La Situación 63
El Socialista 263
El Sol 116, 166, 208, 216n, 231, 263, 264n, 273

Solidaridad 124, 153
Solidaridad Obrera 10, 75, 90, 94, 103, 107, 111, 115, 124, 126, 134-136, 142, 143, 146, 148, 153, 161, 167-169, 171, 173, 174, 180, 186-188, 191, 200, 206, 231, 232, 253, 259, 273
Lo Somatent 34, 41, 52, 82
El Sport 79, 237
Sporting 96
Sports 80, 96, 106, 109
Stadium 80, 96, 237, 249
La Stampa 251
El Sufragio 41
Superación 163
El Suplemento 34, 45, 48, 57, 86, 235, 260
El Suplemento de Barcelona 34, 69, 70

T

La Tarde 79
La Tarde, Tarragona 118
El Tarraconense 61
Tarragona 118
Tarragona Federal 99
Lo Teatre Català 60
El Teléfono 30
El Telégrafo 10, 16, 17, 23, 39, 40, 45, 130, 147, 181, 186
Le Temps 117
Terrassa Deportiva 106
Lo Tibidabo 33
El Tiempo 86
El Tiempo, Tortosa 82
Tierra y Libertad 142, 167, 168, 173, 232
The Times 39, 45, 216, 251
Toca Ferro 124
La Tomasa 60
El Trabajo Nacional 249
La Tradició Catalana 98, 124
La Tradición 124
El Tradicionalista 83
La Tralla 75, 76, 104

- La Tramontana* 50, 60, 67, 80
Treball 162, 163, 167
La Tribuna 69, 76, 76n, 78, 79, 96, 114,
 126, 184-186, 199, 210, 213, 214, 222n,
 236, 237, 239, 280
La Tribuna, Lleida 149, 154, 164
La Tribuna de Barcelona 126
La Tribuna del Vallés 119
La Tribuna Socialista 126, 153
- U**
- UGT 164
 UHP 164
El Universo 90
Última Hora 86, 128, 141, 142, 145, 146,
 152, 161, 187, 191, 199, 200, 209, 261,
 280
La Última Hora 28, 90
- V**
- La Vanguardia* 10, 23, 33, 34, 41, 45,
 45n, 46, 46n, 47, 49, 53-60, 68, 72-74,
 76, 77, 81, 86-88, 91, 101, 103, 107-
 110, 115, 116, 121, 131, 131n, 132, 137,
 145-148, 158, 162, 166, 168, 180, 182,
 183, 185, 187, 189-191, 195, 196, 199,
 201-205, 207, 209, 210, 211, 214, 216,
 219, 227n, 235, 237, 239, 241, 243, 244,
 246, 260, 263, 274, 280
El Vapor 8, 15, 16
Vell i Nou 54
El Velón 33
La Verdad 107
La Verdad, Tortosa 42, 62, 82
La Veritat 83
Vertical 163
La Veu de Catalunya 10, 23, 33, 36, 60,
 66, 66n, 67, 67n, 68, 70, 71, 71n, 74,
 76, 77, 81, 86, 87, 92, 95, 98, 101, 103,
 104, 106, 108, 109, 114-116, 117n, 121,
 127-129, 133, 140, 142, 144-148, 152,
 162, 164, 168, 169, 184, 186-188, 190-
 192, 196, 198, 202, 204, 205, 207-209,
 211, 214, 216, 227, 227n, 230, 231, 234,
 236, 238n, 239, 241, 243, 245-249, 251,
 259, 261-263, 272, 274, 280
La Veu de l'Empordà 98, 143
La Veu de la Comarca 36
La Veu de Montserrat 36
La Veu de Sabadell 102, 118
La Veu de Sant Martí 249
La Veu de Tarragona 149
La Veu del Camp 36, 82
La Veu del Centre Català 36
La Veu del Diuenge 129
La Veu del Segre 149, 153
La Veu del Vespere 128, 129, 134, 153,
 187
La Veu Sallentina 36
Vida Gráfica Deportiva 96
Vida Nueva 163
Vida Olotina 98
El Vigilante 42
La Voz 102, 166
La Voz de España 107
La Voz de la Patria 49
La Voz de la Provincia 118, 154
La Voz de Reus 118, 149
La Voz del Progreso 42, 62
La Voz Pública 75
Vu 106, 192
- X**
- Xerrameca* 142
Xut! 96, 106, 163, 192, 280
- Z**
- Die Zukunft* 254n

Índex onomàstic

A

- ABAD BOHIGAS, Maria del Carme 247
ABADAL I CALDERÓ, Ramon d' 128, 198
ABADAL I DE VINYALS, Ramon d' 96, 128, 129, 172, 199, 206
ADAM BERNAD, Roger 78, 102, 110, 147, 170n, 171, 176, 259
ADROHER, Martí 63
AGUILAR, Màrius 88, 130, 205, 212, 233, 239
AGULLÓ, Ferran 47
AGUSTÍ, Ignasi 128
AGUADER CORTÉS, Jaume A. 134
AGUADER I MIRÓ, Jaume 127, 128, 134, 261
AISA, Ferran 164, 171
ALÁIZ, Felipe 126, 168, 231, 231n, 232
ALAVEDRA, Joan 126, 145, 261, 262
ALBAREDA, Artur 210
ALBERT, Pierre 179, 227
ALBERT, Salvador 105
ALBÓ MARTÍ, Ramon 97, 186, 196
ALCALÀ ZAMORA, Niceto 110, 155, 157
ALDAVERT, Pere 30, 36, 52, 67, 68, 70, 196
Alella, marquès d' 237
Alfons XII 25, 26, 86
Alfons XIII 9, 72, 79, 86, 122n, 169, 171, 186, 197
ALFONSO, Francesc 236
ALIBERCH, Ramon 206, 207
ALLOZA, Josep 167
ALMERICH SELLARÉS, Lluís 130, 176, 209, 211, 239
ALMIRALL, Valentí 26, 30, 33, 37, 41, 48, 198, 275, 280
ALOMÀ I SANABRE, Josep 164
ALOMAR, Gabriel 89, 212
ALSINA CAULÉS, Jaume 136
ALTED, Trinidad 77
ALTÈS, Elvira 145, 146, 169
ÁLVAREZ, Basilio 138, 254
ÁLVAREZ, Melquíades 87
ÁLVAREZ DEL VAYO, Julio 264
ÁLVAREZ FERNÁNDEZ, Jesús Timoteo 27, 28, 32n
AMADES, Joan 190
Amadeu I de Savoia 9, 27, 33
AMADOR, Antonio 93
AMAT, Jordi 189
AMAT, Manuel 129
AMETLLA I COLL, Claudi 87-89, 95, 97, 101, 105, 106, 111, 197, 202, 205, 206, 212, 261
AMICH I BERT, Josep (*Amitatis*) 130, 173
ANDREU I ABELLÓ, Antoni 167
ANDREU I ABELLÓ, Josep 207

- ANDREU I PONT, Jaume 33, 56, 57, 211, 235
 ANGUERA DE SOJO, Vicenç 134
 ANTEBI ARNÓ, Andrés 78, 102, 110, 147, 170n, 171, 176, 259
 ARAGÓ, Narcís Jordi 176
 ARAQUISTÁIN, Luis 87
 ARDERIU, Emili 70
 ARGEMÍ I MUNAR, Anna 30
 ARGILA, Jaume de 210
 ARIBAU, Bonaventura Carles 15, 218
 ARQUIMBAU, Rosa Maria 146, 253
 ARRARÁS, Joaquín 113
 ARS, Manuel 53n
 ARTÍS, Andreu Avel·lí 206
 ARTÍS BALAGUER, Josep 240
 ARTÍS-GENER, Avel·lí (*Tísner*) 129, 143-145, 163, 206, 233, 275
 ARTÍS SANJUAN, Francesc 40
 ARÚS, Rossend 48
 AUBERT, Paul 21n, 22, 27, 66, 72, 92, 93
 AUNÓS, Eduardo 83
 AYMAMÍ BAUDINA, Francesc 136
 AYMAMÍ BAUDINA, Lluís 134, 145, 199, 209, 251, 260-262
 AYMERICH, Lluís 87
 AZAÑA, Manuel 87, 122n, 123, 136, 162, 166, 261
 AZCÁRRAGA, Marcelo 66
 AZNAR, Juan Bautista 107, 273
- B**
- BACH Y BAUZÁ, Ernesto 240, 248
 BADIA CAPELL, Josep 143
 BADIA CAPELL, Miquel 143-145
 BADOSA, Cristina 117n
 BADOSA, Josep 79, 146, 170
 BAGARIA, Luis 166
 BAGUNYÀ, Josep 98
 Baibo 129
 BAIGET, Francisco 57, 58
 BALAGUER, Víctor 29, 33, 107, 279
 BALCELLS, Albert 91, 94, 97
 BALIUS, Jaume 169
 BALLESTER I FERRER, Manuel 263
 BARMES, Esteve 34, 197
 BARMES, Jaume 226, 241
 BALSEBRE, Armand 112, 114, 155-159, 161, 171
 BAQUÉS, Joan 43
 BARAS, Montserrat 199
 BARBEY I PRATS, Josep 97, 199
 BARCELÓ, Pau 171
 BARCO Y COSME, Juan 210, 239
 BARGALLÓ, Maria Dolors 253
 BARÓ SUREDA, Teodor 28, 74, 213, 216, 217, 217n, 219, 228, 260, 275
 BARRERA, Emilio 101, 262
 BARRERA, Jaume 241
 BARRERA, Martí 139
 BARTOLÍ GUIU, Josep 129
 BARTOLOMÉ, Acracio 169
 BARZINI, Luigi 233
 BATET, Domènec 137, 158
 BATLLE, Joaquim 127
 BAUSILI PARDO, Leonor 253
 BAYGUAL MAS, Francesc 132
 BAYGUAL MAS, Joan 132,
 BELLMUNT, Domènec de (Domènec Pallerola) 105, 144, 260-262
 BELLO, Luis 261
 Ben 167
 BENES, Edward 108
 BENET, Josep 77
 BERAUD, Henri 233
 BERENGUER, Dámaso 106, 273
 BERNIS MAYOR, Lluís 42
 BERT, Joan 146
 BERTRÁN I PIJOAN, Lluís 104, 150, 151, 206, 241
 BERTRANA, Aurora 146
 BERTRANA, Prudenci 77, 83, 96, 206
 BES TALLADA, Carles 42
 BISMARCK, Otto von 222n

- BLASCO IBÁÑEZ, Vicente 93n
 BLOCH, Lazare 133
 Bluff (Carlos Gómez Carrera) 167
 BO I SINGLA, Ignasi 62
 BOET BIGAS, Claudi de 119
 BOFARULL, Salvador 41
 BOFARULL I FORASTER, Jacint 167
 BOFILL I MATES, Jaume 145
 BOIXET, Ezequiel 74
 BOLUDA, Antoni 211
 BONADA, Lluís 104, 117
 BONET, José 57
 BONO, Artur F. 57, 237
 BOQUERA DIAGO, Ester 174
 BORBÓ, Alfons Carles de 134
 BORBÓN Y BORBÓN, Jaime de 124
 BORI I GIACOSA DE SÈTTIMO, Carme 253
 BORI I LLOBET, Rafael 170n, 263
 BOROBIO, José 90
 BOSCH BURRIEL, Ramon 63
 BOSCH Y FUSTEGUERRA, Alberto 62
 BOSCH I PUIG, Iu 196
 BOTET I SISÓ, Joaquim 70, 83
 BRANGULÍ, Josep 79, 146, 170
 BRAVO PORTILLO, Manuel 90
 BREMON MASGRAU, Salvador 236
 BRIGGS, Asa 7
 BROSSA, Jaume 60, 89
 BRU JARDÍ, José 239
 BRUNET, Manuel 105, 129, 133, 137, 144,
 145, 173, 206, 207, 260, 275, 280
 BRUSI FERRER, Antoni 16, 28, 35, 86, 185,
 195-197, 199, 201, 209, 244, 272, 279
 BRUSI GARCÍA, Maria Josepa (o Josefa;
 marquesa de Casa Brusi) 73, 80, 97,
 209
 BRUSI MATARÓ, Antoni 73
 BRUSI MATARÓ, Josep Antoni 73, 202, 210
 BRUSI MIRABENT, Antoni 15, 40, 181
 BULBENA, Antoni 211
 BURGADA, Joan 97, 250, 251
 BURGQUET, Francesc 106, 112, 134, 135,
 199
 BURKE, Peter 7
 BUSQUETS GEORGE, Gaspar 69n, 196
 BUSQUETS GEORGE, Manuel 69n, 73, 196
 BUTINYÀ, Teresa 253
 BUXAREU, Pere 57, 236
- C**
- CABALLÉ CLOS, Tomàs 55-58, 69, 202,
 204, 210, 225, 225n
 CABANA, Francesc 222
 CABANÍ, Josep 132
 CABOT, Ricard 80, 96
 CABRERA, Mercedes 74, 86, 90
 CADENA, Josep Maria 71n, 192, 236, 247,
 252
 CALDERÓN FONT, Bartolomé 77, 211, 236
 CALDERS, Pere 163, 190, 197
 CALLEJA, Liberto 126, 142, 168
 CALVO CALVO, Ángel 55
 CALVO SOTELO, José 129
 CAMBÓ, Francesc 70, 77, 87, 88, 98, 105,
 172, 227, 243, 245, 246
 CAMPALANS, Rafael 133, 212
 CAMPAÑÁ, Antoni 170
 CAMPANY, Ramon 212
 CAMPS Y BOSCH, Juan 57
 CANALEJAS, José 69, 77, 204, 222n
 CANALS ELÍAS-BRUSI, Miguel 58n, 74, 80,
 97
 CANALS PIÑAS, Jorge 87, 88
 CAÑE, Josep 62
 CAÑELLAS GALLISÁ, Rafael 61
 CAÑELLAS TOMÁS, Joan 61
 CÁNOVAS DEL CASTILLO, Manuel 30, 41, 61
 CANYÀ, Llucietta 146, 253
 CANYAMERES, Ferran 104, 206
 CAPA, Robert 175
 CAPDEVILA, Carles 129
 CAPDEVILA, Jaume 59, 72, 87, 89, 93, 104,
 105, 111, 117, 127, 163, 192, 206
 CAPDEVILA, Josep Maria 105, 187

- CAPDEVILA, Lluís 117, 125, 169
 CAPMANY I BORRI, Antoni de Pàdua 63, 83
 Caralt, comte de 91
 CARBÓ, Eusebi C. 111
 CARBONELL, Francesc 170n
 CARDÓ, Carles 117
 Carles IV 14
 Carles d'Àustria 14
 Carles Maria Isidre 16
 CARNÉ, Federico 57
 CARNER, Josep 96, 98, 117, 145, 238,
 238n, 243, 245, 246, 275
 CARNER, Sebastià J. 211, 235, 238
 CARNER I ROMEU, Jaume 70, 105, 132, 198
 CARRASCO DE LA RUBIA, Francisco 176
 CARRASCO I FORMIGUERA, Manuel 93, 102,
 104
 CARRERA, Jaume 206
 CARRERAS, Fermí 128
 CASABÓ I TORRES, Josep Maria 187, 261
 CASANELLAS IBARZ, Joan 105, 127, 136,
 182, 199, 261, 262
 CASANOVAS, Joan 262
 CASARES QUIROGA, Santiago 145
 CASAS, Ramon 37, 53-55, 60, 88, 274
 CASAS-CARBÓ, Joaquim 60
 CASAS FORTUNY, Antoni 206, 207
 CASAS GALOBARDES, Gabriel 146, 171, 176,
 CASASÚS, Josep Maria 29, 46, 74, 86, 107,
 117, 132, 137, 144-147, 166, 234
 CASASÚS, Marià 136
 CASELLAS, Raimon 68, 71, 211, 274
 CASTAÑO I MÚGICA, Concepció 253
 CASTANYNS, Valentí 96, 129, 206, 207
 CASTELAR, Emilio 29, 35, 41, 42, 47, 72n
 CASTELLÀ, Enrique 78
 CASTELLET Y PON, Enrique 235
 CASTELLS OLLER, Indaleci 62
 CATALÀ, Víctor 245
 Cavour, comte de 222n
 CENTELLES, Agustí 143, 146, 170, 171
 CEREZUELA, Mariano 53n
 CHAVERRI, Hermenegild 34, 47, 197
 CHECA GODOY, Antonio 25, 122, 124-
 126, 134, 152, 152n
 CHURCHILL, Winston 108
 CIRICI VENTALLÓ, Domingo 57
 CIVERA LLOP, Sagrari 253
 CIVERA I SORMANÍ, Joaquim 142
 CLAPERÀ ROCA, Julià 237, 239
 CLARA, Sebastià 111
 CLARÀ, Josep 88
 CLARAMUNT, Jaime 108, 130, 163, 202,
 204, 209, 239
 CLARAMUNT, Teresa 53n
 CLARET, Ramon 146, 170
 CLARIÀ AGUILAR, Pompeu 142
 COLL I LLACH, Pere 127
 COLL PORTABELLA, Ignacio 222
 COLL I VEHI, Josep 218
 COLLASO I GIL, Pere 29, 46
 COLLELL, Jaume 36, 60, 66, 66n, 82
 COLOMINAS I CASES, Teodor 252
 Comillas, marquès de 91
 COMORERA, Joan 139, 261
 COMPANYS I JOVER, Lluís 87, 89, 92, 104,
 125, 127, 128, 130, 132-136, 139, 140,
 140n, 145, 155, 158, 161, 166, 169, 171,
 186, 187, 199, 261-263, 275
 COMPANYS I JOVER, Manuel 127, 261, 262
 COMPTE, Jaume 106
 CONTRERAS DE LAS HERAS, Remigi 139
 CONWAY, John 55
 COOLIDGE, Calvin 108
 CORMA MIRALLES, Ignasi 67, 71, 207
 CORNET, Joaquim 83
 CORNET I MAS, Gaietà 55
 CORNET I PALAU, Gaietà 54
 COROMINAS, Emilio 57
 COROMINAS, Luis 57
 COROMINAS CORNELL, Eusebi 35, 56, 57,
 186, 213, 236, 239, 241, 278
 COROMINES I MONTANYÀ, Pere 50, 81, 205,
 211, 245, 261, 275
 CORTADA, Joan 218
 CORTINA, Mariano de la 32

COSTA, Dalmau 261
 COSTA, José 57
 COSTA, Santiago 96
 COSTA I DÉU, Joan 83, 118, 133, 134, 136,
 140, 141, 173, 206, 207, 239, 247, 249,
 251, 262, 263
 COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís 104, 151, 176,
 186
 COSTA FORNAGUERA, Tomàs 82
 COSTA OLLER, Francesc 151
 COSTA I PUJOL, Carles 57, 210, 239
 CREATALLÀ VINTRÓ, Josep 83
 CREXELLS, Joan 116
 CRUAÑAS, Josep 170
 CULLA I CLARA, Joan B. 65, 70n, 71-75,
 75n, 77, 92, 94, 95, 105, 121, 126, 136,
 148, 182, 186, 199, 204
 CULLARÉ, Antonio 57, 76, 77, 210
 CUSÓ, Vicenç 43

D

DALMASES I GIL, Felip 57, 235
 DALMAU, Antoni 50, 51, 51n, 52n
 DALMAU PALET, Pol 29, 46, 58n, 59, 196
 DARWIN, Charles 280
 DATO, Eduardo 91
 DENCÀS, Josep 128, 133, 134, 158
 DESVOIS, Jean-Michel 52, 66
 DÍAZ-RETG, Enrique 87-89, 235, 236
 DIUMARÓ GRANER, Enric 43
 DOMÈNECH I MONTANER, Lluís 37, 67, 68n
 DOMINGO MONTSERRAT, Daniel 88
 DOMINGO SANJUÁN, Marcel·lí 89, 92, 93,
 99, 208, 261, 281
 DOMÍNGUEZ, Josep 147
 DOMÍNGUEZ RODIÑO, Enrique 86, 87
 DÒRIA, Sergi 106
 DOT I ARXÉ, Antoni 262
 DUARTE, Àngel 30, 121, 186, 204
 DUBOSC, René 167
 DURAN I BAS, Manuel 66n, 241, 243, 244

DURAN REYNAL, Estanislau 134
 DURAN I TORT, Carlota 26, 30, 36, 195,
 198
 DURAN I VENTOSA, Lluís 68, 198, 230, 241,
 246
 DURÁN Y ESPAÑA, Juan 57

E

EINSTEIN, Alfred 117
 ELÍAS, Feliu (*Apa*) 54, 88
 ELÍAS DE ALOY, Josep Antoni 73n
 ELÍAS DE MOLINS, Antoni 73n
 ELÍAS DE MOLINS, Joan 73, 73n
 ELÍAS DE MOLINS, Josep 34, 49, 73n, 204
 ELÍAS DE MOLINS, Ramon 73n
 ESCLASANS, Agustí 190
 ESCOFET, Josep 91, 132
 ESCUDER, Josep 128
 ESCULIES SERRAT, Joan 207
 ESPANYA, Josep Maria 164, 166
 ESPARTERO, Baldomero 21
 ESPEJO, Bernabé 56
 ESPINET I BURUNAT, Francesc 190
 ESPINOSA, Sílvia 155
 ESPLÀ, Carles 261
 ESTELRICH, Joan 116, 261
 ESTEVE I GUAU, Martí 139, 239, 261, 262
 ESTEVE SEGUÍ, Josep 83

F

FABRA, Pompeu 60, 81, 248, 251, 280,
 281, 281n
 FABRA PUIG, Roman (comte del
 Masnou) 69, 78, 79
 FABRE, Jaume 36, 78, 175, 176
 FAGES DE CLIMENT, Carles 190
 FAIRBANKS, Douglas 145, 190
 FALCÓ, Juan 57

- FARNÉS, Antoni 48
 FAURA, Albert 32
 FAURÓ, Joan B. 211
 Felip V 14
 FELIP, Ramon 72
 FELIU I CODINA, Antoni 57
 FELIU I CODINA, Josep 33, 241, 244
 FERNÁNDEZ, Urbano 250
 FERNÁNDEZ BURIEL, Álvaro 166
 FERNÁNDEZ MARTÍN, Antonio 130
 FERNÁNDEZ ROS, Antoni 126
 FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier 21, 25, 29,
 90, 122, 139n, 180, 222n, 227
 FERNÁNDEZ VILLAVERDE, Raimundo 66n
 FERNSWORTH, Lawrence A. 251
 Ferran VII 8, 13, 15, 16, 122
 FERRAN, Àngel 145
 FERRAN SALVADOR, F. A. 62
 FERRANDO, Adolfo F. 57
 FERRÉ PANISELLO, Teresa 78, 102, 107,
 110, 147, 170n, 171, 176n, 259
 FERRER, Antoni 57, 211
 FERRER, Eulàlia (vídua de Brusi) 15
 FERRER, Felip 57, 235
 FERRER, Joan 169
 FERRER, Melcior 88
 FERRER, Víctor 27
 FERRER DALMAU, Eugeni 83
 FERRER I GUÀRDIA, Francesc 77, 78
 FERRÉS-COSTA, Pere 88
 Fígols, comte de 91
 FIGUERAS I CIFUENTES, Gisela 151
 FIGUERES, Josep Maria 26n, 30, 52, 67n,
 70, 71, 129, 136, 163, 164, 173, 190,
 198, 205-207, 207n
 FIGUERÓ, Rafael 13
 FIGUEROLA, Laureà 39
 FIGUEROLA ANGLADA, Lluís 57, 235, 236, 241
 FINESTRES, Jordi 133, 143
 FITÉ, Elies 94
 FLO, Enrique 239
 FOIX, J. V. 108, 145, 275
 FONT, Melcior 36, 261, 262
 FONT MASJOAN, Anicet 167
 FONT DE RUBINAT, Pau 41
 FONT I FERRAN, Rafael 261, 262
 FONTANALS, Francesc 129
 FONTBERNAT, Josep 171
 FONTCUBERTA, Benet 62
 FONTDEVILA, Manuel 88, 128
 FORMOSA, Josep 63
 FORONDA, Marià de 237
 FORT, Pere 87
 FRANCÉS, Josep Maria 190
 Francesc Ferran d'Àustria 85
 FRANCH, Secundí 205
 FRANCO, Francisco 130, 166, 171
 FRANCO, Ramón 130
 FRANQUET, Rosa 111, 155, 158, 159, 171, 172
 FREIXES I JOVER, Maria Antònia 253
 FREIXES I SAURI, Joaquim 263
 FREUND, Gisèle 78
 FRICK 167
 FUENTES, Juan Francisco 21, 25, 29, 90,
 122, 139n, 180, 222n, 227
 FURNELLS, Josep 54
- G**
- GALÁN, Fermín 111
 GALLARD, Arturo 55, 235
 GALLISSÀ, Antoni Maria 68
 GALOFRÉ, Jordi 48
 GAMBÚS, Xavier 212
 GARCIA JUNCEDA, Joan 54, 71, 71n
 GARCÍA ANNÉ, Carlos 239, 241
 GARCÍA DE BLAHÁ 57
 GARCÍA DE POLAVIEJA Y DEL CASTILLO
 NEGRETE, Camilo 66n, 68
 GARCÍA DEL CORRAL, Alfons 43
 GARCÍA FERNÁNDEZ, Sinesi 142
 GARCÍA HERNÁNDEZ, Àngel 111
 GARCÍA NIETO, María del Carmen 58n
 GARCÍA PRIETO, Manuel 91, 92
 GARCÍA PUJOL, Domingo 240

- GARCÍA SANZ, Fernando 87
 GARRIGA, Teodor 159
 GASCH, Sebastià 117
 GASPÀR, Domènec (*Pierre*) 77
 GASPÀR, Josep 110, 146
 GASSOL I ROVIRA, Ventura 139, 261, 262
 Gaston Ry 129
 GAUDÍ, Antoni 69
 GAWA 167
 GAY, Pere Nolasc 42
 GAYA Y PICÓN, José 57
 Gaziel (Agustí Calvet i Pascual) 86, 87, 91,
 108, 109, 116, 131, 131n, 132, 145, 162,
 166, 176, 201, 202, 204, 205, 207, 208n,
 211, 213, 216, 216n, 227, 227n, 231, 235,
 241, 243, 245, 260, 274, 278, 280
 GELI, Carles 106
 GIBERT I PEROTTI, Maria Teresa 146, 253
 GIFREDA, Màrius 129
 GIL ROBLES, José María 138, 143
 GINESTÀ, Ramon de 56
 GIRALDOS, Francisco 57
 GIRALT, Casimir 133
 GIRALT MIRACLE, Daniel 54
 GODED, Manuel 161, 166
 GODÓ LALLANA, Ramon (comte de Godó)
 46, 86, 91, 108, 131, 147, 185, 196, 197,
 209, 210, 214, 243, 244, 274, 280
 GODÓ PIE, Bartolomé 29, 47, 166
 GODÓ PIE, Carlos 47, 166, 274
 GODÓ VALLS, Carlos (comte de
 Godó) 131, 132, 162, 167
 GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís 182
 GOMIS CORNET, Joaquim 132
 GOMIS CORNET, Lluís 98, 119
 GONZÁLEZ CABANNE, Teodor 42, 62
 GONZÁLEZ DE PRADA, Charo 117
 GONZÁLEZ FORTE, Juan 210
 GONZÁLEZ MORANDI, Pablo 78, 102, 147,
 170n, 171, 176, 259
 GRAELL, Guillem 34
 GRAÑA, Manuel 234
 GRANIER-BARRERA, Emili 134, 206, 207
 GRAU, Àngel 125
 GRAU, Joaquim 169
 GRAU, Ricard 252
 GRAU CASTELLÀ, Jaume 80, 96, 195
 GRAU JASSANS, Josep 128, 261
 GRAUPERA, Àngela 88
 GUARRO I CASAS, Ramon 96, 199
 GUASP, Ernest 129, 145
 GUBERN, Santiago 70, 198
 GÜELL I MERCADER, Josep 41
 GUERRA ROMÁN, Manuel 35
 GUERRERO, Rafael 197, 210
 GUILLAMET LLOVERAS, Jaume 7, 25, 39,
 52n, 58n, 61, 64, 69, 104, 122, 151, 152,
 169, 175, 179, 215, 216, 219, 222n, 226
 GUILLAMÓN, Julià 146
 Guillem d'Alemanya (kàiser) 93
 GUIMERA, Àngel 26, 30, 36, 86, 196, 244
 GUIXERAS CARRATALÀ, Lluís 176
 GUMÀ FERRAN, Francesc 42
 GUTENBERG, Johannes 7
- H**
- HARDEN, Maximilian (Felix Ernst
 Witkowski) 254, 254n
 HEARST, William Randolph 55
 HERRIOT, Édouard 108
 HEUSCH, Hugo 113
 HITLER, Adolf 116, 117n, 142, 166
 Homer 240n
 HOOVER, Hebert 108
 HUERTA, Antonio 163
 HUERTAS, Josep Maria 9, 27-29, 31, 34,
 38, 42, 46, 47, 49, 62, 69n, 70, 74, 77,
 79, 86, 88, 89, 93, 95, 106, 107, 130,
 132, 137, 166, 167, 181, 181n, 187, 197,
 198, 209, 222n
 HUMBOLDT, Alexander von 35
 HURTADO, Amadeu 50, 69, 69n, 73, 87-89,
 93, 94, 97, 105, 129, 132, 134, 186, 190,
 199, 245

HURTADO, Víctor 105

HUSÓN DE LAPAZARÁN, Pedro Pablo 14, 181

I

IGLESIAS, Ignasi 245

IGLESIAS, Pablo 91

IGLESIAS Y AMBROSIO, Emiliano 77, 89, 93,
211, 248

ILLAS I VIDAL, Joan 218

IRLA, Josep 105

IRURITA, Manuel 187

Isabel II 9, 16, 21, 27, 272

IVERN SALVÀ, Maria Dolors 128

IXART (o YXART), Josep 240, 241, 244,
274

IZQUIERDO BALLESTER, Santiago 70

J

JANÉS I OLIVÉ, Josep 128, 198

JARDÍ I MIQUEL, Enric 105

JAURÈS, Jean 139n

JORDÀ, José María 57

Jordi I de Grècia 67

JORGE VINAIXA, Josep 77

JORI, Romà 87, 88

JOSEPH I MAYOL, Miquel 119

JUBANY, Jordi 37

JULIÀ I GAYA, Joan 263

JUNOY, Emili 47, 57, 72, 235

JUNOY, Josep Maria 105, 187, 233, 246

JUNYENT QUINTANA, Josep Maria 58n

JUNYENT ROVIRA, Miquel 58n, 132, 162,
198, 211, 236

K

KARR, Carme 98, 146

Kimpollet (Joaquim Guimerà) 129

L

LAMO DE O'NEILL, Regina 238, 247

LARIBAL, Josep 48, 56, 195, 210

LARROCA, Ramon 53n

LASARTE ARAN, Manuel de 73, 161, 176,
196, 209

LASARTE BUSQUETS, Conxita de 196

LASARTE BUSQUETS, Joan de 196

LASARTE BUSQUETS, Josep de 196

LASARTE RODRÍGUEZ-CARDOSO, Manuel
de 35, 195, 196, 210, 272

LASAT GUERRERO, Agustí 62

LAYRET, Francesc 89

LÁZARO, Esther 146

LEÓN Y FERNÁNDEZCOCA, José 239

LERROUX GARCÍA, Alejandro 65, 70n, 71n,
72, 73, 75, 89, 93n, 130, 137, 141, 186,
198, 211, 212, 222n, 223, 223n, 248,
252, 262

LESCARBOURA, Ángel (*Les*) 173

LEWIS, Sinclair 108

LEZCANO, Ricardo 72

LITRÁN, Cristòfol 62

LIVINGSTONE, David 17

LLADÓ I FIGUERES, Josep Maria 206, 250,
251, 254, 254n, 263

LLANAS, Manuel 108, 131, 131n, 137,
176, 205, 208n

LLANZA Y PIGNATELLI DE ARAGÓN, Manuel de
(duc de Solferino) 198

LLATES, Rossend 129, 133, 134

LLAUDER, Lluís Maria de 198, 241

LLAUDER, Manuel 16

LLAVERÍAS, Joan 54, 75

LLORET, Pere 141

LLOVERAS, Narcís 104, 169

LLOYD GEORGE, David 108

LLUELLES, Enric 117

LLUHÍ I RISSECH, Joaquim 70, 105, 198

LLUHÍ I VALLESCÀ, Joan 105, 126, 127,
139, 261, 262

LLUNAS PUJALS, Josep 36, 50, 80

LONDRES, Albert 233
 LÓPEZ, Alfred 29
 LÓPEZ BENTURAS, Antoni 60, 72, 88, 104
 LÓPEZ BERNAGOSSI, Innocenci 36, 60, 72
 LÓPEZ LLAUSÀS, Antoni 106, 129
 LÓPEZ LÓPEZ, Bernat 80
 LÓPEZ PELÁEZ, Antolín 226, 227
 LÓPEZ SOLER, Ramon 15
 LÓPEZ DE ZUAZO ALGAR, Antonio 58n
 LOZANO TORRES, Sergi 167
 LUCA DE TENA, Juan Ignacio 122n, 245

M

MACIÀ, Francesc 88, 88n, 105, 126, 127, 130, 133, 134, 136, 155, 169, 186
 MADRENAS, Francesc de P. 31, 34
 MADRID, Francisco 113, 117, 233, 234
 MAINAR LAHUERTA, Rafael 57, 209, 210, 212, 222, 222n, 223, 223n, 224, 225, 225n, 226, 228, 236
 MAÑÉ, Teresa (*Soledad Gustavo*) 67n
 MAÑÉ I FLAQUER, Joan 16, 28, 34, 49, 68, 74, 86, 195, 201, 202, 205, 210, 213, 235, 236, 240, 241, 244, 246, 260, 278
 MARAGALL, Joan 51, 51n, 55, 60, 68, 74, 77, 81, 202, 210, 241, 244, 274, 275, 280
 MARCET, Francesc 142
 MARCH BATLLES, Ignasi de Loiola 83
 Maria Cristina 15, 16
 MARINEL·LO SAMUNTÀ, Manuel 78, 210, 236
 MARRIEZCURENA, Heribert 36, 78
 MARSÀ, Àngel 241
 MARSANS I PEIX, Joan 96
 MARTÍ JULIÀ, Domènec 70
 MARTÍN, Atilano 170
 MARTÍNEZ ANIDO, Severiano 95, 262
 MARTÍNEZ CAMPOS, Arsenio 21, 25, 51, 53, 53n
 MARTÍNEZ SAGI, Ana María 146, 169-171
 MARTÍNEZ TOMÁS, Antonio 166
 MARTINHO, Alfaro F. 83
 MARTOS, Cristino 33
 MARZO, Enrique 53n
 MAS, Ricard 54
 MASERAS, Alfons 70
 MASFERRER, Francesc Maria 119
 MASFERRER SALA, Narcís 80, 96, 195, 236
 MASIP, Paulí 166
 MASÓ GOLFERICHS, Rafael 239
 MASÓ VALENTI, Rafael 63, 99, 118, 187
 MASSIP I IZÁBAL, Josep Maria 114, 127, 128, 140, 145, 209, 261, 262
 MASSÓ, Lluís 198
 MASSÓ I TORRENTS, Jaume 37
 MATAMALA, Tomàs 78
 MATAS MASSÓ, Ramon 141
 MATEU BISA, Damià 97, 114, 129, 196
 MATHEU, Francesc 36, 60, 98, 195
 MAURA, Antoni 76, 92
 MAURI, Marcel 61
 MAURÍN, Joaquim 261
 MAYAYO, Andreu 207
 MEIFRÉN, Josep 37
 MERLETTI, Alexandre 78, 102, 146, 170, 171
 MEROLES, Joan 41
 MESA DE LA PEÑA, Rafael 210
 MESSORI, Alfred Giorgi 251
 MESTRES, Apel·les 53-55, 129, 280
 MESTRES, Pere 54n
 MESTRES, Ricard 169
 MESTRES I ALBET, Pere 134, 139
 MILÀ DE LA ROCA, Manuel 198
 MILÀ I CAMPS, Pere 69
 MILÀ I FONTANALS, Manuel 218, 241
 MILANS DEL BOSCH, Joaquín 104, 262
 MILLÁN, Dionís 87
 MILLET I MILLET, Salvador 104
 MIQUEL I VERGÉS, Josep Maria 36, 145
 MIRACLE, Josep 60, 68, 82, 106
 MIRAVITLLES, Jaume 171, 174, 259, 263
 MIRÓ, Laureà 87, 186

- MIRÓ I FOLGUERA, Josep 57, 216
 MIRÓ FOLGUERA, Ramon 53n
 MOLA Y MARTÍNEZ, Joaquín 216, 279
 MOLAS, Isidre 75, 91, 132
 MOLINA, Juan Antonio (*Juanel*) 173
 MOLINÉ I BRASÉS, Ernest 68
 MOLIST POL, Esteve 28, 202, 210
 MOMPLET, Francesc 97, 199
 MONER, Josep Maria 167
 MONFORT, Josep 170n
 MONSERDÀ DE MACIÀ, Dolors 146
 MONTANER, Jordi 197
 MONTERO I AULET, Francesc 133, 137
 MONTERO RÍOS, Eugenio 71
 MONTOLIU, Manuel de 87, 243, 244, 246
 Montseny, comte de 91
 MONTSENY, Federica 146, 232
 MONTSENY, Joan (*Federico Urales*) 67n, 124n
 MORALES, Salvador 211
 MORALES GODOY, María Luz 146, 166, 176, 209, 247, 253, 274
 MORATÓ I GRAU, Josep 203, 227, 227n, 228-231
 MORAYTA, Miguel 35
 MORENO CHACÓN, Manuel 64
 MORENO JULIÀ, Xavier 59
 MORERA, Magí 42, 62
 MORET, Segismundo 72
 MORLANS, Josep Maria 142
 MORLANS I PUJOL, Celestí 56, 260n
 MOYA, Miguel 69n, 235
 MUNTANYOLA I CARNER, Pere 251
 MURIÀ, Anna 146, 167, 208
 MUSSOLINI, Benito 90, 108
- N**
- NABOT I TOMÀS, Francesc 226, 226n, 227, 227n, 228
 NAMUTH, Hans 259
 Napoleó III 222n
- NAVARRA ORDOÑO, Andreu 87, 88
 NAVARRO COSTABELLA, Josep 165
 NEGRÍN, Juan 166
 NELLO I VENTOSA, Francesc 129
 NICOLAU, Maria del Carme 155
 NICOLAU D'OLWER, Lluís 122
 NIN, Andreu 116
 NIPHO, Francisco Mariano 14
 NIUBÓ 207
 NOCEDAL, Ramón 46
 NOGUER I COMET, Ramon 212, 261
 NOGUERA VILA, Luis 57
 NOUGUÉS, Julià 52, 62, 82, 99
 NÚÑEZ DE ALDECOA, Cástor M. 32
 Nyerra (Enric Cluselles i Albertí) 167
- O**
- OLIVAR BERTRAND, Rafael 68
 OLIVER, Miquel dels Sants 74, 86, 91, 201, 240, 241, 244, 246, 274
 OLIVES, Gabriel 239
 OLLER, Narcís 245
 OLMOS, Víctor 79
 ONATE, Desirée 88n
 OPISSO, Regina 146
 OPISSO SALA, Ricard 54, 71, 117
 OPISSO VIÑAS, Alfred 74, 236, 241
 ORELLANA, Emilio José 47
 ORS I ROVIRA, Eugeni d' (*Xènius*) 86, 87, 107, 239-248, 275, 277, 280
 ORTEGA Y GASSET, José 116
 OSÉS, Encarnació 238, 247
 OSSORIO Y GALLARDO, Ángel 140n
- P**
- PAGÈS I ELÍAS, Pere 206
 PAHISSA, Llorenç 95
 PALAU, Enric 262n, 263
 PALLÀS, Paulí 53, 53n, 55

- PALOU GARÍ, Josep 239
 PAPAN, Franz von 108
 PAREDES, Juan B. 211
 PASCUAL CASAS, Eusebi 35, 186, 213
 PASCUET, Rafael 174
 PASSARELL, Jaume 111, 203
 PASSOS, Josep de 54
 PATXOT, Ferran 16
 PAVÍA, Manuel 21, 25
 PAZOS, Diego de 86
 PEDRENY, Josep 235
 PEIRATS, Josep 136
 PEIRÓ, Joan 111, 126, 167, 169, 231
 PELFORT, Pere 62
 PELLICENA I CAMACHO, Joaquim 138, 207,
 207n, 216, 238, 239, 247, 249, 261
 PELLICER, Josep Lluís 37, 53n, 54
 PELLICER MONTSENY, Joan 53n, 54
 PELLISER, Francesc 42
 PERALES, Ángel 82
 PÉREZ 207
 PÉREZ, Alfons 210
 PÉREZ, Darío 210
 PÉREZ CARRASCO, Julián 204, 236, 239
 PÉREZ DE ROZAS, Manolo 182
 PÉREZ DE ROZAS MASDEU, Carlos 146, 147,
 170, 171, 186, 198
 PÉREZ DE ROZAS MASDEU, José 186, 198,
 239, 240, 247, 261
 PÉREZ I RUIZ, Terenci 139
 PERIS MENCHETA, Francisco 46, 47, 56,
 89, 185, 197, 199, 209, 213, 225, 225n,
 241, 260, 280
 PERIS-MENCHETA GUIX, Antoni 197
 PERIS-MENCHETA GUIX, Francesc 197
 PERIS-MENCHETA GUIX, Joan 197
 PERMANYER, Lluís 46n
 PERRAMON, Llorenç 261
 PERS RICART, Josep 40
 PESTAÑA, Ángel 93, 94, 111, 126, 163, 168
 PÉTAÏN, Henri Phillipe 108
 PI I MARGALL, Francesc 241, 243
 PI I SUNYER, Carles 158, 261, 262
 PICH I MITJANA, Josep 30, 196
 PICH I PON, Joan 96, 107, 130, 142, 169,
 195, 196, 198, 252
 PIERA, Juan (*Ignotus*) 57
 PIFERRER, Pau 218
 PIJOAN, Josep 243, 245
 PINTADO, Fernando 253
 PLA, Josep 77, 95, 96, 104, 105, 116, 117,
 117n, 132, 133, 145, 197, 203, 206, 207,
 207n, 208, 212, 213, 216, 234, 243-246,
 274, 275, 280
 PLA, Pere 104
 PLAJA, Hermós 111, 231
 PLANA, Alexandre 96
 PLANA SANROMÁ, Margarida 238, 247, 253
 PLANAS, Eusebi 54
 PLANES, Josep Maria 106, 129, 133, 134,
 137, 143-145, 176, 206, 206n, 233, 275,
 280
 PLANES BETRIU, Josep 133
 PLANS I RAMINYÓ, Salvador 262
 POCIELLO FORRADELLAS, Ramon 134
 POINCARÉ, Raymond 108
 POLO, Irene 56, 140, 140n, 145, 146, 233,
 260, 275, 280
 POMÉS I DAMIÀ, Jaume 263
 PONS ESPINÓS, Marian 41
 PONS VINENT, Josep 41, 240
 PORTAS, Narciso 53n
 PORTELA VALLADARES, Manuel 141
 POU DE BARRIOS, Joan Josep 237
 POUS I PAGÈS, Josep 70, 205, 212, 213,
 236
 PRAT DE LA RIBA I SARRÀ, Enric 65, 66,
 66m, 67, 68, 71, 71n, 77, 81, 86, 97,
 198, 205, 207, 227, 230, 241, 243-246,
 275, 278
 PRATS, Alard 140
 PRIETO, Indalencio 264
 PRIM, Joan 33
 PRIMO DE RIVERA, Miguel 21, 75, 90, 91,
 94, 101, 102, 104, 106, 107, 125, 269,
 273

- PRIU, Diego 57, 91, 239
 PUENTE, Joaquín 222n
 PUIG, Pere M. 70
 PUIG I CADAFAALCH, Josep 68, 198, 227, 241, 245
 PUIG FARRAN, Joan Andreu 146, 170
 PUIG I FERRETER, Joan 127, 203, 205, 211, 213, 239, 274
 PUIG I PUJADES, Josep 158, 159
 PUJADAS, Xavier 80, 96, 110, 112, 167, 237, 247
 PUJOL, Juan 261
 PUJOL CASADEMONT, Enric 91, 97, 174
 PUJOL Y MARTÍNEZ, Pedro 247
 PUJOLS, Francesc 96
 PUJULÀ I VALLÈS, Frederic 88, 176, 202
 PULITZER, Joseph 55, 219, 234
- Q**
- QUEIPO DE LLANO, Gonzalo 172
 QUERALTÓ, Jaume 89
- R**
- RABOSO I CUESTA, Salvador 139
 RAHOLA, Carles 96, 176
 RAHOLA, Dàrius 99, 118, 186
 RAVENTÓS PIJOAN, Maria 253
 RECTOR VILÀ, Domingo 72
 REGÀS I CASTELLS, Xavier 263
 RENAUDOT, Théophraste 13
 REY LLOP, Miquel 62
 REYES, Josep Maria 88n
 RIAMBAU, Esteve 173, 173n, 174
 RIBERA, Magí 43, 83
 RIBERA, Ramon 83
 RIBERA-ROVIRA, Ignasi L. de 241, 247
 RIBÓ, Xavier 206
 RICO ARIZA, Estanislau 162
 RICO PARADO, Pedro 103
- RIERA Y SOL, Augusto 35
 Rius, comte de 61
 RIUS I TAULET, Francesc de Paula 29, 33, 35, 36, 45, 46
 ROBERT, Bartomeu 68, 68n
 ROBLES, Antonio 167
 ROBUSTÉ, Josep 126
 ROCA CARDÚS, Josep Pau 42
 ROCA I CORNET, Joaquim 218
 ROCA MARISTANY, Antoni 118
 ROCA I ROCA, Josep 29, 35, 48, 54, 74, 78, 213, 241, 260, 274
 RODÉS, Felip 92
 RODON, Francesc 70
 RODOREDA I JURQUÍ, Mercè 145, 253
 RODRÍGUEZ CODOLÀ, Manuel 91, 236, 239
 ROGER I MIQUEL, Josep 29
 ROIG I ARMENGOL, Ramon 40
 ROIG I BERGADÀ, Josep 222
 ROIG Y BERGADÀ, Julio 222n
 ROIG-GUIVERNAU, Josep 176
 ROIG I ROSSICH, Josep Maria 101-105
 ROJALS, Andreu 211
 ROLDÓS GÓMEZ, Rafael (fill) 212
 ROLDÓS VINYOLAS, Rafael 27, 47, 48, 197
 ROLLAND, Romain 86
 ROMA, Pere 132
 Romanones, comte de 91, 92
 ROMEU, Jaume 13
 ROSSELL ESTEVE, Joan 208
 ROSSELLÓ, Pere de 34
 ROURA I TORRENT, Josep 117
 ROVIRA, Joan 146
 ROVIRA I VIRGILI, Antoni (*Captain Morley*) 88, 96, 105, 106, 110, 125, 140, 144, 187, 205, 208, 212, 213, 280
 ROYO CAMPO, Albert 151
 RUBIÓ I BELLVER, Marià 86, 88
 RUBIÓ SALA, Eli 253
 RUBIÓ I TUDURÍ, Marià 114, 127
 RUCABADO, Ramon 251
 RUÉ, Antonio 57
 RUIZ ZORRILLA, Manuel 31, 42

- RUSIÑOL, Santiago (*Xarau*) 54, 60, 88,
245, 274
- RUSIÑOL I PRATS, Albert 68n
- RUSSELL, William H. 216
- RUTE, Josep 93
- S**
- SABATÉ I PUIG, Modest 262
- SABATER, Jordi 91, 97, 165
- SABATER POCH, Josep M. 41
- SÁENZ DE BARÈS, Pau 162
- SAFONT I PIUMED, Joan 87, 88
- SAGARRA, Josep Maria 110, 146, 147, 170,
171
- SAGARRA, Josep Maria de 116, 117, 213
- SAGASTA, Práxedes Mateo 25, 26, 30, 33,
34, 41-43, 45, 50, 51, 61, 62, 67, 216,
219
- SÁIZ, María Dolores 122, 124n, 137, 162,
180, 196, 206, 227
- SALA, Alfons (comte d'Ègara) 91
- SALA, Pere 210, 241
- SALGADO DE DIOS, Francesc 146
- SALMERÓN, Nicolás 31, 72, 73, 186
- SALOMON, Erich 78
- SALVADOR, Lluís de 136, 164
- SALVADOR, Santiago 53n
- SAMÀ I TORRENT, Salvador de (marquès de
Marianao) 62
- SAMBLANCAT, Àngel 89, 93, 111, 232
- SÁNCHEZ I LEIRA, Maria del Carme 253
- SÁNCHEZ OCAÑA, José 139
- SÁNCHEZ ORTIZ, Modesto 45, 47, 109,
205, 210, 211, 213, 216, 217, 217n,
219-221, 225, 228, 235, 274, 278, 279
- SANTACANA, Carles 80, 96, 110, 112, 167,
237, 247
- SANTALÓ I PAVORELL, Miquel 261
- SANTOS CANTERO, Mateo 173, 173n
- SARAÑANA, Josep 235
- SARDÀ SALVANY, Fèlix 46, 83, 227
- SARIOL, Joan 164
- SÁRRAGA, Belén 49
- SAURA, Víctor 132, 162, 198
- SAURÍ, Manuel 40
- SCHUWER, Franz 107
- SEDÓ, Antoni 34
- SEDÓ, Lluís Alfons 197
- SEGALÉS, Plàcid 63
- SELVES, Joan 261
- SENDRA, Eloisa 54n
- SENTÍS, Carles 145, 233, 250, 260-262,
275, 280
- SEOANE, María Cruz 25, 40, 72n, 122,
124n, 137, 162, 180, 196, 206, 227
- SERINYÀ I ZARAUZ, Francesc 263
- SERRA, Antonio 57
- SERRA I MORET, Manuel 261
- SERRANO, Francisco 21, 25, 72n
- SERVITJE, Josep 83
- SERVITJE CLARAMUNT, Artur 119
- SEYMOUR, David (*Chim*) 259
- SHAW, Bernard 108
- Shum (Alfons Vila Franquesa) 129
- SILVELA, Francisco 61, 66
- SIMÓ I AULESTIA, Joan (o Juan) 56, 57,
260, 260n
- SINDREU, Carles 145
- SINGLA, Carles 106, 156, 163, 208, 259,
259n
- SINOVA, Justino 122, 122n, 138, 143
- SIRVAL, Luis de (Luis Higón Rosell) 139,
139n, 252
- SOL CLOT, Romà 151
- SOL I TORRENTS, Josep 62
- SOLÀ I DACHS, Lluís 75, 128, 133, 163, 192
- SOLANO, Ernesto G. 94
- SOLDEVILA, Carles 96, 212
- SOLDEVILA, Ferran 96, 106
- SOLÉ I BARBERÀ, Josep 207
- SOLER, Pau 16
- SOLER I BRU, Joan B. 127
- SOLER JANÉ, Joan 132
- SOLER MARCH, Leonci 83

SOLER ROMEU, Joaquim 79
 SOLERVICENS, Joan Baptista 105, 172, 187
 SOLSONA, Braulio 203, 204, 206, 207, 212,
 261
 SORIA, Carlos 142
 SORIANO, Rodrigo 93n
 SOTO, Antoni 207
 STANLEY, Henry M. 17, 215, 215n
 SUELVES MONTAGUT, Josep (marquès de
 Tamarit) 61
 SUÑOL, Ildefons 70, 198
 SUNYOL I GARRIGA, Josep 106, 127, 128,
 136, 143, 162, 176, 199, 261

T

TARAZONA, Pedro Ángel de 14
 TARO, Gerda 175, 259
 TARRADELLAS, Josep 127, 134, 166, 262
 TASIS, Rafael 10, 36, 41, 48, 97, 151,
 170n, 199
 TAULER, Joan 262
 TAVERA, Susanna 90, 93, 94, 111, 125, 126,
 134, 148, 167, 169, 226n, 227, 231, 231n
 TAYÀ, Antoni 87, 94, 190
 TAYÀ, Ricard 87
 TEIXIDOR, Josep 14
 TEIXIDOR COLOMER, Anna 64, 134, 151
 TELLO, Antoni 63
 TERY, Gustave 139
 TERY, Simona 139
 TERRADAS, Abdon 16
 TESTART GURI, Albert 64, 151
 THIÓ I RODÉS, Manuel 261
 TOLL, Gil 73, 130, 143, 163, 166, 186,
 192, 204
 TOMAS, Joan 145
 TOMAS I PIERA, Josep 127, 261
 TORNABELL DURAN, Miquel 49
 TORRENT, Joan 10, 36, 41, 48, 97, 151,
 170n, 199
 TORRENTS, Josep 167, 209

TORRENTS, Pablo Luis 110, 146, 147,
 170, 171
 TORRES JORDI, Pere Antoni 29, 41, 260
 TORRES I PLANES, Sebastià 68n
 TORYHO, Jacinto 168, 169, 173
 TRABAL, Josep A. 261
 TRESOLS, Antoni 53n
 TRESSERRAS, Joan Manuel 98
 TRILLAS, Gabriel 208, 209, 251, 253, 257,
 258
 TROTSKI, Leon 108
 TUBAU, Enric 162, 209
 TUSELL I GOST, Xavier 128, 197

U

ULLED ALTEMIR, Jesús 77, 89, 94, 198,
 240, 252, 253
 ULLED ALTEMIR, Rafael 77, 89
 URGOITI, Nicolás María de 116
 URQUÍA Y REDECILLA, Juan de 69
 URRECHA, Federico 236

V

VALLDEPERES, Manuel 125
 VALLÈS I RIBOT, Josep Maria 33
 VALLS I TABERNER, Ferran 261, 263
 VANDELLÓS I SOLÀ, Josep Antoni 263
 VARÓ Y COLORADO, Leopoldo 239
 VÁZQUEZ OCAÑA, Fernando 166
 VELASCO, Joan 207
 VENTALLÓ, Joaquim 104, 112, 125, 129,
 143, 206, 207, 261
 VENTOSA I CALVELL, Joan 92
 VERA, Luis 57
 VERDAGUER, Jacint 244
 VERDAGUER, Mario 176
 VERDAGUER I CALLÍS, Narcís 68, 198, 246
 VERDERI, Toribi 261
 VIADA I LLUCH, Lluís Carles 162, 237

VIADA VILADESAU, Antoni 63
 VIADIU, Josep 168
 VICH COMPANY, Josep 247
 VIDAL, Mauricio 57
 VIDAL GABARRÓ, Josep 79
 VIDAL I GUARDIOLA, Miquel 261
 VILA, Maria 145
 VILA CUENCA, Josep 126
 VILA, Antoni (*Critias*) 117
 VILA BISA, Joaquim 165, 166, 261
 VILADEVALL MALGÀ, Lluís 64
 VILALLONGA, Ignasi de 142
 VILALLONGA, Llorenç 145
 VILALTA MONREAL, Maria 247
 VILANOVA, Josep 63
 VILANOVA RIBAS, Mercè 59
 VILANOVA I VILA-ABADAL, Francesc 176
 VILASECA MARCET, Josep Maria 189
 VILCHEZ, Juan Fermín 128, 280
 VILLAMARTÍN Y ANDORRA, Marcelo 239
 VILLAR, Manuel 126
 VIOLLIS, Andrée 139, 233
 VIRGILI I SANROMÀ, Josep-P. 41, 164
 Viver, baró de 91
 VIVES 169

VIVES, Joan Baptista 83
 VOGEL, Lucien 106

W

WEILER I NICOLAU, Valerià 55
 WEILL, Georges 21, 26

X

XAMMAR, Eugeni (*Peer Gynt*) 88, 115-117,
 117n, 137, 143, 144, 243-246, 275,
 280
 XICOTA, Josep Maria 133, 141, 206, 250
 XIRAU I PALAU, Antoni 125, 262
 XIRAU I PALAU, Joaquim 117
 XIRGU, Margarida 145

Z

ZAMACOIS, Eduardo 169
 ZUGAZAGOITIA, Julián 263

TREBALLS DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS

Títols publicats

- 1 Albert PÉREZ, *Les cooperatives a Catalunya* (1972)
- 2 Agustí ALTISENT, *Les granges de Poblet al segle xv. Assaig d'història agrària d'unes granges cistercenques catalanes* (1972)
- 3 Enric JARDÍ, *Les doctrines jurídiques, polítiques i socials d'Enric Prat de la Riba* (1974)
- 4 M. Encarna ROCA, *Natura i contingut de la llegítima en el dret civil català* (1975)
- 5 Lluís RECOLONS, *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970* (1976)
- 6 Arcadi GARCIA i M. Teresa FERRER, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, vol. I (1983)
- 7 Arcadi GARCIA i M. Teresa FERRER, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, vol. II (1983)
- 8 Antoni CASTELLS i Martí PARELLADA, *Els fluxos econòmics de Catalunya amb la resta d'Espanya i la resta del món. La balança de pagaments de Catalunya 1975* (1983)
- 9 Lluís M. de PUIG, *Tomàs Puig: catalanisme i afrancesament* (1985)
- 10 Lluís ROURERA, *Escrits i polèmiques del lul·lista Salvador Bové (1869-1915)* (1986)
- 11 Josep GIFREU (dir.), *Comunicació, llengua i cultura a Catalunya. Horitzó 1990. Prospec-tiva sobre la transformació del sistema de comunicació a Catalunya i la seva inci-dència en la llengua i la cultura* (1986)
- 12 Carlota SOLÉ, *Catalunya: societat receptora d'immigrants. Anàlisi comparativa de dues enquestes: 1978 i 1983* (1988)
- 13 Josep GIFREU (dir.), *La comunicació per cable a Catalunya. Perspectives i propostes per a una política del cable favorable a la llengua i a la cultura catalanes* (1988)
- 14 Lluís GARCIA i SEVILLA i Adriana GARAU, *Vocabulari de la psicologia del condiciona-ment i de l'aprenentatge, amb indicació de la freqüència d'ús dels mots i de llurs equi-valències en anglès* (1991)
- 15 Francesc BOSCH, Javier DÍAZ i Miquel SANTESMASES, *La transició de l'educació al mercat del treball: l'opinió dels joves de Catalunya* (1991)
- 16 Jordi BERRIO i Enric SAPERAS, *Els intel·lectuals, avui* (1993)
- 17 Jaume MENSA, *Arnau de Vilanova, espiritual: guia bibliogràfica* (1994)
- 18 Josep PERARNAU (cur.), *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, vol. 1 (1995)
- 19 Josep PERARNAU (cur.), *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, vol. 2 (1995)
- 20 Jordi GIRÓ, *El pensament polític de Carles Cardó i de Jacques Maritain* (1995)
- 21 Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO i Salomó MARQUÈS, *La repressió del professorat a Cata-lunya sota el franquisme (1939-1943). Segons les dades del Ministeri d'Educació Nacio-nal* (1996)
- 22 *Comunicacions dels membres de la Secció de Filosofia i Ciències Socials* (1997)
- 23 Jaume de PUIG, *La filosofia de Ramon Sibiuda* (1997)
- 24 Alexandre CASADEMUNT, *L'interès empresarial de les polítiques ambientals. La gestió dels residus sòlids urbans* (1998)

- 25 Misericòrdia ANGLÈS, *El pensament de F. Xavier Llorens i Barba i la filosofia escocesa* (1998)
- 26 Carles LLINÀS, *'Ars angelica': La gnoseologia de Ramon Llull* (2000)
- 27 Octavi FULLAT, *Els valors d'Occident* (2001)
- 28 Carlota SOLÉ i Amado ALARCÓN, *Llengua i economia a Catalunya. Anàlisi del procés de negociació de la Llei 1/1998, del 7 de gener, de política lingüística per mitjà de la teoria de conjunts borrosos* (2001)
- 29 Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, *Aportació per a una bibliografia pedagògica catalana del segle XIX* (2004)
- 30 Josep PERARNAU (cur.), *Actes de la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova»* (2005)
- 31 Josep M. FUSTÉ, *L'acomiadament col·lectiu: règim jurídic i drets de participació* (2005)
- 32 Carlota SOLÉ, Amado ALARCÓN, Lluís GARZÓN i Albert TERRONES, *Llengua, empresa i integració econòmica. L'intercanvi econòmic com a font de canvi lingüístic* (2005)
- 33 Antoni J. COLOM, Immaculada PASTOR, M. Carmen FERNÁNDEZ i Joan C. RINCÓN, *Materials per a una pedagogia patrimonial a les Illes Balears* (2005)
- 34 Carles SINGLA, *'Mirador' (1929-1937). Un model de periòdic al servei d'una idea de país* (2006)
- 35 Miquel SIGUAN i Montserrat KIRCHNER, *Georges Dwelshauvers i els començaments de la psicologia experimental a Catalunya* (2006)
- 36 Jordi PIGEM, *El pensament de Raimon Panikkar. Interdependència, pluralisme, interculturalitat* (2007)
- 37 Antoni J. COLOM i Joan C. RINCÓN, *Narrativitat, ciència i educació* (2007)
- 38 Joan ORDI, *L'imperatiu del silenci. Sentit del 'Tractatus' de Wittgenstein a la llum de la tesi setena* (2008)
- 39 Juli PALOU, *L'ensenyament i l'aprenentatge del català com a primera llengua a l'escola. Creences i actuacions dels mestres amb relació a les activitats de llengua oral a l'etapa primària* (2008)
- 40 Carlota SOLÉ (dir.), *Capitals lingüístics i empreses. Racionalitat de l'extensió social de l'ús del català davant dels nous reptes d'organització social* (2008)
- 41 *Catalunya: origen, ciutadania i identitat. Actes de la jornada científica celebrada el 13 de desembre de 2006* (2009)
- 42 *Migracions i societat. Cicle de comunicacions de la Secció de Filosofia i Ciències Socials* (2011)
- 43 *La realització dels drets dels infants, avui. Seminari commemoratiu del vintè aniversari de la Convenció sobre els Drets de l'Infant de les Nacions Unides* (2011)
- 44 Àngels PASCUAL (coord.), Verónica de MIGUEL, Dan RODRÍGUEZ i Miguel SOLANA, *La població immigrada a Catalunya. Consideracions sobre les condicions d'assentament i integració a partir de les dades de l'ENI 2007* (2012)
- 45 Antonio FAYOS (coord.), *Comentaris a les lleis civils valencianes* (2012)
- 46 Josep PERARNAU (cur.), *Actes de la «III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova»* (2014)
- 47 Jaume GUILLAMET i Marcel MAURI (ed.), *Catàleg històric general de la premsa en català*, vol. 1 (2015)
- 48 Jaume SANS i Josep M. PANAREDA, *Els paisatges de l'aigua al delta del Llobregat* (2016)

- 49 Jaume de PUIG, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca Diocesana del Seminari de Girona. Volum I. Manuscrits 1-50* (2016)
- 50 Sergi GRAU, *Les transformacions d'Aristòtil. Filosofia natural i medicina a Montpeller: el cas d'Arnau de Vilanova (c. 1240-1311)* (2020)
- 51 Jaume de PUIG, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca Diocesana del Seminari de Girona. Volum II. Manuscrits 51-100* (2020)
- 52 Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, Carme AMORÓS i Jordi GARCIA (cur.), *Pedagogies de la democràcia i la resistència a l'Europa del segle xx i fins avui* (2021)
- 53 Jaume GUILLAMET, *El periodisme català contemporani. Diaris, partits polítics i llengües, 1875-1939* (2022)

El periodisme català contemporani

El periodisme català contemporani. Diaris, partits polítics i llengües, 1875-1939 estudia el sorgiment del periodisme industrial a Catalunya des del final del Sexenni Democràtic fins a la Guerra Civil. Malgrat la inestabilitat política espanyola i el recurs permanent a les suspensions de garanties i la censura, la força de la premsa com a fenomen social i econòmic produeix un creixement exponencial de la publicació de periòdics, amb un pluralisme ascendent, l'expansió de l'ús de la llengua catalana i la formació d'una cultura professional.

En una seixantena d'anys es produeix un salt molt fort, ja que de quatre diaris a Barcelona i vuit a altres ciutats es passa a dos-cents nou i cent vuitanta-vuit, respectivament, i d'un tiratge conjunt estimat de 70.000 a 872.000 exemplars. El resultat és un sistema periodístic català autosuficient, basat en uns diaris de negoci en castellà que dominen el mercat i un conjunt de diaris polítics d'una gran pluralitat, entre els quals la llengua catalana va guanyant espai amb l'auge del catalanisme polític i dels nous corrents culturals.

Jaume Guillaumet Lloveras (Figueres, 1950), catedràtic emèrit de la Universitat Pompeu Fabra i membre emèrit de l'Institut d'Estudis Catalans, completa amb aquesta obra una història general del periodisme català, iniciada amb *Els orígens de la premsa a Catalunya. Catàleg de periòdics antics, 1641-1833* (2003) i *L'arrencada del periodisme liberal. Política, mercat i llengua a la premsa catalana, 1833-1874* (2010), a més d'altres obres sobre els períodes del franquisme i la transició democràtica.

